

RUSIJOS PROPAGANDA: ANALIZĖ, ĮVERTINIMAS, REKOMENDACIJOS

prof. Andrius Vaišnys

dr. Laurynas Kasčiūnas

doc. dr. Mažvydas Jastramskis

Vytautas Keršanskas

Darius Buinauskas

Linus Kojala

Simonas Klimanskis

Monika Garbačiauskaitė-Budrienė

Šarūnas Legatas



RUSIJOS PROPAGANDA: ANALIZĖ, ĮVERTINIMAS, REKOMENDACIJOS

Šią monografiją parengė VšĮ „Rytų Europos studijų centras“, vykdydamas Lietuvos mokslo tarybos finansuotą projektą „Propagandinių technikų atpažinimo metodologijos sukūrimas ir taikymas“ (sut. nr. REP5/2015), bendradarbiaudamas su Vilniaus universiteto Komunikacijos fakultetu, Vilniaus universiteto Tarptautinių santykių ir politikos mokslų institutu bei portalu „Delfi.lt“.

Monografija platinama nemokamai ir yra laisvai prieinama atsisiųsti www.eesc.lt. Visos teisės saugomos.

Tyrimą įgyvendino:



VILNIAUS UNIVERSITETAS
TARPTAUTINIŲ SANTYKIŲ IR POLITIKOS MOKSLŲ INSTITUTAS

DELFI

Tyrimą finansavo:



Lietuvos
mokslo
taryba

Moksliniai konsultantai: dr. Nerijus Maliukevičius ir Simonas Algirdas Spurga (VU TSPMI)

Recenzantai: prof. Mindaugas Jurkynas (VDU PMDF) ir dr. Karolis Aleksa (VU TSPMI)

Kalbos redaktorė Vilmantė Sinkevičienė

Maketavo Giedrius Markūnas

ISBN (internetinis) 978-609-95488-9-0

Visais redakciniais ir administraciniais klausimais prašome kreiptis:

Rytų Europos studijų centras

D. Poškos g. 59, LT-08114, Vilnius

Tel. +370 5 270 5993, faks. +370 5 273 6953

El. paštas info@eesc.lt

Apie autorius

Laurynas Kasčiūnas – socialinių mokslų daktaras, išrinktas į 2016-2020 m. kadencijos Lietuvos Respublikos Seimą. Iki tol dirbo vyriausiuoju analitiku bei laikinai ėjo Rytų Europos studijų centro (RESC) vadovo pareigas, dėstė Vilniaus universiteto Tarptautinių santykių ir politikos mokslų institute (VU TSPMI). Taip pat yra dirbęs Seimo pirmininko patarėju užsienio politikos klausimais, vadovavęs Rytų geopolitikos studijų centrui, dirbo analitiku bei Strateginio planavimo skyriaus vedėju Strateginių studijų centre.

Andrius Vaišnys – Vilniaus universiteto Komunikacijos fakulteto dekanas, Žurnalistikos instituto profesorius. Tyrinėja valstybės ir spaudos santykių raidą Lietuvoje. Vilniaus universitete skaito žurnalistikos įvado, politinės komunikacijos, žurnalistikos istorijos, reklamos (iki 2003), kritikos teorijos paskaitas. Nuo 2008 m. Vilniaus universiteto mokslo žurnalo „Žurnalistikos tyrimai / Journalism Research“ tarptautinės redakcinės kolegijos pirmininkas.

Mažvydas Jastramskis – VU TSPMI docentas, 2013 m. apsigynė socialinių mokslų daktaro disertaciją tema „Rinkėjų elgsenos kaitumas Lietuvos savivaldybių tarybų rinkimuose 1995-2011 metais“. Vienas iš portalo manobalsas.lt kūrėjų, specializuojasi kiekybinių metodų, Europos šalių partinių sistemų, Lietuvos rinkėjų elgsenos temose.

Vytautas Keršanskas – VU TSPMI bakalauro ir magistro studijų absolventas, nuo 2013 m. dirbantis analitiku RESC. Jo moksliniai interesai apima Lietuvos ir regiono užsienio ir saugumo politiką, informacinius karus, Rytų partnerystės valstybių vidinius procesus ir Europos integracijos raidą, Rusijos vidaus ir užsienio politiką. V. Keršanskas anksčiau dirbo Užsienio reikalų ministerijoje, žurnalo „Veidas“ užsienio politikos apžvalgininku.

Darius Buinauskas – VU TSPMI bakalauro studijų absolventas, Europos studijų magistrantas. Nuo 2015 m. RESC mokslinis bendradarbis. Jo moksliniai interesai apima Lietuvos ir Rytų Europos regiono užsienio ir saugumo politiką, transatlantinius santykius, informacinį ir hibridinį karą, Europos Sąjungos ir JAV institucijas. Darius Buinauskas šiuo metu dirba Viešosios politikos ir vadybos institute, anksčiau stažavosi Lietuvos Respublikos prezidentūroje bei ambasadoje Jungtinėms Amerikos Valstijoms ir Jungtinėms Meksikos Valstijoms.

Linas Kojala – nuo 2016 m. liepos mėn. vadovauja RESC. Jis taip pat yra VU TSPMI politikos mokslų doktorantas. Prieš įsidarbindamas RESC, L. Kojala dirbo žurnalistikos srityje, taip pat Užsienio reikalų ministerijoje. Domisi Europos integracija, Rusijos vidaus bei užsienio politika, Rytų partnerystės šalių raida, NATO ir saugumo studijomis, JAV užsienio politika, taip pat informaciniais karais.

Simonas Klimanskis – VU TSPMI Europos studijų absolventas. Nuo 2013 m. RESC mokslinis bendradarbis, Lietuvos socialios rinkos plėtros instituto ekspertas. Jo moksliniai interesai apima Lietuvos ekonominę politiką, Lietuvos ir Europos Sąjungos energetikos, užsienio ir saugumo politiką, Europos integracijos procesus.

Monika Garbačiauskaitė-Budrienė – naujienų portalo Delfi.lt vyr. redaktorė, komunikacijos ir informacijos mokslų magistrė. Delfi.lt portale dirbanti nuo pat portalo įkūrimo Lietuvoje (nuo 2000 m.), daugelio tekstų, paskaitų, seminarų autorė, bendradarbė Vilniaus universitete. Šiuo metu vadovauja daugiau nei 60 įvairių sričių žurnalistų komandai, rašo apžvalgas ir aktyviai dalyvauja Lietuvos žurnalistikos pasaulyje. Pastaruoju metu aktyviai dirba Rusijos informacinio karo bei vykdomos dezinformacijos kampanijos Lietuvoje klausimais.

Šarūnas Legatas – VU TSPMI bakalauro studijų studentas, Rytų Europos studijų centro jaunesnysis analitikas. Jo akademiniai interesai apima tarptautinius santykius Rytų Europoje, Rusijos vidaus ir užsienio politiką, informacinius karus, politikos filosofiją, politines idėjas ir ideologijas.

Už pagalbą ir indėlį vykdant tyrimą taip pat dėkojame VU TSPMI studentams ir RESC praktikantams Rokui Krūminui (pagalba atliekant ir aprašant statistinę analizę), Gintarei Pikelienei ir Gediminui Kašėtai (pagalba renkant ir sisteminant informaciją apie Rusijos propagandos sklaidą Lietuvoje).

Turinys

Įvadas	5
1. Propagandos sampratos ir reiškinių kismas istorijos raidoje	10
2. Reiškiny filosofiniu požiūriu	15
3. Apibrėžimas sociologijos ir komunikacijos lauke	19
4. Propagandos tikslai ir veikimo principai	24
5. Valstybės prieš valstybę naudojamos propagandos tyrimui skirtos metodologijos pritaikymas	36
6. Rusijos propaganda Lietuvoje: situacijos ir proceso analizė	48
6.1. Rusijos propagandos ideologija ir tikslas	48
6.2. Konteksto, kuriame veikia propaganda, analizė	57
6.3. Propagandos subjekto tapatybė ir struktūra	65
6.4. Tikslinės propagandos auditorijos	76
6.5. Žiniasklaidos panaudojimo technikos	78
6.6. Specialios technikos efektui padidinti	95
7. Auditorijos reakcija: Rusijos propagandos poveikis Lietuvoje	104
7.1. (Ne)palankių Rusijai nuostatų schema ir sąsajos su informacine erdve	104
7.2. Socialinės grupės, vertybės ir jautrumas propagandai	130
7.3. Kas lemia geopolitines tautinių mažumų nuostatas?	147
8. Kontrpropaganda Lietuvoje: valstybės ir pilietinės visuomenės indėlis	168
IŠVADOS	206
REKOMENDACIJOS: PRIEMONĖS KOVAI SU PRIEŠIŠKA PROPAGANDA	213
Summary	234

Įvadas

Krymo okupacija ir aneksija bei karu prieš Ukrainą Europos saugumo sistemą sudrebinusi Rusija aktualizavo nekonvencinio karo koncepciją, kuri praktikoje apima itin platų priemonių spektrą. Viena jų – tai informacinis karas, arba paprasčiau, propaganda, kurios panaudojimo galimybės ir mastai taip pat išryškėjo Rusijos veiksmų prieš Ukrainą akivaizdoje ir šiandien liečia ne tik konfliktuojančias puses, bet ir aplinkines šalis, įskaitant Lietuvą.

Rusijos propagandiniam veikimui šiandien skiriamas didžiulis dėmesys. Pastaraisiais metais gausu į viešąją erdvę ar atskiras visuomenės grupes orientuotų projektų, kuriais siekiama didinti visuomenės informuotumą apie informacines grėsmes, valstybinės institucijos ėmėsi strateginės komunikacijos tiek nacionaliniu, tiek ir tarptautiniu lygmeniu, akademinės bendruomenės tarpe propaganda tapo gerokai dažniau aptariamu tyrimų objektu. Vis dėlto, išlieka daug neatsakytų klausimų, o į dalį jų bandoma atsakyti šioje monografijoje.

Žodžius „propaganda“ ir „Rusija“ glaudžiai sieja Kremliaus informacinės politikos samprata. Viešosios erdvės dalyviai – politinės institucijos bei organizacijos, žiniasklaida ir kūrybinės medijos, mokslininkai – „Rusijos propagandos“ terminą itin intensyviai vartoja grėsmės valstybių ir visuomenių saugumui kontekste: Vakarų ir Vidurio Europoje, taip pat Jungtinėse Amerikos Valstijose ši grėsmė neretai vertinama kaip prilygstanti konvencinio karo keliamiems pavojams. Kyla klausimas: kokia yra Rusijos propagandos prigimtis ir kaip ją galime suprasti pasitelkę šiuolaikinės komunikacijos teorijos ir praktikos įrankius?

Kaip teigė Barry Buzanas, „jeigu valstybė <...> yra svarbiausia visai saugumo koncepcijai, tai kaip saugumo objektą tenka nagrinėti ir pačią valstybę“¹. Štai kodėl atsirado poreikis propagandą iš naujo nagrinėti taip pat ir tarptautinės sistemos lygmeniu, kaip valstybės valstybei (jos visuomenei) grėsmę keliantį reiškinį. Globalus pasaulis – tai visuomenių tinklų (ekonominių, kultūrinių, politinių) „socialinė morfologija“², kurią galima keisti ar ardyti skverbiantis per socialines demokratines struktūras, tokias kaip žiniasklaida, ekonominiai ryšiai, diplomatija ir pan. Propaganda – priemonė, viena vertus, politinei, finansinei įtakai plėsti, kita vertus – ir vertybėms keisti.

Pagrindinė problema yra tai, kad esant išplėtotai propagandos terminijai ir turint jos kaip reiškinio patirtį skirtingomis politinėmis aplinkybėmis (demokratijos ar totalitarinio režimo kontekstuose), nebuvo išskirtas toks metodas, kuris leistų Rusijos vykdomą informacinę politiką nuosekliai įvertinti propagandos požiūriu. Rusijos informacinės politikos sprendimai ir veiksmai pasaulio literatūroje apibūdinami įvairiai, būtent: „propaganda“, „informacinis karas“, „hibridinis karas“, „informacinė galia“. Šios teorinės interpretacijos, stebint informacinę šiuolaikinės Rusijos politiką ir praktinius jos veiksmus, suteikia galimybę fragmentiškai suvokti grėsmės Baltijos šalių visuomenėms bruožus, tačiau neduoda pamato nustatyti technikos, padedančios dekonstruoti pirmiausia propagandos kaip reiškinio turinį, kad ir kokia forma bei priemonėmis ji būtų skleidžiama. Veik

¹ Buzan, B., *Žmonės, valstybės ir baimė*, Vilnius: Eugrimas, 1997, p. 94.

² Castells, M., *Tinklaveikos visuomenės raida*, Kaunas: Poligrafija ir informatika, 2005, p. 453.

kiekvienas suvokiame, kad „informacinis karas“ yra „kažkas“ agresyvesnio nei „propaganda“, bet ar turime aiškesnį atsakymą, kodėl?

Mantas Martišius, išnagrinėjęs informacinio karo problematiką Rusijos teoretikų darbuose³, teigia, jog „galima išskirti du skirtingus požiūrius į informacinį karą: a) amerikietiška; b) rusiška“. Tai pavyzdys, kad mes gebame teoretizuoti informacinę politiką. Tačiau praktiškuoju – taikomuoju – požiūriu vertindami grėsmę, vis dėlto turime kuo tiksliau apibūdinti informacinės politikos lauką mums aktualiame regione (suprantama, mums pirmiausia rūpi Europos ir ypač Baltijos šalių atvejis). Tai leistų geriau atpažinti informacinės politikos keliamas grėsmes ir konkrečiau apibūdinti su informaciniu karu susijusius reiškinius. Būtent dėl to būtina įsigilinti, kas yra ir kaip veikia dabartinės Rusijos propaganda. Tyrimai, atkreipiantys dėmesį į ne tik kryptingą ir pasirinktoms auditorijoms pritaikomą Rusijos informacijos politiką Vakarų valstybių atžvilgiu, bet ir melagingų žinių poveikį, verčia ieškoti atsakymo, kokiomis priemonėmis visuomenė gali neutralizuoti intensyvią propagandinį puolimą.

Šios monografijos tikslas – ištirti Rusijos propagandos ir dezinformacijos veikimo logiką bei, remiantis susistemintais moksliniais tyrimais, pateikti praktines rekomendacijas, kaip sumažinti propagandos poveikį, kartu suformuojant Lietuvai pritaikytą metodologiją, leidžiančią identifikuoti ir išanalizuoti propagandos keliamas grėsmes.

Visavertis priešiškos propagandos tyrimas apima kelis lygmenis: a) Propagandos siuntėjo – Rusijos – strategijos ir įrankių Lietuvoje analizę; b) vietinio konteksto ir pažeidžiamų Lietuvos visuomenės grupių tyrimą; c) įrankių, leidžiančių stiprinti visuomenės atsparumą propagandai (ir valstybės kovai su ja), nagrinėjimu. Atsižvelgiant į tai, monografija praktiškai susideda iš keturių pagrindinių dalių: 1) teoriniai propagandos analizės aspektai ir modelio tirti Rusijos propagandą Lietuvoje pritaikymas; 2) praktinis metodologijos pritaikymas Rusijos propagandos Lietuvoje tyrimui; 3) visuomenės tyrimų, siekiant įvertinti atskirų grupių poveikumą propagandai, analizė ir 4) kovos su propaganda aspektų aptarimas.

Teorinėje dalyje (1-5 skyriuose) pateikiant plačią literatūros analizę aprašoma propagandos koncepcijos kilmė, jos analizės raida XX-XXI amžiuje, Rusijos propagandos raida ir išskirtinumas, pateikiama propagandos sąvokos interpretacijų apžvalga. Taip pat apžvelgiami skirtingi mokslininkų naudoti propagandos tyrimo modeliai bei patikrinus jų pritaikomumą Rusijos propagandos atvejui Lietuvoje, išplėtojamas pagal atvejo kontekstą pritaikytas modelis, toliau naudojamas praktinėje dalyje.

Praktinė tyrimo dalis (6 skyrius) siekia išpildyti visas šias pasiūlyto propagandos analizės modelio pakopas: pradedant Rusijos propagandos ideologija ir tikslu, konteksto analize bei propagandisto struktūra, baigiant tikslinių propagandos grupių įvardijimu, specialių propagandos technikų aprašymu ir analize. Šioje dalyje naudojama atvejų analizė, pirminių ir antrinių šaltinių analizė, deskriptyvus metodas. Tačiau tokio pobūdžio analizė nebūtų pilnavertė be visuomenės „temperatūros“

³ Martišius, M., „Rusijos informacinio karo bruožai“, *Informacijos mokslai*, nr. 69, 2014, <http://www.zurnalai.vu.lt/informacijos-mokslai/article/view/5095/3352>.

analizuojama tema pamatavimo, t.y. sociologiškai patikrinant teorines prielaidas apie propagandos poveikį atskiroms tikslinėms auditorijoms. Todėl atskiroje praktinės (empirinės) tyrimo dalyje (7 skyrius) yra pateikiama išsami sociologinė analizė, grįsta 2016 m. atliktomis visuomenės nuomonės apklausomis. Patikrinamos pagrindinės priežastys, kurios lemia atskirų socialinių ar etninių grupių vertybines ir geopolitines preferencijas ar didesnę jautrumą propagandai.

Galiausiai, monografijoje pateikiama Lietuvos ir kitų Europos valstybių kovos su propaganda praktika, taip pat teisiniai žiniasklaidos reguliavimo ES ir nacionaliniu lygmeniu aspektai (8-9 skyriai). Tokia plačiai apimanti tyrimo struktūra leidžia ne tik išsamiai pažinti propagandos reiškinį, Rusijos informacinį veikimą Lietuvoje, tačiau ir remiantis tyrimo rezultatais formuluoti rekomendacines priemones Lietuvos informacinei politikai.

Autoriai šioje monografijoje turėjo išspręsti šiuos uždavinius:

- Aptarti teorinę propagandos charakteristiką kaip komunikacijos proceso tyrimų dalį;
- Išanalizuoti Rusijos propagandos ir dezinformacijos veikimo Lietuvoje logiką ir principus istorinio patyrimo, filosofinės minties ir aktualios tarptautinės problematikos kontekste;
- Iširti potencialiai labiausiai Rusijos dezinformacijai pažeidžiamas visuomenės grupes bei įvardinti faktorius, lemiančius atskirų grupių skirtingą jautrumą propagandai;
- Remiantis analizės duomenimis suformuoti Lietuvos atvejui pritaikomą propagandos tyrimo metodologiją, pasiūlyti praktines rekomendacijas politikos formuotojams, visuomenei.

Šiame darbe „propaganda“ bus nagrinėjama kaip šiuolaikinis Rusijos politikos reiškinys, prilygstantis karo veiksams ir todėl keliantis pavojų Lietuvai. Iš įvairių žinomiausių komunikacijos ir sociologijos teorijų įžvalgų, kurios per šimtmetį pasaulyje buvo publikuotos propagandos tematika ir kurių dalis virto klasikineis teiginiais, pasirinkta tai, kas šį reiškinį leistų apibūdinti taikliausiai ir atskleisti dabartinę jo prigimtį. Pagrindinis monografijos atspirties taškas – G. Jowetto ir V. O'Donnell propagandos samprata, sujungianti ankstesnes akademines diskusijas ir propagandą apibūdinanti kaip tyčinius, sisteminius bandymus formuoti požiūrį, manipuliuoti žinojimu ir nukreipti elgesį taip, kad būtų prisidedama prie propagandininko siekiamų tikslų⁴.

Informacinė agresija, išryškėjusi prasidėjus Rusijos intervencijai Ukrainoje bei vykdant Krymo okupaciją bei aneksiją, geriausiai atskleidė Rusijos informacinės politikos veikimo būdus ir leidžia kritiškai įvertinti „klasikinę“ propagandą taikytą sampratą, paprastai siejamą tik su primygtiniu (kad ir nuosekliu) ideologijos ar politinių nuostatų skleidimu. Taigi pirmiausia reikėjo aptarti „propagandą“ ir jos sampratą išanalizuoti taip, kad reiškinio esmė būtų aiški kalbant apie Rusiją.

Skaitytojas, kurį domina informacijos politika, be jokios abejonės, pasakytų, kad Rusijos tematikai šiuo požiūriu skiriama vis daugiau publikacijų. Per pastaruosius 5 metus jų pagausėjo ir galima išskirti bent keletą, kuriose Rusijos propaganda nagrinėjama kaip tam tikra ypatybė, rodanti, kad ji pranoksta

⁴ Jowett, G. S., O'Donnell, V., *Propaganda & Persuasion*, 6th edition, SAGE Publications, 2014, p. 313.

informacinę buvusių totalitarinių režimų elgseną. Pavyzdžiui, Wilfriedo Martenso Europos studijų centre išleistoje Gruzijos atstovės ES ir ambasadorės Belgijoje Salomės Samadashvili studijoje „Muzzling the Bear: Strategic Defence for Russia's Undeclared Information War on Europe“⁵ primenamos 1989 m. Sovietų Sąjungos karių Tbilisyje surengtos mitingo dalyvių skerdynės. Analizė pradedama nuo teiginio, kad 2014 m. užimdama Krymą Rusija atvėrė naują Europos istorijos skyrių: „Vos daugiau kaip per Putino valdymo dešimtmetį Rusija sukūrė gynybos liniją nuo tų, kurie, jos įsitikinimu, yra galingas priešas, – nuo Vakarų“. Autorė pabrėžia, kad V. Putinas ne tik turi gynybinį pranašumą, bet ir Rusijos auditorijai sukūrė informacinės gamybos monopoliją: „per pastaruosius 15 metų“ Rusijos vyriausybė nuosekliai siaurino informacijos laisvę. Rusijos siekius autorė apibūdina taip: „1) indoktrinuoti Rusijos visuomenę manipuluojant informacija ir paverčiant Vakarus priešu; 2) infiltruoti savo informacinę infrastruktūrą į Vakarus ir tokiu būdu daryti įtaką Vakarų politikams“. Tačiau nedaugelis Lietuvos ir užsienio tyrėjų, politinio proceso stebėtojų remiasi oficialių Rusijos dokumentų ir Rusijos valdžios poziciją interpretuojančių arba jos koncepcijoms įtaką darančių mokslininkų darbais. Kita vertus, suprantamas dėmesys tiems komunikacijos kanalams tiesiogiai ar netiesiogiai išplečiantiems arba dauginantiems veiksniams, kuriais gali naudotis informacinė Rusijos politika.

Jolanta Darczewska (Rytų studijų centras, Varšuva) Krymo okupaciją ir prijungimą prie Rusijos vertina kaip informacinio karo reiškinių⁶. Ji pabrėžia, kad anuomet viešoji nuomonė už Rusijos ribų galėjo rinktis tarp „Rusijos dominavimo posovietinėje erdvėje“ ir „pasaulio Maidano“ (visiško chaoso). Autorė taip pat pastebi, kad Rusija turi nebaudžiamumo už savo veiksmus „informaciniuose mūšiuose“ jausmą. Bet toks „nebaudžiamumas“, koks buvo būdingas SSRS, akivaizdžiai yra pakitęs: pavyzdžiui, 2016 m. bombarduodama Sirijos miestą Alepą, kur žuvo daugybė taikių gyventojų, Rusija gebėjo ne tik pagrįsti savo veiksmus, bet ir paskleisti sau naudingą argumentaciją taip plačiai, kad Vakarų pasaulis tapo tik tragedijos stebėtoju.

Lietuvių autorių darbuose ryškus Rusijos propagandos „susidūrimas“ su Lietuvos žiniasklaida ir žiniasklaida Lietuvoje, nagrinėjama, kaip propaganda pasitelkia žiniasklaidą kaip priemonę atskleisti bei kurstyti įtampas visuomenėje, taip pat kaip žiniasklaidos priemonės skirtingai reaguoja į propagandą. Vykintas Pugačiauskas teigia, kad žiniasklaida šiuo atveju yra tik atspindys ir priemonės, per kurias atskleidžiami visuomeniniai skirtumai⁷. Jis kelia dvi prielaidas: 1) Baltijos šalių visuomenė skiriasi nuo Vakarų ir dar priklauso posovietinei Rusijos propagandos sferai, taigi ši skleidžia jai pritaikytus pranešimus ir taiko atitinkamus metodus; 2) Baltijos šalių visuomenė ir jos žiniasklaida į propagandą reaguoja kitaip nei Vakarai. Kaip pagrindines problemas V. Pugačiauskas įvardija ir nekritišką Lietuvos žiniasklaidos darbą, ir Vakarų žiniasklaidos principą visoms šalims suteikti vienodą galimybę pasisakyti, tokiu būdu balansuojant tarp tiesos ir melo.

⁵ Samadashvili, S., *Muzzling the Bear: Strategic Defence for Russia's Undeclared Information War on Europe*, Wilfried Martens Centre for European Studies, 2015, http://www.martenscentre.eu/sites/default/files/publication-files/information-warfare-europe-defence-russia_0.pdf.

⁶ Darczewska, J., *The Anatomy of Russian Information Warfare. The Crimean Operation, a case study*, Centre for Eastern Studies, 2014, https://www.osw.waw.pl/sites/default/files/the_anatomy_of_russian_information_warfare.pdf.

⁷ Pugačiauskas, V., „In the Post-Soviet Propaganda Sphere“, *Journal on Baltic Security*, vol. 1, issue 1, 2015, p. 127–133.

Nerijus Maliukevičius savo ruožtu pabrėžia, kad Rusijos žiniasklaidos produkcija Lietuvos televizijų kanaluose sudaro didelę dalį. Priminę Josepho Nye kaip švelniosios galios sampratos kūrėjo⁸ teiginius, kuriais remiantis ši galia Vakaruose rengiamose diskusijose ne visada buvo interpretuojama adekvačiai, o Rusijoje perprasta tik pasibaigus 2004-iesiems, kai J. Nye praplėtė sampratą paskelbęs naują studiją, N. Maliukevičius išskiria du autorius – Fiona Hill ir Andrėjū Cygankovą, kurie atliko reikšmingų tyrimų Rusijos švelniosios galios tema ir į sąvokos interpretaciją įtraukė ekonominio spaudimo reikšmę⁹. Švelnioji galia knygos autoriams pasirodė reikšminga būtent propagandos metodų taikymo aspektu. Taip pat auditorijų aplinkybes atskleidžiantis aspektas jau reikalavo iki šiol skelbtus teiginius iš naujo patikrinti atliekant apklausas. Antai Mantas Martišius padarė išvadą, kad Lietuvoje, kur jaunesnioji karta „vis geriau išmoksta Vakarų Europos kalbų, vyresnioji karta, mokėdama tik rusų kalbą, naudodamasi „rusiška“ žiniasklaida, gyvena Rusijos informacinėje erdvėje“¹⁰. Ši aplinkybė, kaip teigia M. Martišius, „labai palengvina Rusijai vykdyti informacinį karą“. Užsienio bei Lietuvos autorių darbai mus paskatino patikrinti ir įvertinti, kokie faktoriai lemia vienos ar kitos auditorijos poveikumą propagandai, todėl darbe tam skiriamas didelis dėmesys.

Monografijai keltas tikslas skatinti didesnę akademinės bendruomenės įsitraukimą sprendžiant visuomenei kylančias problemas, susijusias su propagandos veikimu, todėl tikimės, kad ji bus naudinga tiek teoriniu, tiek praktiniu aspektais mokslininkams, žurnalistams praktikams, politikos vykdytojams ir šia tema besidomintiems Lietuvos piliečiams.

⁸ Nye, J., *Soft Power: The Means to Success in World Politics*, New York: Public Affairs Group, 2004.

⁹ Maliukevičius, N. „(Re)Constructing Russian Soft Power in Post-Soviet Region“, *Baltic Security & Defence Review*, vol. 15, issue 2, 2013, <http://ejournals.vdu.lt/index.php/agora/article/view/505/435>.

¹⁰ Martišius, M. „Rusijos informacinio karo bruožai“, p. 9.

1. Propagandos sampratos ir reiškinių kismas istorijos raidoje

Andrius Vaišnys, Darius Buinauskas

Propagandos termino ir jos kaip komunikacijos reiškinių sampratos istorija yra nevienalytė: kartotiniai veiksmai, nukreipti įtikinti minią arba grupę žmonių, buvo atliekami nuo seniausių laikų – kai tik susiformavo politinė valdžia. Tačiau pranešimai ar apibūdinimai, skirti paveikti socialines grupes, sisteminių pobūdį įgavo palyginti vėlai – viduramžiais.

Nors propagandos mastas labiausiai išaugo XX amžiuje, reiškinių kilmė siekia Reformacijos laikus, kai religinė Europos vienovė buvo pažeista ir Romos Katalikų bažnyčia iš dalies prarado įtaką dalyje Europos. Katalikybę visame pasaulyje plėsti siekė popiežiai taikė panašų būdą – mokydavo tikybos tiesų studentus iš įvairių bažnytinių provincijų, kad šie jau tapę kunigais vėliau galėtų aiškinti jas tuose regionuose, į kuriuos būdavo paskiriami tarnauti. Grigalius XIII, išplėtojęs kovą su reformacija, buvo sudaręs kardinolų komisiją, kad ši skleistų katalikybę pagonių žemėse. Be to, buvo steigiamos organizacijos, kurios tarnavo tam, kad ne tik mokytų, bet ir platintų Popiežiaus politiką. Pavyzdžiui, viena iš tokių organizacijų – 1534 m. įkurta Jėzaus draugija (*Societas Iesu*), kurios steigėjas Ignas Lojola laikėsi principo, kad juoda galima pavadinti balta, jeigu taip nustato Bažnyčios mokymas¹¹. Vienas iškiliausių Jėzaus draugijos veikėjų Lietuvoje buvo Petras Skarga, kovojęs su reformacija ir stengęsis į katalikišką tikėjimą „atversti“ Lietuvos didikus. Kadangi tokios centralizuotos veiklos poreikis nemažėjo, 1622 m. popiežius Grigalius XV bulėje *Inscrutabili divinae providentiae* paskelbė apie organizacijos *Sacra Congregatio de Propaganda Fide*¹², kuri skleistų evangeliją, *įkūrimą*, o po to kardinolui Ludovicui Ludovisi pavedė spręsti svarbiausius tikėjimo priežiūros bei jo sklaidos klausimus. Tad propagandos terminu (*propagare*), reiškusi sklaidą, pasinaudojo Bažnyčia; terminas buvo panaudotas misijų bei misionierių veiklai apibūdinti.¹³ Organizacija *Sacra Congregatio de Propaganda Fide*, prasidėjęs Trisdešimties metų karui, tapo nuolatine misionierius telkianti institucija, o „propagandos“ sąvoka kelis amžius buvo suvokiama tik teigiama prasme. 1627 m. buvo įkurta minėtai kongregacijai pavaldi aukštoji mokykla *Collegium Urbanum de propagande fide* (Collegium Urbanum), skirta rengti misionierius ir lavinti dvasininkus iš tolimų kraštų¹⁴. Šiuos sprendimus būtų galima apibūdinti kaip pirmą institucionalizuotą propagandos darinį, skirtą padidinti religinių dogmų platinimo efektyvumą¹⁵. Įtikinėjimas, numačius veiklos tikslą (pavyzdžiui, „atversti“ į tikėjimą), buvo esminė „propagare“ (sklaidos) taktika.

¹¹ *Ejercicios Espirituales* (liet. dvasinės pratybos – rekolekcijos).

¹² Liet. Šventoji kongregacija tikėjimui platinti. Šiuo metu jos funkcijas atlieka kitaip vadinama institucija – Tautų evangelizacijos kongregacija. Tai viena iš devynių Vatikano kongregacijų, kuri popiežiaus Jono Pauliaus II sprendimu buvo pervadinta 1988 m. dėl po Antrojo pasaulinio karo ryškesnio neigiamo sąvokos „propaganda“ interpretavimo.

¹³ Cengage Learning, *The Techniques of propaganda*, p. 2, http://www.cengage.com/resource_uploads/downloads/0534619029_19636.pdf.

¹⁴ Dabar – *Pontificia Università Urbaniana*.

¹⁵ Cull, N., Culbert, D., Welch, D., *Propaganda and Mass Persuasion: A Historical Encyclopedia, 1500 to the Present*. Santa Barbara, California: ABC-CLIO, 2003, p. xvi.

Kad pristatytų savo poziciją, pasaulietinei valdžiai (kuri dažniausia turėjo daugiau galios svertų nei Bažnyčia, ir, pavyzdžiui, Anglijoje, kartais kovojo su Popiežiumi) nuo XVII iki XX amžiaus neprireikė kurti specialių struktūrų, skirtų visuomenės nuomonei paveikti. Nepaisant to, valdovai Prancūzijoje, Anglijoje, Vokietijoje, o nuo XVIII amžiaus ir Rusijoje turėjo didelę įtaką leidžiamos spaudos turiniui. Spaudos kontrolė, realizuota nurodant laikraščių redaktoriams, ką spausdinti ir kaip, leido valdovams skleisti reikalingas žinias ir atitinkamai formuoti ne tik pavaldinių, bet ir užsienyje gyvenančių žmonių viešąją nuomonę. Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė kaip Respublikos dalis buvo išimtis: kadangi spaudos, leidybos ir švietimo sritys buvo patikėtos Vilniaus akademijai (kitaip tariant, Jėzaus draugijai), pirmasis laikraštis, remiantis visuomenės poreikiu ir valdovo leidimu, išėjo tik 1760 m., ir jį pradėjo leisti ši vienintelė Lietuvos aukštoji mokykla.

Kitur politinė valdžia žiniasklaidos priemones jau vertino kaip sau palankios arba visuomenei būtinos žinios skleidimo būdą. Per Puritonų revoliuciją Anglijoje propaganda buvo vykdoma naudojantis pamfletais ir naujienlaiškiais bei papildė įprastus karinius veiksmus. Oliverio Kromvelio valdžia religinės ir politinės doktrinos skleidimu buvo susirūpinusi panašiai tiek, kiek pergale karo lauke¹⁶.

Informacinės technologijos buvo svarbus veiksnys plėtojant raštingumą (pavyzdžiui, spausdinimo įrangos išradimai), tačiau Europos valstybių valdžia iki XVIII a. revoliucijų turėjo didelę galią jomis naudotis skleisdama savo požiūrį. Kai XIX amžiaus antroje pusėje žiniasklaida susiformavo kaip socialinis institutas ir medijos išsiplėtė, joms tapus informacinio produkto, turinčio rinkos kainą, skleidėjomis, atsirado sąlygiškai savarankiškas galios laukas. Taip išryškėjo esminė žiniasklaidos ypatybė: priklausomai nuo jų aprėpties, medijos yra efektyviausia priemonė pasiekti auditorijų protą, todėl atsinaujino valdžios elitui būdingas politinio užvaldymo siekinys. Istorija rodo, kad visuomenių siekis ir kova išsilaisvinti nuo politinės, ideologinės, ekonominės priklausomybės yra proporcinga valdžios siekiui manipuluoti informacija taip, kad būtų galima įteigti visuomenę valdžiai ar įtikinti ją valdžios „teisėtumu“ ir „teisingumu“. Kitaip tariant, galios laukai ėmė kirstis: norint pasiekti auditorijas, politinei valdžiai keltas iššūkis „įveikti“ žiniasklaidos galias. Ir ji iš tikrųjų ieškojo būdų, kaip tai padaryti, nepaisydama besiformuojančių demokratijos normų.

XX amžių galime laikyti propagandos epocha. Suvokus žiniasklaidos kaip galios lauko reikšmę, atsirado tiesmuka jos kaip propagandos interpretacija. Kitaip tariant, tapo aišku, kad viešoji nuomonė gali būti paversta preke ir parduodama, t. y. nuomonę galima suformuoti ir valdyti, tereikia tam turėti atitinkamų resursų. Kaip pabrėžia Walteris Lippmanas, svarbus yra ne pats įvykis, o tai, kaip jis priimamas ir suprantamas visuomenės¹⁷. Bendrąja prasme buvo suvokiami principai, padedantys veikti propagandai kaip visuomenės įtikinimo reiškiniui, pavyzdžiui, bandant išvengti tiesioginio melo, pasirinkus nutylėti nepalankius dalykus ar net įvykius.

Pirma didelio masto propagandos kampanija, kurią organizavo valstybė, prasidėjo įsiplieskus Pirmajam pasauliniam karui. Ypač aktyviai ja naudojosi britų ir vokiečių vyriausybės, siekdamos

¹⁶ Ten pat.

¹⁷ Lippman, W., *Public Opinion*, Greenbook Publications, London, 2010.

įtikinti visuomenę konflikto pagrįstumu, skatindamos savanorišką įsitraukimą ir demonizuodamos priešininką. Didelę dalį propagandos sudarė plakatai, kaip propagandos priemonė pasitelkta kinas. Tyčia skleidžiamas oficialus melas (tarkime, apie priešingos stovyklos žiaurumą, kurio nebuvo), tekstų ir nuotraukų klastotės, tiesos nutylėjimas buvo neatsiejama Pirmojo pasaulinio karo dalis. Arthuro Ponsonby teigimu, „nuo 1914 iki 1918 metų, tyčinio melavimo buvo daugiau nei bet kuriuo kitu ankstesniu pasaulio istorijos periodu“¹⁸.

Tad Pirmasis pasaulinis karas turėjo esminių pamokų tiek komunistų, tiek nacių revoliucionieriams. Karui įsibėgėjus, per Rusijos revoliucijos įvykius susiformavusi Bolševikų partija kaip galingą kovos dėl valdžios priemonę naudojo manipuliavimo metodus, tai yra: propagandinius piešinius ant traukinių, plakatus, paradus ir teatrą, šūkius (tokius kaip žinomiausias jos lyderio Lenino „Žemė, taika ir duona“). Jie gebėjo sėkmingai išvengti loginių argumentų, prieš (tiek vokiečių kariuomenės, tiek baltagvardiečių) grėsmę Rusijos tautoms (kurias vadino „liaudimi“) ir pasauliui vaizduodami supaprastintai¹⁹.

Tarp dviejų pasaulinių karų „propaganda“ nutolo nuo „sklaidos“ sąvokos, kuri Bažnyčios buvo interpretuojama kaip intensyvi švietėjiška veikla, skirta „įtikinti“ žmones pakeisti požiūrį: terminą imta glaudžiai sieti su žiniasklaida, jos veiklos metodais, jis net imtas vartoti kaip spaudos sistemos sinonimas. Šis interpretavimas buvo dėsningas naujai susiformavusiems režimams užvaldant ne tik Rusijos (nuo 1922 m. – Sovietų Sąjungos), Vokietijos, bet ir kitų Europos šalių žiniasklaidos laukus po „Tautų pavasario“ atoslūgio. Tačiau minėtose totalitarinėse valstybėse „propaganda“ tapo sisteminio nuomonės formavimo ir kontrolės darbu: sudarytos partijos ir valstybės struktūros (biurai, komitetai, ministerijos) pavergė ne tik žiniasklaidos lauką, bet aprėpė ir gynybos (tiksliau – karo), švietimo ir mokslo sistemas.

Per Antrąjį pasaulinį karą „propagandos“ samprata jau buvo išplėta kaip informacinis ginklas. Karo metais britų taikomosios psichologijos tyrėjas Fredericas C. Bartlettas ir kiti akademikai svarstė, ką reiškia toks staigus propagandos išplitimas ir ar šis periodas atslūgs, o gal propaganda taps giliai įsišaknijusi ir nuolatinė realija²⁰. Vokietijai pralaimėjus Pirmajame pasauliniame kare vokiečių karininkai pabrėžė, kad britų propaganda suvaidino didelį vaidmenį nugalint vokiečius. Dėl šios priežasties į valdžią atėjęs Hitleris labai daug dėmesio skyrė propagandai ir pritaikė daug britų propagandos technikų. Planuojant Antrąjį pasaulinį karą prisidėjo Vokietijos Propagandos ministerija ir jos ministras Josephas Goebbelsas, o karui vykstant jie ne tik pasinaudojo ankstesniame kare britų sukauptą propagandos patirtimi, bet ir patobulino propagandos technikas, klaidindami pasaulio visuomenę bei valstybių lyderius. Konceptualizuojant šias karo ir propagandos sąsajas buvo teigiama, jog siekiant konflikto įsiplieskimo, reikalinga kibirkštis – propaganda iš vienos ar kitos pusės. Tai lemia, kad šis reiškinys ir karas yra neatsiejami: vos prasidėjus karui,

¹⁸ Ponsonby, A., *Falsehood in War-Time: Containing an Assortment of Lies Circulated Throughout the Nations During the Great War*, London: Garland Publishing Company, 1928, p. 3.

¹⁹ O'Shaughnessy, N., „The Death and Life of Propaganda“, *Journal of Public Affairs*, vol. 12, no. 1, 2012, p. 31.

²⁰ Bartlett, F. C., *Political Propaganda*, Cambridge: Cambridge University Press, 1942, p. 2.

propaganda tampa ne mažiau svarbus ginklas nei karinė jėga²¹.

XX a. tarpukariu žiniasklaida ir medijų įtaka miniai, masinei auditorijai buvo analizuojama psichologiniu aspektu, o išryškinamas žurnalistikos vaidmuo „paslėpė“ nuomonės kontroliuotojo kaip analizės objekto svarbą. Kaip pabrėžia naujųjų laikų tyrėjai, kovodami dėl galios, propaganda tada naudojosi tiek tie, kurie siekė išlaikyti ar atgauti įtaką, tiek ir tie, kurie norėjo pakeisti valdžios elitą.

Ilgainiui tyrėjai buvo linkę pabrėžti, kad XX amžius paremtas moksliniu racionalumu, todėl propagandai kaip socialiniam reiškiniui taip pat suteiktas „mokslinis“ statusas. Ji pradėta grįsti faktais, statistika, piktogramomis ir kitus stebėsenos rezultatus atspindinčia informacija. Taikomuoju aspektu „propaganda“, o ne „komunikacija“ buvo tas susidomėjimą keliantis terminas, kuris vertė ieškoti „pranešimo“ modelio. Tad mokslinė analizė, kaip teigia Nicolas O’Shaughnessy, neabejotinai prisidėjo prie propagandos kaip reiškinių įtikinamumo, nes toks „moksliškumas“ buvo vertinamas kaip argumentų pagrįstumas, nepaisant propagandos polinkio į subjektyvumą²².

Žinoma, „propagandos“ priemonių tapatinimas ne tik su žiniasklaida, bet ir su visuomenės švietimu, kultūros sklaida terminą sukompromitavo: istoriškai ši sąvoka, aprėpianti informacinę valstybės, vyriausybės politiką, įgijo prievartinio nuomonės formavimo ir kontrolės atspalvį.

Per Šaltąjį karą propaganda, jau pripažinta ir suvokiama kaip struktūrinė informacijos politikos dalis, buvo taikoma ir SSRS, ir JAV, pasitelkiant moderniausias medijas – kiną, televiziją, radiją. Ja buvo siekiama daryti įtaką tiek vidaus gyventojams, tiek ir priešiška šaliai, taip pat – Trečiojo pasaulio šalims. JAV buvo kuriamos vyriausybės žiniasklaidos priemonės, kurios ne tik atspindėjo valdžios požiūrį į įvykius, bet ir galėjo veikti kaip alternatyvus informavimo šaltinis visuomenėms, likusioms už vadinamosios „geležinės uždangos“ (Varšuvos pakto šalys, taip pat Kinija ir kt.). „Amerikos balsas“ veikė kaip oficiali valstybinė radijo stotis. „Laisvosios Europos“ radijas buvo iš dalies remiamas Centrinės žvalgybos valdybos (CŽV) ir rengė propagandines laidas Vidurio ir Rytų Europai bei SSRS įvairiomis Europos tautų kalbomis. Greta kitų Vakarų Europos šalyse įkurtų radijo stočių, skirtų kovoti su SSRS komunistinio režimo skleidžiama propaganda, tai buvo stipriausios radijo propagandos, nukreiptos į komunistinio bloko auditorijas, stotys. O SSRS žiniasklaidos sistema pirmiausia turėjo skleisti vidaus propagandą, todėl joje buvo ne tik draudžiama platinti užsienio šaltinių naujienas, bet ir trukdoma klausytis užsienio radijo pranešimų. Septintąjį XX a. dešimtmetį SSRS, propaguodama savo vidaus ir užsienio politiką, pradėjo intensyviau transliuoti laidas užsienio kalbomis.

Modernių laikų cenzūra²³, kaip subtilių kontrolės priemonių visuma, ir propaganda yra institucinis atsakas į komunikacijos revoliuciją, kuri tebevyksta iki šiol. Tai apibūdina įprastos („akis į akį“) komunikacijos pokytį, kai pašalinis žiniasklaidos veikėjas (laikraštis, televizija) keičia bendravimo procesą, įsiterpdamas tarp siuntėjo ir gavėjo. Nėgana to – tokių veikėjų įvairovė sudaro informacijos

²¹ Taylor, P. M., *Munitions of the Mind: A History of Propaganda from the Ancient World to the Present Era*, 3rd ed., Manchester: Manchester University Press, 2003, p. 5.

²² O’Shaughnessy, N., „The Death and Life of Propaganda“, p. 33.

²³ Aleknonis, G., *Naujoji cenzūra*, Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2011.

vartotojui įspūdį, neva jis turi galimybę pasirinkti informacijos šaltinį, tačiau iš tiesų jis dažniausiai nežino, kaip tą šaltinį pasirinkti.

Medijos padėjo išspręsti atstumo ir laiko tarp siuntėjo bei gavėjo problemą, tačiau tarp jų siekia įsiterpti ir propagandininkai, ir cenzoriai, kuriems nepertraukiami komunikacijos metodai, tokie kaip tiesiogiai transliuojami vaizdo reportažai, tarsi nepalieka erdvės veikti. Tai, žinoma, nereiškia, kad propagandininkas nesvarsto, kaip naudotis visomis informacinėmis technologijomis, kurios padėtų tikrovę perteikti taip, kaip jam reikia. Taigi pagrindinis šių laiko propagandininkų ir cenzorių iššūkis yra užvaldyti informaciją ten, kur yra jos šaltinis²⁴. Dabartinėmis aplinkybėmis klasikinę propagandą, kylančią iš valstybės ar partijos, pakeitė sklaidos technologijos. Ypač didelę įtaką tam padarė internetas, o pastarąjį dešimtmetį – socialiniai tinklai²⁵. Taigi žvelgiant iš istorinės perspektyvos, propaganda evoliucionavo į reiškinį, kuris nemenka dalimi priklauso politinę ir ekonominę galią turinčiam elitui, propaganda taip pat vertintina ne tik priemone valdžiai perimti, bet ir jai plėsti, kovojant ir kariaujant dėl įtakos toms pasaulio visuomenėms, kurios yra patrauklios išnaudoti ekonomikos bei kultūros požiūriu.

²⁴ Taylor, P. M. *Munitions of the Mind: A History of Propaganda from the Ancient World to the Present Era*, p. 11.

²⁵ O'Shaughnessy, N., „The Death and Life of Propaganda“, p. 33.

2. Reiškiny filosofiniu požiūriu

Andrius Vaišnys, Darius Buinauskas

Propaganda kaip reiškinys yra neatsiejama nuo normatyvinių vertinimų. Istorškai plėtojosi dvi pagrindinės kryptys, pagal kurias vertinama propaganda, būtent – morali ir neutrali. Moralistų mokyklos atstovai teigia, kad propaganda savaime klaidina ir todėl turėtų būti vertinama neigiamai. Šio požiūrio šaknų galima rasti Platono kūrinuose, nepaisant to, kad jis ir nevarė propagandos sąvokos. Platonas kalbėjo apie retoriką – įtikinimo meną – ir supriešino ją su filosofine meile tiesai. Toks požiūris dominavo tarp Vakarų filosofų; moderniam amžiui toks pavyzdys yra klasikinio veikalo apie propagandą (*Propagandes*, 1962) autoriaus Jacqueso Ellulo pozicija. Jo teigimu, propaganda yra „tiesioginė ataka prieš žmogų“ ir „grėsmė žmogaus asmenybei“. Panašiai šį reiškinį vertina Stanlis B. Cunninghamas, kuris neigiamą propagandos konotaciją grindžia sisteminiu tiesos ir informacijos iškraipymu, menkinančiu individualius gebėjimus ir prieštaraujančiu socialinės laisvės sampratai. Būtent dėl to šio fenomeno negalima vertinti kaip neutralaus veiksmo²⁶. Atsivertę Marshalą McLuhaną, rasime pastabų apie spaudą kaip apie „grupinės išpažinties“ formą²⁷. Net ir būdami įsitikinę, kad nuo XIX a. spauda yra verslo objektas, turime sutikti su M. McLuhanu, kad spauda užtikrina „bendruomenės dalyvavimą“, nors ji gali savaip „nuspalvinti“ įvykius pranešdama apie juos arba juos nutylėdama“. Tad propaganda reiškia pasikėsinimą į tokį „dalyvavimą“ arba jo apribojimą ir kontrolę.

Propaganda itin ryškiai kontrastuoja su liberaliaja ideologija ir yra jos vertinama kaip grėsmė laisvėjančiam ir vis globalėjančiam pasaulio sandarui. XIX amžiuje imperijų valdovai, drausdami viešai kalbėti nacionalinėmis kalbomis ir skleisdami savo vyriausybės poziciją viena pasirinkta kalba, sukėlė stiprų tautų pasipriešinimą, kuris aprėpė kultūrinę įvairovę ir įrodė kalbą esant vieną iš reikšmingiausių veiksmų kultūrų komunikacijoje. Tai, kas šiandien apibūdinama kaip „nacionalizmo“ susiformavimas, galėjo reikšti žmogaus raiškos liberalizavimą, ginant jo teisę pasisakyti ir laikytis bendruomenės tradicijų, papročių, įsitikinimų. Tai buvo pasipriešinimas ne „imperiniam mąstymui“ apskritai, bet imperatorių nustatytų „vertybių“ propagandai. Lietuvoje vienas iš tokių liberalių kovotojų buvo Vincas Kudirka, kuris patyrė persekiojimą ne tiek dėl valdžios kritikos, kiek dėl prioritetų pozicijų nustatymo nepriimtinos imperinės politikos ideologijos klausimu.

Kitaip tariant, moralistų propaganda suvokiama kaip yda, menkinanti individualų ir kolektyvinį gebėjimą patiems interpretuoti aplink vykstančius procesus ir keičianti savarankišką situacijos vertinimą. Vykstant konfliktui tarp valstybių, propaganda tampa nepriklausomo mąstymo priešiu ir manipuliuoja laisvu informacijos srautu²⁸.

Persvarstę specializuotų žodynų teikiamą „propagandinio karo“ apibrėžimą, kurio esmė – dviejų

²⁶ Brown, J. H., „Two Ways of Looking At Propaganda“, *USC Center on Public Diplomacy*, 2006 06 29, http://uscpublicdiplomacy.org/blog/060629_two_ways_of_looking_at_propaganda/.

²⁷ McLuhan, M., *Kaip suprasti medijas*, Vilnius: Baltos lankos, 2003, p. 201.

²⁸ Taylor, P. M., *Munitions of the Mind: A History of Propaganda from the Ancient World to the Present Era*, p. 1.

pusių kova naudojantis medijomis, dabar įtrauktume ne tik radiją, televiziją, bet ir skaitmeninius laikraščius bei kitus kanalus, kuriais transliuojamos priešišku šalių idėjos tam, kad įtikintų auditorijas²⁹. Propaganda laikoma potencialiai agresyviu arba negatyviu reiškiniu, kuriuo daroma įtaka žmonių valiai ir kuriuo galima pasinaudoti kaip ginklu kilus ginčui. Toks požiūris į propagandą ypač paplito po Antrojo pasaulinio karo, kai Sovietų Sąjunga pradėta vertinti kaip grėsmė Vakarams. Itin dažnai propagandos (konkrečiai – sovietų propagandos) tyrimų išvadose buvo pabrėžiamas komunistų polinkis naudoti tokias priemones siekiant nacionalinių ir tarptautinių politinių tikslų. O Vakaruose propagandos priemonės dažniausiai buvo naudojamos modernioje reklamoje, nors tuo neapsiribojo ir ypač Šaltojo karo metu išsiplėtė į politinį lygmenį ir Vakaruose³⁰.

Komercinių viešųjų ryšių pradininkas Edwardas Bernaysas aprašė teigiamas ir neigiamas propagandos galimybes. Jis bandė atsieti reiškinį nuo neigiamų konotacijų ir asociacijų su dezinformacijos kampanijomis per Pirmąjį pasaulinį karą. Jo įsitikinimu, „sąmoninga ir protinga manipuliacija masių įpročiais ir nuomonėmis yra itin svarbi demokratinės visuomenės dalis ir atspindi nematomą valdžią, kurioje iš tikrųjų slypi valstybės valdymo jėga“³¹. E. Bernaysas pabrėžė, kad propaganda niekada neišnyks ir kad ji turi būti naudojama tvarkai palaikyti³².

Ryškiausias neutraliųjų stovyklos atstovas XX amžiuje Haroldas Laswellas į propagandą bandė žvelgti objektyviai ir moksliskai, nepaisant to, kad tuo laikotarpiu tai buvo itin sunkus uždavinys. Aprašydamas komunikacijos kaip pranešimo proceso grandinę, kuri tapo klasikine matrica analizuojant propagandą, H. Laswellas įrodė, kad komunikacija yra mokslas, o propaganda – viena iš jos teorijų³³.

Po Pirmojo pasaulinio karo kariavusių valstybių visuomenės tapo itin jautrios valstybių skleidžiamam melui – skaudi patirtis lėmė, jog toks požiūris išliko iki šių laikų. H. Lasswellas pabrėžė, kad propaganda yra paprasčiausia priemonė (įrankis), „ne daugiau teigiama ar neigiama moraliniu požiūriu nei siurblio rankena“³⁴. Panašios nuomonės laikėsi dauguma socialiniams mokslams atstovaujančių propagandos tyrėjų, pavyzdžiui: Danielis Lerneris, Leonardas W. Doobas, Lindley Fraseris ar Terence'as Qualteris. Pastaraisiais metais neutralizmo šalininkų požiūris yra plačiai paplitęs ir geriausiai atsispindi Philipo M. Tayloro darbuose. Jo teigimu, „propaganda yra *praktinis* įtikinimo procesas, o kaip *praktinis* procesas ji yra neutrali koncepcija“³⁵.

²⁹ Collin, P. H. (ed.), *Dictionary of Government and Politics*, 2nd ed., Routledge, 1998, p. 222.

³⁰ Kirkpatrick E. M. (ed.), *Target: The World. Communist Propaganda Activities in 1955*, NY: Macmillan Company, 1956, p. xvi.

³¹ Bernays, E. L., *Propaganda*, New York: Horace Liveright, 1928, p. 9.

³² Ten pat, p. 159.

³³ Lasswell, H. D., „The Structure and Function of Communication in Society, Bryson, L. (ed.), *The Communication of Ideas*, New York: Institute for Religious and Social Studies, 1948.

³⁴ Seligman, E., Saunders, J., *Encyclopedia of the Social Sciences*, New York: Macmillan, 1935.

³⁵ Taylor, P. M., „Propaganda from Thucydides to Thatcher: Some Problems, Perspectives & Pitfalls“, opening address to the Social History Society of Great Britain's conference. University of Leeds, 1992, <https://www.scribd.com/document/57111621/Propaganda-From-Thucydides-to-Thatcher>.

Neutrali perspektyva akcentuoja, jog propagandą reikia analizuoti remiantis faktais ir eliminavus metafizinį ar etinį diskursą. Toks tyrimas turėtų suteikti aiškiai apibrėžtų žinių, kaip propaganda plėtojosi istoriškai ir kaip ji funkcionuoja (ypač naudojant jai priskiriamas technikas)³⁶. Philipas Tayloras tai iliustruoja gamtos mokslų pavyzdžiais: esą socialinių mokslų atstovai buvo linkę propagandą vertinti iš biologijos perspektyvos – kaip bakterijų plitimą. Tačiau, pažvelgus į reiškinį iš botanikos perspektyvos, propagandą galima vertinti kaip idėjų kultivavimo procesą, kuris turėtų būti vertinamas tarsi neutrali koncepcija³⁷.

Atitolstant nuo moralistų-neutralistų perskyros, verta pažvelgti į Jeilo universiteto profesoriaus Jasono Stanley propagandos tyrinėjimus. Jo manymu, propaganda priklauso nuo ydingos ideologijos įsitvirtinimo visuomenėje ir dar labiau ją stiprina³⁸. Tokios ideologijos itin dažnai yra linkusios užkirsti kelią demokratijos plitimui pasitelkdamos demagogiją³⁹. Stanley teigimu, politinės propagandos esmė slypi retorikoje, kuri įtraukia politinius, ekonominius, estetinius idealus ir šie yra naudojami siekiant politinio tikslo. Kitaip tariant, propaganda naudojama siekiant tokius idealus patvirtinti arba priešingai – sugriauti. Šis aspektas atskleidžia ir dviejų J. Stanley išskiriamų propagandos rūšių – „stiprinamosios“ ir „ardomosios“⁴⁰ – skirtumą. Toks skirstymas aktualus šiuolaikinių demokratiškos santykių kontekste, kadangi vyriausybė, atsižvelgdama į visuomenės nuomonę, gali veikti kuria nors linkme tam tikrą auditorijų nuotaiką, požiūrį, kad įvertintų iškilusią problemą, arba priešingai – imtis ardomųjų informacinių veiksmų. Pati demokratiškos valstybių struktūra suponuoja, kad kiekvienos valdžios komunikacija reikalauja skleisti žinias visuomenei, ypač atskirai valdžiai įtvirtinant savo poziciją (kai tarpusavyje konkuruoja ne tik įstatymų leidžiamoji ir vykdomoji valdžia, bet ir vidinės jos struktūros), todėl nė viena oficialiai apibrėžta parlamentinė santvarka nėra laisva nuo politinės komunikacijos. Pastarajai vykstant kaip nenutrūkstamam procesui, valdžia, vadovaudamasi savo pačios priimtomis teisinėmis normomis, daro didelę įtaką šalies žiniasklaidos sistemai ir auditorijoms⁴¹. Jeigu idėjų kovą pavadinsime idėjų konkurencija, „propagandą“ pakeisime „politinės reklamos“ ar „ryšių su visuomene“ terminais, tada naujausia politinė retorika istoriniu požiūriu bus „išskoduojama“ sunkiau. Visgi visuomenė vis tiek privalės ją perprasti, jeigu dauguma turės adekvačiai išugdytą kritinį mąstymą.

Šiuolaikinių demokratiškos santykių kontekste „stiprinamoji“ propaganda prisideda prie viešojo diskurso įkūnydama tam tikrus idealus, tačiau iš tikrųjų šių idealų siekiama naudojantis emociniais ar, kitaip tariant, neracionaliais būdais. Šios propagandos tikslas yra spręsti politinius uždavinius. Tai daroma netiesiogiai – keliant įvairias poveikį garantuojančias emocijas: nostalgiją, sentimentus ar baimę⁴².

³⁶ Brown, J. H., „Two Ways of Looking At Propaganda“.

³⁷ Taylor, P. M. *Munitions of the Mind: A History of Propaganda from the Ancient World to the Present Era*, p. 2.

³⁸ Stanley, J., *How propaganda works*. Princeton, New Jersey Oxford: Princeton University Press, 2015, p. 19.

³⁹ Ten pat, p. 19.

⁴⁰ Angl. *supporting* ir *undermining*.

⁴¹ Vaišnys, A., *Vieši Seimo ryšiai su visuomene*, Vilnius: Vilniaus universitetas, 2014.

⁴² Stanley, J., *How propaganda works*, p. 54.

Ardomosios propagandos esmė gali būti dvejopa: viena vertus ja gali būti siekiama paneigti įsigalėjusius idealus, kitu atveju – ji naudojama turint tam tikrus uždavinius, tačiau iš tikrųjų nesiekama jų įgyvendinti⁴³. Tokiai propagandai būdinga demagogija menkina auditorijos gebėjimą situaciją vertinti racionaliai ir atpažinti, ar demagoginė retorika atspindi politinius idealus, kuriuos teigia įkūnijanti⁴⁴.

⁴³ Ten pat, p. 54.

⁴⁴ Ten pat, p. 67.

3. Apibrėžimas sociologijos ir komunikacijos lauke

Andrius Vaišnys, Darius Buinauskas

Didelio tyrėjų dėmesio propaganda sulaukė pirmoje XX amžiaus pusėje, ypač nuo trečiojo dešimtmečio iki amžiaus vidurio, o analizės laukas itin išsiplėtė prasidėjus ketvirtajam dešimtmečiui. Prasidėjus Šaltajam karui propagandos terminas akademinėje socialinių mokslų literatūroje imtas vartoti rečiau. Viena iš pagrindinių priežasčių, kodėl taip atsitiko, buvo mokslininkų negebėjimas susitarti dėl sąvokos apibrėžties. Iki dabar nėra nesutariama dėl įvairių aspektų, pavyzdžiui, kuo propaganda skiriasi nuo įtikinėjimo ar švietimo⁴⁵. Nuo pat Pirmojo pasaulinio karo, kai propaganda tapo akademinų tyrimų objektu, daug veikalų parengta apie propagandos istoriją, kampanijas, įtikinimo poveikį ir priemones, tačiau trūksta conceptualios analizės, kas yra propaganda ir kaip ją reikėtų apibrėžti. Daugumoje tekstų remiamasi prielaida, kad propagandos sąvoką skaitytojas supranta *savaime* arba ji yra neplėtojama, todėl tam tikrų propagandos pavyzdžių pateikiama tik tokiam daliniam apibrėžimui iliustruoti⁴⁶.

Nuo penktojo iki devintojo dešimtmečio socialinių mokslų srityje buvo įprasta propagandą aiškinti įtikinimo psichologijos poveikiu⁴⁷. Situacija pasikeitė devintajame dešimtmetyje, kai buvo išleista veikalų, kuriuose nagrinėjami įvairūs komunikaciniai ar kitokie techniniai propagandos aspektai bei veikimo principai įvairiuose instituciniuose kontekstuose. Šiuo laikotarpiu ryškiausias indėlis į akademinį lauką buvo Davido L. Altheide'o ir Johno M. Johnsono „Bureaucratic propaganda“ (1980), Gartho Jowetto ir Victorijos O'Donnell „Propaganda and Persuasion“ (1986), Edwardo S. Hermano ir Noamo Chomskio „Manufacturing Consent“ (1988) bei Jameso E. Combs'o ir Dano Nimmo „The New Propaganda: The Dictatorship of Palaver in Contemporary Politics“ (1993)⁴⁸.

„Atradus“ propagandą kaip komunikacijos objektą pastaraisiais dešimtmečiais daugiau dėmesio šiam reiškiniui ėmė skirti ir filosofai, o su šiuo pokyčiu išryškėjo ir teorinis reiškinių pagrindimas⁴⁹. Siekiant giliau išsiaiškinti propagandos ištakas, reikia gilintis į filosofinius propagandos aspektus, kurie jau aptarti 2-ame skyriuje. Visgi verta pažymėti, kad, kaip teigia S. Cunninghamas (2002), propaganda pirmiausia ir yra filosofinė koncepcija, ją neišvengiamai papildė psichologiniai ir sociologiniai propagandinio įtikinimo bruožai⁵⁰. Tai, kad nesutariama dėl propagandos sąvokos apibrėžties, lemia šio reiškinių tyrimų sąlygiškumą, t. y. svarbu, kokiais kriterijais remiantis apibrėžiama propaganda. Vadinasi, toks sąlygiškumas ne tik priklauso nuo pasirenkamų teorinių sąvokos interpretacijų, bet ir yra glaudžiai susijęs su nagrinėjamu kontekstu: propagandininkais, auditorija ir kitais veiksniais.

⁴⁵ Steinfatt, T. M., „Evaluating Approaches to Propaganda Analysis“, *ETC: A Review of General Semantics*, vol. 36, no. 2, 1979, p. 157.

⁴⁶ Cunningham, S., *The Idea of Propaganda*, Praeger, 2002, p. 2.

⁴⁷ Ten pat, pratarmė.

⁴⁸ Ten pat.

⁴⁹ Ten pat, p. 3.

⁵⁰ Ten pat, p. 4.

Tam, kad sąvoka taptų naudinga socialiniuose moksluose, T. M. Steinfattas (1979) išskiria tris šiam tyrimui aktualius kriterijus. Pirma, apibrėžiamą reiškinį jo tyrėjai turi suvokti vienodai, t. y. akademikai turėtų sutarti dėl tų pačių kriterijų ir atmesti tam reiškiniui nebūdingus bruožus. Antra, sąvokos reikšmė turi atverti bendrą koncepcijos lauką, bet nenurodyti itin griežtų jos ribų. Tuo pačiu sąvoka turi būti gana aiški, kad būtų naudinga akademinėje srityje: ginčai dėl ne tiek reikšmingų jos aspektų gali nukreipti dėmesį į tyrimui trukdančias semantines diskusijas. Trečia, atvejų priskyrimas tam tikroms sąvokoms (kategorijoms) turi būti tikslus tik tiek, kad akademikai galėtų dėl to sutarti nediskutuodami. T. M. Steinfattas pabrėžia, kad „propaganda“ nėra daugiau nei koncepcija, apibrėžta taip, kad ją būtų patogu tirti taikant akademinis metodus⁵¹.

Šioje monografijoje jau minėtas H. Lasswellas propagandą apibrėžė kaip bandymus paveikti masių nuomonę kilus kontraversiškiems klausimams. Pokario metais propagandai suformavęs Šaltinio-Pranešimo-Kanalo-Gavėjo modelį šis akademikas įnešė svarbų indėlį į biheviorizmo teoriją, o jo pasiūlyta propagandos sąvoka buvo vertinama kaip reikšmingas žingsnis analizuojant propagandos tikslus: vienas iš akademinio lauko pradininkų padėjo pamatus tolesnėms sąvokos interpretacijoms⁵². Antrojo pasaulinio karo laikotarpiu ekspertus jungęs Propagandos analizės institutas reiškinį apibūdino kaip „tyčinį bandymą paveikti atskirų individų arba žmonių grupių nuomonę ar sprendimus“⁵³. Vienas iš pagrindinių instituto ekspertų Alfredas McClungas Lee (1945) sąvoką išplėtė pabrėždamas naudojimąsi retorika, simboliais, idėjomis, įvykiais ir asmenybėmis, siekiant visuomenės palaikymo arba pasipriešinimo konkrečiam objektui, įvykiui, institucijai ar asmeniui⁵⁴.

Per Šaltąjį karą Jamesas A. C. Brownas (1963) teigė, jog „propaganda yra schema doktrinai propaguoti arba emociniam poveikiui sukelti“. Taigi ne visa komunikacija yra propaganda – tai turi būti doktrina, dogma arba ideologija, nusitaikiusi į visuomenės emocinę būseną, o ne protą: esant propagandai „atsakymai yra numatyti iš anksto“⁵⁵. Visa propaganda bandoma pakeisti žmonių mąstymą, tačiau ne visas mąstymas keičiasi dėl propagandos – jei atvirai keičiamasi argumentais arba diskutuojama neturint slaptų kėslų, tai nėra propaganda. Propagandos atveju beveik visada kažką slepiama, nes propagandininko tikslas yra patenkinti savo interesus jų neatskleidžiant.

Sąvoka toliau buvo tikslinama ir plečiama įtraukus ir ilgalaikį manipuliavimo masių nuomone aspektą: antai Leonardas Doobas (1935) reiškinį apibūdino kaip „sisteminių bandymų kontroliuoti individų grupės požiūrį, siūlant savo poziciją ir palaipsniui perimti jų veiksmų kontrolę“⁵⁶. Didžiosios dalies propagandų tyrusių akademikų vartotas apibrėžimas buvo nukreiptas ta pačia linkme: Paulas Linebargeris (1948) propagandą apibrėžė kaip organizuotą įtikinėjimą nenaudojant smurtinių

⁵¹ Steinfatt, T. M., „Evaluating Approaches to Propaganda Analysis“, p. 158.

⁵² Lasswell, H. D., „The Structure and Function of Communication in Society, Bryson, L. (ed.), *The Communication of Ideas*, New York: Institute for Religious and Social Studies, 1948.

⁵³ Ten pat, p. 159.

⁵⁴ Lee, A. M., „The Analysis of Propaganda: A Clinical Summary“, *American Journal of Sociology*, vol. 51, no. 2, 1945, p. 126-127.

⁵⁵ Brown, J. A. C., *Techniques of Persuasion: From Propaganda to Brainwashing*, Penguin Books, 1963.

⁵⁶ Steinfatt, T. M., „Evaluating Approaches to Propaganda Analysis“, p. 159.

būdų; Williama Hummelio ir Keith Huntress (1949) apibrėžimas iškelė propagandos bandymus įtikinti dėl tam tikros nuomonės ar palenkti atlikti tam tikrą veiksmą; o Lindley Frazer (1957) teigė, kad propaganda yra „menas pritraukti kitus elgtis tokiu būdu, kaip nebūtų elgiamasi, jei propagandos nebūtų“⁵⁷. 1959-aisiais Karen Doving propagandą apibūdino panašiai – kaip *kažkieno* bandymą įtikinti *kažką*, ypač dėl *kažko* kontraversiško. Ji atsisakė vartoti propagandos terminą dėl to, kad, nepaisant nuolatinio jo vartojimo, esą, į koncepciją nebuvo pakankamai gilinamasi. Užuoat propagandai apibūdinti ji pasiūlė sudėtingesnę terminą – „komunikacija su išankstine nuostata“ (angl. *biased communication*)⁵⁸. Nepaisant skirtingų formuluočių, dauguma apibrėžimų iš esmės kalba apie tą patį – apie tikslingą informacijos parengimą tikslinėms auditorijoms tam, kad paveiktų jų požiūrį ar veiksmus. Vis dėlto „komunikacijos su išankstine nuostata“ sąvoka nėra visiškai tinkama apibūdinti tam, ką kiti aukščiau paminėti autoriai vadina invaziją į žiniasklaidos lauką, kurį, kaip paminėta 2-ame skyriuje, galima laikyti tam tikra dalyvaujama bendruomenės „išpažintimi“.

F. C. Bartletto (1942) pateikta definicija yra palyginti platesnė ir akcentuoja tai, kad propagandos paveiktos tikslinės grupės pakeičia nuomonę ir elgesį tada, kai tam nėra racionalių priežasčių⁵⁹. Būtent tai yra esminis Hannos Arendt (1962) aprašytos „totalitarinės propagandos“ bruožas. Totalitarinio elito „galimybės sukurti ir išsaugoti dirbtinį pasaulio vaizdą nuolat meluojant“ yra neprilygstamos – būtent jos sąlygoja gebėjimą išlaikyti valdžią ir tokio elito veikimą atskiria nuo demokratiškų politinių partijų veiklos⁶⁰.

G. Jowetto ir V. O'Donnell 1986 m. pirmąkart pateikta propagandos samprata, pabrėždama reiškinių pobūdį ir siekius, sujungia ankstesnes akademines diskusijas ir pateikia tokį apibrėžimą: „Propaganda – tyčinis, sistemiškas bandymas formuoti suvokimą, manipuluoti žinojimu ir nukreipti elgesį taip, kad gautas atsakas prisidėtų prie propagandininko siekiamų tikslų“⁶¹. Šis apibūdinimas papildė abstraktesnę Stanlio B. Cunninghamo sampratą, kuri taip pat tiesiogiai siejasi su daugumos propagandos tyrėjų požiūriu. Išsamus, aiškus ribas turintis ir esminius ankstesnių apibrėžčių bruožus jungiantis G. Jowetto ir V. O'Donnell propagandos apibrėžimas bus vartojamas formuojant šios monografijos propagandos analizės modelį, plačiau aptartą 5-ame skyriuje.

Propagandos ir dezinformacijos reikšmės yra kintančios priklausomai nuo politinių ir istorinių pokyčių. Kai kurios iš jų yra nebevertojamos šiandienos diskurse, o kitos koncepcijos buvo adaptuotos atsižvelgiant į pakitusį technologinį ir socialinį politinį kontekstą. Teoriniu požiūriu kritiškai daugiausia propaganda nagrinėta Vakaruose.

Kadangi tyrimui aktualu apžvelgti ir propagandos reikšmę Rusijoje, svarbu pastebėti, kad joje ji yra interpretuojama dvejopai, nes propagandą lemia požiūris į informacinės elgsenos subjektą:

⁵⁷ Ten pat, p. 160.

⁵⁸ Doving, K., *Road of Propaganda. The Semantics of Biased Communication*, New York: Philosophical Library, 1959, p. 5.

⁵⁹ Bartlett, F. C., *Political Propaganda*, Cambridge: Cambridge University Press, 1942, p. 6.

⁶⁰ Arendt, H., *The Origins of Totalitarianism*, Cleveland and NY: The World Publishing Company, 1962, p. 382.

⁶¹ Jowett, G. S., O'Donnell, V., *Propaganda & Persuasion*, p. 313.

Vakarų žiniasklaidos informaciją ir Vakarų politiką šiuolaikinė Rusija arba Rusijai palankūs autoriai svetur gali apibūdinti kaip „propagandą“, kitaip tariant, be išimties neigiama reikšmė⁶². Šiuolaikinių Rusijos socialinių mokslų teoretikai remiasi ir tais užsienio autoriais, kurie yra pripažinti JAV kritikai arba kurių tekstuose remiamasi JAV ir Vakarų Europos atvejais, pateikiamais propagandai iliustruoti. Vis dėlto Rusijos socialinių mokslų padėtis yra prieštaringa: kuriasi stovyklos, kurias supaprastintai galima palyginti su požiūriu į oficialią dabartinės Rusijos poziciją esminiais politiniais klausimais.

Rusijos sociologijos mokykla, kurios vienas iš įkūrėjų yra sovietinio laikotarpio tyrėjas Vladimiras Jadovas, 2007 m. ir 2008 m. mokslinių ribų brėžėjams paskelbė kritiką, kurios pagrindas buvo iškeltas klausimas „Ar šiandien reikalinga nacionalinė rusų sociologija?“⁶³ Autorius į jį atsakė, kad tokia sociologija „reikalinga Rusijos išskirtinumo ideologams“, o „sociologijos mokslo bendruomenei namudinė teorija, jei būtų pasiūlyta, vargu ar būtų svarus indėlis rimtoms žinioms apie tėvynės realijas“.

Taigi, nepaisant mokslinės diskusijos, svarbiausią Rusijos propagandos tyrimų programos pamato dalį kloja ne siauro nacionalistinio požiūrio besilaikantys filosofai, o dominuoja taikomojo pobūdžio teorijos, skirtos neva „neutralizuoti“ Vakarų įtaką, o iš tikrųjų – pasaulyje planuoti informacinius destruktinio pobūdžio veiksmus.

Knygos įžangoje minėta J. Darczewska (2014) yra išskyrusi dvi geopolitines Igorio Panarino ir Aleksandro Dugino (kurie susiję su slaptosiomis tarnybomis ir esą gali matyti oponentų veiksmų „atkartojimą“) mokyklas⁶⁴, kuriomis remiamasi Rusijoje. Išanalizavusi šių akademinio Rusijos pasaulio autoritetų kūrinius autorė glaustai pateikė pagrindinius jų siūlomus teorinius informacinės veiklos principus. Pavyzdžiui, remiantis I. Panarinu, paklojusiu Rusijos Federacijos Informacinio saugumo doktrinos (2000) pamatus, informacijos vadybą sudaro: (1) prognozavimas ir planavimas; (2) organizavimas ir skatinimas; (3) atsiliepimai; (4) operacijos reguliavimas; (5) produkcijos kontrolė. Pastebėjusi I. Panarino pastabas socialiniame tinkle, kur jis informuoja, jog Rusija rado receptą neutralizuoti spalvotąsias revoliucijas „turinčias politinių perversmų formą“, autorė plačiai atskleidžia dabartinės Rusijos politikos ideologus bei jų nuostatas. Remdamasi geopolitine praktika, informacinį karą autorė apibūdina kaip pergalės technologiją, o propagandą – kaip pagrindinę informacijos veiksmų priemonę. Tad „neseniai“ pastebėtą Rusijos keliamą informacinį ir socialinių tinklų karą esą reikėtų vertinti kaip *tradicinių* politinių technologijų sąlygotą metodą, kuris paveldėtas iš SSRS ir buvo naudojamas metų metus, o kartu su ideologija šios dvi priemonės padeda pilniau paaikškinti Rusijos politiką. Nuo pat Pirmojo pasaulinio karo propaganda Rusijoje buvo vertinama

⁶² Straipsnyje rašoma: „Europos Parlamento tarptautinių reikalų komitetas priėmė rezoliuciją dėl pasipriešinimo „Kremliaus informacijai“. Dokumente, kurio turinys vargu ar gali pretenduoti į objektyvumą, Rusijos masinės informacijos priemonės palyginami su „Islamo valstybės“ propaganda“ (versta iš rusų k.). Cituota iš: Стариков, А., «Западная пропаганда намерена превратить Россию в «террористическое государство», RuBaltic.Ru, 2016-10-14, <http://www.rubaltic.ru/article/politika-i-obshchestvo/14102016-zapad-propaganda/>.

⁶³ Ядов, В., «Нужна ли сегодня национальная русская социология?», Polit.ru, 2007-10-02, <http://polit.ru/article/2007/10/02/sociology/>; Ядов, В., «Для чего нужна сегодня русская национальная социология», Социологические исследования, no. 4, 2008, http://www.isras.ru/files/File/Socis/2008-04/yadov_onnacsociology.pdf.

⁶⁴ Darczewska, J., *The Anatomy of Russian Information Warfare. The Crimean Operation, a case study.*

kaip neatsiejama strateginių tikslų siekimo dalis⁶⁵, kuri maskuojama deklaruojant „vertybes“, tokias kaip kova su žmogaus išnaudojimu ir pan., bet nuolat išlaikant propagandą kaip Komunistų partijos sistemos dalį ir net formuojant propagandos specialistų mokyklą⁶⁶. Sovietinės ir dabartinės Rusijos propagandos ir ideologijos santykis skiriasi, o plačiau šiandieninės Rusijos informaciniam veikimui aktualios ideologinės nuostatos plačiau aptariamos 6-ame skyriuje.

Įstatymas, dokumentas ar žodis oficialiajai Rusijai yra tik tiek „įpareigojantys“, kiek jie tinka veiksams pateisinti. Rusijos teisė, beje, turi ir propagandos draudimo įstatymų⁶⁷, iš kurių naujausias skelbia atsakomybę „už netradicinių lytinių santykių propagandą tarp nepilnamečių“⁶⁸, nors šis draudimas aprėpia viešosios informacijos apie problemų, susijusių su homoseksualumu, sklaidą apskritai. Tai, kad Rusijos Konstitucija draudžia propagandą „kurstančią“ socialinę neapykantą ir priešišumą, netrukdo viešojoje erdvėje minėtą draudimą pateikti kaip neva apsaugą nuo neigiamos įtakos nepilnamečiams ir kaltinti Vakarus „ištvirkavimu“ ar net „puolimu“ prieš Rusijos vertybių sistemą.

Apskritai „propagandos“ sąvoka Rusijos įstaigose, organizacijose turi ir teigiamą reikšmę, kai ji siejama su žinių, dalykinės vertinamojo pobūdžio informacijos sklaida⁶⁹, atitinkamai veiksmožodis „propaguoti“ vartojamas švietimo, lavinimo srityse. Ši aplinkybė kaip sovietinės terminijos paveldas rodo, kaip giliai propaganda yra visuomeninio gyvenimo „dalyvė“.

⁶⁵ Pynnoniemi, K., Racz, A. (eds.), *Fog of falsehood: Russian strategy of deception and the conflict in Ukraine*. Helsinki: Ulkopoliittinen Instituutti. 2016, p. 32, http://www.fia.fi/en/publication/588/fog_of_falsehood/.

⁶⁶ 1942 m. SSRS Kariuomenės užsienio kalbų institute mokyta atskiro dalyko – *specpropagandos*. 1990 m. dalykas pašalintas iš programos, tačiau 2000 m. institutas pertvarkytas į Rusijos Federacijos Gynybos ministerijos Karo universiteto karinės informacijos ir užsienio kalbų katedrą ir reformuotas *specpropagandos* dalykas buvo grąžintas.

⁶⁷ Rusijos Federacijos Konstitucija draudžia *propagandą*, kurstančią „socialinę, rasinę, nacionalinę arba religinę neapykantą ir priešpriešą“.

⁶⁸ Rusijos administracinių teisės pažeidimų kodeksas, str. 3.21. Pataisa priimta Rusijos Dūmos, patvirtinta Rusijos Prezidento įsaku 2013-06-30, <https://rg.ru/2013/06/30/deti-site-dok.html>. Šį teisės aktą įvertino Europos žmogaus teisių teismas ir pripažino pažeidžiant Europos žmogaus teisių chartiją.

⁶⁹ Яндекс.Директ, «Пропаганда здорового образа жизни: с чего она начинается и где проводится», 2016, <http://neosports.ru/pitaemsa-pravilno/propaganda-zdorovogo-obraza-zhizni-s-chego-ona-nachinaetsya-i-gde-provoditsya.html>.

4. Propagandos tikslai ir veikimo principai

Andrius Vaišnys, Darius Buinauskas

Išnagrinėję propagandos reiškinių ir terminijos raidą, turime įvertinti ir skirtingus propagandai keliamus tikslus bei veikimo principus, kuriais siekiama norimo efekto. Jau apžvelgtuose propagandos apibrėžimuose tiesiogiai ar kitaip buvo aiškinama, kad propaganda vykdoma siekiant užsibrėžtų tikslų. Atskiri atvejai priklauso nuo propagandininko norimų rezultatų, tačiau apskritai propagandos naudojimą lemia tam tikras požiūris ir nustatyti veikimo principai.

Kiekviena kultūrinė grupė turi įsigalėjusias ir gana aiškiai suformuluotas bendras vertybines nuostatas. Taigi visuomenės ar tikslinės grupės nepasitenkinimas nukreipiamas į tam tikrą valstybę, judėjimą, visuomenės grupę ar reiškinį, kuriuos siekiama vaizduoti kaip priešiškus. Tam, kad tokie veiksmai pasisektų, pasirinktas taikinytis turi būti pristatomas kaip keliantis pavojų ir prieštarauti aiškiai išreikštomis kultūrinėms grupės vertybėms. Turint ambicijų išlaikyti vertybes ar dar labiau jas diegti visuomenėje, objektas, į kurį yra nukreipta propaganda, vaizduojamas kaip trukdantis šioms vertybėms prigyti ir egzistuoti. Ir priešingai – jei siekiama suformuoti teigiamą požiūrį į tam tikrą reiškinį, pastarasis vaizduojamas kaip svarbus, kad vertybinė sistema būtų išlaikyta⁷⁰. Tokiems atvejams būdinga savą vertybinę sistemą vaizduoti kaip vienintelę teisingą. Kita vertus, visuomenėje kilęs nepasitenkinimas gali virsti socialiniu judėjimu, būti nukreiptas į valdžią ir taip visuomenės priešiškumą nukreipti nuo elito akcentuojamo išorės priešo. Taigi karo propaganda kaip priešiškumo objektus dažnai įtraukia ir socialinius revoliucinius judėjimus.

Kaip teigia propagandos ekspertė Dierdre Johnson, tam tikroms visuomenės grupėms įtikinti skirti pranešimai rikiuojami nuo nepropagandinių iki tokių, kuriems taikomos visos propagandos technikos: didelė siunčiamų pranešimų dalis yra propagandiniai iš dalies ir jiems naudojami kai kurie propagandos metodai. Akademikė išskiria tris pagrindinius propagandos veikimo metodus: slėpimą, manipuliaciją ir rėmimąsi emociniais argumentais, vengiant loginio mąstymo⁷¹. Anthonis Pratkanis ir Elliot Aronson atkreipia dėmesį į tai, kad įtikinėjimas ne visada yra propaganda. Propagandos koncepcija iš tradicinio požiūrio (kurio esmė – vertinti propagandą kaip priešišką veiksma) išsiplėtojo į kompleksiškesnį šiuolaikinį požiūrį, kai įtikinėjant visuomenę remiamasi manipuliacijomis ir individualios psichologijos simboliais ir individo psichologija.

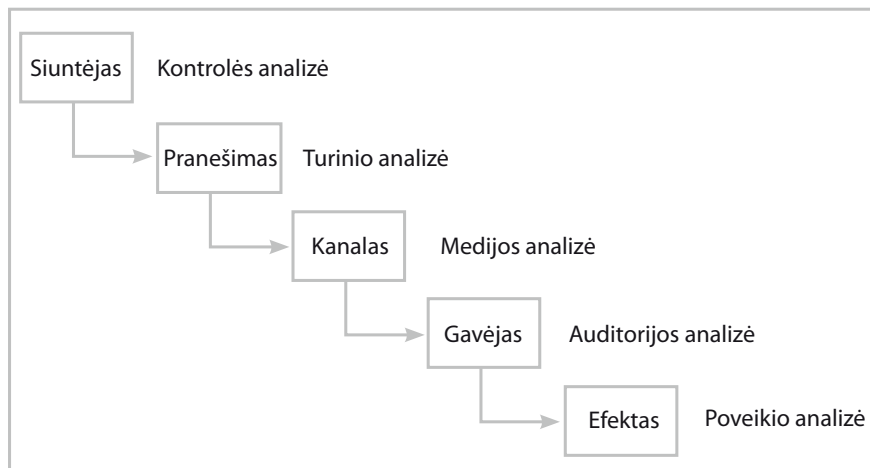
G. Jowetto ir V. O'Donnell požiūris sutampa su D. Johnsono, A. Pratkanio ir E. Aronson požiūriais – remiamasi visais 1948 m. Haroldo Laswello sudaryto Šaltinio–Pranešimo–Kanalo–Gavėjo grandinės žingsniais, t. y.: kas, ką, kam ir koku kanalu siekia pasakyti (žr. 4.1 pav.). Autoriai teigia, kad propaganda yra informacijos ir įtikinimo subkategorija. G. Jowettas ir V. O'Donnell taip pat atkreipia dėmesį į terminus, kurie siejami su propaganda (apgavystė, *smegenų plovimas*, psichologinis karas, tiesos iškreipimas ir pan.), tačiau pabrėžia, kad šie žodžiai atspindi propagandos metodus

⁷⁰ Lasswell, H. D., „The Theory of Propaganda“, *The American Political Science Review*, vol. 21, no. 3, 1927, p. 630, <https://colectivonovecento.files.wordpress.com/2012/09/lasswell-the-theory-of-political-propaganda.pdf>.

⁷¹ Ten pat.

ir technikas, o ne tikslą. Tokie veiksniai kaip manipuliavimas tiesa gali rodyti, kokiais būdais veikia propaganda, tačiau nėra būtini reiškinio požymiai⁷².

4.1 paveikslas. H. Laswello *Siuntėjo–Pranešimo–Kanalų–Gavėjo* modelis⁷³



Šaltinio–Pranešimo–Kanalų–Gavėjo modelį išplečia Zbyněk Zemanas, kurio „Pranešimo šaltinio teorijoje“ aptariamas antras modelio žingsnis (*Pranešimas*). Autorius išskiria tris propagandos principus, kuriuos apibūdina kaip *baltąją, pilkąją ir juodąją* propagandą⁷⁴. *Baltoji* propaganda atvira nurodo šaltinį ir atskleidžia informacijos platinimo tikslą. Tokios veiklos pavyzdys galėtų būti saugumą keliuose siekianti padidinti kampanija. *Pilkoji* propaganda šaltinio ir tikslo neatskleidžia arba pateikia jį dviprasmiškai. O *juodąja* propaganda siekiama auditoriją įtikinti, kad jos pateikiamų pranešimų šaltinis yra priešinga oponentų pusė; tokiu būdu *juodoji* propaganda maskuoja tikrąją informacijos šaltinį. Svarbu atkreipti dėmesį į tai, kad *baltoji* propaganda nebūtinai gali būti pozityvi – šaltinio ir tikslo atskleidimas dar nereiškia, jog žinutė bus priimtina ir naudinga auditorijai.

Svarbu atkreipti dėmesį į tai, kad yra ne viena *baltosios* ir *juodosios* propagandos interpretacija. Z. Zemano teorijoje reiškinys apibrėžiamas remiantis pasirinktu komunikacijos būdu, tačiau istoriškai svarbus ir skirstymas pagal vertybinę skalę – *juodąja* propaganda vadinami veiksmai, darantys žalą visuomenei ar valstybei. Galimą teigiamą propagandos pusę pristatė E. Bernaysas, kuris pabrėžė, kad propaganda nenustos egzistuoti, tad ji turi būti išnaudota produktyviai ir pasitarauti visuomenei. Minėto mokslininko darbai buvo viena iš pirmųjų teorinių prieigų apie ryšius su visuomene ir politines kampanijas. Vis dėlto E. Bernaysas taip pat atkreipė dėmesį ir į priešingo tipo propagandą, kai manipuluojama visuomenės jausmais siekiant ten, kur yra tvarka, sukelti chaosą.

Šių atvejų skirtumas pirmiausia buvo priskirtas *baltosios* ir *juodosios* propagandos tipams. „Juodosios propagandos“ koncepcija atsirado Antrojo pasaulinio karo kontekste ir priklauso britų propa-

⁷² Ten pat.

⁷³ Lasswell, H. D., „The Structure and Function of Communication in Society, Bryson, L. (ed.), *The Communication of Ideas*, New York: Institute for Religious and Social Studies, 1948, p. 117.

⁷⁴ Zeman, Z., *Selling the War: Art and the Propaganda of World War II*, New York: Orbis Books, 1979.

gandininkui Seftonui Delmeriui, kuris pirmasis slaptas vokiečių radijo stotis pavadino *juodosiomis*⁷⁵. Skirtumą tarp *baltosios* ir *juodosios* propagandos Nicholas Rankinas bandė aiškinti remdamasis neva Vinstono Čerčilio žodžiais, ištartais Stalinui: „Vykstant karui tiesa yra tokia brangi, kad ją reikia ginti pasitelkus melą“⁷⁶. Tikras istorijas ir įvykius iš vokiečių spaudos, žvalgybos ataskaitų ir kitų šaltinių britai rinko tam, kad pasinaudotų tuo skleisdami dezinformaciją⁷⁷.

Vieną iš ryškiausių ankstyvų bandymų konceptualizuoti propagandos analizę aiškinantis ne tik jos priežastis, bet ir galimą poveikį ilguoju laikotarpiu atliko JAV mokslininkas Alexanderis L. George`as. Jo nuomone, vienas iš pagrindinių propagandos tikslų yra visuomenės parengimas tam tikriems aktyviems veiksams ateityje – siekis užtikrinti, kad ekonominiai, kariniai, diplomatiniai ar kitokie veiksmai būtų atlikti kuo efektyviau, sėkmingiau ir kad jiems būtų kuo mažiau priešinamasi. Šiuos veiksmus gali būti planuojama atlikti tiek šalies viduje, tiek ir kitoje valstybėje – tad atitinkamai ir propaganda vykdoma skirtinguose kontekstuose. Į tuos veiksmus neįeina spontaniški arba reaktyvūs valdžios veiksmai, kurie dažniausia nėra atliekami remiantis įprastais politikos koordinavimo metodais, o propaganda yra naudojama tokiems veiksams jau pasibaigus⁷⁸.

Elitas gali naudotis propaganda sudarydamas tinkamas sąlygas tam tikrus veiksmus atlikti ateityje ir nutaikyti ją į vidaus visuomenę, priešininko pusę ar net neutralias valstybes. Mokslininko pasiūlytas turinio analizės metodas svarbus ir tuo, kad atkreipia dėmesį, jog „parengiamoji“ komunikacija gali būti nutaikyta į daugiau nei vieną auditoriją vienu metu ir kad pasirengimo tikslai gali skirtis kiekvienos auditorijos atžvilgiu. Galimybė nuspėti elito veiksmus iš anksto pasiruošus priklauso nuo to, kaip plačiai yra naudojami atviri komunikacijos kanalai, kuriuos tyrėjas gali pasiekti. Taikantis į plačiąją auditoriją beveik neabejotina, kad bus naudojami masinės žiniasklaidos kanalai, o mažesnės grupės gali būti bandoma „parengti“ per tam tikrus specializuotus informacijos kanalus. Tačiau tam tikrais atvejais gali būti naudojami nevieši kanalai, kurių turinį tyrėjui bus sunku vertinti ir apskritai prie jų prieiti (pvz., privačios žinutės, pokalbiai ir pan.)⁷⁹.

Analizuojant skirtingą turinį siekiama naudotis jau padarytais apibendrinimais, kokiose situacijose ir kokiomis aplinkybėmis tiriamu atveju yra vykdoma „parengiamoji“ propaganda. A. L. George`o teigimu, analizė turėtų būti paremta šiais klausimais:

1. Kokius veiksmus elitas paprastai siekia atlikti naudodamas parengiamąją propagandą?
2. Kokias auditorijas elitas mato kaip galimas paveikti parengiamąja propaganda (atliekant kiekvieną veiksma);
3. Kokių tikslų siekiama naudojant parengiamąją propagandą (kai skirtingos tikslinės grupės ir skirtingi veiksmai);

⁷⁵ Pynnoniemi, K., Racz, A. (eds.), *Fog of falsehood: Russian strategy of deception and the conflict in Ukraine*, p. 29.

⁷⁶ Rankin, N., *Churchill's Wizards: The British Genius for Deception: 1914–1915*, London: Faber and Faber, 2008, p. 436.

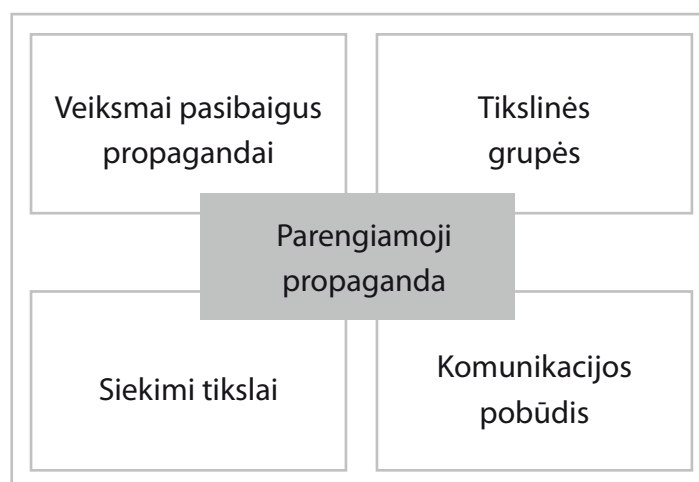
⁷⁷ Ten pat.

⁷⁸ George, A. L., „Prediction of Political Action by Means of Propaganda Analysis“, *The Public Opinion Quarterly*, vol. 20, no. 1, 1956, p. 335.

⁷⁹ Ten pat, p. 336.

4. Kokius komunikacijos kanalus naudoja ar kokio tipo komunikaciją elitas renkasi dažniausiai, ir ar yra tikėtina, kad tai darys ir tada, kai bus bandoma siekti tam tikrų tikslų naudojant parengiamąją propagandą (kalbant apie kiekvieną tikslinę auditoriją ir kiekvieną veiksmą)⁸⁰.

4.2 paveikslas. A. L. George'o Parengiamosios propagandos modelis⁸¹



Siekdamas daryti kokias nors pagrįstas išvadas, turinio analizę atliekantis akademikas remiasi apibendrinimais nurodyta tvarka ir kartu įvertina situacijos logiką. Nereikėtų užmiršti, kad elitas nesinaudos tik ankstesne praktika ar operacine doktrina. Numanoma, kad jis įvertins veiksnius, nuo kurių priklausys planuojamo veiksmo sėkmė, ir iš to spręs, kokia turėtų būti parengiamoji propaganda. Šios propagandos strategiją taip pat sąlygos prieinamų strategijų ir technikų efektyvumo vertinimas. Priklausomai nuo atvejų skirsis ir propagandos pobūdis: jei elitas yra visiškai tikras dėl būsimo veiksmo sėkmės, parengiamąją propagandą tik bus siekiama nuslėpti būsimą veiksmą. Kitu atveju prieš atliekant veiksmą dar vyks klaidinimo ir gąsdinimo kampanija – bus pasitelkta ne maskavimo, o *nervų karo* (angl. *war-of-nerves*) strategija⁸².

Kuriant ir taikant parengiamosios propagandos strategiją, siekiama a) ją parengti taip, kad ji tiktų atlikti įvairaus pobūdžio veiksmus; b) auditorijas ir kanalus padalyti atsižvelgiant į šios propagandos taikinį – visuomenę šalies viduje ar tam tikras grupes oponento pusėje; c) numatyti, koks bus veiksmų poveikis – ardomasis ar kuriamasis. Autorius pabrėžia, kad tikslų planą, parengtą, remiantis nacių ir propagandos vykdytos karo metu kontekstu, galima pritaikyti dabarčiai. Monografijoje nagrinėjama valstybės vykdoma propaganda už valstybės ribų, tad pateikiamas planas atskleidžia parengiamosios propagandos, skirtos užsienio auditorijai, tikslus.

⁸⁰ Ten pat, p. 337.

⁸¹ George, A. L., „Prediction of Political Action by Means of Propaganda Analysis“, *The Public Opinion Quarterly*, vol. 20, no. 1, 1956.

⁸² Ten pat, p. 337.

4.1 lentelė. Propagandos tikslai, kai ji nukreipta į užsienio auditoriją⁸³

Kai tikimasi, kad oponento pusėje esančios grupės patirs griaujamąjį poveikį	Kai tikimasi, kad veiksmo poveikis oponento pusei bus kuriamasis (kitaip – stiprinamasis)
<i>Kai netikėtai veiksmas lemia ardomąjį poveikį, siekiama nusišalinti būsimą veiksmą, laiką, vietą, pobūdį ir mastą.</i>	Paskatinti priešininką susikurti netikrovišką teigiamų veiksmo veiksmų vertinimą (netikrovišką reikiamai neįvertinus, tiek ir pervertinus veiksmo sąlygotos situacijos galimybę; susikurti aplinkybes, kad naują situaciją būtų galima išnaudoti politiškai, psichologiškai ar karo požiūriu).
<i>Laikomasi nuomonės, kad kai oponento pusėje esančios grupės bus demoralizuotos, tai padės atlikti veiksmą bei sumažins jo kaštus. Tuomet apie būsimą veiksmą siekiama paskelbti kiek įmanoma plačiau, kad oponento galimybės ir noras gintis būtų užgniaužti.</i>	
Auditorijos pasitikėjimo galima atsakomųjų veiksmų sėkme sumenkinimas.	
Bandoma pasinaudoti oponento silpnybėmis, kurios stiprina demoralizuojamą veiksmo poveikį.	
Siekiami padidinti tikimybę, kad propaganda paskatins nesutarimus oponento stovykloje; suplanuoti būsimus veiksmus taip, kad jie: a) garantuotų griaujamąjį poveikį oponento elito bei elito ir masių santykiams, b) sumažintų tikimybę, kad propaganda padės suvienyti oponento stovyklą.	Bandoma paskatinti pernelyg optimistinę pradinę reakciją (kurią galiausiai pakeis nusivylimas) į įvykį.
Iš anksto planuojama, kaip moralės požiūriu pagrįsti veiksmą, kad būtų išvengta oponento ar neutralios pusės kritikos dėl būsimų veiksmų.	

Dabartinėmis aplinkybėmis, kai pasaulyje suiro akivaizdžiai priešiški valstybių blokai, o „demokratijos“ samprata tapo itin populiaru, tačiau skirtingose valstybėse nevienodai traktuojama praktiškai, „parengiamoji“ propaganda gali būti prilyginta veiklai, kuri vertybines nuostatas niveliuoja žmogaus teisių srityje. Todėl net jei propagandos samprata Vakaruose ir Rytuose būtų vienoda, praktiniai veiksmai gali būti priešingi.

Propagandos atpažinimas

Konkrečių būdų, kurie padėtų atpažinti propagandos atvejus, akademiniam lauke nėra daug. Propagandos atpažinimo technikos dažniau minimos dokumentuose, kuriuose pateikiamos moky-

⁸³ Ten pat, p. 340.

mo gairės ir įvairios visuomenės grupės supažindinamos su propaganda. Būtina pabrėžti, kad norint gebėti atpažinti propaganda brukamą informaciją būtina išmanyti propagandininko, propagandos naudojimo taikinių kontekstą – neužtenka žinoti tik reiškinį apibrėžiančių kriterijų⁸⁴. Parengtame *Cengage Learning* propagandos technikų ir analizės sąvade pastebima, kad propagandą galima identifikuoti remiantis keturiais pagrindiniais kriterijais. Jie papildė Sheryl Tuttle Ross ir Magedah E. Shabo⁸⁵ išskirtus požymius (žr. 4.2 lentelę). Sheryl Tuttle Ross struktūroje derinamas trilypis modelis: komunikacija skaidoma į Siuntėją, Pranešimą ir Gavėją, taigi ji tiesiogiai siejasi su H. Lasswelo komunikacijos modeliu ir jį išplečia. H. Speier teigimu, siuntėjas turi būti valdžia. Nors tai labai ribojantis teiginys, bet jis atspindi politinę propagandos prigimtį. S. T. Ross patikslina, kad propaganda gali būti siunčiama politinės institucijos vardu⁸⁶.

4.2 lentelė. Propagandos atpažinimo požymių pritaikymas Haroldo Lasswello propagandos modeliui (sudaryta autorių)

Propagandos etapas	Propagandos požymiai
Šaltinis / siuntėjas	Komunikacija kyla iš politinės institucijos arba yra vykdoma prisidengiant jos vardu (S. H. Ross); propagandiniame pranešime atsispindi tam tikros grupės interesai (M. E. Shabo); propagandos šaltinį bandoma nusišlepti.
Pranešimas	Propaganda pasižymi ideologiškumu – religiniu, politiniu, ekonominiu arba kitokiu visuomenei svarbiu turiniu (<i>Cengage Learning</i>); manipuluojama argumentuojant arba apeliuojama į emocijas (M. E. Shabo); siekiama nusišlepti kitos pusės požiūrį.
Kanalas	Naudojamos masinės žiniasklaidos priemonėmis (<i>Cengage Learning</i>); siekiama nusišlepti taikomas technikas.
Gavėjas	Taikomasi į socialiai reikšmingas grupes, politines institucijas, organizacijas, juodejimus; gavėjai gali būti tarpusavyje nesusiai (S. H. Ross); skaitlinga tikslinė auditorija (M. E. Shabo).
Efektas	Siekiama įsitikinimų, požiūrių ir elgesio bendrumo tikslineje propagandos grupėje (<i>Cengage Learning</i>); siekiama įskiepyti tam tikrą požiūrį (M. E. Shabo); vyksta „pažinimo kova“ siekiant paveikti tikslinių grupių mąstymą (S. H. Ross); siekiama nusišlepti efektą.

⁸⁴ Cengage Learning, *The Techniques of propaganda*, p. 4

⁸⁵ Shabo, M. E., *Techniques of Propaganda and Persuasion*, Prestwick House, Inc., 2008, p. 9.

⁸⁶ Ross, S. H., *Understanding Propaganda: The Epistemic Merit Model and Its Application to Art*, *The Journal of Aesthetic Education*, vol. 36, no. 1, 2002, p. 19.

Atpažinti propagandą gali būti lengviau, kai išmanomos vykdant tokias kampanijas naudojamos technikos. Pirmi žingsniai siekiant aiškiai apibrėžti naudojant propagandą taikomų technikų pobūdį buvo žengti dar prieš Antrąjį pasaulinį karą. Alfredo McClungo Lee ir Elizabeth Briant Lee 1939-aisiais parengtame „Propagandos meno“ (angl. *The Fine Art of Propaganda*) veikale apibrėžti pagrindiniai propagandos metodai. Šios kategorijos tarpusavyje yra suderinamos ir gali būti papildytos kitais metodais. Nestebina, kad šis pradinis propagandos technikų modelis, pateiktas Antrojo pasaulinio karo metais, buvo išplėstas kitais XX a. dešimtmečiais, įskaitant ir paties Alfredo McClungo Lee pasiūlymą⁸⁷:

A. Įprastų procedūrų technikos⁸⁸. Tai pirmi funkciniai žingsniai, kurių propagandininkas paprastai imasi organizuodamas arba keisdamas propagandos vykdymo programą⁸⁹.

- 1. Problemos pasirinkimas** atspindi propagandininko siekį pasirinkti visuomenei aktualią problemą, dėl kurios bus bandoma pareikšti savo nuomonę.
- 2. Vienpusiškas argumento plėtojimas** (angl. *case-making*), arba „**kortų kaladės**“ (angl. *card-stacking*), – propagandos forma, kuri leidžia propagandininkui vieną iš požiūrių laikyti pranašesniu, o alternatyvų požiūrį paneigti. Nors argumentai, kurie yra naudojami taikant šią techniką, dažniausia pagrįsti, jie gali iškreipti situaciją, nes informacija yra pateikiama ištraukta iš konteksto arba praleidžiami svarbūs faktai⁹⁰.
- 3. Oponento įvardijimas** (angl. *pinpointing the enemy*). Propagandininkai dažnai pernelyg supaprastina sudėtingas problemas, išskirdami vieną priežastį arba vieną priešininką, kurį galima kaltinti. Itin retai problemų atsiranda tik dėl vienos priežasties, tačiau propagandininkas taip paprastina situaciją. Visuomenė dažniausia laukia aiškių atsakymų, todėl politikai kaip visų problemų kaltininką vaizduoja konkretų priešininką⁹¹.

B. Daugiareikšmių žodžių vartojimas. Būtent šiems žodžiams kartu su paremiamais ir greta naudojamais simboliais tenka didžiausias propagandininko siunčiamo pranešimo krūvis⁹².

- 4. Etiketės klijavimas** (angl. *name calling*) – tai neigiamą konotaciją turinčių žodžių vartojimas siekiant sumenkinti priešininką arba paneigti priešingą požiūrį. Įžeidžiami žodžiai dažnai vartojami vietoje logiškai pagrįstų argumentų, apeliuojama į emocijas, o ne į protą. Propagandininkui būdinga dažnai klijuoti tam tikrą etiketę didesnei žmonių grupei, nors tokios priemonės taikymas iš tikrųjų būdingas tik nedidelei tikslinės grupės daliai⁹³.

⁸⁷ Steinfatt, T. M., „Evaluating Approaches to Propaganda Analysis“, p. 164.

⁸⁸ Lee, A. M., „The Analysis of Propaganda: A Clinical Summary“, p. 133.

⁸⁹ Ten pat.

⁹⁰ Shabo, M. E., *Techniques of Propaganda and Persuasion*, p. 33.

⁹¹ Ten pat, p. 67.

⁹² Lee, A. M., „The Analysis of Propaganda: A Clinical Summary“, p. 133.

⁹³ Shabo, M. E., *Techniques of Propaganda and Persuasion*, p. 59.

5. **„Blizgantys“ apibendrinimai** (angl. *glittering generalities*) apibūdina patrauklius, tačiau miglotus žodžius, kurie vartojami propagandoje. Užuoat paaiškinęs tokių žodžių reikšmę, propagandininkas jais prisidengia gindamas savo poziciją. Vartojami be konteksto ar neįvardinus aiškios reikšmės tokie žodžiai auditorijai padeda sukelti tam tikrus jausmus. Jei propaganda sėkminga, šiais jausmais naudojamosi norint išlaikyti nekvestionuojamą propagandininko poziciją⁹⁴.

C. Atpažinimo technikos. Naudojantis keturiomis identifikavimo technikomis, propagandos kampanija siejama su priešininko institucija, asmenybe arba naudojamosi plačiai viešinama palankia „eilinio žmogaus“ nuomone ar pozicija, kurią remia arba kuriai priešinasi „visa visuomenė“⁹⁵.

6. **Asociacijų kėlimas** (angl. *association, false connection*) – technika, kuria siekiama emocijas ir sąsajas nuo vienos idėjos, simbolio ar asmens nukreipti į kitą⁹⁶.
7. Pasitelkus **liudijimo** (angl. *testimonials*) metodą propagandoje pasinaudojama tuo, kad visuomenėje yra tam tikra žmonių grupė, kuriais pasitikime, nepaisydami, kad tai labiau lemia jų atpažįstamumas, o ne protu grįstas pasitikėjimas. Taigi propagandininkas tokius žmones gali išnaudoti konkrečiam tikslui, nepriklausomai nuo to, ar yra logiška priežastis, kodėl visuomenė turėtų būti įtikinta. Tai gali būti žymūs ir visuomenėje populiarūs bei gerbiami asmenys, kurių palankumas valdančiajam elitui padeda gauti ir eilinių piliečių pritarimą bei tam tikra prasme legitimizuoja valdžios politiką⁹⁷.
8. **Eilinio piliečio** (angl. *plain folk*) išreiškiamą ir plačiai viešinamą nuomonę, kuriai pritaria didelė visuomenės dalis. Ši technika yra naudojama propagandininkui siekiant įgyti visuomenės pasitikėjimą, o vėliau manipuliuoti daugumos nuomone tampant „eiliniu piliečiu“ bei sudarant liaudies ir elito vienovės įvaizdį.
9. **Sekimas iš paskos** (angl. *bandwagon*), kai pasinaudojama tuo, kas dažnai vadinama „bandos jausmu“. Žmonės yra linkę priklausyti daugumai ir nenori likti nuošalyje, taigi ši technika manipuliuoja žmonėmis apeliuojant į jų instinktus⁹⁸.

D. Strateginės technikos. Dvi pagrindinės strateginės technikos padeda charakterizuoti skirtingus būdus, kuriais propagandininkas bando sumažinti jam oponuojančių pusių pasipriešinimą⁹⁹.

10. **„Karšta bulvė“.** Naudodamasis šia technika propagandininkas paskatina įvykį ar keičia situaciją oponento pusėje, kad daugumos žmonių akyse jį diskredituotų. Tai nebūtinai turi būti išgalvotas įvykis ar situacija. Efektyviausia, jei propagandininkui pavyksta dėl šio tikslo

⁹⁴ Ten pat, p. 40.

⁹⁵ Lee, A. M., „The Analysis of Propaganda: A Clinical Summary“, p. 133.

⁹⁶ Shabo, M. E., *Techniques of Propaganda and Persuasion*, p. 89.

⁹⁷ Ten pat, p. 80.

⁹⁸ Ten pat, p. 26.

⁹⁹ Lee, A. M., „The Analysis of Propaganda: A Clinical Summary“, p. 133.

pasinaudoti nuo jo paties nepriklausančiais įvykiais. Šios technikos sėkmė labiausia priklauso nuo tinkamo laiko pasirinkimo ir atitinkamo aplinkybių interpretavimo¹⁰⁰.

11. Delsimas (angl. *stalling*). Taktiškai delsiant siekiama, kad priešininkas prarastų susidomėjimą ar susirūpinimą grėsme prieš pradedant pulti¹⁰¹.

Keletą kitų galimų propagandos technikų yra išskyrusi Magedah E. Shabo. Viena iš jų – įtikinėjimas: autorė nurodo situaciją, kai diskutuotina mintis pristatoma kaip faktas nieko papildomai neaiškinant¹⁰². Dažnai tokie teiginiai grindžiami realybės neatitinkančiais argumentais. Fabrikuojamas įrodymus, kuriais grindžiamas teiginys, propagandininkas sustiprina savo siunčiamą pranešimą¹⁰³. Itin dažnai propagandininko naudojama priemonė yra „netikrasis pasirinkimas“ (angl. *false dilemma*), kartais vadinama „juodai baltu vertinimu“. Taikant šį propagandos metodą, sudėtingas argumentas dažniausia supaprastinamas iki kelių alternatyvų ir prieinama prie išvados, kad yra tik vienas tinkamas pasirinkimas. Pavyzdžiui, teigiama, kad viena politinė jėga stengiasi išgelbėti šalį, o kita ją griauja. Iš tikrųjų, yra daugiau galimybių, kurios tyčia paliekamos nuošalyje¹⁰⁴. Kai dauguma iš „netikro pasirinkimo“ situacijų siūlo „gerą“ arba „blogą“ išeitį, dar viena propagandos technika siūlo dvi „blogas“ alternatyvas. Toks metodas dažnai naudojamas tada, kai siekiama įtikinti dėl pritarimo tam tikrai perspektyvai. Tam, kad tas pasirinkimas būtų įtikinamesnis, blogesnė pasirinkimo galimybė pateikiama kaip vienintelė „kita išeitis“. Taigi netobulas pasirinkimas, nors ne itin geras, vis dėlto kur kas geresnis už tariamai tragiškas pasekmes lemsiantį variantą¹⁰⁵.

M. E. Shabo pabrėžia, kad ne visi įtikinti skirti pranešimai, nukreipti į didelę auditoriją (taip pat kai atstovaujama mažos grupės interesams), yra propaganda, – taip nėra, jei remiamasi teisėtais, racionaliais argumentais. Tačiau propagandoje logika keičiama manipuliuojama argumentacija, apeliavimu į emocijas arba šių dviejų psichologinių technikų kombinacija¹⁰⁶. Nepaisant to, kad didelė propagandininkų dalis vienu metu naudoja kelias iš E. ir A. Lee išskirtų propagandos formų, jų išmanymas propagandinę informaciją padeda atpažinti ir išskirti iš bendro srauto.

Šios priemonės naudingos turinio analizei, tačiau jos yra susijusios tik su viena propagandos puse. A. McClung Lee manymu, norint iš esmės suvokti propagandos veikimą, reikia turėti bent penkias kitas prieigas (žr. 4.3 lentelę). Visos jos nusako bendrą strateginę situaciją, kurioje vykdoma propaganda: susijusius veikėjus (propagandininkus, jų pagalbininkus ir oponentus), naudojamus ar prieštarigus žiniasklaidos šaltinius, propagandai naudojamas ir organizacines priešininko struk-

¹⁰⁰ Lee, A. M., „The Analysis of Propaganda: A Clinical Summary“, p. 135.

¹⁰¹ Ten pat.

¹⁰² Shabo, M. E., *Techniques of Propaganda and Persuasion*, p. 16.

¹⁰³ Shabo, M. E., *Techniques of Propaganda and Persuasion*, p. 19.

¹⁰⁴ Ten pat, p. 46.

¹⁰⁵ Ten pat, p. 53.

¹⁰⁶ Ten pat, p. 10.

tūras bei socialinius psichologinius aspektus (viešąją nuomonę)¹⁰⁷. Tarpusavyje susijusias propagandos analizės prieigas galima vertinti kaip propagandos metodų grupę. Propaganda suvokiama ne tiesiog kaip manipuliavimas verbaliniais ir kitais simboliais, tačiau kaip individo arba grupės bandymas patenkinti tam tikrus savo interesus. Autorius propaganda laiko naudojimąsi žodžiais, ženklais, idėjomis, įvykiais ir asmenybėmis, visuomenės aktyve siekiant palaikymo arba pasipriešinimo konkrečiam dalykui, įvykiui, projektui, institucijai ar asmeniui¹⁰⁸.

4.3 lentelė. Prieigos, reikalingos visapusiškai suvokti propagandą (pagal A. M. Lee)

Visuomeninė (angl. *societal*)¹⁰⁹

Propaganda vykdoma socialinės įtampos ir judėjimų kontekste. Jos efektyvumas priklauso nuo visuomenės nuotaikų ir nuo to, koku mastu gali vykti pokyčiai visuomenėje.

Socialinė psichologinė (angl. *social-psychological*)¹¹⁰

Propagandos efektyvumas priklauso nuo atsitiktinumo, propagandininko intuicijos arba sąmoningo suvokimo, kaip auditorija reaguos į masinės komunikacijos kampaniją.

Komunikacinė (angl. *communicatory*)¹¹¹

Priemonės, kuriomis pateikiama žinutė, nustato potencialias auditorijos ribas. Auditorijos potencialo išnaudojimas itin priklauso nuo skleidžiamo pranešimo ir bendro socialinio konteksto.

Psichologinė⁵ (angl. *psychological*)¹¹²

Propagandininkas siekia kuo labiau išnaudoti savo stipriąsias puses ir turi rasti būdų, kaip prisitaikyti prie jų ribojančių aplinkybių. Norint suprasti propagandininko logiką, dažnai reikia pasitelkti psichologijos ir psichiatrijos metodus.

Techninė⁶ (angl. *technical*)¹¹³

Propagandininkai naudoja tam tikras propagandos technikas, kurias galima paprastai apibūdinti ir nesunkiai atpažinti. Kai kurios propagandos priemonės itin subtiliai pasitelkiamos tiek dėl visuomenės intereso, tiek ir nepaisant jo.

Williamo Garberio manymu, retorinių ir psichologinių technikų analizė nėra vienintelis ir tinkamiausias būdas suprasti propagandos fenomeną. Akademikas teikia pirmenybę bendro socialinio propagandos konteksto tyrimui ir atsižvelgia į jį kaip į kintantį lauką, kuriame veikia propaganda.

¹⁰⁷ Lee, E. B., Lee, A. M., „The Fine Art of Propaganda Analysis – Then and Now“, *ETC: A Review of General Semantics*, vol. 36, no. 2, 1979, p. 122.

¹⁰⁸ Lee, A. M., „The Analysis of Propaganda: A Clinical Summary“, p. 126-127.

¹⁰⁹ Ten pat, p. 128.

¹¹⁰ Ten pat, p. 129.

¹¹¹ Ten pat, p. 130.

¹¹² Ten pat, p. 131.

¹¹³ Ten pat, p. 132.

Antra, W. Garberis pabrėžia, kad analizuoti propagandą tik metodiškai yra pavojinga, nes tai sudaro įspūdį, jog ji gali būti neutralizuota nustojus naudoti technikas, o ne pašalinus propagandos gyvavimą lėmusias socialines priežastis. Antidemokratinės propagandos analizė turi ištirti bendrą socialinį kontekstą, nes tai leidžia rasti būdų, kaip užkirsti kelią priešiškiems veiksams, kai jie dar tik pradėti vykdyti. Klasikinis požiūris į kovą su baime čia išryškėja konstatavus, kad baimės tapti propagandos auka galima atsikratyti įveikus jos priežastis¹¹⁴.

8 kriterijai, kaip atskirti propagandą¹¹⁵

1. **Pritarimas.** Išskirtinai identifikuojamasi su viena iš konflikto pusių.
2. **Paralelė.** Tiriama kanalo turinys yra panašus į jau identifikuoto propagandos kanalo turinį. Transliuojamas turinys yra klasifikuojamas pagal temas.
3. **Nuoseklumas.** Nuoseklus komunikacijos srautas, kai propagandos tikslai išreikšti (tai gali būti oficialūs pareiškimai ar propagandinės instrukcijos).
4. **Pristatymas.** Palankaus ir nepalankaus požiūrio į kiekvieną simbolį ir pareiškimą balanso nebuvimas.
5. **Šaltinis.** Didžioji dalis naudojamos informacijos ateina iš vienos pusės.
6. **Paslėptas šaltinis.** Naudojamas neatskleistas šaltinis.
7. **Išskirtinumas.** Vartojamas vienai pusei būdingas žodynas.
8. **Iškraipymas.** Teiginiai nuolat keičiami taip, kad būtų paremta viena iš ginčo pusių. Įvykiai ar nuomonė gali būti praleidžiama, papildoma, perdedama arba sumenkinama.

Rusijos propagandos veikimo principai

K. Pynnoniemi ir A. Raczas Rusijos propagandą ir dezinformacijos kampanijas apibūdina kaip strateginę apgavystę (angl. *strategic deception*). Toks terminas buvo vartojamas atliekant Aljanso žvalgybos operacijas prieš nacistinę Vokietiją¹¹⁶. Kalbant apie Rusiją, strateginė apgavystė (rus. *strategičeskaja maskirovka*) nurodo priemonės, kuriomis naudojantis slepiami kariniai objektai ar strateginė informacija, t. y. – dangstymo (rus. *maskirovka*) technikas, įskaitant dezinformaciją. Kaip rašoma karinėje Rusijos enciklopedijoje, strateginė dezinformacija yra platinama naudojantis žiniasklaidos priemonėmis (televizija, radiju, spauda) ir kitais kanalais¹¹⁷.

Bolševikai „agitacijos“ terminą vartojo partijos ir žmonių (tiksliau – šaltinio ir tikslinės auditorijos) komunikacijai apibūdinti. „Propagandos“ sąvoka vartota partijos narių indoktrinacijai prieš

¹¹⁴ Garber, W., „Propaganda Analysis – To What Ends?“, *American Journal of Sociology*, vol. 48, no. 2, 1942, p. 245.

¹¹⁵ Lucas, E., Pomerantsev, P., *Winning the Information War: Techniques and Counter-strategies to Russian Propaganda in Central and Eastern Europe*, Center for European Policy Analysis, 2016, p. 9, https://cepa.ecms.pl/files/?id_plik=2773.

¹¹⁶ Howard, M. E., *Strategic Deception in the Second World War*, New York: Norton, 1996.

¹¹⁷ Pynnoniemi, K., Racz, A. (eds.), *Fog of falsehood: Russian strategy of deception and the conflict in Ukraine*, p. 15.

jiems pradėdant „agitaciją“ visuomenėje, apibrėžti¹¹⁸. Autoriai vartoja apgavystės (angl. *deception*) terminą, nes jis labiausiai siejasi su karine Rusijos doktrina ir geriausiai atspindi itin svarbią Rusijos strategijos detalę – siekiant strateginių tikslų būtina pakeisti tikslinių auditorijų požiūrį į realybę. K. Pynnoniemi ir A. Racz'o iškelti klausimai, ar sovietinių laikų propagandos metodai susiję su šiuolaikiniais ir kaip juos paveikė technologiniai pokyčiai, bus aptariami toliau monografijoje¹¹⁹.

Moderni Rusijos informacinių karų teorija tiesiogiai siejama su *specpropaganda*. Nors ji buvo pradėta dėstyti 1942-aisiais Sovietų Sąjungos Kariuomenės užsienio kalbų institute, tačiau iš tikrųjų kilo iš vadinamosios marksistinės lenininės ideologijos, kurią sukonstravo bolševikų ideologai. „*Agitprop*“ – agitacijos (kalbos) ir propagandos (sklaidos) derinys egzistavo jau pirmaisiais metais pasibaigus Rusijos revoliucijai. Šaltajame kare tai atitiko propagandą ir *dezinformaciją*, kurios neišnyko ir pasibaigus Šaltajam karui¹²⁰.

Dabartinė Rusijos propaganda paremta principais, kuriais buvo remiamasi ir Sovietų Sąjungoje. Puolimas nenaikina priešininko iš išorės, bet padeda susinaikinti, kai jis įtraukiamas į dezorganizacijos ir dezorientacijos procesus. Aktyvūs veiksmai, kai tiesiogiai kišamasi į kitos šalies politiką, buvo būdingi ir Sovietų Sąjungai. Rusijos naudojama propaganda aktyviai remiamos kraštutinės partijos ar judėjimai abiejose politinėse pusėse, kurias sieja tik priešiškus esamai sistemai ir nepasitikėjimas ja. K. Pynnoniemi ir A. Racz'o pavyzdžiu pasirinkta ir Edwardas Lucasas, kuris pabrėžė, kad sovietų propaganda grįsta ideologiniais teiginiais, o šiuolaikinius Rusijos veiksmus galima palyginami su kaleidoskopu, kai akimirksniu gali būti pateiktos skirtingos realybės versijos¹²¹.

Šių dienų Rusijos naudojama propaganda sugriovė ir pasisavino liberalių Vakarų vertybių sampratą: bandoma propagandą pristatyti kaip mažumos požiūrį, tarsi būdingą socialiai nuskriaustųjų klasei ar net persekiojamą politinio elito. Kaip sovietų laikais, taip ir dabar *dezinformacijos* teikimo operacijos yra nutaikytos prieš „nuomonių kūrimo procesą Vakaruose“¹²². Tačiau kalbėdami apie šaltinį turime pastebėti, kad Sovietų Sąjungos propagandos sistema atitiko vienos Sovietų Sąjungos komunistų partijos, kuri valstybės viduje neturėjo jokių alternatyvių visuomenės informavimo kanalų, struktūrą. Kitaip tariant, tai buvo *atvira* propaganda (bent jau SSRS viduje), pačios SSRS vadovybės pripažinta kaip reiškinys. Dabar situacija yra sudėtingesnė: tariamos „demokratijos“ deklaravimas, verslo santykių plėtojimas „be taisyklių“ ir politika, neturint vertybinės ideologijos, lemia ne tik agresyvias, bet ir žymiai klastingesnes propagandines veiklos rūšis.

¹¹⁸ Taylor, P. M., *Munitions of the Mind: A History of Propaganda from the Ancient World to the Present Era*, 3rd ed., Manchester: Manchester University Press, 2003, p. 4.

¹¹⁹ Pynnoniemi, K., Racz, A. (eds.), *Fog of falsehood: Russian strategy of deception and the conflict in Ukraine*, p. 18.

¹²⁰ Lucas, E., Pomerantsev, P., *Winning the Information War: Techniques and Counter-strategies to Russian Propaganda in Central and Eastern Europe*, p. 6.

¹²¹ Ten pat, p. 7.

¹²² Ten pat, p. 8.

5. Valstybės prieš valstybę naudojamos propagandos tyrimui skirtos metodologijos pritaikymas

Laurynas Kasčiūnas, Vytautas Keršanskas, Darius Buinauskas

Nepaisant to, kad visi anksčiau išvardyti autoriai yra pasiūlę reikšmingų įžvalgų tiriant propagandą, 3-iame skyriuje paminėti Garthas S. Jowettas ir Victoria O'Donnell pateikė išsamiausią, konkrečiais žingsniais paremtą propagandos tyrimo modelį. Patys autoriai jį yra pritaikę analizuodami kelias skirtingu laikotarpiu JAV vyriausybės vykdytas į visuomenę orientuotas viešųjų ryšių kampanijas¹²³. Autorių knygos „Propaganda and persuasion“, kuri leista jau šešis kartus, apžvalgoje sakoma, kad tai ne tik puiki metodinė medžiaga propaganda besidomintiems studentams, bet ir vienas iš labiausia išplėtotų bandymų sukurti metodologinę prieigą tiriant propagandą¹²⁴. Modeliu siekiama suprasti ir išanalizuoti propagandą remiantis jos charakteristika bei identifikuoti svarbiausius jos elementus – kontekstą, siuntėją, siekinį, pranešimą, sklaidos kanalus, auditoriją bei reakciją į propagandą¹²⁵. Įvedę šiuos kintamuosius G. Jowettas ir O'Donnell propagandą tyrė kaip komunikacijos rūšį, kadangi siekė išsiaiškinti propagandos procesą, nustatyti konteksto ryšį su pranešimu, išanalizuoti auditorijos reakciją ir atsakomuosius veiksmus. Vis dėlto, kaip bus matyti toliau, autorių prielaidos modelį leidžia taikyti ne tik politinės komunikacijos, bet ir tarptautinių santykių požiūriu: propaganda kaip sudedamoji užsienio politikos dalis yra svarbi ne tik savo turiniu ir forma, bet ir ideologiniu pagrindimu, struktūra bei keliamais tikslais.

Kaip minėta 3-iame monografijos skyriuje, autoriai propagandą apibrėžia kaip „sistemišką bandymą formuoti suvokimą, manipuliuoti žinojimu ir nukreipti elgesį taip, kad gautas atsakas prisidėtų prie propagandininko siekiamų tikslų“¹²⁶. Propaganda nėra spontaniškas veiksmas, ji vykdoma pagal gerai apgalvotą ir suplanuotą strategiją, todėl į jos apibrėžimą patenka tik „tyčiniams“ priskiriami propagandos veiksmas. Propaganda laikoma sisteminiu veiksmu, nes ją organizuojant bei vykdytą įsteigiama speciali tarnyba ar agentūra, struktūra, išryškėja aiškūs veikimo principai ir hierarchija.

Propaganda yra bandymas sukelti tam tikrą konkrečios auditorijos būseną, kurios atžvilgiu propagandininkas turi išankstinių tikslų. Būtent *bandymus* sukelti *būseną* autoriai vadina propagandos tikslu. Jie gali būti skirti suvokimui ar tam tikram požiūriui formuoti (tai daroma naudojantis kalba (manipuliuojant ja), šūkiomis, simboliais), manipuliuoti pažinimu (formuojant kognityvinius įgūdžius, naudingus propagandininkui) arba paveikti elgesį (propagandininkui svarbu ne tik formuoti atitinkamą mąstymą bei įpročius, bet ir reikiamu metu gebėti pasinaudoti tiksline grupe „aktyvinant“ ją veikti).

Be to, propaganda siekiama sukelti konkrečią reakciją, kuri būtų naudinga propagandininkui, t. y.

¹²³ Jowett, G. S., O'Donnell, V., *Propaganda & Persuasion*, 6th edition, SAGE Publications, 2014.

¹²⁴ Harris, P., „Propaganda and Persuasion“ Book review“, http://www.phil-harris.com/wp-content/uploads/Phil-Harris-bookreviews_JCM1.pdf; Hill, B., „Propaganda and Persuasion“ Book review“, <http://eprints.uwe.ac.uk/23248/1/Propaganda%20%26%20Persuasion%202012.doc>.

¹²⁵ Jowett, G. S., O'Donnell, V., *Propaganda & Persuasion*, p. 6.

¹²⁶ Ten pat, p. 313.

žmonės gali galvoti, kad pastarasis siekia apginti jų interesus, tačiau iš tiesų jo tikslai būna savanau-diški. Šį propagandos apibrėžimą autoriai grindžia ne tik šiuolaikiniais JAV, bet ir istoriniais Vakarų ir Rytų Europos atvejais, todėl jis yra tinkamas pamatas plėtojant metodologiją, skirtą atpažinti Lietuvoje vykdomą propagandą, kadangi komunikacija čia apibrėžiama kaip įtikinimo procesas, siekiant skleistį tam tikrą ideologiją ar siekiant iš anksto numatyto tikslo.

Šiame modelyje iš anksto, dar nepradėjus nagrinėti konkrečių propagandos atvejų, siekiama nustatyti propagandos tikslus. Tai daroma nagrinėjant paties propagandininko ideologines nuostas, ir tai leidžia šiandienos Rusijos (užsienio) politikos sprendimus traktuoti kaip analizės atspirties tašką. Kalbant apie Rusiją, propaganda turi aiškiai apibrėžtus tikslus, kurie atsispindi ir svarbiau-siuose strateginiuose šalies dokumentuose. Pavyzdžiui, 2000 m. Vladimirui Putinui tapus Rusijos vadovu iš karto buvo nustatytos informacinės politikos gairės: *Nacionalinio saugumo koncepcijoje*¹²⁷ buvo apkaltintos „kitos šalys“, neva siekiančios išstumti Rusiją iš tarptautinės ir vidaus informacijos rinkos ir rengiančios „informacinio karo koncepcijas“. Pats prezidentas pabrėžė uždavinį „plėtoti sa-varankiškas Rusijos priemones darant įtaką užsienyje gyvenančių žmonių nuomonei“¹²⁸. Koncepciją galima vertinti ne tik kaip pirmą šiuolaikinės Rusijos propagandos šaltinį, kuriame, kaltinant kitus, kartu pateikiama ir pačios Rusijos politinė programa. Tai šiuolaikinės Rusijos informacijos politikos pradžia, kadangi per keliolika metų buvo įgyvendintos pagrindinės dokumento nuostatos (arba gairės)¹²⁹, kurios Vakarų žiniasklaidoje gana ilgą laiką nebuvo rimtai vertinamos. V. Putino valdymo laikotarpiu buvo sudarytas teisinis pagrindas pagrįsti Vyriausybės ir Prezidento administracijos veiklą, nukreiptą cenzūruoti vidaus informacijos rinką, ir sukurta informacinė infrastruktūra, kuri rodo, kad institucionalizuotas propagandos mechanizmas veikia¹³⁰.

Pati propaganda turi plačiai išplėtotą tinklą, kuris apima ne tik pagrindines žiniasklaidos prie-mones, bet ir vadinamąsias nevyriausybinės organizacijas (kalbant apie Rusiją, vartojamas taiklus angliškas trumpinys GONGOs – tik formaliai nevyriausybines arba kontroliuojamos nevyriausybines organizacijos, angl. *government-organized non-governmental organizations*). Pagaliau Lietuvos, kaip ir kitų regiono valstybių, atžvilgiu naudojama propaganda nukreipta į konkrečias grupes, kurių suvokimą arba elgesį siekiama paveikti Rusijos užsienio politikos tikslams naudinga linkme (tai gali būti skatinimas palaikyti Rusijos politiką, piliečio bei valstybės saitų ardymas, pilietinio nepaklusnumo skatinimas ir pan.).

G. Jowettas ir V. O'Donnell atkreipia dėmesį į, jų nuomone, pagrindinį metodologinį iššūkį tiriant propagandą, susijusį su tuo, jog pagrįsti apibendrinimai gali būti daromi tik išanalizavus propagan-dos veikimą ilguoju laikotarpiu. Autoriai teigia, kad stebint einamuoju metu fiksuojamą propagandą,

¹²⁷ The Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation, „National Security Concept of the Russian Federation“, 2000, http://www.mid.ru/en/foreign_policy/official_documents/-/asset_publisher/CptlCkBgBZ29/content/id/589768.

¹²⁸ Institute of Modern Russia, „The Propaganda of the Putin Era. Part Two: The Kremlin's Tentacles“, 2012-12-05, <http://imrussia.org/en/politics/344-the-propaganda-of-the-putin-era>.

¹²⁹ Vaišnys, A., „Rusijos propagandos praktika daro įtaką teoriniam komunikacijos modeliui“, *Informacijos mokslai*, nr. 75, 2016.

¹³⁰ Panfilov, O., „Russian Propaganda: A Background“, <https://www.clovekvtsni.cz/en/articles/russian-propaganda-a-background>.

jos efektą ir rezultatus labai sunku įvertinti praktiškai. Tad ir dabartinė Rusijos informacijos politika, grįsta propagandiniais metodais, Vakaruose tik ilgai buvo adekvačiai įvertinta ir tik per pastaruosius kelerius metus apibūdinta kaip propaganda. Propagandos stebėjimas trumpuoju laikotarpiu, autoriams atliekant siūlomo modelio analizę, gali sutrukdyti žengti paskutinius žingsnius – įvertinti ilgalaikę auditorijos reakciją į propagandą ir pastarosios efektą. Vis dėlto pastebima, kad, nepaisant šio iššūkio, vykstančios propagandos kampanijos tyrimas turi ir stiprių pusių, nes leidžia tiksliau įvertinti propagandininko veikimo metodus bei auditorijos reakciją į tai būtent šiuo *momentu esančiomis sąlygomis*, o tokio konteksto analizė yra vienas iš kertinių šio modelio taikymo etapų¹³¹.

Nors apie Rusijos propagandą itin intensyviai pradėta kalbėti pastaraisiais metais, Lietuvoje tai nėra naujas reiškinys: skirtingu intensyvumu propagandinė ir dezinformacinė Rusijos veikla stebima visą atkurtos Lietuvos Nepriklausomybės laikotarpį. Pavyzdžiui, propagandininko naudojamam istoriniam pasakojimui būdingas tam tikras auditorijų Lietuvoje ir Rusijoje patirties kontekstas, kuris nuolat kartojasi (lietuviams, kaip ir latviams bei estams, apibūdinti klijuojama „fašistų“ etiketė yra perimta iš sovietinės propagandos, naudotos partizanų pasipriešinimui numalšinti. Ši etiketė buvo populiari tiek kuriantis Sąjūdžiui, tiek naujausių įvykių, pavyzdžiui, Ukrainos karo laikotarpiu). Apskritai šiandieninės Rusijos propaganda yra perėmusi daug sovietinės propagandos elementų¹³², tad nors galime analizuoti kintančias jos formas, kuriant sklaidos kanalus naudojamas naujas technologijas, propagandos Lietuvoje stebėseną trumpuoju laikotarpiu leidžia daryti ir platesnes išvadas.

G. Jowettas ir V. O'Donnell atkreipia dėmesį į tai, kad, siekiant analizuoti propagandą, būtina išmanyti propagandininko ir šalies, kurioje ji vykdoma, istoriją bei įvykių kontekstą. Neretai atpažinti propagandą sunkiau dėl peršamų stereotipų bei kultūrinių mitų, kurie dėl to, kad yra įsisenėję visuomenėje, nebepastebimi kaip atskiras fenomenas¹³³. Ypač svarbu suvokti skirtingas tam tikrų istorijos epizodų arba aktualijų interpretacijas, kurios lemia propagandininko primetamą požiūrį. Neretai propagandininkui net nėra būtina toliau vykdyti aktyvios kampanijos – abejojantys valdžios sprendimais ir valstybėje vykstančiais procesais gyventojai patys prisideda prie bendros nepasitikėjimo ir netikrumo atmosferos kūrimo. Istoriniam ir kultūriniam kontekstui bei Rusijos užsienio politikos formavimui Kremlius skiria išskirtinai daug dėmesio: „Rusiškojo pasaulio“ koncepcija¹³⁴ ar „tėvynainių“ politika yra kildinama iš įvairių istorinių Rusijos strategų ir ideologų interpretacijų, todėl modelyje skiriamas dėmesys istorinei tradicijai ir kontekstui įrodo, kokia didelė Rusijos propagandos Lietuvoje analizės aiškinamoji galia.

¹³¹ Jowett, G. S., O'Donnell, V., *Propaganda & Persuasion*, p. 289.

¹³² Apie tai plačiau galima rasti FIIA analitikų tyrimo skyriuje „The Soviet Roots of Russian Influence Operations“. Pynnoniemi, K., Racz, A. (eds.), *Fog of falsehood: Russian strategy of deception and the conflict in Ukraine*, p. 33-42.

¹³³ Jowett, G. S., O'Donnell, V., *Propaganda & Persuasion*, p. 313.

¹³⁴ Šiuo metu veikia „Rusų pasaulio“ fondas, įkurtas vadovaujantis 2007-06-21 Rusijos Prezidento įsaku Nr. 796 „Dėl fondo „Rusų pasaulis“ sukūrimo“. Fondo steigėjai yra Užsienio reikalų ministerija ir Švietimo ir mokslo ministerija. Įgyvendinant Fondo tikslus rūpintis rusų kalbos ir kultūros puoselėjimu pasaulyje numatyta, kad „Fondas (...) padeda skleisti objektyvią informaciją apie šiuolaikinę Rusiją, rusų tėvynainius ir šiuo pagrindu formuoti palankią visuomeninės nuomonės apie Rusiją“ (versta iš rusų k.). Cituota iš: „Russkyi Mir“ fondas, <http://www.russkiymir.ru/fund/>.

Bene esminė G. Jowetto ir V. O'Donnell modelio stiprybė yra tai, kad jis leidžia ne tik įvertinti propagandos rezultatus, bet ir, ištyrus propagandos efektą jautriausiose ir paveikiausiose grupėse, formuluoti valstybiniu lygmeniu svarbius apibendrinimus bei teikti rekomendacijas. Pritaikius autorių modelį Rusijos propagandos Lietuvoje tyrimui, tikėtina, bus galima atsakyti į tokius klausimus kaip: „Ar rusiškos televizijos žiūrėjimas lemia prorusiškas nuostatas?“; „Kokie pagrindiniai naratyvai formuojami Lietuvos gyventojams?“; „Kokiose visuomenės grupėse pastebimiausi Kremliaus konstruojami naratyvai?“; „Kokie propagandos sklaidos kanalai naudojami?“ ir pan. Gavus metodologiškai pagrįstus atsakymus į šiuos klausimus įmanoma siūlyti konkrečias tikslines priemones priešiškaip propagandai neutralizuoti valstybės mastu. Tai šiandien svarbu ne tik todėl, kad Lietuva susiduria su gana ryškiu priešišku informaciniu fonu, bet ir dėl to, kad iki šiol Lietuva neturi strategijos, kaip stiprinti piliečių imunitetą propagandai (kaip neutralizuoti propagandą).

Labai svarbu tai, kad G. Jowetto ir V. O'Donnell modelis kyla iš daugelio XX–XXI a. propagandos metodologiją nagrinėjusių teoretikų darbų ir yra paremtas vieno iš pirmųjų propagandos teorijos plėtojimų didelę reikšmę turėjusio jau paminėto H. D. Laswello „komunikacijos modelio“ prielaidomis: propagandos analizė turi atskleisti Šaltinio, Pranešimo, Kanalo ir *Gavėjo* ryšį, ypač įvertinti jo keliamą efektą. Būtina atsižvelgti į tai, kad 1951 m. straipsnyje H. D. Laswellas savo modelį sėkmingai pritaikė sovietų propagandos tyrimui. Straipsnyje autorius teigia, kad politinė propaganda yra „masinės komunikacijos valdymas galios tikslais“, o SSRS siekia sustiprinti savo galią tiek viduje, tiek pasauliniu mastu¹³⁵. Kadangi šiandieninė Kremliaus propaganda naudoja nemažai sovietinės propagandos praktikų ir priemonių, kurios yra papildytos naujų dedamųjų, išplėtotas ir H. D. Laswello bei kitų autorių prielaidas susiejantis G. Jowetto ir V. O'Donnell tyrimo modelis bene geriausiai tinka jos analizei. Rusijos propaganda yra „išlaisvinta“ nuo tokių griežtų ideologinių dogmų, kaip kad SSRS, tačiau bus atskleista 6-ame skyriuje, vis tiek išlaiko tam tikrus ideologinius rėmus, Rusijos vadovybė ją gali konstruoti pagal įvairias propagandos patirtis, naudodama moderniąsias technologijas ir remdamasi įvairių teoretikų įžvalgomis. Taigi pasirinktas modelis yra lankstus ir atviras kitų tyrėjų įdirbiui, ypač tiems papildymams, kurie susiję su specialių propagandos ir žiniasklaidos priemonių naudojimo analize, bet jis apskritai tinka siekiant perprasti sudėtingą Rusijos politinį reiškinį.

Įvertinus modelio tinkamumą tirti valstybės prieš valstybę (konkrečiau – Rusijos propagandos Lietuvoje atveju) skleidžiamą propagandą, toliau pateikiamas išsamus G. Jowetto ir V. O'Donnell tyrimo modelio pakopų aprašas. Būtent išsamus kiekvieno tyrimo strategijos žingsnio aprašymas yra itin svarbus siekiant sėkmingai pritaikyti modelį, todėl prie kiekvieno žingsnio aprašo pridedami šio teksto autorių komentarai, kurie sukonkretina tyrimo objektą, atkreipia dėmesį į galimus iššūkius ir svarbesnius aspektus Rusijai vykdant propagandą Lietuvoje.

Propagandos kampanijos ideologija ir tikslas

Analizuojant propagandos kampanijos ideologiją, kuria ji grindžiama, bei tikslus, kurių ją naudojant siekiama, tiriamas vertybių, požiūrių ir elgesio normų blokas. Jis sudaro propagandos kam-

¹³⁵ Laswell, H. D., „The Strategy of Soviet Propaganda“, Proceedings of the Academy of Political Science, vol. 24, no. 2, 1951, p. 66-78.

panijos, kuri nukreipta į tam tikrą grupę / auditoriją, pagrindą. Be to, siekiama atpažinti elgsenos ar mąstysenos normas, kurias, naudojant propagandą, siekiama „įdiegti“ visuomenėje. Propagandos ideologija gali sklisti žodine ir vaizdine forma, ją galima skirti į „integracinę“ (siekiant išlaikyti konkretų visuomenės mąstymą ir elgseną, jeigu ji yra palanki propagandininkui) arba agitacinę (siekiant paskatinti žmones konkrečiam veiksmui)¹³⁶.

Nagrinėjant Rusijos propagandą svarbu įvertinti, kad „kampanija“, siekiant tam tikro naujo tikslo, gali būti trumpalaikė, tačiau propaganda kaip reiškinys yra nuolatinis Rusijos politikos procesas (pavyzdžiui, Rusija visada skleidė propagandą, nukreiptą prieš Ukrainą, tačiau prasidėjus intervencijai pradėta ir kita intensyvi kampanija, kuria siekta: (1) parodyti Vakarams Ukrainą kaip „nenusisekusią valstybę“ (*angl. failed state*); (2) Ukrainos viduje supriešinti rusiškai ir ukrainietišškai kalbančius piliečius).

Tai yra „gėrio“ ir „blogio“ interpretacija kaip pasirinkta poveikio priemonė auditorijai: „teisingai“ arba „neteisingai“ įvertinti pavojų, grėsmę dėl priimamo teisės akto, kažkieno keičiamos (numatomos, siūlomos keisti) padėties arba vertybinių normų. Ideologijos teiginiai paverčiami tam tikra mitologija, kuri lengvai tarpsta visuomenės grupėje (pvz., „SSRS nebuvo tokio ryškaus nusikalstamumo“, „SSRS visi turėjo darbą“, pan.)

Pagrindinis klausimas: kas yra gėris ir kas yra blogis atitinkamoje socialinėje terpėje arba grupėje?

Kontekstas, kuriame vykdoma propaganda

Sėkminga propagandos kampanija yra grįsta gebėjimu veikti esamojo laiko nuotaikomis, todėl būtina suprasti kontekstą, kuriame propaganda yra skleidžiama (pvz., tai taika ar karas, ekonominio pakilimo ar nuosmukio laikas; kokių pagrindinių problemų kyla valstybėje, tikslinėje grupėje ir pan.). Taip pat svarbus ir istorinis propagandos kontekstas, t. y. kokie istoriniai ryšiai egzistuoja tarp propagandininko ir propagandos subjekto (ar tai būtų valstybė, ar visuomenės grupė). Įprastai būtent istoriniu kontekstu siekiama manipuliuoti labiausiai¹³⁷.

Nagrinėjant Rusijos propagandos veikimo Lietuvoje kontekstą ir aiškinantis, kas sudaro jo pamatą, tokį veikimą galima skirti į dvi dalis:

Tarptautinis:

1. Rusijos vadovybės deklaruojama reali pozicija tam tikru klausimu, kuri išryškėja iš jos veiks-
mų bei dokumentų;
2. Rusijai palankūs įžymūs Europos Sąjungos veikėjai bei jų vaidmuo;
3. Europos Sąjungos ir NATO bei kitų tarptautinių organizacijų, kurioms priklauso Lietuva,
elgsena svarbiausiais Rusijai rūpimais klausimais.

¹³⁶ Jowett, G. S., O'Donnell, V., *Propaganda & Persuasion*, p. 291.

¹³⁷ Ten pat, p. 292.

Vidaus:

1. Socialiniu, ekonomikos, politikos ir / ar informacijos požiūriais silpniausia grupė (veikėjas) kaip potenciali auditorija, kurios padėtį išskiria, pabrėžia Rusijos politikai, kiti veikėjai, žiniasklaida;
2. Istorinė Lietuvos visuomenės patirtis, kuri gali būti interpretuojama pasitelkiant švelniosios *galios* priemones (pvz., filmus, žiniasklaidos laidas ar kt.)

Konteksto nustatymas leidžia suprasti, kodėl konkrečiu laikotarpiu padidėja propagandos intensyvumas; kodėl kinta tikslinė grupė, į kurią orientuojama propaganda; koks naratyvas yra labiau išryškinamas reikšminiu momentu? Pavyzdžiui, 2016 m. vasarą, artėjant NATO viršūnių susitikimui Varšuvoje, kur buvo priimti sprendimai stiprinti karinį rytinių Aljanso narių saugumą, Kremlius propaganda intensyviau pradėjo skleisti pranešimus apie „NATO ekspansionizmą“ vidaus auditorijos bei „Baltijos valstybių *rusofobiškumą*“ išorės auditorijos atžvilgiu.

Pagrindinis klausimas: kas rūpi (svarbiausia) grupei, į kurią nukreiptas propagandinio pranešimo dėmesys?

Propagandininko atpažinimas

Siekiant atpažinti propagandininką, svarbu nustatyti propagandos šaltinį ir kuo tiksliau apibrėžti propagandininko tapatybę. Koordinuotos propagandos šaltinis paprastai yra konkreti institucija arba organizacija, turinti aiškią hierarchinę struktūrą ir lyderį. Propagandininko tapatybę geriausia padeda identifikuoti propagandos kampanijos ideologijos tyrimas, ypač jei propagandą skleidžia valstybė¹³⁸.

Nustatyti propagandininką kaip pagrindinį šaltinį nėra paprasta, kadangi jis nori tai nuslėpti. Tačiau, išsiaiškinę, kas yra pranešimo skleidėjas, galime nustatyti, kaip ir kodėl jis išsiuntė tam tikrą pranešimą, kokiu „keliu“ jis atsirado. Įvertinus, kad propaganda yra sudėtinė Rusijos užsienio politikos dalis, propagandininko identifikavimas siejasi su politinės sistemos organizacinės struktūros atskleidimu.

Pagrindinis klausimas: kam labiausiai naudingas atitinkamas pranešimas? Atsakę, žinosime, kur ir kas yra propagandos šaltinis (inspiratorius).

Propagandos organizacijos struktūra

Propagandą įprastai skleidžia stipri, centralizuota, sprendimus priimanti institucija, kuri jį kuria ir skleidžia per savo struktūrą. Tiriant struktūrą svarbu įvertinti tiek lyderio savybes, tiek struktūros tikslų ir priemonių jiems pasiekti galimybes, tiek ir propagandos organizacijos narystės aspektus. Pranešimas gali skirtis ir būti orientuotas arba į vartojimą organizacijos viduje, arba į išorę, siekiant pritraukti naujų pasekėjų. Propagandos organizacijos struktūra visiškai susijusi su propagandininko

¹³⁸ Ten pat, p. 293.

atpažinimu tiriant itin centralizuotą valdymo modelį turinčių valstybių propagandą¹³⁹.

SSRS, nacistinėje Vokietijoje ir kitose totalitarinėse griežto režimo valstybėse veikė vyriausybės struktūros, kurios rengė ir skleidė propagandą. Dabartiniu laikotarpiu Rusijos propaganda yra institucionalizuota, tačiau tai nėra vienos kurios nors institucijos objektas. Vertindami Rusijos politiką kaip propagandą, turime atsižvelgti, kad informacinius veiksmus, kurie virsta propagandiniais pranešimais ir informaciniu karu, vykdo įvairios valstybės institucijos. Pagrindinis propagandos šaltinis yra pats Rusijos prezidentas, o institucija – Prezidento administracija. Keli pagrindiniai stebėjimo objektai:

1. Rusijos politikų (lyderių) kalbos ir dokumentai – tai analizuotinos Rusijos propagandos dalis;
2. Rusijos vidaus cenzūros veiksmai (cenzūrą vykdo specialios paskirties įstaiga *Roskomnadzor*, kitos Vyriausybei pavaldžios struktūros – ministerijos, žinybos);
3. Į išorę orientuotos, Rusijos finansuojamos priemonės, kurių ryšius galima nustatyti tik analizuojant tomis priemonėmis skleidžiamą atitinkamą informaciją (tai, kas gali būti apibūdinama kaip Rusijos švelnioji *galia*, pvz., pažintinės programos ir mokslinės konferencijos arba publikacijų rengimas, ypač socialinių mokslų šakose, leidyba, kelionių ir pramogų įmonės, pramogų industrija, nevyriausybinių organizacijų veikla, tarptautinės, tiesiogiai su propagandininko tikslais nesiejamos draugijos bei organizacijos ir pan.).

Analizuojant Kremliaus propagandą, propagandininko tapatybės ir organizacijos struktūros atpažinimas tampa susikertančiu tyrimo objektu, todėl šiuos du aspektus rekomenduotina tyrinėti kartu.

Tikslinė auditorija

Retai vienas propagandinis pranešimas siunčiamas visai visuomenei, kurią siekiama paveikti. Propagandos efektyvumas priklauso nuo auditorijos reakcijos į ją, todėl propagandininkas, siekdamas didesnio efekto, pasirenka tokį pranešimą, kuris labiausia rezonuoja konkrečioje visuomenės grupėje. Tikslinės auditorijos atpažinimas taip pat randasi iš propagandos ideologijos ir konteksto tyrimų (pavyzdžiui, esant blogai ekonominei situacijai (kontekstui) tiksline grupe gali tapti socialinėje atskirtyje gyvenantys piliečiai; esant istorinei įtampai tam tikra etninė grupė gali būti pasirinkta kaip tikslinė auditorija)¹⁴⁰.

Tikslinė auditorija – pirmiausia ta, kuri gali daryti įtaką sprendimams, nesvarbu kokia forma tai būtų daroma (balsavimas rinkimuose, protestas, agitacija, boikotas, nuomonės formavimas ir t. t.). Tai apima ir skirtingus visuomenės sluoksnius / grupes, ir valstybės politikos, kultūros, mokslo ir žiniasklaidos elitą. Vis dėlto, mintyje turint didžiosios dalies visuomenės elito imunitetą Rusijos ideologijai ir propagandai Lietuvoje, svarbiau tirti vertybines atskirų visuomenės grupių nuostatas ir požiūrį. Žinoma, tuo pačiu verta nagrinėti ir politikos, verslo ar kultūros elitui būdingas Kremliaus politikai palankias nuostatas, nes šie žmonės formuoja ir likusios visuomenės dalies nuomonę tam tikrais klausimais.

¹³⁹ Ten pat, p. 293-294.

¹⁴⁰ Ten pat, p. 295-296.

Pagrindinis klausimas: kokie Rusijos propagandos naratyvai yra įsitvirtinę konkrečiose Lietuvos socialinėse ar etninėse visuomenės grupėse?

Naudojimasis žiniasklaidos priemonėmis

Šiuolaikinė propaganda skleidžiama visomis įmanomomis medijomis (G. Jowettas ir V. O'Donnell jas suvokia itin plačiai: nuo televizijos, radijo, spaudos ir interneto iki plakatų, skrajučių, muzikinių, kultūrinių renginių ir pan., t. y. visa tai, kas gali prisidėti prie visuomenės nuomonės formavimo). Analizuojant naudojimosi žiniasklaida techniką būtina įvardyti ne tik konkrečius sklaidos kanalus, bet ir tai, kaip skirstomi skirtingi propagandiniai pranešimai (pavyzdžiui, žinia visų pirma paskelbiama internetiniame laikraštyje, o vėliau paskleidžiama socialiniuose tinkluose); koks visuomenės santykis su konkrečia žiniasklaidos priemone; kaip pasirenkama konkreti medija; kaip priimami audiovizualiniai sprendimai ir pan. Modelį pasiūlę autoriai atkreipia dėmesį į išskirtinį pramoginės informacijos vaidmenį, kai propaganda skleidžiama patraukliu būdu¹⁴¹.

Žiniasklaidos vaidmuo ypač reikšmingas, kai propagandininkas siekia „legalizuoti“ savo pranešimą ir, pateikdamas jį bent vienai žiniasklaidos priemonei (ar suteikdamas galimybę gauti informaciją), sulaukia norimo atsako: žinia toliau gali būti platinama per propagandininko pasirinktą „nepriklausomą“ priemonę kaip per pagrindinį šaltinį (tikrasis šaltinis lieka nežinomas). Patraukliu būdu teikiama pramoginė informacija yra tinkamiausia perduoti propagandinio pobūdžio turinį tiek vaizdu, tiek garsu.

Pagrindinis klausimas: koku šaltiniu (šaltiniais, ir kodėl) naudojasi žiniasklaida, pateikdama vaizdo, garso, rašytinę informaciją?

Specialios technikos siekiant didesnio efekto

Specialiųjų technikų imtis ir įvairovė nėra baigtinė, o pagrindiniai jų principai yra tokie: propaganda turi būt: a) matoma, b) suprantama, c) atsimenama ir d) skatinanti veikti. Pagrindinis specialios technikos efekto vertinimo kriterijus yra rezultatas, t. y. ar propagandos kampanija skatina tikslinę grupę veikti taip, kaip nori propagandininkas. Autoriai išskiria keletą pagrindinių technikų, kurių naudojimą būtina išanalizuoti, t. y.: rezonanso kūrimas, šaltinio ir auditorijos santykis, nuomonės formuotojų panaudojimas, asmeninis kontaktas, pasinaudojimas tikslinės grupės savybėmis (vertybėmis), grasinimai dėl apdovanojimo už konkretų veiksmą, vaizdiniai simboliai, kalbos, muzikos naudojimas ir psichinis emocinis veikimo būdas. Šią analizę praturtina M. E. Shabo išskirtos technikos¹⁴².

Pasaulis vis labiau linksta pirmiausia priimti vaizdinę informaciją, kuri įtraukia žmogų ar visą auditoriją, nes veikia jo vaizduotę. Vaizdo komunikacija – tai stipri propagandos technikos dalis. Tyrimu galima nustatyti, kokia vaizdinės propagandos imtis pasiekia auditoriją.

¹⁴¹ Ten pat, p. 296-298.

¹⁴² Ten pat, p. 299-305.

Kitas technikos ypatumas – sukurti palankią (patogią, naudingą, pelningą, malonią ar pan.) aplinką priimti propagandą: jei kuriama atitinkama informacinė infrastruktūra ir patogų ja naudotis, tai yra vadinamoji „pagalbinė komunikacija“ („subpropaganda“). Politinis aspektas tarsi tampa ne tiek reikšmingas, tačiau išryškėja užmezgamų ryšių, auditorijų įtraukimo veikla tiek Lietuvos viduje, tiek užsienyje (pvz., keliautojas Vakaruose, mokantis tik vieną – rusų – užsienio kalbą, gali atsidurti rusakalbėje aplinkoje ir gauti atitinkamai pakoreguotą „pažinimo“ paslaugą).

Ar kuriamas „patikimo“ – „nepatikimo“ pranešėjo įvaizdis? Veikėjas (ypač politinis), kuris gali būti nepatrauklus auditorijai, pakeičiamas kitu ar kitais į propagandinę veiklą įtrauktais asmenimis, kurių įvaizdis neutralus arba palankus ir kurie eina pasitikėjimą keliančias pareigas.

Pagrindinis klausimas: ką auditorija laiko patraukliu(-ia): šaltiniu, sklaidos forma, žinute?

Auditorijos reakcija į įvairias technikas

Reakcija gali būti vertinama įvairiai. Ji apima tiek viešosios erdvės reakcijos į propagandą, tiek visuomenės nuomonės tyrimų analizę. Tačiau svarbiausia stebėti tikslinių grupių elgesį: ar atliekamas propagandos pranešime užkoduotas veiksmas (pvz., stoti į organizaciją, burtis į piketą, pirkti konkretų daiktą ar pan.), ar auditorija perima propagandininko žodyną, šūkius ir simbolius ir ar ilgainiui propagandininko tikslai tampa socialine tos grupės realybe¹⁴³.

Tai klausimas, susijęs su įtikinimo sėkme. Jį galima pateikti trejopai:

1. Ar auditorijai (grupei) siūloma veikti (nurodoma, kaip veikti) ir kas nors pažadama;
2. Ar auditorijoje stiprinamas tam tikras įspūdis, nuotaikos ar nuostatos, kurios ir taip gajos;
3. Ar siekiama keisti auditorijos reakciją į nuomonę, įvykį, ar ji pakeičiama?

Šie klausimai nebūtinai, tačiau gali būti vertinami kaip įtikinėjimo etapai. Neutralizuoti veikiamos auditorijos reakciją galima skelbiant objektyvią informaciją ir tinkamai reaguojant į šaltinius (dalyvius), kurie ragina ar skatina pažeisti valstybės priimtus įstatymus (aktualu kitam žingsniui).

Kontrpropaganda (jei egzistuoja)

Kontrpropaganda pastebimiausia laisvose visuomenėse ir reiškiasi įvairiomis formomis – žiniasklaidoje, menine raiška, socialinių tinklų aktyvumu ir pan. Svarbu tirti, ar visuomenė pastebi, kad kontrpropaganda yra nukreipta prieš propagandą, ir kaip į tai reaguoja. Tiriant tarpvalstybinę propagandą svarbu įvertinti, kokias kontrpropagandos priemones taiko valstybė¹⁴⁴.

„Kontrpropagandos“ interpretacija, pateikta G. Jowetto ir V. O'Donnell, priimtina demokratinei visuomenei, nes ji apibūdinama kaip piliečių atsakas į bet kokio pobūdžio primygtinai siūlomą pranešimą, agitaciją, manipuliavimą duomenimis. Kitaip tariant, visuomenė turi būti gana kritiška, kad pastebėtų propagandą. Ji gali savarankiškai įsitraukti į propagandos neutralizavimo veiksmus

¹⁴³ Ten pat, p. 305.

¹⁴⁴ Ten pat, p. 305-306.

(kritiškas informacijos skaitymas mokykloje išugdys gebėjimą atpažinti propagandą). Valstybės lygmeniu galima kalbėti tiek apie tiesioginės kontrpropagandos priemones, tiek informacinę politiką apskritai, tačiau svarstant valstybės apsisaugojimo nuo priešiškos informacijos strategijas didesnį dėmesį verta kreipti pastarajam aspektui.

Pagrindinis klausimas: kokių veiksmų imasi pilietinė visuomenė ir valstybė, siekdama neutralizuoti propagandos sklaidą šalyje?

Efektai ir įvertinimas

Svarbu įvertinti ir tai, ar propagandininkui pavyko visiškai ar bent iš dalies pasiekti savo vykdytos kampanijos tikslus (ar naratyvas prigijo visuomenėje, ar visuomenė ėmėsi veikti pagal jo tikslus ir pan.), ir kiek efektyvios buvo panaudotos priemonės (ar tinkamai pasirinkti komunikacijos kanalai ir pranešimo pobūdis, ar „teisingai“ propagandininkas manipuliavo kontekstu ir pan.). Be to, būtina įvertinti kontrpropagandos efektyvumą (pvz., ar uždraudus propagandos sklaidos kanalą sumažėjo propagandos poveikis tikslinės grupės atžvilgiu)¹⁴⁵.

Propagandos efektyvumą iš esmės lemia visuomenės pasitenkinimas / nepasitenkinimas padėtimi ir išsilavinimas, kuris suteikia galimybę kritiškai vertinti propagandiškus pranešimus arba jos nesuteikia. Šie du veiksniai turi būti įvertinti nagrinėjant auditorijos komunikaciją propagandos aspektu ir reakciją (kuri gali būti ir kaip ilgalaikis požiūris į įvykius, politinę padėtį).

Pagrindinis klausimas: kaip pasikeitė kontekstas, kuriame veikia/gali veikti propagandisto šaltiniai? Išanalizavus atsakymą, kuris apima „naują“ kontekstą, galima suvokti propagandos efektyvumą. Tikslinga turėti tam tikrą visuomenės reakcijų žemėlapi, kuris išspręs propagandos efektyvumo problemą.

G. Jowetto ir V. O'Donnell modelį panaudojo analizuodami valstybės prieš piliečius vykdytų informacinių (propagandos) kampanijų atvejus, todėl norint jį pritaikyti tiriant vienos valstybės vykdomą propagandos kampaniją kitos atžvilgiu, paskutiniame tyrimo etape svarbu atsakyti į klausimą, kokį poveikį daro propaganda ir kokia žala yra arba gali būti padaryta valstybei.

Be to, tiriant propagandos atvejus demokratinėse valstybėse, kur jos sklaidos šaltiniai gali būti įvairūs (vyriausybė, korporacija, interesų grupė, judėjimas ir t. t.), autoriai atskiria propagandininko tapatybės (3 žingsnis) ir organizacinės propagandos struktūros (4 žingsnis) analizę. Tačiau tiriant valstybę, kurioje veikia griežtai centralizuota ir vertikalčiai orientuota politinė sistema, šie žingsniai iš principo susikerta.

Nuo 2000-ųjų, kai Rusijos prezidentu tapo V. Putinas, strateginiuose valstybės dokumentuose, kaip minėjome, pastebima viešosios erdvės kontrolės ir manipuliacijos poreikio padidėjimas¹⁴⁶. Palaipsniui stiprintos prezidento administracijos galios, o iš reformos dokumentų nutekinta informacija rodo, kad administracijai buvo priskirtas uždavinys „kontroliuoti socialinius ir politinius

¹⁴⁵ Ten pat, p. 306.

¹⁴⁶ Pynnoniemi, K., Racz, A. (eds.), *Fog of falsehood: Russian strategy of deception and the conflict in Ukraine*, p. 43.

procesus Rusijoje ir kaimyninėse valstybėse¹⁴⁷. K. Pynnoniemi ir A. Racz savo tyrime daro prielaidą, kad šiandien Rusijoje susiformavusi politinė sistema, kurioje Prezidento administracijoje veikia padalinys (analogiškas Sovietų Sąjungos *agitbiurai*), atsakingas už viešosios erdvės kontrolę ir propagandą. Tačiau šį vaidmenį atlieka ne tik Prezidento informacijos ir spaudos tarnybos valdyba. Reikia pastebėti, kad prie Rusijos Prezidento administracijos veikia tarybų ir komisijų tinklas, į kurias įtraukti žiniasklaidos priemonių vadovai arba medijų darbuotojai, tampantys propagandos sklaidos šaltiniais įvairiose Rusijos Federacijos vidaus ir užsienio politikos srityse¹⁴⁸. Tad šiuo atveju propagandininko tapatybės analizė yra svarbi siekiant suvokti propagandos struktūrą, ir turi būti analizuojama kartu.

Likusieji modelio žingsniai atrodo būtini, siekiant nuosekliai atskleisti tikrą valstybės prieš kitą valstybę vykdomos propagandos kampanijos vaizdą, tad siūlomas adaptuotas tyrimo modelis sudarytas iš devynių žingsnių proceso (žr. 5.1 pav.), kurį verta išskaidyti į tris etapus:

1. Situacijos analizę;
2. Propagandos taikymo proceso analizę;
3. Rezultatų analizę (ir reakcijų žemėlapių sudarymą).

5.1 paveikslas. Adaptuotas trijų etapų valstybės prieš valstybę vykdomos propagandos kampanijos analizės modelis¹⁴⁹

	1. Situacijos analizė	2. Proceso analizė	3. Rezultatų analizė
Propagandos tyrimo žingsniai	3. Propagandininko (valstybės) tapatybė ir struktūra 2. Kontekstas, kuriame (bus) vykdoma propaganda 1. Propagandininko ideologija ir tikslai	7. Auditorijos reakcija 6. Specialios technikos, pasitelkiamos siekiant didesnio efekto 5. Naudojimasis žiniasklaidos priemonėmis	4. Tikslinė(-ės) auditorija(-os) 9. Propagandos efektas ir bendras įvertinimas 8. Kontrpropaganda

¹⁴⁷ Ten pat, p. 44.

¹⁴⁸ Vaišnys, A., „Rusijos propagandos praktika daro įtaką teoriniam komunikacijos modeliui“.

¹⁴⁹ Sudaryta autorių pagal Jowett, G. S., O'Donnell, V., *Propaganda & Persuasion*, 6th edition, SAGE Publications, 2014, p. 289-306.

Pirmas etapas apima propagandininko ir propagandos konteksto analizę, kai siekiama suprasti propagandininko tikslus ir ideologines nuostatas, naudojamus sklaidos kanalus (struktūrą) ir šių pranešimų – pagrindinių pasakojimų (mitų), kuriuos siekiama įtirtinti, – turinį. Situacijos analizė apima pamatinius ir menkai kintančius propagandininko ir propagandos taikinio aspektus. Kokybiškai atlikta pirmojo etapo analizė suteikia reikiamų prielaidų toliau nagrinėti naujus tyrimo atvejus, todėl tai kartoti reikia tik iš esmės pasikeitus vienam iš pirmojo etapo tyrimo objektų.

Antras etapas, kuris apima proceso (propagandos vykdymo) analizę, yra orientuotas išaiškinti konkrečių propagandinių pranešimų, informacinio karo apraiškų atvejus, propagandininko pasirinktą tikslinę auditoriją. Tai padeda atpažinti ir įvertinti propagandininko taikomą techniką ir visuomenės (auditorijos) reakciją į ją. Proceso analizės žingsniai gali būti kartojami randantis vis naujai propagandos kampanijai, siekiant patikrinti ankstesnio tyrimo rezultatus bei užfiksuoti galimus pokyčius.

Galų gale trečiuoju etapu atliekama propagandos taikinio – valstybės situacijos po informacinės atakos – analizė, kai įvertinama jos pasirinkta propagandos neutralizavimo strategija (jeigu tokia yra) bei įvertinama propagandininko padaryta žala ar atsakomųjų valstybės priemonių efektyvumas. Rezultatų analizė leidžia sudaryti propagandos veikimo žemėlapij ir pateikti praktines rekomendacijas.

6. Rusijos propaganda Lietuvoje: situacijos ir proceso analizė

*Laurynas Kasčiūnas, Andrius Vaišnys, Monika Garbačiauskaitė-Budrienė, Vytautas Keršanskas,
Linas Kojala, Šarūnas Legatas*

Šioje monografijos dalyje, pasitelkus adaptuotą G. Jowetto ir V. O'Donnell modelį, bus analizuojamas Rusijos propagandos Lietuvoje atvejis, atliekant pirmuosius šešis aukščiau pateiktos metodologijos žingsnius.

6.1. Rusijos propagandos ideologija ir tikslas

Rusijoje jau yra susiformavusi savito požiūrio į tarptautinę politiką tradicija, kurią galima įrėminti į „rusiškosios“ geopolitikos discipliną, pažymėtą savotišku pasaulio ir Rusijos vietos jame suvokimu. Rusijos propaganda neišvengiamai yra susijusi su siekiu šį suvokimą „eksportuoti“ į užsienio valstybes, įskiepįjant rusų pasaulėžiūrą į kuo gausesnės užsienio valstybių auditorijos sąmonę, legitimuojant šį pasaulio suvokimą ir taip leidžiant lengviau įgyvendinti užsienio politikos tikslus: juk valstybės įtaka didėja tada, kai galios centras suformuluoja koncepciją, pasiūlo „žodyną“, kurį kiti perima arba prie jo prisitaiko. Taip tos šalies pasaulėžiūra tampa socialiai sukonstruota tiesa¹⁵⁰. Galios centras, kuris geba primesti savo realybės apibrėžimą, primeta ir politines žaidimo taisykles.

Visuomenė, siekianti apsisaugoti nuo tokių ar panašių nepriimtinių scenarijų, pirmiausia turi aiškiai suvokti, kad propagandos siunčiamas pranešimas tėra ledkalnio viršūnė, kuri laikosi ant tam tikrų ideologinių atramų, susijusių su aiškiais tikslais. Kaip teigia Robertas Jervis, „svarbių politinių sprendimų dažniausia neįmanoma paaiškinti neįvertinus sprendimų priėmėjų pasaulėžiūros ir pasaulio suvokimo“¹⁵¹. Ypač tada, kai ši pasaulėžiūra ir tapatybė plėtojama izoliuotai nuo pasaulinių tendencijų. Būtent izoliacionizmas būdingas Rusijos geopolitinės minties ir tapatybės formavimosi procesui. Todėl šioje dalyje ir bus pamėginta kuo aiškiau identifikuoti šiuos propagandos šešėlyje esančius dalykus.

Valstybės ideologijos vaidmuo Rusijoje

Žlugus Sovietų Sąjungai ir pasikeitus Rusijos tarptautinei padėčiai, suvokus, kad ištiko krizė ir kartu atsikračius sovietinės cenzūros barjerų, suaktyvėjo diskusijos dėl naujos geopolitinės doktrinos. Rusija, kurioje daugiau nei 70 metų vyravo viena oficiali valstybės ideologija, paskutinį XX a. dešimtmetį atsikratė ideologinių varžtų, tačiau netrukus tapo akivaizdu, kad ji dar nėra pasirengusi Vakaruose vyraujančios ideologiškai laisvos arba liberalios valstybės savivokai. Boriso Jelcino prezidentavimo metais egzistavęs galios policentrizmas vidaus politikoje, be abejo, buvo susijęs su bandymu padaryti Rusiją labiau vakarietišką: tuo laikotarpiu egzistavo itin palanki terpė diskusijoms dėl ideologijų, tačiau iš tikrųjų nebuvo kuriama oficiali Rusijos ideologija. 1999 m. pabaigoje

¹⁵⁰ Polegkyi, O., „Changes in Russia foreign policy discourse and concept of „Russian World“, *PECOB's Papers Series, Wroclaw University*, 2011, p. 10.

¹⁵¹ Zevelev, I., „Russia's National Identity Transformation and New Foreign Policy Doctrine“, *Russia In Global Affairs*, 2014, p. 1, <http://eng.globalaffairs.ru/number/The-Russian-World-Boundaries-16707>.

netrukus Prezidento postą užimsiantis V. Putinas atviravo, kad yra prieš bet kokios formos valstybės ideologijos atsiradimą Rusijoje¹⁵². Tačiau B. Jelcino valdymo laikotarpiu patirtas ekonominis ir socialinis Rusijos nuopuolis praretino ir maksimaliai susilpnino provakarietiškos orientacijos gretas Rusijoje. V. Putino valdymo laikotarpiu policentrinis vidaus politikos galios modelis transformuotas į monocentrinį, kuris sąlygojo tai, kad pagrindinės galios buvo sutelktos prezidento rankose¹⁵³.

Vertinant istoriškai, nesunku įsitikinti, kad monocentrizmas Rusijoje egzistavo kelis šimtmečius (iki SSRS žlugimo) ir valstybinė ideologija daugiau nei pusantro šimto metų buvo neatskiriama nuo tokio valdymo tipo: nuo 1832 m. oficiali carinės Rusijos ideologija tapo grafo Sergėjaus Uvarovo tuometiniam imperatoriui Nikolajui I pasiūlyta koncepcija, kurią glaustai apibūdina trys svarbiausi motyvai: „stačiatikybė, autokratija, nacionalizmas“¹⁵⁴. Pasibaigus 1917 m. revoliucijai ją pakeitė marksizmas-leninizmas. Abiem atvejais valstybės ideologijos tarnauja kaip priemonė, kuri padeda institucionalizuoti viename centre sutelktą galią, pirmu atveju – imperatoriaus rankose, antruoju – Komunistų partijos, kuri kaip dauguma įsitvirtino taikydama terorą ir smurtą. Todėl po neilgos pertraukos į Rusijos politiką sugrįžęs monocentrizmas jos politikai grąžino ir naujos, labiau į nacionalinius interesus orientuotos ideologinės atramos paieškas. V. Putinui užsimojus sukurti „nuo Vakarų nepriklausomą“, skirtingą Rusiją, suvokta, jog du didžiausi pavojai ir iššūkiai yra didėjantis visuomenės susiskaldymas ir valstybės autoriteto silpnėjimas¹⁵⁵. Akivaizdu, kad valstybės ideologijos paieškos Rusijoje yra susijusios su siekiu įteisinti politinį režimą, konsoliduoti valstybės suverenitetą ir stiprinti jos įtaką tarptautinėje sistemoje.

Naujos valstybės ideologijos paieškos

leškant ideologinės atspirties Rusijoje daugiausia atsigręžta į XIX a. antros pusės – XX a. pradžios carinėje imperijoje vyravusias ir porevoliucinės Rusijos išėivijoje atsiradusias geopolitines koncepcijas. Ypač V. Putino užsienio politikos doktrinoje ir su ja susijusios propagandos diskurse išryškėjo slavofilizmo ir eurazizmo bruožai.¹⁵⁶

Žymiausi slavofilų ideologai Ivanas Kirevskis, Aleksėjus Chomiakovas, Konstantinas Aksakovas ir Jurijus Samarinas veikė XIX a. viduryje. Slavofilai pabrėžė stačiatikių krikščionybės reikšmę, kadangi suvokė ją kaip savotišką ir ypatingą rusų tautos gyvenimo būdą, rusų civilizaciją skiriančią nuo romėniško Vakarų paveldo krikščionybės tradicijos. Jie smerkė suvakarietiškėjusią, nuo savo rusiškų šaknų atitrūkusią bei nuo žemesnių luomų atitolusią Rusijos inteligentiją ir romantizavo stačiatikybės principais bei patriarchaline dvasia grįstą valstiečių bendruomenės gyvenimą, kuria-

¹⁵² Evans, A. B., „Power and Ideology: Vladimir Putin and the Russian Political System“, *The Carl Beck Papers in Russian and East European Studies*, no. 1902, p. 2-3.

¹⁵³ Ten pat.

¹⁵⁴ Cicek, A., „The Rise of Russian Nationalism - Footsteps of the Slavophiles? Understanding the Dynamics of Nationalism as a State Policy in Russia“, *International Journal of Russian Studies*, no. 1, 2012, p. 117, http://www.ijors.net/issue1_2_2012/articles/cicek.html.

¹⁵⁵ Evans, A. B., „Power and Ideology: Vladimir Putin and the Russian Political System“, p. 25.

¹⁵⁶ Cicek, A., „The Rise of Russian Nationalism - Footsteps of the Slavophiles? Understanding the Dynamics of Nationalism as a State Policy in Russia“, p. 124-125.

me, skirtingai nei inteligentijoje, jie matė išlikusią slaviską dvasią. Slavofilams buvo nepriimtinas Vakaruose Apšvietos epochoje įsivyravęs paviršutiniškas racionalizmas ir klasinis antagonizmas. Jie skeptiškai vertino netgi Petro I reformas, kurios aukštesnius visuomenės luomus užkrėtė vakarietiškumu ir tarp inteligentijos bei valstietijos vertybių įkalė pleišta¹⁵⁷. Žymiausi pastarųjų dešimtmečių naujų slavofilų ideologu laikytinas žymus rusų novelistas, istorikas ir Nobelio literatūros premijos laureatas Aleksandras Solženycinas, aktyviai kritikavęs sovietinį režimą. Posovietinės Rusijos diskusijoms sugražinęs slavofilizmo ideologijos reikšmę, A. Solženycinas kritikavo naują oligarchų klasę, oponavo sovietinei nostalgijai, pasisakė už modernų patriotizmą, ragino rūpintis nacionaliniu stačiatikių bažnyčios charakteriu ir jo branda, skatino valdžią atsisakyti ambicijų, susijusių su neslaviškomis posovietinėmis valstybėmis, tačiau kartu pasisakė už Rusijos–Ukrainos–Baltarusijos federacijos sukūrimą, dėl to neretai buvo kaltinamas nostalgija imperijai¹⁵⁸.

XX a. pabaigoje šalia slavofilų tradicijos savo vietą rado ir eurazizmo šalininkai. Žymiausi šios ideologijos pradininkai buvo XX a. pirmoje pusėje dėl revoliucijos emigravę ir ten kūrę autoriai Nikolajus Trubeckojus ir Piotras Savickis. Eurazizmo šalininkų ideologija perėmė nemažą dalį slavofilų koncepcijos bruožų, vis dėlto turėjo esminių skirtumų. Eurazizmo atstovai Rusiją įsivaizdavo kaip atskirą žemyną, kuris labai skiriasi tiek nuo Rytų, tiek nuo Vakarų, t. y. Rusija suvokiama nei kaip Europos, nei kaip Azijos dalis, perkuriant Rusijos kaip išskirtinės didžios civilizacijos tarp Europos ir Azijos įvaizdį¹⁵⁹. Šios koncepcijos pasekėjai pasisakė už izoliacionizmą, o į stačiatikybę žiūrėjo kaip į religinę ideologiją, Rusijai padėsiančią plėsti savo įtaką¹⁶⁰. Vis dėlto jie neketino smerkti carinės Rusijos transformacijos į sovietinę, o pačią Sovietų Sąjungą įsivaizdavo kaip eurazizmo idėjų įgyvendinimą realybėje, tačiau „naujame istoriniame etape“¹⁶¹. Todėl galima teigti, kad eurazizmo šalininkai į stačiatikybę žiūrėjo tik kaip į priemonę siekiant geopolitinių tikslų (slavofilizmo ir eurazizmo skirtumai plačiau aptariami kitame poskyryje).

Neskaitant minėtų autorių, eurazizmo ideologijos įkvėpėjais ir pirmtakais, padariusiais jai reikšmingą įtaką, laikytini vėlyvieji XIX a. slavofilai (idėjos požiūriu gana smarkiai atitolę nuo senųjų slavofilų): filosofai Nikolajus Danilevskis (vienas iš pirmųjų panslavizmo ideologų) ir Konstantinas Leontjevas (priklausęs prorytietiškai ideologinei to meto bizantinei stovyklai)¹⁶². Tiek N. Danilevskis, tiek K. Leontjevas Rusiją ir Vakarų Europą įsivaizdavo skirtingose barikadų pusėse, tačiau pastarasis, būdamas bizantizmo atstovas, islamiškąjį pasaulį vertino kaip artimesnį rusų kultūrai ir todėl kaip potencialų Rusijos sąjungininką, o N. Danilevskis, būdamas aršus panslavizmo šalininkas, kate-

¹⁵⁷ Cicek, A., „Russia Between East And West: The 200-Year-Old Dilemma“, *International Journal of Russian Studies*, no. 4, 2015, p. 9-10, http://www.ijors.net/issue4_1_2015/issue4_1.php.

¹⁵⁸ Cicek, A., „The Rise of Russian Nationalism - Footsteps of the Slavophiles? Understanding the Dynamics of Nationalism as a State Policy in Russia“, p. 125.

¹⁵⁹ Ten pat, p. 120.

¹⁶⁰ Ten pat.

¹⁶¹ „Геополитика“, *Отечественные Записки*, no. 3 (4), 2002, <http://www.strana-oz.ru/2002/3/geopolitika>.

¹⁶² Вахитов, Р. Р., „Генеалогия евразийства: роль старших славянофилов“, *Вестник Башкирского университета*, Т. 19. №. 4, 2014, <http://bulletin-bsu.com/en/archive/2014/4/7-3/>.

goriškai gynė slaviškųjų Balkanų reikšmę Rusijai ir todėl islamišką Turkiją laikė priešū¹⁶³. Paveiktas N. Danilevskio ir K. Leontjevo teorijų, vėliau, XX a. antroje pusėje, pagrindinis eurazizmo šalininkų vėliavnešys buvo Levas Gumiliovas, kuris Rusijos politikoje akcentavo daugiaetniškumo svarbą ir ragino rusus bei centrinės Azijos tautas solidarizuotis ir vieningai priešintis pragaištingai Vakarų pasaulio įtakai¹⁶⁴. Žymiausias šiuolaikinis Levo Gumiliovo pasekėjas ir naujojo eurazizmo pradininkas yra Aleksandras Duginas, kuris deklaruoja siekiąs atkurti Rusijos imperiją, rusakalbes teritorijas atskiriant nuo nepriklausomų posovietinių respublikų ir prijungiant jas prie Rusijos¹⁶⁵.

Slavofilizmo ir eurazizmo tradicijų skirtumai

Nors slavofilų ir eurazizmo atstovų ideologijos yra labai susijusios, turint mintyje, kad vėlesnioji perėmė nemažą dalį ankstesniosios bruožų, galima rasti ir ne mažiau reikšmingų skirtumų.

Pirma, stačiatikybė eurazizmo šalininkams tėra priemonė, kuri padeda ginti nacionalinį interesą, tačiau tai nesuvokiama kaip amžina ir nepakeičiama vertybių sistema, kaip kad įprasta slavofilų ideologijai. Iš to matyti, kad tradiciniai slavofilai, nors Vakarų pasaulį suvokė kaip svetimą ir nepriimtą rusams, pripažino krikščionybės visuotinumą ir teigė, kad Kristaus vardas jungia ir Rusiją, ir Europą. Tam tikra prasme jie užjautė Vakarų pasaulį dėl jo atsitraukimo nuo „autentiškos krikščionybės“ ir net įžvelgė kai kurių teigiamų Vakarų kultūros bruožų¹⁶⁶. O eurazizmo pasekėjai į pirmą vietą akivaizdžiai iškėlė nacionalinį interesą. Savaip interpretuodami krikščionybę, jie buvo įsitikinę, kad žmonijos susiskirstymas į tautas yra Dievo bausmė už pirmtakų nuodėmes, todėl bandymai jungti skirtingas tautas ir šalinti jų skirtumus yra ėjimas prieš Dievo valią. Kalbant apie Rusiją, tai reiškia, kad rusų pašaukimas iš Dievo malonės yra kuo labiau išplėsti Rusijos imperiją ir pasisavinti jai priklausančias žemes, o ne ieškoti kompromisų su Vakarais¹⁶⁷. Todėl eurazizmo šalininkai, nors Rusijos ir Europos distinkciją ir suvokė kaip slavofilai, nebesprendė su ja susijusių, slavofilams aktualių kultūrinių problemų. Pavyzdžiui, Rusijos ir Europos antagonizmas N. Danilevskio filosofijoje turi labai aišką paskirtį: jis mano, jog absoliučios priešingybės nustatymas yra būtinas norint identifikuoti bendruomenės tapatybę¹⁶⁸.

Antra, galima teigti, kad daug dėmesio skyrę kultūriniais rusų charakterio bruožams slavofilai buvo nacionalistai, kurie rusų tautą suvokė siaurąja prasme, labiau siedami ją su etniškumu ir konkrečia religija. O eurazizmo pasekėjai laikėsi imperinio nacionalizmo, arba supranacionalizmo, nes suvokė, kad rusų tautai turi priklausyti ne tik etniniai rusai, bet ir visų etninių grupių imperijos gyventojai. Eurazizmo koncepcijos atstovai į rusų tautą žvelgė plačiąja prasme ir siekė pagreitinti

¹⁶³ Cicek, A., „The Rise of Russian Nationalism - Footsteps of the Slavophiles? Understanding the Dynamics of Nationalism as a State Policy in Russia“, p. 118-119.

¹⁶⁴ Ten pat, p. 123.

¹⁶⁵ Ten pat, p. 123.

¹⁶⁶ Вахитов, Р. Р., p. 1504.

¹⁶⁷ Ten pat, p. 1507.

¹⁶⁸ Цымбурский, В. Л., „Морфология российской геополитики и динамика международных систем XVIII–XX вв.“, *Тетради по консерватизму*, Альманах Фонда ИСЭПИ, № 1, 2015, p. 86.

tautų integraciją į imperiją, o etninius, religinius ar kitokius kultūrinius skirtumus, kurie trukdė formuotis imperijos tapatybei, siekė padaryti nereikšmingus. Dėl to eurazizmo šalininkus šiandieninės Rusijos diskurse būtų galima laikyti itin reikšmingos politinės (*rosijane* – россияне; liet. *rusinai*) ir kultūrinės (*ruskije* – русские; liet. *rusai*) atskirties, mintyje turint tapatybę, pradininkais.

Eurazizmo atstovų ir V. Cimburskio idėjos Rusijos politikoje

Nors slavofilų ideologija padarė reikšmingą įtaką dabartinės Rusijos politinėms doktrinoms, aki-vaizdu, kad idėjinė eurazizmo kryptis šiandieninėje Kremliaus politikoje užima svarbią vietą. Galima teigti, kad slavofilų ideologija, stačiatikybę skleidusi kaip esminę, nepakeičiamą ir nuo Rusijos nacionalinio charakterio neatsiejamą vertybių sistemą, buvo nepakankamai lanksti Kremliaus *realpolitik* ambicijų atžvilgiu. Ji nesugebėjo prisitaikyti prie kintančių istorinių aplinkybių: būdama prisirišusi prie religijos sovietų epochos laikotarpiu, ši ideologija neturėjo galimybių plėstis, todėl posovietinėje Rusijoje negalėjo konkuruoti su eurazizmo ideologija, kuri, nors ir nebuvo oficiali Sovietų Sąjungos ideologija, sutapo su SSRS Šaltojo karo politikos praktika, todėl turėjo palankią terpę išlikti ir plėstis¹⁶⁹. Itin aktyviai reikštis eurazizmo šalininkai pradėjo žlungant SSRS. Jie kritikavo Michailo Gorbačiovo¹⁷⁰ ir B. Jelcino politiką, dėl kurios nebuvo priešinamasi buvusių sovietinių respublikų, įskaitant ir Baltijos valstybių, pasitraukimui iš Sąjungos¹⁷¹. Ypač ryškus eurazizmo bruožas yra šiandieninėje Rusijoje ir prorusiškose kaimyninių valstybių teritorijose sėkmingai formuojama *rusinų* tapatybė. Kadangi nėra aiškaus šios sąvokos apibrėžimo ir ribų, iškilus poreikiui ji gali būti lanksčiai koreguojama ir būti naudinga tenkinant geopolitinius interesus. V. Putinas yra viešai išreiškęs pritarimą eurazizmo atstovo L. Gumiliovo idėjoms. Faktiškai pritarimą eurazizmo idėjoms¹⁷² deklaruoja ir Rusijos inicijuotos regioninės karinės ir ekonominės organizacijos, jungiančios centrinę Aziją ir Rusiją, pavyzdžiui: Kolektyvinio saugumo sutarties organizacija, Nepriklausomų valstybių sandrauga, Eurazijos ekonominė sąjunga. Eurazizmo ideologijos įtakos augimas ir grėžimasis nuo Vakarų Rusijos užsienio politikos doktrinoje pastebimas nuo 2005 m.¹⁷³ Vis dėlto būtų klaidinga manyti, jog dabartinės Rusijos viziją formuoja tik tradicinio eurazizmo ar slavofilų ideologijos.

Reikšmingą įnašą į diskusijas dėl Rusijos geopolitinės doktrinos padarė XX a. pabaigoje ir XXI a. pradžioje rašęs rusiškojo konservatizmo krypties filosofas Vadimas Cimburskis. Jis buvo smarkiai paveiktas eurazizmo idėjų, tačiau jo tikrai negalima pavadinti tradiciniu šio judėjimo šalininku. Bandydamas konservatizmą derinti su eurazizmu, imperinės Rusijos veikimo logiką jis gynė kaip tinkamiausią ir oponavo to pripažinti nenorintiems slavofilams bei liberalams¹⁷⁴. V. Cimburskis –

¹⁶⁹ Cicek, A., „The Rise of Russian Nationalism - Footsteps of the Slavophiles? Understanding the Dynamics of Nationalism as a State Policy in Russia“, p. 121.

¹⁷⁰ Paskutinysis Sovietų Sąjungos Komunistų partijos centro komiteto generalinis sekretorius, vėliau – SSRS prezidentas.

¹⁷¹ Cicek, A., „The Rise of Russian Nationalism - Footsteps of the Slavophiles? Understanding the Dynamics of Nationalism as a State Policy in Russia“, p. 121.

¹⁷² Ten pat, p. 125.

¹⁷³ Ten pat.

¹⁷⁴ Ivanauskas, V., „Rusiškasis konservatizmas: Nacionalinės ideologijos paieška ir santykis su Rusijos užsienio politika“, Politologija,

koncepcijos „Rusijos sala“ autorius, Rusiją traktavęs kaip atskirą, savitą civilizaciją, kuri skiriasi nuo Europos. Nors į Europą jis žvelgė priešišškai ir, kaip visi eurazizmo atstovai, pasisakė už įtakos centrinėje Azijoje ir Kaukaze išlaikymą bei politinių ir kultūrinių ryšių su Indija, Kinija ir Iranu stiprinimą, vis dėlto teigė, kad Rusija turi kliautis lanksčiomis sąjungomis ir nuolat balansuoti tarp Rytų ir Vakarų, kaip tuo metu yra naudingiau. Šiuo požiūriu ir taip lanksčiam eurazizmui V. Cimburskis suteikė dar daugiau lankstumo. Jo manymu, kad tai būtų įmanoma, reikia kuo daugiau galios centrų turinčio pasaulio. Dėl šios priežasties V. Cimburskis manė, kad SSRS ir Jaltos sistemos Europoje žlugimas Rusijai galėjo būti naudingas įvykis, tačiau dėl klaidingos Rusijos geopolitikos XX a. pabaigoje neišnaudoto švelniosios *galios* ir ekonominių svertų potencialo Rytų ir Vidurio Europoje tai esą į naudą išėjo Vakarams¹⁷⁵. Rusijai, kaip civilizacijos salai, būtina, kad šios teritorijos būtų neutralios, nes toks jų statusas atskiria ją nuo Vakarų Europos civilizacijos¹⁷⁶. O šių teritorijų integracija į ES ir NATO Rusiją daro pažeidžiamą Europos civilizacijos įtakos atžvilgiu.

Geopolitinė „Rusijos salos“ doktrina neparemta tikėjimu, kad Rusija yra pajėgi Vidurio ir Rytų Europos tautoms kliudyti integruotis į Vakarus, o tokios integracijos atveju siūlo dvi išeitis: 1) teritorinį valstybių padalijimą pagal simpatijas atitinkamoms civilizacijoms; 2) federacinį tokių valstybių teritorijų skirstymą, remiantis principu „viena valstybė – dvi civilizacijos“¹⁷⁷. Šie du V. Cimburskio siūlomi scenarijai glaustai, tačiau tiksliai apibūdina Rusijos užsienio politiką Moldovos ir Ukrainos atžvilgiu. Nors V. Cimburskis Rusijos ekspansiją vertino skeptiškai, bet, reaguodamas į NATO plėtrą Azijoje ir Rytų Europoje, jis „Rusijos salos“ koncepciją papildė „šelfo“ metafora, kuri reiškė, kad Rusija vis dar liks sala, jeigu savo įtakos erdvę (arba net valstybės sienas) praplės prijungdama naujų, Rusiją palaikančių teritorijų. Taip būtų sukurta buferinė zona, orientuota į Rusiją ir jau nevisiškai neutrali¹⁷⁸. Be to, Rusija puikiai suvokia, kad provokuodama „išaldytą“ konfliktą kurioje nors kaimyninėje valstybėje ji atitolina tokios valstybės integraciją į tarptautinę Vakarų struktūrą.

Yra pagrindo teigti, jog iš V. Cimburskio ir iš anksčiau aptartos eurazizmo šalininkų Rusijos suvokimo koncepcijos kyla šiuolaikinio „Rusų pasaulio“ (*Ruskij mir*) samprata¹⁷⁹. Tačiau akivaizdu, kad tokiam „Rusų pasauliui“ sukurti būtina *rusinų* tapatybė, kurios idėjinės šaknys taip pat glūdi eurazizmo atstovų tradicijoje. Įdiegti išplėstą rusų tapatybės sampratą – reiškia padaryti, kad, nepaisant kultūrinių skirtumų, rusas galėtų būti bet kuris žmogus, pritariantis Rusijos politikai ar skelbiamoms vertybėms ir atmetantis Vakarų politiką. Tokia tapatybė, skleidžiama kaimyninėse šalyse ir derinama su Rusijos užsienio politika, kuri skelbia, kad rusų (iš tikrųjų – *rusinų*) interesus reikia ginti visame pasaulyje, yra puiki manipuliavimo priemonė ir pretekstas konfliktams su euroatlantinę integraciją

nr. 81, 2016, p. 61, <http://www.zurnalai.vu.lt/politologija/article/view/10006/7864>.

¹⁷⁵ Цыганков, А. П., „«Островная» геополитика Вадима Цымбурского“, *Тетради по консерватизму*, Альманах Фонда ИСЭПИ, №. 1, 2015, p. 17.

¹⁷⁶ Межуев, Б. В., „Картография русского европеизма“, *Тетради по консерватизму*, Альманах Фонда ИСЭПИ, №. 1, 2015, p. 21.

¹⁷⁷ Ten pat, p. 22.

¹⁷⁸ Ten pat, p. 25-27.

¹⁷⁹ Ten pat.

pasirinkusiomis kaimyninėmis valstybėmis. Būtent tokie konfliktai įprasmina naują rusų tapatybę ir ja grįstą „Rusų pasaulį“, nes atskleidžia civilizacijų skirtumus. Kaip ir N. Danilevskis XIX amžiuje, V. Cimburskis teigia, jog Rusija Europai turi priklausyti tik politine, bet ne kultūrine prasme, t. y. Rusija turi būti Europos priešingybė.

Šiuolaikinė Rusijos valstybės ideologija – „Rusų pasaulis“

Viena iš svarbiausių eurazizmo atstovų ir slavofilų bei politinės (*rusinų*) ir kultūrinės (*rusų*) tapatybės šalininkų debatų ašių – nesutarimas dėl to, ar Rusija yra nacionalinė valstybė, ar civilizacija. Kitaip tariant, Rusijos tapatybės formavimosi procesas nuolat balansavo tarp dviejų alternatyvų – etninio ir supranacionalinės visuomenės modelių¹⁸⁰.

Suirus SSRS ir 25 milijonams rusų likus už Rusijos ribų, nuolatinis ideologinių diskusijų Rusijos tema dirgikliu tapo klausimas, kaip spręsti šių „atskirtų Rusijos žmonių“ problemą. Būtent šiame kontekste ir atsirado „tėvynainių“ koncepcija. Įdomu tai, kad šią koncepciją suformulavo ir į valstybines programas įtraukė vadinamieji *zapadnikai*: prezidentas B. Jelcinas ir tuometinis Rusijos užsienio reikalų ministras Andrejus Kozyrevas. „Tėvynainių“ koncepcija iš esmės atitiko slavofilų ideologiją, kadangi atsirėmė į etninę rusų tautos sampratą. Nors koncepcija įtvirtinta jau 1992 m.¹⁸¹, pirmas Rusijos bandymas „apsaugoti“ savo piliečius ir „tėvynainius“ buvo 2008 m. intervencija į Gruziją. Tačiau faktas, kad etniniai rusai sudarė tik 2 proc. Pietų Osetijos ir Abchazijos gyventojų, liudija, jog „tėvynainių“ gynybos koncepcija vargiai galėjo pateisinti šią karinę intervenciją. Atsirado poreikis iš naujo apibrėžti tapatybę, aprėpiant daugiau nei tik etninio ruso ar piliečio kategorijas.

Tokią galimybę suteikė „Rusų pasaulio“ idėja, nes ji apėmė ne tik tuos žmones, kurie jaučia kultūrinį ar kalbinį bendrumą, bet ir tuos, kurių pasaulėžiūra yra bendra (tarkime, kalbant apie krikščioniškąsias vertybes, tradicijas) ar juos jungia bendras istorinis likimas (pvz., Antrojo pasaulinio karo istorijos ir pasekmių interpretacijos). „Rusų pasaulio“ formulę galima apibūdinti taip: „Kas kasdieniame gyvenime kalba rusiškai ir mąsto pagal rusiškąsias koncepcijas, tas yra pasirengęs veikti kaip Rusija¹⁸²“.

Modernios „Rusų pasaulio“ koncepcijos autoriumi laikomas Kremliaus politinis technologas Glebas Pavlovskis, kuris viešojoje erdvėje šią sąvoką ėmė vartoti jau 1995 metais. Jo teigimu, „Rusų pasaulis“ – priemonė Rusijai prisitaikyti prie globalizacijos¹⁸³. Jeigu mažosios valstybės atsiveria globalizacijai, tai tokios valstybės kaip Rusija turi ieškoti būdų, kaip tai suvaldyti, pasiūlyti savą globalizacijos sampratą. Politikos technologų Piotro Šcedrovickio ir Jefimo Ostrovskio (1997 m.) teigimu, „Rusų pasaulis“ turi būti suvokiamas kaip taikus Rusijos tapatybės, jungiančios šalies praeitį ir dias-

¹⁸⁰ Polegkyi, O., „Changes in Russia foreign policy discourse and concept of „Russian World“, *PECOB's Papers Series*, Wrocław University, 2011, p. 15.

¹⁸¹ Muižnieks, N., „Russian Foreign Policy Towards „Compatriots“ in Latvia“, *Latvian-Russian Relations: Domestic and International Dimensions*, Latvijas Universitāte, 2006, p. 119-131.

¹⁸² Polegkyi, p. 16.

¹⁸³ Ten pat, p. 4.

poras, formavimasis. „Mes, rusai, esame daugiataučiai žmonės. Būti rusui – reiškia turėti ne rusiško kraujo, o bendrą istorinį likimą“, – teigia P. Ščedrovickis ir J. Ostrovskis¹⁸⁴. Stengdamasis rusiškumą atriboti nuo etninės ir kultūrinės identifikacijos, pabrėždamas rusiškumo internacionalumą, įvairumą, bendrą istorinį likimą, Kremlius apeliuoja į posovietinėmis nacionalinėmis valstybėmis ir provakarietiška integracija nusivylusių žmonių sąmonę. Kuo rusų tapatybės samprata mažiau susijusi su etniškumu, teritoriškumu ar panašiais ribas žyminčiais ženkliais, tuo labiau didėja Vakarų politiką atmetančios auditorijos polinkis rasti užuovėją po rusiškos tapatybės ir „Rusų pasaulio“ „skėčiu“.

Pirmą kartą oficialiai „Rusų pasaulio“ sąvoką prezidentas V. Putinas pavartojo 2001 m. vykusiame pasauliniame tėvynainių, gyvenančių užsienyje, kongrese: „Sąvoka „Rusų pasaulis“ apibrėžia daug daugiau nei geografinės Rusijos sienos ir netgi daugiau, nei siekia Rusijos diasporos ribos“¹⁸⁵. Marlene Laruelle teigimu, „Rusų pasaulio“ koncepciją galima vertinti ir kaip valstybės „prekės ženklą“, stiprinantį Rusijos balsą tarptautinėje arenoje, ir kaip tam tikrą filosofinio bei religinio mesianizmo išraišką, t. y. bandymą Rusijos vertybes ir pasaulėžiūrą paversti „universaliomis“¹⁸⁶.

Ypatingą dėmesį savo švelniajai *galiai*, savo „prekės ženklui“ ir užsienio politikos idėjoms Rusija ėmė skirti tik po 2004 m. „oranžinės“ revoliucijos Ukrainoje, kuri simbolizavo Rusijos nesėkmę sovietinės erdvės transformavimo procesuose¹⁸⁷. Įvyko lūžis, po kurio Rusija ėmė investuoti į savo švelniosios *galios* stiprinimą – plėsti įtaką per pavyzdį ir įtraukimą, ne tik per prievartą.

2008 m. aukščiausių Rusijos pareigūnų kalbose atsiranda civilizacinės tapatybės sąvoka, stiprėja retorika, orientuota į tai, kad Rusija labiau yra civilizacija nei nacija, todėl turi eiti savarankišku, rusiškomis tradicijomis grįstu plėtros keliu. Tais pačiais metais „Rusų pasaulio“ koncepcija įtvirtinta Rusijos užsienio politikos dokumentuose. 2008 m. Rusijos užsienio politikos koncepcijoje akcentuota, kad „globalios varžybos reikalauja ir civilizacinio matmens, kuris numato skirtingų vertybių sistemų, plėtros bei ekonomikos modelių konkurenciją“¹⁸⁸.

Kaip teigia Oleksis Polegkis, ideologinė „Rusų pasaulio“ koncepcija paremta trimis svarbiausiais argumentais¹⁸⁹:

Rusų kalbos plėtra. Tai tarptautinio Rusijos autoriteto simbolis, Rusijos kaip edukacijos ir kultūros centro pamatas ir valstybės pasaulėžiūros sklaidos priemonė;

1. **Stačiatikių tikėjimas ir cerkvės skleidžiamos nuostatos.** Šiandieninėje Rusijoje stačiatikybė pateikia alternatyvą liberaliosios Vakarų demokratijos idėjoms. Stačiatikių cerkvė – institucija, kuria labiausia pasitiki Rusijos visuomenė ir kuri gali vertybių pamatu suvienyti

¹⁸⁴ Ten pat.

¹⁸⁵ Laruelle, M., „The „Russian World“ Russia’s Soft Power and Geopolitical Imagination“, *Center on Global Interests*, 2015, p. 6, http://globalinterests.org/wp-content/uploads/2015/05/FINAL-CGI_Russian-World_Marlene-Laruelle.pdf.

¹⁸⁶ Ten pat, p. 6.

¹⁸⁷ Ten pat, p. 10.

¹⁸⁸ Ten pat.

¹⁸⁹ Polegkyi, O., „Changes in Russia foreign policy discourse and concept of „Russian World“, *PECOB’s Papers Series*, Wrocław University, 2011, p. 17-18.

Rusiją bei jos bendruomenes. Be to, tik pasitelkus stačiatikių tradiciją esą galima pagrįsti Rusijos kaip savitos civilizacijos, žengiančios savarankišku keliu, idėją. Pastaraisiais metais Rusijos stačiatikių cerkvė aktyviai įsitraukė į diskusijas dėl Rusijos kaip savitos civilizacijos bei pateikė „šventosios Rusijos“ koncepciją, kuri suvienytų Rusiją, Ukrainą, Baltarusiją ir Moldovą, t. y. integruotų visą kultūrinę ir politinę stačiatikių erdvę bei pasiūlytų bendrą požiūrį į įvairius socialinius ir kultūrinius procesus ar jų transformacijas;

2. **Bendra istorinė tautų atmintis.** Antrasis pasaulinis karas ir „nugalėtojų“ motyvas – Rusijoje dominuojančio istorinio pasakojimo, skelbiančio slavų tautų vienybę, ašis. Šiam motyvui būdinga itin ryški bendro slavų tautų (arba tautų „nugalėtojų“) istorinio likimo linija. Svarbu pabrėžti ir tai, kad šis argumentas pripažįstamas ir Vakarų Europoje, o tai leidžia į paraštes stumti kitų Vidurio Europos tautų istorinius pasakojimus, kurie prieštarauja „nugalėtojų“ naratyvui.

Šie trys minėti argumentai „Rusų pasaulio“ koncepciją daro lanksčią, prisitaikančią prie aplinkybių, todėl ji yra daug talpesnė nei „tėvynainių“ ar kokia kita kultūrinė-kalbinė kategorija. Į šios koncepcijos veikimo lauką gali patekti ne tik etniniai rusai, gyvenantys kaimyninėse valstybėse, bet ir nebūtinai rusakalbės visuomenės grupės, kurių istorinė atmintis atitinka istorinį Antrojo pasaulinio karo „nugalėtojų“ pasakojimą, ar tie gyventojų sluoksniai, kuriems Rusijos stačiatikių bažnyčios požiūris į socialinius ir kultūrinius procesus Europoje priimtinas labiau nei liberalios Vakarų idėjos. Toks ideologinis „Rusų pasaulio“ daugiabriauniškumas labai naudingas Rusijos geopolitikai.

Po 2011–2012 metais kilusių Rusijos visuomenės protestų ir iškilus poreikiui dar stipriau ideologiškai telkti Rusijos visuomenę, Kremliaus darbotvarkėje atsirado nauja ideologinė „rusiškojo konservatizmo“ idėja, kuri papildė „Rusų pasaulio“ koncepciją. Nuo 2012 m. V. Putino kalbose ypač sustiprėjo tradicionalizmo retorika: parama šeimai, vaikų auginimas imtas tapatinti su parama valstybei, akcentuota būtinybė spręsti demografines visuomenės problemas, pagarba tėvams, pradėta kritikuoti LGBT ideologija. Rusija net bandė tapti konservatizmo pasaulyje centru: 2014 m. surengė Pasaulio šeimų kongresą, kuris buvo pavadintas „Gyvybės judėjimo olimpinėmis žaidynėmis“. Šis Kremliaus posūkis konservatyvios ideologijos link Rusijai suteikė galimybių žaisti politinius žaidimus Vakaruose, savo lyderystę ir partnerystę siūlyti konservatyviems Vakarų sluoksniams, stiprinti tų, kurie „kultūrinių karų“ kontekste yra nusivylę Vakarų nutolimu nuo krikščioniškosios tradicijos, nepasitenkinimą.

Dar vienas lūžis Rusijos tapatybės formavimo procesuose įvyko po Krymo aneksijos, kai V. Putino atstovas spaudai Dmitrijus Peskovas, ją komentuodamas, pareiškė, kad V. Putinas yra ne tik Rusijos ar jos tėvynainių, bet ir viso „Rusų pasaulio“ saugumo garantas¹⁹⁰. Taip Rusija iš nacionalinės valstybės tapo valstybe-civilizacija. Kartu išsiplėtė ir jos geopolitinių interesų erdvė. Akivaizdu, jog „Rusų pasaulio“ koncepcija neapsiriboja tikslu „susirinkti“ rusų diasporą ar garantuoti jos saugumą. Pagrindinis skiriamasis „Rusų pasaulio“ piliečio tapatybės bruožas yra priešiškus Vakarams ir iš jo kylantis siekis atsiskirti. Atskyrus nuo rusiškumo sampratos tokius bruožus kaip etniškumas, kultūri-

¹⁹⁰ Zevelev, I., „Russia’s National Identity Transformation and New Foreign Policy Doctrine“, p. 7.

nė tapatybė ir pan., ši koncepcija nukreipta į socialiai lengviau konstruojamus žmogaus tapatybės elementus, tokius kaip istorinė atmintis, politinės pažiūros ir vertybinė orientacija. „Rusų pasaulio“ koncepcija, kurioje lanksčiai naudojama rusiškumo samprata ir skelbiama, kad ji yra universalių konservatizmo vertybių gynėja, itin pažeidžiamą daro Rytų ir Vidurio Europos erdvę, kurioje vyrauja konservatyvus europietiško suvokimas. Kremliaus tikslas – Vidurio ir Rytų Europos visuomenę ideologiškai atgrasyti nuo euroatlantinės integracinės erdvės, o tai būtų naudinga įgyvendinant V. Cimburskio „neutralios erdvės“ tarp Vakarų Europos ir Rusijos civilizacijos idėją. Todėl galima teigti, jog propagandos prasme „Rusų pasaulio“ idėja yra susijusi su euroatlantinių Vakarų struktūrų diskreditavimu, silpninimu ir alternatyvos joms sukūrimu.

„Rusų pasaulio“ koncepcija turi griežtų oponentų, kurie P. Ščedrovickio ir J. Ostrovskio interpretaciją vertina kaip pavojingą ideologiją, kuri supriešina ne tik Vakarus ir Rusiją, bet ir rusus¹⁹¹. Ji lyginama su idėjomis, kuriomis naudojantis konstruojami tarptautiniai konfliktai. Tokiam vertinimui reikia ne tik diskusijos, bet ir palaikymo.

6.2. Konteksto, kuriame veikia propaganda, analizė

Propagandinis Kremliaus tikslas sudaryti Baltijos šalių kaip „laikinių“ ir konjunktūrinių darinių vaizdinį, nuolat klijuojant „netikrų Vakarų“ ir „netikros Europos“ etiketes, yra susijęs su geopolitiniu Rusijos interesu kurti „neutralią erdvę“ tarp Europos bei Rusijos ir, nepaisant Baltijos šalių narystės euroatlantinėse organizacijose, sukurti daugiau kliūčių visavertei jų narystei NATO ir ES bei taip palaikyti jų vadinamosios „buferinės zonos“ statusą. Šį propagandinį tikslą bandoma įgyvendinti išnaudojant Lietuvos silpnybes socialiniu ir ekonominiu požiūriais, stiprinant kultūrinę takoskyrą tiek šalies viduje, tiek ir Lietuvos santykiuose su Europa bei pabrėžiant istorinės atminties sankirtas.

Propagandinis Lietuvos paveikslas kuriamas šiais penkiais pjūviais:

- a. akcentuojant ir hiperbolizuojant socialinės atskirties ir emigracijos Lietuvoje problemas¹⁹², formuojamas „žlungančios valstybės“ vaizdinys;
- b. supriešinant istorinius pasakojimus (ypač kalbant apie Antrojo pasaulinio karo pasekmių vertinimą), kuriamas Lietuvos kaip neofašistinės valstybės mitas;
- c. aktualizuojant „nepasitikėjimo Vakarų sąjungininkais“ mitą ir pabrėžiant „sutarimo“ su Rusija svarbą;

¹⁹¹ „Rusų pasaulis“ virto ideologija, kuri dalija žmones į savus ir svetimus, įkvėpdama vieniems kitus žudyti <...>“ (versta iš rusų k.). Cituota iš: Говорун, К., «Интерпретируя «русский мир», *Русский журнал*, 2015.

¹⁹² Bendrovės Eurostat duomenimis, 2014 m. 27,3 proc. Lietuvos gyventojų susidūrė su skurdo rizikos arba socialinės atskirties riba, o ES vidurkis – 24,4 proc. Plačiau žr. <http://ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&init=1&plugin=1&pcode=tsdsc100&language=en>. 2014 m. pensiją gaunančių gyventojų (65 m. ir vyresnių) skurdo rizikos arba socialinės atskirties lygis siekė 31,9 proc., t. y. buvo beveik dvigubai didesnis nei ES vidurkis (17,8 proc.). Plačiau žr. <http://ec.europa.eu/eurostat/tgm/graph.do?tab=graph&plugin=1&pcode=tespm090&language=en&toolbox=data>). Kalbant apie nelygybę, kurią lemia gaunamos pajamos, tai labiau parodo skurdo rizikos lygis. 2014 m. skurdo rizikos lygis Lietuvoje buvo 19,1 proc., t. y. didesnis už ES vidurkį (17,2 proc.). Plačiau žr. <http://ec.europa.eu/eurostat/tgm/graph.do?tab=graph&plugin=1&pcode=tespm010&language=en&toolbox=data>.

- d. palaikant tautinių bendrijų uždarmo tendencijas, skatinama kultūrinė ir politinė Lietuvos visuomenės fragmentacija;
- e. gilinant takoskyrą tarp konservatyvios ir liberalios pasaulėžiūrų, Lietuvos visuomenė yra priešinama Europos idėjai.

Šiuo atveju nagrinėjami Kremliaus pranešimai, nukreipti į tarptautinę auditoriją, vidaus vartojimui skirti Rusijos pranešimai, taip pat – į Lietuvos visuomenę orientuoti propagandiniai pranešimai¹⁹³. Globalioje informacinėje erdvėje, esant medijų įvairovei, propagandinių pranešimų „taikiniai“ susikerta, o propagandinis efektas gali aprėpti įvairias tikslines auditorijas.

Socialinės atskirties ir emigracijos problemų Lietuvoje hiperbolizavimas

2015 m. rugsėjį interviu JAV televizijai CBS Rusijos prezidentas V. Putinas pareiškė, kad Lietuvoje gyvena „vos 1,5 mln. gyventojų“. Taip Rusijos lyderis norėjo padaryti įspūdį, kad Lietuva yra nevykusi valstybė, kuri per kiek daugiau nei du nepriklausomybės dešimtmečius neteko daugiau kaip pusės gyventojų¹⁹⁴. Taip, atsižvelgiant į realias problemas (1990 – 2015 m. laikotarpiu iš Lietuvos emigravo 889,5 tūkst. gyventojų¹⁹⁵), manipuluojama duomenimis, negana to, hiperbolizuojant kartu formuojamas neigiamas šalies įvaizdis tiek svarbaus Lietuvai partnerio akyse, tiek ir nusitaikius į tam tikrus Lietuvos visuomenės segmentus. Be to, oficialios valstybinės naujienų agentūros *Interfax* teigimu, emigruoti V. Putinas lietuvius kviečia į Karaliaučiaus sritį¹⁹⁶. Reikėtų pabrėžti, kad šį „vos 1,5 mln. gyventojų“ naratyvą savo kalbose V. Putinas įvairioms žiniasklaidos priemonėms yra pakartojęs ne vieną kartą¹⁹⁷, t. y. šis propagandinis pranešimas komunikacine prasme yra nuolatinis.

Propagandai akcentuojant socialines problemas, posovietinių valstybių pažeidžiamumą dar labiau didina tarp dalies gyventojų paplitęs sovietinės nostalgijos reiškinys, kurį Rusijos propagandininkai ypač sėkmingai išnaudoja suvokdami, kad gyvenimas Sovietų Sąjungoje dėl kalbinių ir kultūrinių panašumų žmonėms gali asocijuotis su gyvenimu Rusijoje (pavyzdžiui galėtų būti naratyvas *prie ruso buvo geriau*). Tam tikslui pasitelkiami net ir Lietuvos politikos / visuomenės veikėjai, kurie kaip neva tiesioginiai liudininkai pateikia informaciją „iš pirmų lūpų“, kuri dėl to atrodo patikima. 2011 metais oficialioje Rusijos komunistų partijos paskyroje „Youtube“ svetainėje pasirodė vaizdo įrašas pavadinimu „Lietuva šiandien“ (rus. Литва сегодня), kuriame socialistinio Lietuvos liaudies fronto pirmininkas Algirdas Paleckis rusų kalba pateikė „įžvalgų“ apie padėtį šalyje: jo teigimu, dėl

¹⁹³ Išsamesnė informacija apie tikslines propagandos auditorijas pateikiama šio darbo 6.4. skyriuje.

¹⁹⁴ BNS, „V. Putinas interviu JAV žiniasklaidai dukart sumažino Lietuvos gyventojų skaičių“, 2015-09-29, <http://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/v-putinas-interviu-jav-ziniasklaidai-dukart-sumazino-lietuvos-gyventuju-skaiciu.d?id=69130444>.

¹⁹⁵ Ambrozaitienė, D., „Lietuvos gyventojų tarptautinė migracija“, Lietuvos statistikos departamentas, 2013-05-09, https://osp.stat.gov.lt/documents/10180/637156/Pasaulio_lietuvuu_bendr_Gyv_+tarpt_+migr_130509.pdf/48e90937-3bd1-4590-8aa6-68087cdf46dd.

¹⁹⁶ 15min.lt, „Vladimiras Putinas lietuvius kviečia emigruoti į Rusiją“, 2015-07-26, <http://www.15min.lt/naujiena/aktualu/pasaulis/vladimiras-putinas-lietuvius-kviecia-emigruoti-i-rusija-57-518010>.

¹⁹⁷ 15min.lt, „Vladimiras Putinas lietuvius kviečia emigruoti į Rusiją“, 2015-07-26, <http://www.15min.lt/naujiena/aktualu/pasaulis/vladimiras-putinas-lietuvius-kviecia-emigruoti-i-rusija-57-518010>.

masinės emigracijos iš Lietuvos išvyko beveik milijonas žmonių ir liko tik 2,5 mln. gyventojų, iš kurių milijonas gyvena žemiau nei skurdo riba, t. y. priversti registruotis, kad gautų valstybės paramą¹⁹⁸. Tame vaizdo įrašė A. Paleckis teigia, kad dėl skurdo ir emigracijos Lietuvoje kalta elito pasirinkta provakarietiška politika, nes Lietuvai neva naudingesnė rinka prekėms parduoti ir pirkti yra Rytuose, o ne Vakaruose. Jis taip pat pabrėžė, kad integracija į ES nepagerino padėties. Emigracijos tema svarstoma ir daug Lietuvos žiniasklaidos dėmesio sulaukusiame vaizdo įrašė „Aš – rusų okupantas“ (rus. Я русский оккупант)¹⁹⁹, kuriame šaipomasi iš posovietinių nacionalinių respublikų ir jų istorinių naratyvų, kuriuose rusų tauta neva vaizduojama kaip okupantų valstybei priklausanti visuomenė. Vaizdo įrašė sakoma, kad SSRS, okupavusi Baltijos šalis („Pabaltijj“), pastatė fabriky, elektrinių ir gamyklų, kuriose buvo gaminami automobiliai, radijo detalės ir kitos vertingos prekės. Lyginant su sovietine praeitimi buvo perteikta iškreipta dabartinių Baltijos šalių realybė, kaip antai: dalis žmonių užsiima šprotų žvejyba, kiti emigravo į Europą „valyti unitazų“²⁰⁰.

Kaip pastebi Mantas Martišius, Baltijos šalyse siekiama supriešinti, suskaldyti visuomenę viešojoje erdvėje nuosekliai kurstant kalbėjimą apie štai, kad šalies raida sutrikusi, kad ji negeba įveikti jautriausių socialinių sluoksnių problemų, neteisybės. Aktualių problemų mastas padidinamas; akcentuojat neigiamų tendencijas kuriama negatyvi atmosfera, prarandamas pasitikėjimas šalies institucijomis, menksta pasididžiavimas valstybe bei jos istorija. Tokioje terpėje visuomenė tampa pažeidžiama²⁰¹.

Lietuvos kaip neofašistinės valstybės mitas

Atkūrus Lietuvos nepriklausomybę, Lietuvos istorijos pasakojime nebeliko vietos iki to laiko buvusiam iškeltam herojiškam Raudonosios armijos kultui, kai akcentuota pergalė vadinamajame „Didžiajame tėvynės kare“²⁰². Sovietų vaidmuo Lietuvos Antrojo pasaulinio karo istorijos sampratoje šiandien prilygintas nacių vaidmeniui: SSRS suvokiama kaip agresorė, neteisėtai okupavusi Lietuvą. Herojų vietą užėmė lietuviai, kurie priešinosi sovietinei okupacijai: antisovietinės rezistencijos, pagrindinio nesmurtinio pasipriešinimo (disidentinio judėjimo) dalyviai. Šis Lietuvos istorijoje gyvas pasakojimas susikirto su Rusijoje išlikusiu ir toliau propaguojamu Antrojo pasaulinio karo pergalės kultu.

Būtent todėl kertiniais Kremliaus vykdomos istorinės politikos Lietuvos atžvilgiu akmenimis tapo sovietinė okupacija, vertinama kaip savanoriškas Lietuvos žingsnis, ir įvairiais būdais žemi-

¹⁹⁸ „Литва сегодня“, Youtube, 2011-09-05, <https://www.youtube.com/watch?v=3v2nV6ysLv4>.

¹⁹⁹ Ameliuškinas, K., „Ka ir kaip paveikė „Rusų okupantas“: pigus produktas susprogdino internetą“, 2015-05-04, <http://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/ka-ir-kaip-paveike-rusu-okupantas-pigus-produktas-susprogdino-interneta.d?id=67878214>.

²⁰⁰ „Я Русский Оккупант | I'm a Russian Occupant“, Youtube, 2015-02-27, <https://www.youtube.com/watch?v=T65SwzHAbes>, 2016-09-02.

²⁰¹ Martišius, M., „Komunikacinės progresijos konstravimas informaciniame kare“, Žurnalistikos tyrimai, 2012, nr. 5, p. 183–205, <http://www.zurnalai.vu.lt/zurnalistikos-tyrimai/article/view/1800/1071>.

²⁰² Oficiali dabartinės Rusijos (kaip ir SSRS) istoriografija nuo Antrojo pasaulinio karo, pradėto SSRS ir Vokietijos sutartu Europos padalijimu, atskiria Vokietijos ir SSRS karo veiksmus, pradėtus 1941-06-22, neprisiimant atsakomybės už Lenkijos padalijimą, Žiemos karą, Baltijos valstybių okupaciją.

namas Nepriklausomybės atkūrimo ar kitų valstybei svarbių datų atminimas. Valstybės saugumo departamento teigimu, įvairiuose žiniasklaidos šaltiniuose vis atsiranda bandymų menkinti partizanų veiklą, skatinti nostalgiją sovietiniam režimui, kritikuoti siekius tirti sovietų nusikaltimus bei gerinti sovietų struktūrose dirbusių ir už tremtį atsakingų asmenų įvaizdį. VSD teigimu, tokias publikacijas ar laidas rengiantys asmenys dažnai tiesiogiai kontroliuojami Rusijos išlaikomų tyrimų centrų ar kitų institucijų²⁰³.

Vienas iš dažniausia menkinamų Lietuvos istorijos epizodų yra sovietinės kariuomenės 1991 m. sausio mėn. sukelta tragedija. Dar 2007 m. Rusijos TV – *Pirmasis Baltijos kanalas* – transliavo laidas, per kurias buvo pasakojama iškreipta Sausio 13-osios istorija, kuriamos istorijos apie Sąjūdžio neva suorganizuotą snaiperių operaciją. 2013 m. pasikartojus tokiam šmeižtui, kai buvo išniekintas kovotojų už Lietuvos laisvę atminimas, apribota šio kanalo veikla²⁰⁴. Šis sprendimas buvo priimtas po to, kai 2013 m. spalį per *Pirmąjį Baltijos kanalą* transliuotoje laidoje „Žmogus ir įstatymas“ (rus. Человек и закон) buvo parodytas reportažas²⁰⁵, kuriuo norėta pasakyti, jog tų metų sausio 13-ąją nė vienas žmogus nežuvo nuo sovietų kareivių rankų, pateikta „įrodymų“, kad žudynes iš anksto suplanavo tuometinė Lietuvos vadovybė. Rodant 1991 metais žurnalisto Aleksandro Nevzorovo sukurto filmo ištraukas²⁰⁶ pasakota, kaip tuometinėje Lietuvoje buvo persekiojamos rusų karininkų šeimos, o Lietuvos prokuratūra apkaltinta dėl neva nepagrįstai pradėto ir vykdomo baudžiamojo rusų desantininkų persekiojimo. Laidoje ypač stengtasi pabrėžti, kad visi Lietuvos kaltinami asmenys yra rusai, akcentuota tariama įtampa, tvyranti tarp lietuvių ir rusų, bandyta sudaryti įspūdį, kad 1991-ųjų sausio 13-osios įvykių aplinkybės ir vykstantis ikiteisminis tyrimas esą motyvuoti tautinės neapykantos. Kaip ir Antrojo pasaulinio karo istorijos vertinimo atveju, Rusija, kalbėdama apie 1991-ųjų sausį prieš Lietuvą vykdytą puolimą, apkaltino pastarąją radikaliu nacionalizmu. Lietuvos valdžią siekiama delegitimizuoti įdiegiant konspiracijos teoriją, neva tuometinė valdžia yra atsakinga už aukas, kurios turėjo kurstyti lietuvių neapykantą tuometinei esą teisėtai SSRS (*tarybinei*) valdžiai.

Panašiai istorija manipuluojama ir kitomis temomis, pavyzdžiui, supriešinti Lietuvą ir Lenkiją siekiama nuolat akcentuojant Vilniaus krašto istorijos klausimą. Šiuo atveju yra pabrėžiami Sovietų Sąjungos nuopelnai Lietuvai „gražinant“ Vilniaus kraštą²⁰⁷.

Naudojantis skaudžia istorine Antrojo pasaulinio karo praeitimi kuriamas ir Lietuvos kaip fašistinės valstybės portretas. Taip pat plačiai nušviečiami su antisemitizmu susiję įvykiai (pavyzdžiui,

²⁰³ Lietuvos Respublikos Seimas, „Demokratinės visuomenės informavimo kultūros plėtros gairės“, http://www.lrs.lt/apps3/1/4301_II.pdf.

²⁰⁴ Kauno diena, „A. Paulauskas: Rusijos propagandos arsenalas Lietuvoje nėra toks jau mažas“, 2015-12-10, <http://kauno.diena.lt/naujienos/lietuva/salies-pulsas/paulauskas-rusijos-propagandos-arsenas-lietuvoje-nera-toks-jau-mazas-724082>.

²⁰⁵ „Человек и закон“, Youtube, 2013-10-04, <https://www.youtube.com/watch?v=2Pb6bwNNODM>.

²⁰⁶ „Garsusis Kremliaus propagandininkas, žurnalistas ir režisierius Aleksandras Nevzorovas, kadaise aiškinęs apie Sąjūdžio smogikus, „kilnųjį“ OMON ir dokumentiniame filme „Naši“ (Наши – „Mūsųškiai“), tendencingai iškraipęs faktus apie Sausio 13-ąją, atgailauja <...>“. Cituota iš: lrytas.lt, „Propagandininkas A. Nevzorovas: „Apmaudu, kad esu Lietuvos priešas“, 2015-01-14, <http://lietuvsodiena.lrytas.lt/aktualijos/propagandistas-a-nevzorovas-apmaudu-kad-esu-lietuvos-priesas.htm>.

²⁰⁷ Regnum, «Красная армия и Армия Крайова: Как 71 год назад освобождали Вильнюс», 2015-07-15, <https://regnum.ru/news/polit/1942284.html>.

radikalių dešiniųjų judėjimo eitynės²⁰⁸), o sovietų vykdyto genocido reiškinys sietas su nacistine praeitimi (straipsnyje, kuriame pasakojama apie asmenį, nuteistą už okupacijos laikotarpiu padarytus nusikaltimus, reikšminga dalis skirta lietuvių bendradarbiavimui su naciais aprašymui²⁰⁹). Toks etikečių klijavimas yra viena iš tradicinių propagandos technikų.

Nepasitikėjimo Vakarų saugumo garantijomis didinimas

Kai Lietuva įstojo į Europos Sąjungą ir NATO, imtasi kurti įvaizdį, kad ji nėra savarankiška valstybė ir nevykdo suverenios politikos. Propagandininkų teigimu, dar iki įstojimo į Europos Sąjungą bei NATO Lietuva ėjo Briuselio ir Vašingtono formuojama politikos kryptimi. Šį naratyvą papildė Lietuvos kaip nevisavertės Europos Sąjungos ir NATO narės vaizdavimas, siekiant sudaryti įspūdį, kad, susiklosčius kritinei situacijai, kitos šių organizacijų narės nysisuks nuo Baltijos šalių, jei joms kiltų problemų²¹⁰.

Lietuva vaizduojama kaip įtampos regione kurstytoja, dirbtinai padidinanti Rusijos keliamą grėsmę. Neigiamą reakciją socialines problemas akcentuojančiai propagandai ypač sukėlė Lietuvos Prezidentės pareiškimas, kad Rusija yra teroristinė valstybė, todėl Baltijos šalys prašo užtikrinti nuolatinį NATO pajėgų dislokavimą. Į kitus veiksmus buvo reaguota skleidžiant dezinformaciją – bendros Lietuvos, Lenkijos ir Ukrainos brigados įkūrimas Rusijos žiniasklaidoje interpretuotas kaip būdas Lietuvos kariuomenės šauktinius siųsti kovoti į Ukrainą. Kaip sako kariuomenės vadas – generolas majoras Jonas Vytautas Žukas, platinama tokia informacija neturi jokio pagrindo²¹¹.

Itin suaktyvėjo Rusijos propaganda, susijusi su Baltijos šalių veikla NATO. 2016 m. liepos pradžioje NATO viršūnių susitikime Varšuvoje priėmus sprendimą dislokuoti po vieną tarptautinį batalioną kiekvienoje iš Baltijos šalių, Rusijos valdžia nedelsdama į tai sureagavo ir pareiškė, kad ji tai vertina kaip tolesnę NATO plėtrą, artėjimą prie Rusijos sienų, kuris jai kelia grėsmę. Buvo paskelbta, kad, atsakydama į tokius veiksmus, Rusija didins pajėgas prie sienų su Baltijos šalimis ir Kaliningrado srityje²¹². Nors oficialūs Kremliaus pareiškimai, kaip visada, išsiskiria lakoniška ir konotuota retorika, valstybinė Rusijos žiniasklaida vaizdingiau pakomentavo NATO viršūnių susitikimą Varšuvoje: Dmitrijus Kiseliovas vienoje iš populiariausių Rusijos žinių programų „Vesti“ (rus. Вести, ji transliuojama ir Lietuvoje) teigė, kad Varšuvoje iš esmės buvo pakeistas NATO požiūris į santykius su Rusija – „nuo šiol ji nebe partnerė, o taikiny“²¹³, o susitikime aptarti planai kurti naujas bazes, vadavietes ir oro

²⁰⁸ RT, „500 Lithuanian Fascists March near WWII-Era Execution Site of 10,000 Jews“, 2015-02-17, <https://www.rt.com/news/233119-neo-nazis-march-lithuania/>.

²⁰⁹ RT, „Lithuania Jails 84yo Ex-Soviet Security Officer for 5 Yrs on Genocide Charges“, 2015-03-13, <https://www.rt.com/news/240589-soviet-officer-lithuania-genocide/>.

²¹⁰ Воробьев, В., « Пентагон: НАТО не в состоянии защитить Прибалтику», 2016-06-22, <https://rg.ru/2016/06/22/pentagon-nato-ne-v-sostoianii-zashchitit-pribaltiku.html>.

²¹¹ Delfi, „Kariuomenės vadas sklaido Rusijos paleistus gandus dėl šauktinių“, 2015-03-04, <http://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/kariuomenes-vadas-sklaido-rusijos-paleistus-gandus-del-sauktiniu.d?id=67345658>.

²¹² BNS, „A. Paulauskas: rusai pajėgas regione stiprins nepriklausomai nuo NATO veiksmų“, 2015-03-04, <http://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/apaulauskas-rusai-pajegas-regione-stiprins-nepriklausomai-nuo-nato-veiksmu.d?id=71831746>.

²¹³ Užsienio reikalų ministerija, „Lietuvos URM reiškia susirūpinimą dėl „Iskander“ dislokavimo Kaliningrade, 2016-10-08, <https://>

uostus „nepalieka abejonių, jog NATO ruošiasi karui“²¹⁴. Rusijos pranešimas yra labai aiškus – NATO įgyvendinamos politikos atgrasymo priemonės kelia įtampą regione, yra provokuojamo pobūdžio, skatina „ginklavimosi varžybas“ bei mažina Lietuvos ir kitų Baltijos šalių saugumą. Tačiau šiame kontekste nutylima, kad ginklavimosi varžybos regione jau prasidėjo, kai Rusija per kelerius metus pavertė Kaliningrado sritį savo priešakiniu kariniu postu, kuris gali atskirti Baltijos šalis nuo Aljanso gynybos sistemos.

Viena vertus, tokiais pareiškimais siekiama palaikyti Rusijos visuomenės priešišumą Vakarams, kita vertus, bandoma sukelti Rusijos kaimynystėje esančių NATO narių, tarp jų ir Lietuvos, gyventojų nerimą ir baimę, kad gresia karas, kurio jie visai nenori. Propagandininkai, klaidindami Lietuvos gyventojus, visų pirma, JAV vaizduoja kaip valstybę, suinteresuotą išlaikyti pasaulinę hegemoniją ir tam tikslui pasitelkiančią NATO, kurios narės yra visiškai priklausomos nuo JAV ir dėl to priverstos kariauti ne dėl savęs. Tokios retorikos sąlygomis kai kurių politinių judėjimų imama kalbėti apie tai, kad Lietuva vėl yra „okupuota“ svetimos karinės jėgos²¹⁵.

Rusijos žiniasklaidoje pasirodo ir bandymų vaizduoti priešpriešą, kuri tarp Lietuvos politinio elito kyla dėl NATO ir santykių su Rusija: dėmesio sulaukė Europos komisaro Vytenio Andriukaičio nuomonė, kad su Rusija turi būti daugiau deramasi. 2016 m. birželį V. Andriukaitis užsienio reikalų ministrą Liną Linkevičių sukritikavo dėl jo „nedraugiškos“ retorikos Rusijos atžvilgiu²¹⁶. Laikraštyje *Baltnews.ru* buvo teigiama, kad nuosaiki V. Andriukaičio pozicija Rusijos atžvilgiu nesutampa su griežtesne oficialia Vilniaus pozicija. Paminėta ir tai, kad Europos komisijos pirmininkas Jeanas-Claude`as Junckeris buvo sukritikuotas L. Linkevičiaus, kai per Sankt Peterburge vykusį ekonomikos forumą išreiškė nuogąstavimą dėl Europos nenoro vėl stengtis gerinti santykius su Rusija. Sureikšminant tokius nesutarimus Rusijos žiniasklaidoje siekiama sudaryti vaizdą, kad ES yra susiskaldžiusi: centrinė ES valdžia norėtų derybų, tačiau tam tikros valstybės, tokios kaip Lietuva, yra suinteresuotos didinti karinį NATO kontingentą savo teritorijoje tam, kad atgrasytų Rusiją. Rusijos žiniasklaida Lietuvą vaizduoja kaip „į kompromisus“ nelinkusią, vengiančią sėsti prie derybų stalo, bet kartu aktyviai didinančią savo karinį potencialą valstybę. Rusijos žiniasklaidoje netrūksta ir mėginimų supriešinti ES valstybes su reikšmingiausia NATO nare JAV. Nepamiršdama Edwardo Snowdeno sukkelto skandalo, Rusijos žiniasklaida nuolat primena ES valstybėms tai, kad JAV jas šnipinėja esą mėgindama sumažinti pasitikėjimą vienai kita ir skaldyti euroatlantinę partnerystę²¹⁷.

www.urm.lt/default/lt/naujienos/lietuvos-urm-reiskia-susirupinima-del-iskander-dislokavimo-kaliningrade.

²¹⁴ „Вести недели с Дмитрием Киселевым“m, Youtube, 2016-07-10, <https://www.youtube.com/watch?v=paZ7tD9vKk0>.

²¹⁵ 15min.lt, „Prieš NATO viršūnių susitikimą vienijasi radikalai“, 2016-06-16, <http://www.15min.lt/naujiena/aktualu/lietuva/pries-nato-virsuniu-susitikima-vienijasi-radikalai-56-644117>.

²¹⁶ Baltnews.lt, «Еврокомиссар ответил главе МИД Литвы: с Россией нужно вести переговоры», 2016-06-16, http://baltnews.lt/vilnius_news/20160616/1015694844.html.

²¹⁷ Вести, «АНБ США прослушивало канцлера ФРГ Меркель и вело коммерческий шпионаж в Европе», 2015-07-08, <http://www.vesti.ru/doc.html?id=2639039>.

Tautinių bendrijų atskirtumo nuo Lietuvos visuomenės skatinimas

Kitaip nei Latvijoje ar Estijoje, Lietuvoje atkūrus nepriklausomybę visi gyventojai iš karto gavo jos pilietybę, todėl Rusija ilgai neturėjo jokio pagrindo kalbėti apie diskriminaciją vietinių rusų atžvilgiu. Estijoje ir (ypač) Latvijoje dėl to kilusi ne piliečių (asmenų, neturinčių pilietybės) problema buvo ir tebėra plačiai eskaluojama Rusijos²¹⁸. Baltijos šalys Rusijos spaudoje nuolat vaizduojamos kaip valstybės, kuriose pilietinės rusakalbių žmonių teisės neva yra pažeidžiamos, jų interesų nepaisoma, o dauguma gyventojų pasižymi rusofobinėmis nuostatomis. Iškalbingas tokio naratyvo pavyzdys yra Rusijos žiniasklaidos šaltinių pranešimas apie tariamą rusų kalbos draudimą Latvijoje²¹⁹.

Tautinė rusų bendrija Lietuvoje yra palyginti neskaitlinga, kad galėtų būti mobilizuota kaip kultūrinės ir politinės Lietuvos visuomenės fragmentacijos šaltinis, todėl Kremliaus tikslas – rusų ir lenkų bendruomenes politiškai ir kultūriškai vienyti remiantis „Rusų pasaulio“ pasaulėžiūra, t. y. siekti, kad sovietinę nostalgiją vis dar jaučianti Lietuvos lenkų bendruomenė²²⁰ perimtų Rusijai artimą pasaulėžiūrą ir Krekliui palankias istorinių ir aktualių tarptautinių įvykių interpretacijas. 2014 m. BNS atliktos sociologinės apklausos „Kas kaltas dėl konflikto Ukrainoje?“ rezultatai liudija, kad Rusijos skleidžiama propaganda apie įvykius Ukrainoje jau rezonuoja tautinėse Lietuvos bendrijose: lenkų, manančių, kad dėl konflikto Ukrainoje kalta pati Ukraina ar Vakarai, buvo daug daugiau nei lietuvių²²¹.

Lietuvoje kuriant Krekliui palankią pilietinę platformą tautinės mažumas siekiama vienyti akcentuojant ir vidaus politikos problemas. Vienas iš tokių bandymų yra tautinių mažumų švietimo problematikos sureikšminimas. Rusijos masinės informacijos šaltiniuose teigiama, kad šias dvi tautines Lietuvos mažumas metų metus jungė tai, kad sovietiniais laikais ne tik rusai, bet ir didžioji dalis lenkų įgydavo išsilavinimą rusų kalba²²². Šiandien rusų ir lenkų vienybė pasireiškia tuo, kad jų interesams Lietuvoje atstovauja bendra partija, ypač pabrėžianti tautinių mažumų švietimo poreikį. Susiejus lenkų ir rusų mažumas į vieną istoriškai ir politiškai bendrą, neva nuo nacionalinės valdžios kenčiančią tautinę grupę, kiekybiškai padidinama problema, o Lietuvos lenkų problema gali tapti ne tik Lietuvos ir Lenkijos, bet ir Rusijos reikalas. Rusiškai kalbantiems Lietuvos lenkams, kurie junta nostalgiją sovietinei praeičiai, bet labai menkai pažįsta dabartinę Lenkiją, užuovėja užsienyje pretenduoja tapti Rusija ir jos įgyvendinama „Rusų pasaulio“ koncepcija.

Reikia pastebėti, kad akivaizdžiai išreiškiant paramą Krekliaus užsienio politikai, internetinėje rusų spaudoje (pvz., *Rubalt.ru*) pabrėžiama, jog tautinės mažumos Lietuvoje yra „geopolitikos

²¹⁸ ELTA, „Latvija ir Estija ignoruoja V. Putino užsipuolimą“, 2012-02-28, <http://www.delfi.lt/news/daily/world/latvija-ir-estija-ignoruoja-vputino-uzsipuolima.d?id=56066269>.

²¹⁹ Delfi, „Rusijos žiniasklaida dėl Latvijos sukėlė isterijos bangą“, 2015-01-19, <http://www.delfi.lt/news/daily/world/rusijos-ziniasklaida-del-latvijos-sukele-isterijos-banga.d?id=66942210>.

²²⁰ Ramonaitė, A, Maliukevičius, N., Degutis, M., Tarp Rytų ir Vakarų: Lietuvos visuomenės geokultūrinės nuostatos (Studija), Vilnius, Versus Aureus, 2007, p. 3, http://www.civitas.lt/wp-content/uploads/2015/07/geokulturines_nuostatos_isplestine_santrauka.pdf.

²²¹ BNS, „Apklausa: Lietuvos tautinės mažumos apie įvykius Ukrainoje sužino iš Rusijos.“, 2015-01-07, <http://www.lrt.lt/naujienos/lietuvoje/2/88819>.

²²² RuBaltic.ru, «Нацменьшинства в Литве — заложники геополитики», 2015-12-17, <http://www.rubaltic.ru/article/politika-i-obshchestvo/171215-natsmeshinstva-litva/>.

įkaitės“ ir daugiapolė tarptautinė sistema būtų palankesnė mažumų padėčiai²²³. Šiame kontekste Rusijos palaikomas neofašistinės Lietuvos valstybės naratyvas ir NATO bei JAV, kaip agresyviai Rusijos atžvilgiu nusiteikusių politikos subjektų, vaizdavimas yra priemonė gilinti takoskyrą tarp Lietuvoje gyvenančių tautinių bendrijų ir Lietuvos valstybės bei silpninti visuomenės integraciją.

Takoskyros tarp konservatyvios ir liberalios pasaulėžiūros gilinimas

Kaip ir daugeliui Rytų Europos valstybių, Lietuvos visuomenei būdinga palyginti konservatyvi pasaulėžiūra. Nesiaiškinant šios tendencijos priežasčių, galima teigti, kad, skirtingai nei daugelyje Vakarų Europos valstybių, kuriose dominuoja daugiakultūrinė visuomenė ir liberalus valstybės santykis su bet kokios kilmės vertybių rinkiniais, kultūriškai homogeniškoje Lietuvoje ryškus konservatyvus pasaulio suvokimas. Pavyzdžiui, 2015 m. apklausų bendrovei „Rait“ atlikus tyrimą, paaiškėjo, kad tik 15 proc. apklaustųjų pritarė vienalytės partnerystės įteisinimui, o 79 proc. į šį klausimą atsakė neigiamai²²⁴.

Pabrėžtina, kad Lietuvos tautinės mažumos – rusai ir lenkai – išsiskiria itin konservatyvia pasaulėžiūra. Tai rodo šioms mažumoms atstovaujančios politinės partijos – Lietuvos lenkų rinkimų akcijos Krikščioniškų šeimų sąjungos (kartu su Rusų aljansu) – vertybinės nuostatos, kuriomis akcentuojama krikščionybės reikšmė (programoje palyginti nemažai kalbama apie dvasingumo krikščioniškais pagrindais puoselėjimą)²²⁵. Turint mintyje jau minėtą lenkų ir rusų tautinių mažumų palankumą Kremliai tarptautinės politikos temomis ir juntamą sovietinę nostalgiją, vertybinis šių grupių konservatyvumas gali būti naudingas Rusijai Lietuvoje siekiant išlaikyti „Rusų pasaulio“ koncepcijai pritariančių piliečių kontingentą.

Taigi „krikščionybę“ ir „konservatyvumą“ pavertus išskirtiniais komunikacijos simboliais, sudaromas vadinamųjų „tikrų“ vertybių gynimo įspūdis. Vakarų atvirumas žmogaus teisėms akivaizdžiai priešingas krikščioniškam pakantumui ir pabrėžiama būtinybė paisyti tikrų ar tariamai tikrų principų.

Viena iš stipriausių Rusijos valstybės ideologijos atramų yra „rusiškasis konservatizmas“, kuris iškelia vadinamąsias tradicines vertybes ir neigia Vakarų laisvės sampratą, taigi Rusija šiuo atveju randa dar vieną galimybę, kaip atitolinti bent dalį Lietuvos gyventojų nuo integracijos į Vakarų erdvę. V. Putinas 2013 m. pasirašė homoseksualinės propagandos draudimo Rusijoje įstatymą ir tais pačiais metais, skaitydamas savo metinį pranešimą Federaliniame susirinkime, gynė konservatyvias vertybes (cituodamas rusų filosofą Nikolajų Berdiajevą) ir priekaištavo Vakarams dėl vengimo įvardyti, kas yra „gėris ir blogis“, dėl tradicinių vertybių ardymo „iš viršaus“, t. y. nedemokratiškai būdu²²⁶.

²²³ Ten pat.

²²⁴ Lietuvos notarų rūmai, „Lietuvos visuomenė nepritarė vienos lyties asmenų partnerystės ir santuokos įteisinimui, rodo apklausa“, 2015-02-19, <http://www.notarurumai.lt/index.php/lt/naujienos/item/296-lietuvos-visuomen%C4%97-nepritart%C5%B3-vienos-lyties-asmen%C5%B3-partneryst%C4%97s-ir-santuokos-%C4%AFteisinimui-rodo-apklausa>.

²²⁵ Lietuvos lenkų rinkimų akcijos 2012 m. Seimo rinkimų programa, http://www.awpl.lt/?page_id=60&lang=lt.

²²⁶ Kauno diena, „V. Putinas gina konservatyvias Rusijos vertybes – šalies didybės pamatą“, 2013-12-12, <http://kauno.diena.lt/naujienos/pasaulis/ekonomika-ir-politika/v-putinas-rusija-stengiasi-buti-lydere-bet-nepretenduoja-i-supervalstybes-varda-522415>.

Jis teigė, kad pasaulyje daugėja žmonių, palaikančių Rusijos poziciją dėl tradicinių vertybių.

Tokia Kremliaus retorika vertybiniais klausimais nukreipta ne tik į Rusijos gyventojus, bet ir į konservatyvesnes užsienio auditorijas, kurios irgi neigiamai vertina kultūrinės transformacijos Europoje. Lietuvoje jau randasi tam tikrų politinių socialiai nuskriaustos klasės grupių, kurių kalba itin palanki Kremliui²²⁷: įvairiais šūkais aiškiai pabrėžiamas nepritarimas Lietuvos integracijai į ES būtent dėl vertybinių nuostatų ir pasirenkama su Rusija bendra vertybinė pozicija. Taip konservatyvūs Vidurio ir Rytų Europos gyventojų sluoksniai tampa oficialiosios Rusijos propagandos taikiniai, o galiausiai ir jos pozicijos skeleidėjais.

6.3. Propagandos subjekto tapatybė ir struktūra

Rusijoje veikianti vertikalčiai integruota politinė sistema ta pačia kryptimi koordinuoja ir Rusijos vykdomą propagandą. Šią prielaidą patvirtina ir 2000 m. laikraštyje *Kommersant* pavišinti dokumentai „Rusijos Federacijos Prezidento administracijos reforma“²²⁸, kuriuose apibrėžiami šios struktūros, atėjęs į valdžią V. Putinui, principai. Jie paremti galios centralizacija: prezidentas, naudodamasis savo administracija, turi įgyti svertų efektyviai moderuoti „reikiamas“ politines situacijas ir valdyti socialinius bei politinius procesus Rusijos Federacijoje bei artimame užsienyje“. Nors Rusijos politinę sistemą daugiausia linkstama aiškinti kaip elito grupių kovą, kurioje V. Putinas užima tik moderatoriaus (nors ir įtakingo) vaidmenį²²⁹, nuolat stiprinamos Prezidento administracijos galios leidžia teigti, kad daugelis politikos sričių koordinuojamos jai dalyvaujant. Be to, reikia pastebėti, kad V. Putino valdymo laikotarpiu valdžios centralizacija vyko lygiagrečiai su žiniasklaidos priemonių „kremlinizacija“ (kitai – užvaldymu Kremliaus valia).

Rusijos propagandos struktūros aiškinimo schema

Rusijos propagandos (SSRS ir V. Putino) sklaidos principus ir struktūrą išanalizavę Katri Pynoniemi ir Andras Raczas pastebi, kad šiandieninė propaganda ne tik yra perėmusi daugelį sovietinės propagandos metodų, bet ir stengiasi atkurti panašią struktūrą. Jų teigimu, koordinacinis propagandos centras slypi Prezidento administracijoje, o esminė skiriamoji propagandos riba tapo nebe „Geležinė uždanga“, kaip kad buvo Šaltojo karo metais, o rusų kalba, t. y. rusakalbiai ir Rusijos gyventojai patenka į vieną auditorijos bloką, o propaganda, orientuota į užsienį (į kitakalbius), sudaro atskirą dalį. Išskiriami matomi ir nematomi vietiniai įtaką darantys veikėjai bei Rusijos kuriamos pasaulinės informavimo struktūros, veikiančios pagal vakarietiškas taisykles ir tiesiogiai darančios įtaką žiniasklaidos turiniui. Be to, propaganda (skirta formuoti nuomonę) atskirtina nuo dezinformacijos.

²²⁷ Pavyzdžiui, politinės partijos „Kovotojų už Lietuvą sąjungos“ protesto prieš „Baltic Pride 2016“ eitynes šūkis skelbė „Išstokime iš pederastų sąjungos“. Cituota iš: Dumalkas, A., „Žvilgsnis į eitynes: V. Šustausko kumščiai ir benamio komentaras“, 2016-06-18, <http://lietuvosdiena.lrytas.lt/aktualijos/zvilgsnis-i-eitynes-v-sustausko-kumsciai-ir-benamio-komentaras.htm>.

²²⁸ *Kommersant*, „The Reform of the Administration of the President of the Russian Federation“, 2000-05-05, p. 11. http://miamioh.edu/cas/_files/documents/havighurst/english-putin-reform-admin.pdf.

²²⁹ Kasčiūnas, L., Laurinavičius M., Keršanskas, V., „V. Putino Rusijos galios pagrindas: Rusijos klanai ir jų herojai“, Vladimiro Putino Rusija, Nr. 1, 2014, <http://www.eesc.lt/uploads/news/id771/PutinoRusijaLTU%20Nr1.pdf>.

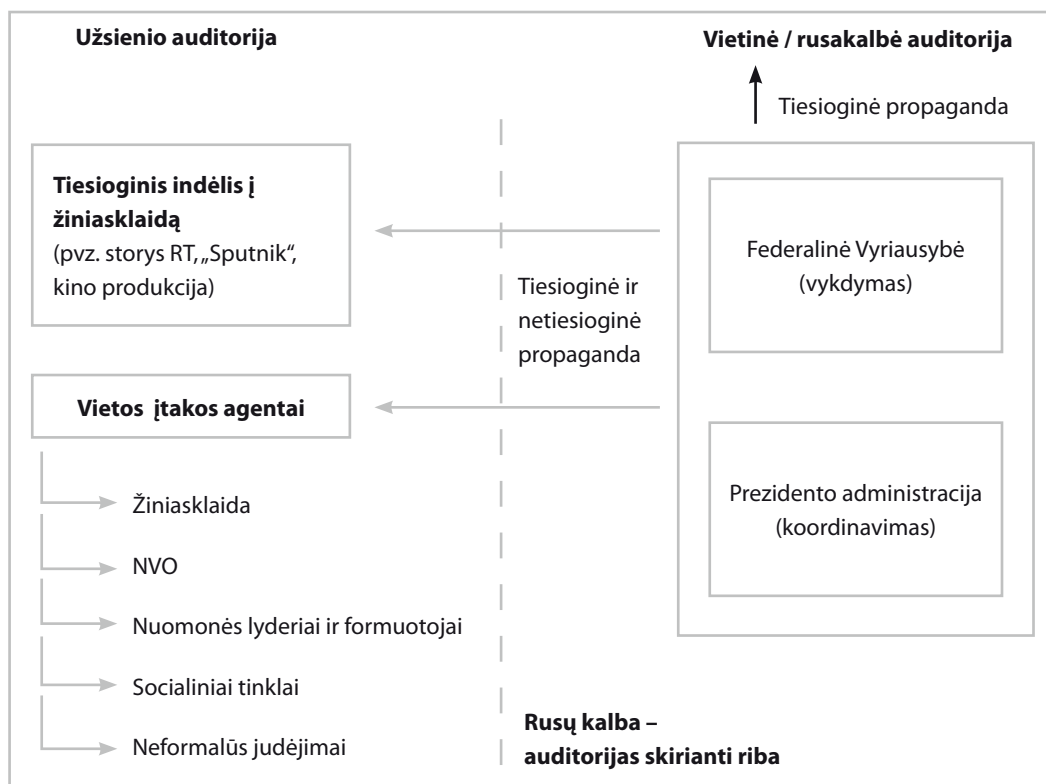
macijos (kurios paskirtis – kelti chaosą ir įtampą)²³⁰.

Remiantis autorių prielaidomis, Rusijos propagandos struktūra pavaizduota 6.2.1 paveiksle. Informacijos sklaida koordinuojama Prezidento administracijos lygmenyje, o techninį darbą vykdo Vyriausybė ir atsakingos ministerijos. Esminė skirtis yra tarp rusakalbės ir kitakalbių auditorijų, o tai lemia ir skirtingus sklaidos kanalus (struktūrą). Rusakalbiai gyventojai, besinaudojantys rusiškais informaciniais šaltiniais, gauna tą patį žinių srautą, nesvarbu, kur jie fiziškai būtų. O užsienio auditorijoms skirti sklaidos kanalai skiriasi. Tiesiogiai veikiama per turimas ir šiuo metu populiarias masinės informacijos priemones, taip pat per remiamą produkciją, viešųjų ryšių agentūras ir užsakomuosius straipsnius. Įtaką darantys vietiniai veikėjai kinta priklausomai nuo konteksto ir turimų resursų, tačiau juos galima suskirstyti į vietos žiniasklaidos, nevyriausybinių organizacijų, nuomonės lyderių, socialinių tinklų, neformalių judėjimų grupes. Jų funkcijos ir propagandinis pobūdis tarpusavyje gali skirtis labai ryškiai, todėl kiekvienas atvejis reikalauja atskiro tyrimo. Lietuvoje veikiantys įtakos agentai iš principo gali užsiimti tiek matoma, tiek nematoma informacine veikla, todėl ši skirtis, kalbant apie Lietuvą, nėra būtina.

Taigi nagrinėjant Rusijos propagandos struktūrą Lietuvoje svarbu įvertinti du dalykus:

1. Oficialias institucijas, kurios prisideda kuriant Rusijos informacinį lauką;
2. Lietuvoje veikiančias propagandos sklaidos priemones arba įtakos veikėjus (agentus).

6.2.1 paveikslas. Rusijos propagandos struktūra (sudaryta autorių pagal Pynnoniemi ir Racz, *Fog of falsehood*, 2016)



²³⁰ Pynnoniemi, K., Racz, A. (eds.), *Fog of falsehood: Russian strategy of deception and the conflict in Ukraine*, p. 46-47.

Institucijos, atsakingos už informacinę politiką

Informacijos sklaidos (propagandos) politika koordinuojama Prezidento administracijos lygmenyje. Sakoma, kad tai dviejų pirmųjų Prezidento administracijos vadovo pavaduotojų ir artimų V. Putino bendražygių – Aleksejaus Gromovo²³¹ ir Viačeslavo Volodino (ėjo pareigas iki 2016 m. spalio) – atsakomybė. Prezidento administracija yra vieta, kur gimsta propagandos idėjos, o A. Gromovas nuolat palaiko kontaktus su didžiųjų Rusijos žiniasklaidos kanalų vadovais ir duoda jiems griežtus nurodymus, kokias temas akcentuoti, o apie ką kalbėti santūriau²³². Taip visi didieji informacijos kanalai Rusijoje turi transliuoti naujienas iš esmės ta pačia Kremliaus užsakyta kryptimi. Vyriausybė atlieka techninį darbą, kuris galimai prižiūrimas vicepremjero Arkadijaus Dvorkovičiaus²³³. Galima sakyti, kad tiesiogiai šias funkcijas atlieka kultūros, švietimo ir mokslo, užsienio reikalų, taip pat gynybos, iš dalies – ir vidaus reikalų ministerijos. Kultūros ministerijai nuo 2012 m. vadovauja istorikas Vladimiras Medinskis, kuris anksčiau dvylika metų dirbo komisijoje, kurios tikslas buvo neutralizuoti istorijos klastojimą. V. Medinskis neigia Baltijos valstybių okupaciją bei GULAG'o nusikaltimus, o kitas jo politinis tikslas, neskaitant šio istorinio naratyvo skleidimo, yra kova su „rusofobija užsienyje ir Rusijoje“²³⁴. Rusijos kultūros ministerija remia kino ir televizijos produkciją (ypač tokią, kuri skatina „patriotinius jausmus bei moralinį visuomenės renesansą“²³⁵), paplitusią ne tik oficialiosios Rusijos kontroliuojamose televizijose, bet ir dėl nedidelės kainos plačiai retransliuojamą komercinėse Lietuvos televizijose²³⁶.

Užsienio reikalų ministerija koordinuoja vieną iš svarbiausių švelniosios galios priemonių – federalinę agentūrą „Rossotrudničestvo“²³⁷, kurios pagrindinis tikslas yra vienyti rusus, gyvenančius Rusijoje ir už jos ribų, skleisti pasaulyje rusų kalbą ir kultūrą bei formuoti teigiamą Rusijos įvaizdį. Iki 2020 m. agentūra planuoja tinklą išplėsti 104 valstybėse²³⁸ ir pradėti veikti remiantis vakarietišku struktūrų – USAID ar „British Council“ – principu, t. y. nuo daugiau kultūrinės paramos pereiti prie plėtrai skirtų projektų, kurie stiprintų Rusijos įtaką valstybėse²³⁹. Bene pagrindiniai „Rossotrudničestvo“ agentūros veiklos užsienyje tikslai yra ne tik išsilavinimo rusų kalba sklaida, paramos rusiškoms

²³¹ Orttung, R., „Tailor Made Propaganda, Direct From Russia“, 2015-12-03, <http://www.resurgentdictatorship.org/tailor-made-propaganda-direct-from-russia/>, 2016-07-13.

²³² Почепцов, Г., «Пропаганда: возрождение старого инструментария в новых условиях», Media Sapiens, 2014-04-27, http://osvita.mediasapiens.ua/ethics/manipulation/propaganda_vozrozhdenie_starogo_instrumentariya_v_novykh_usloviyakh/.

²³³ Fedchenko, Y., „Kremlin Propaganda: Soviet Active Measures by Other Means“, 2016-03-21, <http://www.stopfake.org/en/kremlin-propaganda-soviet-active-measures-by-other-means/>.

²³⁴ Bohms, M., „Russia's New Propaganda Minister“, 2012 05 25, <https://themoscowtimes.com/articles/russias-new-propaganda-minister-15002>.

²³⁵ Kozlov, V., „Russia's Government to Fund Adaptations of Classics and „Patriotic Films“, 2014-12-16, <http://www.hollywoodreporter.com/news/russias-government-fund-adaptations-classics-758322>.

²³⁶ Lėka, A., „Lietuviškos televizijos vis daugiau kalba rusiškai: siužetai šokiruoja“, 2016-01-30, <http://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/lietuviskos-televizijos-vis-daugiau-kalba-rusiskai-siužetai-sokiruoja.d?id=70257530>.

²³⁷ Liet. *Federalinė Nepriklausomų valstybių sandraugos, tėvynainių užsienyje ir tarptautinio humanitarinio bendradarbiavimo agentūra*.

²³⁸ 2016 m. „Rossotrudničestvo“ turėjo 96 atstovybes 80 šalių.

²³⁹ Pomerantsev, P., Weiss, M., „The Menace of Unreality: How the Kremlin Weaponizes Information, Culture and Money“, Institute of Modern Russia, p. 19, http://www.interpretermag.com/wp-content/uploads/2014/11/The_Menace_of_Unreality_Final.pdf.

mokykloms teikimas, pažintinių jaunimo ekskursijų į Rusiją organizavimas, rusų kultūros ir mokslo centrų tinklo kūrimas, bet ir „propagandinės veiklos koordinavimas“²⁴⁰. Kartu su švietimo ir mokslo ministerija įkurtas „Rusų pasaulio“ fondas taip pat teikia įvairių paramą kalbos ir kultūros sklaidai Lietuvoje²⁴¹. Už žiniasklaidos įtraukimą ir naudojimą propagandos tikslais atsakingas ir vienas įtakingiausių Rusijos politinės sistemos asmenų – gynybos ministras Sergejus Šoigu. Gynybos ministerija 2015 m. pradėjo organizuoti Rusijos žurnalistų apdovanojimus „Media-Ace“, kurių tikslas – prisidėti gerinant Rusijos karinių pajėgų įvaizdį. Per apdovanojimus S. Šoigu šiuolaikines medijas apibūdino kaip vieną iš svarbiausių karo formų: „Atėjo laikas, kai supratome, kad žodžiai, kamera, nuotrauka, internetas ir informacija apskritai yra dar vienas ginklas, priklausantis ginkluotosioms pajėgoms“²⁴². Teigiama, kad, Rusijai pradėjus hibridinio karo veiksmus Ukrainoje, vidaus reikalų ministerija ir jai pavaldžios struktūros iš jiems palankių veikėjų analogiškose Ukrainos institucijose gavo informaciją apie potencialius Rusijos veiklą Rytų Ukrainoje galinčius paremti agentus ir apie esamus resursus²⁴³.

Pagrindinis propagandos sklaidos šaltinis – televizija

Pagrindinis propagandos šaltinis – televizija – yra visiškai kontroliuojama Kremliaus: didžiausią auditoriją turinčių Rusijos televizijų *Pervyi Kanal*, *Rossija 1*, *Rossija 24* ir *Zvezda* savininkė yra Vyriausybė, valstybinei korporacijai „Gazprom“ priklauso *NTV* ir *TNT* kanalai²⁴⁴. Kanalo *Rossija 1* kontrolinis akcijų paketas priklauso Federalinei valstybės turto valdymo agentūrai (rus. Росимущество). Tarp akcininkų yra ir Nacionalinė žiniasklaidos grupė, kontroliuojama didžiausio Rusijoje banko „Rossija“ valdybos pirmininko ir V. Putino draugo Jurijaus Kovalčiuko bei kito žymaus Prezidento bendražygio – Romano Abramovičiaus. Minėta Agentūra taip pat valdo kanalą *Rossija 2*, o nacionalinei žiniasklaidos grupei priklauso tarp populiariausių esantis *Penktasis kanalas*²⁴⁵. Kiti, mažesni, pasauliniu mastu transliuojami rusiški ir kitakalbiai kanalai (*RTR Planeta*, *RT – Russia Today*) taip pat tiesiogiai arba per nacionalinę žiniasklaidos grupę yra kontroliuojami Kremliaus.

Labiausia Kremliaus finansuojamas į ne rusakalbę Vakarų pasaulio auditoriją orientuotas kanalas yra aukščiau minėtasis *RT*. 2012 m. V. Putinas išleido įsaką, kuriame nurodė iš valstybės biudžeto lėšų skirti „visą paramą“ *RT* kanalui. 2013 metais *RT* kanalo biudžetas išaugo maždaug 150 mln. dolerių. Antras išskirtinai į užsienio auditoriją orientuotas ir visiškai Kremliaus finansuojamas kanalas *Sputnik*

²⁴⁰ «Мягкая сила» России в новом тысячелетии: имеющийся потенциал и перспективы развития», 2012 m. rugsėjis, p. 20–35, https://www.oprf.ru/files/dok2012/myagkaya_sila31102012.doc.

²⁴¹ Motuzaitė, D., „Rusijos parama Lietuvoje veikiantiems visuomeninkams lieka paslaptimi“, 2012-03-22, <http://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/rusijos-parama-lietuvoje-veikiantiems-visuomenininkams-lieka-paslaptimi.d?id=57078097>.

²⁴² Interfax, „Shoigu: Information becomes another armed forces component“, 2015-03-28, <http://www.interfax.com/newsinf.asp?id=581851>.

²⁴³ Snegovaya, M., „Putin’s Information Warfare in Ukraine“, Russia Report No. 1, 2015, p. 12, <http://understandingwar.org/sites/default/files/Russian%20Report%201%20Putin’s%20Information%20Warfare%20in%20Ukraine-%20Soviet%20Origins%20of%20Russias%20Hybrid%20Warfare.pdf>.

²⁴⁴ European Parliament, „Russian media – under state control“, 2015, p. 1, [http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/ATAG/2015/559467/EPRS_ATA\(2015\)559467_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/ATAG/2015/559467/EPRS_ATA(2015)559467_EN.pdf).

²⁴⁵ Khvostunova, O., „A complete guide to who controls the Russian news media“, Index, 2013-12-09, <https://www.indexoncensorship.org/2013/12/brief-history-russian-media/>.

news pradėjo veikti 2014 m. lapkričio pradžioje, prasidėjus konfliktui su Ukraina. *Sputnik news* veikia kaip dukterinė RT kompanijos, valdomos Dmitrijaus Kiseliovo²⁴⁶, naujiųjų tarnyba. D. Kiseliovas, žinomas kaip vyriausiasis Kremliaus propagandininkas, per *Sputnik news* atidarymo ceremoniją glaustai apibrėžė naujos masinės informacijos priemonės idėją: „Mes esame prieš agresyvią propagandą, kuria visi yra maitinami ir kuri atspindi / perteikia vieno galios centro pasaulio modelį. <...> Mes kalbėsime apie tai, ką kiti nutyli. Pasaulis jau pavargo nuo vienos valstybės, kuri galvoja esanti išskirtinė“²⁴⁷. 2015 m. Čekijoje ir Slovakijoje atliktas prorusiškų masinės informacijos priemonių turinio tyrimas parodė pagrindines *Sputnik news* naujiųjų temines kryptis: kalbant apie JAV, žeriami kaltinimai dėl sužlugdyto branduolinio nusiginklavimo, Islamo valstybės atsiradimo, revoliucijų visame pasaulyje rėmimo, Rytų Azijos destabilizavimo ir t. t., taip pat dėl kartu su Vakarais išreikšto palaikymo Islamo valstybei; kalbant apie NATO, pastaroji kaltinama dėl nepagrįsto plėtimosi Rytų Europoje ir didėjančio nestabilumo regione, dėl struktūrinių pokyčių skatinimo, kaltinimai Rusijai dėl Minsko sutarties nesilaikymo vadinami nepagrįstais; kalbant apie ES, Rytų partnerystės sutartis laikoma nesėkme, Prancūzija kaltinama dėl Libijoje sukulto pilietinio karo, metami kaltinimai dėl Viduržemio jūroje žūvančių migrantų ir neetiškos migracijos politikos, kuri lemia į Čekiją plūstančius nelegalius migrantus, pabrėžiamas Vakarų politikų ir žmogaus teisių aktyvistų šališkumas bei abejingumas; Rusija vaizduojama kaip auka dėl to, kad ji buvo ignoruota G8 susitikime, taip pat pabrėžiama, kad norima stiprinti ryšius su Čekija; kalbant apie Ukrainą, pastaroji neigiama kaip demokratinė valstybė, pabrėžiama, kad tai bankrutuojanti ir Rusijai skolų nenorinti grąžinti šalis; retoriškai klausima, ar tokia valstybė tikrai reikalinga Europai; prognozuojant ateitį, kalbama apie artėjantį naują šaltąjį karą, tarptautinio terorizmo, nacionalizmo plėtrą, civilizacijų konfliktus; viliamasi, kad Rusija labiau bendradarbiaus su Čekija. Čekijos atvejis nepalieka abejonių, kad pagrindinis *Sputnik news* tikslas yra diskredituoti didžiąsias Vakarų valstybes, o Rusiją pristatyti kaip alternatyvą vietoje jų²⁴⁸. Kremlius taip pat deda daug pastangų, siekdamas į savo pusę palenkti nepriklausomus Rusijos kanalus.

2012 metais nevalstybinis kanalas RTVi buvo parduotas Ruslanui Sokolovui, buvusiam valstybinės žiniasklaidos kompanijos *Zvezda* savininkui. R. Sokolovas neslėpė esąs lojalus valdžiai ir teigė, kad „visada yra pasirengęs tarnauti valdžiai ir valstybei“²⁴⁹. Pasikeitus RTVi kanalo savininkui iš pareigų skandalingai buvo atleistas ir kritškai Kremliaus politiką vertinęs žurnalistas Vladimiras Kara-Murza²⁵⁰, kuriam tada net buvo uždrausta dirbti žurnalisto darbą. Nepriklausomoje Rusijos

²⁴⁶ Dmitrijus Kiseliovas (g. 1954) – Rusijos žurnalistas, Rusijos tarptautinės informacijos agentūros *Россия сегодня* (liet. *Rusija šiandien*) generalinis direktorius, medijų koncerno „Rusijos valstybinė televizijos ir radijo kompanija“ generalinio direktoriaus pavaduotojas. Europos Sąjungoje jis yra įtrauktas į Rusijos veikėjų sąrašą, kuriems po Krymo aneksijos gali būti taikomi teisiniai (judėjimo) ir finansiniai apribojimai.

²⁴⁷ Elder, M., „Russia Has A New Propaganda Outlet And It’s Everything You Thought It Would Be“, BuzzFeed news, 2014-11-10, https://www.buzzfeed.com/miriamelder/russia-has-a-new-propaganda-outlet-and-its-everything-you-th?utm_term=.dv766OOqjl#.to9QQZZ7x0.

²⁴⁸ Smolenova, I., *Pro-Russian Disinformation Campaign in the Czech Republic and Slovakia*, Prague: Prague security studies institute, 2015, p. 9–10, http://www.pssi.cz/download/docs/253_is-pro-russian-campaign.pdf.

²⁴⁹ „The Kremlin’s Tentacles: The Propaganda of the Putin Era“, The Institute of Modern Russia, 2012-12-05, <http://imrussia.org/en/politics/344-the-propaganda-of-the-putin-era>.

²⁵⁰ Vladimiras Kara-Murza (g. 1981) – Rusijos žurnalistas, Kembridžo universiteto absolventas, Rusijoje – Liaudies laisvės partijos

žiniasklaidoje buvo paskelbta, kad V. Kara-Murzą atriboti nuo profesinės veiklos įsakė Prezidento administracijos pirmininko pavaduotojas A. Gromovas²⁵¹. Vis dėlto Kremliui svarbu išlaikyti ir kiek nepriklausomų kanalų bei ne tokių populiarių TV kanalų ir taip sudaryti iliuziją, kad Rusijoje egzistuoja žiniasklaidos laisvė²⁵². Tačiau faktą, kad valstybinė žiniasklaida atlieka itin svarbų vaidmenį, padedant įgyvendinti Kremliaus geopolitinius užmojus, įrodo 2014 m. balandžio 22 d. (iš karto po Krymo aneksijos) įvykusi apdovanojimų ceremonija, kurioje V. Putinas asmeniškai įteikė apdovanojimus 300 žurnalistų, redaktorių, prodiuserių ir TV laidų vedėjų už „nuopelnus tėvynei“, t. y. už Kremliui palankiai pateikiamus visuomenės įvykius²⁵³. Televizija atlieka pagrindinį vaidmenį palaikant „rusišką“ informacinį foną, o, remiantis 2014 m. atliko tyrimo duomenis, 61 proc. ne lietuvių Lietuvoje bent kartą per dieną žiūri Rusijos televizijos kanalus²⁵⁴.

Tai, koku mastu Kremlius kontroliuoja Rusijos masinės informacijos priemones, atskleidžia 2015 m. kovą viešumoje pasirodęs Prezidento administracijos pirmininko pavaduotojo vidaus reikalų klausimais Timūro Prokopenkos susirašinėjimas, įvykęs 2014 m. sausio-kovo mėnesiais²⁵⁵. Iš susirašinėjimo paaiškėjo, kad T. Prokopenka didžiosioms naujienų agentūroms (*Interfax, RIA Novosti, TASS*) perduodavo atitinkamus Dūmos deputatų ir kitų įtakingų politikų pareiškimus, kuriais besiremiamos, šios agentūros turėjo Kremliui palankia linkme pranešti apie įvykius Ukrainoje. Susirašinėjimuose aiškiai matyti, jog T. Prokopenkai rūpėjo pagrindinių Rusijos informavimo priemonių eteryje „paskelbti“ A. Gromovo tezę neva Kijeve valdžią perėmė JAV palaikomi radikalai ir vadinamieji „banderovcai“²⁵⁶.

Išanalizavus Prezidento administracijos atstovo T. Prokopenkos veiklą Krymo okupacijos išvaikarėse tampa akivaizdu, kad Kremlius turi galimybių itin efektyviai veikti visą Rusijos teritorijoje veikiančią žiniasklaidą ir, kaip parodė šis atvejis, gali tai daryti tiesiogiai.

(rus. Парнас) narys, pirmininko pavaduotojas, nuo 2000-ųjų – opozicionierius V. Putino atžvilgiu.

²⁵¹ Немцов, Б., «В.Кара-Мурза-младший. Запрет на профессию», Эхо Москвы, 2013-06-13, http://echo.msk.ru/blog/nemtsov_boris/908852-echo/.

²⁵² „Analysis of Russia’s information campaign against Ukraine“, NATO StratCom Centre of Excellence, 2015, p.13, https://issuu.com/natostratcomcoe/docs/ukraine_research_natostratcomcoe_02.

²⁵³ Ten pat.

²⁵⁴ Vilmorus, „Lietuviškos, rusiškos ir kitų šalių žiniasklaidos naudojimas ir vertinimas Lietuvoje“, 2014, p. 4, <http://www.rtk.lt/content/uploads/2015/09/Vilmorus-apklausa-ataskaita-2014-12-31.pdf>.

²⁵⁵ ТСН, «Путин против Украины: Как устроена пропаганда Кремля», 2015, <http://tsn.ua/special-projects/liar/>.

²⁵⁶ Iš susirašinėjimo medžiagos paaiškėjo, kad T. Prokopenka sufabrikavo ir naujienų agentūroms nurodė paskelbti pranešimus apie „Dešiniojo sektoriaus“ lyderio Dmitrijaus Jarošo kvietimą čečėnų teroristams prisijungti prie karinių veiksmų prieš Rusiją. Taip pat paaiškėjo, jog 2014 m. kovo 5 d. Rusijos kanaluose nuaidėjusi žinia, neva Rumunija reiškia pretenzijas Ukrainai dėl teritorijos, buvo pateikta neturint jokių svarių argumentų, sufabrikauta Kremliaus administracijos ir per T. Prokopenką perduota žiniasklaidai. Tačiau šio administracijos atstovo veikla neapsiribojo tik vyriausybės žiniasklaidos naujienų koordinavimu. Tuo pačiu metu Prokopenka rūpinosi ir tuo, kad rusiški nepriklausomi naujienų laikraščiai neskelbtų Kremliaus politikai nepalankių naujienų. Iš paskelbtos viešumoje medžiagos matyti, kad T. Prokopenka darė spaudimą naujienų leidiniui 73online.ru, paskelbusiam publikaciją, kuriose buvo kalbama apie Rusijos teritorija Krymo link judančias ginkluotąsias pajėgas. T. Prokopenkai pagrasinus užblokuoti tinklalapį, publikacija buvo pašalinta. 2014 m. kovo 10 d. naujienų laikraštyje Lenta.ru pasirodė korespondento interviu su D. Jarošu, kuris, kaip paaiškėjo iš susirašinėjimo, buvo itin nepalankus Kremliui. Atsakius pašalinti interviu, vyr. redaktorė Galina Timčenko netrukus atleista, su ja kartu išėjo ir dalis redakcijos darbuotojų. Žr. ТСН, «Путин против Украины: Как устроена пропаганда Кремля».

Vietos įtakos agentų tinklas

2014 m. pradžioje, vykstant Rusijos intervencijai Ukrainoje, buvo sukurta pseudopilietinė iniciatyva, kurią pasirašė „Ukrainos, Europos Sąjungos ir Rusijos Federacijos piliečiai“ ir kuria buvo siekiama „rinkti ir fiksuoti nusikaltimus, vykdomus prieš Ukrainos teritorijoje gyvenančius asmenis“²⁵⁷. Ji ne tik atkartoja ESBO specialiosios stebėjimo misijos Ukrainoje veiklą, bet ir naudoja ESBO primestą logotipą. Organizacijos išleista knyga „Masiniai žmogaus teisių pažeidimai pilietinio konflikto Ukrainoje 2013–2014 m. laikotarpiu“, kaip ir pačią „pilietinę iniciatyvą“, koordinuoja gerai Lietuvoje žinomas Rusijos pseudoistorikas ir propagandininkas, Istorinės atminties fondo Rusijoje vadovas Aleksandras Diukovas²⁵⁸.

Teigiama, kad tokio pobūdžio „vyriausybinių nevyriausybinių organizacijų“ (minimų 5-tame skyriuje apie „valstybės prieš valstybę“ naudojamą propagandą, vad. *GONGO`S*), kurių veiksmus koordinuoja Rusijos užsienio reikalų ministerija, yra apie 150, o finansavimas joms siekia apie 70 mln. dol. per metus²⁵⁹. Kaip pastebi *RAND* tyrimų korporacijos analitikai, svarbus kuo tankesnis propagandos sklaidos tinklas, nes „daugiau šaltinių yra įtikinamiau nei vienas, ypač jei šaltiniai pateikia skirtingus argumentus, nukreipiančius link tų pačių išvadų“²⁶⁰. Tokios organizacijos veikia įvairiomis formomis, pavyzdžiui, Kremliaus naudai veikiantys analitiniai centrai, įvairūs fondai, žmogaus teisių gynimo organizacijos, rinkimų stebėjimo grupės ar dialogo tarp tautų ar už taiką pasaulyje iniciatyvos ir pan. Visų jų tikslas – plėsti Rusijos įtaką skatinant rusų kalbos vartojimą, eurazinę integraciją, ginti „tėvynainių“ teises, skatinti „eurazinės civilizacijos vertybes“ ir pateikti „rusiškąją“ pasaulio ar istorinių įvykių interpretaciją tikslinėms grupėms²⁶¹. Užfiksuoti propagandinę jų veiklą dažnai itin sunku ne tik dėl to, kad trūksta atvirų šaltinių, bet ir todėl, kad iniciatyvos gali būti ir labai mažos, ir plėtojama mažos apimties veikla. Taip pat dėl to, kad dažnai iniciatyvų pavadinimai žymi neva neutralų turinį, pavyzdžiui, siūlomos tarptautinės jaunimo sporto žaidynės ar mainai ir pan.

Vis dėlto Valstybės saugumo departamento ir Krašto apsaugos ministerijos (KAM) Antrojo operatyvinių tarnybų departamento pateiktos 2015 ir 2016 m. grėsmės nacionaliniam saugumui vertinimo ataskaitos atspindi išsamų galimų Rusijos propagandai (ar jos įtakos) naudai veikiančių veikėjų (agentų) sąrašą²⁶². Juos galima sugrupuoti į kelias kategorijas:

- žiniasklaidos priemonės ir socialiniai tinklai,

²⁵⁷ Information Group on Crimes against the Person, <http://igcp.eu/en/about/>.

²⁵⁸ „Ukraine includes report on human rights violations on its list of banned Russian publications“, *The New Cold War*, 2015, <https://www.newcoldwar.org/ukraine-includes-report-on-human-rights-violations-on-its-list-of-banned-russian-publications/>.

²⁵⁹ Lough John et al., „Russian Influence Abroad: Non-state Actors and Propaganda“, Chatham House, 2004-10-24, p.3, https://www.chathamhouse.org/sites/files/chathamhouse/field/field_document/20141024RussianInfluenceAbroad.pdf.

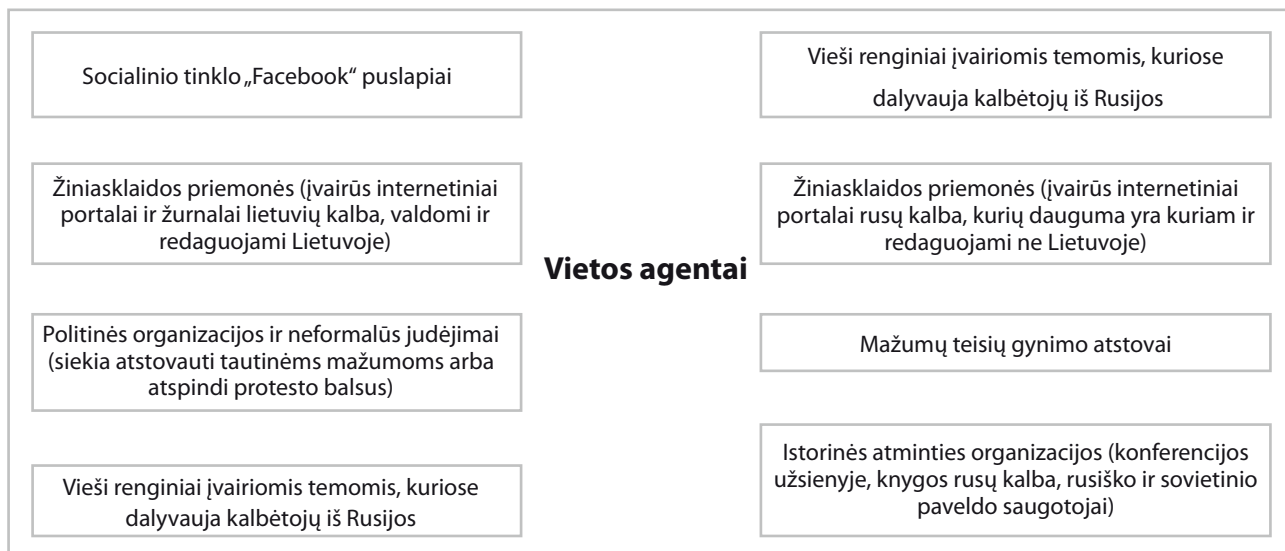
²⁶⁰ Paul, C., Matthews, M., „The Russian „Firehose of Falsehood“ Propaganda Model“, *Rand Corporation*, 2016, p. 2, <http://www.rand.org/pubs/perspectives/PE198.html>.

²⁶¹ Ten pat, p. 3–4.

²⁶² Lietuvos Respublikos valstybės saugumo departamentas, „Grėsmių nacionaliniam saugumui vertinimas“, 2015, <http://www.vsd.lt/files/documents/635633000992101250.pdf>; Lietuvos Respublikos valstybės saugumo departamentas ir Antrasis operatyvinis departamentas prie KAM, „Grėsmių nacionaliniam saugumui vertinimas“, 2016, <http://www.vsd.lt/Files/Documents/635948635773762500.pdf>.

- neformalus judėjimai,
- nevyriausybines organizacijos, ypač dirbančios su istorine atmintimi ar mažumų teisėmis (žr. 6.2.2 pav.).

6.2.2 paveikslas. Rusijos įtakos agentai / agentų tinklas Lietuvoje (sudaryta autorių)



Rusijos iniciuota dezinformacija ir propaganda Lietuvoje skleidžiama vietos agentų tinkle. Jie veikia keliais lygmenimis ir gali turėti net kelias tikslines auditorijas:

1 lygmuo – internetas ir viešoji erdvė. Propaganda ir dezinformacija skleidžiama „Facebook“ ir kituose socialiniuose tinkluose, be to, įvairiuose internetiniuose laikraščiuose ir žurnaluose skelbiami priešiški Lietuvos ir Vakarų atžvilgiu straipsniai. Skatinama dezinformacija ir bandoma kurti patikimos informacijos įvaizdį, todėl naujai atsiradę Kremliaus propagandą skleidžiantys leidiniai dažnai siekia save pateikti kaip „alternatyvias žiniasklaidos priemones“.

2 lygmuo – politinės ir visuomeninės organizacijos, neformalus judėjimai ir mažumų teisių gynimo atstovai. Šiame lygmenyje bandoma šmeižti Baltijos šalis ir sugadinti jų reputaciją, akcentuojant tautinių mažumų engimą, stengiamasi įrodyti, kad pasirinkta valstybės ateities vizija nėra gera. Taip pat bandoma skatinti tautinių mažumų lojalumą Maskvai ir taip išprovokuoti tautinę nesantaiką Rytų Europos valstybėse.

3 lygmuo – istorija, istorinio paveldo grupės ir į aukštesnį išsilavinimą, kultūrą orientuoti reiškiniai. Šio lygmens propaganda ir dezinformacija skleidžiama leidžiant knygas, saugant Rusijos-SSRS paveldą bei rengiant viešąsias diskusijas, taip pat keliant tautinių Lietuvos mažumų nostalgiją sovietmečiui.

Socialinio tinklo „Facebook“ puslapiai. Internetinėje erdvėje Rusijos propagandos ir dezinformacijos sklaida aktyviai vykdoma socialiniame tinkle „Facebook“. Čia kuriami puslapiai, kuriuos tinklo vartotojai skaito ir gauna iš jų tam tikrą informaciją. Tačiau puslapių administratoriai gali

keistis, neretai juos galima papirkti. Tokią strategiją taiko ir Rusijos propagandos skleidėjai, kurie tokiuose „Facebook“ puslapiuose nieko nežinantiems vartotojams ima skleisti antilietuvišką ir anti-vakarietišką propagandą. Nemažai tokių puslapių panaikinama, tačiau neretai jie sukuriama iš naujo ir bandoma suburti naują pasekėjų grupę²⁶³. Apskritai propagandos įvairovė socialiniuose tinkluose pažymėta visuomenės supriešinimu, nukreipiant kritiką į Vakarų Europos vienybę²⁶⁴.

Žiniasklaidos priemonės lietuvių kalba. Dezinformacija skleidžiama ir įvairiuose naujienų laikraščiuose. Tikslinė šių leidinių auditorija gali būti įvairi: tiek rusų mažumos atstovai, kurie moka lietuvių kalbą, tiek patys lietuviai²⁶⁵. Pagrindinis jų tikslas aiškus – platinti kuo daugiau melagingos, prorusiškos propagandos siekiant padaryti įspūdį, kad pateikiama informacija teisinga. Straipsniai iš šių internetinių laikraščių platinami ir socialiniame tinkle „Facebook“, kur prorusiškuose puslapiuose jais remiamasi platinant propagandinius pareiškimus bei teiginius. Dalis šių internetinių leidinių gali ir neturėti tiesioginio ryšio su valstybine Rusijos propagandos struktūra, tačiau propagandinę informaciją gali paimti iš nepatikimų šaltinių ir publikuoti ją dar kartą kaip objektyvią žinią.

Žiniasklaidos priemonės rusų kalba. Neskaitant aukščiau aprašytų televizijos stočių, kurios yra pagrindinės sklaidos priemonės rusakalbei auditorijai pasiekti, egzistuoja ir naujienų laikraščiai. Tokių leidinių turinys nėra tiesiogiai nukreiptas prieš Lietuvą, bet iš atskirų publikacijų paaiškėja, kad jie nėra neutralūs ar juolab palankūs – juose išryškėja veikiau priešinga pozicija²⁶⁶.

Žmogaus teisių gynimo atstovai. Priešiški agentų veiksmai būdingi ir Rusijoje gyvenantiems tėvynainiams politinėse institucijose. Kadangi minėtoji „Rossotrudničestvo“ suinteresuota rusų kalbos ir kultūros plėtros politika, ji įtraukia organizacijas, viešąsias įstaigas bei jų vadovus²⁶⁷, kurie nuolat kalba apie pažeidžiamas tautinių mažumų teises ir „Lietuvoje kylančias neofašizmo bangas“²⁶⁸,

²⁶³ Černiauskas, Š., „Kaip smagūs vaizdeliai „Facebook“ jus paverčia Kremliaus propagandos įrankiu“, 2014-08-05, <http://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/kaip-smagus-vaizdeliai-facebook-jus-pavercia-kremliaus-propagandos-irankiu.d?id=65469370>.

²⁶⁴ Tarp užfiksuotų puslapių, populiariausias „Facebook“ propagandinis puslapis lietuvių kalba yra „Top 10 propagandos klaidų“, kuriame skleidžiama informacija nukreipta prieš Lietuvą ir ES: šmeižiamos Vakarų idėjos ir vertybės, o Lietuvos Respublikos valdžia vadinama chunta. Propaganda skleidžiama ir kituose socialiniuose tinkluose. Būtina išskirti Vilniaus, Latgalos, Baltijos rusų „liaudies respublikų“ puslapius, kuriuose neigiama Rusijos propagandos sklaida ir nuolat skleidžiama melaginga informacija apie karines pratybas. Plačiau: Unlike.lt, <http://unlike.lt>.

²⁶⁵ 2016 m. propagandiniai leidiniai įvardinti *Ekspertai.eu*, *Ldiena.lt*, *Sauksmas.lt*, *Revoliucija.org*, *Slfrontas.lt*, *Sarmatas.lt*, *Versijos.lt*, *Laisvaslaikrastis.lt*.

²⁶⁶ Propagandiniu taip pat laikytinas Baltnews.lt, kuriam vadovauja buvęs Litovskij kurjer redaktorius Anatolijus Ivanovas. Šis laikraštis 2015 metais Pasauliniame tėvynainių kongrese Maskvoje buvo susietas su „Sputnik“. Plačiau: Samoškaitė, E., „VSD ataskaitoje – Rusijos interesų tinklas ir Lietuvos politikų pavardės“, 2016-03-30, <http://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/vsd-ataskaitoje-rusijos-interesu-tinklas-ir-lietuvos-politiku-pavardes.d?id=70834596>.

²⁶⁷ Tiesiogiai su „Rossotrudničestvo“ agentūra siejamos Lietuvoje veikiančios viešosios įstaigos „Nepriklausomas žmogaus teisių centras“ ir „Pagrindinių teisių gynimo ir tyrimo centras“ (viena iš pastarojo centro įkūrėjų – Rusų mokyklų mokytojų asociacijos vadovė Ela Kanaitė, D. Medvedevo apdovanota už nuopelnus Rusijai. „Pagrindinių teisių gynimo ir tyrimo centrui“ vadovauja Okšana Bekerienė, kuri yra ir „Baltijos slavų istorinio ir kultūrinio paveldo asociacijos“ vadovė, ir viena iš organizacijos „Lietuva be nacizmo“ steigėjų). Plačiau: Černiauskas Š., Pancerovas D., „Specialus tyrimas: Kremliaus organizacijos pinigai – į lietuviškas, latviškas ir estiškas kišenes“, 2015-06-08, www.15min.lt/naujiena/aktualu/lietuva/specialus-tyrimas-kremliaus-organizacijos-pinigai-i-lietuviskas-latviskas-ir-estiskas-kisenes-56-507933.

²⁶⁸ „Nepriklausomam žmogaus teisių fondui“ vadovauja Karlis Bilanas, kuris yra Socialistinio liaudies fronto narys, anksčiau filmavęs propagandinėje Rusijos laidoje, iškraipancioje faktus apie 1991 m. sausio 13-ąją. Plačiau: Lapėnienė, J., „Kas rinkimuose rėmė V. Tomaševskį ir jo partiją?“, 2014-06-09, <http://www.lrt.lt/naujienos/lietuvoje/2/45759>.

todėl dažniausia pasižymi skambiais pavadinimais ir deklaruojamais tikslais²⁶⁹. Slepiantis po dialogo forma organizuojami tariamai diskusiniai renginiai²⁷⁰.

Su minėta institucija „Rossotrudničestvo“ tiesiogiai susijęs užsienyje gyvenančių rusų tėvynainių teisių gynimo ir paramos fondas (Rusijos fondas)²⁷¹. Tokių organizacijų ir jų padėjėjų tikslas – šmeižti Baltijos šalis pasaulyje ir kurti „fašistinę veiklą vykdančių“ valstybių įvaizdį, nuo kurių reikia apginti tėvynainius, o jei Maskva nepadės, jie esą nesugebės apsiginti. Rusijos ambasada taip pat bendradarbiauja ir su „Maskvos namais Vilniuje“²⁷², kurių pagrindinis tikslas yra kultūros ir verslo plėtra, tačiau ši organizacija gali būti panaudota ir propagandos tikslais.

Visuomeninės politinės organizacijos ir neformalūs judėjimai. Prie politinių organizacijų galime priskirti minėtą Lietuvos lenkų rinkimų akciją – Krikščioniškų šeimų sąjungą, kuri bendradarbiauja su „Rusų aljansu“. Atskiri šių politinių organizacijų nariai ar lyderiai formuoja Lietuvos kaip tautinių bendrijų interesus pažeidžiančios valstybės įvaizdį²⁷³, segi Donbase veikiančių separatistų simbolį „Georgijaus juostelę“²⁷⁴ ir apskritai užsiima veikla, naudinga Kremliaus propagandai. Kaip teigiama „Veido“ žurnalo atliktame tyrime, „į savo rinkiminį sąrašą LLRA įtraukė ir tėvynainių asociacijos „Otečestvo“, Slavų gailėstingumo fondo ir televizijos kanalo *Pervij Baltiskij Kanal* atstovų“²⁷⁵. 2010 m. steigiamajame Lietuvos liaudies partijos suvažiavime dalyvavo Rusijos Dūmos užsienio reikalų komiteto pirmininkas, „Vieningosios Rusijos“ narys Konstantinas Kosačiovas. Šiai partijai vadovaujantis Rolandas Paulauskas pasižymi prokremliška pasaulėžiūra. Šiame kontekste reikėtų pažymėti ir Socialistinį liaudies frontą, kuris nors ir nedaro įtakos Lietuvos politinei sistemai, jungia į tinklą prorusiškų pažiūrų veikėjus²⁷⁶.

Prie visuomeninių organizacijų priskiriamas forumas „Mūsų valstybės tikslas (B3 grupė)“, kurio pagrindinis tikslas – sukurti įvaizdį, kad Lietuvoje veikia stipri nesisteminė opozicija, nusiteikusi prieš ES integraciją ir Vakarus²⁷⁷. Tautinių mažumų gyvenamose vietovėse veikiančios švietimo

²⁶⁹ Černiauskas Š., Pancerovas D., „Specialus tyrimas: Kremliaus organizacijos pinigai – į lietuviškas, latviškas ir estiškas kišenes“.

²⁷⁰ Minėta Baltijos slavų istorinio ir kultūrinio paveldo asociacija savo tinklalapyje anonsoja propagandinio paskaitų ciklo „Format A3“ renginius. Plačiau: Černiauskas, Š., Fuks, E., „Rusijos propagandininkų kirtis Baltijos šalims: kaltinimai taikant nacistinius metodus rusams“, 2013-11-08, <http://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/rusijos-propagandistu-kirtis-baltijos-salims-kaltinimai-taikant-nacistinius-metodus-rusams.d?id=63242084>.

²⁷¹ Pagrindiniai šio fondo kuratoriai yra Rusijos ambasados Lietuvoje atstovai Andrėjus Gasiukas, Matvėjus Dariukovas ir Olegas Gnutovas. Plačiau: Valstybės saugumo departamentas, „2015 m. grėsmių nacionaliniam saugumui vertinimas“, p. 13.

²⁷² Keršanskas, V., „Ar Vilniui reikia daugiau Maskvos?“, 2015-08-21, <http://www.delfi.lt/news/ringas/lit/v-kersanskas-ar-vilniui-reikia-daugiau-maskvos.d?id=68789244>.

²⁷³ Černiauskas, Š., Pancerovas, D., „Į Lietuvą neįleisti veikėjai iš Latvijos džiaugiasi sraunia Kremliaus pinigų upe“, 2015-08-28, <http://www.15min.lt/naujiena/aktualu/lietuva/i-lietuva-neileisti-veikejai-is-latvijos-dziaugiasi-sraunia-kremliaus-pinigu-upe-56-524384>.

²⁷⁴ Želnienė, L., „Valdemaras Tomaševskis nemano, kad naujus rinkėjus jam pelnė segėta Georgijaus juostelė“, 2014-05-12, <http://www.15min.lt/rinkimai/naujiena/prezidento-rinkimai/valdemaras-tomasevskis-809-425892>.

²⁷⁵ Veidas.lt, „Rusijos vertybiniai sąjungininkai Europoje“, 2016-08-30, <http://www.veidas.lt/rusijos-vertybiniai-sajungininkai-europoje?platform=hootsuite>.

²⁷⁶ Ten pat.

²⁷⁷ „B3 grupė“ aprašomuoju metu siekė tapti politine organizacija ir bandė pritraukti kuo daugiau priešsisteminių rinkėjų. Taip pat prie visuomeninių organizacijų galima priskirti ir į rusakalbį jaunimą orientuotą mokyklų platformą. Į šią platformą įeina Lietuvos

įstaigos tampa dalies veikėjų įkaitėmis²⁷⁸, nes mokiniai ir mokytojai dalyvauja arba jiems siūloma dalyvauti įvairiuose minėjimuose, renginiuose Rusijoje ir karinio pobūdžio pratybose su prorusiškais akcentais.

Istorinio paveldo grupės. Lietuvoje veikia ir keletas istorinio paveldo grupių, kurios siekia išsaugoti sovietinį paveldą, diskutuoja įvairiomis istorinėmis temomis, bando pateikti netikrą Lietuvos istoriją ir rezistenciją sovietų okupacijai, tačiau yra susijusios ir su karine Rusijos žvalgyba bei Rusijos ambasada Lietuvoje²⁷⁹. Čia galima priskirti organizacijas, kurios rūpinasi ne tik paveldu, kapų priežiūra, bet palaiko glaudžius ryšius su Rusijos diplomatais ir padeda jiems rinkti informaciją²⁸⁰.

Intelektiniai forumai ar kitos veiklos rūšys. Istorijos klastojimas – tai tariamai mokslinio pobūdžio sritis, kurioje reikalingi žmonės, kurie remtųsi dokumentiniais šaltiniais bei argumentais. Tačiau iš tikrųjų tokiais atvejais dokumentams suteikiamas propagandinis kontekstas, o argumentai yra ne tiek moksliniai, kiek iš anksto sukurta melaginga įvykių versija, atitinkanti SSRS ir dabartinės Rusijos politinę poziciją²⁸¹. Lietuvoje jau ne kartą girdėta apie įvairias šalies leidyklose pasirodančias propagandines knygas²⁸². Dar daugiau propagandinio turinio knygų Lietuvoje randama mažesniuose knygynuose rusų kalba²⁸³, o tokio pobūdžio leidiniais siekiama formuoti „patikimų“ mokslinių tyrinėjimų, kuriuose daromos objektyvios išvados, įvaizdį.

rusakalbės mokyklos, kurios gali būti panaudotos ugdant ir verbuojant Rusijai palankų jaunimą. Plačiau: Černiauskas Š., Pancerovas D., „Specialus tyrimas: Kremliaus organizacijos pinigai – į lietuviškas, latviškas ir estiškąs kišenes“.

²⁷⁸ Reikia paminėti ir Visagino nepilnamečių šratasvydžio komandą „Smogiamasis mirties batalionas“, kurią sudaro moksleiviai iš Visagino „Atgimimo“ ir „Verdenės“ gimnazijų bei „Gerosios vilties progimnazijos. Plačiau: Samoškaitė, E., „VSD: Visagine susiformavo „smogiamasis mirties batalionas“, 2016-03-30, <http://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/vsd-visagine-susiformavo-smogiamasis-mirties-batalionas.d?id=70838032>.

²⁷⁹ Galima išskirti keletą organizacijų: VŠĮ „Karo paveldo institutas“, Lietuvos karo istorijos asociacija „Užmiršti kareiviai“ ir „Istorinės kaja pamiat“. Pastarosios vadovas 2014 m. norėjo Lietuvoje pristatyti knygą „Holokausto išvakarėse“, kurioje bandoma pateisinti sovietų trėmimus Lietuvoje. Knygoje kaltinami lietuviai, neva jie, jeigu nebūtų buvę ištremti, karui prasidėjus būtų išžudę daugybę rusų ir žydų. Plačiau: Jančys, A., „Rusijos istorikų akibrokštas: J. Stalinas buvo Lietuvos geradarys“, 2012-09-07, <http://kultura.lrytas.lt/istorija/rusijos-istoriku-akibrokstas-j-stalinas-buvo-lietuvos-geradaris.htm>.

²⁸⁰ „Užmiršti kareiviai“ ir „Karo paveldo institutas“ užsiima su Rusija susijusiu kultūrinio paveldo išsaugojimu, ieško karių kapų ir rūpinasi jų išsaugojimu, taip pat istorinių knygų leidimu. Abi organizacijos glaudžiai bendradarbiauja su Rusijos ambasada Lietuvoje. Šios organizacijos ne tik stengiasi Lietuvos tautinėms mažumoms sukelti nostalgiską nuotaiką, bet ir padeda Rusijos žvalgybai rinkti informaciją. Tai vyksta per konferencijas, kuriose dalyvauja ir Rusijos karinės žvalgybos atstovai, ir su Lietuvos gynyba susijęs personalas. Plačiau: 15min, „Žvalgybininkai atskleidė, kaip Rusijos šnipai ieško verbavimui tinkamų išdavikų Lietuvoje“, 2014-04-29, <http://www.15min.lt/naujiena/aktualu/lietuva/zvalgybininkai-atskleide-kaip-rusijos-snipai-iesko-verbavimui-tinkamu-isdaviku-lietuvoje-56-422961>.

²⁸¹ Kaip vieną iš tokių istorijos falsifikavimo atvejų būtų galima paminėti 2015 metų pabaigoje Rygoje vykusią tarptautinę mokslinę konferenciją „Antrasis pasaulinis karas ir Baltijos valstybės 1939–1945 metais“, per kurią Baltijos valstybės buvo vaizduojamos kaip einančios prieš sistemą ir kėlusios grėsmę Sovietų Sąjungai. Kita su viešaisiais renginiais susijusi organizacija yra monografijoje minėta „Format A3“. Ši organizacija rengia diskusijas įvairiomis temomis ir kviečia svečius iš Rusijos, kurie skleidžia prorusišką informaciją ir Rusijos propagandą.

²⁸² Naujausias pavyzdys: 2016 m. vasarą pasirodžiusi knyga „Stalin. Prisimename kartu“, kurioje autorius Staliną vadina „rūpestingu ir dėmesingu žmogumi“, joje neigiamą Baltijos šalių okupacija ir kiti šio diktatoriaus nusikaltimai. Knygą išleidusi leidykla „Baltosios gulbės“ vykdo neaiškia veiklą, kadangi informacijos apie ją internete nėra, o nurodytais kontaktais susisiekti neįmanoma. Plačiau: Saldžiūnas, V., „Negalėjo patikėti savo akimis: knygynuose – Staliną šlovinanti knyga lietuvių kalba“, 2016-07-22, <http://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/negalejo-patiketi-savo-akimis-knygynuose-stalina-slovinanti-knyga-lietuviu-kalba.d?id=71872964>.

²⁸³ Michalovskis, V., „Vilniaus knygynuose – nevaržoma Kremliaus propaganda“, 2016-01-18, <http://lietuvsdiena.lrytas.lt/aktualijos/vilniaus-knygynuose-nevarzoma-kremliaus-propaganda.htm>.

Propagandos pobūdį atitinkanti intelektualiai veikla nėra tik tiesmukiškos informacijos, kuria agituojami žmonės, sklaida. Ryšiai su Rusijos kūrybos pramonės atstovais, skirti kultūrų dialogui palaikyti, gali išsirutulioti į tam tikrus propagandinius spektaklius, kai per diskusijų, interviu, susitikimų formą skleidžiama Kremliai naudinga propaganda, užmaskuota meno kalba, kurią specialaus pasirengimo neturinčiam žiūrovui, skaitytojui būna sunku kritiškai įvertinti²⁸⁴. Tokie reiškiniai turėtų būti priskirti informacinei Rusijos veiklai, kuri ypatinga tuo, kad gebama produktyviai išnaudoti autoritetingus visuomenės žmones.

Taigi Rusijos informacinė propagandinė veikla yra centralizuota: ji koordinuojama ir gairės jai brėžiamos Prezidento administracijoje, o praktiškai įgyvendinama Vyriausybės lygmenyje. Esminė propagandos sklaidos skirtis – tai rusakalbė ir kitakalbės auditorijos. Kalbant apie rusakalbę auditoriją, jos pobūdis iš esmės nesiskiria, ar ji būtų pačioje Rusijoje, ar už jos ribų. Pagrindinis sklaidos kanalas yra Kremliai pavaldžios televizijos. Taip pat aiškiai propagandinę Vyriausybės kuriojamą veiklą vykdo į užsienio auditorijas orientuota žiniasklaida, tokie kanalai kaip *RT* ar *Sputnik*. Kalbant apie vietos įtakos veikėjus, kurie vykdo propagandinę veiklą Lietuvoje, susiduriama su atvirai prieinamos informacijos trūkumu. Vis dėlto stebėsenai vietos įtakos agentus leidžia suskirstyti į keletą lygmenų: veikiančius internetinėje erdvėje, politines ir nevyriausybinės organizacijas, neformalius judėjimus ir su istorija ar kultūra sietinas iniciatyvas.

6.4. Tikslinės propagandos auditorijos

Kalbant apie Rusijos informacinę politiką, galima išskirti keturias dideles tikslines grupes: rusų diasporą, Rusijos „įtakos zonoje“ esančių valstybių gyventojus (posovietinę erdvę), Rusijos gyventojus, ir tarptautines bendruomenes²⁸⁵. Mūsų tyrime svarbiausia bus sukonkretinti dvi pirmąsias socialines kategorijas.

Kremliaus veiksmai informacinėje erdvėje pasižymi tuo, kad yra adaptuojami atsižvelgiant į skirtingas visuomenės grupes, į jautrias šalies vietas ar pažeidžiamumą. Pavyzdžiui, Vokietijoje dėl istorinių priežasčių Rusija stengiasi naudotis antisemitizmo tema. Tarkime, Rusijos ir Ukrainos konflikto kontekste pabrėžiamos įvairių Ukrainos organizacijų ar politikų sąsajos su neonacistiniais judėjimais; tuo manipuliuojama ir Lenkijoje, kur akcentuojamas ukrainietiškos valstybingumo tradicijos ryšys su antilenkiškėmis, galimai fašistinėmis idėjomis, o perdėtas jų akcentavimas praverčia keliant nepasitikėjimo kupiną atmosferą tarp Lenkijos ir Ukrainos²⁸⁶. Kai kurių autorių teigimu, toks kruopštus informacijos atsirinkimas bei prisitaikymas prie jos gavėjų specifikos yra

²⁸⁴ Sunkiausia propagandos aspektu įvertinti aukštosios kultūros renginius, tačiau tokie atvejai kaip Rusijos režisieriaus Aleksandro Sokurovo Lietuvos viešojoje erdvėje (filmo pristatyme) išsakytos mintys apie valstybingumą, stalinizmą ir Baltijos valstybių geopolitiką, gali būti priskiriami informacinei Rusijos įtakai. Nors režisieriaus vizito Lietuvoje tikslas buvo kultūrinis – pristatyti naują filmą – jis pasinaudojo žiniasklaidos dėmesiu, kad pateiktų Kremliaus politiką atitinkančius pranešimus. Plačiau: Laučius, V., „Rusijos kultūra: nuodų ir dvasinio peno bomba. Sokurovas – ne geriau už Gazmanovą“, 2016-08-23, <http://www.delfi.lt/news/ringas/lit/v-laucius-rusijos-kultura-nuodu-ir-dvasinio-peno-bomba-sokurovas-ne-geriau-uz-gazmanova.d?id=72107722>.

²⁸⁵ Grigas, A., *Beyond Crimea: The New Russian Empire*, Yale University Press, 2016, p. 44-46.

²⁸⁶ Iancu, N. et al, *Countering Hybrid Threats: Lessons Learned from Ukraine*, IOS Press, 2016, p. 213.

tęstinis sovietmečio propagandos bruožas²⁸⁷.

Vis dėlto bendrąja prasme svarbiausiu Kremliaus ideologijos sklaidos taikiniu tradiciškai laikoma rusiškoji diaspora, arba rusakalbiai gyventojai²⁸⁸. Šiai grupei „švelnų lojalumą“ siekiama įskiepyti akcentuojant kultūrinės, lingvistinės ir ideologines sąsajas. Ilgainiui tai gali sustiprinti asmens ryšį su Rusija. Kitas siekis yra skatinti baimę, kad valstybė, kurioje šiuo metu gyvena tėvynainis, ilgainiui atsisuks prieš jį, pažeis jo teises ar kitaip atstums. Kremlius savo ruožtu prisistato kaip paskutinė gynybos linija, kuri tokiu atveju atstovautų tėvynainio interesams²⁸⁹. Be to, pastebima, kad diasporų požiūrį formuoja ir įvairios jas vienijančios organizacijos, turinčios ryšių ir su valstybinėmis institucijomis²⁹⁰. Kaip jau minėta, 2011 metais tuometinis prezidentas D. Medvedevas paskelbė apie Rusijos tėvynainių teisių gynimo ir paramos fondo, kuris esą turėjo padėti tiems, kurių „teisės yra pažeidžiamos“, sukūrimą, nors galiausia fondo veikla imta sieti ir su Rytų Ukrainoje sukilusiomis karinėmis grupuotėmis²⁹¹.

Tokios politikos efektyvumą teoriškai ir praktiškai didina faktas, kad posovietiniame regione paplitusi rusų kalba, o valstybinei šios šalies televizijai būdingas didelis pasiekiamumas bei pasisekimas²⁹². Lietuvoje kalbinis aspektas taip pat atlieka reikšmingą vaidmenį, mat 2001 metų visuotinio surašymo duomenys parodė, kad daugiau nei 60 proc. gyventojų moka kalbėti rusiškai. Tiesa, pastebima tam tikrų pokyčių: nors praėjus dešimtmečiui rusų kalbą mokančių žmonių skaičius iš esmės nepasikeitė, reikšmingai išaugo mokančiųjų kalbėti angliškai procentas, o ši tendencija ypač ryški pažvelgus į jauniausią gyventojų kategoriją²⁹³.

Prioritetų teikimas tėvynainių politikai, „rusiškojo pasaulio“ idėjų sklaida bei rusų kalbos paplitimas iš dalies paaiškina ir Lietuvoje gyvenančių etninių grupių skirtumus, ypač etninių lietuvių ir nelietuvių dichotomiją. Pavyzdžiui, tyrimai rodo, kad Lietuvoje gyvenantys tautinių bendrijų atstovai dažniausia naudojami rusakalbe žiniasklaida: jei rusišką TV bent kartą per dieną žiūri 61 proc. šios grupės respondentų, tai lietuviška televizija populiariaumu nuo jos atsilieka du kartus (LRT žiūri 31 proc., kitas televizijas lietuvių kalba – 33 proc.). Be to, nelietuviai apie įvykius Ukrainoje pirmiausia sužino iš Rusijos TV kanalų (58 proc.) ir tik paskui iš lietuviškos televizijos (30 proc. iš LTV ir 38 proc. – iš kitų lietuviškos televizijos kanalų²⁹⁴).

²⁸⁷ Barghoorn, F. C., *Soviet Foreign Propaganda*, Princeton University Press, 2015, p. 240.

²⁸⁸ Van Herpen, M. H., *Putin's Propaganda Machine – Soft Power and Russian Foreign Policy*, Rowman & Littlefield, 2015, p. 149.

²⁸⁹ Thornton, R., „The Changing Nature of Modern Warfare. Responding to Russian Information Warfare“, Royal United Services Institute, no. 4 (160), 2015, p. 43–44, <http://koziej.pl/wp-content/uploads/2015/09/Responding-to-Russian-informationwarfare.pdf>.

²⁹⁰ Darczewska, J., *The Anatomy of Russian Information Warfare. The Crimean Operation, a case study*, p. 35.

²⁹¹ Grigas, p. 39.

²⁹² Grigas, p. 46.

²⁹³ Veidas.lt, „Lietuvių daugiakalbystė – tarp anglų ir rusų“, 2016-03-05, <http://www.veidas.lt/lietuviu-daugiakalbyste-%E2%80%93-tarp-anglu-ir-rusu>.

²⁹⁴ BNS, „Tautinės mažumos apie įvykius Ukrainoje sužino iš rusiškų kanalų“, 2015-01-07, <http://kauno.diena.lt/naujienos/lietuva/salies-pulsas/tautines-mazumos-apie-ivykius-ukrainoje-suzino-rusijos-ziniasklaidos-668241>.

Tai sąlygoja ir geopolitinių procesų ar informacinės erdvės interpretavimo specifiką – 2014 m. paprašius įvardyti, kas kaltas dėl konflikto Ukrainoje, lietuvių ir nelietuvių atsakymai žymiai skyrėsi. Dauguma lietuvių (55 proc.) pareiškė, kad dėl konflikto Ukrainoje kalta Rusija, o nelietuvių grupėje tokių buvo tik 16 proc. Kad kalta Ukraina, tvirtino 10 proc. lietuvių ir 26 proc. nelietuvių. Kalbant apie JAV ir Europos Sąjungos kaltę – atvirksčiai: ją pripažino tik 7 proc. lietuvių ir žymiai daugiau nelietuvių (23 proc.). Be to, vertindami Rusijos žiniasklaidą, dauguma lietuvių (60 proc.) laikėsi nuomonės, kad ji, atspindėdama įvykius Ukrainoje, yra neobjektyvi. Tik 10 proc. lietuvių teigė, kad ji objektyviai praneša apie įvykius Ukrainoje. Nelietuvių atsakymai pasiskirstė maždaug vienodai: 30 proc. sakė manantys, kad įvykiai atspindimi objektyviai, ir 29 proc. – kad neobjektyviai²⁹⁵. Panašios tendencijos, kurios skatina visuomenės susiskaldymą, pastebimos ir kitose Baltijos šalyse: pavyzdžiui, Estijoje atliktas tyrimas parodė, kad estų ir rusų kalbomis kalbantys asmenys gyvena skirtingoje informacinėje erdvėje ir kad pagrindiniai informacijos šaltiniai, kuriais pastarieji naudojasi, yra rusiški TV kanalai, todėl nuomonė dėl narystės NATO, nacionalinės Estijos gynybos, tokių valstybių kaip Rusija ir JAV santykių ar apskritai Vakarų pasaulio labai priklauso nuo to, kaip apie tai informuoja Kremliaus žiniasklaidos šaltiniai²⁹⁶. Todėl tautinės bendrijos tampa viena iš pagrindinių auditorijų, tinkamų dezinformacijai skleisti.

Galiausia Rusija tikslingai pasitelkia sovietinės nostalgijos naratyvą, kuriuo siekiama dar didesnio Lietuvos ar kitų valstybių gyventojų, nusivylusių gyvenimu įvykus pokyčiams, palankumo. Pavyzdžiui, Nacionalinės rinkimų studijos apklausos duomenimis, 2012 m. pabaigoje 37 proc. gyventojų visiškai pritarė teiginiui, kad „Sovietiniais laikais buvo gyventi geriau negu dabartinėje Lietuvoje“, arba su juo sutiko ir tik 17 proc. tam prieštaravo²⁹⁷. Nors tolstant nuo ekonominės recesijos padarinių nostalgiją jaučiančiųjų sumažėjo, tai liko puiki terpė Kremliaus informacijos bangoms, nukreiptoms būtent į šią auditoriją. Vadinasi, dar vienas Rusijos propagandos taikinyš – socialinę atskirtį jaučiantys visuomenės sluoksniai.

6.5. Žiniasklaidos panaudojimo technikos

Medijos išlieka svarbiausiu propagandininko sklaidos kanalu. Įtaigiausia propagandos siunčiama žinutė bus ta, kuri „ištirpsta“ žiniasklaidos turinyje žodžiu, vaizdu, garsu. Todėl svarbu aptarti ir įvertinti technikas, kuriomis propagandininkas naudojasi, siekdamas paskleisti ir įtvirtinti savo siunčiamą žinutę viešojoje erdvėje.

Žurnalistikos prigimtis, kylanti iš socialinio poreikio žinoti ir skleisti naujienas, kalbant apie visuomenei svarbią informaciją, rodo mums esant tris dalykus:

- *rengėjus;*

²⁹⁵ Vilmorus, „Lietuviškos, rusiškos ir kitų šalių žiniasklaidos naudojimas ir vertinimas Lietuvoje“, 2014, p. 4, <http://www.rtk.lt/content/uploads/2015/09/Vilmorus-apklauso-ataskaita-2014-12-31.pdf>.

²⁹⁶ Dougherty, J., Kaljurand, R., „Estonia’s “Virtual Russian World”: The Influence of Russian Media on Estonia’s Russian Speakers“, International Centre for Defence and Security, 2015, http://www.icds.ee/fileadmin/media/icds.ee/failid/Jill_Dougherty__Riina_Kaljurand_-_Estonia_s__Virtual_Russian_World_.pdf.

²⁹⁷ Ramonaitė, A., „Kas ilgisi sovietmečio? Ekonominio statuso, socialinės aplinkos ir vertybinių nuostatų įtaka sovietinei – antisovietinei skirčiai Lietuvoje“, Sociologija. Mintis ir veiksmai, 2013, nr. 2 (33), p. 267.

- *kūrimo procesą;*
- *rezultatą.*

Iš to susideda žiniasklaidos sistema, kurioje atsiranda ir veikia ne tik fiziniai, bet ir juridiniai asmenys, organizuojantys žiniasklaidos įmonių veiklą. Produktas, arba kitaip – žurnalistinė ir pramoginė informacija, skirta įvairioms auditorijoms, struktūruojama, kad vartotojai galėtų ją rasti ir pasirinkti pagal savo interesus. Struktūra pradeda nuo leidinio pavadinimo ir baigiama jo metrika žiniasklaidos priemonės turinyje. Turinio struktūra, remiantis žurnalistinės informacijos žanrais, rūšimis ir problematika, yra svarbiausia siekiant auditorijos ir rėmėjų (įskaitant reklamos užsakovus) dėmesio.

Taigi propaganda ir žiniasklaida, kaip rodo istorinė patirtis, ne vienos valdžios valia buvo ir yra susiję laukai. Propagandininkui būtina ir naudinga žiniasklaidos struktūra, kurioje jis gali „ištirpdyti“ informaciją.

Kita vertus, mums rūpi, kuo ši bendrais bruožais pastebima teorinė sąsaja yra ypatinga kalbant apie Rusijos propagandą.

Jei į aukščiau išskirtus tris dalykus naujai pažvelgtume tik propagandos aspektu, galėtume sutikti – kad ir kokį propagandos apibrėžimą pasirinktume, bet kuris iš jų visiškai tinka propagandai identifikuoti. Tai nieko keista: XX a. 3–4 dešimtmečiais ir Lietuvoje, ir kitur Europoje „propagandos“ bei „žurnalistikos“ terminai vartoti kone kaip sinonimai, o po Antrojo pasaulinio karo komunistinėje valstybių stovykloje, ypač SSRS, buvo mokoma, kad žurnalistika yra propaganda partijos uždavinių požiūriu.

Johnas C. Merrillas XX a. pabaigoje yra parašęs, kad „veik neįmanoma šiuolaikiniame pasaulyje galvoti apie žiniasklaidą²⁹⁸ neatsižvelgiant į propagandą“²⁹⁹ ir kad žiniasklaida yra pripildyta plataus pobūdžio propagandos ir tokio pat pobūdžio propagandininkų. Iš tikrųjų tai nėra itin dramatiškas atradimas: pavyzdžiui, suvokdami žurnalistiką kaip politinės komunikacijos elementą, *turime tikėtis*, kad politikos ir žurnalistikos *sąveika* negali išvengti įvairių pranešimų, tarp jų – ir propagandinės informacijos.

Kaip ir anksčiau, taip ir šiuolaikiniame pasaulyje, kalbant apie žurnalistikos ir propagandos santykį, būtent žiniasklaidos sistemos padėtis ir žurnalistų statusas yra esminės sąlygos, kurios turėtų leisti pastebėti ir atskirti propagandos atvejus arba jos procesą. Todėl tiesiogiai „sulieti“ propagandą ir žiniasklaidą, propagandos technikas ir žurnalistiką teoriškai yra netikslu, o praktiškai tai būtų nusikaltimas auditorijų ir žurnalistikos profesijos atžvilgiu.

Žiniasklaidos sistemą apibūdina teisinė ir ekonominė jos nepriklausomybė nuo politinės valstybės valdžios bei nuo kito verslo įtakos: žiniasklaidos įmonių savarankiškumas teisiniu požiūriu yra visuomenės intereso gauti ją dominančią informaciją pagrindas; galimybė steigti internetinį

²⁹⁸ Angl. *Mass media*.

²⁹⁹ Merrill, J. C., *Journalism Ethics: Philosophical Foundations for News Media*, St. Martin's Press, 1997, p.17.

laikraštį, radiją, televiziją ir neįsistatytą tiesioginės valstybės ar įvairių verslo institucijų įtakos mintyje turint pranešimo turinį gali užtikrinti laisvus informacijos mainus.

Šie optimalūs reikalavimai paprastai atspindi demokratiškas valstybių teisės aktuose. Nepaisant to, kad yra atvejų, kai į žiniasklaidos lauką arba, tiksliau tariant, į jos turinio formavimo procesą braunasi tiek politinė valdžia, tiek kito verslo veikėjai, įstatymų įgyvendinimo aplinkybės gali atskleisti žiniasklaidos nepriklausomybę ir laisvą poziciją atitinkamoje šalyje. Net ir tada, kai kas nors bando paveikti žiniasklaidos turinį nepaisydamas ne tik įstatymo normų (tarkime, kai cenzūra šalyje yra draudžiama), bet ir darydamas spaudimą tais svertais, kuriais disponuoja pagal kompetencijas³⁰⁰, jis pažeidžia viešąjį interesą ir tokiu atveju pati žiniasklaida turi informuoti apie kišimąsi į žinių pateikimą ir apie bandymą daryti įtaką. Tai jau yra tam tikra riba, kai galime spręsti, ar viešumo užtenka, kad žiniasklaidos veiklą ribojantys veiksniai būtų pašalinti.

Kadangi dabar mus domina propagandos ir žiniasklaidos sąveika žiniasklaidos priemonių naudojimo aspektu, išnagrinėsime tik tas technikas, kurios yra arba gali būti taikomos rengiant propagandinę informaciją. Tačiau visų pirma būtina įvardyti ir tiesiogines valstybės propagandos įtakos žiniasklaidai galimybes, kurias lemia naudojimasis valdžios galiomis.

Kalbėdami apie žiniasklaidos sistemos pokyčius Rusijoje nuo 2000 metų, kai buvo priimta Rusijos Federacijos nacionalinio saugumo koncepcija³⁰¹ ir Nacionalinio saugumo doktrina³⁰², pažvelkime, kokią įtaką tai turėjo ir turi žiniasklaidos statusui tarptautiniame kontekste, nes nuo to priklauso jos turinys, skleidžiamas tiek Rusijos, tiek ir užsienio auditorijoms. Kaip minėta ankstesniuose skyriuose, šie dokumentai – tai Rusijos informacinės politikos gairės, kuriose įvardyti vadinamieji „pavojai“, Rusijai neva kylantys iš Vakarų, pavyzdžiui, gresiantis „išstūmimas“ iš tarptautinės informacinės erdvės. Vėlesni sprendimai rodo, kad Rusija pati ėmė vykdyti tai, kuo kaltino demokratines Vakarų šalis. Per keletą metų Rusijos žiniasklaidos sistema tapo visiškai kontroliuojama Rusijos vyriausybės: šis žiniasklaidos veikimo modelis, būdingas autokratinėms šalims, lėmė tai, kad Rusijos žiniasklaidos priemonėms sugrąžinta tiesioginė užduotis skleisti provyriausybines nuomones (pozicijas). Žiniasklaidos verslas tapo vyriausybės įtakos galia, kuri realizuojama atvirai taikant cenzūrą³⁰³, nors Rusijos Federacijos Konstitucijoje ne tik cenzūra yra draudžiama³⁰⁴, bet ir atitinkama

³⁰⁰ Pavyzdžiui, jeigu valdžia nustato tam tikrus (palyginus su kitu verslu didesnius) mokesčius žiniasklaidai.

³⁰¹ „Nacionalinio saugumo koncepcija“ (rus. Концепция национальной безопасности), Rusijos Federacijos Prezidento įsakas, 2000-01-10, nr. 24, <http://www.scrf.gov.ru/documents/1.html>.

³⁰² „Informacinio saugumo doktrina“ (rus. Доктрина информационной безопасности), Rusijos Federacijos Prezidento įsakas, 2000-09-09, nr. Пп-1895, <http://www.scrf.gov.ru/documents/6/5.html>.

³⁰³ 2014 m. Federalinė ryšių, informacinių technologijų ir masinės komunikacijos priežiūros tarnyba (rus. Федеральная служба по надзору в сфере связи, информационных технологий и массовых коммуникаций, Роскомнадзор), vadovaudamasi aukščiau minėtu nutarimu, pradėjo kurti draudžiamų leidinių (tinklų) registrą. Šiame registre atsirado opozicinių leidinių, tokių kaip: Grani (Грани.ру), Kasparov (Каспаров.ру), Kasdieninis žurnalas (Ежедневный журнал) ir buvusio kandidato į Maskvos merus Aleksejaus Navalno dienoraštis Navalny.com. 2016 m. liepos mėn. Rusijos Generalinė prokuratūra pareikalavo iš aukščiau minėtos Tarnybos blokuoti leidinius, kuriuose siūloma boikotuoti Rusijos Dūmos rinkimus. Plačiau: Federalinė ryšių, informacinių technologijų ir masinės komunikacijos priežiūros tarnyba, www.rkn.gov.ru.

³⁰⁴ „5. Užtikrinama masinės informacijos laisvė. Cenzūra draudžiama“ (rus. 5. Гарантируется свобода массовой информации. Цензура запрещается.). Cituota iš: Rusijos Federacijos Konstitucija, 1993, str. 29.

propaganda³⁰⁵, kurios aprašymas visiškai atitiktų bent jau tą monografijoje aukščiau minimų Rusijos televizijų 2014–2015 metų pranešimų turinį, kuris paskatino priešiškimą tarp Ukrainos ir Rusijos, tarp ukrainiečių ir rusų³⁰⁶.

Pagrindinio įstatymo nuostatų nepaisymas rodo, kad pati valstybės valdžia peržengė ribą, kai propagandą akivaizdžiai pavertė politikos priemone, nes būtent valdžios kontroliuojama žiniasklaida, kaip stambiausia Rusijos medijų sistemos dalis, pažeidžia ne ką kita, o valstybės Konstituciją. Taigi politinė galia buvo sujungta su žiniasklaidos galia, Rusijos propaganda paversta institucionalizuota informacinės politikos rūšimi ir nukreipta plėsti pasaulyje informacinę erdvę ir išlaikyti informacinę įtaką, įtaigiai formuodama savo pretenzijas ir grobikiškus veiksmus pateisinančią nuomonę. Tokios politikos sąlygomis žiniasklaida yra viena iš pagrindinių priemonių ir taikinių siekiant efektyvaus rezultato.

Rusija nuolat ieško būdų, kaip keisti nuomonę užsienyje, kur ji nėra pajėgi įvesti tiesioginę žiniasklaidos cenzūrą, tačiau gali naudotis užsienio institucijų, organizacijų veikla, diskusijomis socialiniuose tinkluose. Taigi, Rusijai (o kitu atveju – ir kitai šaliai ar organizacijai) įgyvendinant propagandinius tikslus, turime du žiniasklaidos panaudojimo laukus. Vienas laukas, kai valstybė kontroliuoja žiniasklaidos priemones, stebi, seka jų pranešimų turinį pagal problematiką ir jų autorius, siūlo vadovautis valdžios ir (ypač) valstybės vadovų pozicija.

Kitame lauke, kur propagandininkas tiesiogiai negali nurodyti žiniasklaidos priemonei, kaip ir ką publikuoti, formuodamas turinį jis gali taikyti žymiai išmanesnes technikas arba poveikio metodus. Kalbant konkrečiau, propagandininkas kaip rengėjas tam tikrą žiniasklaidos priemonę siekia paversti daiktu, kuriuo naudodamasis galėtų pateikti savo informaciją ir sumanytą pranešimą paversti tokia žurnalistine žinia ar pramoginio žanro žinute, kuri auditorijai atrodytų kaip patikimas pačios žiniasklaidos priemonės kūrinys. Žinodami, kaip demokratiname pasaulyje veikia laisvojo modelio žiniasklaida (nepaisydami įsivyravusio pesimizmo, kad žiniasklaida praranda objektyvaus pranešėjo vaidmenį), propagandininkai naudojami žurnalistikos prigimtimi. Šiuo atveju jie gali pasitelkti ir aukščiau apibūdintas institucijas (įstaigas, vadinamąsias nevyriausybinės organizacijas, konferencijas, pan.), kurios savo veikla gali būti naudingos propagandos sklaidai.

Tokioms technikoms apibūdinti tiktų citata, kurią yra pateikęs H. Laswellas iš Vokietijos generolo Ericho Ludendorffo prisiminimų apie Pirmąjį pasaulinį karą: „Gera propaganda turi aplenkėti politinius įvykius; ji turi „išvalyti“ kelią politikai ir formuoti visuomenės nuomonę nesudarydama

³⁰⁵ „2. Neleidžiama propaganda arba agitacija, kuri skatina socialinę, rasinę, nacionalinę ir religinę neapykantą bei priešiškimą. Draudžiama socialinio, rasinio, nacionalinio, religinio ar kalbinio pranašumo propaganda“ (rus. 2. Не допускаются пропаганда или агитация, возбуждающие социальную, расовую, национальную или религиозную ненависть и вражду. Запрещается пропаганда социального, расового, национального, религиозного или языкового превосходства.) Cituota iš: Rusijos Federacijos Konstitucija, 1993, str. 29.

³⁰⁶ Opozicinės Rusijos žurnalistas Maksimas Ševčenko radijo laidoje teigė: „Daug kartų mačiau, kaip per valstybinius (nekalbant jau apie privačius) TV ir radijo kanalus kalbėdavo politologai ir Rusijos Dūmos deputatai (ankstesni ir dabartinio šaukimo), kurie visai Rusijos Federacijai ir visai Ukrainai skelbė savo mintis apie tai, kad tokios tautos kaip ukrainiečiai nėra – tai tam tikras nevykęs rusų porūšis <...>. O iš Rusijos TV kanalų srautu liejasi melas apie vahabitus ir Krymo totorių tautos terorizmą“. Cituota iš: „Rusijos istorijos ukrainietiška riba“, Echo Moskv, 2014-03-05.

įspūdžio, kad tai daro.”³⁰⁷

Taigi tas antrasis žiniasklaidos laukas, kurio valstybės propagandininkas negali valdyti tiesiogiai ir kuriame turi veikti rafinuotai, aprėpia kelis veiksnius: žurnalistą, žurnalistinę veiklą ir žiniasklaidos priemonę. Šis laukas ir jam taikomos poveikio priemonės – tai Vakarų šalių žiniasklaida ir žurnalistai bei prodiuseriai.

Jau minėtas J. Merillas yra pasiūlęs žurnalistui paklausti savęs: „Ar aš esu propagandininkas?“ Jis išskyrė du požymius, kurie esą leidžia konkretų žurnalistą vertinti kaip propagandininką, tai yra: žurnalistinio darbo stilius ir jo būdas etiniu, ideologiniu ir psichologiniu aspektais. Šie požymiai neabejotinai yra itin reikšmingi, bet mes turime atsižvelgti ir į žiniasklaidos priemonės struktūrą bei darbo metodus: ar žurnalistinio kūrinys (rankraštis, darbinis siužetas) yra tikrinamas, redaguojamas ir kaip tai daroma. Jei nagrinėti pradėtume nuo žurnalistinio asmenybės, turėtume papildyti J. Merillo pateiktą žurnalistinio charakteristiką, kuri žiniasklaidos darbuotoją leistų įvertinti kaip propagandininką: pasirengimas dirbti informacijos sklaidos srityje, t. y. studijų vieta ir aplinkybės, įgytos žinios ir intelektas (įskaitant kalbų mokėjimą), yra svarbios ypatybės, turinčios įtaką informacijos pasirinkimui ir darbui su žiniasklaidos šaltiniais. Kalbant apie kiekvieną rašinį ar siužetą svarbi autoriaus asmenybė, kompetencija, patirtis. JAV žurnalistikos profesorius išryškino šiuos žurnalistinio kaip propagandininko darbo bruožus:

- stereotipų naudojimą;
- nuomonės kaip fakto pateikimą;
- šališką priskyrimą;
- informacijos atranką („kai atrankos būdas tampa akivaizdus“); klaidinančią antraštę;
- šališką vaizdą (t. y. objekto pateikimą fotografijoje);
- cenzūrą (kai informacija pateikiama laikantis redakcijos pozicijos ir informacija pertvarkoma siekiant numatyto įspūdžio);
- informacijos apie asmenis, įvykius kartojimą;
- pabrėžimą to, kas neigiama;
- rėmimąsi autoritetinga institucija ar asmeniu;
- tikrovės ir tariamų dalykų suliejimą pranešime³⁰⁸.

Visa tai galima suvokti stebint, analizuojant žurnalistų ir redaktorių darbą žiniasklaidos psichologijos aspektu³⁰⁹ ir perprantant žiniasklaidos filosofiją. Profesinės žurnalistų organizacijos ne tik stebi

³⁰⁷ Lasswell, H. D., *Propaganda Technique In The World War*, London: Kegan Paul, Trench, Trubner & Co., 1927.

³⁰⁸ Merrill, J. C., p.19.

³⁰⁹ Ulfkotte, U., *Taip meluoja žurnalistai*, Mintis, 2003. 2014 m. šis vokiečių žurnalistas, buvęs „Frankfurter Allgemeine Zeitung“ redaktorius, išleido knygą „Perkamieji žurnalistai“ (*Gekaufte Journalisten. Wie Politiker, Geheimdienste und Hochfinanz Deutschlands Massenmedien lenken*, Kopp Verlag: Rottenburg, 2014), kurioje informuoja, kaip JAV Centrinė žvalgybos valdyba (CŽV) verbuoda-

korupcijos atvejus žiniasklaidos sistemose, bet ir teikia rekomendacijų, kokių veiksmų imtis, kad šiam reiškiniui nebūtų sąlygų³¹⁰. Tai, kad politinės propagandos sklaida gali tapti tam tikra korupcijos forma, – teoriškai neabejotinas dalykas: žurnalistika nuo seniausių laikų buvo ir žvalgybos įstaigų dėmesio objektas, ir verslo konfliktus nagrinėjanti institucija. Žurnalistų etika yra ne tik teisinė, bet ir moralinė norma, todėl redaktoriaus ar korespondento, kuriam gaunamas profesinis atlygis atrodo santykinai nepakankamas, bendradarbiavimas su įvairiais saugumo institucijų, politikos, verslo šaltiniais už papildomą atlygį niekaip negali būti pateisinamas³¹¹.

Kita vertus, propaganda kaip manipuliacijos, išankstinio tikslo procesas negali aprėpti visos žiniasklaidos, kai ji nėra organizaciškai pavaldi propagandininkui ir kai kiekviena žiniasklaidos priemonė turi darbuotojų etikos kodeksą, kurio laikosi. Šios pastabos gali paskatinti pasigilinti apskritai į politikų ir politinių institucijų ryšius su žurnalistika ir žiniasklaidos priemonių vadovais jau kitu – politinių kampanijų – aspektu. Nagrinėdami žiniasklaidos lauką Rusijos propagandos požiūriu, išskiriame tik tuos propagandos būdus, per kuriuos atsiskleidžia Rusijos politinės įtakos požymiai.

Šiuolaikinės technologijos suteikia galimybę Rusijai pasiekti įvairias pasaulio auditorijas ir todėl ji, tuo naudodamasi, pasaulyje jau yra išplėtojusi transliacijas vaizdo ir garso kanalais. Visur, kur yra rusiškai suprantanti auditorija, Rusija siekia perduoti vadinamąją „alternatyvią nuomonę“ – taip tai apibūdina prezidentas V. Putinas³¹². Pristatant prie auditorijų, Rusijoje propaganda kuriama pertvarkant laidų blokus ir pritaikant technologijas remiantis tam tikrų auditorijų pasirengimu priimti informaciją, todėl valstybė įgyvendina atitinkamą informacinę politiką, kad vaizdinė ir garsinė

vo žurnalistus, kad jie apie JAV rašytų palankiai, o apie Rusiją – neigiamai. Pirmą kartą tokią informaciją jis pateikė propagandinei Rusijos vyriausybės televizijai RT 2014 m. spalio mėn. Remdamasis šaltiniais vokiečių žurnalistas siekė atskleisti Vokietijos žurnalistų korupciją.

³¹⁰ 2015 m. Europos žurnalistų federacija paskelbė ataskaitą „Untold Stories – How Corruption and Conflicts of Interests Stalk the Newsroom“ ir pateikė rekomendacijų: 1. Įsipareigoti žiniasklaidos priemonės viduje skaidriai pateikti aktualią informaciją, susijusią su politinių ir finansinių interesų savininkais, valdytojais, redaktoriais ir visais pirmaujančiais žurnalistais bei pranešėjais; 2. parengti taisykles, kuriomis būtų draudžiamas nereikalingas kišimasis į žurnalistų darbą ir visiškai atskleidžiami ryšiai bei sandoriai tarp žiniasklaidos ir valstybės pareigūnų; 3. nustatyti standartus pateikiant visų formų viešąją reklamą; 4. sukurti nepriklausomą ir skaidrią sistemą, skirtą įvertinti žiniasklaidos veiklą bei reitingus; 5. nustatyti vidaus tvarką potencialiems interesų konfliktams visuose lygmenyse atskleisti; 6. sudaryti darbo sąlygas žurnalistams, kurie atitinka tarptautinius darbo standartus ir parengti sutartis; 7. susitarti dėl vidaus taisyklių ir procedūrų, kuriomis būtų užtikrinamas visas atlyginimas už turinio kūrimą, ir nustatyti aiškų skirtumą tarp redakcinio ir žurnalistinio darbo; 8. pradėti debatus nacionaliniu ir tarptautiniu lygmenimis dėl struktūrų kūrimo užtikrinant visuomenės paramą pliuralistinei ir etiškai žurnalistikai nepažeidžiant redakcijų nepriklausomybės. Plačiau: White, A. (ed.), „Untold Stories: How Corruption and Conflicts of Interest Stalk the Newsroom“, Ethical Journalism Network, 2015, <http://europeanjournalists.org/blog/2015/03/16/corruption-in-the-media-is-killing-ethical-journalism-says-ejn/>.

³¹¹ „Laikraščio Tauragės kurjeris redaktorė Ramunė Ramanauskienė sulaukė pelningo pasiūlymo spausdinti Kremliaus propagandą primenančius straipsnius. Nepažįstamas rusas siūlėsi sumokėti šimtus eurų, bet prašė neišrašyti sąskaitų ir atlygį priimti grynais. Su vyru, kuris prisistatė Kaliningrado srities gyventoju, Tauragės kurjerio redaktorę suvedė Tauragės socialdemokratų politikas <...>“. Cituota iš: Pancerovas, D., „Rusijos žvalgybai nepavyko pasinaudoti Tauragės laikraščiu savo propagandai skleisti“, 2015-03-24, <http://www.15min.lt/naujiena/aktualu/lietuva/rusijos-zvalgybai-nepavyko-pasinaudoti-taurages-laikrasciu-savo-propagandai-skleisti-56-492871>.

³¹² Minint stambiausio Rusijos žiniasklaidos holdingo „Rusijos valstybinė televizijos ir radijo sklaidos kompanija“ sukaktį 2016 m., Rusijos prezidentas priėmė kompanijos atstovus atostogų rezidencijoje Sočyje, įteikė apdovanojimus ir padėkojo „už pasaulinio masinės informacijos priemonių monopolio įveikimą“. Plačiau: Лента.Ру, «Не пропаганда какая-то. Путин похвалил российское телевидение за заботу», 2016-05-13, <https://lenta.ru/articles/2016/05/13/непропаганда/>. Šią medijų kompaniją sudaro pagrindiniai kanalai: Россия 1, Россия Культура, Россия 24; tarptautinis kanalas РТР-Планета, rusiška TV stotis Евроньюс, internetinis TV kanalas Россия, per 80 Rusijos regioninių televizijos ir radijo stočių, penkios radijo stotys (Радио России, Маяк, Культура, Вести ФМ и Юность), skaitmeninės TV paketas, sudarytas iš 17 specializuotų kanalų.

informacija iš Rusijos šiuolaikinėmis technologijomis pasiektų gyventojus užsienyje³¹³. Kita veiklos rūšis – užsienio žiniasklaidos priemonių įtraukimas įgyvendinant valstybinius Rusijos propagandos užsakymus ir užsienio žurnalistų informacinis aprūpinimas ne tik kompensuojant kelionių išlaidas, bet ir sudarant atitinkamą pažintinę programą. Suprantama, Rusijos valdžia sprendžia, kuri veikla yra efektyviausia ir kam perspektyvu skirti lėšų³¹⁴.

Be to, oficialūs Rusijos dokumentai, susiję su žiniasklaidos veikla užsienyje, negali atspindėti visų juridinių ir juolab fizinių asmenų, kurie dalyvauja kaip propagandininkai,³¹⁵ – analizuojant ryšius, matyti nuolatinė informacijos politikos plėtra. Rusijoje veikia ne tik valstybinės, bet valstybės reguliuojamos „nepriklausomos“ televizijos, kurių tikslas – rengti laidas būtent užsienio auditorijoms³¹⁶. Užsienio šalyse registruotos žiniasklaidos bendrovės (pavyzdžiui, Latvijoje ir Didžiojoje Britanijoje 2002 m. registruota *Baltic Media Alliance*³¹⁷) Rusijos televizijų sukurtą produkciją pritaiko atitinkamų šalių žiūrovams ir transliuoja ją atsižvelgdamos į laiką bei pramogų interesą:

- specialios regiono žinios rengiamos išlaikant nustatytą transliuojamo kanalo standartą³¹⁸;
- priimama vietos verslininkų reklama, kurie, vadovaudamiesi tik „žiūrimumo“ kriterijumi, prisideda prie propagandos retransliavimo;
- sukuriama grįžtamojo ryšio su regiono žiūrovais įspūdis, nes siūloma reaguoti į tam tikras aptariamąs problemas, temas.

Kitaip tariant, propagandos skverbimasis į žiniasklaidą ir per ją į auditorijas kaip nuolatinis or-

³¹³ „Iš masinės komunikacijos srities uždavinių išskiriama šie: Rusijos Federacijos televizijos ir radijo sklaidos tinklo modernizavimas, įskaitant perėjimą prie skaitmeninio transliavimo ir transliavimo plėtros artimajam bei tolimajam užsieniui“ (versta iš rusų k.). Toks uždavinys pateikiamas tikslinės programos „Televizijos ir radijo transliacijos plėtra Rusijos Federacijoje 2009–2015 metais“ koncepcijoje (rus. Концепция федеральной целевой программы «Развитие телерадиовещания в Российской Федерации на 2009 - 2015 годы»), kurią Rusijos Federacijos Vyriausybė patvirtino 2009-09-21 d. nutarimu, http://rtrs.ru/basic_documents/fcp_documents/.

³¹⁴ Rusijos Federacijos užsienio reikalų ministerija, koordinuodama tarptautinius ryšius su užsienio žiniasklaida, stengiasi tai daryti per „Rossotrudničestvo“ agentūrą. Apie šią veiklą galima spręsti iš ministerijos ataskaitų, kaip antai: „2014 metų pabaigoje buvo ištirtas priemonių, nukreiptų pozityviam šiuolaikinės Rusijos suvokimui pasaulyje, efektyvumas 5 šalyse – Armėnijoje, Kazachstane, Kinijoje, Moldovoje, Vokietijoje“. Tame pačiame dokumente rašoma: „Rossotrudničestvo“ užsakymu televizijos kanalas RTVi užsienio auditorijoms sukūrė laidų ciklus, skirtus rusų kalbai, Rusijos kultūrai, tėvynainių padėčiai įvairiose šalyse ir kitiems Rusijos kultūros ir humanitarinių ryšių aspektams. <...> TV projektas aprėpė NVS, Baltijos šalis, Gruziją, Izraelį, Bulgariją, Vokietiją, Prancūziją, Ispaniją, Didžiąją Britaniją, Austriją, Šveicariją, JAV, Kanadą, Australiją. <...>“ Rugsėjo mėnesį, remdamasi Rusijos Prezidento programa „Naujoji karta“, „Rossotrudničestvo“ surengė trumpalaikę pažintinę jaunųjų britų žurnalistų delegacijos kelionę ir užtikrino jai informacinę palydą. Tai atspindėjo ir agentūros tinklalapyje. Britų delegacijos sudėtyje buvo pirmaeilių apžvalgininkų, redaktorių ir reporterių, taip pat dokumentinių filmų prodiuserių ir stebėsenos agentūrų vadybininkų iš tokių leidinių kaip *The Time*, *The Sunday Times*, *The Guardian*, *New Statesman*, *New African*“ (versta iš rusų k.) Cituota iš: «Об основных итогах деятельности Министерства иностранных дел Российской Федерации в 2014 году и задачах на среднесрочную перспективу», 2015-06-08, http://www.mid.ru/foreign_policy/news/-/asset_publisher/cKNonkJE02Bw/content/id/1404057.

³¹⁵ Galima teigti, kad propaganda pradeda nuo Prezidento informacijos valdybos bei paties Prezidento ir baigiant užsienyje dirbančiais Rusijos institucijų, įstaigų atstovais ir jų bendradarbiais.

³¹⁶ Pavyzdžiui, TV kompanijos HTB televizija HTB Мир ir HTB Америка skelbiasi esą skirtos Europos, JAV ir buvusios SSRS žiūrovams.

³¹⁷ Verta dėmesio „Baltic Media Alliance“ direktoriaus pastaba: „Reikšmingas tik pats vaizdo contentas (=turinys) ir jo pateikimo žiūrovui faktas. Todėl BMA kelia vėliavą, kurioje matyti šūkis „Turinys ir skverbtis“. Cituota iš: Baltijos Mediju Alianse, „O BMA“, <http://lt.1bma.lv/ru/apie-holdinga/apie-mus/>.

³¹⁸ Pavyzdžiui, 2004–2015 m. ir nuo 2016-02-15 vėl Lietuvai rengiama ir transliuojama laida «Литовское время».

ganizacinis finansų ir kultūros išteklių valdymo procesas jau įgijo ne tik profesionalios žiniasklaidos pavidalą, bet apskritai virto profesionalia, nors ir agresyvia komunikacija.

Taigi, propagandą suvokdami kaip sisteminę veiklą, o žiniasklaidą – kaip vieną iš efektyviausių būdų paveikti ir formuoti viešąją nuomonę, galime ir turime tikėtis propagandos skverbimosi (dėl Rusijos interesų) ir į kitos užsienio ar užsienyje veikiančios žiniasklaidos struktūras – į jos darbuotojų planus ir kūrinis dėl įvairių Rusijos interesų. Taip pat reikia tikėtis nuolat išmanesnės, išradingesnės propagandos.

Taigi į klausimą, kaip skverbiasi propaganda, iš dalies atsakėme, pateikę J. Merillo suformuotą charakteristiką ir pabrėžę išorinių galios struktūrų vaidmenį mintyje turint žiniasklaidos priemonę ar net visą žiniasklaidos sistemą. Vis dėlto, užsibrėžę šioje monografijoje atskleisti propagandinės veiklos, kaip sisteminio poveikio, įvairovę, turime pažvelgti į užsienio žiniasklaidą propagandininko žvilgsniu. Mat užsienio žiniasklaidos darbuotojų įpareigojimas ir tiesioginis bendradarbiavimas su jais (pavyzdžiui, siūloma darbuotojams atvykti į Rusiją, susipažinti su ja ir parengti atitinkamų pranešimų) – tik vienas iš metodų juos paveikti. Jeigu pati žiniasklaidos priemonė nepakankamai kritiška, kad priimtų pasiūlymą savo korespondentui nemokamai keliauti į Rusiją ir rengti atitinkamus reportažus, vadinasi, tokius atvejus turi viešai kritikuoti žiniasklaidos analitikai³¹⁹.

Kitas skverbimosi metodas – paversti užsienio žiniasklaidos priemonės tokiais informacijos transliuotojais, kurie veiktų pagal monografijoje išnagrinėtą ir adaptuotą G. S. Jowetto ir V. Donell modelį. Tokiu atveju žiniasklaidos panaudojimo propagandos tikslais technikos žurnalistikos ir medijų teorijas „apverčia“ pasinaudodamos esminiais jų veikimo principais.

Nepaisant technologijų kismo, žiniasklaidai būdingos klasikinės ar, kitaip tariant, prigimtinės taisyklės ir struktūros, kurios užtikrina minėtą kūrimo procesą. Taigi procesas, kai orientuojamasi į savo produkto vartotoją ir į įstatymų suteiktą galimybę veikti, aprėpia:

1. informacijos atrankos ir sklaidos principus;
2. interesą sužadinti vartotojo smalsumą, nes tai lemia pripažinimą ir atlygį už darbą.

Pirmasis punktas reiškia, kad žiniasklaida nustato profesinius reikalavimus, kad galėtų sėkmingai pasiekti tai, kas paminėta antrame punkte. Visa tai susiejama į nuolatinį gyvybingą informacijos rengimo, sklaidos ir atsako ciklą. Jame transformuojamos tos vertybės, kurias pripažįsta vartotojai. Ir stebima, ieškoma, kuriama tik tai, kas reikšminga tam tikroms masinėms auditorijoms, nepaisant to, ar tai patinka atskiriems individams. Propagandininkas, siekdamas įsiskverbti į žiniasklaidos turinį, išmano ne tik šio ciklo ypatumus, bet ir jos auditorijų psichologiją.

Visą XX amžių ir dabar vykstanti diskusija dėl to, ar žurnalistika yra objektyvi ir kodėl žiniasklai-

³¹⁹ Štai kaip Sovietų Sąjungą aplankydavusių Vakarų žiniasklaidos priemonių darbuotojų kelionės rezultatai prisimena sovietinės valdžios vertėjas ir žurnalistas: „Spektakliai – gerai surepetuoti, ne kartą naudoti. Ir rezultatas būdavo, kaip įprasta, toks, kokio reikia. Skirtingos politinės orientacijos svečiai išvyksta į tėvynę beveik vienodai sušukuoti – pasiryžę papasakoti „tiesą apie Sovietų Sąjungą“, atskleisti „amerikiečių profsąjungų lyderių iš AFT [Amerikos darbo federacijos – AFL] ir PPK [Pramonės profsąjungų kongreso – AFL-CIO] melą apie sovietų politinę sistemą ir profsąjungų beteisiškumą šalyje“, – rankraščio teisėmis publikuotoje knygoje rašo buvęs SSRS žurnalistas Japonijoje. Cituota iš: Чехонин, Б., Журналистика и разведка, Алгоритм, 2002.

da atlieka pramoginę funkciją, užuot vykdžiusi „šviečiamąją“ ar „auklėjamąją“ misiją, atskleidžia socialinį konfliktą tarp skirtingų lygmenų žmonių grupių, kurios nesutaria, kas yra vertingiausia keičiantis informacija. Tačiau tai nekeičia žiniasklaidos prigimties ir masinės auditorijos intereso gauti jai svarbų pranešimą.

Ką propagandininkui kuriant pranešimus gali reikšti objektyvumas kaip žurnalistikos principas ir kaip žiniasklaidos priemonės tikslas? Teoriškai – kliūtį, savo manipuliacinę veiklą siekiant masinės auditorijos.

Tačiau praktiškai propagandininkas teturi išmanyti žurnalistikos prigimtį ir žinoti visą konkrečios žiniasklaidos priemonės darbo ritmą. Nors žurnalistinis objektyvumas reiškia socialiai svarbią informaciją pateikti neturint išankstinės nuostatos, vienodai visų konflikto šalių atžvilgiu ir atsižvelgiant į asmens, fakto, įvykio reikšmę tam tikros situacijos kontekste, propagandininkas pasistengs pateikti žinią tarsi laikydamasis šių reikalavimų. Tai – *tariamasis objektyvumas*, arba tiksliau – jo imitavimas.

Pasinaudoti demokratinės žurnalistikos standartu skelbti tik patikrintą, objektyviai atrinktą informaciją yra tarsi „įteisintos“ apgaulės būdas: imituoju žiniasklaidos principų laikymąsi jai siūlomi „alternatyvūs“ šaltiniai, kurie tikrovėje yra vienos kilmės. Bet ar turi kas nors laiko tai nustatyti? Panagrinėkime, kaip dangstydamasis „objektyvumu“ propagandininkas stengiasi sustiprinti neigiamą informaciją apie asmenis ar aplinkybes tam tikroje šalyje ar bendruomenėje.

Žiniasklaidos priemonė gali gauti pranešimą apie įvykį, kur būtinai bus nurodyta *kita* konflikto šalis arba *nuomonė*: ta, dėl kurios propagandininkas suinteresuotas, kad žinia būtų paskleista kuo plačiau. Atrodo, tai ir yra objektyvus sprendimas – juk žurnalistikos standartas yra pristatyti priešingas pozicijas. Vis dėlto ši teorinė sąlyga yra tiek reikšminga, kiek mes galime būti įsitikinę, kad priešingos pozicijos yra pateiktos bent jau vienodai ir nė viena neturi nieko, kas užgožtų kitą. Panašiai į klausimą, kodėl Vakarų žiniasklaida buvo tokia *santūri* kalbėdama apie Rusijos vaidmenį 2014-ųjų Ukrainos konflikte³²⁰, atsako ir žiniasklaidos priemonės *Business Ukraine magazine* leidėjas bei žurnalistas Peteris Dickinsonas: „Reikšmingas veiksnys yra Vakarų žurnalistikai būdingas įsipareigojimas būti objektyviai (bent jau teoriškai). Šiuo principu (*pateikti abi pasakojimo šalis*) Kremlius meistriškai pasinaudojo, sumaniai perkėlęs jį dominančius naratyvus į vidurį“³²¹.

Tarkime, mums rūpi, kaip vyksta 2015–2016 m. Sirijos karas. Rusijos, kaip jo dalyvės, informacinės agentūros ne tik aprūpina pasaulio žiniasklaidą pranešimais, kuriuose atsispindi valstybės lyderių pozicija dėl karo įvykių; Vyriausybė užverčia pasaulį (redaktorius, politikus, verslininkus, menininkus) komentarais ir per savo diplomatus, kultūros veikėjus, kitus atstovus užsienyje pasiekia užsienio žurnalistus, kad jie susidarytų įspūdį esant vadinamajai nuomonių „įvairovei“.

³²⁰ Dickenson, P., „How the International Media Enables Russian Aggression in Ukraine“, *The Atlantic Council*, 2016-08-30, <http://www.atlanticcouncil.org/blogs/new-atlanticist/how-the-international-media-enables-russian-aggression-in-ukraine>.

³²¹ Ten pat rašoma: „Why has the media been so cautious about Russia’s role in the conflict? <...> Many report on “pro-Russian forces,” despite the redundancy of such terms when discussing Russian nationals. Heavyweights like the BBC and Canada’s CBC acknowledge the Russian factor while still referring to a “Ukrainian Civil War.” <...> One key factor is the commitment to objectivity that marks Western journalism (in theory, at least). This dedication to telling “both sides of the story” has been masterfully exploited by the Kremlin, which has managed to shift the middle ground by demanding the inclusion of its own narratives.“

Atsižvelgdama į tai, kad žurnalistikos standartas yra pateikti priešingą nuomonę, Rusijos propaganda palyginti sėkmingai ją ir įsiūlo: melaginga, visuomenę klaidinanti pozicija (išryškėjanti ypač per politines krizes, tokias kaip Krymo užėmimas) patenka į žiniasklaidą kaip „alternatyvi“ ir šitaip Rusija priverčia auditorijas svarstyti, kas tikra, o kas tariama. Tai ir yra propagandininko siekis – kad visuomenės abejotų politiniais Vakarų veiksmais ir priimtų melagingą žinią, dėl kurios turinio į disputus įsivelia ir politikai, ir apžvalgininkai,³²² kaip tikrą, o Rusija tuo metu tęstų karinius ar politinius veiksmus.

Kitaip tariant, Rusijos propaganda sukuria tikrovės simuliaciją, atsižvelgdama į visuotinai pripažįstamas vertybes, kuriomis įprasta vadovautis, kai dėl įvykio sprendžiama remiantis „gėrio“ ir „blogio“ kategorijomis. Tik simuliacijos ypatumas yra tas, kad propagandininkas realioms dalykams, asmenybėms, įvykiams sukuria išgalvotą scenarijų ir primygtinai siūlo žiniasklaidai kaip tikrą istoriją. Vadinamieji „nepriklausomi“ ar vyriausybių atlikti tarptautinių nusikaltimų (tokių kaip, tarkime, 2014 m. oro bendrovės „Malaysia Airlines“ reiso MH17 lėktuvo virš Ukrainos numušimas zenitinio komplekso „Buk“ raketa) tyrimai paverčiami polemine problema žiniasklaidoje, kadangi Rusija jai nuolat pateikia priešingų „neginčijamų įrodymų“.

Šiuo atžvilgiu reikšmingas propagandos skleidėjams yra kitas prigimtinis žiniasklaidos požymis – kritiškumas ir nuolatinis neigiamos informacijos teikimas (vadinasi, ir ieškojimas). Taigi propagandininkui tereikia sugalvoti, kaip sustiprinti kritišką profesionalių žurnalistų bei tam tikros visuomenės nuomonę ir ja pasinaudoti, kad pasikeistų požiūris į Rusijos politiką ir į vadinamuosius „priešus“ Vakaruose. Propagandininkas, išmanydamas žurnalistikos metodus, kaip ieškoti aktualijų, gali sudaryti „temų“ (simuliacijų) sąrašą ir remdamasis jomis kurti pranešimus bei pateikti žiniasklaidai kaip tikrus įvykius.

Kaip vieną iš tokių ryškiausių atvejų galime paminėti Rusijos televizijos *Pirmojo kanalo* atstovo Vokietijoje 2016 m. sukurtą reportažą apie tariamai pabėgėlių pagrobtą ir išprievartautą mergaitę: kaip ir turėjo tikėtis propagandininkai, informacija, skirta sukelti nepasitikėjimą Vokietijos politika pabėgėlių atžvilgiu ir neapykantą pabėgėliams iš karo siaubiamos Sirijos, plačiai pasklido pasaulyje³²³. Svarbiausia, kad siužetas, sukonstruotas kaip dinamiškas reportažas apie tariamą tikrovę, buvo

³²² Pavyzdžiui, 2014 m. žiniasklaidoje išplito „žaliųjų žmogeliukų“ eufemizmas, kuris vartotas apibūdinti skiriamųjų ženklų neturėjusius karius, kurie atsirado Kryme, kad atliktų okupacinius veiksmus, nors iš tikrųjų tai buvo Rusijos samdiniai. Rusija iš pradžių tai neigė.

³²³ Rusijos TV Pirmojo kanalo reporterio Ivano Blagojaus (Иван Благой) reportažas iš Vokietijos apie mergaitę Lizą, kilusią iš Rusijos vokiečių šeimos, buvo parodytas 2016-01-16. Jo struktūra tokia: [kadre – žurnalistas, esantis stotyje, kalba į kamerą:] „Rytą, sausio 11-ąją Liza, kaip įprasta, išvažiavo į mokyklą; ji sėdo į autobusą 6.42 ir atvažiavo iki stoties S-Bahn Mahlsdorf (tai miesto traukinys), tačiau į stoties holą mergaitė taip ir neįėjo. Liza dingo ir ją galėjo rasti tik po paros. Apie tai, kas su mergaite nutiko, mums papasakojo Lizos teta. [kadre – moteris] Esą mergaitės patikslumu pasinaudojo užsienietis, panašus į atvykusį iš Artimųjų Rytų [kadre – vagonas, užsiveriančios durys]. „Vokiškai vos lemeno“. [Kadre – ta pati moteris, prierašas – Marina, Lizos teta] „Jis priėjo ir pasakė, kad gali ją nuvežti iki mokyklos. Ji sėdo į mašiną. Kai įsėdo, pamatė, kad ten jis – ne vienas.“ [Tęsia žurnalistas] „Šeima bijo, kad dėl paviešinimo spaudoje kerštaudama vaiką gali atimti socialinė tarnyba. Marina iš pradžių nenorėjo rodyti savo veido, bet paskui nusprendė – jei bijos, tai gali nutikti dar kažkieno vaikui.“ [Kalba Marina:] „Kambaryje nieko nebuvo – tik lova ir čiužinys ant grindų. Jie ją numetė ant lovos ir atliko savo veiksmus.“ [Žurnalistas:] „Kiek buvo tų žmonių, kas jie buvo?“ [Marina:] „Jų buvo trys žmonės“ <...>. Toliau reportaže rodomas „spontaniškas mitingas“, kur minioje yra ir reportažo autorius. Iš tikrųjų tai – jau radikalios vokiečių partijos – Vokietijos nacionaldemokratų – renginys, kuriame reporteris atsirinko kelis dalyvavusius pašnekovus – rusus į kamerą kalba vyras rusiškai [tapatybė nenurodyta]: „Jie prievartauja vaikus <...> Mane tai labai paveikė <...> Jei šitaip, tai į prie-

parodytas milijonams ir tapo ne tik žinia, bet ir šaltiniu kitoms žiniasklaidos priemonėms. Nepaisant to, kad tokios rašytinės, garsinės bei vaizdinės publikacijos vadinamos „klastotėmis“³²⁴, jų struktūra masiniam žiūrovui gali atrodyti tokia pat kaip objektyviai parengtas žurnalistinio žanro kūrinys.

Kuriam laikui suklaidintos auditorijos netrukus gali imti ieškoti atsakymo, kas kaltas. Atsakymą Rusijos propaganda pateiks naudodamasi tokiu pat metodu – Vakarų žiniasklaidos priemonėmis, t. y. apkaltindama asmenį ar organizaciją, kad jie imtų teisintis, o auditorijos vėl abejotų. Tariamasis objektyvumas lemia iškreiptą bet kurios publikacijos struktūrą: propagandinių šaltinių gausa užgoždamas įvykio esmę, propagandininkas siekia išbalansuoti jų pusiausvyrą nepriklausomos žiniasklaidos turinyje. Antai ir minėtame skandalingame profesionalią žurnalistiką iš esmės juodinančiame reportaže apie mergaitės Lizos pagrobimą Berlyno prokuratūra neturėjo „pagrindo įtarti“ Rusijos TV reporterio padarius nusikaltimą, nes esą prokuratūra nerado įrodymų, kad autorius būtų žinojęs, jog „informacija apie nusikaltimą [mergaitės pagrobimą] yra netiesa“³²⁵. Vaizdo siužeto konstravimas naudojant poveikį darančius vaizdus ir įterpiant tam tikrų žodžių, kurie leistų suabejoti tik įdėmiai išanalizavus visą turinį (peržiūrėjus iš naujo ir užrašius tekstą), propagandininkui sudaro palankias teisines sąlygas: jis rengia žinių naudodamasis ne tik minėtais objektyvumo standartais, bet ir Vakarų demokratinės teisės principais, todėl gali likti nenubaustas už simuliakrų platinimą³²⁶.

Įprastas žiniasklaidos darbo ypatumas – naujienų pateikimo sparta. Kadangi informacijos atrankai būdingi svarbumo, žymumo, regioninio (auditorijos atžvilgiu) artumo kriterijai, juos atitinkantys pranešimai žiniasklaidai turi sudominti redaktorius. Tai yra temos, problemos įrėminimo procesas, kai sukuriamas ir paskelbiamas informacinis produktas. Kuo dažniau propagandininkas aprūpins

vartą mes atsakysime prievarta <...>“. Žurnalistas [rodomi moterų veidai:] „Moterys išgąsdintos. Dabar, sako, nuves ir parves savo vaikus iš mokyklos. Niekas nesitikėjo, kad taip galėjo nutikti klestinčioje Vokietijoje <...>. Pasak Lizos giminaičių, policija atsisako ieškoti nusikaltėlių. Mergaitės dėdė pasakoja, kaip jos giminaite, kuri yra nepilnametė, teisėtvarkos sargai apklausė tris valandas nesant tėvams ir socialinės tarnybos darbuotojui, o paskui net nepradėjo ikiteisminio tyrimo“. [Kitas vyras, kurio tapatybė taip pat nenurodyta:] „Policija juos dangsto. Policija vakar spaudė vaiką ir privertė sakyti, kad ji pati to norėjo“ <...> [reporteris:] „Berlyno policijoje mums nepavyko išgauti komentaro – išeiginė diena. O anoniminė grupė internete paviešino siužetą [rodomas kažkoks įrašas iš Youtube.com, kuris į puslapį įkeltas prieš 7 metus!], kuris leidžia manyti, kad tai, kas įvyko su Liza, – ne vienintelis atvejis“ [rodomas nežinomas asmuo, kuris esą pasakoja, kaip prievartavo merginą. Žurnalistas neva pateikia vertimą:] „Prievartautojas giriasi: „Seni, aš tau prisiekiu, ji buvo...“ [Žurnalistas:] „Mes nežinome, kur ir kada buvo nufilmuotas šis vaizdas, ar nebuvo šis baisus pasakojimas išgalvotas. Programišių grupė pakvietė atpažinti nurodytus asmenis ir paskambinti į policiją. Tačiau dabar atmosfera tokia [vėl rodomas „spontaniškas mitingas“], kad nėra jokių garantijų, jog atpažinusiojo ranka imsis telefono, o ne kieno kito. To, kas nutiko su Liza, rusų bendruomenė nežada apleisti – ji numato siekti [rodomas policijos uniformos antsiuvas „Polizei“] atitinkamo tyrimo“. Tokia yra reportažo struktūra Vėliau minima mergaitė Liza prisipažino, kad istorija apie pagrobimą – netiesa. Po šio reportažo Vokietijoje buvo surengta protestų, vokiečių teisininkas Martinas Luithle`as kreipėsi į Berlyno prokurorą su prašymu ištirti, ar šis siužetas nekursto neapykantos: „Aš vertinu tai kaip rimtą įsikišimą į mūsų teisinę valstybę ir kaip itin pavojingus veiksmus bei noriu tam pasipriešinti. <...> Reportažas taip pat buvo nukreiptas ir į šešis milijonus rusakalbių Vokietijos gyventojų. Ir šiuos rusakalbius kursto atlikti kokius nors veiksmus, provokuodami prievartą <...>“. Vaizdo reportažas iš dw.com, „Russia uses the refugee crisis for propaganda“, 2016-01-19, <http://www.dw.com/en/russia-uses-the-refugee-crisis-for-propaganda/a-18989796>, 2016-09-30.

³²⁴ Fake (angl.), falso (isp.), fälschung (vok.), faux (pranc.), фальшивка (rus.).

³²⁵ dw.com, „Russia uses the refugee crisis for propaganda“.

³²⁶ Vokietijos žurnalistų sąjungos sekretorius Hendrikas Zörneris interviu „Deutsche welle“ tvirtino, kad vadinamasis reportažas apie mergaitės Lizos pagrobimą „nebuvo klaida, bet numatytas veiksmas. Tai gryniausia propaganda, nieko bendra neturinti su žurnalistika“. Cituota iš: dw.com, «Эхо сюжета о “девочке Лизе” в медиакругах ФРГ», 2016-02-09, <http://www.dw.com/ru/%D1%8D%D1%85%D0%BE-%D1%81%D1%8E%D0%B6%D0%B5%D1%82%D0%B0-%D0%BE-%D0%B4%D0%B5%D0%B2%D0%BE%D1%87%D0%BA%D0%B5-%D0%BB%D0%B8%D0%B7%D0%B5-%D0%B2-%D0%BC%D0%B5%D0%B4%D0%B8%D0%B0%D0%BA%D1%80%D1%83%D0%B3%D0%B0%D1%85-%D1%84%D1%80%D0%B3/a-19036312>.

žiniasklaidą oficialią Rusijos poziciją atitinkančiomis žiniomis (patraukliais būdais, t. y. rengdamas spaudos konferencijas, skelbdamas vaizdo ar garso įrašus, atsiųsdamas dokumentą), tuo – tikėtina – dažniau ši pozicija vienaip ar kitaip atsispindės laikraščio, televizijos, radijo pranešimų turinyje. Būtent šis dažnumas yra reikšminis dalykas, nes kitas pozicijas užgožianti įžymi pavardė ir įvykio interpretacija atitinka propagandininko tikslą: taip viešoji nuomonė formuojama užsienyje. Tiksliau sakant, propagandininkas tarsi „padeda“ įrėminti temą įvairiais būdais siūlydamas savo informaciją.

Kritikas paklaustų: „Kaip gali nutikti, kad redaktorius pranešime reikalauja nuomonių įvairovės?“ Žinia konstruojama tarsi iš įvairių šaltinių, bet renkantis iš naujienų gausos dominuoja tai, kas „nauja“ ar „nuolat atnaujinama“. Nors tai gali būti tik tariamas naujumas.

Galiausia vadinamoji nuomonių (pozicijų) įvairovė atsižvelgiant, kad neva pateikiamos visos (tarkime, „abi“) konflikto šalys, publikacijoje ima atrodyti taip:

Putinas – Merkel – Putinas – Obama – Putinas.

Ši schema reiškia, kad publikacijoje, aptariant įvykį, cituojama (perpasakojama) daugiau vieno asmens (lyderio) pasakytų minčių nei kito ar kitų kartu sudėjus. Jei panagrinėtume iliustracijas, matytume, kad jų santykis – toks pat. Ir mūsų jau aptarto reportažo apie tariamą mergaitės pagrobimą turinyje žiūrovai (milijonai rusakalbių užsienyje, ne tik Rusijoje) galėjo įžvelgti nuomonių „įvairovę“, nors iš tikrųjų tai buvo vienašališkos žurnalistikos, kurios tikslas įvykdyti propagandinę užduotį, pavyzdys.

Kiekvienos publikacijos, kurios esmė – politinės naujienos, struktūrą lemia trys veiksniai:

- būtinas žinios spartumas;
- šaltinių prieinamumas;
- žurnalisto, rengiančio publikaciją, gebėjimas pasinaudoti šaltinių įvairove (kai Lietuvos žiniasklaidos atstovo įvykio vietoje nėra, reikšminga tampa tai, kuria kalba ir kas pasaulyje pranešimus paskelbia greičiausiai³²⁷).

Jeigu šie veiksniai, kalbant apie kiekvieną reikšmingą įvykį, bus tinkamai įvertinti žiniasklaidos priemonės, kuri, tarkime, yra „atspari“ propagandai, propagandininkas pasinaudos tuo ir paskubės paskelbti, pateikti, perduoti, atsiųsti pranešimą, kurį tikrinti „nebus laiko“.

Galime žvilgtelėti į tipinį „sėkmingos“ propagandos atvejį, kadangi agentūra, išplatinusi šį pranešimą, paliko vienintelį turinio šaltinį:

2016-08-08. V. Putinas pareiškė esąs pasirengęs problemas Kaspijos regione spręsti su Azerbaidžanu ir Iranu.

V. Putinas pareiškė esąs pasirengęs naujus energetikos ir transporto projektus Kaspijos jūros regione aptarti

³²⁷ Pavyzdžiui, žiniasklaida praneša, kad po JAV Prezidento ir Rusijos Prezidento susitikimo Niujorke V. Putinas susitiko su rusakalbe žiniasklaida, o B. Obama su žurnalistais nebendravo. Tačiau Vakarų žiniasklaidoje randama šaltinių, kuriuose pateikiama ir B. Obamos pozicija, nors kai kuriuose Lietuvos internetiniuose laikraščiuose didžiąją pranešimo dalį kalbama apie Putiną.

su Azerbaidžano ir Irano prezidentais V. Putinu, I. Aliyevu ir H. Rouhaniu. Pirmadienį j Baku atvykęs Putinas atskirai susitiko su Azerbaidžano prezidentu Ilhamu Aliyevu ir Irano prezidentu Hassanu Rouhani, o vėliau numatytas bendras visų trijų prezidentų susitikimas. Tikimasi, kad jų derybos paskatins naują postūmį tarptautiniam transporto koridoriui tarp Rusijos ir Indijos tiesti. Geležinkelis per Azerbaidžaną ir Iraną turėtų žymiai sumažinti pervežimų kaštus. V.Putinas sakė, kad trys prezidentai turi daug ką aptarti – ir transporto bei energetikos projektus, ir trišalių prekybos bei ekonomikos ryšių diversifikavimą. Taip pat manoma, kad bus kalbama apie padėtį Afganistane ir Artimuosiuose Rytuose.

Ši išplėstinė žinutė atsidūrė įvairiose Lietuvos žiniasklaidos priemonėse. Tokie atvejai, kai nesi-remiama kitais šaltiniais, didina įspūdį apie V. Putino vaidmenį tarptautinėje politikoje. Vienintelio šaltinio pateikimą žiniasklaida, žinoma, gali bandyti pateisinti tuo, kad esant tam tikram konfliktui būtina pateikti svarbaus asmens nuomonę. Tačiau visais atvejais su konfliktu susijusioms šalims turėtų būti suteikta teisė ką nors paakyti arba pranešti ir savo naujieną. Todėl kritikuotina ir tokia korespondencija, kurią pateikė vienas internetinis Lietuvos laikraštis, ir nurodė, kad jis ir yra „šaltinis“³²⁸:

2016–06-18. Vladimiras Putinas teigia, kad Rusijos atletų diskvalifikacija neteisinga

Rusijos prezidentas Vladimiras Putinas tvirtina, kad sprendimas neleisti Rusijos lengvaatlečiams dalyvauti olimpiadoje yra neteisingas ir nesąžiningas. Pasaulinė lengvosios atletikos federacija (IAAF) penktadienį nusprendė neleisti lengvaatlečiams dalyvauti olimpiadoje dėl dopingo vartojimo. Lengvaatlečiai galės dalyvauti olimpiadoje tik įrodę, kad nevartojo draudžiamų preparatų. Dėl susiklosčiusios situacijos V. Putinas susisieikė su Tarptautiniu olimpinio komitetu. „Egzistuoja universalios teisės normos ir viena iš jų sako, kad už prasižengimus turi atsakyti tie, kurie juos padarė. Tie, kurie neturi nieko bendra su tais pažeidimais, neturi atsakyti už kitų atliktus veiksmus“, – sakė V.Putinas. „Aš užtikrinu, kad mes diskutuosime su kolegomis iš Pasaulinės antidopingo agentūros, ir tikiuosi, kad sulauksime atitinkamos Tarptautinio olimpinio komiteto reakcijos“, – pridūrė prezidentas. Tarptautinės lengvosios atletikos prezidentas Lordas Coe sakė, kad sprendimas diskvalifikuoti Rusijos lengvaatlečius buvo ne politinis.

Panašiomis antraštėmis apie V. Putino reakciją dėl paskelbtos nuobaudos Rusijos sportininkams tuo pat metu skelbusi Vakarų žiniasklaida turinį dėliojo kitaip, t. y. pateikė ne tik V. Putino argumentus, bet ir sportininkų kaltės faktus³²⁹. Tačiau šia tema buvo ir yra galima gana lengvai rasti vaizdo informacijos rusų kalba (TV *Russia Today* parengtas įrašas (paskelbtas ir *Youtube.com*) iš vaizdo konferencijos, kurioje dalyvavo V. Putinas). Neabejotinai tai supaprastina užsienio informacijos šaltinių paiešką redaktoriams, kurie rengia publikacijas tarptautinių įvykių temomis, ypač kai redakcija neturi savo tiesioginio korespondento įvykio vietoje.

³²⁸ 15min, „Vladimiras Putinas teigia, kad Rusijos atletų diskvalifikacija neteisinga“, 2016-06-18, <http://www.15min.lt/sportas/naujiena/lengvoji-atletika/vladimiras-putinas-teigia-kad-rusijos-atletu-diskvalifikacija-neteisinga-133-643703>.

³²⁹ The Guardian, „Vladimir Putin: banning Russian athletes for Olympics is unjust“, 2016-06-18, <https://www.theguardian.com/sport/2016/jun/18/vladimir-putin-russian-athletes-ban-olympics-unjust>.

Kai propaganda numatoma paveikti žiniasklaidos vartotojus taip, kad jie būtų palankiai nusiteikę kitos šalies politikos atžvilgiu, reikėtų tikėtis, kad pati žiniasklaida turėtų gauti daugiau palankios informacijos arba tokių pranešimų, kurie leistų manyti geriau, nei yra ar gali būti iš tikrųjų. Tada propagandininkas pasiekia norimą efektą – jo žinia žiniasklaidos tvarkaraštyje tampa dominante.

Taigi probleminis klausimas yra publikacijų, siužetų turinio formavimo šaltinių naudojimas. Šaltinis, kaip svarbiausias veiksnys žiniasklaidoje ir kaip žurnalisto darbo dominantė, neįvertintas kritiškai, paverčia ją propagandos priemone.

Kalbant apie tiesioginius žiniasklaidos informacijos šaltinius (greta dokumento) dažniausia minėtinas skirtingo formato interviu su svarbiu asmeniu. Propaganda, siūlydama „interviu“ iš galios pozicijų, tarkime valstybės lyderio ar kitų svarbių asmenų atsakymus į žurnalistų klausimus, surežisuoja formatą, kuriam suteikia įprastą pavadinimą, kaip antai: *trumpoji spaudos konferencija, spaudos konferencija, „apskritas stalas“, susitikimas* ir net *išskirtinis interviu*, taip pat *pareiškimas*. Kiekviename iš tokių renginių šaltinis gali būti ne tik pagrindinis asmuo, bet ir klausantis žurnalistas, jeigu propagandininkas (politikui ar politikų grupei atstovaujantis personalas) jam dalyvaujant ras detalę, kuri atrodys reikšminga (klausimas, replika), ir bus nuspręsta tai po renginio paskleisti³³⁰. Didelės valstybės, kurioje stipri žiniasklaidos kontrolė, lyderių susitikimas su užsienio korespondentais jau savaime yra išskirtinis įvykis – tokia taktika suteikia galimybę „kontroliuoti“ norimą skleisti informaciją, nes išskirtinis interviu tampa šaltiniu ir kitai pasaulio žiniasklaidai,³³¹ kuri tą vienintelį tuo metu šaltinį tarsi programinį politikos dokumentą ne tik cituos, bet ir nagrinės. Žurnalistai visose šalyse gali paklausti „kitokios“, t. y. to regiono politiko, nuomonės, kuri bus sufokusuota tik į interviu suteikusio lyderio poziciją. Arba gali ir neklausti. Kad ir kaip nutiktų, tikrų informacijos apie politinę problemą mainų tokiu atveju nėra: skleidžiamas vienoks požiūris, kuriam „išsireikalaujama“ dėmesio.

Šaltinis – tai svarus argumentas auditorijai pripažinti vadinamąjį „faktą“ arba net nuomonę kaip „faktą“. Svarus tuo atveju, kai auditorija girdi, mato autoritetingą asmenį, organizaciją (vadinamąjį „ekspertą“, kuriam gali būti priskirtas „nepriklausomo“, vadinasi, objektyvaus žinovo, vaidmuo), arba kai propagandininkas naudojasi vardu, pavadinimu, kuris žinomas auditorijai ar skamba tarsi žinomas (nes vartojami bendriniai žodžiai *asociacija, institutas, prezidentas, profesorius*, ir pan.).

Nuomonė – tai komentaro žanro išraiška. Šis žanras gali būti kelių formatų:

1. profesionalus (rašytas žurnalisto arba politiko, ekonomikos, sporto, kultūros eksperto), pa-

³³⁰ Tokiuose renginiuose gali būti iš anksto sutarta, kam renginio vedėjas arba pats renginio šeimininkas – politikos lyderis – suteiks galimybę užduoti klausimą. Kiti laisvai pakviesti žurnalistai atlieka tam tikrą „statistų“ vaidmenį – jie tiesiog tampa gausaus žiniasklaidos susidomėjimo „ilustracija“.

³³¹ Štai kaip Lenkijos laikraštis apibūdina Vokietijos iliustruotam laikraščiu 2016 m. pradžioje duotą Vladimiro Putino interviu: „Rusijos prezidentas nepaprastai retai suteikia išskirtinių interviu užsienio medijoms. Paprastai organizuoja kasmetinius, didelius renginius, vadinamus spaudos konferencija, ir tada skelbia savo nuomonę. Šį kartą padarė išimtį ir vakar suteikė išskirtinį interviu vokiečių *Bild*“ (versta iš lenkų k.). Cituota iš: „Władimir Putin udzielił wywiadu niemieckiemu tabloidowi Bild. Dlaczego?“ (liet. „Vladimiras Putinas suteikė interviu vokiečių bulvariniam „Bild“. Kodėl?“), *Newsweek Polska*, 2016-01-12. Interviu priežasties analizė įdomi tuo, kad autorius jį pabrėžia ne tik kaip viešųjų ryšių akciją, bet ir kaip būdą, kenčiant nuo ekonominių sankcijų, įtikinti Vakarais, kad esą Rusija tebėra partnerė: „Bando patraukti į savo pusę vokiečių skaitytoją (juk žinoma, kad „Bild“ – tai mėgstamas, tarp kitko, vokiečių darbininkų skaitalas), kai aiškina, jog Vokietijos ir Rusijos prekybos apyvarta siekė 85 mld. dolerių <...>“ (versta iš lenkų k.). Cituota iš: ten pat.

teikiamas žiniasklaidos leidinyje (laikraštyje, institucijos svetainėje, asmens dienoraštyje) kaip struktūrinis kūrinys arba susitikus su žurnalistu;

2. mėgėjiškas (pastabos pateikiamos prie publikacijos žiniasklaidos leidinyje, laidoje arba socialinių tinklų paskyroje);
3. anoniminis (replikos, pateiktos prie profesionalių autorių publikacijų rašto, vaizdo ar garso raiška).

Formatai apibūdinami sąlygiškai, kadangi ne kiekvienas komentaro autorius (taigi ir profesionalas) pasielgia objektyviai, t. y. patikrina numatomus komentuoti, analizuoti faktus ir vengia išankstinės nuostatos jų arba su jais susijusių asmenų atžvilgiu. Matyt, tai viena iš priežasčių, kodėl mūsų minėtasis J. Merillas komentarą apibūdina kaip propagandos elementą. Iš tikrųjų, komentaro žanras *a priori* nepriskirtinas propagandai, jeigu jis nenaudojamas intensyviai skelbti tam tikrą ideologiją arba įvykių interpretaciją, ignoruojant akivaizdžius faktus (veiksmus, dokumentus, sprendimus). Kalbėdami apie komentarą *propagandininko* sąvoką irgi galime pateikti kaip sąlygišką: juk jo [propagandininko] vaidmenį komentuodamas gali atlikti, tarkime, tam tikros valstybės užsienio reikalų ministras, kurio požiūris į įvykį reikšmingas ir visuomenei būtinas žinoti, tačiau komentuodamas kaip politikas gali visiškai neatsižvelgti į objektyvias komentuojamo įvykio ar sprendimo aplinkybes ir kartoti tai, kas publikuojama propagandinėje žiniasklaidoje³³². Tačiau vadinamąjį „komentarų srautą“ žiniasklaidos priemonėje (tarsi *vox populi* balsą) gali skleisti jau instituciškai besirūpinantis propagandininkas³³³: auditorijai siekiama sudaryti įspūdį, kad dauguma aktyvių skaitytojų ar žiūrovų turi tam tikrą vienodą požiūrį, kuris galėtų daryti įtaką kitiems informacijos vartotojams, neva neturintiems nuomonės ar tvirtų įsitikinimų.

Mėgėjišką komentarą itin patogu skelbti kaip „alternatyvią“ nuomonę pramoginėse žiniasklaidos laidose – ten, kur nebūtina remtis argumentais ir galima stengtis formuoti požiūrį masiniam žiūrovui ar klausytojui palyginti patraukliomis formomis: užduodant klausimus, pasakojant šmaikščias istorijas. Jeigu į tokias laidas patenka tokių asmenų kaip „alternatyvios nuomonės“ reiškėjai, tik tų laidų vedėjai gali „suvaldyti“ propagandos sklaidą aiškiai nustatę kriterijus.

Netiesioginiu propagandos šaltiniu gali tapti iš vardo arba institucijos pavadinimo žinomo asmens suorganizuotas renginys: paskaita, konferencija („praktinė“ / „mokslinė“), nustatyto formato susitikimas su žiniasklaida („spaudos pusryčiai“, „vakarienė“, forumas, pan.), kur pateikiama „auto-

³³² „Rusijos užsienio reikalų ministras Sergejus Lavrovas net ir praėjus savaitei po to, kai buvo išsiaiškinta, kad žinia apie Vokietijoje tariamai pagrobtą ir išprievartautą mergaitę yra netiesa, žiniasklaidai sakė: „Tikiuosi, nebus pakartoti atvejai kaip su mūsų mergaite Liza, kai žinia apie tai, kad ji dingo, dėl kažkokių aplinkybių labai ilgai buvo slepiama.“ <...> Jo žodžiais tariant, dabar Rusijos pasiuntinė dirba su vaiko šeimos advokatu. „Aišku, kad mergaitė visiškai ne savo valia dingo 30 valandų“, – pabrėžė užsienio reikalų žinybos vadovas“ (versta iš rusų k.). Cituota iš: Лента.Ру, «Лавров ответил на сообщения об изнасиловании русской девочки в Германии», 2016-01-26, <https://lenta.ru/news/2016/01/26/lavrov/>.

³³³ „<...> Rusijoje didelę dalį politinių žinučių ir komentarų internete rašo vadinamieji Kremliaus *troliai*, dirbantys tam tikru etatu ir už tai gaunantys atlygį. Jie veikia žiniasklaidos portaluose [=laikraščiuose], forumuose, socialiniuose tinkluose. Vienas iš tokių „trollių fabriku“ – kontora, pavadinta „Interneto tyrimais“, visą parą dirba Sankt Peterburge. Neseniai keletą mėnesių ten dirbo tinklaraštininkas Maratas Burkhardas. Baigęs „trolinimo karjerą“, įspūdžiais ir tokios veiklos būdais pasidalijo su „Laisvės radijo“ portalu <...>“. Cituota iš: Lzinios.lt, „Rusijos interneto troliai pluša po 12 valandų per parą“, 2015-03-26, <http://lzinios.lt/lzinios/Pasaulis/rusijos-interneto-troliai-plusa-po-12-valandu-per-para/199122>.

ritetinga“ „dalykinė“ informacija. Nei renginio pavadinimas, nei organizatoriai neteikia nuorodos į ryšius su jokia politine valdžia, tačiau žurnalistas, naudodamasis tokiu šaltiniu, turėtų patikrinti ne tik tai, kokią vertę turi skelbiama informacija, bet ir kas žinotina apie skleidėjų veiklą.

Netiesioginio šaltinio naudojimas skleidžiant propagandą gali priminti tiriamajai žurnalistikai būdingas aplinkybes: žurnalistą arba pasirinktą politiką „kažkas“ supažindina su tam tikra informacija, kuri yra tariamai „konfidenciali“ arba „įdomi“, tačiau iš tikrųjų skirta sukompromituoti tam tikrą idėją, planą, įvykį ar asmenį, o ne atskleisti nusikaltimą ar nusižengimą, kurie paprastai ir yra tiriamosios žurnalistikos tikslas. Tai, kas pateikiama neprisistatant, gali būti tikri ar tariami archyviniai duomenys, įvykio iliustracijos, brėžiniai ar kiti dalykai, kuriems suteikiamas atitinkamas „aktualus“ kontekstas ir siekiama, kad tai patektų į žiniasklaidos puslapius ar eterį³³⁴, galiausiai – tam tikrai tikslinei auditorijai. Tokia informacija konkretų žurnalistą gali pasiekti ir per socialinių tinklų platformą.

Tariamai „tikro“, „nepriklausomo“ šaltinio vaidmuo itin ryškus socialiniuose tinkluose. Antai pirma žinia apie tariamai pagrobtą mergaitę Vokietijoje pirmąsias atsirado vienoje interneto svetainėje, paskui ją ėmė cituoti kiti leidiniai³³⁵, įvykį komentavo socialinių tinklų vartotojai.

Socialiniai tinklai, suprantama, yra žiniasklaidos šaltinis, tačiau jų prigimtis savaime nėra skleisti tik tikslia, teisingą informaciją. Socialiniuose tinkluose propagandininkas, kurdamas naujas klastotes – neegzistuojančių asmenų paskyras, svarstant naujienas gali dalyvauti tarsi privatus veikėjas ir piršti melagingas įvykių versijas bei „argumentais“ grįstus vertinimus. Naudodamasis tokiomis paskyromis propagandininkas pasiekia įvairius „pažįstamus“ ir siūlo „draugauti“ su jį dominančiais asmenimis. Socialiniai tinklai – tai bendravimo būdas ir pramoga, todėl propagandininkas palyginti paprastai pasiekdamas įvairaus amžiaus ir interesų grupes³³⁶, gali joms pateikti atitinkamo turinio piešinių (karikatūrų), nuotraukų, anekdotų, eilių, muzikos ir atitinkamai formuoti požiūrį į naujausius politinius įvykius ar asmenybes. Propagandininkas žino, kad auditorija, gavusi informaciją socialiniuose tinkluose, vėliau gali kritiškai įvertinti naujienas, pateikiamas internetiniuose laikraščiuose ar per televiziją ir radiją, ypač jeigu naujienų tarnybų pateikiamas žinias jis skaito ar stebi retai.

Keletą kartų užsiminę apie žiniasklaidą kaip apie pramogos būdą, galiausiai galime pabrėžti, kad pramoginiai žanrai žiniasklaidos struktūroje yra patraukliausia galimybė pateikti net ir politikos

³³⁴ „On the evening of December 9th, all 751 members of the European Parliament found in their mailboxes an unusual gift—a copy of a book by the Lithuanian journalist Ruta Yanutene titled *Red Dalia*, an unauthorized, highly critical investigative biography of Dalia Grybauskaitė“. Cituota iš: Klikushin, M., „President of Lithuania Gets Punk'd After Declaring Russia a 'Terrorist State'“, 2014-12-14, <http://observer.com/2014/12/president-of-lithuania-gets-punkd-after-declaring-russia-a-terrorist-state/>.

³³⁵ „Berlyno rusakalbių rajone buvo pagrobta ir ŽIAURIAI [paryškinta autorių] išprieivartauta 13-metė mokinė Liza. SPAUDA [paryškinta autorių] praneša, kad ją pagrobė septyni rytietiškos išvaizdos vyrai ir 30 valandų laikė...“ (versta iš rusų k.). Cituota iš: Newinform, «В Берлине семеро беженцев 30 часов насильовали 13-летней русскую девочку», 2016-01-17, <http://newinform.com/5329-berline-semero-bezhencev-30-chasov-nasilovali-13-letnyuyu-russkuyu-devochku>.

³³⁶ Autorius, be kita ko, pateikia tokius paauglių santykio su socialiniais tinklais tyrimo rezultatus: „Analizuojant, ką veikia paaugliai, prisijungę prie socialinių tinklų, nustatyta: bendrauja – 80,0 proc., stebi naujienas – 76,3 proc., žaidžia žaidimus – 51,3 proc., komentuoja – 41,3 proc. <...> Paklausti, „Ar socialiniai tinklai yra jūsų laisvalaikio praleidimo forma?“, 43 proc. respondentų sutiko, kad socialiniai tinklai jų laisvalaikio leidimo forma“. Plačiau: Bacys, T., „Paauglių priklausomybė nuo socialinių tinklų internetinėje erdvėje“, *Socialinė teorija, empirika, politika ir praktika*, 2013, nr. 7, <http://www.zurnalai.vu.lt/socialine-teorija-empirija-politika-ir-praktika/article/viewFile/1390/779>.

naujienas. Ypač vaizdo formatais. Populiari pramoga, skirta masinei medijų auditorijai, geriausia atskleidžia stereotipinį visuomenės požiūrį į politiką ir istoriją. Jeigu mes tam tikroje žiniasklaidos priemonėje matome / žiūrime Rusijos politikai būdingą poziciją atitinkančius filmus, laidas, žaidimus, galime daryti išvadą, kad jų turinys ilgainiui keičia tam tikrą žiūrovo ar klausytojo požiūrį. Žiūrovo, klausytojo, skaitytojo intelektas, formuotas tam tikroje mokykloje ir tam tikroje šeimoje tam tikru laikotarpiu, turi įtaką jo informacijos paieškai (arba atrankai, kurią atlieka tam tikra žiniasklaidos priemonė, pavyzdžiui, komercinė Lietuvos televizija, kuri sukuria laidų žiūrimumo ir laidų paklausos tinklelį). Ir jeigu auditorijos, kurios atžvilgiu tokia produkcija dominuoja, požiūris atitinka propagandinę Rusijos poziciją (kalbant apie istoriją ar aktualius įvykius), tada tokia žiniasklaidos priemonė (televizija) irgi yra propagandinė (taip galima vertinti, remiantis programos tinkleliu). Ir jeigu tokios laidos dar pertraukiamos vietos gamintojo (pavyzdžiui, Lietuvos) reklama, vadinasi, verslo įmonės taip pat prisideda remdamos propagandą, kuri „apvilktą“ masinės (populiariosios) kultūros apdaru.

Jei atkreipsime dėmesį, kad stereotipų naudojimas ne tik idėjos, bet ir kalbos požiūriais žiniasklaidai tiek pat būdingas, tai ir jų kūrimas, kaip pastebėjo J. Merillas, propagandininko gali būti suvokiamas kaip naudingas veiksmas siekiant savo tikslo.

Kaip žiniasklaida sukuria ir platina stereotipinį vertinimą (mat būtent įvykio ar asmens poelgio vertinimas neturint teisinių, ekonominių ir kitų argumentų yra propagandos išraiška)? Galime atsakyti remdamiesi tradicine komunikacijos pranešimo schema (*Siuntėjas – Pranešimas – Gavėjas*), kurią Rusijos propaganda iškreipia, kadangi, kaip minėjome, iš tikrųjų siuntėjas yra kitas, neva nematomas organizatorius.

Jei oficialūs Rusijos asmenys, šaltiniai ir žiniasklaida pasaulyje skleidžia tam tikrus vertinimus bei reiškinius, veiksams apibūdinti vartoja atitinkamą terminiją, pasaulio žiniasklaida (kurios žurnalistai sparčiai dirba konkurencijos sąlygomis) tuos terminus ilgainiui ima vartoti be kabučių, ištraukia iš savo publikacijų ir į siužetų turinį įpina kaip įprastus žodžius³³⁷. Žurnalistika neklausia, kas pirmasis pavartojo terminą, – ji žiūri, kaip plačiai jis pasklidęs, ir „atitinkamai“ pritaiko savo kalbai įvairių žanrų pranešimuose.

Sąvokų, terminų žodynas yra vienas iš pamatinių komunikacijos objektų (greta ženklų). Kadangi žurnalistai (ypač naujienų reporteriai), verčiami nuolatinio poreikio, kuria masinės vartosenos kalbą, ji, jos darbuotojai turėtų vadovautis tam tikromis teorinėmis profesinėmis taisyklėmis: kiekviena informacija turi būti įvertinta kritiškai ir patikrinta. Patikrinimas leistų rasti terminų ir papildyti atitinkamos politinės, karinės, ekonominės ir kultūrinės kalbos žodyną kaip galimybę visuomenei susitarti. Informacijos (atsižvelgiant į turinį, šaltinius ir autorių) patikrinimas yra pagrindinis būdas neutralizuoti propagandą ir sustabdyti jos skverbimąsi į žiniasklaidą. Tik tada apie žiniasklaidą galima būtų pasakyti, kad rengėjas, kūrimo procesas ir produktas nėra propagandos veiksniai.

³³⁷ Vienas iš naujausių, labiausia paplitusių terminų yra „separatistai“, skirtas Rytų Ukrainos karo inspiratoriams ir dalyviams apibūdinti. Nors mitingus ir kruviną kovą pradėjo ir tęsia iš Rusijos atvykę agentai bei samdiniai, „separatizmo“ terminas tarsi leidžia suvokti juos kaip nacionalinio regiono judėjimą (lyginant su baskais Ispanijoje, čečėnais Rusijoje ar pan.)

6.6. Specialios technikos efektui padidinti

Lygiai kaip ir kalbant apie žiniasklaidos bei propagandos santykį, kai teoriniai aspektai atrodo reikšmingi tiek, kiek komunikacijos procesą valdo propagandininkas, propagandos kūrimo bei skleidimo būdus jos iniciatorius taip pat grindžia tam tikrais teoriniais argumentais ar bent jau prielaidomis. Tai yra dalykai, kurie lemia informacinę propagandininko dominantę. Prisimindami 4-tame skyriuje aptartus 4 efektyvios propagandos technikos principus, žvilgtelėsime, kokie veiksniai lemia poveikį auditorijoms.

Jei žinote, kokios yra tam tikro asmens savybės, veikla ir pomėgiai arba poreikiai, turite užtekstinai informacijos, kad paveiktumėte jį priimti jums naudingą sprendimą. Tas asmuo manys, kad sprendimą jis priėmė savarankiškai.

Taip būtų galima pasakyti propagandininkui, kuris dairosi asmens arba bendruomenės, kad paveiktų šį arba šią ir tie asmenys priimtų trokštamus sprendimus. Sprendimu mes galime vadinti ne tik (nebūtinai) teisės akto priėmimą, bet pirmiausia – nuomonės reiškimą, nepriklausomai nuo to, kokia forma buvo pasirinkta, ar tai buvo kalbėjimas, balsavimas, o gal plojimai.

Atitinkamai bendruomenei, visuomenei, masinėms jos auditorijoms poveikį galima padaryti (sudaryti propagandos veiksmų planą) žinant, kokias tradicijas puoselėja grupė žmonių, koks jų išsilavinimas, gyvenimo aplinkybės (ekonominės sąlygos). Ką tai reiškia?

Propagandininkas turi žinoti, kam jis teikia informaciją (kitaip tariant, kas reikalauja jo pastangų). Jaquesas Ellulas, kuris nagrinėjo propagandos rūšis ir pabrėžė, kad „tikra šiuolaikinė propaganda gali veikti tik šiuolaikinės mokslinės sistemos kontekste“³³⁸. Pats autorius klausia, ką tai reiškia. Atsakymas palyginti paprastas: propaganda nėra mokslas, tačiau ji paremta tam tikrų mokslo šakų pagrindais.

Kur kas sunkiau atsakyti į klausimą ne tiek dėl mokslo šakų, kurios naudingos tuo, kad suteikia pagrindą skleisti propagandą, bet kaip, kokiomis technikomis toks pagrindas sukuriamas. J. Ellulas psichologiją ir sociologiją apibūdino kaip mokslus, kurie „pasitarnauja“ propagandai. Suprantama, kad žinios apie žmogų ir minią, minią ir auditoriją domina *profesionalų* propagandininką, t. y. tą institucijos, kuri skleidžia propagandą, darbuotoją (ar visą biurą), kuris, išsikėlęs konkretų tikslą, turi rasti būdą, kaip tai pasiekti (t. y. kaip užvaldyti reikiamo žmogaus protą ar sutelkti auditorijos dėmesį).

Šiuolaikiniame pasaulyje, kai komunikacija tapo atskira šaka, mes ją taip pat turime apibūdinti kaip propagandos pranešimo procesą: gebėjimas pateikti pranešimą iš dalies priklauso nuo žinių apie numatomą gavėją. Tačiau, skirtingai nei objektyvus pranešėjas, propagandininkas turi sukelti vadinamąjį „komunikacinį triukšmą“, kuris užgožia tikslia, nešališką informaciją, paremtą objektyviais duomenimis. Ir būtent šiuo klausimu galime grįžti prie J. Ellulo pastabų apie mokslo žinių poreikį rengiant propagandą, nes sociologas taikliai pastebėjo, kad kalbėti apie piktnaudžiavimą mokslinėmis žiniomis čia tiktų tiek, kiek diskutuoti apie fizikų vaidmenį ir branduolinės bombos

³³⁸ „True modern propaganda can only function within the context of the modern scientific system“. Cituota iš: Ellul, J., *Propaganda. The formation of men's attitudes*, New York, 1973, p. 3.

sukūrimą. Jo manymu³³⁹, stalininė propaganda buvo paremta Ivano Pavlovo sąlyginių refleksų teorija, hitlerinė propaganda – Sigmundo Froido teorija apie *libido* sferą ir slopinimą, o amerikiečių propaganda – neva Johno Dewey pedagogikos teorija³⁴⁰.

Bet ar tai nėra pernelyg paprastas požiūris? Galėtume teigti, kad sovietinė propaganda buvo paremta besąlygišku auditorijų „paklusnumu“, ir tai yra veik tas pat, apie ką kalbėjo J. Ellulas, tačiau tik tuo atveju, jei į propagandą žvelgtume jau nebe iš mokslinės, o iš praktinės perspektyvos: šis reiškinys, realizuojamas visoje kultūros, švietimo, mokslo sistemoje įvairiomis formomis, nukreipiamas į mases, todėl individualios patirtys, kurios neatitinka bendros politikos ir pasiektų tikslų, prilygsta išimtims, kurios istorijoje ir politikoje nebūna, nebuvo, nėra svarbios³⁴¹. Tai, kad minią ir auditoriją propagandininkas vertina kaip atskirų individų ir grupių sambūrius, nekeičia jo tikslo užvaldyti kuo platesniu mastu ir formuoti masių nuomonę: J. Ellulas pabrėžė, kad individas šiuo atveju tėra tam tikras „vidutinis“ vienetas, tačiau, kaip rodo propagandos stebėseną, informaciją, kurioje adresatas yra **žmogus**, *asmenybė*, *darbuotojas*, kelia individualumo, asmeninio „artumo“ įspūdį. Tokia apgaulė žmogų minioje priverčia manyti esant gerbiamą asmenį, nors propagandininkui rūpi šimtus žmonių vienodai nuteikti atitinkamu pranešimu.

Kaip tik todėl „apversime“ kita puse vieną J. Ellulo frazę. Sociologas teigė, kad iš garsų chaoso propagandininkas turi „sukurti simfoniją“. O mes prabilome apie „komunikacinį triukšmą“. Kaip tai dera?

„Simfonija“ yra propagandinis kūrinys (pranešimas), kuris leidžia klausytojui atsisakyti bet kio kritiško vertinimo ir žiūrėti tik į tai, ką rodo ar skelbia propagandininkas. Ši „simfonija“ ir yra „komunikacinis triukšmas“, kad auditorijos, minios ir joje esančio individo nepasiektų objektyvūs duomenys. O tam, kad gautų objektyvią informaciją, toks pranešimo gavėjas neturi turėti laiko, tačiau turi būti aprūpintas visomis techninėmis priemonėmis, kad pats būtų lengvai pasiekiamas ir „apgaubiamas“ propagandos.

Galėtume O. Ellulą net apibūdinti kaip savotišką propagandos mokytoją. Iš jo pastabų propagandininkas gali semtis patarimų, kaip antai: „Siekiant įtraukti individą į propagandos tinklą reikia, kad kiekviena technika būtų taikoma pagal paskirtį, nukreipta, kad būtų pasiektas geriausias efektas, ir suderinta su kitomis medijomis, kurios kiekvieną individą pasiektų specifiniais būdais ir ta pačia tema vis kurstyty jo reakciją viena linkme, bet skirtingai“³⁴². Tad gyventojas vienoda tema turėtų gauti pranešimą iš žurnalisto, vaidybinio filmo režisieriaus ir iš to filmo platintojo, koncerto vedėjo, per paskaitą ir iš skelbimo socialiniame tinkle.

³³⁹ Ten pat, p. 5.

³⁴⁰ J. Dewey teorija grindžiama pedagogikos instrumentalizmu.

³⁴¹ Pavyzdžiui, 2013 m. sukurtame vaidybiniame filme „Ekskursantė“ (rež. Audrius Juzėnas) matome teigiamą sovietų represinės struktūros NKVD karininką (jis suteikia pagalbą pagrindinei herojei).

³⁴² „To draw the individual into the net of propaganda, each technique must be utilized in its own specific way, directed toward producing the effect it can best produce, and fused with all the other media, each of them reaching the individual in a specific fashion and making him react anew to the same theme—in the same direction, but differently“. Cituota iš: Ellul, J., *Propaganda. The formation of men's attitudes*, p. 10.

Kaip tokia efekto stiprinimo metodika taikoma mintyje turint šiuolaikinę Lietuvą, galime pastebėti tada, kai Rusijos Prezidentas mūsų akiratyje atsiranda vertindamas politines ar ekonomines aplinkybes,³⁴³ o pramogų vadybininkai bando keisti kultūros komunikacijai būdingus bruožus, pasinaudodami bendros kalbos³⁴⁴, bendros istorijos³⁴⁵, bendrų vertybių kriterijais³⁴⁶. Svarbi demokratijos aplinkybėmis yra teisė kalbėti, todėl propagandininkas, sukurdamas vadinamąją „nepriklausomą“ terpę ar platformą diskusijoms (kad ir jau minėtą klubą „Format A3“, kuris Baltijos šalių sostinėse rengia susitikimus su intelektualais) ir naudodamasis šia teise, išplečia „individo“ vaidmenį propagandos kontekste. Būtent tai, kad žmonės susirenka aptarti viena linkme plėtojamų aktualių politikos, kultūros, ekonomikos temų, paverčia juos propagandos dalyviais. Uždrausti tai būtų neteisinga, jeigu patys organizatoriai nėra kuo nors nusikaltę, – teisinga ir tikslinga yra laikytis kritiškos pozicijos. Jeigu tokių diskusijų dalyvis nėra kritiškas ir juolab jei nenori pripažinti atsidūręs propagandos tinkle, jis yra priklausomas nuo vienakryptės propagandinės informacijos. Kadangi „gėrio“ ir „blogio“ sąvokos yra universalios, jomis naudodamasis ir remdamasis visuotinai pripažįtamomis vertybėmis, propagandininkas palyginti lengvai gali pasinaudoti klišėmis. Jų taikymas kuriant pramogas, leidžiant knygas, skelbiant patrauklius pranešimus reikalauja meistriškumo.

³⁴³ „Per susitikimą su jaunimu Karaliaučiaus srityje Putinas paragino nesidžiaugti sunkumais, su kuriais susidūrė kaimyninės šalys, pavyzdžiui, Lietuva. Jis taip pat kvietė lietuvius vykti į Rusiją: „Greitai nebus kam atvažiuoti į [Kaliningrado sritį]. Kiek Lietuvoje anksčiau, sovietiniais laikais, buvo?“ – paklausė valstybės vadovas.“ Kaliningrado srities gubernatorius atsakė, kad sovietmečiu Lietuvoje buvo per 3,5 milijono žmonių, o dabar ten liko iš viso apie 1,4 milijono gyventojų, nors iš tikrųjų Lietuvoje dabar jų gyvena beveik 3 milijonai“. Cituota iš: Delfi.ru, „Путин пошутил об эмиграции из Литвы, но забыл о нештучной проблеме в России“, 2015-07-30, <http://ru.delfi.lt/v-fokuse/novosti/putin-poshutil-ob-emigracii-iz-litvy-no-zabylo-o-neshutochnoj-probleme-v-rossii.d?id=68613594>.

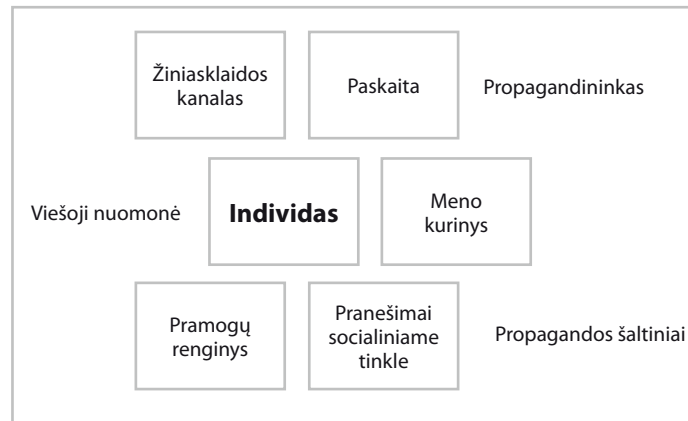
³⁴⁴ Žiniasklaida, turėdama propagandinį tikslą, pranešė apie Wiliamui Sheakspearui skirtą festivalį Nidoje, kur numatyta kūrinį pateikti ne originalo ar lietuvių, o rusų kalba: „Nidoje poilsiausi mokytoja iš Vilniaus Rūta Kalvaitienė stebėjosi, kad iš pradžių niekur neskelbta, jog edukaciniai užsiėmimai vyks rusų ir lietuvių kalbomis, o spektakliai – tik rusiškai <...> Tiesa, į spektaklius atrinktos tik trys grupės iš Rusijos, nors norą buvo išreiškusios 63 teatro trupės <...> Informacinėje lentoje nurodoma, jog renginio organizatorius – vienos iš garsiausių Rusijos sostinės prodiuserių, centro „Kniazev“ savininkas Sergejus Kniazėvas <...>. Iš Novosibirsko į Maskvą persikėlusio S. Kniazėvo klientų sąrašė – daug žinomų Rusijos oligarchų, magnatų bei tokios bendrovės kaip „Lukoil“. Kodėl šis organizatorius festivaliui W. Shakespearo tema nutarė pasirinkti būtent Nidą, o ne, pavyzdžiui, Kaliningrado srityje esančius miestelius, neaišku, tačiau, R. Kalvaitienės nuomone, „nemokamų pietų nebūna“. Cituota iš: Saldžiūnas, V., „Renginys papiktino Nidos poilsiautojus: kai sužinojau, pasidarė negera“, 2016-08-29, <http://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/renginys-papiktino-nidos-poilsiautojus-kai-suzinojau-pasidare-negera.d?id=72159692>.

³⁴⁵ Vienos Rusijos dainininko Olego Gazmanovo dainos, kuri 2012 m. buvo atlikta Vilniuje, Šiauliuose, kituose Lietuvos miestuose vykusiuose koncertuose, žodžiai yra tokie: „Ukraina ir Krymas, Baltarusija ir Moldova – tai mano šalis! Sachalinas ir Kamčatka, Uralo kalnai – tai mano šalis! Krasnojarsko kraštas, Sibiras ir Pavolgis, Kazachstanas ir Kaukazas, taip pat Pabaltijys. Aš gimęs Sovietų Sąjungoje, aš padarytas SSSR!“ (versta iš rusų k.) 2016 m. rugpjūtį O. Gazmanovas nebuvo įleistas į Lietuvą kaip oficialus Rusijos veiksmus prieš Ukrainą Krymo okupaciją palaikantis asmuo. Kaip situaciją aprašė Rusijos žiniasklaida, „Rusijos dainininko Olego Gazmanovo neįleido į Lietuvos teritoriją nurodę, kad šalyje yra „slaptas sąrašas“ nepageidaujamų asmenų, kuriuos į šalį įleisti draudžiama“ (verta iš rusų k.). Cituota iš: Gazeta.ru, «Газманов попал в стоп-лист», 2016-08-18, <https://www.gazeta.ru/social/2016/08/18/10138463.shtml>.

³⁴⁶ 2009 m. Rusijoje laikraščio **Комсомольская правда** ir **Россия** televizijos žurnalistų įkurtas „Format A3“ klubas nuolat rengia diskusijas Lietuvoje, kur, vadovaudamiesi „kitokios nuomonės“ teise, paskaitų, susitikimų dalyviai kritiškai vertina Lietuvos ir Europos Sąjungos poziciją Rusijos atžvilgiu. Su klubu arba jo dalyviais bendradarbiaujanti ir Lietuvos žiniasklaida prisideda formuodama viešąją nuomonę: „Europa išprotėjo. Bent jau Lietuva. Visi plepa apie „Kremliaus propagandos“ draudimą, apie smegenų plovimą ir protų okupaciją <...>. Kur kas paprasčiau priklijuoti etiketę: „Kremliaus propagandininkas“ – tokius klausimus formuluoja „Litovskij Kurjer“ („Литовский курьер“) žurnalistė Agnija Podmostko Rusijos žurnalistui Aleksandrui Gurnovui, kuris atsako: „Respektabilus Vladimiras Putinas – tai pasaulio lyderis; jis vienas iš tų, kuris nuoširdžiai jaučia atsakomybę už savo šalį“. Cituota iš: Format-a3.ru, «Пропанды нет. И не бывает», 2014-04-24, <http://www.format-a3.ru/events/event-154/articles/983.html>.

Interpretuodami J. Ellulą, galime pasiūlyti modelį (6.6.1 pav.), kaip propagandos technikų apsuptyje gali atsidurti asmuo, tikrovėje judantis tarp auditorijų ir kartu su jomis:

6.6.1 paveikslas. Autorių siūlomas teorinis propagandos technikų veikimo individo atžvilgiu modelis



Kitaip tariant, kad ir kur atsirastų „individas“, remdamasis šia konstrukcija propagandininkas jam pasiūlytų „aktualią“ temą žiniasklaidoje, kine ir teatre, poleminėje intelektualų diskusijoje, ir pan.

Tai ir yra pagrindiniai propagandos, kaip sisteminės veiklos, efektyvumo stiprinimo būdai: individo „apsupimas“ ir tiesos (faktų, duomenų) „apvertimas“. Taikant tokį būdą, siekiant sukelti kūrybiškai parengto pranešimo įspūdį, pasirenkama visuomenei (auditorijai, asmeniui) suprantama kalba, naujausios informacinės technologijos. „Kalbos“ veiksnys aiškintinas kaip žmogui lengvai suprantama, stereotipizuota, atpažįstamais vaizdiniais perteikiama informacija.

J. Ellulas mito skleidimą pagrįstai apibūdina kaip vieną iš pagrindinių propagandinio pranešimo dalių³⁴⁷. Jei žiniasklaidai (kaip minėjome) svarbu atsižvelgti į socialinius ir kultūrinius stereotipus, tai mito, sukurto remiantis prieštaringsomis visuomenės patirtimis, o ne fakto palaikymas auditorijai suteikia „žinojimo“ iliuziją. Taip sustiprinamas įspūdis, kad *naujas* (!) pranešimas yra tikras, nes kai kurie to pranešimo motyvai auditorijai yra... žinomi. „Žinomumo“ pamatą sudaro atitinkamu lygiu auditorijos įgytos istorijos, meno, politikos, ekonomikos žinios, kurių interpretaciją įtaigiomis formomis individui arba visai auditorijai ir turi pasiūlyti propagandininkas (kitaip tariant, jis turi vadovautis „suprantamos kalbos“ kriterijumi). „Įtaigi forma“ – tai patrauklaus žanro pranešimas, žiūrovo, klausytojo, skaitytojo dėmesį patraukiantis priklausomai nuo tematikos ir propagandininko užduoties. Vienas iš būdų siekti efekto yra „sąmokslo“, kėslų, nusikaltimų atskleidimas. Pavyzdžiui, galimi bent trys svarbūs aspektai vienam iš baisiausių pasaulyje teroro aktų – 2001 m. rugsėjo 11-osios JAV oro linijų lėktuvų užpuolimui ir pastatų susprogdinimui – apibūdinti: nužudyta daug žmonių ir tai yra tarptautinė tragedija; terorizmas tebėra neįveiktas; „antiamerikonizmo“ teorija *pagrįstai* pasaulyje turi daug šalininkų. Minėti dalykai propagandinį pamatą leidžia konstruoti užburiant auditorijas

³⁴⁷ Ellul, J., *Propaganda. The formation of men's attitudes*, New York, 1973.

kūriniais (pranešimais), kuriuose tiesa „apverčiama“, o manipuliavimas tikrų įvykių detalėmis ir „anti-amerikonizmo“ šalininkų pasisakymais sukelia kitokios „tiesos“ įspūdį. Taigi Rusijos televizija 2016 m. paskelbė apie naują „sensacingą“ filmą „Rugsėjo 11-oji“, kurio autoriai neva praneša ypatingą naujieną – esą tragiški įvykiai tebuvo „priemonė“ JAV imtis karinės operacijos Afganistane, kadangi pati operacija buvo planuota gerokai anksčiau³⁴⁸. Kad Rugsėjo 11-oji pagal įvykių seką pasaulyje gretinama su... 2014 m. liepos 17 d. numuštu civiliniu laineriu virš Ukrainos, yra aiškus pavyzdys, kai informacinis karas vykdomas per leksiką, ne tik per cinizmą. „Vertybinių“ kova tarp „gėrio“ ir „blogio“ yra stilistinė priemonė, kai parinkta leksika stiprina propagandos efektą. Rusijai kuriant propagandą, siūlant savo kūrinis (kurie, beje, vadinami kūrybiniais dokumentiniais projektais), tyčia painiojami faktai ir keliamas sąmyšis žmonių sąmonėje, kad jie patikėtų, jog tai Amerika, o ne Rusija, atsakinga už karo aukas Ukrainoje.

J. Ellulas kalba apie propagandos efektyvumą SSRS, kai sovietai kūrė organizacijas užsienio šalyse ir šios ten skleidė atitinkamus pranešimus. Monografijoje pateikdami naujausių mokslinių publikacijų apžvalgą nurodė šaltinius, kuriuose rašoma, kad Rusijos propagandą skleidžia Vakaruose įkurti įvairaus pobūdžio akademiniai, analitiniai, diskusijų centrai ar fondai. Tokį tikslinį institucijų veikimą galime priskirti J. Ellulo aptartiems „vidaus“ dalyviams, kurie tiesiogiai atrodo nesusieti su Rusijos politika, kadangi pristatomi kaip „nepriklausomos“ viešosios įstaigos arba organizacijos, veikiančios kitose šalyse, už Rusijos ribų.

Vadinamųjų „saviškių“ vaidmenį užsienyje įvairūs įžymūs ir / arba oficialūs asmenys gali atlikti ir sąmoningai, ir dėl kompetencijos stokos (nesiorientuodami susiklosčius tam tikroms krizinėms aplinkybėms). Minėtame filme daugiausia kalbinami įvairūs buvę pareigūnai, trumpam atsiranda sociologas, JAV kritikas N. Chomskis, įspūdžiui sustiprinti šmėsteli Rusijos šnipas. Visa tai suponuoja, kad vadinamąjį „Amerikos sąmokslą“ padeda skleisti Vakarų politikos, žiniasklaidos ir karo pramonės žinovai: suburti viename filme, kurio centre yra minėta istorija, jie padeda įgyvendinti pagrindinį tokios propagandos tikslą – įrodyti, kad Rusija tik ginasi nuo JAV politikos, ir tokiu būdu toliau vykdyti puolimą.

Kaip akivaizdų atvejį, kai vadinamieji „saviškiai“, t. y. Rusijos propagandai naudingi veikėjai, pastebimi „kitoje teritorijoje“, galima paminėti Lenkijos prezidento lėktuvo katastrofos 2010 balandžio 10 d. aplinkybių pateikimą viešojoje erdvėje. Iš karto po įvykio Lenkijos pareigūnai ėmė kartoti oficialiosios Rusijos pateiktas versijas. Pastaroji, neformaliai ir formaliai imituodama nuoširdų rūpestį, informavo Lenkijos vyriausybės narius, kad išsiaiškins katastrofos ties Smolensku priežastis. Kas čia atsitiko?

Lenkijos žiniasklaida tas žinias apie įvykį ir net jo detales, kurios, neturint įrodymų, buvo pavers-

³⁴⁸ „Ką reiškia rugsėjo 11-osios instrumentalizavimas? Lėktuvai, įsirežę į bokštus. Mėgintuvėlis Colino Powello rankose. Cheminė ataka prie Damasko, neva įvykdyta tirono Asado kariuomenės. Snaiperiai, sušaudę žmones Kijevo Maidane. Malaizijos „Boeing“, nukautas prie Donecko, galėjo pratęsti šią grandinę. Tapti tokia pat priemone. Prieš Rusiją. Jeigu būtų nukritęs Rostovo srityje. Šiandien bet kuri diena bet kurioje pasaulio šalyje gali virsti rugsėjo 11-oji“, – taip „Rossija 1“ televizija pristato Andrejaus Medvedevo filmą „Rugsėjo 11-oji“, o pats autorius, anonsuodamas filmą, sakė: „<...> Jūs sužinosite, kaip mes visi tapome rugsėjo 11-osios įkaitais“ (versta iš rusų k.). Cituota iš: **Россия 1** televizinio reportažo, www.russia.tv/video/show/brand_id/60826/episode_id/1329046/video_id/1514126/.

tos nekvestionuojamais mitais (kaip antai, kad vienas iš aukščiausių Lenkijos karo pajėgų generolų galimai buvo neblaivus), platino kritiškai jų neįvertinusi³⁴⁹.

Pavyzdžiui, įvykus tragedijai, tuometinė sveikatos ministrė (vėliau – Ministrė Pirmininkė) Ewa Kopacz, atvykusi į Maskvą aiškintis įvykio aplinkybių ir atstovauti Vyriausybei atpažįstant aukas, sutiko su oficialių Rusijos asmenų pozicija (tiek dėl lėktuvo keleivių žūties, tiek dėl palaikų atpažinimo, sutvarkymo ir perdavimo Lenkijai)³⁵⁰.

Kai ilgainiui ėmė aiškėti prieštaringi dalykai, kurie vertė abejoti oficialia versija, ir kai paaiškėjo, kad Rusija neperduos Lenkijos prezidento lėktuvo nuolaužų Varšuvai, Lenkijos pareigūnai arba tvirtino nežinoję kai kurių aplinkybių, arba, nenorėdami pripažinti buvę neteisūs ir aklaik tikėdami Rusijos teikiama informacija, gynė ir tebegina savo poziciją dėl katastrofos 2010 m. ir vėliau. Rusijos propagandai tokia Lenkijos visuomenės ir politikų priešprieša tragedijos atžvilgiu yra veikiau palanki: kai viena Lenkijos vyriausybė praleidžia progą nuosekliai ištirti katastrofą visiškai pasitikėdama Rusijos pažadais tai padaryti, kita Lenkijos vyriausybė neturi užtektinai šaltinių tirti aplinkybes ir sulaukia vadinamojo „vidinio“ pasipriešinimo iš politinės opozicijos.

Taigi pasinaudodamas intelektualėmis auditorijū, individų savybėmis propagandininkas skleidžiamą informaciją gali padaryti efektyvesnę. Tačiau dabar, prisiminę pirmą šio skyriaus teiginį, mes galime užduoti analogišką klausimą ir apie patį propagandininką (taip išeina, kad, perpratę jo savybes, suvoksime ir metodus). Juk žinome, kas yra pagrindinis visos institucionalizuotos propagandos vadas, – tai Rusijos vadovas.

Antai prancūzų filosofas ir žurnalistas Michelis Eltchaninoffas, analizavęs V. Putino intelektą ir pažiūras,³⁵¹ pasakoja „nuotyki“, kaip Rusijos prezidentas įteikė dovanų savo pavaldiniams regionų gubernatoriams: jie gavo skaityti Rusijos filosofų knygas. Kodėl „skaityti“? Autorius atkreipia dėmesį, kad tokios dovanos, nepriklausomai nuo gavėjo pomėgių, informatyvios ieškant atsakymo, kas, kalbant apie jas, yra reikšminga vadovui. Kitaip tariant, tokia dovana yra pranešimas.

Šis atvejis pateikiamas tam, kad būtų parodytas ne tiek V. Putino domėjimasis tam tikra filosofine kūryba ar jo „savos“ ideologijos skleidimas, kiek žongliravimas tam tikromis pavardėmis, kurios žymi politines nuostatas ir kurių nebūti girdėjus neįmanoma. Taigi M. Eltchaninoffas parodo, kad

³⁴⁹ „Varšuvos apygardos prokuratūra praėjus beveik 48 mėnesiams nuo Smolensko katastrofos pranešė, kad generolo Andrzejaus Błasiko kraujyje, nutikus įvykiui, alkoholio nebuvo. Taigi ji paneigė Tarptautinio aviacijos komiteto patvirtintą Rusijos ataskaitą, kurioje nurodyta, kad Lenkijos oro pajėgų vadas buvo girtas. Bet ar ne per vėlai?“ (versta iš lenkų k.). Cituota iš: Gąsior, M., „Po 4 latach od Smoleńska ustalono, że gen. Błasik był trzeźwy. Kidawa-Błomska: „Należą się przeprosiny, ale nie od nas“, *Na temat*, 2014-03-20, <http://natemat.pl/95795,po-czterech-latach-od-smolenska-ustalono-ze-gen-blasik-byl-trzezwy-rzeczniczka-rzadu-naleza-sie-przeprosiny-ale-nie-z-naszej-str>.

³⁵⁰ Europos Sąjunga pasiūlė pagalbą tirti katastrofos priežastis ir aplinkybes, tačiau Rusija jos atsisakė argumentuodama pakankama Tarptautinio aviacijos komiteto, 1991 m. įkurtas Nepriklausomų valstybių sandraugos kompetencija ir Lenkijos (ES narės) vyriausybė su tuo sutiko. 2010-04-13 Lenkijos ir Rusijos atstovų pasitarime, dalyvaujant Rusijos Ministrui Pirmininkui V. Putinui, Lenkijos sveikatos ministrė, dėkodama Rusijos sveikatos ministrei, pasakė: „Visi, kurie čia sėdime, žinome, kaip atrodo tokios katastrofos aukos <...>“ (versta iš lenkų k.). Cituota iš: Gazeta Polska, „Putin, Kopacz, Anodina. Film z narady w Moskwie“, pasitarimo Maskvoje įrašas, 2014-09-10, <http://vod.gazetapolska.pl/8040-putin-kopacz-anodina-film-z-narady-w-moskwie>.

³⁵¹ Eltchaninoff, M., *Dans la tête de Vladimir Poutine*, Arles/Paris: Éditions Solin/Actes Sud, Agence de l'Est, 2015.

politinis aktas su knyga ir filosofų vardais yra tarsi pasivaikščiojimas tarp šventovės stulpų. Galime tai prilyginti mito palaikymui: išmintingų įžymybių vardai, į kuriuos prezidentas atkreipia dėmesį, rodo jį žinant „Rusijos sielą“ ir vertybinius principus. Tai – spektaklis, kai žinomi, atpažįstami ženklai (vardai) užgožia esmę, bet verčia tikėti, kad jie yra pamatiniai.

Tokia yra visa Rusijos propagandos technika: remiantis vertybėmis, kuriama apgaulinga pasitikėjimo, teisingumo, pagarbos žmogaus laisvei ir teisėms atmosfera. Kadangi V. Putinas yra pagrindinis propagandos variklis, jis iš tikrųjų gali būti įtikėjęs savo veiksmų teisingumu. Kokios vertybės lėmė V. Putino, sovietmečio auklėtinio, pažiūras? M. Eltchaninoffas, analizuodamas lyderio ugdymo aplinkybes, atkreipia dėmesį, kad Rusijos vadovui būdinga³⁵²:

- skeptiškumas bet kurios ideologijos atžvilgiu;
- meilė Tėvynei;
- karo kultūra.

Pastarasis veiksnys yra lemiamas išlaikant nuolatinę priešpriešos Vakarams poziciją, karingumą ir karo retoriką. Nenuostabu, kad sovietmečiui būdingą prieš – „fašisto“ – klišę naujausiais laikais Rusijos valdžia perkelia apibūdindama permainas Ukrainoje ir apskritai už Rusijos Federacijos ribų. Komunikacijos aspektu ne tik retorika, bet ir valstybei, jos institucijoms suteikti simboliai yra svarus politinės krypties ir principų požymis. Ženklių, kuriuos lengvai atpažįsta visuomenė (atsižvelgiant į auditoriją), naudojimas gali būti tiek nuoširdus, kiek to reikia pavaldiniams įtikinti. Minėtas žurnalistas ir filosofas primena, kad V. Putinas Rusijai surinko tam tikrą simbiozę ženklų, žyminčių jo istorijos sampratą ir galimas nuostatas: Rusijai „gražintas“ SSRS himnas, kuriam naują tekstą parašė jo autorius; istorinė Rusijos vėliava tapo valstybine, bet nesiejama nei su cariniu laikotarpiu, nei su SSRS. Ir tai tarsi žymi tam tikrą epochų tęstinumą, kurį patvirtina raudonosios vėliavos – buvusio SSRS simbolio – priskyrimas Rusijos Federacijos kariuomenei. Galime papildyti Rusijos simbolių kalbą, kadangi ji yra išplėsta ne tik herbo piešiniu, bet ir valstybės minėtinomis datomis³⁵³. Bet dar svarbiau pabrėžti, kad V. Putino retorika (pranešimai, kalbos, vieši atsakymai į klausimus) atspindi imperijos (įskaitant SSRS) atkūrimo idėją: dar 2000-ųjų vasarį jis apgailėstavo dėl SSRS žlugimo, o 2005 m. SSRS subyrėjimą apibūdino kaip „didžiausią katastrofą“³⁵⁴. Taigi imperijos didybė nepriklausomai nuo laikotarpio yra esminis aspektas, kuris formuoja politiką. Kitaip tariant, žmonės šiapus dabartinės Rusijos Federacijos sienų jau niekada negali būti tikri, kad Rusija nesiims veiksmų „sugrąžinti“ buvusias teritorijas. Kadangi profesinė paties Rusijos vadovo patirtis leidžia manyti, kad jis žino, koks efektyvus ir kaip organizuojamas yra infiltruotų agentų darbas užsienio struktūrose, tad ir efektyvi propaganda neriama kaip tinklas užsienio valstybių institucijose, medijose, tai daro ir pripažinti, žinomi veikėjai užsienyje. Kas yra ypač svarbu mezgant šį tinklą?

³⁵² Ten pat.

³⁵³ Pavyzdžiui, Rusijos Federacijoje lapkričio 4-oji paskelbta Tautos vienybės diena (minint 1612 metų pergalę kovoje su Lenkijos ir Lietuvos kariuomene ties Maskva).

³⁵⁴ Rusijos Federacijos prezidento Vladimiro Putino kreipimasis į Rusijos federalinį susirinkimą, 2005-04-25.

Imperiniam požiūriui visada turėjo ir turės įtaką Rusijos klasikinės kultūros pamatai. Jie visada buvo (ypač SSRS laikotarpiu) ir yra tinkamas motyvas kurti patrauklią propagandą, siekiant paveikti įvairias užsienio auditorijas. Tai ir yra mokslinis propagandos kūrimo būdas:

- auditorija turi būti žinoma propagandininkui, jos arba individo vaidmuo nustatytas ir apibūdintas;
- grįžtamasis ryšys, numatant reakciją į pranešimus, nuspėjamas kaip propagandinių veiksmų dalis.

Padorus asmuo, auklėtas milžiniškos rusų kultūros aplinkoje (skaitė, klausė, žiūrėjo ir nagrinėjo įvairiausių Rusijos menininkų, filosofų, mokslininkų kūrybą), gali pasiduoti propagandai palyginti lengvai, nes ji slepiama po nekvestionuojamais klasikais dalykais nepriklausomai nuo to, ar jis rusas, gyvenantis savo tėvynėje, ar svetur, ar užsienietis³⁵⁵. Propagandinė klišė, kad kultūra ir politika – „nesusiję dalykai“, yra veiksminga daugeliu atvejų, kadangi tiesiogiai propagandininkas lieka nematomas, o žinomų vardų naudojimas siekiant pritraukti auditorijas ir jų kontekste išreikšti politinę poziciją – efektyvus propagandinės technikos metodas. Tai, kad Vakarų politika apskritai vertinama priešiška, netrukdo Rusijai rinktis asmenų, kurie atlieka jai naudingą propagandos dalvio vaidmenį³⁵⁶.

Propagandos efektyvumą didina žmonės ir institucijos, kurios augo tam tikroje nacionalinėje terpėje ir gali deklaruoti „racionalias“ idėjas, kurios atspindi ne tik gerus santykius su Rusija, bet apskritai neigia verslo ir propagandos (iš tikrųjų – politikos), kultūros ir propagandos (politikos) ryšius. Todėl net atvirų svetimos valstybės agentų veiklą posovietinės visuomenės žmonės gali priimti kaip „normalią“, kadangi agentai kalba ta pačia kalba, yra kilę iš to paties regiono ir nekvestionuoja valstybės (Lietuvos, Latvijos, Estijos) nepriklausomybės. Tačiau, kritikuodami tos valstybės valdžios veiksmus (kai demokratijos sąlygomis tai yra normalu), pasitelkia Rusijos Federacijai naudingus

³⁵⁵ Vakarų garsenybės, pavyzdžiui, kino aktoriai, turi pagrįstą išankstinę nuostatą Rusijos kultūros atžvilgiu, tačiau jų teigiamos viešos kalbos gali būti tapatinamos su šiuolaikiniu Rusijos gyvenimu, nes skamba esamuju laiku ir sudaro aktualaus vertinimo bei pozityvaus gyvenimo tęsinį įspūdį. Pavyzdžiui, aktorius Arnoldas Švarcenegeris teigė: „My love for Russia began when I was a kid,” Schwarzenegger recalled, „I was in Vienna in 1961, watching weightlifting championships, and the Russians just destroyed everybody <...>“. **Aktoriaus Johnny Depp'o interviu skamba taip:** „It's so rich in history, and some of my favorite writers and poets come from this country. There are places that I'd like to visit, but my team always drags me to another location. I do look forward to experiencing Russia someday“. Taip pat: „Aš norėčiau čia grįžti vėl ir pajusti Rusiją – Maskvą ir kitas vietas, norėčiau pakeliauti Dostojevskio keliais, pabūti ten, kur gyveno jis ir kur Majakovskis. <...> Rasputinas yra ypatingas Rusijos istorijos personažas, kurį norėčiau vaidinti, nes mes kalbame apie Rusijos kultūrą: tai būtų Raskolnikovas. <...> Norėčiau suvaidinti Majakovskį, nes tai įspūdinga asmenybė <...>“. Cituota iš: Mashinitova, N., „What do Hollywood stars have to say about Russia?“, 2016-02-24, https://rbth.com/arts/2016/02/24/what-do-hollywood-stars-have-to-say-about-russia_570231.

³⁵⁶ „<...> Putin rebuffed Obama's attempts to make him drop his support for Syria's Bashar al-Assad and said he would continue arms supplies to the regime, despite a death toll already in the tens of thousands. Suddenly, Putin proposed a bold new idea: make Steven Seagal an honorary consul of Russia in California and Arizona, and thus a potential intermediary between the White House and the Kremlin. <...> An American patriot through and through, Seagal truly knew Russia too: He was in touch with both his Russian roots — his grandmother was from Vladivostok — and with senior figures in the Russian political and security apparatus. Seagal and Putin had met in Moscow a few months earlier; the two men enjoyed a lunch at Novo-Ogarevo, then visited a martial arts complex. Putin's spokesman, Dmitry Peskov, told reporters that the two men were longtime friends“. Seddon, M., Gray, R., „Putin's Action Hero: How Steven Seagal Became the Kremlin's Unlikeliest Envoy“, 2015-04-20, https://www.buzzfeed.com/maxseddon/putins-action-hero-how-steven-seagal-became-the-kremlins-unl?utm_term=.tblKNBrnJ#.xydJlPdLE.

argumentus, demonstruoja skepticizmą Europos Sąjungos, Jungtinių Amerikos Valstijų, taip pat Lenkijos ar Lietuvos politikos atžvilgiu. Dėl minėtų aplinkybių šiuolaikinių informacinių technologijų taikymas nepriskiriamas propagandos efektyvumą didinančioms priemonėms, nes jos yra lygiavertės technologijoms, kuriomis pasauliui perduodama įvairi informacija bei užtikrinama komunikacija.

Rusijos propaganda, kaip ir propaganda apskritai, efektyvi yra tada, kai pati Rusijos valstybė užtikrina nuolatinį jos procesą. Šiam procesui būdingi „vertybiniai“ valstybės principai, kuriuos padėjo atskleisti daugelis V. Putino politikos 2000–2015 m. analitikų, stebėtojų, kritikų. Apibendrinant būtų galima teigti, kad tai yra:

- imperinis valstybės didingumas;
- šį didingumą liudijantys Rusijos filosofų ir menininkų darbai;
- priešiškus Vakarams (ir išskirtinai JAV).

Laikydamosi šių principų, Rusijos propaganda efektyvi gali būti tada, kai skleidžiama vadinaujų „saviškių“ už Rusijos ribų, remiantis trimis atramos taškais:

- žmonių (žmogaus) drama ir neigiamomis patirtimis gyvenant Vakarų pasaulyje;
- tarptautiniu (terorizmo, Vakarų politikos, kt.) pavojumi;
- „antiamerikonizmo“ teorija.

Nekritiška visuomenė, jos dalis, atskiri individai ypač sunkių išbandymų akivaizdoje gali nesunkiai įtikėti propagandine Rusijos „tiesa“, pagrįsta vertybiniais argumentais. Ta „tiesa“ įvairiomis propagandos formomis „apsupa“ auditorijas, skverbiasi į jas remdamasi jų žiniomis ir psichologija. Todėl toliau monografijoje, remdamiesi empiriniais tyrimais, informacinės erdvės dalyviams aptarsime mus dominančiu Rusijos propagandos poveikio aspektu.

7. Auditorijos reakcija: Rusijos propagandos poveikis Lietuvoje

Mažvydas Jastramskis

Monografijos autoriams, ankstesniame tyrimo žingsnyje įvardijus potencialias Rusijos propagandos tikslines grupes Lietuvoje, buvo svarbu teorines schemas patikrinti empiriškai. Tai bene pirmas bandymas Lietuvoje ne tik išskirti galimai propagandai jautresnes grupes, bet ir patikrinti veiksnius, lemiančius šį jų jautrumą, taip pat ir įvertinti, kokio pobūdžio Rusijos kuriami naratyvai labiau nei kiti įsitvirtina konkrečios grupės žmonių tarpe. Todėl šis propagandos tyrimo žingsnis – auditorijos reakcijos tyrimas – pateikiamas atskiroje dalyje.

7.1. (Ne)palankių Rusijai nuostatų schema ir sąsajos su informacine erdve

Su propaganda susijusios visuomenės nuostatos yra socialiai jautri tema, kurią empiriškai tirti nėra paprasta. Būtina atsižvelgti į nagrinėjamo reiškinio (pažeidžiamumo propagandai, palankumo propagandą skleidžiančiai šaliai, jos organizatorių naudojamų naratyvų) ir su juo susijusių veiksnių (informacinės ir kultūrinės erdvių, socialinių grupių, žmonių vertybių) specifiką ir kompleksiskumą. Kad galėtume atskleisti kuo detalesnį Lietuvos gyventojų nuostatų dėl Rusijos ir jos skleidžiamos propagandos vaizdą, kiekybinę reprezentatyvios visuotinės visuomenės apklausos³⁵⁷ analizę pravarėtu išskirti į tris poskyrius. Šiame tiriama nuostatų schema ir informacinė erdvė, daugiau dėmesio skiriama klasifikaciniams metodams, o antrajame į tyrimą įtraukiami socialiniai ir vertybiniai veiksniai, nustatomi priežastiniai ryšiai. Trečiame poskyryje, kurio fokusas – tautinių mažumų tyrimas, šios dvi prieigos sujungiamos analizuojant kitos – tik tautinėms mažumoms skirtos apklausos – duomenis³⁵⁸.

Mėginant paaiškinti tam tikrą reiškinį (šiuo atveju – jautrumą, pažeidžiamumą propagandai, palankumą Rusijai), kiekybinėje duomenų analizėje įprastai naudojami priežastiniai (daugialypės regresijos) modeliai. Tokiuose modeliuose svarbu pagrįsti, kurie veiksniai yra priklausomi (nagrinėjamas reiškinys, kuriam kiti veiksniai daro įtaką), o kurie – nepriklausomi (daro įtaką, lemia nagrinėjamą reiškinį). Tačiau ne visada reiškinius galime paprastai priskirti šioms kategorijoms. Šiuo požiūriu itin problemiški yra esminiai, tiriant propagandos poveikį (ir apskritai žiniasklaidos įtaką politinėms nuostatomis), veiksniai: naudojimasis žiniasklaidos priemonėmis, kultūriniai įpročiai ir informacinė erdvė.

Pavyzdžiui, Lietuvos viešojoje erdvėje gana dažnai pasitaiko nuomonė, kad naudojimasis Rusijos žiniasklaida skatina teigiamai žvelgti į Rusiją ir nematyti jos keliamos grėsmės. Taip mąstant, naudojimosi žiniasklaida įpročiai yra stiprus, aiškus, nepriklausomas kintamasis, kuris lemia naudotojo požiūrį į politiką (pavyzdžiui, Lietuvos santykius su Rusija, jos draugiškumą). Tai artimas

³⁵⁷ RESC užsakymu reprezentatyvią Lietuvos gyventojų apklausą balandžio 19-25 d. atliko „Spinter“ tyrimų kompanija, 2016, N=1007.

³⁵⁸ RESC užsakymu tyrimą birželio 27 – liepos 12 d. atliko „Baltijos tyrimai“, 2016, N=500.

požiūris ankstyvoms masinės komunikacijos poveikio, vadinamosioms „kulkos“ arba „hipoderminio švirškšto“ teorijoms³⁵⁹. Poveikis jose prilygintas švirškšto injekcijai į veną: tam tikros vertybės, idėjos ir nuostatos yra „išvirškščiamos“ žiniasklaidos naudotojui ir tai pakeičia jo elgseną³⁶⁰. Šios teorijos buvo aktualios tarpukario periodu, kai vienintelė plačiai prieinama žiniasklaidos priemonė buvo radijas, tačiau jau daugiau nei pusę amžiaus vertinamos kritiškai.

Jeigu vis dėlto laikytumėmės „hipoderminio švirškšto“ teorijos, teigtume, kad kai tam tikros visuomenės grupės daugiau naudojasi Rusijos žiniasklaida (čia galima pastebėti, kad kažkur dingsta klausimas, kas lemia tą naudojimąsi), tai jos tampa paveiktomis propagandos. Tačiau galime argumentuoti, kad tokia žiniasklaida naudojama dėl to, kad yra trečias tokią tendenciją ir teigiamą požiūrį į Rusiją lemiantis veiksnys, pavyzdžiui, priklausymas tam tikrai tautinei grupei ar vertybinės nuostatos. Apskritai reikėtų pastebėti, kad ankstyvieji žiniasklaidos įtakos tyrėjai neatsižvelgė į tai, kad propaganda gali būti efektyvi būtent tokiose auditorijose kurios jau iš anksto pritarė propagandininko tikslams³⁶¹. Kitaip tariant, jeigu buvai palankus Rusijos politikai, jos televizijos (žiniasklaidos) kanalų žiūrėjimas to nepakeičia, tik dar sustiprina (selektyvaus poveikio teorija)³⁶².

O gal priežasties – pasekmės ryšys atvirkščias? Kaip teigiama bene išsamiausiame (iki šiol) geopolitinių nuostatų Lietuvoje tyrime „Tarp Rytų ir Vakarų: Lietuvos visuomenės geokultūrinės nuostatos“, skirtingų politinių nuostatų žmonės gali tiesiog rinktis skirtingus informacinius kanalus³⁶³. Tokiu atveju teigiamas požiūris į Rusiją skatina tokių žiniasklaidos priemonių, kurios jį atitiktų, paiešką. Apibendrinant galima teigti, kad tyrimų ir teorijos apžvalgos rodo, jog žiniasklaidos poveikis yra tarp absoliutaus ir minimalaus: svarbu politinės darbotvarkės formavimas žiniasklaidoje, auditorijos kritiškumas, nuomonės formuotojo gebėjimas manipuliuoti ir sustiprinti esamą visuomenės požiūrį³⁶⁴. Būtent į pastaruosius aspektus – kiek Lietuvos visuomenė palanki Rusijai palankių nuostatų atžvilgiu, kokios auditorijos ne tokios kritiškos ir kritiškesnės – bus koncentruojamasi šiame ir kituose dviejuose (po pastarojo einančiuose) skyriuose.

Žiniasklaidos (taip pat propagandos) poveikio žmonių (politinėms) nuostatoms specifika kelia ne tik teorinių, bet ir nemenkų metodologinių iššūkių. Naudojant statiškus metodus (fiksuojančius vieną laiko periodą, tokius kaip įprasta reprezentatyvi gyventojų apklausa), gana sunku empiriškai išsiaiškinti, kas buvo „pirmasis judintojas“: ar kultūriniai įpročiai, ar naudojimas žiniasklaida lėmė tam tikras nuostatas, ar jos jau egzistavo anksčiau. Remiantis tik priežastiniais modeliais, kuriuose reikia kintamuosius suskirstyti į priklausomuosius ir nepriklausomuosius, galima nepastebėti svar-

³⁵⁹ Katz, D., Lazarsfeld, P. R., *Personal influence*, New York: Free Press, 1955, p. 16.

³⁶⁰ Fourie, P. J., *Media Studies: Institutions, theories, and issues*, Lansdowne: Juta and Company Ltd., 2001, p. 294.

³⁶¹ Petty R. E., Brinol, P., Priester, J. R., „Mass Media Attitude Change: Implications of the Elaboration Likelihood Model of Persuasion“, p. 125-164, Bryant, J., Oliver, M. B. (sud.), *Media Effects: Advances in Theory and Research*, Routledge, 2008.

³⁶² Frey, D., „Recent research on selective exposure to information“, *Advances in experimental social psychology*, vol. 19, 1986, p. 41-80.

³⁶³ Ramonaitė, A., Maliukevičius, N., Degutis, M., *Tarp Rytų ir Vakarų: Lietuvos visuomenės geokultūrinės nuostatos*.

³⁶⁴ Macnamara, J. R., „Mass Media Effects: a Review of 50 Years of Media Effects Research“, *CARMA White paper*, 2003, p. 2.; Ramonaitė, A., Maliukevičius, N., Degutis, M., *Tarp Rytų ir Vakarų: Lietuvos visuomenės geokultūrinės nuostatos*.

bios visumos (paveiklo) dalies arba net pateikti tai šališkai. Dėl šių priežasčių kiekybinė monografijos analizė pradedama nuo klasifikacinės priegios, kurią naudojant nebandoma nustatyti priežasties ir pasekmės grandinės, tačiau orientuojamasi į tam tikrų požiūrių susikirtimą, homogeniškų grupių susidarymą visuomenėje. Manome, kad būtent tokia prieiga yra tinkamiausia analizuojant nuostatų sąsajas su informacine ir kultūrine žmogaus erdvėmis.

Šiame poskyryje toliau pirmiausia pristatomi pagrindiniai RESC užsakymu „Spinter“ atliktos Lietuvos gyventojų apklausos, kurios esmė buvo atsakymai į klausimus, atspindinčius palankumą Rusijai, sutikimą su šiai šaliai naudingais naratyvais, rezultatai. Tada, panaudojant daugelio kintamųjų atitikties analizę (angl. *multiple correspondance analysis*), tirta, kaip tarpusavyje yra susijusios (kokias požiūrių grupes sudaro) tokios nuostatos: pavyzdžiui, ar į Rusiją kaip į draugišką valstybę žvelgiantys asmenys kartu gerai vertina ir Vladimirą Putiną bei mano, kad Rusija yra atvira bendradarbiauti, tik Vakarai siekia ją silpninti? O gal tokios nuostatos (ir priešingos joms) nesudaro homogeniškų grupių, ir yra tik atsitiktinai pasklidusios visuomenėje? Galiausiai poskyryje pateikiami informacinės ir kultūrinės erdvės, komunikacinio poveikio paaiškinimai: bandoma nustatyti, kiek palankumas Rusijai (paveikumas propagandos naratyvams) yra susijęs su naudojimusi skirtingomis žiniasklaidos priemonėmis, kanalais, iš kurių gaunama informacija apie Rusiją, taip pat su kultūriniais įpročiais. Kur įmanoma, rezultatai lyginami su anksčiau atliktais tyrimais apie geopolitines ir geokultūrinės Lietuvos gyventojų nuostatas.

Nuostatų dėl Rusijos pasiskirstymas visuomenėje

Remiantis „tylos spiralės“ teorija³⁶⁵, ypač jautriais, kontraversiškais klausimais kai kurie žmonės nuomonę susiformuoja remdamiesi tuo, kokių nuostatų jų įsivaizdavimu laikosi dauguma. Nepopuliarią nuomonę turinti mažuma nebus linkusi viešai kalbėti apie savo nuostatas: taip prasideda „tylos spiralė“, kuri gali lemti kintančią daugumos nuomonę, viešas diskusijas. Tad jeigu propagandą skleidžiančios valstybės atžvilgiu dauguma yra kritiška ir tai atsispindi viešojoje erdvėje, propagandos skleidėjui bus sunkiau pasiekti savo tikslus, nes jo rėmėjai vengs deklaruoti pažiūras. Jungiant „tylos spiralės“ ir selektyvaus poveikio teorijas, propaganda efektyviai sustiprina požiūrį, kuris jau yra populiarus visuomenėje, o užtikrinti, kad plisėtų ne tokios populiaros nuostatos, yra sunkiau.

Kita vertus, jeigu dauguma žmonių nėra apsisprendę ar juolab draugiškai nusiteikę propagandininko atžvilgiu, tokia situacija suteikia pranašumo. Todėl, prieš pradedant detaliau nagrinėti nuostatų schemą, verta aptarti jų paplitimą visuomenėje apskritai – vien tai galėtų sąlygoti vertingų įžvalgų.

Reikėtų pastebėti, kad iš „tylos spiralės“ teorijos išplaukia ir tai, jog apklausose dalis respondentų gali nutylėti, nuslėpti savo tikrąją nuomonę. Puikus išreikštos nuomonės ir realios „veiklos“ neatitikimo pavyzdys yra rinkimų rezultatai, kuriuos ne visada pavyksta prognozuoti prieš tai surengus apklausas, nes per jas dalis rinkėjų gali nepasakyti savo tikrosios nuomonės³⁶⁶. Todėl, vertinant

³⁶⁵ Noelle-Neumann, E., *The spiral of silence: Public opinion – our social skin*, Chicago: University of Chicago Press, 1984.

³⁶⁶ Navaitis, G., *Politinė psichologija*, Vilnius: Registrų centras, 2015, p. 149.

visuomenėje paplitusias nuostatas Rusijos atžvilgiu, reikia laikytis tam tikro atsargumo – įvertinti, ar jos atstovauja realiai, ar „įsivaizduojamai“ daugumai. Rezultatų patikimumą sieksime užtikrinti keliais būdais. Pirma, kur įmanoma, šio tyrimo tikslu atliktos reprezentatyvios apklausos duomenis palyginsime su ankstesniais tyrimais. Antra, šiame ir kitame skyriuose naudosime ne vieną, bet kelis palankumą Rusijai (skirtingus jo aspektus) rodančius veiksnius. Trečia, kartu su kitais atsakymais tirsime žmones, kurie nuomonės neturi (tai bus daroma ir kituose poskyriuose pateikiamuose daugiamatės statistikos modeliuose, jeigu ši grandis sudarys reikšmingą dalį atsakymų).

Ką žinome apie Lietuvos gyventojų nuostatas dėl Rusijos? Remiantis iki šiol atliktais tyrimais, bendras Lietuvos gyventojų požiūris į šią valstybę yra labiau neigiamas. 2006 metais atliktame Lietuvos geokultūrinių nuostatų tyrime³⁶⁷ buvo nustatyta, kad Lietuvos visuomenė Vakarų valstybių režimą vertina žymiai geriau negu Rytų: žmonių, palankiai vertinusių Baltarusijos, Rusijos politinę santvarką, apklausoje buvo nedaug. Tiriant taip pat paaiškėjo, kad absoliuti dauguma gyventojų Rusiją traktuoja kaip vieną iš nedraugiškų Lietuvai šalių. Vėliau, jau po įvykių Ukrainoje, Pilietinės visuomenės instituto atliktoje studijoje³⁶⁸ buvo užfiksuota, kad Lietuvos visuomenėje vyrauja labai neigiamas ir neigiamas požiūris dėl Krymo prijungimo prie Rusijos. Tačiau iki šiol atliktuose darbuose nebuvo atliktas išsamesnis su propaganda susijusių nuostatų tyrimas, trūko metodologinių diskusijų, kaip tokias nuostatas reikėtų analizuoti. Šiame poskyryje aprašomas tokio požiūrio paplitimas visuomenėje dabar, o kitame bus pamėginta narplioti jų tarpusavio ryšius, pateikiamas Rusijai palankių (ir nepalankių) nuostatų žemėlapis.

Kaip įvertinti pažeidžiamumą propagandai ir nustatyti potencialias tikslines tokios visuomenės grupes? Reikia pripažinti, kad net ir teoriškai sunku paaiškinti skirtumą tarp potencialaus ir jau padaryto poveikio. Atlikę kiekybinę analizę, šią painiavą kiek sušvelninsime, nuostatas preliminariai sugrupavę. Pirma požiūrio grupė apibrėžiama kaip apskritai palanki propagandą skleidžiančiai valstybei – individas nėra linkęs šios valstybės laikyti keliančia grėsmę ir mano, kad ji yra draugiška. Tikėtina, kad tokie žmonės bus imliausi svetimoms valstybės propagandai ir labiausia jos paveikiami (galbūt jau yra jos paveikti). Antra – institucinė – grupė apima nuostatas bei kanalus, kuriais skleidžiama propaganda, ir valstybės institucijas (joms atstovaujančius asmenis). Žvelgiant teoriškai, jeigu žmogui kelia abejonių vienas ar kitas naratyvas (gali būti linkstama į propagandininko pusę), bet jis netiki propagandininko skleidžiamos žiniasklaidos objektyvumu ir nepasitiki tos valstybės lyderiais (institucijomis), jis bus atsparesnis. Pagaliau trečia grupė yra nuostatos, artimos operaciniam propagandos tikslų įgyvendinimo lygmeniui (kokios žinios skleidžiamos), kai individas palankiai vertina kitos valstybės kanalais skleidžiamus naratyvus, mano, kad jie yra racionalūs.

Bendra prielaida, sudaranti sąlygas empirinei analizei, yra gana paprasta: paveiktesni (paveikti) propagandos požiūriu bus žmonės, kurie geriau vertina Rusiją, jos žiniasklaidos kanalus, sutinka

³⁶⁷ Ramonaitė, A., Maliukevičius, N., Degutis, M., *Tarp Rytų ir Vakarų: Lietuvos visuomenės geokultūrinės nuostatos*.

³⁶⁸ Pilietinės visuomenės institutas, *Lietuvos gyventojų pilietinė galia ir geopolitinės nuostatos*, Vilnius: Pilietinės visuomenės institutas, 2015, <http://www.civitas.lt/wp-content/uploads/2015/09/PGI-ir-Lietuvos-gyventoj%C5%B3-geopolitin%C4%97s-nuostatos.pdf>, 2016-10-15.

su skleidžiamais naratyvais. Ir atvirkščiai – mažiausia tikėtinas propagandos taikiny, mažiausia jos paveikūs žmonės turėtų būti tie, kurių nuostatos minėtais aspektais yra priešingos. Reikėtų pastebėti, kad propagandos taikiny gali būti ir tie asmenys, kurie neturi nuomonės – jie gali būti tiek vienoje, tiek ir kitoje pusėje. Todėl kiekybinėje analizėje šie žmonės išskiriami kaip atskira grupė, nors dažnai statistiniuose tyrimuose kategorijos „Nežinau“ ir „Neturiu nuomonės“ yra traktuojamos kaip atliekamos, nevertos analizės.

7.1.1 lentelė. Ar kiekviena iš šių valstybių draugiška Lietuvai (gyventojų atsakymai, proc.)

	Draugiška	Nedraugiška	Skirtumas	Neturi nuomonės
Latvija	93	1,7	91,3	5,3
Vokietija	86,6	5	81,6	8,4
JAV	84,9	7,2	77,7	7,8
Lenkija	80,8	8,3	72,5	10,8
Baltarusija	55,1	28,3	26,8	16,6
Rusija	14	71,4	-57,4	14,6

7.1.1. lentelėje pavaizduoti duomenys netikėtumų nepateikia. Kaip ir buvo galima tikėtis, kaimyninė Latvija sulaukė daugiausia teigiamų vertinimų – net 93 proc. respondentų atsakė, kad tai Lietuvai draugiška valstybė. Draugiškomis Lietuvai laikomos ir dvi itin svarbios Vakarų partnerės: Vokietiją teigiamai vertina 86,6 proc. respondentų, JAV – 84,9 proc. Lenkiją draugiškumo požiūriu didelė dauguma taip pat vertina palankiai (80,8 proc.). O štai daugiausia neigiamų vertinimų sulaukė Rusija, kurią net 71,4 proc. respondentų laiko nedraugiška šalimi, ir tik vos 14 proc. mano, kad Lietuvai tai nepavojinga šalis. Tiesa, gana nemažai atsakiusiųjų (14,6 proc.) Rytų kaimynės atžvilgiu neturi nuomonės: tai galima vertinti arba kaip tam tikrą pasidavimą propagandai, arba tos nuostatos yra „nutylimos“, jaučiant, kad jos nepopuliarios (ar tokios nuostatos artimos toms, kurios palankesnės Rusijai, bus tiriama kitame poskyryje). Įdomu, kad yra didelis skirtumas tarp to, kaip vertinama Rusija ir Baltarusija: daugiau nei 50 proc. respondentų teigė, kad Baltarusija yra draugiška valstybė.

Lietuvos geokultūrinių nuostatų studijoje respondentams taip pat buvo užduotas klausimas dėl draugiškų ir nedraugiškų Lietuvai valstybių. Nors tiesiogiai rezultatų palyginti negalime,³⁶⁹ pastebimos panašios tendencijos: pavyzdžiui, Latviją ir Lenkiją daugelis respondentų mato kaip draugiškas Lietuvai valstybes. Tai (šiek tiek mažesniu mastu) galioja ir JAV bei Vokietijai. Svarbiausia tai, kad

³⁶⁹ A. Ramonaitės, N. Maliukevičius ir M. Degučio (2007) studijoje respondentų prašyta sudaryti draugiškų ir nedraugiškų Lietuvai valstybių penketukus. Pavyzdžiui, 23,7 proc. respondentų JAV įtraukė į draugiškų Lietuvai valstybių sąrašą ir net 61,5 proc. iš jų Rusiją įtraukė į nedraugiškų valstybių penketuką.

visai nepasikeitė požiūris į Rusiją – tiek žvelgiant į 2006 m. apklausą, tiek mintyje turint specialiai šiai monografijai RESC užsakytą reprezentatyvią Lietuvos gyventojų apklausą, matyti, kad vyrauja požiūris, jog Rusija yra nedraugiška Lietuvai valstybė. Geokultūrinių nuostatų tyrime 61,5 proc. žmonių Rusiją priskyrė prie nedraugiškų Lietuvai valstybių penketuko ir vos 5,6 proc. paminėjo ją tarp draugiškų Lietuvai valstybių.

Apklausoje matyti skirtumas, kaip žmonės suvokia draugiškumą ir keliamą grėsmę (žr. 7.1.2 lentelę). Nors Rusiją nedraugišką Lietuvai mano esant 71,4 proc. respondentų, realią šios šalies užsienio politikos keliamą grėsmę jaučia kiek mažiau – 60,1 proc. apklaustųjų. Nevienodas grėsmės ir draugiškumo suvokimas dar labiau atsiskleidžia, įvertinus skirtumą tarp pozicijų „Taip“ ir „Ne“: Kalbant apie Rusijos keliamą grėsmę, tų, kurie jos nejaučia, yra 36 proc. punktais mažiau nei tokių, kurie jaučia (mintyje turint draugiškumą, skirtumas yra 57,4 procentai). Apie 40 proc. apklaustųjų Rusijos grėsmės neįžvelgia (mano, kad ji nekelia grėsmės, arba neturi nuomonės).

7.1.2 lentelė. *Ar Lietuvai kelią grėsmę kiekvienos iš šių šalių užsienio politika? (gyventojų atsakymai, proc.)*

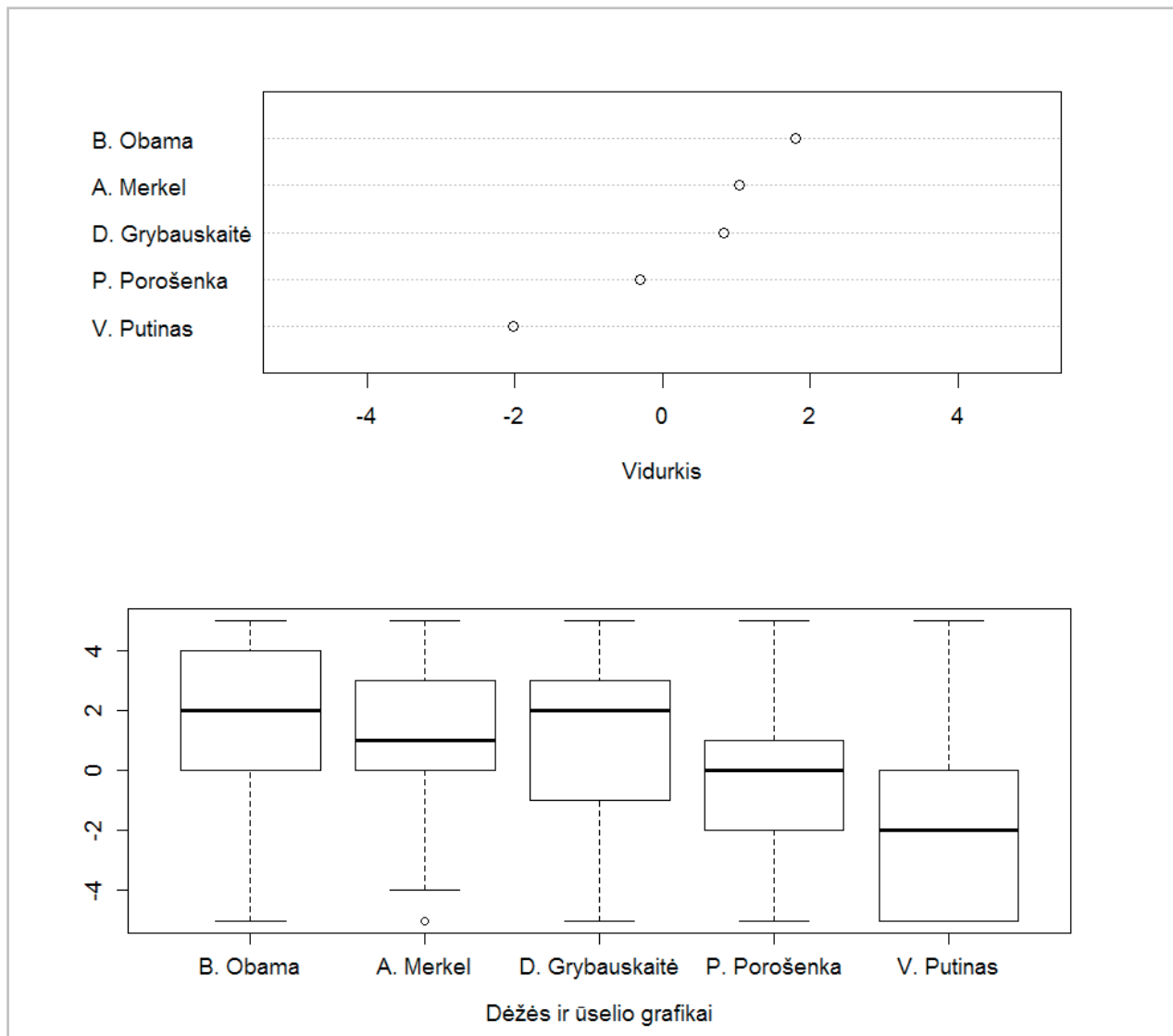
	Ne	Taip	Skirtumas	Neturi nuomonės
Latvija	93,7	0,4	93,3	5,9
Lenkija	89,8	3,2	86,6	7,1
Vokietija	86,7	5,7	81	7,6
JAV	84,6	7,1	77,5	8,3
Baltarusija	76,3	13,2	63,1	10,5
Rusija	24,1	60,1	-36	15,8

Apklausoje buvo pateiktas ir kitas teiginys, kad Rusijos politika tiesiogiai kelia pavojų Rytų Europos valstybėms. Per jį siekta išsiaiškinti, kaip iš tikrųjų suvokiama grėsmė: respondentai buvo paprašyti įvertinti šį teiginį skalėje nuo „Visiškai nesutinku“ iki „Visiškai sutinku“. Beveik kas antras apklaustasis (48,1 proc. visų respondentų) tokiam teiginiui pritarė arba visiškai su juo sutiko, taigi įžvelgė Rusijos pavojų regionui. Tai yra kiek mažesnė dalis apklaustųjų, lyginant su tais, kurie mano, kad Rusijos užsienio politika kelia grėsmę Lietuvai (žr. 5 lentelę). Tačiau, jei lygintume su tokiu klausimu, žymiai mažesnė respondentų dalis (16,7 proc.) nemano, kad Rusijos politika kelia tiesioginį pavojų Rytų Europos valstybėms. Dar 29,5 proc. respondentų rinkosi atsakymą „Nei taip, nei ne“ – panašu, kad toks tarpinis variantas respondentų akimis kiek sušvelnina (ne)palankumą Rusijai. Tačiau gali būti ir taip, kad klausimas, susijęs su Lietuva, respondentams tiesiog artimesnis ir dėl to jie renkasi konkretnę atsakymą.

Grėsmės suvokimas gali būti susijęs su politinių lyderių retorika, tad tikėtina, kad šalies, kuri suvokiama kaip nedraugiška Lietuvai valstybė, lyderis irgi bus vertinamas neigiamai. Būtent tai ir

atsispindi 7.1.1 paveiksle, kuriame pristatytas penkių politinių lyderių vertinimas. Kad atkreiptume dėmesį į nuomonių skirtumą, 7.1.1 paveiksle (apatinėje jo dalyje) taip pat pateikėme stačiakampes diagramas, kurie rodo medianą ir vertinimų sklaidą³⁷⁰.

7.1.1 paveikslas. Kiek vidutiniškai žmonėms patinka kiekvienas iš politinių lyderių. Vidurkiai pateikti viršutinėje dalyje; atsakymų sklaida pateikiama apatinėje dalyje, stačiakampėse diagramose (skalė nuo -5 („Labai nepatinka“) iki 5 („Labai patinka“))

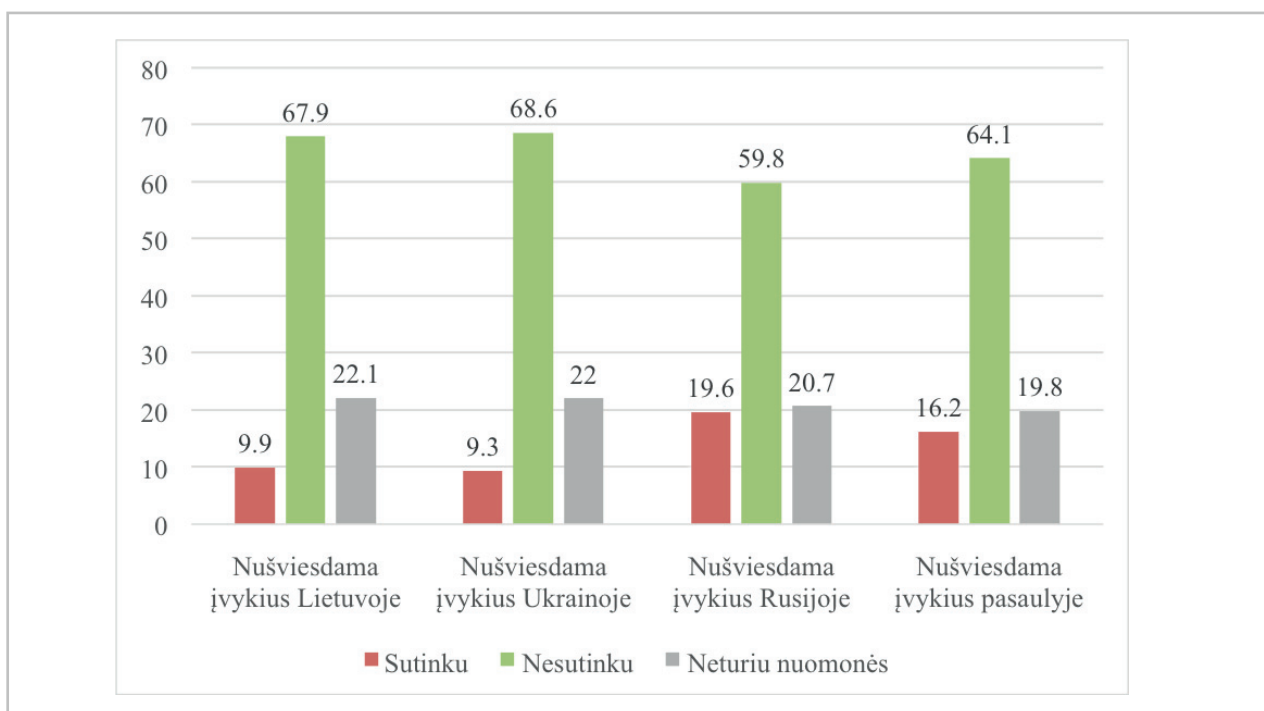


Politinių lyderių vertinimas pateiktas skalėje nuo -5 („Labai nepatinka“) iki 5 („Labai patinka“). Remiantis atsakymų į šį klausimą vidurkiu, geriausiai vertinamas lyderis per apklausą buvo tuome-

³⁷⁰ Šiuo metodu apdoroti duomenys skirstomi į tris dalis: pirmą kvartilį, kvartilių skirtumą (angl. *interquartile range*) ir viršutinį. Stačiakampyje (t. y. tarpkvartiliniame spindulyje) yra 50 proc. atsakymų sklaidos. Apatinė jo kraštinė riboja apatinį kvartilį, kuriame žemyn iki ūso yra 25 proc. inercijos; viršutinė stačiakampio kraštinė riboja viršutinį kvartilį, kuris taip pat apima 25 proc. duomenų sklaidos.

tinis JAV Prezidentas Barackas Obama (vidurkis 1,79). Apatinėje 7 paveikslo dalyje matyti, kad pirmasis Obamos vertinimų kvartilis yra 0 – tai reiškia, kad 75 procentai buvusį JAV Prezidentą vertina neutraliai arba geriau. A. Merkel (vidurkis 1,04) ir D. Grybauskaitė (vidurkis 0,83) vertinamos labiau teigiamai, tačiau Lietuvos vadovės atžvilgiu yra daugiau nuomonių skirtumų. Tai išryškėja apatinėje 7 paveikslo dalyje – viduryje esantys 50 proc. atsakymų apima ir neigiamas (pirmas kvartilis) ir itin teigiamas (trečias kvartilis) reikšmes. P. Porošenka vertinamas gana neutraliai, truputį neigiamai (-0,29). Blogiausia vertinamas politinis lyderis yra V. Putinas – vidutinis jo vertinimas buvo aiškiai neigiamas (-2,01). Jo vertinimas daugiausia pasklidęs neigiamoje skalės srityje – 3 kvartilis yra lygus 0, tai reiškia, kad 75 proc. respondentų Rusijos vadovą vertino neutraliai arba blogiau. Remiantis mediana, bent pusė respondentų V. Putiną vertino „-2“ ir blogiau.

7.1.2 paveikslas. Pritarimas teiginiams, kad Rusijos žiniasklaida yra objektyvi (atsakymai proc.)

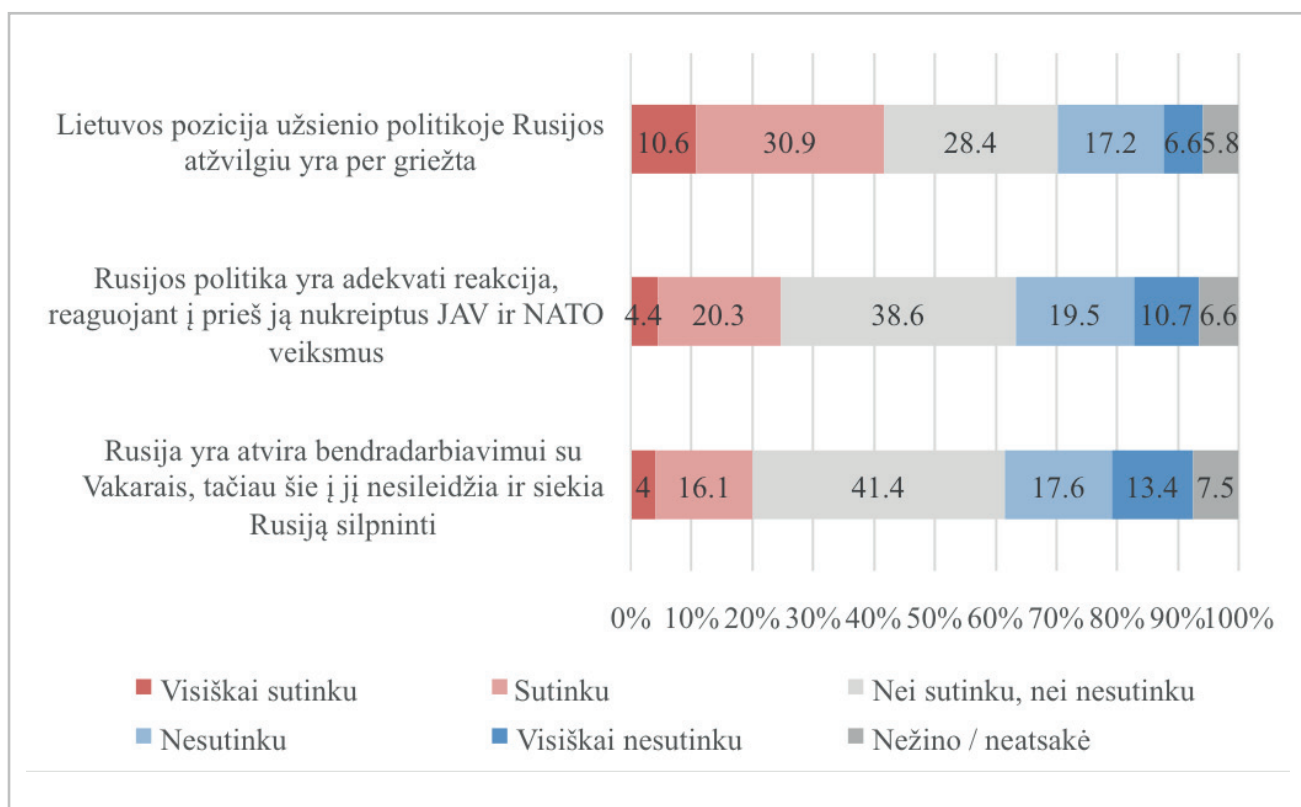


Kitas svarbus klausimas, susijęs su nuostatomis dėl Rusijos, apima tikėjimą Rusijos žiniasklaidos objektyvumu: tos socialinės grupės, kurios tiki propagandininko kanalų nešališkumu, natūraliai yra ne tiek atsparios propagandai, ne tokios kritiškos jos atžvilgiu. 7.1.2 paveiksle matyti, kad nuomonių pasiskirstymas, mintyje turint klausimą dėl Rusijos žiniasklaidos objektyvumo nušviečiant įvykius Lietuvoje, Ukrainoje, Rusijoje ir pasaulyje, yra panašus. Didžioji (apie 60 proc. ir daugiau) respondentų dauguma mano, kad Rusijos žiniasklaida yra neobjektyvi. Kalbant apie objektyvumą, daugiausia yra manančiųjų, kad Rusijos žiniasklaida nešališkai atspindi įvykius Rusijoje (19,6 proc.) ir pasaulyje (16,2 proc.). Be to, reikia atkreipti dėmesį, kad beveik nekintantis respondentų skaičius (apie penktadalis) tiesiog neturi nuomonės dėl Rusijos žiniasklaidos (ne)objektyvumo.

7.1.3 paveiksle pateikiamas respondentų atsakymų į klausimus, kuriais buvo bandoma sužinoti Rusijai palankių naratyvų paplitimą visuomenėje, pasiskirstymas. Kadangi kai kurie naratyvai su-

sikerta su empiriškai pastebimomis problemomis (emigracija), o kiti (pavyzdžiui, socialinės atskirties, tautinių mažumų diskriminacijos) aktualesni kalbant apie konkrečias grupes (prosovietiška nusiteikusius, tautines mažumas), šiuo atveju visuomenei vertinti buvo pasirinkti užsienio politikos aspektai (remiantis jais lengviausia „išgryninti“ pasidavimą propagandai). Remiantis monografijoje pristatytu G. S. Jowetto ir V. O'Donnell propagandos analizės modeliu, keletas pagrindinių Rusijos propagandos tikslų yra mažinti pasitikėjimą Lietuvai saugumą garantuojančiomis Vakarų struktūromis, sukelti abejonių dėl pačios Lietuvos užsienio politikos ir skatinti požiūrį, kad JAV ir NATO regione kelia įtampą, Rusiją pateikiant kaip auką.

7.1.3 paveikslas. Pritarimas teiginiui, kad Rusijos politika kelia tiesioginį pavojų Rytų Europos valstybėms (atsakymai procentais).



7.1.3 paveiksle matyti, kad gana didelė respondentų dalis (41,5 proc., įtraukus tuos, kurie visiškai sutinka ir tiesiog sutinka) mano, jog Lietuvos užsienio politika dėl Rusijos yra per griežta. Į tai vertėtų atkreipti dėmesį, tačiau tikėtina, kad vertindama savo šalį ir vyriausybės politiką visuomenė tiesiog yra kritiškesnė. Tokių, kurie laikėsi priešingos pozicijos (įtaukiant tuos, kurie nesutinka ir visiškai nesutinka), buvo 23,9 procentai, o dar 28,4 proc. nei sutiko, nei nesutiko. Atsižvelgiant į tai, galima rekomenduoti daugiau dėmesio kreipti į reikiamybę paaikškinti dabartinę Lietuvos užsienio politiką.

Kad Rusijai palankūs užsienio politikos naratyvai vis dėlto nėra populiarūs, atskleidžia atsakymai į kitus du klausimus. Teiginiui, kad Rusijos politika yra adekvati reakcija į JAV ir NATO veiksmus,

pritaria 24,7 proc., o tam, kad Rusija yra atvira bendradarbiauti su Vakarais, tačiau pastarieji siekia ją susilpninti, – 20,1 proc. Iš vienos pusės žvelgiant, tai yra mažuma – panašiai, kaip ir atsakant į klausimus dėl Rusijos draugiškumo ir žiniasklaidos objektyvumo, Rusijai palankus požiūris sudaro apie penktadalį. Tačiau verta atkreipti dėmesį, kad labai didelė dalis atsakusių žmonių (41,4 proc.) nei pritaria, nei nepitaria teiginiui dėl Rusijos politikos ir 38,6 proc. – dėl jos politikos adekvatumo. Taigi nors dėl naratyvų ryškesnis nepalankus Rusijai požiūris (apie 30 proc. abiem klausimais), didžiausia visuomenės dalis laikosi vidurinės (neapibrėžtos) pozicijos. Tam daugiau dėmesio bus skirta kitame poskyryje, kuriame mėginsime išsiaiškinti šiame poskyryje aptartų nuostatų tarpusavio ryšius.

Santykiai tarp Rusijos ir Vakarų valstybių itin įtempti, todėl natūralu, kad viešojoje erdvėje svarstoma, ar įmanomas didesnio masto (karinis) konfliktas. Apklausoje nuomonės pasiskirstė taip: 42,3 proc. respondentų manė, kad toks konfliktas yra įmanomas, 37,4 proc. – kad ne, dar 20,7 proc. neturėjo nuomonės šiuo klausimu. Čia verta paminėti, kad grėsmių suvokimo Lietuvoje studijoje buvo klausimas, kuriame 7 balų skalėje (1 reiškia „labai maža tikimybė“, o 7 „labai didelė tikimybė“) teirautasi respondentų nuomonės apie Rusijos karinės invazijos į Lietuvą per artimiausius 10 metų tikimybę (buvo ir 0 variantas, kas reiškia, kad respondentas mano, jog tai iš viso ne grėsmė). 31,2 proc. atsakusiųjų pasirinko atsakymus intervale tarp 5 ir 7 (kas reikštų kiek didesnę tikimybę) – taigi, apie 10 procentinių punktų mažiau, negu klausiant (mūsų monografijoje) bendrai apie tai, ar konfliktas tarp Vakarų ir Rusijos įmanomas³⁷¹.

7.1.3 lentelėje pateikiami duomenys rodo, kaip respondentai paaiškino savo atsakymus į atrenkamąjį klausimą (ar konfliktas įmanomas). Gyventojai, kurie tvirtino, jog konfliktas tarp Vakarų valstybių ir Rusijos yra įmanomas, savo atsakymą dažniausiai grindė agresyvėjančia Rusijos užsienio politika – tokios nuomonės buvo 56,9 proc. respondentų. Palyginti nedaug žmonių agresorėmis, galinčiomis sukelti karinį konfliktą tarp Vakarų valstybių ir Rusijos, laikė ES ir NATO (taip atsakusių žmonių buvo vos 15,1 proc.). Nuomonės, kad konfliktas gali kilti dėl užsienio politikos interesų susikirtimo trečiojoje šalyje, laikėsi 27,1 proc. respondentų.

Vienos dominuojančios priežasties, kodėl respondentai netiki, kad tarp Vakarų valstybių ir Rusijos gali kilti konfliktas, respondentai nenurodė. Daugiausia (38,2 proc.) gyventojų manė, kad didesnio masto karinis konfliktas tarp Vakarų valstybių ir Rusijos neįmanomas dėl to, kad abi šalys siekia konfliktus išspręsti taikiai. Tai kiek stebina, atsižvelgiant į tai, jog Rusija dažnai konfliktus sprendžia jėga, o ne taikiais būdais: pavyzdžiais galėtų būti Rusijos ir Gruzijos karas, kariniai veiksmai Rytų Ukrainoje, Krymo aneksija. Panaši dalis žmonių (apie 35 proc.) mano, kad konfliktas neįmanomas, nes Vakarų valstybės nedirbtų kovoti su Rusija. Galiausia 20,9 proc. respondentų nuomone, didelio masto karinis konfliktas tarp Vakarų valstybių ir Rusijos neįmanomas dėl to, kad pastaroji nėra pajėgi jame dalyvauti.

³⁷¹ Lašas, A., Matonytė, I., Jankauskaitė, V., *Mapping popular internal and external threats: The case of Lithuania*, Presented at the Annual Scientific Meeting of the International Society of Political Psychology, Warsaw, 2016.

7.1.3 lentelė. Ar įmanomas didesnio masto (karinis) konfliktas tarp Vakarų valstybių ir Rusijos (gyventojų atsakymai, proc.).

Taip (N=426)		Ne (N=273)	
Kodėl įmanomas didesnio masto (karinis) konfliktas tarp Vakarų valstybių ir Rusijos?		Kodėl neįmanomas didesnio masto (karinis) konfliktas tarp Vakarų valstybių ir Rusijos?	
Dėl vis agresyvesnės Rusijos užsienio politikos	56,9	Dėl to, kad Rusija nėra pajėgi dalyvauti tokiaame konflikte	20,9
Dėl galimų ES ir NATO veiksmų, provokacijų Rusijos atžvilgiu	15,1	Dėl to, kad tiek Rusija, tiek Vakarai siekia konfliktus išspręsti taikiai	38,2
Dėl Vakarų ir Rusijos interesų susikirtimo trečiojoje šalyje (Sirijoje, Ukrainoje ar pan.)	27,1	Dėl to, kad Vakarai nedirštų kovoti su Rusija	35
Neturi nuomonės	0,9	Kita	0,3

Lietuvos visuomenės pažeidžiamumas propagandai: nuostatų schema

Siekiant išsiaiškinti, kokią schemą sudaro Lietuvos gyventojų nuostatos dėl Rusijos ir jai palankių naratyvų, šiame poskyryje bus pasitelkta daugelio kintamųjų atitikties analizė (angl. *multiple correspondence analysis*). Atitikties (kartais tiesiog vadinama korespondentine) analizė yra gana naujas metodas, XX a. antroje pusėje išplėtotas prancūzų kiekybinės sociologinės analizės atstovų³⁷² ir bene geriausia žinomas iš Pierre`o Bourdieu darbų (būtent šiuo metodu paremta garsioji jo Prancūzijos kultūros studija).³⁷³ Lietuvių (politinėje) sociologijoje atitikties analizė nėra visiškai naujovė, ji taikyta analizuojant Seimo narių balsavimą³⁷⁴ ir klasinę visuomenės struktūrą.³⁷⁵

Daugelio kintamųjų atitikties analizės esmė yra rasti „paslėptas“, paprastai nepastebimas nuostatų dimensijas, kurios paaiškintų skirtingų kategorijų atsakymų susikirtimą, ir pavaizduoti jų tarpusavio ryšį paprastesnėje erdvėje. Įprastai apsiribojama dviem ar trimis dimensijomis, kurios paaiškina didžiąją dalį kintamųjų reikšmių sklaidos (skirtumų tarp atsakymų kategorijų). Tam tikra prasme tai yra skirtubių panašumo analizė³⁷⁶, kadangi kuo toliau nuo koordinacių plokštumos centro (remiantis išskirtomis dimensijomis, įverčių, kurių reikšmės „0“) yra atsakymų (atvejų) grupės, tuo jos labiau išsiskiria, yra unikalios. Ir atvirkščiai – kuo arčiau centro yra kategorijos (atvejai), tuo jos artimesnės

³⁷² Le Roux, B., Rouanet, H., *Multiple correspondence analysis*. Thousand Oaks, CA: Sage publications, 2010, p. 3.

³⁷³ Bourdieu, P., *Distinction: A Social Critique of the Judgement of Taste*, 1979.

³⁷⁴ Morkevičius, V., *Neideologinis Seimas? Statistinė svarbių 2004-2008 m. kadencijos Lietuvos Seimo balsavimų analizė*, 2009; Morkevičius, V., Krilavičius, T., *Kaip balsuoja Lietuvos parlamentariai per rinkimų laikotarpį? Statistinė 2008-2012 m. kadencijos Seimo narių balsavimų analizė*, pranešimas 2012 m. lapkričio 16 d. Lietuvos politologų asociacijos metinėje konferencijoje, 2012.

³⁷⁵ Morkevičius, V., Norkus, Z., Šiuolaikinės Lietuvos klasinė struktūra: neovėberiška analizė, *Sociologija*. Mintis ir veiksmas, nr. 2 (31), 2012.

³⁷⁶ Morkevičius, *Neideologinis Seimas? Statistinė svarbių 2004-2008 m. kadencijos Lietuvos Seimo balsavimų analizė*, 2009, p. 68.

standartiniam atsakymų rinkiniui, imties vidurkiui³⁷⁷.

Šios analizės kontekste daugelio kintamųjų atitikties analizė turi keletą pliusų. Pirma, skirtingai nei klasterių ar latentinių klasių analizė (kiti klasifikaciniai metodai), kuri labiau orientuota į stebėjimo atvejų grupavimą, arba pamatinių komponentų analizė, kuri pirmiausia pabrėžia kintamųjų tarpusavio ryšius, daugelio kintamųjų atitikties analizė siūlo tarpinę išeitį. Pasinaudojus šiuo metodu gautas rezultatas yra grįstas atskirų kintamųjų kategorijų ir joms priklausančių individų padėtimi. Atitikties analizė pravarti tuo, kad galima pateikti ir stebėjimo atvejus, ir kategorijų „debesis“, tačiau analizės rezultatų interpretacijai patogesnė pastarojo varianto vizualizacija (ypač apklausoje, kur respondentų yra labai daug ir sunku išskirti atskirus atvejus). Todėl kad būtų paprasčiau, skelbiant atitikties analizės rezultatus, bus pateikti tik grafikai, kuriuose sugrupuoti tam tikrų kategorijų atsakymai.

Antra, atitikties analizė puikiai tinka, kai analizėje naudojami kintamieji yra matuojami remiantis kategorijų (nominalia) skale. Kalbant statistikos kalba, tai „prasti“ kintamieji, kurių galimybės figūruoti statistinėje analizėje yra ribotos.³⁷⁸ Pavyzdžiui, klausimas, ar Rusija yra draugiška Lietuvai, turi tris reikšmes: „Taip“, „Ne“ ir „Neturi nuomonės“. Norėdami šiems atsakymams taikyti metodą, kuris originaliai sukurtas kiekybiniam kintamiesiems (kad ir klasterinę ar pamatinių komponentų analizę), turėtume žmonių be nuomonės grupę arba iš viso pašalinti, arba priskirti kategorijai „Ne“ ir sukurti naują grupę „Nemanantys, kad Rusija yra draugiška“ (panašios strategijos laikėsi Ronaldas Inglehartas, atlikdamas pasaulio vertybių tyrimus).³⁷⁹ Šitaip paliekamos dvi grupės, kurias galėtume pažymėti atitinkamai – „0“ ir „1“, ir taip išvengiama kategorinės kintamųjų skalės. Tačiau tokios manipuliacijos ne visada pateisintinos. Kaip tik toks atvejis ir yra ši analizė: imlumo propagandai kontekste prarastume galimybę analizuoti kategoriją „Neturi nuomonės“ ir išsiaiškinti jos specifiką. Atitikties analizė siūlo išeitį, kadangi ji leidžia analizuoti visų kategorijų kintamųjų reikšmes (remiantis jų dažniais), neprarandant svarbios informacijos.

Trečia, bene svarbiausias atitikties analizės privalumas yra tai, kad jos rezultatai (kaip jau buvo minėta) pateikiami grafiškai, dvimatėje (arba trimatėje, jeigu būtina analizei) erdvėje. Taip aiškiai galima matyti, kiek yra panašios ir kiek skiriasi atsakymų (respondentų) kategorijos, kokias logines schemas sudaro žmonių nuostatos. Toks privalumas akivaizdus net ir tada, kai analizuojami tik du kintamieji. Kaip pavyzdį, atskleidžiant atitikties analizės privalumus ir rezultato interpretaciją, galima pateikti du panašius klausimus: „Ar Rusija yra draugiška Lietuvai?“ ir „Ar jos užsienio politika mūsų šaliai kelia grėsmę?“

Iš porinių dažnių lentelių (žr. 7.1.4 lentelę) aiškiai matyti, kad nuostatos dėl Rusijos ir Lietuvos santykių yra labai susijusios. Net 77,5 procentai asmenų, manančių, kad Rusija yra nedraugiška, taip pat mano, kad jos užsienio politika kelia grėsmę. Kita vertus, net 87,9 proc. asmenų, manančių, jog Rusija yra draugiška, nemato grėsmės. Tų, kurie neturi nuomonės, kategorijos taip pat susikerta:

³⁷⁷ Daugiau apie metodą: Le Roux, B., Rouanet, H., *Multiple correspondence analysis*, 2010.

³⁷⁸ Morkevičius, *Neideologinis Seimas? Statistinė svarbių 2004–2008 m. kadencijos Lietuvos Seimo balsavimų analizė*, 2009, p. 67.

³⁷⁹ Pavyzdžiui: Inglehart, R., Baker, W. E., *Modernization, cultural change, and the persistence of traditional values*, 2000.

61,9 proc., žmonių, neturėję nuomonės dėl Rusijos draugiškumo, neturi jos ir kitu klausimu. Kaip ir galima buvo tikėtis, elementari išvadų statistika taip pat rodo, kad ryšys tarp kintamųjų neatsitiktinis ir statistiškai reikšmingas (Chi kvadratas = 642, $p < 0,001$).

7.1.4 lentelė. Nuostatų dėl Rusijos draugiškumo Lietuvai ir dėl to, ar Rusijos užsienio politika kelia grėsmę Lietuvai (proc. stulpelyje), ryšys.

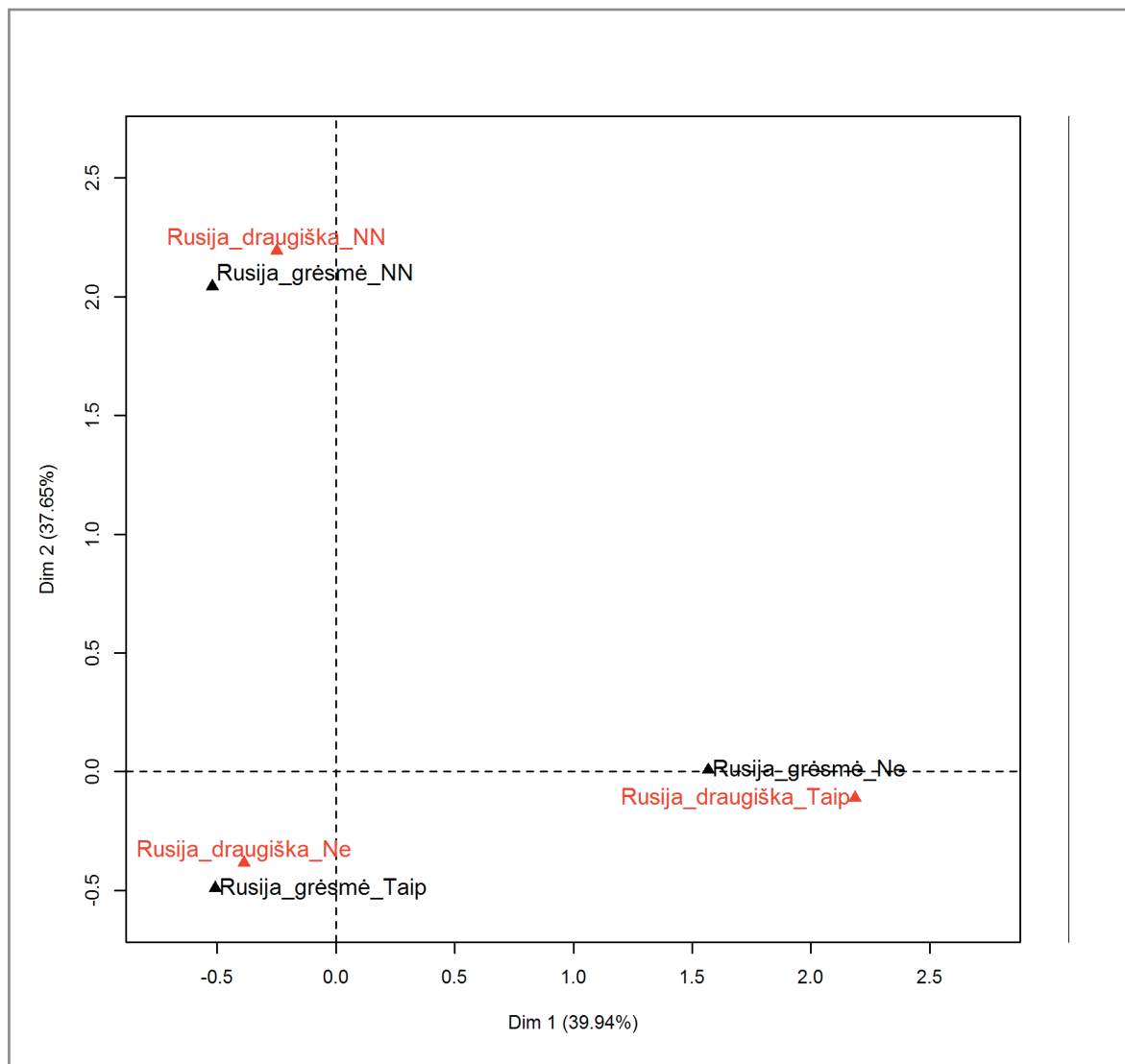
Taip		Ar Rusija yra draugiška Lietuvai?		
		Ne	Neturi nuomonės	
Ar Rusijos užsienio politika kelia grėsmę Lietuvai	Taip	11,3%	77,5%	21,8%
	Ne	87,9%	13,2%	16,3%
	Neturi nuomonės	0,7%	9,3%	61,9%

7.1.4 paveiksle pateikiami atitikties analizės rezultatai su šiais dviem kintamaisiais. Tam, kad kintamųjų reikšmių pavadinimai grafike neužimtų daug vietos (tai bus itin aktualu analizėje su daugiau kintamųjų, kuri bus pateikta toliau), jie sutrumpinti. Pavyzdžiui, „Rusija_draugiška_taip“ reiškia atsakymą „Taip“ į klausimą „Ar Rusija yra draugiška Lietuvai?“ arba „Rusija_grėsmė_NM“ reiškia tai, kad klausimu „Ar Rusijos užsienio politika kelia grėsmę Lietuvai?“ nėra nuomonės. Čia ir toliau šiame skyriuje pateiktas skaičiavimas ir paveikslai sudaryti naudojantis *R* programos *FactoMineR* paketu.³⁸⁰ Kadangi monografijoje orientuojamasi į praktines rekomendacijas, pagrindiniame tekste aptariamas galutinis analizės rezultatas, o jį statistiniais kriterijais pagrindžiantys paaiškinimai pateikiami išnašose.

Arčiausia imties vidurkio (nulinių dimensijų įverčių) yra kategorijos, atitinkančios atsakymus „Taip“ į klausimus, ar Rusija yra nedraugiška Lietuvai valstybė ir ar jos užsienio politika kelia grėsmę. Pravartu prisiminti, kad būtent šie atsakymai, palyginti su kitais, apklausoje pasirinkti dažniausia: 71,4 proc. respondentų buvo įsitikinę, kad Rusija nėra draugiška Lietuvai, o 60,1 proc. iš jų pareiškė, kad Rusijos užsienio politika mūsų šaliai kelia grėsmę. Kita vertus, šių kategorijų išsidėstymas greta irgi nestebina, kadangi, kaip buvo matyti iš porinių dažnių lentelės, abu atsakymai aiškiai susikerta. Todėl ir grafiniame atitikties analizės sprendinyje šios kategorijos yra šalia viena kitos ir sudaro artimiausią grupę tam, ką būtų galima pavadinti „standartiniu požiūriu į Rusiją“.

³⁸⁰ Husson, F. et al, Package 'FactoMineR', 2016, <https://cran.r-project.org/web/packages/FactoMineR/FactoMineR.pdf>.

7.1.4 paveikslas. Nuostatų dėl Rusijos draugiškumo Lietuvai, taip pat dėl jos užsienio politikos keliamos grėsmės schema:: daugelio kintamųjų atitikties analizė³⁸¹



Vertinant dimensijas pagal tai, koks kintamųjų kategorijų indėlis į jas³⁸² ir remiantis grafine išraiška galima spręsti, kad pirmoji dimensija (horizontali) apima Rusijai palankių ir likusių nuostatų skirtumą. Atsakymai „Rusija_draugiška_Taip“ ir „Rusija_grėsmė_Ne“ yra toliau nuo imties vidurkio (galima prisiminti, kad jos, lyginant su Rusijai nepalankiomis nuostatomis, buvo rečiau pasirenka-

³⁸¹ Horizontalios ir vertikalios ašų pavadinimai rodo dimensijų numerius, o skliaustuose nurodomas reikšmių sklaidos procentas. Pastebėtina, kad, kalbant apie modelius, kuo daugiau kintamųjų ir jų kategorijų naudojama, tuo reikšmių sklaida yra didesnė ir ją paaiškinti reikia daugiau dimensijų. Taigi modelyje iš daugelio kintamųjų mažesnis dimensijų paaiškinamumas nebūtinai reiškia prastesnę analizę.

³⁸² Kintamųjų kategorijų indėlio į dimensijas kriterijus daugelio kintamųjų atitikties analizėje padeda interpretuoti dimensijas (Le Roux ir Henry Rouanet, 2010). Kuo didesnis kategorijos indėlis, tuo daugiau reikšmių sklaidos konkrečioje dimensijoje ji paaiškina, taigi tuo svarbesnė interpretuojant pačią dimensiją. Visų kategorijų indėliai konkrečioje dimensijoje sumuojamas 100 procentų. Šiuo atveju pirmoje dimensijoje didelį indėlį turi Rusijai palankūs atsakymai: „Rusija_grėsmė_Ne“ (37,7 proc.), „Rusija_draugiška_Taip“ (42,7 proc.). Antroje dimensijoje didžiausią indėlį turi „Rusija_grėsmė_NM“ (40,3 proc.) ir „Rusija_draugiška_NM“ (42,8 proc.); tai rodo, kad ši dimensija asmenis, neturinčius nuomonės, atskiria nuo visų kitų kategorijų.

mos apklausoje) ir sudaro atskirą, viena kitą atitinkančių (tai galima lengvai pamatyti ir iš porinių dažnių lentelės) kategorijų grupę. Rusijos keliamos grėsmės nematymas yra kiek arčiau imties vidurkio: palyginti su variantu „Rusija nėra draugiška“, šį atsakymą pasirinko apie 10 proc. punktų mažiau respondentų. Antroji dimensija atspindi nuomonės (ne)turėjimą (teigiami įverčiai vertikaliuoje dimensijoje). Taigi nuomonės neturėjimas dėl Rusijos draugiškumo ir dėl jos užsienio politikos keliamos grėsmės taip pat susikerta: tai matyti iš grafiko ir iš porinių dažnių lentelės.

Iš porinių dažnių lentelės ir iš atitikties analizės grafiškai išreikštų rezultatų galime padaryti keletą išvadų, susijusių su atsakymais į klausimus dėl Rusijos draugiškumo ir jos užsienio politikos keliamos grėsmės Lietuvai. Pirma, visuomenėje dominuoja Rusijos kaip nedraugiškos ir potencialiai grėsmę keliančios valstybės įvaizdis, tačiau yra ir gyventojų, teikiančių pirmenybę Rusijai naudintiems atsakymams arba neturinčių nuomonės. Antra, nepalankūs Rusijos vertinimai, palankios nuostatos ir nuomonės neturėjimas atspindi tris gana skirtingas, mažai susikertančias, bet vidumi labai panašias visuomenės grupes. Žinoma, įtraukus daugiau aspektų realybė tampa kiek sudėtingesnė (tai bus matyti iš tolesnės analizės).

7.1.5 lentelė. *Daugelio kintamųjų atitikties analizėje (7.1.5 pav.) naudojami klausimai ir atsakymų į juos kodavimas (pateikiama pasviruoju šriftu)*

Klausimas	Palankus Rusijai požiūris	Nepalankus Rusijai požiūris	Nėra nuomonės
Ar Rusija yra draugiška Lietuvai	Taip <i>Rusija_draugiška_Taip</i>	Ne <i>Rusija_draugiška_NE</i>	Neturiu nuomonės <i>Rusija_draugiška_NM</i>
Ar Rusijos užsienio politika kelia grėsmę Lietuvai	Ne <i>Rusija_grėsmė_Ne</i>	Taip <i>Rusija_grėsmė_Taip</i>	Neturiu nuomonės <i>(Rusija_grėsmė_NM)</i>
Ar Rusijos žiniasklaida apskritai yra objektyvi, nušviesdama įvykius pasaulyje	Sutinku <i>Rusijos_žiniasklaida_objektyvi_Taip</i>	Nesutinku <i>Rusijos_žiniasklaida_objektyvi_Ne</i>	Neturiu nuomonės <i>Rusijos_žiniasklaida_objektyvi_NM</i>
Ar patinka V. Putinas	Patinka ³⁸³ <i>Patinka_Putinas_Taip</i>	Nepatinka <i>Patinka_Putinas_Ne</i>	Nei patinka, nei nepatinka <i>Patinka_Putinas_Nei taip, nei ne</i>
Rusija yra atvira bendradarbiauti su Vakarais, tačiau pastarieji to neleidžia ir siekia Rusiją susilpninti	Sutinku ³⁸⁴ <i>Rusija_atvira_Taip</i>	Nesutinku <i>Rusija_atvira_Taip</i>	Nei sutinku, nei nesutinku <i>Rusija_atvira_Nei taip, nei ne</i>

Rusijos politika yra adekvati reakcija į nukreiptus prieš ją JAV ir NATO veiksmus	Sutinku ³⁸⁵ <i>Rusija_adekvati_Taip</i>	Nesutinku <i>Rusija_adekvati_Ne</i>	Nei sutinku, nei nesutinku <i>Rusija_adekvati_Nei taip, nei ne</i>
---	---	--	---

Galima susidaryti įspūdį, kad kai turime tik du kintamuosius, metodo pasirinkimas yra statistinio pobūdžio dalykas: grafike geriau matyti atstumai tarp kategorijų, tačiau informacija gana aiški ir porinių dažnių lentelėje. Tačiau ką daryti, jeigu turime daug kategorijų kintamųjų ir dažnių lentelė tampa itin sudėtinga, sudaryta iš daugybės eilučių ir stulpelių? Tokiu atveju daugelio kintamųjų atitikties analizė tampa itin naudinga ir kone nepakeičiama priemone bandant „išnarplioti“ nuostatų tarpusavio ryšius ir pavaizduoti juos lengvai suprantamame paveiksle.

Siekdami pateikti išsamesnę nuostatų, kurios vienaip ar kitaip matuoja pažeidžiamumą propagandai, schemą, neišvengiamai turėsime naudoti daugiau kintamųjų, kurie poskyrio pradžioje buvo sugrupuoti į tris pagrindines grupes, t. y.: 1) bendras požiūris į propagandą skleidžiančią šalį; 2) kanalų, kuriais skleidžiama propaganda, objektyvumo vertinimas; 3) nuostatos dėl konkrečios politikos situacijos, propagandos naratyvų priėmimas (ar atmetimas). Nors neatlikta jokia empirinė šių grupių analizė, tačiau jos padėjo kiek susiaurinti pradinį kintamųjų, kuriais matuojami skirtingi jautrumo propagandai aspektai, lauką. Pasitelkę daugelio kintamųjų atitikties analizę, galime patikrinti, kiek šios nuostatos yra susijusios tarpusavyje, kokias tarpusavio schemas sudaro. 7.1.5 lentelėje pateikiami klausimai, atrinkti tolesnei analizei.

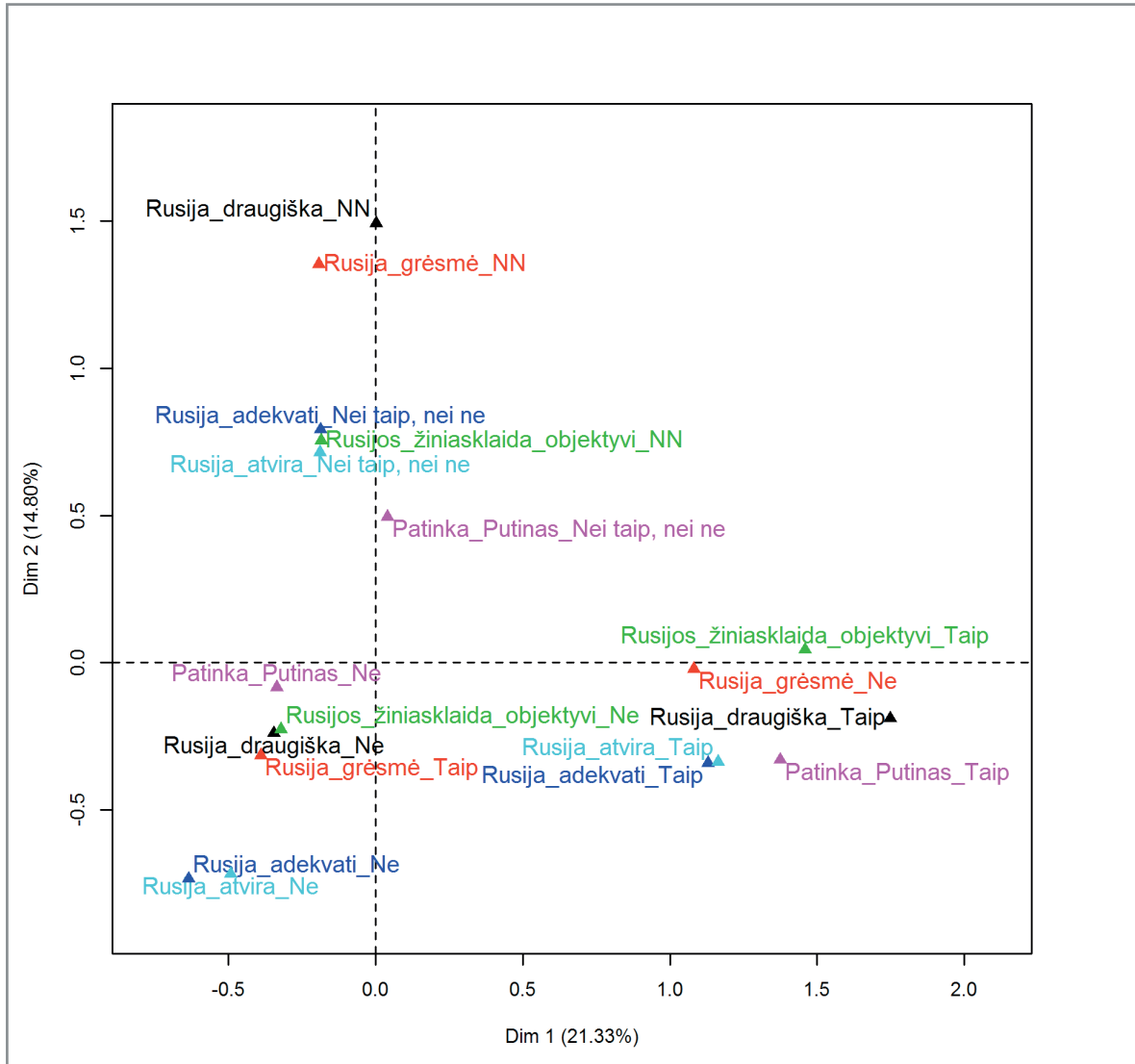
7.1.5 paveiksle pavaizduotas analizės, atliktos naudojant šiuos kintamuosius, rezultatas. Arti imties vidurkio (nulinių dimensijų įverčių), kaip ir ankstesnėje analizėje, yra kategorijos, kurios į klausimą, ar Rusija draugiška, atsakė „Ne“, o į tai, ar jos užsienio politika kelia grėsmę, – „Taip“ (kaip ir ankstesniame pavyzdyje). Tačiau čia vidurkiui gana artimų kategorijų sąrašas papildytas įtraukus grupes „Rusijos_žiniasklaida_objektyvi_Ne“ ir „Patinka_Putinas_Ne“. Taigi galima teigti, kad apklausoje įprasčiausias toks atsakymų rinkinys: į Rusiją žvelgiama kaip į nedraugišką Lietuvai, jos užsienio politika traktuojama kaip grėsmė, o V. Putinas vertinamas neigiamai ir Rusijos žiniasklaida laikoma neobjektyvia.

³⁸³ Originali matavimo skalė buvo nuo -5 iki 5, kur „-5“ reiškė labai nepatinka, o „+5“ labai patinka. Atsakymai sugrupuoti taip: nuo -5 iki -1 į „Nepatinka“, 0 į „Nei patinka, nei nepatinka“, nuo +1 iki +5 į „Patinka“.

³⁸⁴ Originalioje matavimo skalėje buvo išskirta „Sutinku“ ir „Visiškai sutinku“. Kadangi daugelio kintamųjų atitikties analizėje rekomenduojama, kad kiekvienas kintamasis turėtų panašų skaičių kategorijų, šie atsakymai sugrupuoti vienoje kategorijoje (kaip ir „Visiškai nesutinku“ bei „Sutinku“).

³⁸⁵ Originalioje matavimo skalėje buvo išskirta „Sutinku“ ir „Visiškai sutinku“. Kadangi daugelio kintamųjų atitikties analizėje rekomenduojama, kad kiekvienas kintamasis turėtų panašų skaičių kategorijų, šie atsakymai sugrupuoti vienoje kategorijoje (kaip ir „Visiškai nesutinku“ ar „Sutinku“).

7.1.5 paveikslas. Nuostatų dėl Rusijos draugiškumo ir jos užsienio politikos keliamos grėsmės Lietuvai schema: daugelio kintamųjų atitikties analizė³⁸⁶



Vertinant *R* programa išskirtas dimensijas, remiantis kintamųjų kategorijų indėliu³⁸⁷ bei grafine reprezentacija, pirmą (horizontalią dimensiją), kaip ir pirminėje analizėje, atspindi Rusijai nenaudingo ir palankaus požiūrio skirtumą. Galima pastebėti, kad Rusijos propagandos tikslus gana tiksliai atitinkančios nuostatos yra kiek toliau nuo centro ir apima teigiamus (tai tik statistinis žymėjimas) įverčius pirmoje dimensijoje: žmonės, kurie Rusiją linkę matyti kaip grėsmės nekeliančią valstybę,

³⁸⁶ Horizontalios ir vertikalios ašies pavadinimai rodo dimensijų numerius, o skliaustuose pateikiamas reikšmių sklaidos procentas. Reikėtų pastebėti, kad tai nėra tas pat, kas standartinis modelio ir duomenų atitikimas – kuo daugiau kintamųjų ir jų kategorijų naudojama, tuo didesnė reikšmių sklaida ir ją visą paaiškinti reikia daugiau dimensijų.

³⁸⁷ Pirmoje dimensijoje didžiausiais indėliais pasižymi kategorijos „Rusija_draugiška_Taip“ (17,7 proc.), „Rusija_grėsmė_Ne“ (11,22 proc.), „Rusijos_žiniasklaida_objektyvi_Taip“ (13,86 proc.), „Rusija_adekvati_Taip“ (12,69 proc.), „Rusija_atvira_Taip“ (11,44 proc.), „Patinka_Putinas_Taip“ (11,15 proc.). Antroje dimensijoje didžiausią indėlį turi šios kategorijos: „Rusija_draugiška_NN“ (16,82 proc.), „Rusija_grėsmė_NN“ (14,98), „Rusija_adekvati_Nei taip, nei ne“ (14,67 proc.), „Rusija_atvira_Nei taip, nei ne“ (12,75 proc.), „Rusija_adekvati_Ne“ (10 proc.).

pritaria ir tam, kad ji atvira bendradarbiauti (tik Vakarai siekia ją susilpninti), o reakcija dėl jos užsienio politikos yra adekvati NATO veiksams; be to, šiems žmonėms labiau patinka V. Putinas. Labai didelio skirtumo šioje dimensijos pusėje tarp kategorijų nėra, tačiau matyti, kad nuostata „Rusiška draugiška Taip“ yra labiau atsijusi. Arčiausia imties vidurkio yra pritarimas dviem naratyvams („Rusija adekvati Taip“ ir „Rusija atvira Taip“) ir Rusijos keliamos grėsmės neįžvelgimas, o tikėjimas žiniasklaidos objektyvumu ir simpatijos V. Putinui užima tarpinę poziciją (kadangi atstumas nėra didelis, sunku pasakyti, ar tai atsitiktinumas, ar tam tikras nuostatų hierarchijos rodiklis – tam reiktų tolesnių tyrimų). Kaip buvo kalbėta poskyrio pradžioje, pritarimą Rusijai ir jos skleidžiamiems naratyvams aiškiai rodančių nuostatų apklausoje, apskritai paėmus, nėra daug, tačiau matome (iš daugelio kintamųjų atitikties analizės), kad jos sudaro gana homogenišką mažumą.

Išskirta antroji dimensija atspindi nuomonės (ne)turėjimą. Joje, palyginti su pirmąja dimensija (Rusijai naudingų nuostatų), yra dar ryškesnių skirtumų tarp nuostatų „debesų“. Galima pastebėti, kad nuomonės dėl Rusijos draugiškumo ir grėsmės neturinti grupė yra gana toli nuo centro, ji atsiskiria nuo kitų (kaip ir 7.1.4 paveiksle). Tačiau nuomonės neturėjimas dėl Rusijos žiniasklaidos objektyvumo, neutrali pozicija dėl dviejų naratyvų ir V. Putino atžvilgiu sudaro atskirą „debesį“ „nuomonės neturėjimo ir neutralumo“ dimensijoje. Į tai verta atkreipti dėmesį: nors nuomonės neturėjimas dėl bendro Rusijos vertinimo (draugiškumas ir grėsmė) yra gana unikali kategorija, kitos keturios nuostatos yra arčiau imties vidurkio.

Žinoma, nuomonės neturėjimas vis tiek nėra taip arti „požiūrio“ standarto kaip nepalankių Rusijai nuostatų „debesis“. Tačiau ir jis nėra homogeniškas. Gana aiškiai atsiskiria nepritarimas Rusijai palankiems naratyvams, kurie šioje dimensijoje yra kiek toliau nuo centro negu anksčiau aptartos keturios imties vidurkiui artimos nuostatos, taigi (lyginant su jomis) rečiau pasitaikančios. Tai galima buvo pastebėti ir iš aprašomosios statistikos: pavyzdžiui, nors Rusiją nedraugiška laiko 71,4 proc. respondentų, naratyvui „Rusija atvira, o Vakarai ją siekia silpninti“ nepitaria jau tik 31 proc. (dar 41,4 proc. neturi aiškios nuomonės). Galima teigti, kad būtent šios nuostatos yra geriausias atsparumo propagandai rodiklis.

Poskyrio pradžioje, aptariant pažeidžiamumą propagandai atspindinčių klausimų grupės, nedaryta išsamesnių teorinių prielaidų apie jų ryšius. Atlikus daugelio kintamųjų atitikties analizę, jau galima aptarti tam tikrą nuostatų schemą, kuri siūlo galimus teorinius (kuriant nuostatų hierarchijos teoriją, kai judama nuo vieno požiūrio prie kito) ir metodologinius rėmus (vertinant kintamuosius, renkant jų analizės metodus) ateities tyrimams. Panašu, kad pats aukščiausias ir kartu rečiausias, lyginant su standartinėmis nuostatomis, matomas poveikumo propagandai lygis – kai propagandą skleidžianti valstybė (šiuo atveju Rusija) traktuojama kaip draugiška. Į šį lygmenį, tikėtina, veda palankumas skleidžiamiems naratyvams ir grėsmės nematymas (arčiausia imties vidurkio esantis Rusijai naudingas požiūris), tikėjimas žiniasklaidos objektyvumu ir teigiamas požiūris į V. Putiną.

Kita vertus, kiek toliau nuo imties vidurkio taip pat yra pozicija, vienareikšmiškai nepalanki propagandą skleidžiančios valstybės naratyvams: nesutikimas, kad Rusija yra atvira bendradarbiauti, kad jos politika (juk vienas iš pavyzdžių yra Krymo prisijungimas) gali būti traktuojama kaip adekvati reakcija į NATO, ES veiksmus. Šios nuostatos yra rečiau būdingos visuomenei negu bendras vertinimas, kad Rusija nedraugiška, kelia grėsmę, o jos žiniasklaida nėra objektyvi. Be to, neutrali

pozicija (nei taip, nei ne) dėl naratyvų yra arčiau imties vidurkio negu nuomonės neturėjimas dėl Rusijos draugiškumo ar apskritai grėsmės. Į tai reikėtų atkreipti ypatingą dėmesį, kadangi propagandą skleidžianti valstybė pirmiausia palankaus požiūrio gali siekti per tokius ir panašius naratyvus.

Todėl, vertinant galimus politinių požiūrių kitimo variantus, ypač aktuali yra nuostatų grupė, esanti kiek į viršų nuo imties vidurkio (žr. 7.1.5 paveikslą): tai žmonės, kurie, kalbant apie du į analizę įtrauktus naratyvus, laikosi „nei taip, nei ne“ pozicijos, neturi nuomonės dėl Rusijos žiniasklaidos objektyvumo. Svarbu tai, kad nuostatų žemėlapyje atstumas nuo šios grupės iki palankių ir nepalankių Rusijai nuostatų yra labai panašus. Žinoma, remiantis klasifkaciniais metodais, sunku pasakyti, ar toks požiūris galėtų keistis ir kaip greitai. Tolesniuose tyrimuose rekomenduojama skirti daugiau dėmesio aiškinantis, kas lemia tokias nuostatas, ar apgalvota informacinė kampanija galėtų jas daugiau „išgryninti“ atsparumo propagandai linkme.

Pažeidžiamumas propagandai ir informacinė erdvė

Aptarus nuostatų Rusijos atžvilgiu schemą, logiška šias nuostatas pabandyti susieti su tuo, kokioje informacinėje ir kultūrinėje aplinkoje gyvena žmogus. Ankstesni tyrimai³⁸⁸ parodė, kad informacinės aplinkos ryšys su palankiomis Rusijai nuostatomis nėra paprastas. Viena vertus, kalbų mokėjimo aspektu 2006 m. Lietuva buvo daugiau Rytų negu Vakarų informacinėje erdvėje: 60,3 proc. sakė, kad moka rusų kalbą, ir tik 17 proc. nurodė mokantys anglų kalbą. Panašu, kad bent atsižvelgiant į pirmą kriterijų situacija per 10 metų iš esmės nepasikeitė: 22,8 procentai respondentų per šią apklausą (2016 m.) teigė rusų kalbą mokantys labai gerai, 23,6 proc. – gerai. Kita vertus, minėtas geokultūrinių nuostatų tyrimas atskleidė, kad informaciniai Rusijos kanalai (televizijos žiūrėjimas, žiniasklaidos skaitymas) nebūtinai formuoja prorusiškas pažiūras, o tautybės veiksnys (išsamiau analizuojamas kituose poskyriuose pateikiamoje analizėje) turi didesnę poveikį negu pati informacinė erdvė³⁸⁹.

Siekiant pavaizduoti (ne)palankių Rusijai nuostatų sąsajas su informacine erdve, toliau taikoma daugelio kintamųjų atitikties analizė. Kadangi neišvengiamai reikia susiaurinti kintamųjų skaičių, čia pasirinkome klausimus, ar Rusija yra draugiška Lietuvai ir ar jos užsienio politika kelia grėsmę. Šios nuostatos yra arčiausia to, ką būtų galima traktuoti kaip didelį poveikumą propagandai arba netgi buvimą jos paveiktam: aiškios tam tikrų aspektų sąsajos su šiomis nuostatomis rodytų informacines ir kultūrinės zonas, kuriose pavojus pasiduoti propagandai yra pats didžiausias. Toliau analizuojama, kaip šios nuostatos susijusios su bendrais naudojimosi žiniasklaida įpročiais, skirtingų šalių žiniasklaidos naudojimu ir kultūriniais pomėgiais.

7.1.6 paveiksle matyti, kad didelė dalis naudojimosi žiniasklaida įpročių³⁹⁰ išsidėsto šalia imties vidurkio, t. y. dimensijų susikirtimo taško. Arčiausia šio taško yra penkios respondentų grupės: dažnai žiūrintys televiziją („Televizija_Dažnai“), kartais klausantys radijo („Radijas_Kartais“), skaitantys

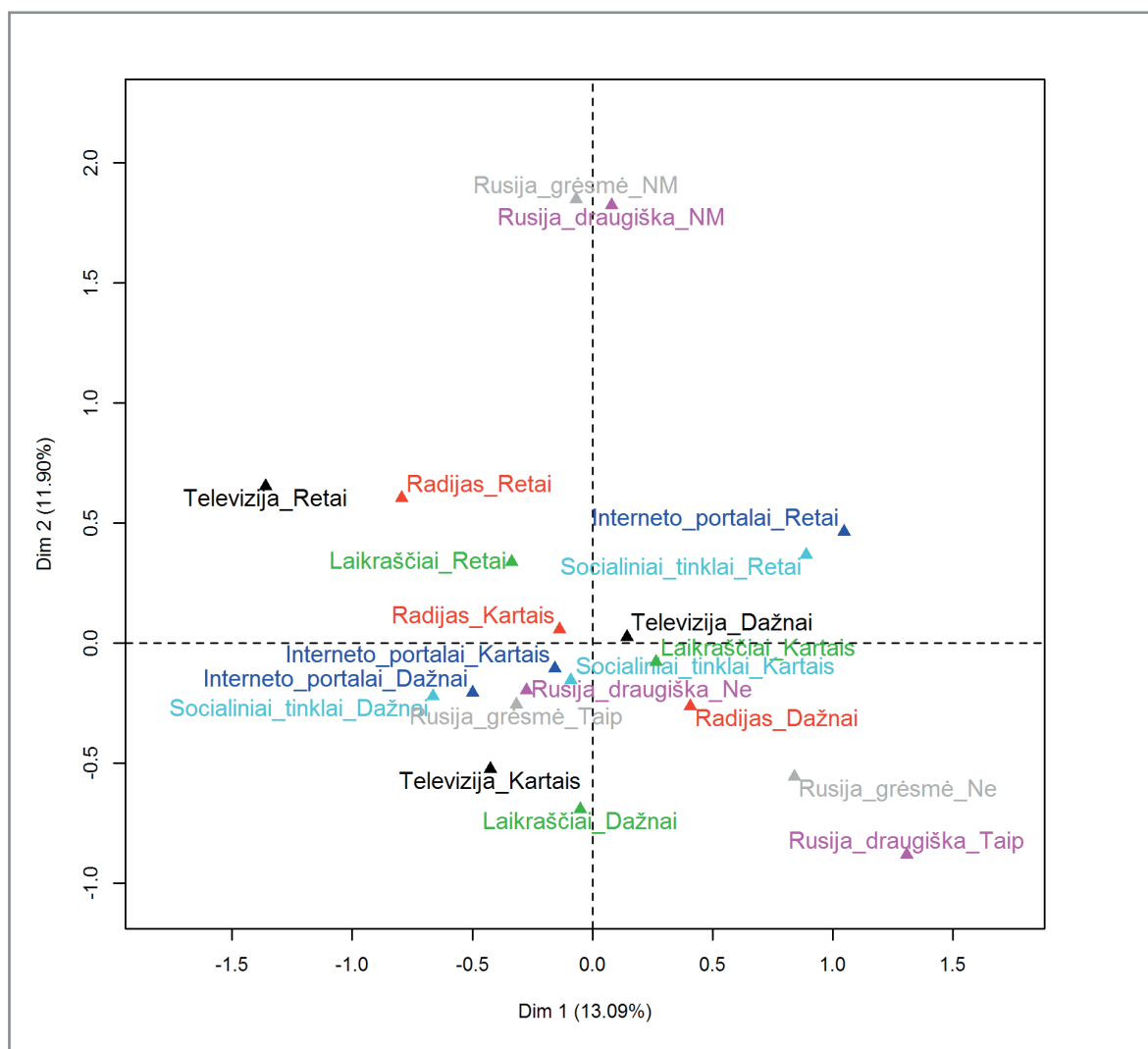
³⁸⁸ Ramonaitė, A., Maliukevičius, N., Degutis, M., *Tarp Rytų ir Vakarų: Lietuvos visuomenės geokultūrinės nuostatos*.

³⁸⁹ Ramonaitė, A., Maliukevičius, N., Degutis, M., *Tarp Rytų ir Vakarų: Lietuvos visuomenės geokultūrinės nuostatos*, p. 2008.

³⁹⁰ Apklausoje klausta, kaip dažnai respondentai naudojami kiekvienu iš komunikacijos kanalų, norėdami sužinoti politines, ekonomines Lietuvos ir pasaulio aktualijas.

laikraščius („Laikraščiai_Kartais“), naršantys interneto portaluose („Interneto_leidiniai_Kartais“) ir socialiniuose tinkluose („Socialiniai_tinklai_Kartais“)³⁹¹. Rezultatai iš dalies atliepia 2006 m. duomenis, pagal kuriuos 81,8 proc. apklaustųjų teigė, kad, norėdami sužinoti apie įvykius Lietuvoje ir pasaulyje, vakar žiūrėjo TV ar klausė naujienų laidų per radiją³⁹². Mūsų apklausoje užtikrintai pirmauja televizija, kurią 83,6 proc. žiūrėjo kasdien ar beveik kasdien (būtent tai koduojame žodžiu „dažnai“), o antroje vietoje liko interneto naujienų leidiniai (51,7 proc.). 2006 m. vakar naudojęši šiuo informaciniu šaltiniu prisipažino 21,8 proc. apklaustųjų. Nors klausimai kiek skiriasi, tai vis tiek akivaizdus pokytis, be to, daugelio kintamųjų atitikties analizė rodo, kad naudojimas internetiniais kanalais kažkiek susijęs ir su nuostatomis Rusijos atžvilgiu (anksčiau mokslinėse publikacijose to nustatyta nebuvo).

7.1.6 paveikslas. Bendras žiniasklaidos priemonių naudojimas: daugelio kintamųjų atitikties analizė



³⁹¹ Kadangi šiame poskyryje daugelio kintamųjų atitikties analizės žemėlapiuose vartojami sutrumpinimai yra informatyvūs ir akivaizdžiai atspindi visą kategorijos teiginį, koduočių lentelė nepateikiama. Ten, kur sutrumpinimas subtilus, tekste išplėtotas jo paaiškinimas.

³⁹² Ramonaitė, A., Maliukevičius, N., Degutis, M., *Tarp Rytų ir Vakarų: Lietuvos visuomenės geokultūrinės nuostatos*, p. 52; Žiliukaitė, R. et al, *Neatrasta galia: Lietuvos pilietinės visuomenės žemėlapis*, Vilnius: Versus aureus, 2006, p. 162.

Pirmoji dimensija atskiria retai socialiniuose tinkluose ir internetiniuose portaluose besilankančius žmones nuo dažniau šiais kanalais besinaudojančiųjų, taip pat šiuos atriboja nuo draugiškų Rusijos atžvilgiu nuostatų³⁹³. Grafike (7.1.6 pav.) galima matyti, kad dažnai socialiniais tinklais ir interneto leidiniais besinaudojantys žmonės yra nutolę nuo kategorijų, kurios atspindi įsitikinimus, jog Rusija yra draugiška Lietuvai valstybė ir nekelia grėsmės. Tai įdomi tendencija – panašu, kad dažnai interneto leidinius skaitantys bei socialiniuose tinkluose laiką leidžiantys žmonės yra informacinė erdvė, kurioje mažiausia tikimasi susidurti su aiškiai prorusiškomis pažiūromis. O kaip dėl pastarųjų susikirtimo su naudojimosi žiniasklaida? Manantys, kad Rusija yra draugiška valstybė, sudaro kiek daugiau nuo vidurkio nutolusią respondentų grupę – šiuos žmones sunku apibūdinti kaip turinčius vienokį ar kitokį žiniasklaidos naudojimo įprotį. Iš tirtų informacinių įpročių grafike šiai grupei artimiausia kategorija yra dažnai klausantys radijo asmenys („Radijas_Dažnai“). Vis dėlto reikėtų pastebėti, kad kategorija „Radijas_Dažnai“ neturi didesnio indėlio nei vidurkis³⁹⁴ nei pirmoje, nei antroje dimensijoje, tad šio veiksnio itin sureikšminti nereikėtų.

Antroji dimensija, kaip ir ankstesniuose grafikuose, nurodo skirtį tarp tų, kurie neturi nuomonės dėl Rusijos, ir visų kitų. Matome, kad nuomonės dėl Rusijos neturintiems žmonėms artimiausios pagal naudojimosi žiniasklaida įpročius grupės yra tos, kurios apibūdinamos kaip retai besinaudojančios žiniasklaida („Televizija_Retai“, „Radijas_Retai“, „Laikraščiai_Retai“, „Interneto_leidiniai_Retai“ ir „Socialiniai_tinklai_Retai“). Vis dėlto kiekybinis atstumas tarp pastarojo „debesies“ ir nuomonės neturinčių asmenų yra tiesiog per didelis, kad galėtume daryti išvadą apie homogenišką „žiniasklaida nesinaudojančiųjų“ ir „nuomonės dėl Rusijos neturinčiųjų“ kategoriją. Daugiausia galime pasakyti, kad retas naudojimas (rečiau nei kartą per mėnesį arba beveik niekada) bet kokiais informaciniais kanalais yra kiek arčiau nuomonės dėl Rusijos neturėjimo nei naudojimas dažnai ar kartais.

Iš to, kas aptarta, sunku daryti išvadas apie kokias nors sąsajas tarp žiniasklaidos naudojimo įpročių ir konkrečiai prorusiškų pažiūrų, išskyrus tai, kad Rusijai palankios žmonių grupės yra labai skirtingos palyginti su tomis, kurios dažnai naudojami socialiniais tinklais ir internetiniais portalais. 7.1.6 paveiksle pateiktos gana stambios žiniasklaidos kanalų kategorijos, kurios žiniasklaidos priemonių neišskiria pagal kalbinį kriterijų. Tai svarbu, nes logiška, kad vieni pirmųjų Rusijos propagandos skleidimo kanalų turėtų būti rusiškos žiniasklaidos priemonės. 7.1.7 paveiksle pavaizduotas naudojimosi kultūros ir žiniasklaidos priemonėmis žemėlapis (daugelio kintamųjų atitikties analizė), kurio kategorijos jau atliepia kalbinius ir kultūrinius ypatumus.

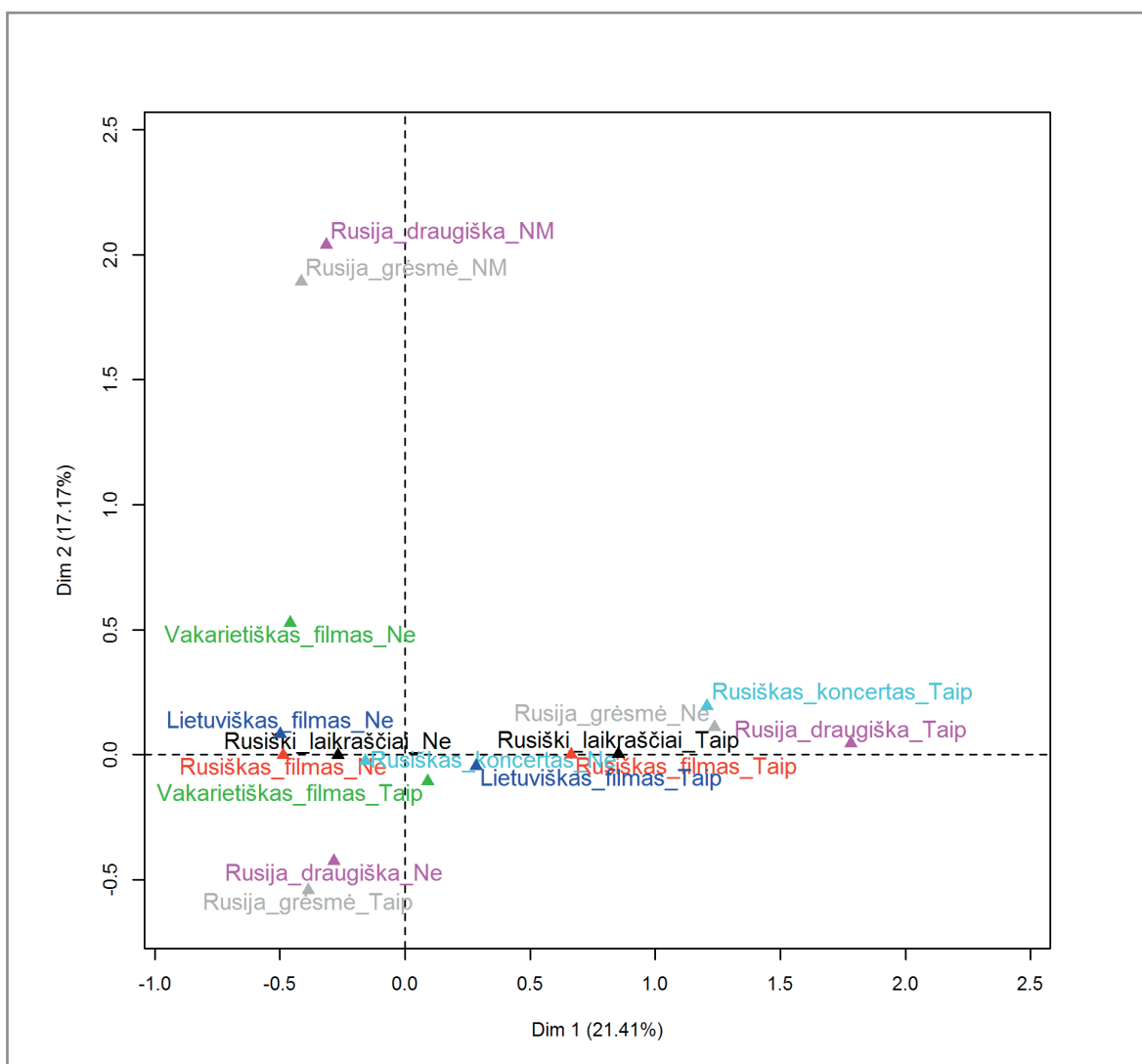
Paveiksle matyti, kad arti imties vidurkio yra kategorijos „Rusiškas_koncertas_Ne“ ir „Vakarietiškas_filmas_Taip“, – tai reiškia, kad per pastaruosius tris mėnesius (būtent taip apklausoje formuluoti

³⁹³ Kalbant apie pirmąją dimensiją, didžiausiais indėliais pasižymi šios kategorijos: „Interneto_portalai_Retai“ (16,61 proc.), „Socialiniai_tinklai_Retai“ (15,27 proc.), „Rusija_draugiška_Taip“ (13,18 proc.), „Socialiniai_tinklai_Dažnai“ (10,76 proc.), „Rusija_grėsmė_Ne“ (9,25 proc.) ir „Interneto_portalai_Dažnai“ (7,05 proc.). Antroje dimensijoje dominuoja kategorijos „Rusija_grėsmė_NM“ (31,92 proc.) ir „Rusija_draugiška_NM“ (28,86 proc.).

³⁹⁴ Nepainiokime su imties vidurkiu. Jeigu visos kategorijos tam tikroje dimensijoje apima 100 proc. reikšmių sklaidos, vidurkis šiuo atveju bus 100 padalijus iš 21 (tiek kategorijų tiriama šiame grafike), o tai yra 4,76 procentai. Kategorijos „Radijas_Dažnai“ indėlis pirmoje kategorijoje yra 3,89, antroje – 1,79 proc.

klausimai apie kultūrinius įpročius) nebuvo lankytasi rusų atlikėjų populiariosios muzikos koncertuose ir žiūrėta JAV (holivudinių) arba Vakarų Europoje sukurtų TV serialų arba kino filmų. Arti šių dviejų kategorijų yra dar dvi respondentų, kurie per pastaruosius tris mėnesius neskaitė rusiškos spaudos, nevirtė rusiškų internetinių leidinių („Rusiški_laikraščiai_Ne“) ir žiūrėjo Lietuvoje sukurtą filmą arba serialą („Lietuviškas_filmas_Taip“), grupės. Šių keturių kategorijų nuokrypis nuo vidurkio mažiausias, todėl sudaro labiausia tikėtinų atsakymų rinkinį.

7.1.7 paveikslas. Kultūros ir informacijos naudojimas pagal kalbines skirtis: daugelio kintamųjų atitikties analizė



Žvelgiant į dimensijas ir kategorijų indėlius į jų formavimą³⁹⁵, aiškiai matyti, kad pirmoji dimen-

³⁹⁵ Kategorijos, kurios daugiausia prisideda prie pirmosios dimensijos formavimo, yra šios: „Rusija draugiška_Taip“ (23,05 proc.), „Rusija grėsmė_Ne“ (19,14 proc.), „Rusiškas_filmas_Taip“ (9,68 proc.), „Rusiški_laikraščiai_Taip“ (8,99 proc.) ir „Rusiškas_koncertas_Taip“ (8,71 proc.). Antrajai dimensijai susiformuoti didžiausią indelį turi kategorijos „Rusija draugiška_NM“ (39,25 proc.), „Rusija grėsmė_NM“ (36,6 proc.) ir „Rusija grėsmė_Taip“ (11,4 proc.).

sija atskiria Rusijai naudingų pažiūrų („Rusija_draugiška_Taip“, „Rusija_grėsmė_Ne“) ir Rusijos kultūrą bei žiniasklaidą naudojančius žmones („Rusiškas_koncertas_Taip“, „Rusijos_laikraščiai_Taip“, „Rusų_filmas_Taip“) nuo asmenų, kurių politinės pažiūros ir kultūros bei naudojimosi žiniasklaida įpročiai kitokie. Tiesa, prorusiškas pažiūras atspindinčioms kategorijoms būdinga hierarchija: Rusijos grėsmės Lietuvai nepastebintys žmonės dažniau eina į rusiškus koncertus, žiūri tokius filmus arba TV serialus ir skaito rusiškus laikraščius. O manantys, kad Rusija yra draugiška Lietuvai valstybė, yra dar toliau nuo imties vidurkio. Bet kokiu atveju, būtent ši informacinė kultūrinė zona yra aiškiai paveikesnė propagandai.

Antroji dimensija ir čia skiria tuos, kurie Rusijos atžvilgiu turi nuomonę arba jos neturi. Arčiausia pastarųjų, kaip ir ankstesniuose žemėlapiuose, yra kategorija, kuriai būdingas nesidomėjimas („Vakarietiškas_filmas_Ne“). Reikėtų pastebėti, kad būtent JAV arba Vakarų Europoje sukurtų filmų (arba serialų) žiūrėjimo tendencija per pastaruosius tris mėnesius faktiškai yra imties vidurkis. Dar kartą matome, kad žmonės be nuomonės Rusijos atžvilgiu yra unikali grupė, kurios negalima apibrėžti kaip turinčios aiškias preferencijas informacinėje ir kultūrinėje erdvėje.

7.1.7 paveiksle atspindėtas daugelio kintamųjų atitikties rezultatas rodo, kad polinkis į rusišką kultūrą ir informacijos rusų kalba vartojimas susiję su prorusiškomis pažiūromis. Šias sąsajas mėginta parodyti 7.1.8 paveiksle, šalia nuostatų Rusijos atžvilgiu įtraukus rusų kalbos mokėjimą ir Rusijos žiniasklaidos kanalų žiūrėjimą³⁹⁶. Matyti, kad duomenys gana plačiai pasklidę ir nėra itin aiškaus tipinio atsakymų rinkinio, nors arčiausia imties vidurkio yra vidutiniškas rusų kalbos mokėjimas („Rusų_kalba_Vidutiniškai“).

Kaip matyti, yra didelė statistinė priešprieša (arba atotrūkis) tarp rusų kalbos nemokančių asmenų („Rusų_kalba_Blogai“) iš vienos pusės (neigiamas įvertis pirmoje dimensijoje) ir prorusiškų bei Rusijos kanalus dažnai žiūrinčių („Rusiški_kanalai_Dažnai“) žmonių iš kitos (teigiamas įvertis) – tokią išvadą leidžia daryti grafiškai pavaizduota taškų reprezentacija aibėje ir didelis šių kategorijų indėlis pirmajai dimensijai susiformuoti³⁹⁷. Taigi būtent blogai rusų kalbą mokantys žmonės yra kategorija, kurioje mažiausia tikėtina įžvelgti prorusiškų pažiūrų, kurios būdingesnės Rusijos kanalus dažnai žiūrintiems asmenims. Kitame poskyryje bus aiškinamasi, ar šis pastebėtas reiškinys (kaip ir kiti svarbiausi šiame poskyryje) išlaiko reikšmingumą, kontroliuojant socialinius ir vertybinius veiksnius.

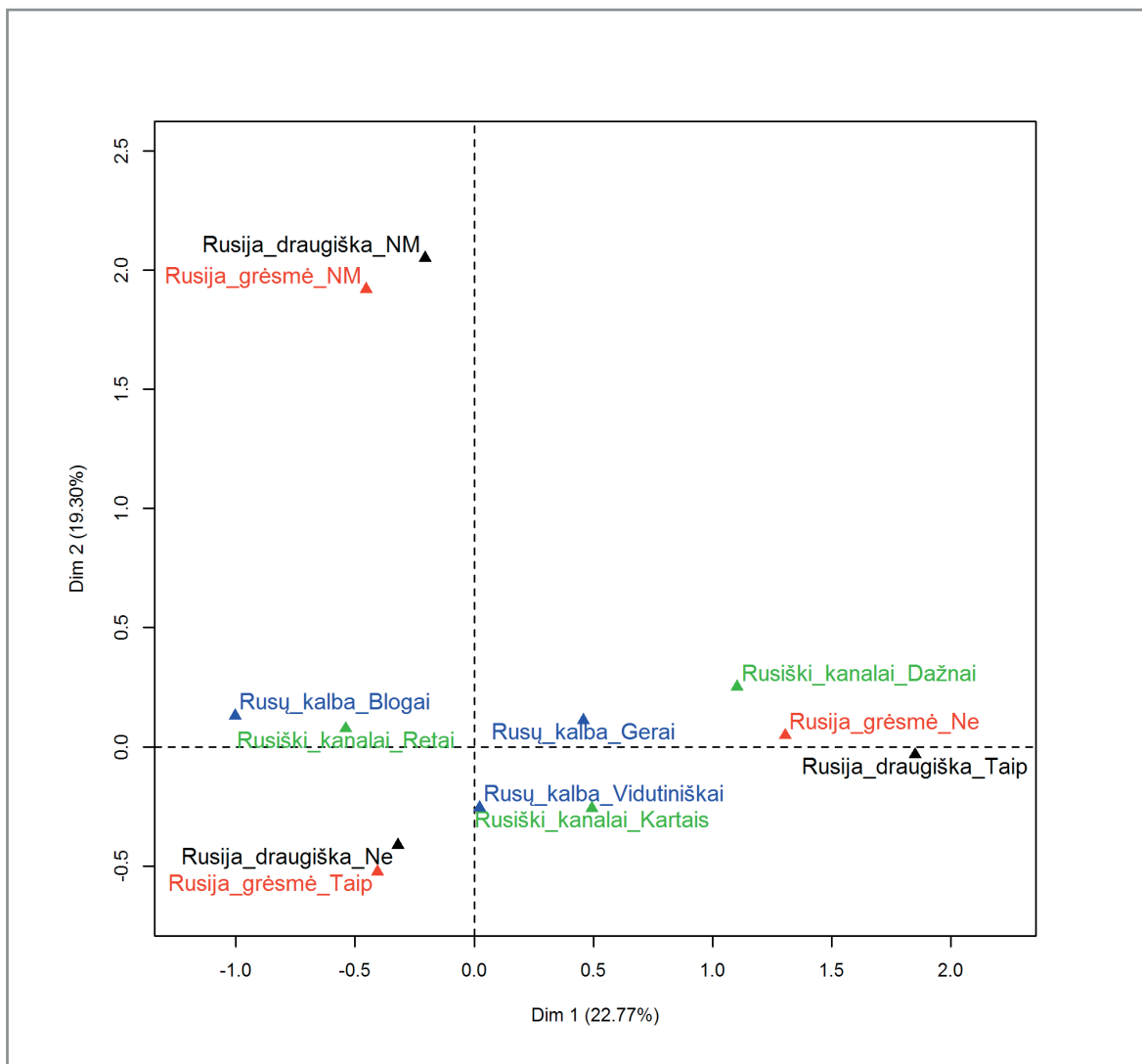
Čia reikia pastebėti, kad Rusijos kanalų žiūrėjimas („Rusiški_kanalai_Kartais“) kartais dar nereiškia, kad individas laikysis prorusiškų pažiūrų – remiantis 7.1.8 paveiksle pateiktu grafiku, tam reikia Rusijos kanalus žiūrėti dažnai (kategorijos „Rusiški_kanalai_Kartais“ taškas pirmoje dimensijoje beveik vienodai nutolęs nuo kritiškai ir teigiamai Rusiją vertinančiųjų kategorijų). Anksčiau buvo pastebima panaši tendencija: kartą per savaitę televiziją rusų kalba žiūrintys žmonės (lietuvių tautybės), palyginti

³⁹⁶ Respondentams buvo pateiktas toks klausimas: „Lietuvoje yra galimybė matyti įvairius rusiškus kanalus, pavyzdžiui, PBK, RTR planeta, NTV. Kaip dažnai pastaraisiais metais Jūs žiūrėjote bent vieną iš šių ar kitų rusiškų kanalų?“.

³⁹⁷ Didžiausiu indėliu į dimensiją pasižymi kategorijos „Rusija_draugiška_Taip“ (26,31 proc.), „Rusija_grėsmė_Ne“ (22,52 proc.), „Rusų_kalba_Blogai“ (12,08 proc.) ir „Rusiški_kanalai_Dažnai“ (9,29 proc.). Formuojant antrąją dimensiją didžiausias indėlis tenka kategorijoms „Rusija_draugiška_NM“ (39,73 proc.), „Rusija_grėsmė_NM“ (37,65 proc.) ir „Rusija_grėsmė_Taip“ (10,67 proc.).

su tais, kurie ją žiūrėjo dažnai, buvo linkę manyti, kad Rusija nėra draugiška valstybė.³⁹⁸ Antrosios dimensijos perskyrimas dar kartą rodo, kad atsiskiria turintys ir neturintys nuomonės žmonės.

7.1.8 paveikslas. *Rusiškų kanalų žiūrėjimas ir rusų kalbos mokėjimas: daugelio kintamųjų atitikties analizė*



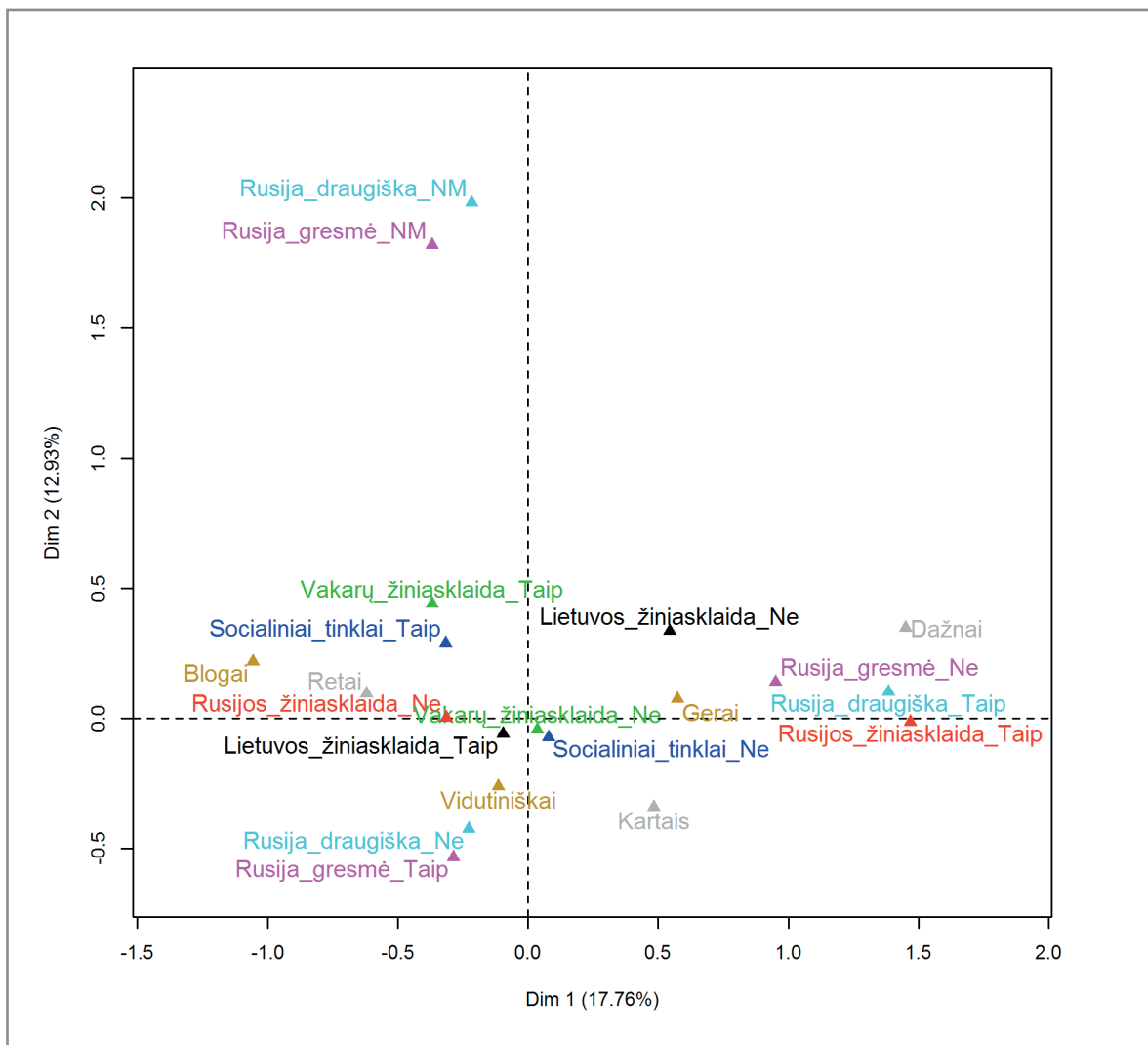
Jei remdamiesi 7.1.8 paveikslu galime daryti išvadą, kad teigiamas Rusijos vertinimas neat-siejamas nuo dažno Rusijos kanalų žiūrėjimo, tai daugiau kategorijų apimantis 7.1.9 žemėlapis signalizuoja, kad prie to gali prisidėti ir papildomos sąlygos. Arčiausia vidurkio yra žmonių, kurie daugiausia informacijos apie Rusiją sužino iš lietuviškos žiniasklaidos, o ne iš socialinių tinklų ar Va-karų žiniasklaidos, kategorija. Pirmoji dimensija labai iškalbinga³⁹⁹ – nuo vidurkio nutolęs draugiškas

³⁹⁸ Ramonaitė, A., Maliukevičius, N., Degutis, M., *Tarp Rytų ir Vakarų: Lietuvos visuomenės geokultūrinės nuostatos*, p. 77.

³⁹⁹ Kategorijos, kurių indėlis formuojant pirmąją dimensiją, didžiausias: „Rusijos žiniasklaida_Taip“ – 17,78 proc., „Rusiški_kanalai_Dažnai“ (žemėlapyje žymima „Dažnai“) – 13,73 proc., „Rusija draugiška_Taip“ – 12,58 proc., „Rusų_kalba_Blogai“ (žemėlapyje žymima „Blogo-gai“) – 11,44 proc., „Rusija grėsmė_Ne“ – 10,26 proc. ir „Rusiški_kanalai_Retai“ (žemėlapyje žymima „Retai“) – 10,11 proc.. Didžiausi an-trosios dimensijos įnašai: „Rusija draugiška_NM“ – 36,9 proc., „Rusija grėsmė_NM“ – 33,64 proc. ir „Rusija draugiška_Ne“ – 8,31 proc.

požiūris į Rusiją siejamas ne tik su dažnu Rusijos kanalų žiūrėjimu („Dažnai“), bet ir su žmoniu, kurie Rusijos žiniasklaidos priemones paminėjo tarp tų, iš kurių daugiausia sužino apie Rusijos aktualijas („Rusijos_žiniasklaida_Taip“), kategorija. Pastaryjų dviejų kategorijų kombinacija sudaro tam tikrą informacinę izoliaciją. Nors 71,1 proc. žmonių, kurie Rusijos žiniasklaidą nurodo tarp pirminių informacijos apie Rusiją šaltinių, paminėjo ir lietuvišką žiniasklaidą, nei kalbant apie pastarąją, nei apie socialinius tinklus ar vakarietišką žiniasklaidą nurodžiusiųjų kategorijas, naudojimosi rusiška žiniasklaida rodiklis neviršija 17 procentų. Kitoje dimensijos pusėje, atsižvelgiant į kategorijų indėlių dydį, svarbiausios kategorijos yra rusų kalbos nemokantys („Blogai“) ir retai rusiškus kanalus žiūrintys žmonės („Retai“): būtent pastarieji labiausiai skiriasi nuo prorusiškų nuostatų turinčių asmenų.

7.1.9 paveikslas. Informacinė erdvė: iš kurių kanalų daugiausia sužinoma apie ekonominį, politinį Rusijos gyvenimą ir aktualijas. Čia, kaip ir prieš tai pateiktame grafike naudojami rusų kalbos mokėjimo (žymima bronzine spalva) ir Rusijos kanalų žiūrėjimo kintamieji (žymima pilka spalva). Kad būtų taupiau, jų žymėjimas sutrumpintas.



Poskyrio apibendrinimas

Šiame poskyryje iš pradžių bandyta nustatyti, kaip Lietuvos visuomenėje yra paplitusios Rusijos atžvilgiu palankios ir nepalankios nuostatos (taip netiesiogiai vertinome jautrumą, pažeidžiamumą propagandai), kaip jos susiję tarpusavyje, kokią schemą sudaro. Mėginant tai išsiaiškinti ir kartu pasiūlyti metodologinį sprendimą tiems atvejams, kai Lietuvoje ieškoma sąsajų tarp informacinės erdvės ir propagandai palankių nuostatų, šalia aprašomosios statistikos buvo pasitelkta daugelio kintamųjų atitikties analizė. Tai lėmė nemažai naudingų įžvalgų, kurias toliau apibendrinsime.

Nuostatų dėl Rusijos analizė atskleidė, kad požiūris į Rusiją pasiskirsto į tris pagrindines, bendras kategorijas: palankios Rusijai nuostatos, kritiškas vertinimas, neturėjimas nuomonės. Pastarajam požiūriui atstovaujantys žmonės, taikant daugelio kintamųjų atitikties analizę, atsiskirdavo visuose grafikuose. Panašu, kad „neturintys nuomonės“ asmenys vis dėlto nėra latentinių prorusiškų nuostatų besilaikantys: tai tiesiog atskira, iš tiesų aiškios pozicijos neturinčių žmonių kategorija. Ši žmonių grupė taip pat yra kiek abejingesnė informacijai, gaunami iš žiniasklaidos priemonių, – tai rodytų, jog retas naudojimas jomis nepadedą susidaryti nuomonės (o socialiniai tinklai, tikėtina, šios funkcijos neperima).

Remiantis nuostatų paplitimu ir jų ryšiais, įprasciausias Lietuvoje požiūris yra toks: Rusija traktuojama kaip nedraugiška Lietuvai valstybė, manoma, kad jos užsienio politika kelia grėsmę, neigiamai vertinamas V. Putinas, o Rusijos žiniasklaida apibūdinama kaip neobjektyvi. Vis dėlto, nors bendras visuomenės vertinimas Rusijos atžvilgiu yra neigiamas, kalbant apie užsienio politikos naratyvus, išryškėja kitas nuomonių „debesis“: žmonės, kurie mano, kad Rusija neatvira bendradarbiauti, o jos politika nėra adekvatus atsakas į Vakarų veiksmus, yra toliau nuo standartinio atsakymų rinkinio (dažniau pasitaikančių atsakymų). O Rusijai palankių nuostatų, kurios ne tiek būdingos visuomenei, „debesis“ yra gana homogeniškas. Toliausia nuo visuomenės nuostatų vidurkio nutolusi nuostata, kad Rusija yra draugiška Lietuvai: tai galima traktuoti kaip didžiausio poveikimo propagandai lygmenį.

Siekdami išsiaiškinti propagandai (ne)pasiduodančių žmonių kultūros ir žiniasklaidos naudojimo įpročius, toliau analizavome atsakymus į klausimus, ar Rusija yra draugiška Lietuvai valstybė ir ar jos politika kelia grėsmę. Kaip palyginti naują tendenciją reikėtų išskirti tai, kad dažnas interneto leidinių skaitymas ir naudojimas socialiniais tinklais (kurių dar prieš 10 metų nebuvo tarp populiariausių informacinių šaltinių), kalbant apie informacinę erdvę, yra visiškai priešinga „zona“ Rusijai palankioms nuostatoms. Kaip ir galima buvo tikėtis, analizė atskleidė, kad žmonės, prastai mokantys rusų kalbą, mažai ką bendra turi su prorusišku požiūriu.

Daugelio kintamųjų atitikties analizė taip pat padėjo atskleisti Rusijai palankaus požiūrio informacinėje ir kultūrinėje erdvėje modelį: tai propagandai labiausiai paveiki zona. Asmenys, nematantys Rusijos grėsmės, dažniau renkasi žiūrėti rusiškus filmus ir skaito tokius laikraščius, taip pat dažniau vaikšto į populiarios rusų muzikos koncertus (reikėtų pastebėti, kad tipinis respondentas – atvirkščiai – nesilanko tokiuose koncertuose ir teikia prioritetą Vakarų filmams). Be to, dažniau prorusiškos pažiūros (Rusija draugiška, nekalia grėsmės Lietuvai) būdingos grupėms, kurios dažnai žiūri Rusijos kanalus ir rusiškas žiniasklaidos priemones nurodo tarp tų, iš kurių daugiausia sužinoma apie Rusiją.

Kita vertus, analizė patvirtino ir anksčiau atliktuose tyrimuose išryškėjusias įžvalgas, kad tai, jog žiūrėti Rusijos kanalai, kartais dar nereikia, jog laikomasi prorusiškų pažiūrų. Be to, nors dar beveik pusė Lietuvos visuomenės gerai moka rusų kalbą, tai nėra esminis veiksnys kalbant apie minėtas pažiūras: vidutiniškai gerai rusų kalbą mokantys žmonės yra kiek arčiau nuomonės, kuri kritiška dėl Rusijos, o gerai mokantys irgi nepatenka į prorusišką „debesį“ (nors yra arčiau jo). Panašu, kad patektum į pastarąjį, neužtenka tik gerai mokėti kalbos – dar reikia dažnai žiūrėti Rusijos kanalus, be to, Rusijos žiniasklaida turėtų būti tarp pagrindinių informacijos apie Rusiją šaltinių. Žinoma, dar daugiau galėtų atskleisti socialiniai, vertybiniai veiksniai, pirmiausia tautybė, taip pat sovietmečio nostalgija. Būtent jų ryšį su Rusijai (ne)palankioms nuostatomis ir aiškinsimės kitame poskyryje.

7.2. Socialinės grupės, vertybės ir jautrumas propagandai

Politinių nuostatų tyrimuose gana įprasta skirtumus tarp žmonių aiškinti remiantis jų socialiniais ypatumais (pavyzdžiui, pajamomis, gyvenamąja vieta) ir vertybėmis (pasitikėjimu politine sistema, ideologine orientacija). Komunikacinio poveikio studijose šie veiksniai taip pat užima svarbią vietą. Remiantis Johnu Fiske⁴⁰⁰, socialiniai ir kultūriniai skirtumai lemia, kad skirtingos auditorijos tuos pranešimus gali interpretuoti nevienodai, net jei remiasi panašia informacija (pavyzdžiui, žiniasklaidoje skaitydami tuos pačius straipsnius apie Rusiją). Be to, gali skirtis ir žmonių informuotumas. Tam tikrų socialinių grupių žmonės, pavyzdžiui, daugiau išsilavinę, aukštesnio socialinio statuso, turėtų būti labiau informuoti, sukaukę daugiau žinių⁴⁰¹, taigi ir išsiskirti kritiškesniu vertinimu (ir atvirkščiai – kai išsilavinimas, statusas žemesni).

Tikriausia kiekvienas politika besidomintis žmogus kasdienėse diskusijose yra girdėjęs supaprastintų „dėsnų“, paremtų panašiomis teorijomis, pavyzdžiui, kad mažesnes pajamas gaunantys žmonės dažniau balsuoja už populistines partijas. Nesunku tokius įsitikinimus pritaikyti diskusijų propagandos tema darbotvarkėje, darant prielaidą, kad propagandai bus jautresni mažiau uždirbantys žmonės. Tačiau būtina pabrėžti, kad visada yra atotrūkis tarp „patogių“ teorinių formuluočių (pavyzdžiui, kad pajamos būtinai turi koreliuoti su pažiūromis) ir realių empirinių įrodymų. Antai Lietuvos kontekste pajamų veiksnys, aiškinant politinį elgesį, veikia gana silpnai, o socialinės charakteristikos apskritai prastai skirsto partijų elektoratus⁴⁰². Šiame poskyryje, naudojant kiekybinius metodus, bandoma empiriškai išsiaiškinti, kokie socialiniai ir vertybiniai veiksniai yra susiję su propagandai palankiomis nuostatomis. Tačiau pirmiausia reikėtų apžvelgti tai, kas jau žinoma.

Diskutuojant apie politines Lietuvos gyventojų nuostatas ir jų skirtumus, svarbiausias aiškinamasis (nepriklausomas) veiksnys studijose yra žmonių santykis su sovietmečiu. Turiniu šis santykis aprėpia tiek vertybines nuostatas (ypač tuo atveju, kai žmogus sovietmečio jau nelabai prisimena), tiek socialinio statuso kismą (ir subjektyvų jo suvokimą), pereinant nuo komunistinio režimo prie

⁴⁰⁰ Fiske, J., *Introduction to Communication Studies*, London: Routledge, 1990.

⁴⁰¹ Navaitis, G., *Politinė psichologija*, p. 150.

⁴⁰² Ramonaitė, A., *Posovietinės Lietuvos politinė anatomija*, Vilnius: Versus Aureus, 2007; Ramonaitė, A. et al, *Kaip renkasi Lietuvos rinkėjai? Idėjos, interesai ir įvairūs politikos*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2014.

nepriklausomos, demokratinės Lietuvos⁴⁰³. Šiuo atveju gana sunku atskirti, kur prasideda tik vertybės ir kur baigiasi socialinio statuso sąlygotas požiūris. Vis dėlto tyrimo tai labai nekomplikuoja: politinėje Vakarų sociologijoje gana įtaigi interpretacija, kad ideologinis pasidalijimas politinėse sistemose pirmiausia buvo socialinių takoskyrų visuomenėje rezultatas⁴⁰⁴.

Reikia akcentuoti, kad sovietmečio vertinimo įtaka politinėms Lietuvos gyventojų nuostatomis ne kartą patvirtinta empiriškai, naudojant ir kiekybinius, ir kiekybinius metodus. Žinoma, kad šis veiksnys bene geriausia diferencijuoja žmonių preferencijas per rinkimus⁴⁰⁵. Be to, šios nuostatos yra susijusios su Rytų valstybių vertinimu: žmonės, kurie ilgisi sovietmečio, linkę palankiau vertinti Baltarusijos ir Rusijos politinę santvarką⁴⁰⁶. Geopolitinė orientacija, santykių su Rusija vertinimas pirmus du partinės sistemos dešimtmečius buvo svarbūs antikomunistinės politinės takoskyros elementai⁴⁰⁷. Jau Ukrainos konflikto pradžioje Pilietinės visuomenės instituto 2014 metais atliktoje apklausoje pastebėta, kad geriau vertinantys sovietmetį žmonės buvo mažiau linkę neigiamai vertinti Krymo prijungimą prie Rusijos⁴⁰⁸. Šiame poskyryje aptariami tyrimai papildomi tuo, kaip sovietmečio vertinimas susijęs su skirtingais propagandos poveikimo aspektais: požiūriu į Rusijos draugiškumą, jos žiniasklaidos objektyvumą, V. Putino ir Rusijai palankių naratyvų vertinimu. Taip pat tikrinama, ar sovietmečio įtaka išlieka bendruose daugiatarės logistinės regresijos modeliuose.

Kitas propagandos kontekste itin svarbus socialinis veiksnys – tautybė. Viena vertus, remiantis G. S. Jowetto ir V. O'Donnell propagandos atpažinimo ir tyrimo modeliu, kuris buvo aptartas ankstesniuose skyriuose, tautines mažumas gali būti renkamosi kaip pagrindinį propagandą skleidžiančios valstybės taikini. Antra, iš anksčiau žinoma, kad šis veiksnys, kalbant apie (ne)palankumą Rusijai, veikia net stipriau negu informacinė erdvė⁴⁰⁹. Išsamiau tautinių Lietuvos mažumų (rusų ir lenkų) nuostatos ir jautrumas propagandai aptariamas kitame poskyryje (analizuojant tik tam skirtos apklausos duomenis), o čia jos lyginamos su lietuvių požiūriu. Tautybės kintamasis įtraukiamas į bendrus daugiatarės regresijos modelius, kuriuose, žinoma, atsižvelgiama ir į kitus svarbius veiksnius.

Žvelgiant metodiškai, kiekybinė analizė šiame poskyryje orientuojama į priežastinius ir koreliacinius modelius. Naudojami keli priklausomi kintamieji, kuriais matuojamas skirtingo pobūdžio pažeidžiamumas propagandai (žr. ankstesnį poskyrį apie (ne)palankių Rusijai nuostatų schemą).

⁴⁰³ Ramonaitė A., „Kas ilgisi sovietmečio? Ekonominio statuso, socialinės aplinkos ir vertybinių nuostatų įtaka sovietinei – antisovietinei skirčiai Lietuvoje“, *Sociologija. Mintis ir veiksmas*, nr. 2(33), 2013.; Ramonaitė, A. et al, *Kaip renkasi Lietuvos rinkėjai? Idėjos, interesai ir įvaizdžiai politikoje*.

⁴⁰⁴ Lipset, S. M., Rokkan, S., „Cleavage Structures, Party Systems and Voter Alignments: An Introduction“, Lipset, S. M., Rokkan, S. (eds.), *Party Systems and Voter Alignments. Cross-national Perspectives*, New York: The Free Press, 1967, p. 1-64.

⁴⁰⁵ Ramonaitė, A., *Posovietinės Lietuvos politinė anatomija*; Ramonaitė A. et al, *Kaip renkasi Lietuvos rinkėjai? Idėjos, interesai ir įvaizdžiai politikoje*.

⁴⁰⁶ Ramonaitė, A., Maliukevičius, N., Degutis, M., *Tarp Rytų ir Vakarų: Lietuvos visuomenės geokultūrinės nuostatos*. p. 84.

⁴⁰⁷ Jurkynas, M., „Emerging cleavages in new democracies: The case of Lithuania“, *Journal of Baltic Studies*, vol. 35, issue 3, 2004; Ramonaitė, A., „Lietuvos partijų vertybinis žemėlapis: partijų elito nuostatų analizė“, Ramonaitė, A. (sud.), *Partinės demokratijos pabaiga? Politinis atstovavimas ir ideologijos*, Vilnius: Versus Aureus, 2009.

⁴⁰⁸ Pilietinės visuomenės institutas, *Lietuvos gyventojų pilietinė galia ir geopolitinės nuostatos*.

⁴⁰⁹ Ramonaitė, A., Maliukevičius, N., Degutis, M., *Tarp Rytų ir Vakarų: Lietuvos visuomenės geokultūrinės nuostatos*.

Naudojantis ryšio matais, grafine jų išraiška ir pasitelkiant daugianarę logistinę regresinę analizę (ji skirta tiems atvejams, kai priklausomas kintamasis yra kategorinis), testuojama, kokių tikslinių grupių (kurios išskiriamos remiantis socialinėmis ypatybėmis ir vertybėmis) nuostatos Rusijos atžvilgiu palankesnės. Kitaip tariant, praėjusiame poskyryje, kuriame aptarta (ne)palankių Rusijai nuostatų schema, nuostatos daugiau klasifikuotos pagal požiūrį ir informacinę erdvę, o šiame poskyryje jau bandoma išsiaiškinti, kas gali lemti didesnį ar mažesnį poveikumą, kalbant apie propagandą. Pirmame poskyryje analizuojamas sovietmečio poveikis, taip pat skiriama dėmesio nusivylimui, nepasitenkinimui demokratija. Antra toliau nagrinėjami du socialiniai veiksniai, iš kurių vienas jau anksčiau įsitvirtino kaip stipriai susijęs su geokultūrinėmis nuostatomis (tautybė), o per kitą veiksnį (pajamas) gana dažnai aptariama politinių nuostatų raiška viešojoje erdvėje. Galiausiai pristatomi bendri daugianarės regresijos modeliai, kuriais tikrinama, kokie veiksniai yra svarbiausi kontroliuojant kitų įtaką: greta socialinių ir vertybinių kintamųjų įvedami ir ankstesniame skyriuje išskirti informacinės erdvės aspektai.

Sovietmetis, nusivylimas demokratija ir kartų skirtumai

Skyriuje, kuriame nagrinėta (ne)palankių Rusijai nuostatų schema, buvo matyti, kad nors palankios ir nepalankios (taip pat neutrali pozicija ir nuomonės neturėjimas) Rusijos atžvilgiu nuostatos gana sistemingai formuoja „debesis“, tačiau yra ir tam tikrų skirtumų. Požiūris į Rusiją kaip į draugišką valstybę yra „paskutinė“ jautrumo propagandai stadija, visuomenėje itin reta. Tačiau neigiamas Rusijai palankių naratyvų vertinimas taip pat yra kiek toliau nuo visuomenės vidurkio, kuris labiau apima bendrą negatyvų vertinimą Rusijos atžvilgiu. Toliau šiame poskyryje remsimės šiais priklausomais kintamaisiais: vertinimu, ar Rusija yra draugiška (stipriai susijęs su Rusijos grėsmės įžvelgimu), V. Putino, Rusijos žiniasklaidos objektyvumo vertinimu, taip pat (ne)pritarimu teiginiui, kad Rusijos užsienio politika yra adekvati reakcija į Vakarų veiksmus (stipriai susijęs su klausimu, ar Rusija yra atvira). Remiantis šiais klausimais, vertinami skirtingi jautrumo propagandai aspektai ir kartu sudaroma tam tikra teorinė propagandinių nuostatų hierarchija, kuriai empirinės medžiagos atsirado ankstesniame poskyryje: iš pradžių gali būti formuojamas palankumas iš pirmo žvilgsnio objektyviam ar neutraliam naratyvui, toliau eina palankesnis požiūris į propagandą skleidžiančią žiniasklaidą ir valstybės lyderius, o galutinis etapas yra tada, kai grėsmę kelianti valstybė objektyviai matoma kaip draugiška.

Prieš pradėdant nagrinėti, kaip požiūris į sovietmetį sąveikauja su aptartais propagandos poveikimo lygmenimis, reikėtų apžvelgti nuomonių dėl sovietmečio pasiskirstymą. Tyrime buvo užduotas standartinis klausimas, kuris, remiantis iki šiol atliktomis studijomis, puikiai diferencijuoja Lietuvos visuomenę ir padeda įvertinti poziciją dėl sovietmečio: „Viešumoje dažnai diskutuojama apie sovietinę Lietuvos praeitį. Ar sutinkate su teiginiu, kad sovietmečiu buvo geriau gyventi nei dabar Lietuvoje?“. Apklausoje 26 proc. respondentų visiškai pritarė šiam teiginiui arba tiesiog pritarė, dar 23 proc. nei sutiko, nei nesutiko, o 9 proc. neturėjo nuomonės. Daugiausia – 42 proc. apklaustųjų – visiškai nemano arba nemano, kad sovietmečiu gyventa geriau nei Nepriklausomoje Lietuvoje. Reikėtų pastebėti, kad tai kiek daugiau negu iki šiol atliktuose tyrimuose (prie to grįšime vėliau). Tolesniame analizės etape kategorijos atsakymai „Nežinau“ priskirti kategorijai „Nei sutinka,

nei nesutinka“. Taip nepraradome dalies atsakymų. Siekiant pagrįsti tokį kategorijų suliejimą, toliau pristatomas skaičiavimas (ryšio matai, daugianarė regresija) buvo atliktas ir įtraukus keturias kintamojo „Sovietmečio vertinimas“ kategorijas (atskyrus nuomonės neturinčius nuo nei sutinkančių, nei nesutinkančių su teiginiu): rezultatai iš esmės nesiskyrė.

Siekdami atskleisti ryšį tarp sovietmečio vertinimo ir skirtingų nuostatų Rusijos atžvilgiu, iš pradžių panaudojome kategorinių kintamųjų ryšio matavimus ir mozaikinius grafikus, kurie atspindi labiausiai išsiskiriančias atsakymų kategorijas. Ši analizė grafiškai pavaizduota 1 paveiksle: kiekviename iš keturių grafikų atskleistas vienos iš keturių nuostatų dėl Rusijos ryšys su sovietmečio vertinimu. Visi keturi ryšiai statistiškai reikšmingi: kiekvieno iš jų *Chi* kvadrato *p*-reikšmės yra mažesnės nei 0,001⁴¹⁰.

Mozaikiniuose grafikuose matomi mėlyni ir raudoni stačiakampiai rodo, kurių kategorijų dažnis (t. y. pastebimų atvejų skaičius) yra statistiškai reikšmingai didesnis (mėlyna) ar mažesnis (raudona), nei turėtų būti atsitiktinai. Tai sufleruoja vadinamosios „Pearsono liekanos“⁴¹¹. Minėti grafikai patogūs ir tuo, kad jie taip pat rodo kategorijų stambumą – kuo didesnė kategorija (t. y. kuo grafike esantis stačiakampis didesnis), tuo daugiau atvejų yra imtyje. Analizuojant kategorijas būtina į tai atsižvelgti, nes didelis atsakymų grupės nuokrypis nuo dažnio, kuris buvo tikėtinas, dar nereiškia, kad toks požiūris yra vyraujantis ir kad jo laikosi daugelis, – statistiškai reikšmingos gali būti ir labai mažos kategorijos.

Pradedant nuo ryšio tarp sovietmečio vertinimo ir bendro požiūrio į Rusijos (ne)draugiškumą (žr. 7.2.1 pav. viršutinį kairinį grafiką), tarp tų, kurie sutinka, jog „sovietmečiu laikais gyventi buvo geriau“ ir tų, kurie tokiam teiginiui nepitaria, galima pastebėti priešpriešą. Skirtumas pastebimas dėl vertinimo, kad Rusija yra draugiška Lietuvai valstybė. Mėlyna stačiakampio spalva rodo, kad, kalbant apie žmones, kurie pritaria minėtam teiginiui, statistiškai reikšmingai daugiau atsakymų, jog Rusija yra draugiška. Taigi teigiamas sovietmečio vertinimas skatina palankesnę požiūrį į Rusiją. Ir atvirkščiai – tarp žmonių, kurie nesutinka, jog „sovietmečiu buvo geriau gyventi, nei dabar Lietuvoje“, tokių, kurie Rusiją vertina kaip draugišką valstybę (raudonas stačiakampis), yra mažiau (negu turėtų būti atsitiktinai). Tad neigiamas sovietmečio vertinimas mažina tikimybę, kad žmogus Rusiją traktuos kaip draugišką Lietuvai.

Tarp požiūrio į sovietmetį ir vertinimo, ar Rusijos žiniasklaida yra objektyvi (žr. 7.2.1 pav. viršutinį dešinį grafiką), atspindėdama pasaulio įvykius (kintamojo pavadinimas šalia mozaikos formos grafiko sutrumpintas), vėl atsiskiria kategorija, kuri rodo, kad „sovietiniais laikais gyventi buvo geriau, nei dabar Lietuvoje“. Žmonių, kurie teigiamai atsiliepia apie sovietmetį, o Rusijos žiniasklaidą laiko objektyvia, atspindint pasaulio įvykius, yra daugiau, nei galima tikėtis remiantis statistiniais modeliais. Pirma, šiai nepriklausomo kintamojo kategorijai priklausančių ir Rusijos žiniasklaidą neobjektyviai laikančių žmonių yra statistiškai reikšmingai mažiau, nei turėtų būti. Antra, tarp tokių, kuriems būdingos prosovietinės pažiūros, daugiau (nei turėtų būti atsitiktinai) yra žmonių, kurie

⁴¹⁰ Šiame tyrime, kaip ir įprasta, statistiškai reikšmingais ryšius laikome tada, kai $p < 0,05$. Kitaip tariant, turime būti bent 95 proc. įsitikinę, kad gauti rezultatai nėra atsitiktiniai.

⁴¹¹ Angl. *Pearson's residuals*.

laikosi priešingos pozicijos. Taigi teigiamas sovietmečio vertinimas skatina labiau tikėti, kad Rusijos žiniasklaida, atspindėdama pasaulio įvykius, yra objektyvi, ir mažina nuostatas, kad neobjektyvi. Tiesa, neigiamas požiūris į sovietmetį Rusijos žiniasklaidos objektyvumo vertinimui tokios pastebimos įtakos neturi.

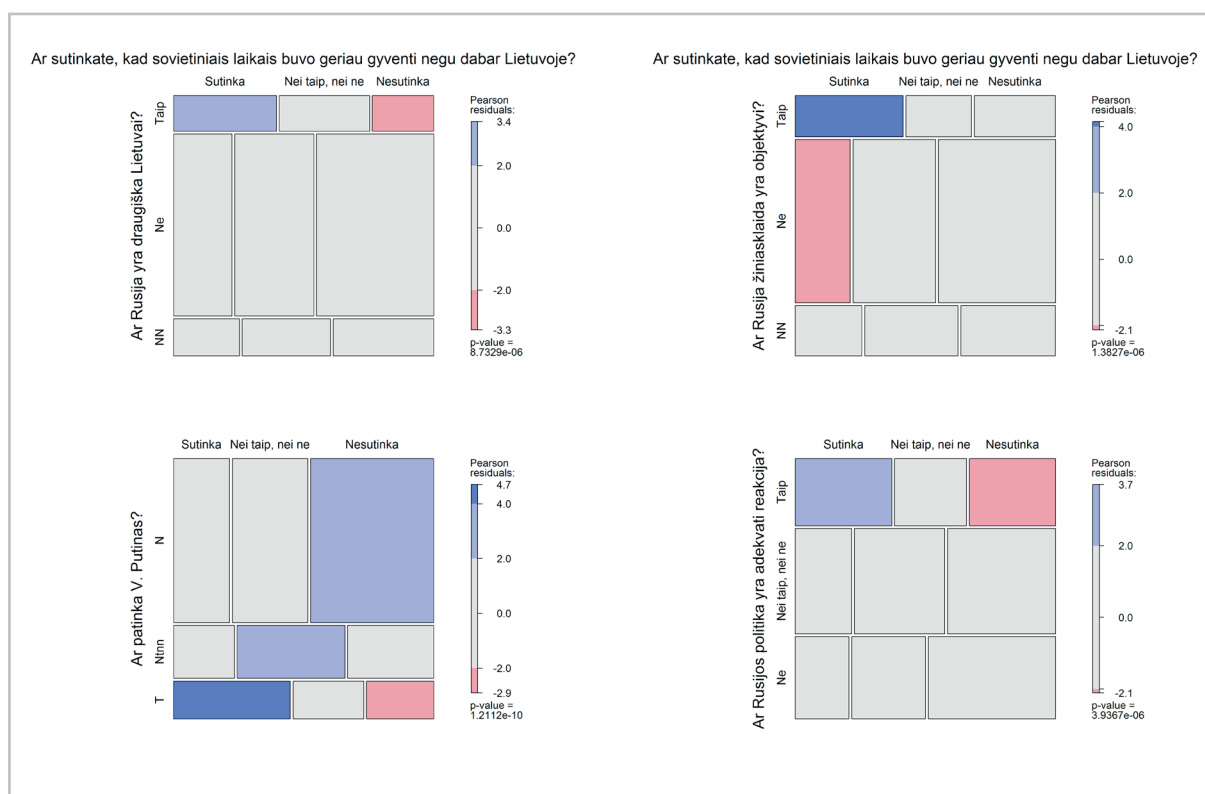
Pastebimas labai stiprus ryšys tarp sovietmečio ir V. Putino vertinimo (žr. apatinį kairįjį 7.2.1 paveikslo grafiką). Grafike matyti, kad neigiamas sovietmečio vertinimas (tikimybė – mėlyna kategorija) skatina neigiamai vertinti V. Putiną, neutralus sovietmečio vertinimas – neutralų požiūrį minėto veikėjo atžvilgiu (šios vertės pavadinimas sutrumpintas „Ntnn“) ir pagaliau teigiamas gyvenimo sovietmečiu vertinimas atitinka teigiamą Rusijos vadovo vertinimą. Ryškiai mėlyna stačiakampio spalva reiškia, kad pastarojoje grupėje nepriklausomas kintamasis veikia gana stipriai: žmonių, kurie gyvenimą sovietmečiu vertina geriau nei Nepriklausomoje Lietuvoje ir kurie simpatizuoja Rusijos vadovui, yra daugiau, negu turėtų būti atsitiktinai. Ir atvirkščiai – nesutinkančių, kad sovietiniais laikais gyvenimas buvo geresnis, bet V. Putiną teigiamai vertinančių respondentų yra statistiškai reikšmingai mažiau, nei galima tikėtis remiantis atsitiktiniais dažniais. Vis dėlto, vertinant stačiakampių dydį šiame mozaikos formos grafike, svarbu pastebėti (ir prisiminti), kad teigiamas Rusijos vadovo vertinimas apskritai nėra populiarus nuomonė (taip mano vos 14,3 proc. atsakiusiųjų). Ši kategorija statistiškai reikšmingai dar mažesnė, palyginti su tais, kurie sovietmetį vertina neigiamai: vadinasi, antisovietinės pažiūros, neatsiejamoms nuo neigiamo V. Putino vertinimo, kartu mažina teigiamą požiūrį.

Paskutiniame 7.2.1 paveikslo mozaikiniame grafike pastebima priešprieša tarp teigiamai ir neigiamai sovietmetį vertinančių žmonių, kuri aktualu kalbant apie santykį su teigiamu naratyvo „Rusijos politika yra adekvati reakcija į prieš ją nukreiptus JAV ir NATO veiksmus“ vertinimu. Tarp žmonių, kurie gyvenimą sovietiniais laikais vertina teigiamai, statistiškai reikšmingai daugiau tokių, kurie pritaria minėtam naratyvui. Ir atvirkščiai – respondentai, kurie laikosi antisovietinių pažiūrų, gerokai dažniau mano, kad Rusijos reakcija nėra adekvati.

Apibendrinant 7.2.1 paveikslą galima teigti, kad sovietmečio nostalgija vis dar aiškiai susijusi su nuostatomis Rusijos atžvilgiu. Jau anksčiau buvo žinoma, kad egzistuoja ryšys tarp sovietinės nostalgijos, palankesnio požiūrio į politinę Rusijos santvarką ir vertinimo, ar Rusija yra Lietuvai draugiška valstybė⁴¹². Nors prorusiškas požiūris ir sudaro nedidelę visuomenės nuostatų dalį, ši išvada vis dar galioja. Be to, sovietmečio vertinimas yra aiškiai susijęs ir su V. Putino vertinimu, tikėjimu Rusijos žiniasklaidos objektyvumu, nuostata dėl Rusijos politikos adekvatumo: prosovietinės pažiūros statistiškai reikšmingai didina tikimybę, kad respondentas laikysis Rusijai palankaus požiūrio.

⁴¹² Ramonaitė, A., Maliukevičius, N., Degutis, M., *Tarp Rytų ir Vakarų: Lietuvos visuomenės geokultūrinės nuostatos*.

7.2.1 paveikslas. Sovietmečio vertinimas ir palankumas Rusijai



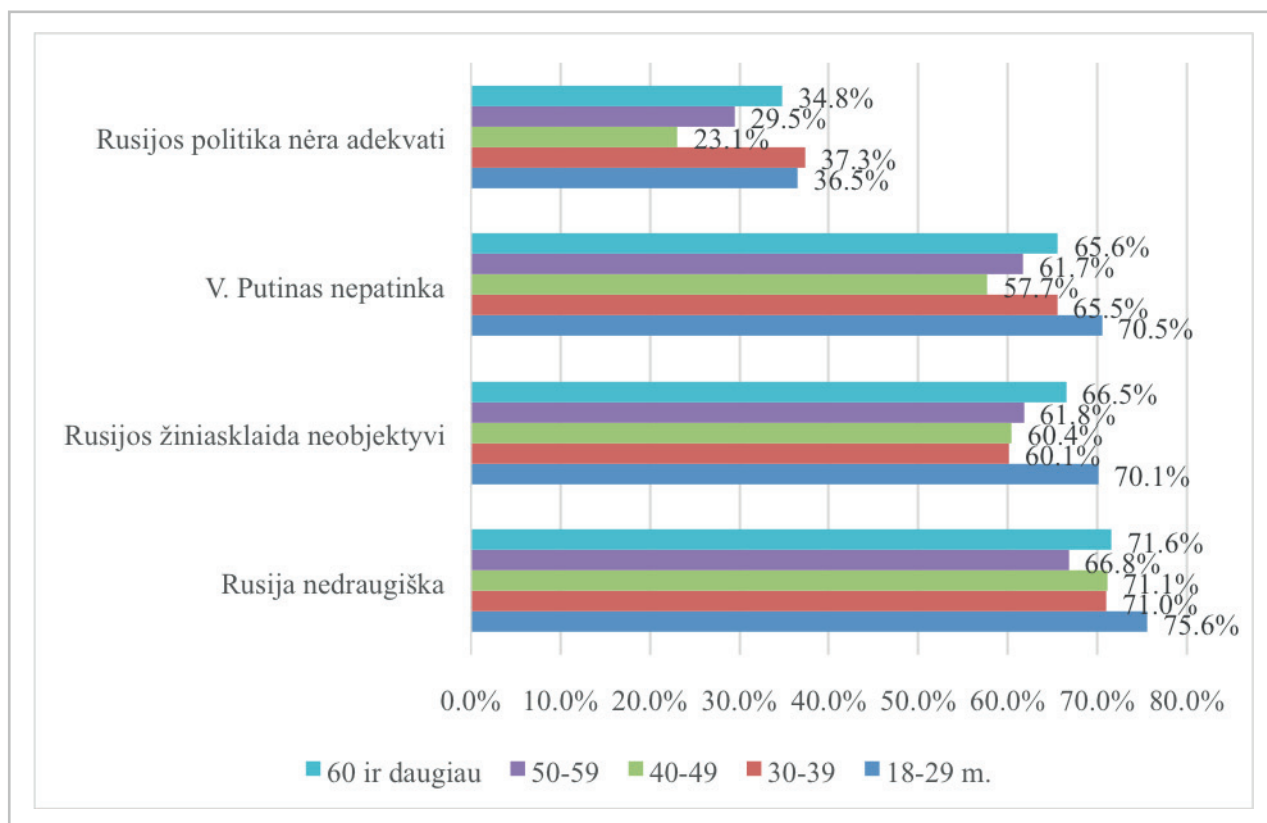
Lietuvos viešojoje erdvėje kartais kalbama apie sovietmečio „nesugadintą“ kartą. Turint galvoje, kad kuo toliau, tuo daugiau metų mus skirs nuo sovietmečio, galbūt yra pagrindo optimistinėms prognozėms, kad sovietmečio nemačiusios kartos turėtų laikytis antisovietinių pažiūrų, taigi ir būti atsparesnės Rusijos propagandai? Vis dėlto iki šiol tikslių empirinių tyrimų tokioms viltims pagrįsti dar nebuvo atlikta. Remiantis geokultūrinių nuostatų tyrimu, nepaisant ryškių kalbų mokėjimo skirtumų, jaunimas nebuvo daugiau kritiškas Rusijos politinės santvarkos atžvilgiu⁴¹³. Be to, remiantis Ainės Ramonaitės 2012 m. po rinkimų atlikto tyrimo duomenų analize, antisovietinė perskyra puikiai diferencijuoja vyresnio amžiaus žmonių rinkimines preferencijas, o štai jaunesni respondentai dažniausia neturi nuomonės.⁴¹⁴

Kad jaunimas nėra reikšmingai mažiau kritiškas Rusijos atžvilgiu, patvirtino ir mūsų apklausa. Panašu, kad amžius apskritai nėra aiškiai susijęs su jautrumu propagandai – joks ryšys tarp jo ir nuostatų dėl Rusijos nebuvo statistiškai reikšmingas. Iš 7.2.2 paveikslas matyti, kad sovietmečio beveik ar visiškai nemačiusi karta (18–29 metai) keliose kategorijose (V. Putino, Rusijos žiniasklaidos vertinimo, draugiškumo) išsiskiria kiek didesniais (nepalankiais Rusijai) rodikliais, tačiau šie skirtumai nėra tokie dideli, kad juos būtų galima traktuoti ne kaip atsitiktinius

⁴¹³ Ramonaitė, A., Maliukevičius, N., Degutis, M., *Tarp Rytų ir Vakarų: Lietuvos visuomenės geokultūrinės nuostatos*, p. 25.

⁴¹⁴ Ramonaitė A., „Kas ilgisi sovietmečio? Ekonominio statuso, socialinės aplinkos ir vertybinių nuostatų įtaka sovietinei – antisovietinei skirčiai Lietuvoje“.

7.2.2 paveikslas. Kriščių Rusijos atžvilgiu nuostatų paplitimas pagal amžiaus grupes (proc.)



Kita vertus, amžius gali veikti netiesiogiai – jeigu jaunesni žmonės kritiškiau vertina sovietmetį, jie turėtų būti ne tokie paveikūs propagandai. Kaip matyti iš 7.2.1 lentelėje pateiktų skaičių, šie du veiksniai iš tiesų yra susiję: pilka spalva pažymėtos kategorijos, kurios (pagal Pearsono liekanas) yra statistiškai reikšmingos (amžiaus grupės sudaro 100 proc.). Galima pastebėti, kad labai išsiskiria 18–29 metų kategorija. Visų pirma, kaip jau žinoma iš praėjusių tyrimų,⁴¹⁵ šioje kategorijoje yra gerokai daugiau respondentų, nežinančių, ką atsakyti (apie 18,4 proc.). Įtraukę atsakymus „Nei taip, nei ne“, turime apie 40 proc. jaunimo, kuris sovietmečio nevertina nei teigiamai, nei neigiamai.

Kita vertus, jauniausių žmonių grupėje yra statistiškai reikšmingai daugiau respondentų, kurie nesutinka, kad sovietmečiu buvo geriau gyventi, ir atitinkamai mažiau tokių, kurie tam pritaria (vos 8,5 proc.). Vyriausių (50 metų ir daugiau) žmonių imtyje nežinančių, ką atsakyti į šį klausimą, yra labai mažai, bet sovietinė nostalgija čia statistiškai reikšmingai didesnė, be to, labiau dominuoja prosovietinės, o ne antisovietinės pažiūros. Norėdami įsitikinti tokių išvadų patikimumu, papildomai ištyrėme atsakymus į analogiškus klausimus Pilietinės visuomenės instituto užsakymu 2014 m. atliktoje reprezentatyvioje apklausoje. Nors apskritai joje buvo mažiau žmonių (žr. 7.2.3 pav.), kurie sovietmetį vertino neigiamai, tačiau tendencijos labai panašios: ryšys tarp kintamųjų statistiškai reikšmingas, o labiausia išsiskyrė 18–29 metų respondentai. Šioje kategorijoje reikšmingai mažiau

⁴¹⁵ Ramonaitė, A., „Kas ilgisi sovietmečio? Ekonominio statuso, socialinės aplinkos ir vertybinių nuostatų įtaka sovietinei – antisovietinei skirčiai Lietuvoje“.

buvo žmonių, kurie sovietmetį vertino teigiamai, ir daugiau atsiliepusių apie jį palankiai (kaip ir mūsų apklausoje – lyginant su kitomis kategorijomis daugiausia) arba nežinančių, ką atsakyti.

7.2.1 lentelė. Pritarimas teiginiui, kad sovietiniais laikais gyventi buvo geriau nei dabartinėje Lietuvoje (gyventojų atsakymai procentais)

	Amžiaus grupė					Apskritai žvelgiant
	18–29 m.	30–39 m.	40–49 m.	50–59 m.	60 m. ir daugiau	
Pritaria	8,5	14,2	28,4	40,2	40,2	25,8
Nei taip, nei ne	21,8	26,2	22,8	21,6	21,1	22,6
Nepritaria	51,3	48,6	42,1	33,2	33,5	42
Nežino, ką atsakyti	18,4	10,9	6,6	5	5,2	9,5

7.2.3 paveiksle, remiantis įvairiomis reprezentatyviomis apklausomis ir mokslinių studijų medžiaga, pateiktas visuomenės nuomonės dėl palankumo sovietmečiui kitimas per pastaruosius 15 metų. Iš grafiko matyti, kad Lietuvoje gana nuosekliai mažėja žmonių, manančių, kad sovietmečiu gyvenimas buvo geresnis nei dabar. Tačiau ryški ir atvirkštinė tendencija: daugėja (nors ir netolygiai) žmonių, kurie sovietmetį vertina neigiamai. Šie pokyčiai netiesiogiai patvirtintų „kartų kaitos“ ir didėjančio atsparumo Rusijos propagandai argumentą, kai visuomenėje daugėja sovietmečio nemačiusių žmonių ir mažėja tų, kuriems tarybinė santvarka buvo sava, asocijavosi su teigiamais dalykais (išsamiau apie sovietmečio skirtingais aspektais vertinimą vyresnės kartos grupėje žiūrėti Ainės Ramonaitės ir Jūratės Kavaliauskaitės tyrime)⁴¹⁶. Vis dėlto nykstant sovietmečio nostalgijai matyti viena ryški išimtis: 2008–2012 m., kai ši tendencija ne tik nemažėjo, bet tapo dar šiek tiek ryškesnė (2012 m. apklausoje, kad sovietmečiu buvo geriau gyventi, manė 36,5 proc. respondentų). Tai būtų galima „nurašyti“ atsitiktinėms apklausų paklaidoms, tačiau tais pačiais metais beveik dvigubai sumažėjo į sovietmetį kritiškai žvelgiančių respondentų (16,6 proc.) ir daugiau atsirado tokių, kurie nežino, kada – sovietinės okupacijos metais ar nepriklausomoje Lietuvoje – buvo gyventi geriau (24,2 proc. respondentų).

Tokį pokytį visuomenės požiūriui į sovietmetį galima paaiškinti ekonomine krize, kuri Lietuvą ištiko būtent 2008–2009 metais. Iš ankstesnių tyrimų žinoma, kad teigiamas požiūris į sovietmetį menkai susijęs su esama materialine žmogaus padėtimi ar socialiniu statusu, – daugiau tai lemia subjektyviai vertinami socialinio statuso pokyčiai, visų pirma, įsitikinimas, kad santykinai respondento socialinė padėtis po sovietmečio pablogėjo⁴¹⁷. Tačiau panašu, kad ekonominės sąlygos irgi svarbios: per ekonominę krizę pablogėjus daugelio žmonių situacijai materialine prasme, subjektyvus neigiamas padėtis, lyginamos su sovietmečiu, vertinimas visuomenėje tik darosi ryškesnis. Be to, labai menksta priešinga nuomonė – dalis žmonių darosi ne tokie užtikrinti.

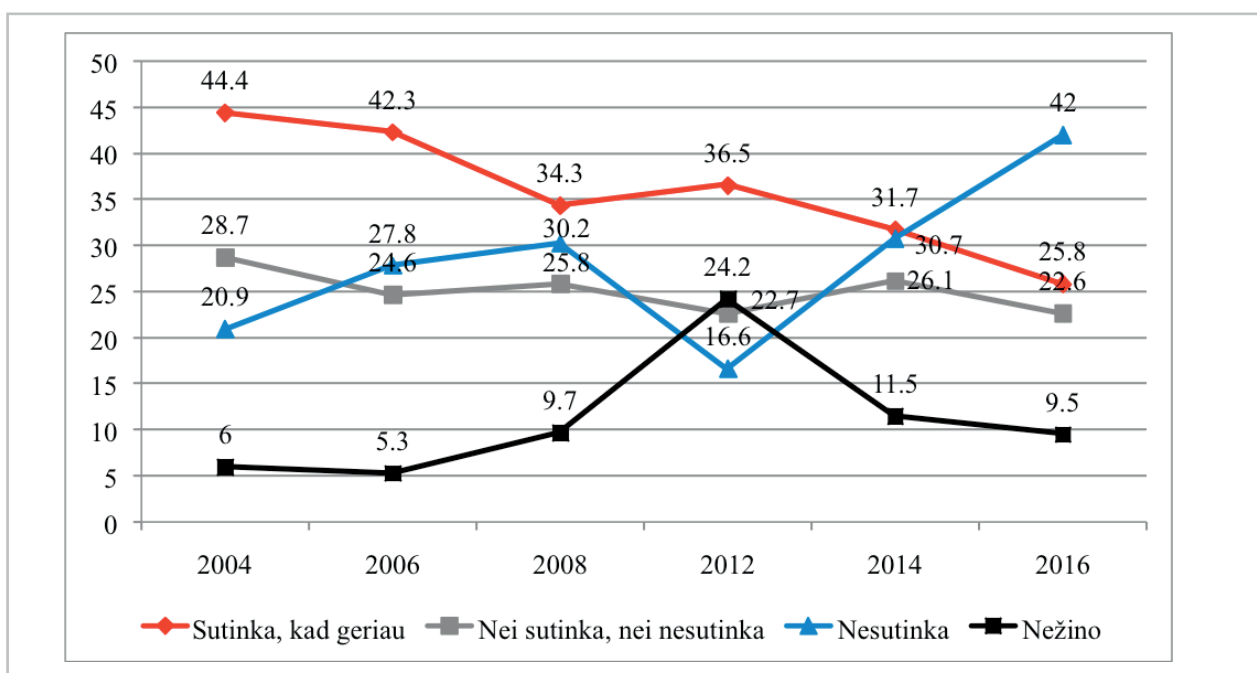
⁴¹⁶ Ramonaitė A., Kavaliauskaitė, J., „Būti nesovietiniam sovietinėje tikrovėje?“, Ramonaitė, A. (red.), *Nematoma sovietmečio visuomenė*. Vilnius: Naujasis Židinys-Aidai, 2015, p. 31-61.

⁴¹⁷ Ramonaitė, A., „Kas ilgisi sovietmečio? Ekonominio statuso, socialinės aplinkos ir vertybinių nuostatų įtaka sovietinei – antisovietinei skirčiai Lietuvoje“.

Šie duomenys ir faktai patvirtina, kad kolektyvinė atmintis nėra „sustingusi“ sąvoka – ji gali kisti ir yra veikiau tam tikras šiandienos realybės atspindys, o ne objektyvi praeities tikrovė⁴¹⁸. Kad ištikus ekonominei krizei išryškėjo nostalgija sovietmečiui, pastebėjo ir kiti socialines tendencijas stebintys mokslininkai, ne tik politologai ir politikos sociologai⁴¹⁹. Panašu, kad esama ekonominė šalies situacija, ypač kai vyksta staigūs neigiami pokyčiai, gali koreguoti dalies gyventojų požiūrį į sovietmetį, o tai savo ruožtu jau lemia didesnę valstybės jautrumą Rusijos propagandai. Dar kartą Lietuvą ištikusi ekonominė krizė Rusijai būtų galimybė paveikti Lietuvos visuomenę.

Kita vertus, pasibaigus ekonominei krizei dvi atliktos apklausos rodo, kad sovietmečio nostalgijos pagyvėjimas buvo laikinas, o 2012–2016 m. gana staigiai padaugėjo skeptiškai dėl sovietmečio nusiteikusių žmonių ir atitinkamai mažiau liko tokių, kurie apie jį atsiliepia palankiai. Net jeigu itin daug sovietmetį neigiamai vertinančių žmonių mūsų apklausoje yra atsitiktinumas, 2014 m. Piliietinės visuomenės instituto atliktas tyrimas, lyginant su 2012 m., rodo ryškų pokytį: pirmą kartą nuo 2004 m., kai turime tokius duomenis, prosovietinių pažiūrų žmonių grupė pagal dydį beveik tapo lygi grupei, kuriai būdingos antisovietinės nuostatos. Mūsų apklausa rodytų, kad sovietmetį neigiamai vertinantys žmonės jau gerokai „priekyje“, tačiau tam reiktų dar papildomų tyrimų. Bet kokių atveju akivaizdu, kad prosovietinės pažiūros Lietuvoje jau nėra dominuojančios.

7.2.3 paveikslas. Pritarimas teiginiui, kad sovietiniais laikais gyventi buvo geriau nei nepriklausomoje Lietuvoje (gyventojų atsakymai procentais 2004–2016 m. atliktose apklausose)⁴²⁰



⁴¹⁸ Čepaitienė, R., „Sovietmečio atmintis – tarp atmetimo ir nostalgijos“, *Lituanistica*, nr. 4(72), 2007, p. 36–50.

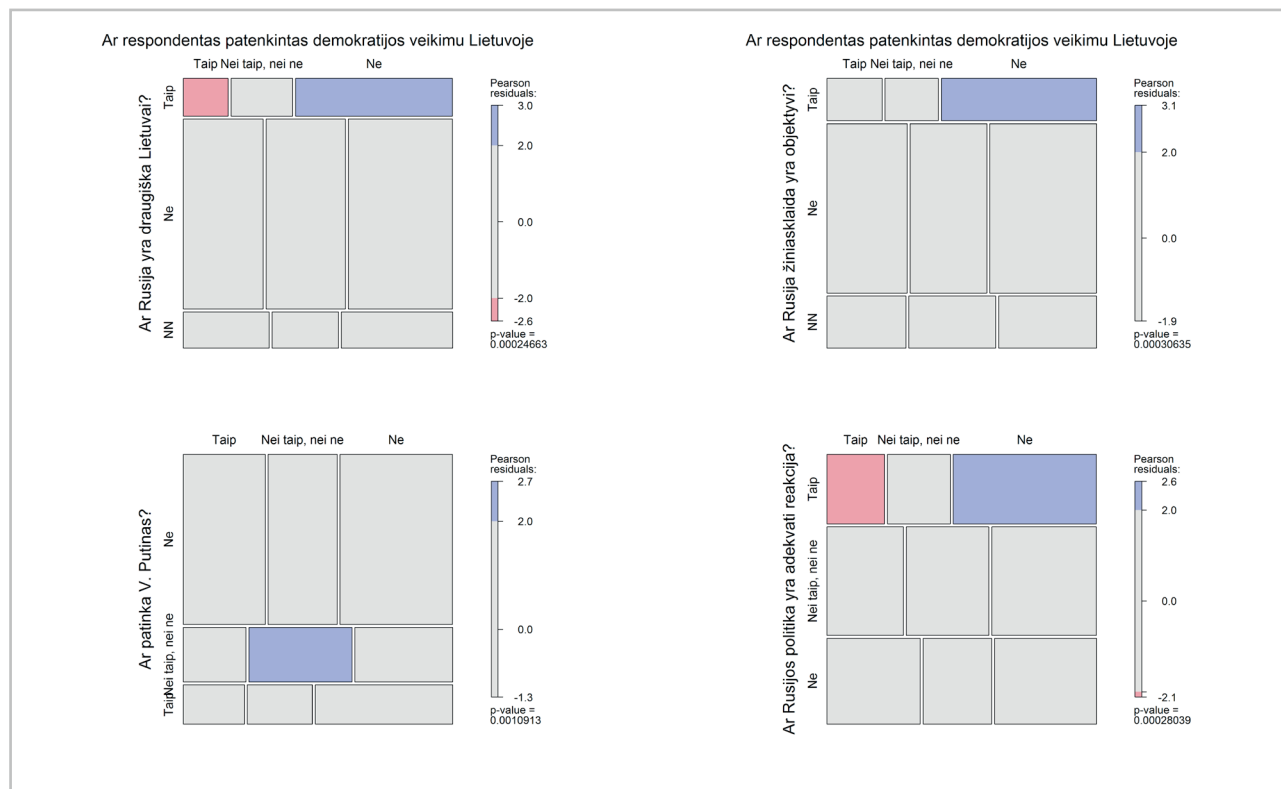
⁴¹⁹ Jackevičius, M., „Sovietinės traumos negyja: per krizę išaugo teigiamas požiūris į sovietmetį“, 2012-09-12, <http://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/sovietines-traumos-negyja-per-krize-isaugo-teigiamas-pozioris-i-sovietmeti.d?id=59458371>.

⁴²⁰ Duomenų šaltiniai: 2008 ir 2012 m. porinkiminės apklausos (užsakytos VU TSPMI), 2014 m. Piliietinės visuomenės instituto apklausa (Piliietinės galios indeksas), 2016 m. RESC užsakymu vykdyta apklausa, 2004 m. Naujasis Baltijos barometras ir 2006 m. Geokultūrinių nuostatų tyrimo apklausa.

Tenka pastebėti, kad laiko požiūriu pastarieji pokyčiai sutampa su Ukrainos krize: Maidano revoliucija, Krymo prijungimu prie Rusijos Federacijos ir karu rytų Ukrainoje. Turint mintyje didelį Rusijos vaidmenį per šiuos įvykius ir tai, kad požiūris į sovietmetį lemia pačios Rusijos vertinimą, galima kelti klausimą, primenantį „vištos ir kiaušinio“ dilemą: „Kas kam daro įtaką?“ Galbūt tam tikri lūžio taškai, tokie kaip akivaizdžiai priešiški Rusijos veiksmai kitų valstybių atžvilgiu, kuriuos gana sunku paslėpti po „draugiškumo“ kauke, mažina sovietmečio nostalgiją? Panašu, kad sovietmečio nostalgijos ir Rusijos vertinimo dinamika yra žymiai sudėtingesnis procesas, nei paprastas nepriklausomo ir priklausomo reiškinio santykis. Bet kokių atveju dabar, kai absoliuti Lietuvos gyventojų dauguma Rusiją laiko nedraugiška, orientuojantis į individą, propagandai patogiau veikti per sovietmečio vertinimo veiksnį: tiesioginis pasakymas „Rusija yra draugiška“, tikėtina, neduotų rezultatų ir būtų daugiau tikslas negu priemonė.

Neskaitant sovietmečio, kalbant apie vertybines nuostatas propagandos kontekste, svarbus santykis su režimu. Įvade minėta, kad propagandai jautrūs gali būti tie žmonės, kurie yra nusivylę dabartine santvarka ir nepatenkinti demokratijos veikimu. Ankstesni tyrimai rodo, kad dėl sovietmečio teigiamai nusiteikę žmonės linkę prasčiau vertinti demokratiją Lietuvoje⁴²¹, tačiau nereikėtų atmesti ir specifinio minėto kintamojo poveikio, ypač jaunesnių žmonių grupėje. Poskyrio pabaigoje darysime išvadą, ar pasitenkinamas demokratija bendrame modelyje yra svarus, kai kontroliuojama požiūrio į sovietmetį įtaka.

7.2.4 paveikslas. Pasitenkinimas demokratijos veikimu Lietuvoje ir palankumas Rusijai



⁴²¹ Imbrasaitė, J., Žilys, A., Bartuškaitė, M., „Sovietinės sistemos vertinimas ir požiūris į demokratiją Lietuvoje“, *Filosofija, Sociologija*, nr. 2 (22), 2001, p. 106-114.

Iš 7.2.4 paveiksle pateikiamos analizės ir Pearsono liekanų matyti, kad pasitenkinimas demokratija yra susijęs su nuostatomis dėl Rusijos. Respondentų, kurie demokratijos veikimu Lietuvoje nėra patenkinti, grupėje statistiškai reikšmingai daugiau žmonių, kurie Rusiją laiko draugiška valstybe (žr. viršutinį grafiką kairiau). Ir atvirkščiai – pasitenkinimas demokratijos veikimu Lietuvoje mažina tikimybę, kad Rusija bus traktuojama kaip draugiška. Panašus santykis su teiginiu dėl Rusijos adekvatumo (žr. apatinį grafiką dešiniau): demokratijos veikimą Lietuvoje palankiai vertinantys žmonės statistiškai reikšmingai rečiau teigia, kad Rusijos politika yra adekvati reakcija į Vakarų veiksmus, o demokratija nepatenkinti respondentai taip galvoja dažniau. Kalbant apie vertinimą, susijusį su V. Putinu ir Rusijos žiniasklaidos objektyvumu, taip pat yra reikšmingų nukrypimų nuo atsitiktinio dažnių išsidėstymo. Pirmas atvejis rodo (žr. apatinį grafiką kairiau), kad į didesnę kategoriją, negu galėtų būti atsitiktinai, „susilieja“ neutralios pozicijos besilaikantys žmonės. Žvelgiant į antrą atvejį (žr. viršutinį grafiką dešiniau) matyti, kad neigiamas demokratijos veikimo Lietuvoje vertinimas skatina požiūrį, jog Rusijos žiniasklaida yra objektyvi nušviesdama įvykius pasaulyje.

Socialinės grupės ir jautrumas propagandai

Paaiškėjo, kad sovietmečio ir demokratijos veikimo Lietuvoje vertinimas yra aiškiai susijęs su tuo, kokių nuostatų laikomasi Rusijos atžvilgiu: apskritai kalbant, palankios nuostatos dėl sovietmečio ir prastas demokratijos vertinimas suponuoja tikimybę, kad požiūris į Rusiją bus palankus. Tačiau šie aspektai neapima įprastų socialinių ir demografinių kintamųjų, naudojamų sociologiniuose tyrimuose: pajamų, išsilavinimo, gyvenamosios vietos ir t. t. Visi šie kintamieji įtraukti į bendrus modelius vėliau, o čia truputį dėmesio skirsime tautybei (šis veiksnys plačiau nagrinėjamas kitame skyriuje) ir pajamoms.

Tautybė yra socialinis veiksnys, apie kurio ryšį su prorusiškomis pažiūromis žinoma bene daugiausia. Geokultūrinių nuostatų tyrime gana išsamiai atskleista, kad Lietuvoje gyvenantys rusų ir lenkų tautybės žmonės palankiau žiūri į Rusiją ir jos politinę santvarką.⁴²² Nors tokios pažiūros sudarė mažumą, vis dėlto teigiamai vertinančių Ukrainos prijungimą prie Rusijos statistiškai reikšmingai daugiau buvo tautinių mažumų grupėje⁴²³. Panašias tendencijas atskleidė ir Lietuvos radijo ir televizijos komisijos užsakyta apklausa, kuria remiantis, tautinės mažumos, palyginti su lietuviais, dėl konflikto labiau yra linkusios kaltinti Ukrainą ir dažniau Rusijos žiniasklaidą mano esant objektyvią⁴²⁴. Pastebima, kad Lietuvos lenkai šiuo požiūriu yra panašesni į rusus, o ne į lietuvius, taigi daugiau nusiteikę prorusiškai: prie to gali prisidėti tai, kad nemaža dalis (iki ketvirtadalio) lenkų namuose kalba rusų kalba⁴²⁵. Reikėtų pastebėti, kad tyrimuose, kurių objektas yra Rusijai palankios ir nepalankios nuostatos, kitiems socialiniams veiksniams skirta mažiau dėmesio; tikriausia ne šiaip sau, nes (kaip matysime toliau) jų įtaka labai maža.

⁴²² Ramonaitė, A., Maliukevičius, N., Degutis, M., *Tarp Rytų ir Vakarų: Lietuvos visuomenės geokultūrinės nuostatos*.

⁴²³ Pilietinės visuomenės institutas, *Lietuvos gyventojų pilietinė galia ir geopolitinės nuostatos*.

⁴²⁴ Lrt.lt, „Apklausa: Lietuvos tautinės mažumos apie įvykius Ukrainoje sužino iš Rusijos, 2015-01-07, <http://www.lrt.lt/naujienos/lietuvoje/2/88819>.

⁴²⁵ Kazėnas, G. et al, *Lenkų tautinės mažumos Lietuvoje identiteto tyrimas*, Vilnius: MRU, 2014.

RESC užsakytos reprezentatyvios gyventojų apklausos analizė iš dalies patvirtina tautinių mažumų polinkį į palankesnes Rusijos atžvilgiu nuostatas (žr. 7.2.5 paveikslą). Geriausia šis ryšys atsispindi vertinant V. Putiną: žemiau kairėje esantis mozaikinis grafikas rodo, kad rusų tautybės žmonių grupėje jam simpatizuojančių respondentų yra gerokai daugiau, nei galima būtų tikėtis, jei du kintamieji būtų visiškai nesusiję. Ir atvirkščiai – rusų grupėje statistiškai reikšmingai mažiau tokių žmonių, kuriems Rusijos vadovas nepatinka. Čia galima būtų diskutuoti, kad propaganda gali labai efektyviai veikti kuriant asmens kultą: tai tinka kalbant apie Rusijos vadovą, kuris bando sudaryti fiziškai tvirto ir psichologiškai nepalaužiamo vyro įvaizdį.

Statistiškai reikšmingas ryšys pastebimas tarp tautybės ir nuostatų dėl Rusijos atsako į Vakarų valstybių veiksmus adekvatumo (žr. 4 pav. apatinį grafiką dešiniau) – rusai yra daugiau linkę traktuoti Rusijos politiką kaip adekvačią (ir atvirkščiai). Vertinant Rusijos žiniasklaidos objektyvumą nušviečiant įvykius pasaulyje, tautinis faktorius taip pat svarbus (žr. viršutinį grafiką dešiniau): priklausymas tautinei rusų bendrijai (tikimybiškai) skatina traktuoti Rusijos žiniasklaidą kaip objektyvią. Vienintelis statistiškai nereikšmingas ryšys susijęs su Rusijos draugiškumu. Tai nieko keista, kadangi dėl gana nedidelio rusų skaičiaus (53) apklausoje įmanomi atsitiktiniai rezultatai. Vis dėlto kiti trys ryšiai rodo, kad būtent tarp rusų tautybės ir Rusijai palankių nuostatų yra koreliacija, net ir esant mažai imčiai.

Nedidelė imtis (į apklausą iš viso pateko 69 lenkai) gali būti pagrindinė priežastis, kodėl nepastebime lenkų tautybės specifikos. Nors šie skaičiai daugmaž atitinka lenkų ir rusų tautybės žmonių santykį bendroje populiacijoje, papildomai skaidant mažą imtį tikėtina, kad ir nebus rasta reikšmingų ryšių, o keli atsitiktiniai respondentai gali labai iškreipti rezultatus. Žinoma, gali būti ir taip, kad Lietuvos lenkai (lyginant su rusais) yra ne tokie paveikūs propagandai. Giliau šie aspektai bus nagrinėjami trečiame poskyryje, kuriame aptariama tik tautinėms mažumoms skirta apklausa.

Priklausomybė vienai ar kitai socialinei grupei įprastai nustatoma remiantis socialiniu ekonominiu žmogaus statusu arba pajamomis, o tuo dažnai pasinaudojama aiškinant skirtingas politines nuostatas. Tačiau mūsų apklausoje pajamos mažai ką paaiškina, bent jau kalbant apie nuostatas Rusijos atžvilgiu. Kaip matyti iš 7.2.6 paveiksle pateikiamų grafikų, pajamos neturi įtakos tam, kaip apskritai žiūrima į Rusiją, kaip vertinamas V. Putinas, Rusijos žiniasklaidos priemonių objektyvumas ir Rusijos reakcijos į Vakarus adekvatumas. Vienintelė kategorija, kuri išsiskiria: mažiausias pajamas gaunantys respondentai kiek dažniau linkę neturėti nuomonės dėl to, ar Rusijos žiniasklaida yra objektyvi (žr. viršutinį grafiką dešiniau).

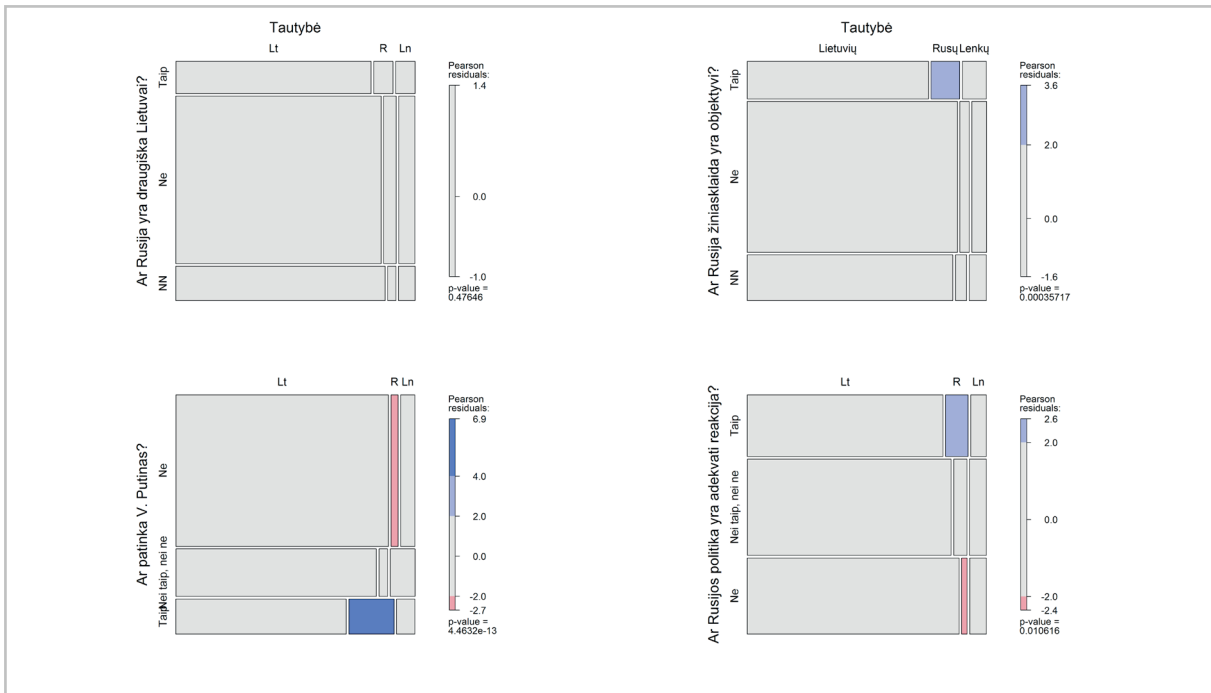
Reikia pastebėti, kad toks ryšių nebuvimas panašus į ankstesnius politinių nuostatų tyrimus. Z. Norkaus ir V. Morkevičiaus straipsnyje⁴²⁶ išsamiai aprašyta, kad socialinės klasės Lietuvoje egzistuoja, tačiau yra menkai diferencijuotos remiantis politiniu elgesiu ir nuostatomis. Kita, 2012 m. Seimo rinkimams skirta studija parodė, kad pajamos ir socialinė klasė neturi reikšmingesnės įtakos lietuvių balsavimui⁴²⁷.

⁴²⁶ Morkevičius V., Norkus Z., „Šiuolaikinės Lietuvos klasinė struktūra: neovėberiška analizė“, *Sociologija. Mintis ir veiksmai*, 2012, Nr. 2 (31).

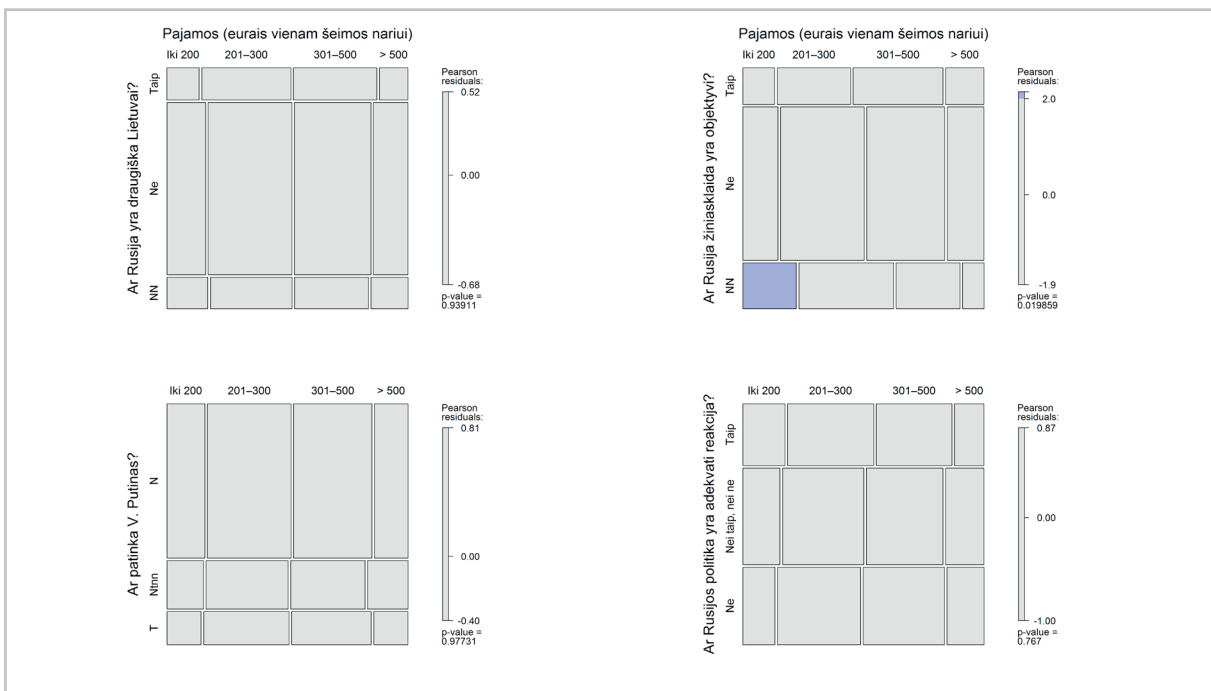
⁴²⁷ Ramonaitė A., Kavaliauskaitė J., Nevinskaitė L., Žiliukaitė R., Jastramskis M., *Kaip renkasi Lietuvos rinkėjai? Idėjos, interesai ir įvaizdžiai politikoje*.

Galimas rekomendacinio pobūdžio pastebėjimas: jei pajamos nėra lemiamas veiksnys, kad būtų siejamos su prorusiškomis pažiūromis, logiška būtų to neakcentuoti viešojoje erdvėje, kad „dėsnis“ netaptų išsipildžiusia pranašyste. Nepagrįstos argumentais temos eskalavimas gali didinti socialinę įtampą, nes mažiau uždirbantys žmonės gali neigiamai sureaguoti į tai, kad jie automatiškai traktuojami kaip esantys prorusiškų pažiūrų (nors taip nėra, palyginti su žmonėmis, kurių pajamos yra didesnės).

7.2.5 paveikslas. Tautybė ir palankumas Rusijai



7.2.6 paveikslas. Pajamos ir palankumas Rusijai



Bendri modeliai: kas svarbiausia, aiškinantis palankumo Rusijai priežastis?

Iki šiol atskirai aptarėme kelis svarbius socialinius ir vertybinius palankumą Rusijai sąlygojančius veiksnius: sovietmečio vertinimą, pasitenkinimą demokratija, amžių, tautybę ir pajamas. Tačiau egzistuoja ir kitų socialinių ypatybių, kurias verta patikrinti, ieškant atsakymo į tai, kas lemia didesnę ar mažesnę propagandos poveikį. Be to, kontroliuojant daugelio veiksnių įtaką (pavyzdžiui, įtraukiant prieš tai nagrinėtus informacinės erdvės aspektus), gali paaiškėti, kad tam tikri kintamieji praranda įtaką.

Sudarydami bendrus modelius naudojome tris pagrindinius jautrumo propagandai argumentais ir atitinkamais (nepriklausomais) kintamaisiais: pirma, vertybiniu ir socialiniu vertybiniu (sovietmečio ir demokratijos veikimo Lietuvoje) vertinimu; antra, sociodemografiniu (prie tautybės ir pajamų veiksnių prijungiami gyvenamosios vietos, išsilavinimo, amžiaus ir lyties kintamieji); trečia, informacinės erdvės (rusų kalbos mokėjimo, rusiškų kanalų žiūrėjimo ir naudojimosi socialiniais tinklais). Nors informacinė erdvė ir naudojimosi žiniasklaidos priemonėmis įpročiai, kaip viena iš jautrumo propagandai priežasčių, apima daugiau kintamųjų, į bendrus modelius įtraukiami būtent minėti trys veiksniai, mat jie, viena vertus, jau figūravo prieš tai atliktose studijose (išskyrus socialinius tinklus), kita vertus, gana gerai diferencijavo žmonių pažiūras. Anksčiau jau paaiškėjo, kad dažnai socialiniuose tinkluose besilankantys ir prastai rusų kalbą mokantys žmonės mažai ką bendra turėjo su prorusiškomis pažiūromis, o dažnas (ne kartais) rusiškų kanalų žiūrėjimas (ypač kai jie yra vienas iš pagrindinių informacijos apie Rusiją šaltinių) kirtosi su nuostatomis, kad Rusija Lietuvai nekelia grėsmės ir yra draugiška.

Čia pristatome du modelius, kuriuose naudojome du priklausomus kintamuosius. Vienas iš jų yra požiūris į tai, ar Rusija yra draugiška Lietuvai valstybė: šiam teiginiui pritariantys respondentai, tikėtina, priklauso aukščiausiam jautrumo propagandai lygmeniui. Kitas kintamasis – pritarimas arba nepritarimas naratyvui, kad Rusijos reakcija į NATO ir JAV veiksmus yra adekvati (pirma „stotelė“ palankumo Rusijai link, jei tokiam teiginiui pritariama, ir atvirkščiai – nesutikimas su juo žymi atspariausią propagandai grupę). Papildomai ištyrėme ir kitus priklausomus kintamuosius, tačiau kadangi rezultatai tarp jų iš esmės nesiskyrė (esant vienai išimčiai), jų vizualizacijų nepateiksime, tik aptarsime tekste.

7.2.7 paveiksle matyti, koks visų į modelį įtrauktų nepriklausomų kintamųjų poveikis, kaip vertinamas Rusijos draugiškumas Lietuvos atžvilgiu (priklausomas kintamasis). Tai daugianarės logistinės regresijos vizualizacija: vertikali skalė rodo spėjamą tikimybę (kontroliuojant kitus veiksnius), kad konkrečiai nepriklausomo kintamojo kategorijai priklausantis respondentas laikysis atitinkamos nuostatos Rusijos atžvilgiu. Pavyzdžiui, jeigu respondentas yra vyras (žr. 7.2.7 pav. apatinį grafiką dešiniau), kontroliuojant visas kitas savybes, tikimybė, kad jis vertins Rusiją kaip draugišką (raudona spalva), yra apie 10 procentų. Panaši tikimybė ir kalbant apie moteris, tad šiuo atveju lytis nėra svarbi.

Referencinė kategorija modelyje yra populiariausia priklausomo kintamojo reikšmė, kad Rusija nėra draugiška Lietuvai valstybė, – su ja lyginame kitas atsakymų kategorijas. Iš visų į modelį įtrauktų kintamųjų statistiškai reikšmingi yra sovietmečio vertinimo, pasitenkinimo demokratijos veikimu Lietuvoje ir rusiškų kanalų žiūrėjimo nepriklausomi kintamieji. Visi jie yra statistiškai reikš-

mingi kalbant apie teiginį „Rusija yra draugiška Lietuvai valstybė“, o nuomonės neturėjimui esminės įtakos neturi (tai matyti ir iš to, kad pilka spalva pažymėtų ruožų grafikų stulpeliuose dydis beveik nesikeičia). Pirmame grafike matyti, kad neigiamas sovietmečio vertinimas mažina tikimybę, jog respondentas Rusiją laikys draugiška Lietuvai valstybe. Ir atvirkščiai – didesnė tikimybė, kad teigiamai sovietmetį vertinantys žmonės bus draugiški ir Rusijos atžvilgiu.

Požiūris į demokratijos veikimą Lietuvoje yra svarbus kintamasis, siekiant išsiaiškinti prorusiškų pažiūrų grupėse priežastis (tuo dar kartą galima įsitikinti pažvelgus į bendrą modelį). Iš 7.2.7 paveikslo vizualizacijos matyti, kad nepasitenkinimas demokratijos veikimu Lietuvoje didina tikimybę, jog Rusija, kaip draugiška Lietuvai valstybė, bus įvertinta teigiamai; tokio požiūrio tikimybę sumažina teigiamas požiūris į demokratiją. Pagaliau dažnas rusiškų kanalų žiūrėjimas žymiai padidina tikimybę, kad Rusija bus vertinama palankiai, o retas rusiškų kanalų žiūrėjimas šią tikimybę sumažina. Tikimybė, kad Rusija bus įvertinta kritiškai, beveik vienoda, lyginant su tais, kurie rusiškus kanalus žiūri retai ir kartais.

Kiti ryšiai statistiškai nereikšmingi, o bendras modelio tinkamumas tik patenkinamas – Nagelkerke'o pseudo R kvadratas lygus 0,11. Taip gali būti ir dėl to, kad šis požiūris, jog Rusija yra draugiška valstybė, gana retai pasitaiko: taip manė 14 proc., priešingai galvojo 71,4 proc., o 14,6 proc. respondentų neturėjo nuomonės. Antrame modelyje (žr. 7.2.8 pav.) siekiama rezultatus pertikrinti, atsižvelgiant į šį ribotumą. Jame kaip priklausomas kintamasis pasitelkiamas pritarimas (26,4 proc. respondentų) arba nepritarimas (32,3 proc. respondentų) teiginiui, kad Rusijos politika yra adekvati reakcija į prieš ją nukreiptus JAV ir NATO veiksmus. Neutraliai (atsakymo kategorija „Nei taip, nei ne“) dėl šio naratyvo buvo nusiteikę net 41,3 proc. žmonių.

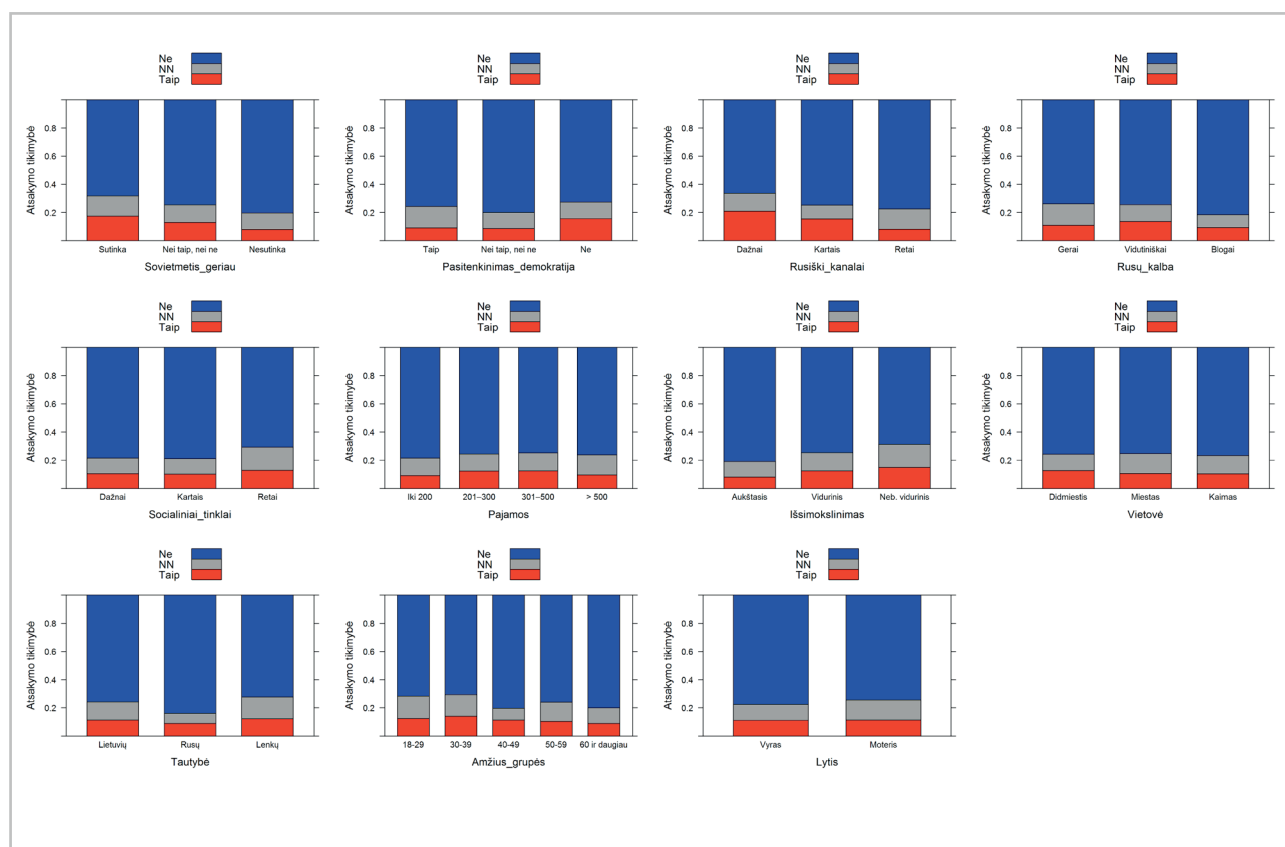
Antrame modelyje (žr. 7 pav.) referencinė kategorija yra Rusijai taip pat nepalankus atsakymas – nepritarimas, kad Rusijos reakcija yra adekvati. Modelio pritaikomumas geresnis – Nagelkerke'o pseudo R kvadratas lygus 0,19. Statistiškai reikšmingi yra tie patys trys kintamieji, prie kurių prisideda naudojimas socialiniais tinklais. Įdomu tai, kad pastarasis kintamasis yra reikšmingas kategorijoje „Nei taip, nei ne“. Socialiniuose tinkluose rečiau besilankantiems žmonėms yra didesnė tikimybė neturėti nuomonės dėl Rusijos reakcijos adekvatumo. Kartais lankantis socialiniuose tinkluose, tikimybė, kad šiuo klausimu nebus nuomonės, mažėja. Kaip ir pirmame modelyje, sovietmečiui jaučiama nostalgija didina tikimybę, kad Rusijos reakcija bus vertinama kaip adekvati. Tokį pat poveikį daro ir nepasitenkinimas demokratijos veikimu Lietuvoje. Galiausia kuo rečiau rusiškus kanalus žiūri respondentas, tuo didesnė tikimybė, kad jis nepritaris teiginiui, jog Rusijos reakcija yra adekvati. Tikimybė, kad bus pritarta šiam teiginiui, pastebimai padidėja (ir priartėja prie 40 proc.), kai apklausos dalyvis dažnai žiūri rusiškus kanalus: palyginti su spėjimais analizuotuose modeliuose, tai didžiausia tikimybė atsirasti prorusiškai pozicijai.

Galima pastebėti, kad pirmame ir antrame modeliuose tautybės veiksnys nebuvo statistiškai reikšmingas, nors vertinant, ar Rusija adekvati (7.2.8 pav.), pastebima, jog rusų tautybės žmonių grupėje spėjama tikimybė, kad bus randamos prorusiškos nuostatos, yra didesnė. Bet gali būti, kad statistinio reikšmingumo stinga dėl stebėjimo atvejų, kai analizuojamos tautinės mažumos, trūkumo. Atlikus papildomą regresinę analizę su kitais dviem analizuotais priklausomais kintamaisiais,

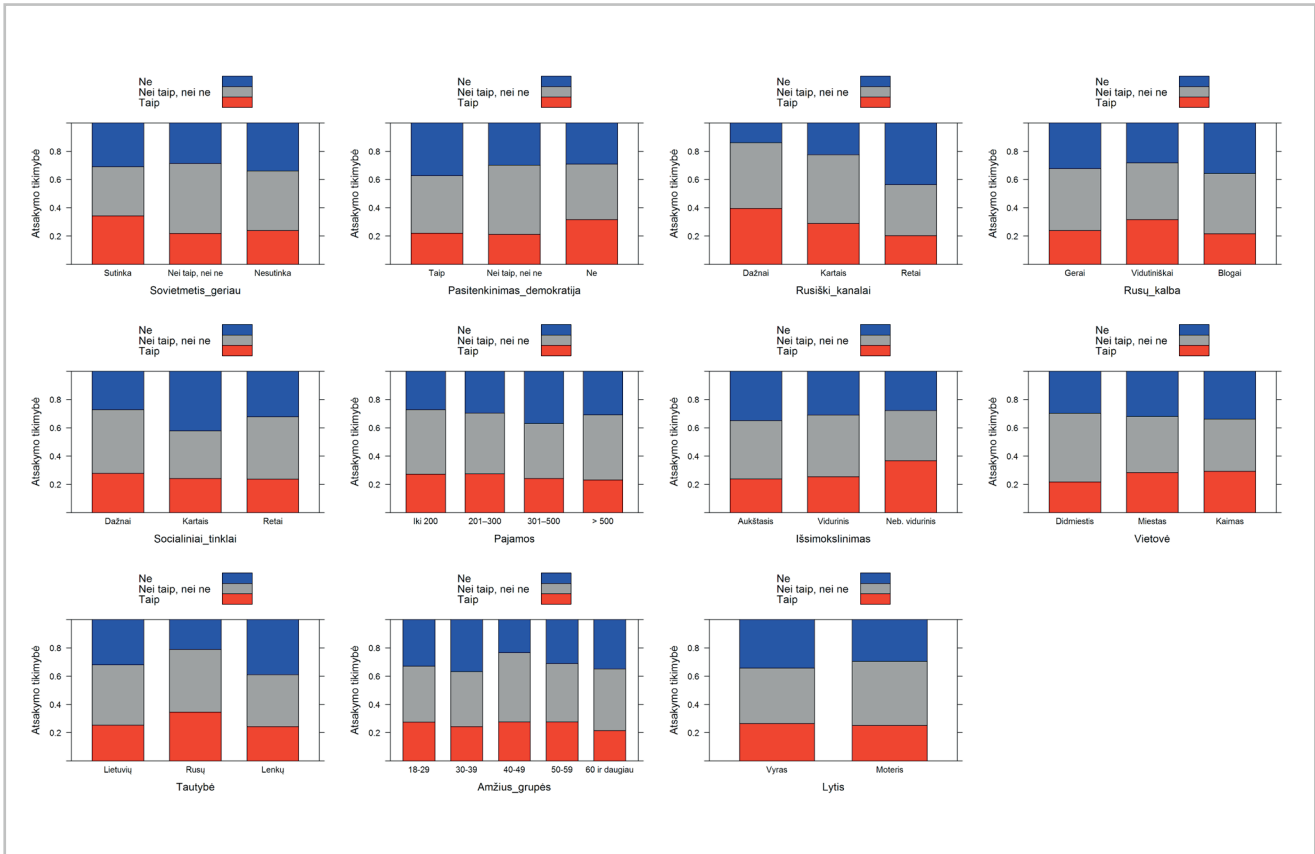
tautybės įtaka išryškėjo modelyje, kuriame pateikiamas V. Putino vertinimas. Net kontroliuojant kitus veiksnius, paaiškėjo, kad rusų tautybės respondentai Rusijos prezidentą vertino statistiškai reikšmingai geriau. Gali būti, kad būtent V. Putino vertinimas yra rodiklis, kuris geriausia atspindi geopolitinę orientaciją, tačiau tam reikėtų papildomų studijų. Kita vertus, tai sąlygoja klausimą: galbūt tokia orientacija pasikeistų, jeigu prie Rusijos valstybės vairo sėstų kitas asmuo, kurio charizma ir įvaizdis būtų kitokie?

Neskaitant imties dydžio, kuris veikia statistiniam reikšmingumui nepalankia kryptimi, kita galima priežastis, kodėl tautybės veiksnio įtaka įžvelgiama tik modelyje, kuris atspindi V. Putino vertinimą – šio kintamojo atsakymų sąsajos su kitu gana stipriai veikiančiu kintamuoju, būtent – rusiškų kanalų žiūrėjimu. Lyginant lietuvius ir rusus, net 62,3 proc. pastarųjų apklausoje prisipažino žiūrintys rusiškus kanalus kasdien ar beveik kasdien, o tokių lietuvių buvo tik 9 procentai. Informacijoms tautinių mažumų įpročiams ir jų sąsajoms su nuostatomis Rusijos atžvilgiu daugiau dėmesio bus skirta kitame poskyryje, kur specialiai šiam tikslui atlikta ir analizuojama apklausa leis daryti patikimesnes išvadas.

7.2.7 pav. Požiūrio į tai, ar Rusija yra draugiška Lietuvai, daigianarės logistinės regresijos rezultatai: nepriklausomų kintamųjų poveikis spėjamai tikimybei, kad respondentas priklausys vienai iš trijų kategorijų („Taip“ – Rusija draugiška, „NN“ – neturi nuomonės, „Ne“ – Rusija nedraugiška)



7.2.8 paveikslas. Požiūrio į naratyvą, kad Rusijos politika yra adekvati reakcija į JAV ir NATO veiksmus, daugianarės logistinės regresijos rezultatai: nepriklausomų kintamųjų poveikis atsakymų tikimybei („Taip“ – reakcija adekvati, „NN“ – neturi nuomonės, „Ne“ – reakcija neadekvati)



Poskyrio apibendrinimas

Šiame poskyryje, naudodami ryšio matus ir daugianarės logistinės regresijos modelius, pamėginome išsiaiškinti, kokie socialiniai ir vertybiniai veiksniai lemia Lietuvos gyventojų skirtumus palankumo Rusijai požiūriu. Kiek stebina tai, kad, išskyrus tautybę, neįžvelgėme ryškesnės sociodemografinių veiksnių įtakos: prorusiškoms pažiūroms, poveikiumi propagandai beveik neturi įtakos amžius, pajamos, išsilavinimas ir gyvenamoji vieta (jeigu kontroliuojami kiti veiksniai). Taigi kartais viešojoje erdvėje deklaruojama nuomonė, kad Rusijai palankesni yra skurdžiau gyvenantys, ne tiek išsilavinę žmonės iš provincijos, empirinio pagrindo neturi.

Panašu, kad, kalbant apie požiūrį į Rusiją, gerokai svarbiau, ne kas esi apskritai, bet kaip subjektyviai vertini save ir Lietuvos valstybę sąveikos su sovietmečio patirtimi aspektu. Ankstesniuose elgesio per rinkimus ir geokultūrinių nuostatų tyrimuose pasitvirtinęs sovietmečio vertinimo veiksnys iš tikrųjų yra reikšmingas: sutinkantys, kad sovietmečiu buvo geriau gyventi geriau, labiau linkę Rusiją traktuoti kaip draugišką, palankiai vertinti V. Putiną, tikėti Rusijos žiniasklaidos objektyvumu ir pritarti jai palankiems naratyvams. Nors pastarosios nuostatos apskritai visuomenėje nėra populiarios, jas gali stiprinti būtent sovietmečio nostalgija.

Tiesa, atrodo, kad Rusijos propaganda šiuo požiūriu „auksinę“ progą jau prarado – įvertinus prosovietinių pažiūrų kismą per pastaruosius 12 metų, sovietinės nostalgijos paūmėjimą galima pastebėti 2008–2012 m. ekonominės krizės laikotarpiu. Panašu, kad būtent tada buvome labiausiai pažeidžiami propagandai iš Rytų. Kažkiek paradoksalu, tačiau būtent Rusijos vykdyta agresija prieš Ukrainą pagal laiką sutapo su tuo, kad teigiamas požiūris į sovietmetį staiga ėmė silpti. Nors sunku daryti išvadas remiantis viena apklausa, savo analizės rezultatus palyginę su kitu tyrimu, galime teigti, kad dabar neigiamas sovietmečio vertinimas, palyginti su sovietine nostalgija, Lietuvoje ne mažiau, o galbūt ir daugiau paplitęs. Tai pirmas toks periodas per pastaruosius 12 metų, tikriausia ir per visą nepriklausomybės laikotarpį, jeigu darysime logišką prielaidą, kad anksčiau sovietinė nostalgija būti mažesnė tiesiog negalėjo.

Nepaisant tokių gana optimistiškai nuteikiančių argumentų, negalima ignoruoti ir kitų veiksnių: – nekreipiant dėmesio į sovietmečio įtaką, labai svarbus ir pasitenkinimas demokratija. Žmonės, kurie nėra ja patenkinti, nesvarbu, kokių nuostatų dėl sovietmečio laikosi, palankiau nusiteikę Rusijos atžvilgiu. Turint galvoje menką pasitikėjimą politinėmis institucijomis ir politikais, nedidelį rinkiminį aktyvumą Lietuvoje, galima teigti, kad nepasitenkinimas demokratija artimiausiu metu tikrai staiga nesumažės, o tai gali būti vienas iš veiksnių, kuriuo naudojantis bus skleidžiama propaganda.

Neskaitant vertybių, analizė parodė, kad svarbi yra ir informacinė erdvė. Nors priežastinis ryšys nėra toks akivaizdus (galbūt prorusiškų nuostatų turintys žmonės tiesiog renkasi atitinkamus informacijos šaltinius), tačiau aišku, kad dažnas rusiškų kanalų žiūrėjimas neabejotinai susijęs su Rusijai palankiomis nuostatomis, ypač jei asmuo gerai moka rusų kalbą ir tokie kanalai yra vienas iš pagrindinių informacijos apie Rusiją šaltinių (žr. ankstesnį poskyrį). Žinoma, čia svarbus ir tautybės veiksnys, kuris, iki šiol analizuojant sociodemografinius veiksnius, buvo vienintelis statistiškai vertas dėmesio (reikia pastebėti, kad lietuviai apskritai nėra linkę dažnai žiūrėti rusiškus kanalus). Kitame poskyryje, remdamiesi specialia tautinių mažumų apklausa, bandysime išsiaiškinti, ar informaciniai įpročiai turi įtaką, kontroliuojant tautybės veiksnį? Galbūt pastaroji vis dėlto yra svarbesnė, o rusiškų kanalų žiūrėjimo ir naudojimosi kita žiniasklaida dažnumas įtakos neturi?

7.3. Kas lemia geopolitines tautinių mažumų nuostatas?

Iki šiol analizavome reprezentatyvios Lietuvos gyventojų apklausos, kurioje tautinės mažumos sudarė nedidelę apklaustųjų dalį, duomenis. Dėl šios priežasties daryti platesnes išvadas apie nuostatų pasiskirstymą ir to priežastis šios grupės viduje buvo gana sunku. Tačiau, remiantis G. S. Jowetto ir V. O'Donnell propagandos analizės modeliu, adaptuotu siekiant atpažinti Rusijos propagandą, tautinės mažumos yra labai tikėtinas propagandos taikiny, todėl būtina šią visuomenės kategoriją paanalizuoti išsamiau vadovaujantis naujausio tyrimo, per kurį apklausta pusė tūkstančio respondentų – tautinių mažumų atstovų⁴²⁸, duomenimis.

⁴²⁸ Rytų Europos studijų centro užsakymu visuomenės nuomonės tyrimų kompanija „Baltijos tyrimai“ 2016 m. birželio 27 – liepos 12 dienomis penkiose savivaldybėse (Vilniuje, Klaipėdoje, Visagine, Šalčininkų ir Vilniaus rajonuose) atliko apklausą, kurioje dalydavo tik tautinių mažumų atstovai. Iš viso buvo apklausta 500 žmonių nuo 18 iki 74 metų.

Tai pirma tokio pobūdžio apklausa Lietuvoje, kurioje tautinės mažumos tirtos, siekiant išsiaiškinti pasidavimą propagandai ir geopolitines nuostatas. Kalbant apie susijusias su šia tematika studijas, visų pirma reikia paminėti prieš dešimtmetį atliktą geokultūrinių nuostatų tyrimą, kuris atskleidė, kad tautinės mažumos palankiau vertina Rytų valstybes. Tautybė, aiškinantis (ne)palankumo Rusijai veiksnius, buvo net svarbesnė nei informacinė erdvė⁴²⁹. Nemažai dėmesio iki šiol skirta tautinių mažumų identiteto, taip pat politinio, tyrimams. Iš jų žinome tai, kad Lietuvos lenkai gerai vertina Lietuvos lenkų rinkimų akciją⁴³⁰, kurios politikai dažnai rodo palankumą Maskvai. Tautinių mažumų orientacija į ES yra gana neutrali: dauguma rusų ir lenkų atstovų laikosi būtent tokios pozicijos ES atžvilgiu, o neigiamai ją vertina rečiau negu teigiamai⁴³¹. Reikėtų pastebėti, kad nė vienoje iš atliktų studijų nebuvo nagrinėjamos tautinių mažumų nuostatos Rusijos atžvilgiu, plačiau taikant daugiamatę statistiką (logistinės regresijos, klasifikacinius modelius). Be to, mūsų apklausa išskirtinė ir tuo, kad apima gana platų Rusijos vertinimo rodiklių spektrą ir yra lyginama su bendra Lietuvos gyventojų apklausa.

Šiame poskyryje daugiausia dėmesio skirsime dviem didžiausioms Lietuvos tautinėms mažumoms – lenkams (N=166 apklausoje) ir rusams (N=127 apklausoje). Į RESC užsakymu „Baltijos tyrimų“ atliktą apklausą 2016 m. birželio 27 – liepos 12 d. pateko ir kitų įvairių tautybių atstovų: šiuos respondentus įtrauksime į analizę bendruose daugianarės regresijos modeliuose (savo pažiūromis ši grupė tiesiog negali būti homogeniška, tačiau jos nuostatų vidurkis dažnai buvo tarp lenkų ir rusų vidurkio)⁴³². Siekiant metodologinio nuoseklumo ir dermės su ankstesniuose poskyriuose atlikta analize, šis poskyris padalytas į tris aktualias dalis.

Pirma naudodami aprašomosios statistikos metodą, nagrinėsime tautinių mažumų pažiūras į Rusiją ir jos skleidžiamus naratyvus, taip pat apžvelgsime naudojimosi žiniasklaida įpročius. Antra atlikę daugelio kintamųjų atitikties analizę, pateiksime tautinių mažumų naudojimosi žiniasklaida schema, kurią susiesime su palankumu Rusijai. Galiausia apibendrinsime remdamiesi priešastiniais daugianarės regresijos modeliais, kuriuos pateikiant pagrindinis tikslas buvo išsiaiškinti, ar, neskaitant tautybės, kas nors dar atskleidžia tautinių mažumų nuostatas Rusijos atžvilgiu.

Lietuvos tautinių mažumų nuostatų dėl Rusijos ir jos skleidžiamų naratyvų pasiskirstymas

Poskyryje, kuriame aptarėme (ne)palankias Rusijai nuostatas, išsiaiškinome, kad Lietuvos visuomenėje Rusijos atžvilgiu vyrauja kritiška nuomonė – dauguma žmonių ją laiko nedraugiška (71,4 proc. respondentų) ir tik nedidelė dalis yra priešingos nuomonės (14 proc. respondentų). 7.3.1 lentelėje matyti, kad rusų ir lenkų tautinės mažumos Rusiją vertina palankiau – draugišką Lietuvai ją mano esant 66,14 proc. rusų ir 63,86 proc. lenkų. Itin palankiai vertinama ir Baltarusija:

⁴²⁹ Ramonaitė, A., Maliukevičius, N., Degutis, M., *Tarp Rytų ir Vakarų: Lietuvos visuomenės geokultūrinės nuostatos*.

⁴³⁰ Kazėnas, G. et al, *Lenkų tautinės mažumos Lietuvoje identiteto tyrimas*; Matulionis, A. et al, *The Polish Minority in Lithuania*, Vilnius: Socialinių tyrimų centras, 2011a.

⁴³¹ Ten pat; Matulionis, A., et al., *The Russian Minority in Lithuania*, Vilnius: Socialinių tyrimų centras, 2011b.

⁴³² Į apklausą taip pat pateko baltarusių, ukrainiečių, žydų ir kitų tautinių mažumų atstovų.

kad ji draugiška, buvo įsitikinę 88,9 proc. rusų ir 96,4 proc. lenkų. Šie skaičiai irgi išsiskiria iš bendro visuomenės nuomonės konteksto, nes 55,1 proc. Lietuvos gyventojų mano, kad Baltarusija yra draugiška, o 28,3 procentų nuomonė yra kitokia. Tiesa, į visas kitas tyrime paminėtas valstybes tautinės mažumos taip pat žvelgia pozityviai, net palankiau nei į Rusiją. Šiuo aspektu tautinės mažumos nesiskiria nuo visos Lietuvos gyventojų.

Reikėtų pastebėti, kad tautinių mažumų apklausoje Rusijai teko santykinai daugiausia neigiamų vertinimų: 24,41 proc. rusų ir 32,53 proc. lenkų mano, kad ši valstybė yra nedraugiška Lietuvai. Palyginti su beveik prieš dešimtmetį atliktos „Lietuvos visuomenės geokultūrinių nuostatų“ studijos⁴³³ duomenimis, tada 39,7 proc. rusų ir 38,8 proc. lenkų Rusiją laikė nedraugiška valstybe. Jeigu lenkų nuomonę atspindintis rodiklis reikšmingai nesumažėjo, tai, kalbant apie rusų mažumą, šis skaičius gali reikšti tam tikrą tendenciją.

7.3.1 lentelė. Ar kiekviena iš šių valstybių draugiška Lietuvai? (atsakymai, proc.)

	Draugiška		Nedraugiška		Neturi nuomonės	
	Rusai	Lenkai	Rusai	Lenkai	Rusai	Lenkai
Latvija	92,91	82,53	3,94	16,27	3,15	1,2
Vokietija	90,55	89,76	1,57	6,63	7,87	3,61
JAV	80,31	69,28	14,17	26,51	5,51	4,22
Lenkija	78,74	92,17	17,32	7,83	3,94	0
Baltarusija	88,98	96,39	5,51	3,01	5,51	0,6
Rusija	66,14	63,86	24,41	32,53	9,45	3,61

Gana plačiai paplitęs požiūris į Rusiją kaip į draugišką valstybę atitinka tautinių mažumų vertinimą dėl Rusijos keliamo pavojaus rytinėms ES ir NATO šalims: 15,5 proc. apklausoje dalyvavusių rusų ir 27,8 proc. lenkų pareiškė manantys, kad Rusijos politika kelia tokią grėsmę. Ir net 56,9 proc. rusų šiam teiginiui visiškai nepritarė arba tiesiog nepritarė. Nors lenkai šiuo klausimu buvo kiek skeptiškesni, tarp jų toks įsitikinimas taip pat yra paplitęs (44,5 proc. nepritarė teiginiui, kad Rusija kelia grėsmę). Verta pažymėti, kad beveik po 25 proc. lenkų ir rusų nuomonės šiuo klausimu neturėjo.

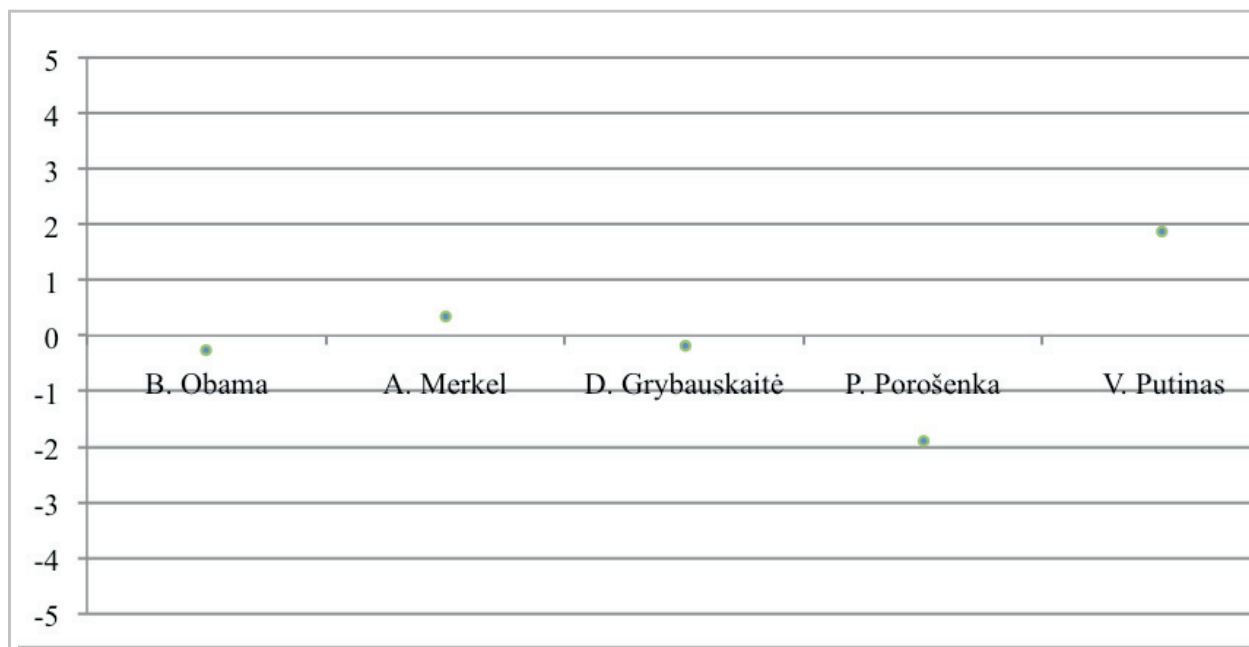
Žinant tai, kad dvi didžiausios Lietuvos tautinės mažumos Rusiją vertina kaip gana draugišką valstybę, ir turint mintyje ankstesniame poskyryje mozaikiniame grafike atspindėtą rusų tautybės žmonių palankų (statistiškai reikšmingą) vertinimą V. Putino atžvilgiu, nestebina 7.3.1 paveiksle matomas požiūris į Rusijos vadovą. Jei iš pateiktų lyderių Lietuvos gyventojai blogiausiai vertina V. Putiną (vidurkis -2,01), tai tautinės mažumos jį vertina geriausiai (vidurkis 1,87). Atskyrus rusų

⁴³³ Ramonaitė, A., Maliukevičius, N., Degutis, M., *Tarp Rytų ir Vakarų: Lietuvos visuomenės geokultūrinės nuostatos*, p. 33.

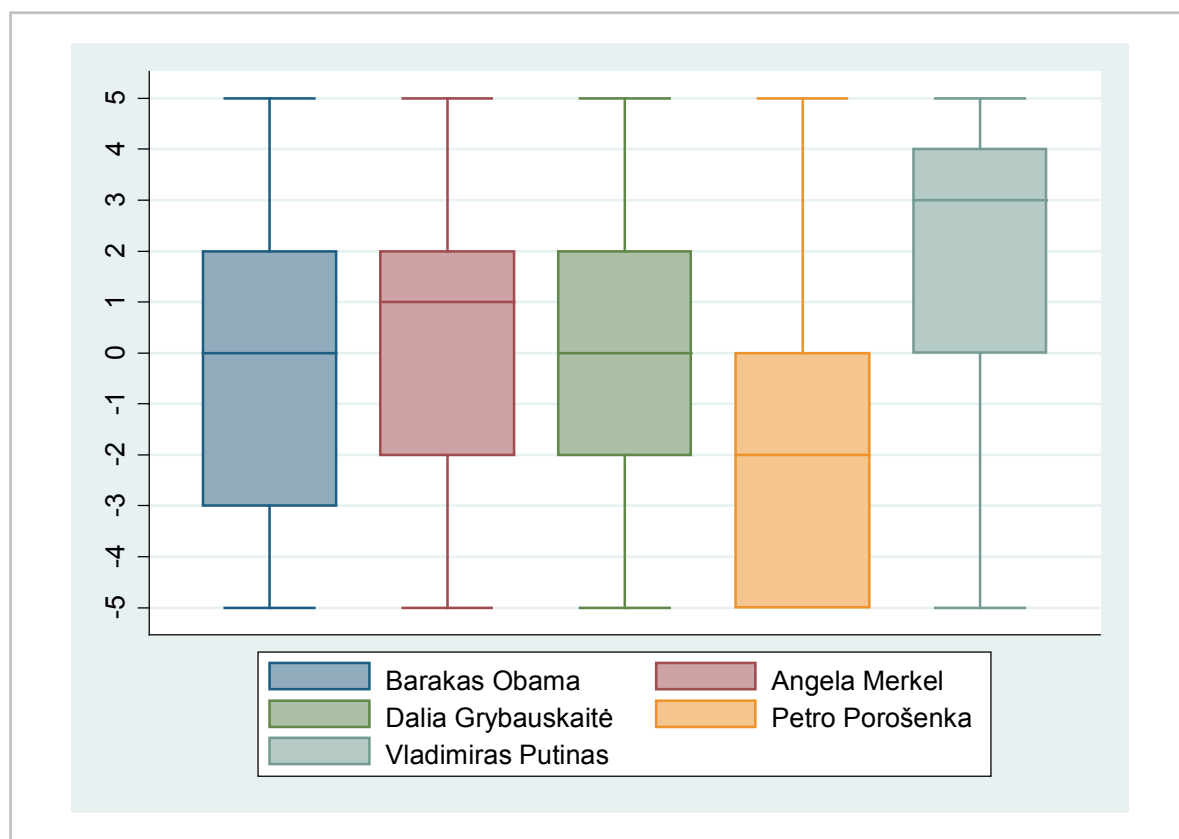
ir lenkų atsakymus paaiškėjo, kad V. Putiną vidutiniškai geriau vertina rusai (vidurkis 2) nei lenkai (vidurkis 1,7); tačiau pastarųjų vertinimas, palyginti su bendra apklausa, per kurią V. Putinas buvo įvertintas neigiamai (žr. ankstesnį poskyrį apie nuostatas dėl Rusijos), palankesnis.

Iš stačiakampės diagramos (žr. 7.3.1 paveikslo apatinę dalį) matyti, kad pirmas V. Putino vertinimo kvartilis yra 0, o tai reiškia, kad 75 proc. apklaustųjų Rusijos Prezidentą vertina neutraliai arba geriau (toks atsakymų pasiskirstymas yra priešingas, palyginti su bendrais Lietuvos gyventojų atsakymais). Tai pastebima ir žvelgiant į B. Obamos vertinimą – tautinės mažumos, kitaip nei reprezentatyvioje nuomonių apklausoje dalyvavę Lietuvos gyventojai, buvusį JAV Prezidentą vertina šiek tiek neigiamai (vidurkis -0,25). Panašiai B. Obamą vertina rusai (vidurkis -0,4) ir lenkai (vidurkis -0,24). Tiesa, kalbant apie B. Obamos vertinimą, pastebimas didelis nuomonių skirtumas – viduriniai 50 proc. atsakymų apima ir labai neigiamas (pirmas kvartilis), ir teigiamas (trečias kvartilis) reikšmes.

Požiūris į D. Grybauskaitę, lyginant su prieš tai įvykusia apklausa, taip labai nesiskiria: tautinių mažumų vertinimo vidurkis yra -0,17, o visų gyventojų nuomonės vidurkis lygus 0,83. Įdomu, kad lenkai (vidurkis -0,63) Lietuvos Prezidentę vertina vidutiniškai prasčiau nei rusai (0,11). Galbūt tai galima sieti su Prezidentės palaikymu dėl 2011 m. priimtos naujos Švietimo įstatymo redakcijos, kurioje numatytas išplėstas lietuvių kalbos mokymasis tautinių mažumų mokyklose. Stačiakampėje diagramoje matyti, kad 50 proc. D. Grybauskaitės vertinimų išsidėstę nuo -2 iki 2. Tokia pati duomenų sklaida pastebima ir vertinant Vokietijos kanclerę A. Merkel, bet tautinės mažumos vidutiniškai ją vertina geriau (bendras vidurkis 0,34; rusų vertinimų vidurkis 0,07, lenkų – 0,47). Prasčiausiai vertinamas lyderis – Ukrainos Prezidentas P. Porošenka, kurio vertinimo vidurkis lygus -1,89.



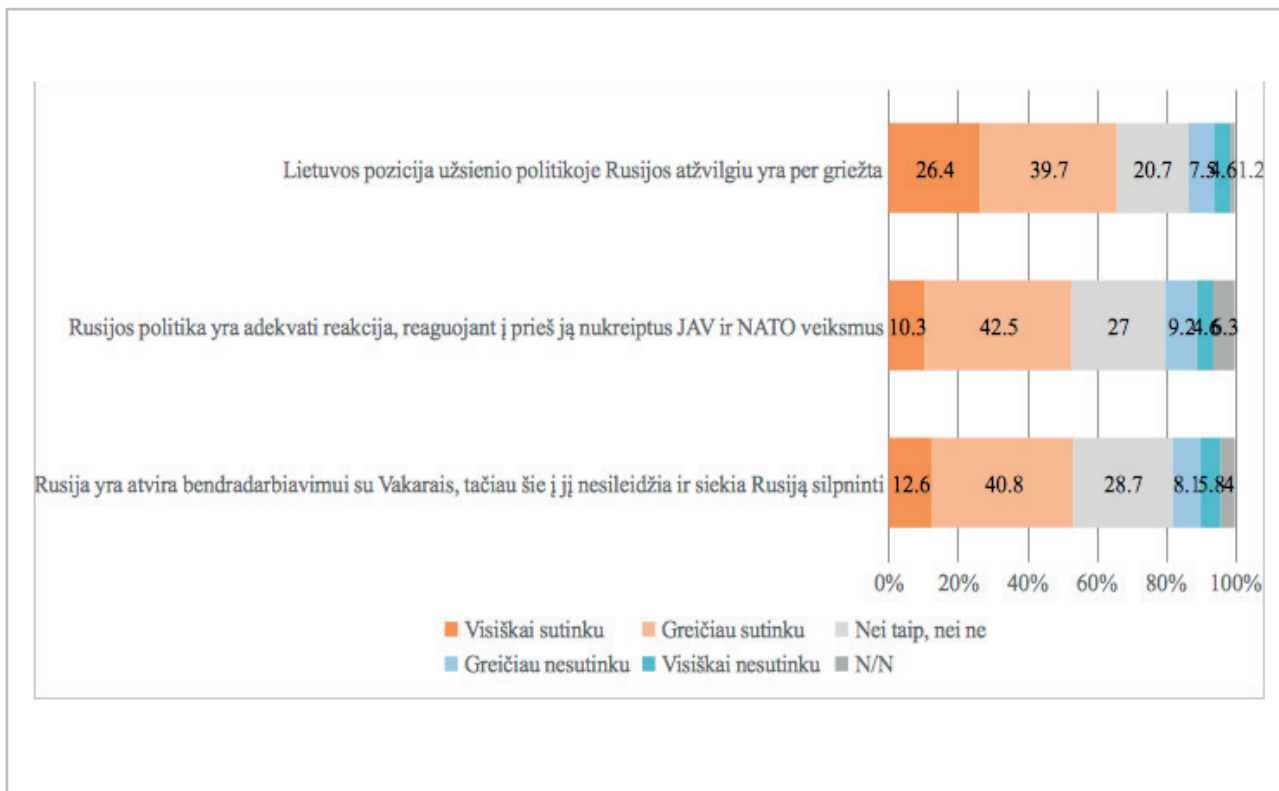
7.3.1 paveikslas. Kiek rusams ir lenkams (N=371) vidutiniškai patinka kiekvienas iš politinių lyderių: vidurkis (viršutinė dalis) ir atsakymų sklaida (apatinė dalis) (skalė nuo -5 („labai nepatinka“) iki 5 („labai patinka“))



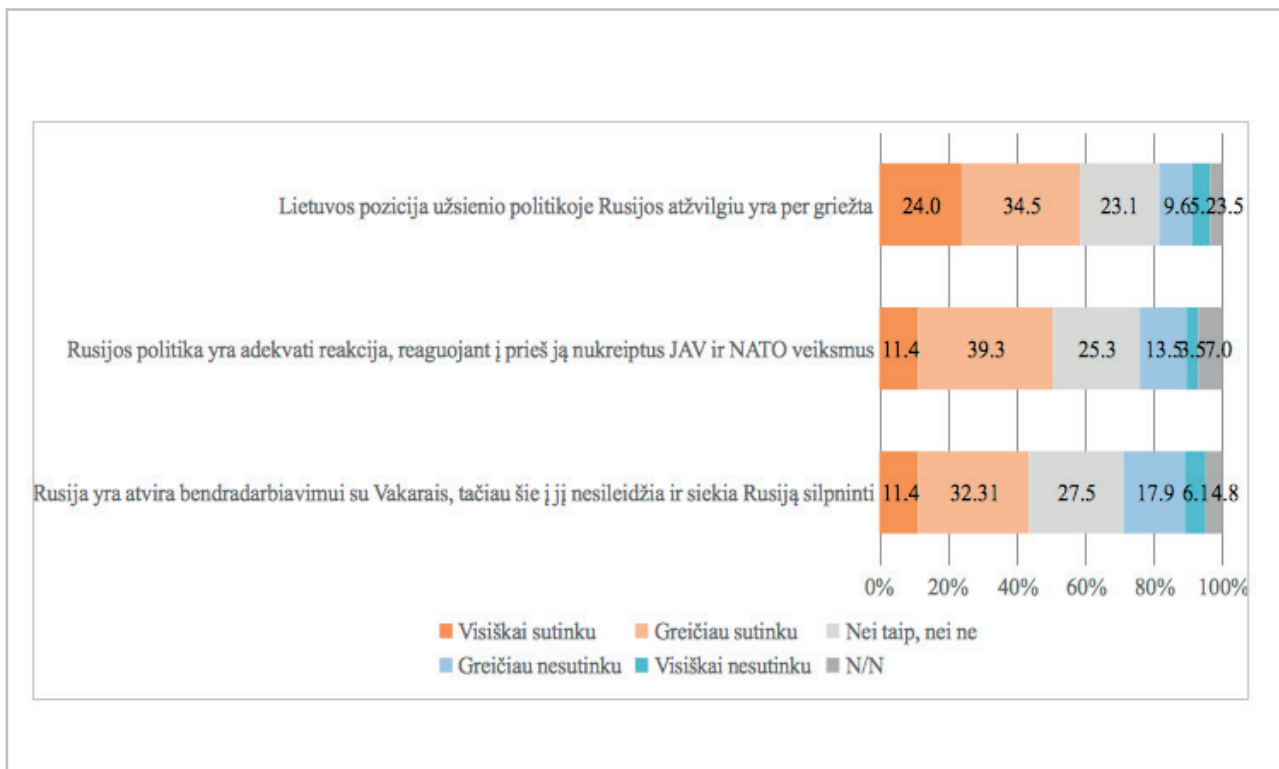
Tai, kad V. Putinas vidutiniškai vertinamas teigiamai, o B. Obama – neigiamai, gali sudaryti prielaidų palankiai atsiliesti apie Rusijos vadovą ir jo administracijos retoriką. Jau minėta, kad Rusijos diskursas paremtas siekiu sumažinti pasitikėjimą Lietuvai saugumą garantuojančia NATO, sukelti abejonų dėl Lietuvos pozicijos užsienio politikoje ir paskatinti požiūrį, kad Rusija yra JAV ir NATO keliamos įtampos regione auka. Propagandos poveikumas ir sėkmė priklauso nuo to, kaip palankiai visuomenėje vertinami šie naratyvai.

7.3.2 paveiksle matyti, kad daugiau nei pusė rusų pritaria (įtraukus „Visiškai sutinkančius“ ir „Greičiau sutinkančiuosius“) Rusijai palankiems naratyvams. Panašus nuomonių pasiskirstymas pastebimas ir kalbant apie lenkus (žr. 3 pav.), tiesa, tarp jų yra kiek mažiau žmonių, palankiai vertinančių teiginį, kad Rusija yra atvira bendradarbiauti su Vakarais, tačiau pastarieji to neleidžia ir siekia Rusiją susilpninti (pritariančių naratyvui respondentų – 43,71 proc., nesutinkančiųjų su juo – 24 proc.). Nemaža dalis rusų ir lenkų (20–29 proc. intervale) neturi nuomonės dėl pateiktų teiginių arba renkasi variantą „Nei taip, nei ne“. Verta prisiminti, kad visų Lietuvos gyventojų kontekste neapsisprendusių respondentų buvo dar daugiau: pavyzdžiui, net 41,4 proc. gyventojų nei sutiko, nei nesutiko su teiginiu, kad Rusija yra atvira bendradarbiauti su Vakarais, tačiau šie jai tokios galimybės nesuteikia.

7.3.2 paveikslas. Pritarimas pateiktiems naratyvams (tautinės rusų mažumos atsakymai, proc.)



7.3.3. paveikslas. Pritarimas pateiktiems naratyvams (lenkų tautinės mažumos atsakymai, proc.)



Tautinių Lietuvos mažumų naudojimosi žiniasklaida įpročiai

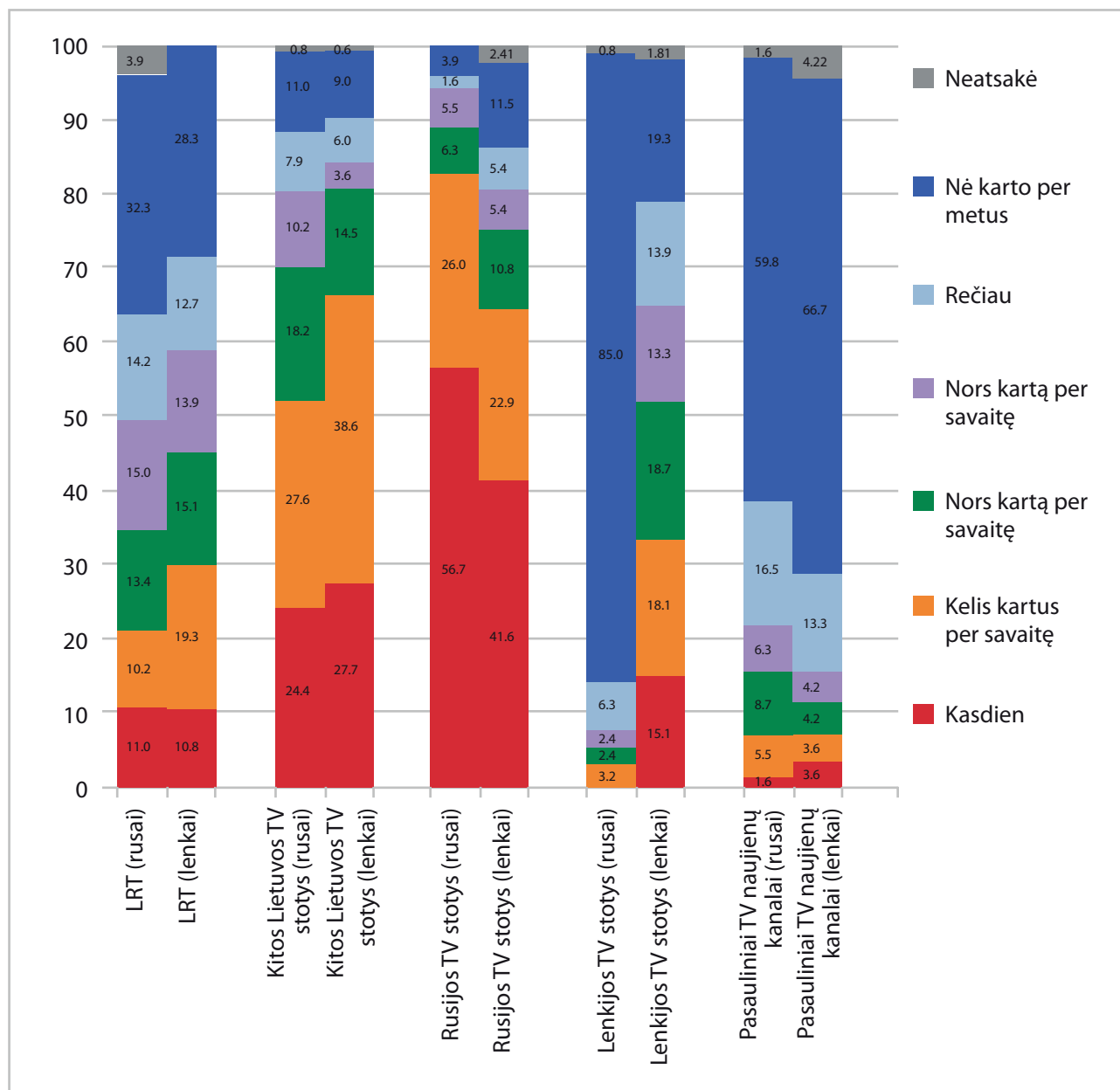
Ankstesniuose poskyriuose išsiaiškinome, kad Rusijai palankios nuostatos (Rusija draugiška, nekelia grėsmės Lietuvai) dažniau buvo būdingos respondentų, kurie dažniau žiūri rusiškus kanalus, kategorijoms, o rusiškos žiniasklaidos priemonės nurodomos kartu su tomis, iš kurių daugiausia sužinoma apie Rusiją. Kita vertus, analizė taip pat pagrindė ankstesniuose tyrimuose⁴³⁴ pateiktą teiginį, kad apskritai Rusijos kanalų žiūrėjimas (kartais) automatiškai nelemia prorusiškų pažiūrų. Šioje tyrimo dalyje apžvelgiami tautinių mažumų naudojimosi žiniasklaida įpročiai: kaip bus matyti iš toliau pateikiamos aprašomosios statistikos, Rusijos informacijos šaltiniai čia labai populiarūs.

Nepaisant to, kad informacijos šaltinių ir žiniasklaidos priemonių per pastaruosius dešimtmečius padaugėjo, televizija tebėra itin populiari⁴³⁵. 7.3.4 paveiksle pavaizduoti Lietuvos rusų ir lenkų televizijos žiūrėjimo įpročiai. Matyti, kad tiek rusai (56,7 proc.), tiek lenkai (41,6 proc.) dažniausia (tai yra kasdien) žiūri Rusijos televiziją. Palyginkime: vos 13,9 proc. apklaustųjų visoje Lietuvoje turi tokį įprotį, o didelė dalis iš jų (43,1 proc.) sakosi apskritai niekada nežiūrintys Rusijos televizijos kanalų. Įdomu tai, kad žymiai daugiau lenkų tautybės atstovų tvirtino kasdien žiūrintys Rusijos, o ne Lenkijos kanalus. Kita vertus, jeigu didelė dalis lenkų kasdien žiūri Rusijos televiziją, tai net 85 proc. Lietuvos rusų prisipažįsta niekada nežiūrintys lenkiškų kanalų. Iš paveikslo taip pat matyti, kad nors LRT kasdien žiūri vos kas dešimtas rusas ir lenkas, kitos (komercinės) Lietuvos televizijos stotys yra palyginti populiarios: kasdien arba kelis kartus per savaitę jas žiūri 52 proc. rusų ir 66,3 proc. lenkų tautybės žmonių. Nepopuliariausi yra pasauliniai televizijos naujienų kanalai (*BBC, CNN* ir pan.): 76,3 proc. rusų ir 80 proc. lenkų juos žiūri retai arba nežiūri jų visai.

⁴³⁴ Ten pat.

⁴³⁵ „TNS Gallup“ tyrimai, „Žiniasklaidos tyrimų apžvalga 2015“, 2016, <http://www.tns.lt/file/repository/TNS%20LT%20Metin%C4%97%20%C5%BEiniasklaidos%20tyrim%C5%B3%20ap%C5%BEvalga%202015%20m.pdf>.

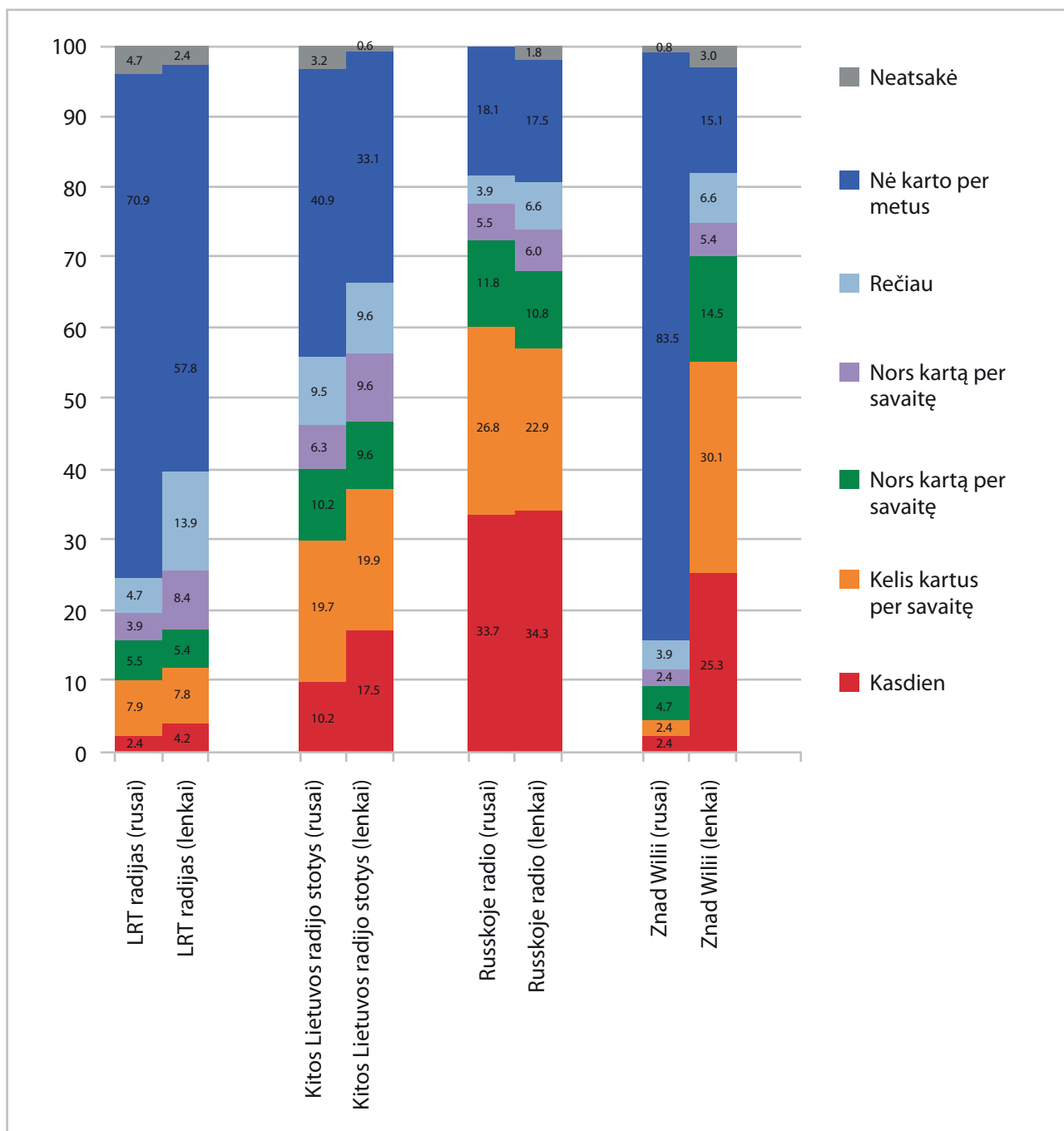
7.3.4 paveikslas. Atsakymai į klausimą „Kaip dažnai žiūrimi įvairūs televizijos kanalai“ (proc.)



Nors, palyginti su televizija, radijas yra ne tokia populiari žiniasklaidos priemonė, dažnai jo klausantys respondentai sudaro nemažą auditoriją (43,2 proc. visoje Lietuvoje apklaustų žmonių prisipažino dažnai klausantys radijo, o dar 42 proc. – kartais). Taigi radijas pagrįstai tebelaikomas vienu iš didžiausių ir pastoviausių žiniasklaidos kanalų, kurio populiarumas per dešimtmetį nuo 2004 iki 2014 m. išliko beveik toks pat⁴³⁶.

⁴³⁶ „TNS Gallup“ tyrimai, „Metinė žiniasklaidos tyrimų apžvalga 2004“, Vilnius, 2005, http://www.tns.lt/data/files/Metines_apzvalgos/Metine_ziniasklaidos_tyrimu_apzvalga_2004_TNS_LT.pdf; „TNS Gallup“ tyrimai, „Žiniasklaidos tyrimų apžvalga 2015“, 2016, <http://www.tns.lt/file/repository/TNS%20LT%20Metin%C4%97%20%C5%BEiniasklaidos%20tyrim%C5%B3%20ap%C5%BEvalga%202015%20m.pdf>.

7.3.5 paveikslas. Atsakymai į klausimą „Kaip dažnai klausoma įvairių radijo stočių“ (proc.)

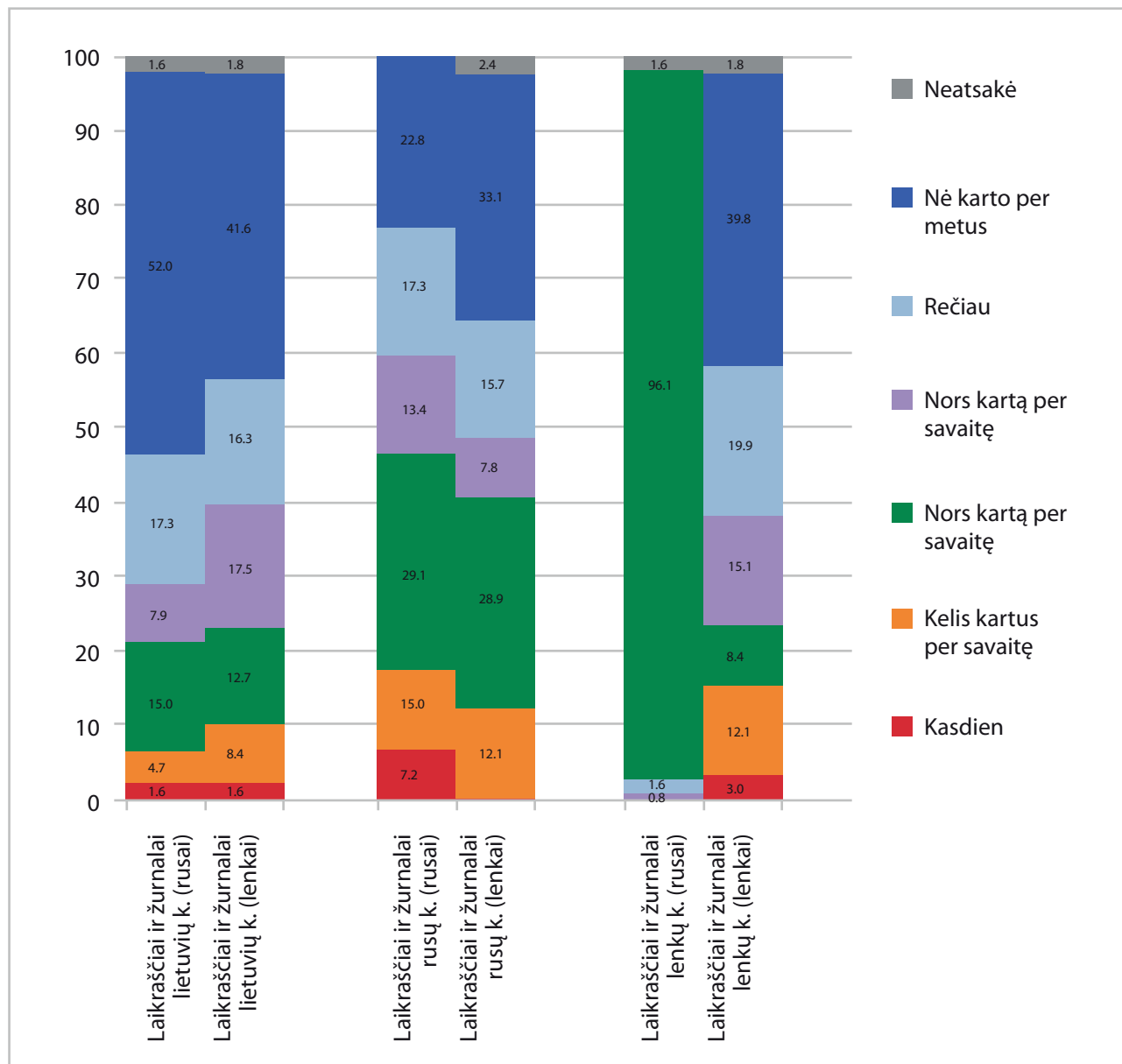


7.3.5. paveiksle matyti, kad Lietuvos rusų ir lenkų tautinės mažumos dažniausia renkasi Rusijos stotį *Russkoje radio*, – jos kasdien klausosi 33,7 proc. rusų ir 34,3 proc. lenkų. Vis dėlto kiti tyrimai rodo, kad Vilniaus mieste *Russkoje radio* klausomumas šiek tiek sumažėjo: 2004 m. *Russkoje radio* klausomumas sudarė vidutiniškai beveik 35 proc. pasiektos savaitinės radijo auditorijos, o 2014 m. – jau tik 21,2 proc⁴³⁷. Tiesa, fakto, kad didesnė dalis lenkų kasdien klausosi *Russkoje radio*, o ne Vilniaus radijo stoties lenkų

⁴³⁷ Ten pat.

kalba *Znad Wilii*, gal ir nereikėtų sureikšminti, mat beveik tiek pat lenkų bent kartą per savaitę ar dažniau klausosi stočių *Znad Wilii* (69,9 proc.) ir „*Ruskoje radio* (68 proc.). LRT radijo tautinės mažumos klausosi labai retai – 70,9 proc. rusų ir 57,8 proc. lenkų visiškai nesiklauso Lietuvos nacionalinio radijo. Tarp rusų dar nepopuliare snė yra stotis *Znad Wilii*, kurios visiškai nesiklausantys pareiškė net 83,5 proc. rusų.

7.3.6. paveikslas. Atsakymai į klausimą „Kaip dažnai skaitoma įvairi spauda“ (proc.)

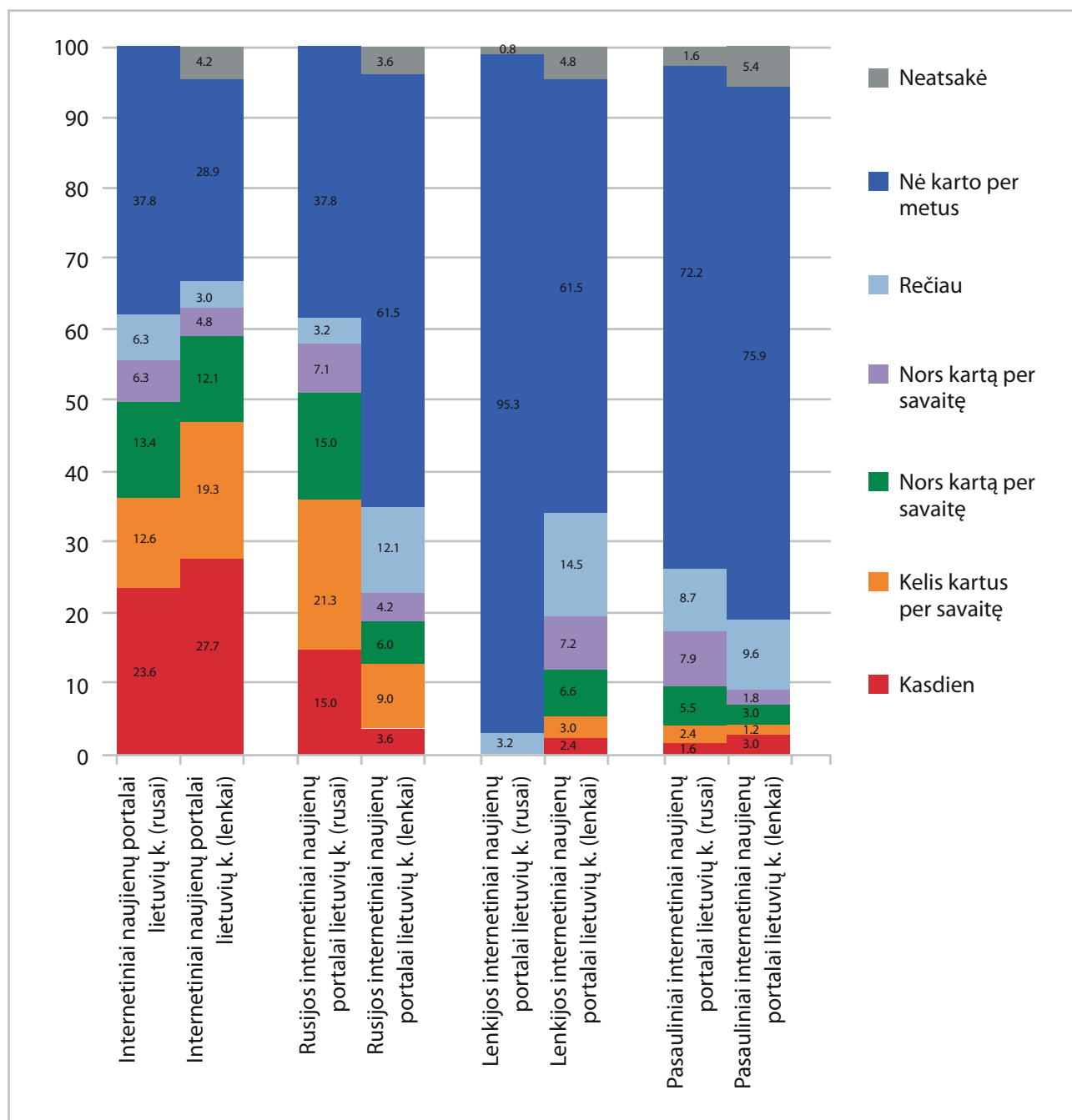


Lietuvoje vos 12,6 proc. gyventojų nurodo dažnai skaitantys laikraščius ir žurnalus (dar 50 proc. tai daro kartais). Tai nestebina žinant pasaulines spaudos tendencijas, kurios rodo, kad popierinės žiniasklaidos tiražai, skaitytojų auditorija ir reklamos pajamos mažėja⁴³⁸. Tai atsispindi ir 7.3.6. pa-

⁴³⁸ „TNS Gallup“ tyrimai, „Žiniasklaidos tyrimų apžvalga 2015“.

veiksle, kuris rodo, kad tik labai nedidelė dalis apklausoje dalyvavusių respondentų apskritai kasdien skaito laikraščius ar žurnalus (7,1 proc. rusų kasdien skaito popierinius laikraščius ar žurnalus rusų k.). Kad ir kaip ten būtų, Rusijos spauda tautinių mažumų auditorijoje yra populiariausia – nors kartą per savaitę ar dažniau ją skaito 46,4 proc. rusų ir 40,1 proc. lenkų. Mažiausia rusai skaito lenkišką spaudą – net 96,1 proc. rusų jos neskaityt visai. Kalbant apie lenkus, laikraščių ir žurnalų lenkų bei lietuvių kalbomis populiarumas beveik identiškas: bent kartą per savaitę ar dažniau lenkišką spaudą skaito 23,5 proc., lietuvišką – 22,9 proc. lenkų.

7.3.7 paveikslas. Atsakymai į klausimą „Kaip dažnai lankomasi įvairiuose internetiniuose naujienų portaluose“ (proc.)



2014 m. internetu naudojosi 73,3 proc. Lietuvos gyventojų⁴³⁹ todėl nenuostabu, kad kas antras Lietuvos gyventojas dažnai skaito internetinius leidinius. Įdomu tai, kad tautinių mažumų grupėje populiariausi yra lietuviški naujienų leidiniai. 7.3.7. paveiksle matyti, kad beveik 50 proc. rusų ir beveik 60 proc. lenkų nors kartą per savaitę ar dažniau skaito naujienas lietuviškuose internetiniuose leidiniuose. Tiesa, beveik tiek pat Lietuvos rusų bent kartą per savaitę ar dažniau skaito rusiškus skaitmeninius naujienų leidinius. Galima buvo pastebėti tendenciją, kad lenkiški žiniasklaidos kanalai rusų grupėje apskritai nėra populiarūs. Kiek keista, kad tik maža dalis pačių Lietuvos lenkų bent kartą per savaitę ar dažniau skaitmeninėje erdvėje atsiverčia Lenkijos naujienų leidinius (12 proc.); Lietuvos lenkų auditorijoje populiariausi rusiški skaitmeniniai naujienų laikraščiai (juos kartą per savaitę ar dažniau skaito 18,6 proc. lenkų).

Apžvelgus tautinių mažumų įpročius informacinėje erdvėje paaiškėjo, kad didesnė dalis rusų tautinės mažumos atstovų (išimtis – internetinė erdvė) renka Rusijos televiziją, radiją ir spaudą, o prie jų prisijungia ir nemaža dalis lenkų. Gana nepopuliarūs tautinių mažumų klasėje yra LRT radijas ir televizija, o tarp rusų – dar ir lenkiškos žiniasklaidos priemonės.

Geopolitinių nuostatų ir informacinės erdvės schema

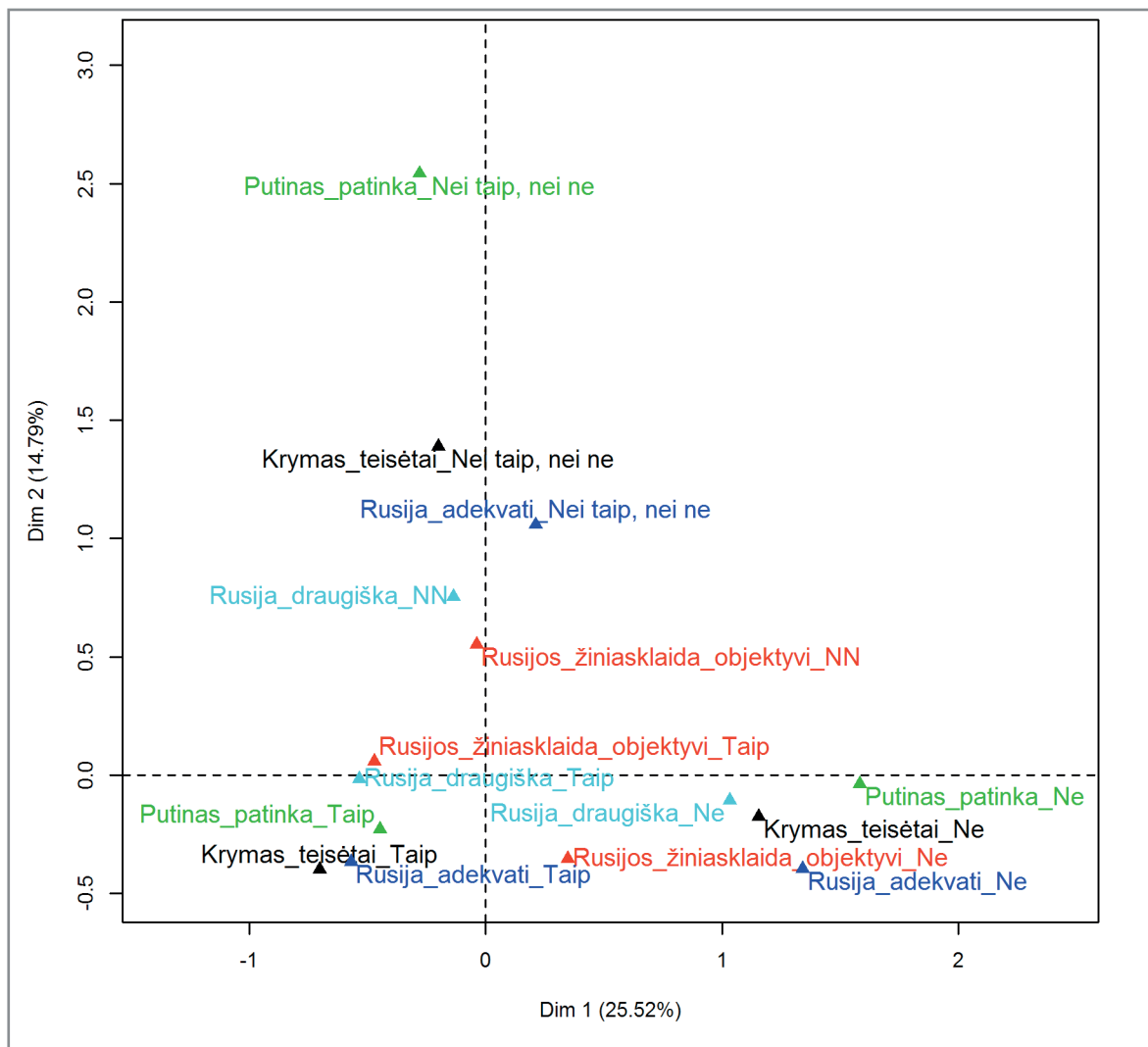
Iki šiol rašėme apie tai, kokios nuostatos Rusijos atžvilgiu yra būdingos tautinėms mažumoms, kokius informacinius kanalus jos renka. Tačiau apskritai procentinis pasiskirstymas neatspindi nuostatų: ar iš šios imties, kaip ir Lietuvos visuomenėje, susidaro gana homogeniškos požiūrių grupės ir ar galima įžvelgti tam tikrą jų hierarchiją? Kaip jos susijusios su informaciniais įpročiais? Čia taip pat pasitelksime daugelio kintamųjų atitikties analizę (metodas aiškinamas poskyryje, kuriame aptariama (ne)palankių Rusijai nuostatų schema). Esant poreikiui daugiamatėje statistikoje užtikrinti kuo didesnę imtį, į analizę įtraukta ne tik rusai ir lenkai, bet ir kitos tautinės mažumos.

7.3.8 paveiksle pateiktas žemėlapis, kuris vizualiai atspindi Rusijai palankių ir nepalankių, taip pat neutralių nuostatų sąsajas įvairiais klausimais: nuo Rusijos draugiškumo apskritai iki konkrečių įvykių (Krymo prijungimo) vertinimo. Lyginant su prieš tai pateiktu skyriumi, kuris skirtas (ne)palankių Rusijai nuostatų schemai aptarti, įvestas vienas naujas kintamasis, kuris atskleidė respondentų pritarimą teiginiui, kad „Krymas teisėtai tapo Rusijos dalimi“: 43,8 proc. greičiau jam pritarė ar visiškai su juo sutiko, 17,2 proc. atsakė „Nei taip, nei ne“, 29,8 proc. greičiau nesutiko ar visiškai nesutiko, dar 9,2 proc. žmonių dėl to neturėjo nuomonės. Šis kintamasis atsirado vietoje tų, kurie atskleidė Rusijos keliamos grėsmės suvokimą (pastarasis klausimas (ne)palankių Rusijai nuostatų schemos hierarchijos analizėje savo atsakymų pasiskirstymu buvo panašus į klausimą dėl Rusijos draugiškumo) ir nusiteikimą bendradarbiauti su Vakaraais (minėtame poskyryje atliekant analizę buvo panašus į adekvatumo vertinimą). Kiek pakeistas veiksnys, kuris padėjo įvertinti Rusijos žiniasklaidos objektyvumą (klausta, kaip pateikiami ne Rusijos įvykiai, o būtent tautinių mažumų Lietuvoje padėtis). Įdomu tai, kad šis klausimas buvo vienas iš tokių, kurio atsakymai labiausiai atskleidė Rusijai nenaudingą poziciją: 41,3 proc. visiškai ar greičiau nesutiko,

⁴³⁹ Ten pat.

kad Rusija šiuo aspektu objektyvi, 30,6 proc. visiškai ar greičiau tam pritarė, o 27,8 proc. žmonių neturėjo nuomonės.

7.3.8 paveikslas. Nuostatų Rusijos atžvilgiu išsidėstymas (?) tautinių mažumų apklausoje: daugelio kintamųjų atitikties analizė⁴⁴⁰



Daugelio kintamųjų atitikties analizės rezultatas, mintyje turint tautinių mažumų imtį (įtraukiant nuostatas Rusijos atžvilgiu), ir panašus bendros Lietuvos imties kontekste, ir išsiskiria iš jos. Esminis skirtumas yra arti imties vidurkio esančios nuostatos – iš grafiko matyti, kad arčiausia „standarto“, dimensijų susikirtimo taško, yra požiūris, kad Rusija draugiška, teigiamas požiūris į V. Putiną, pritariamas teiginiui, jog Rusijos politika yra adekvati reakcija į Vakarų veiksmus. Panašu, kad šios nuostatos sudaro gana homogenišką grupę. Didelių skirtumų čia nėra, palankios Rusijai nuostatos (ar būtų

⁴⁴⁰ Kaip, kuriame analizuota (ne)palankių Rusijai nuostatų schema, horizontalios ir vertikalios ašies pavadinimai rodo dimensijų numerius, o skliaustuose nurodoma, kiek dimensija paaiškina (proc.) reikšmių sklaidos.

susijusios su draugiškumu apskritai, ar su Rusijos adekvatumu, ar su lyderio vertinimu) dera tarpusavyje – jei respondentui būdingas vienas požiūris, didelė tikimybė, kad bus būdingas ir kitas (kiti).

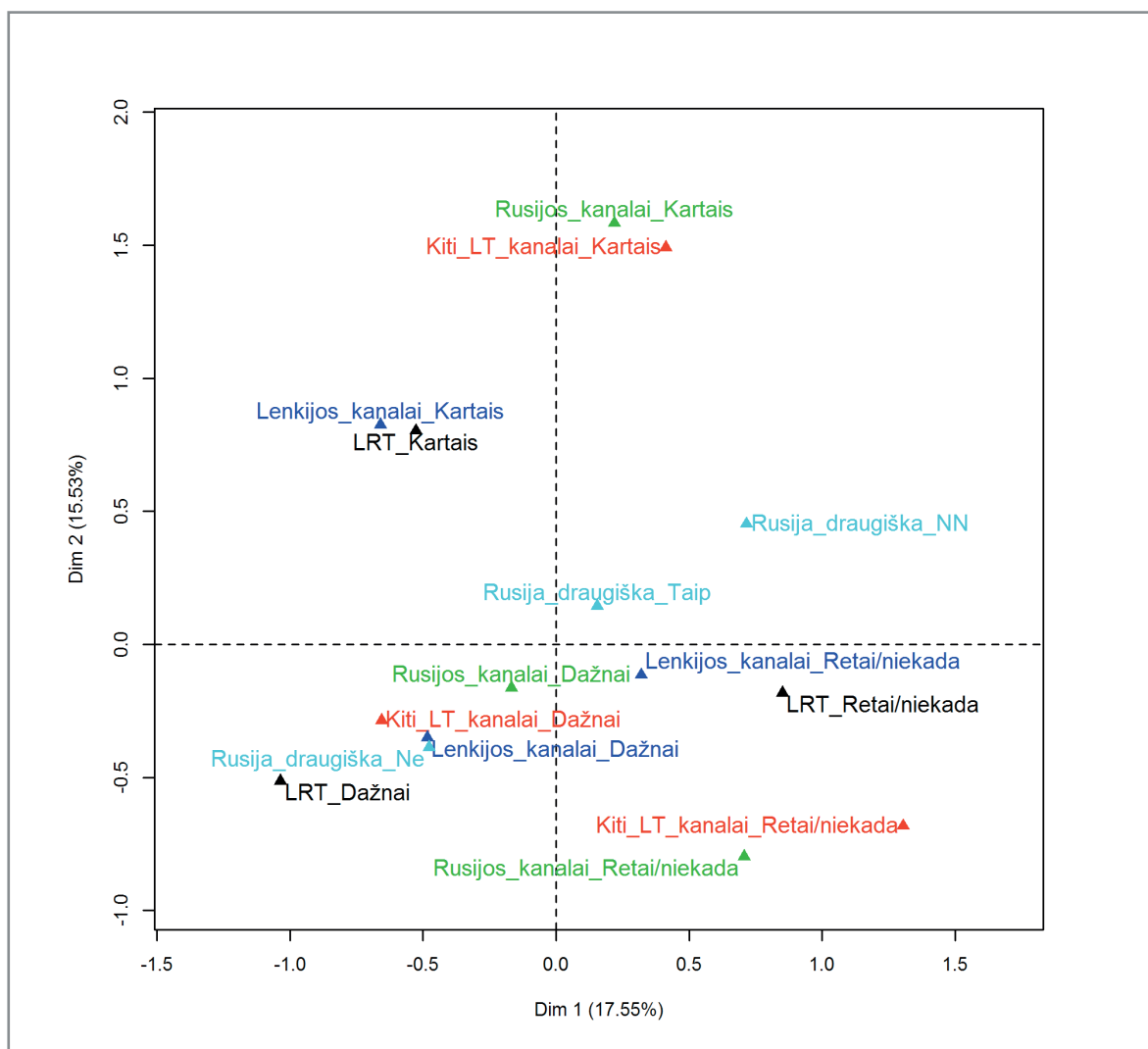
Kita vertus, pati dimensijų konfiguracija⁴⁴¹ primena bendrą Lietuvos analizę. Pirma dimensija, kurioje didžiausias indėlis tenka Rusijai nepalankioms nuostatomis (išskyrus žiniasklaidos vertinimą), aiškiai atskiria į Rusiją neigiamai žvelgiančių respondentų (remiantis nuostatomis) grupę: ji yra kiek toliau (į dešinę) nuo imties vidurkio, tačiau būtent šie skirtumai jungia tokių nuostatų turinčias tautines mažumas. Nors toks požiūris, kaip buvo galima matyti iš aprašomosios statistikos, nėra itin populiarus (priklausomai nuo klausimo jis būdingas apie 20–30 proc. respondentų), tačiau tai stipri mažuma, grupė yra darni. Taigi galima paneigti kiek per dažnai viešojoje erdvėje eskaluojamą mitą, kad tautinės grupės yra išskirtinai prorusiškų pažiūrų: iš analizės matyti, kad tai gana homogeniška grupė žmonių, kurie nemano, jog Rusija yra adekvati, kuriems nepatinka V. Putinas ir kurie Rusijos nemato kaip Lietuvai draugiškos valstybės.

Kaip ir poskyryje, kuris buvo skirtas (ne)palankių Rusijai nuostatų schemai aptarti, čia antroji dimensija nuo kitų atskiria tuos, kurie laikosi neutralios pozicijos ir neturi nuomonės. Itin toli nuo imties vidurkio yra pozicija, kurioje V. Putinas vertinamas neutraliai („0“ skalėje nuo -5 iki 5). Įdomu, kad tautinių mažumų imtyje labai arti viena kitos yra neutralios nuostatos dėl Rusijos politikos adekvatumo ir Krymo prijungimo: panašu, kad tie žmonės, kurie neturi aiškios pozicijos dėl Rusijos politinių santykių su Vakarais, taip pat sunkiai gali įvertinti ir Krymo prijungimo teisėtumą.

Toliau analizuodami informacinę erdvę, taikome nuostatą dėl Rusijos draugiškumo Lietuvai. Natūralu, kad nemažai tautinių mažumų daliai (rusams, taip pat rusiškai kalbantiems lenkams) bus būdingas išankstinis geresnis Rusijos vertinimas, tačiau svarbiausia čia yra tai, kokioje informacinėje erdvėje yra tie, kurie Rusiją vertina kaip nedraugišką. 7.3.9 paveiksle matyti daugelio kintamųjų atitikties rezultatas, įvedus veiksnius, kuriais matuojamas skirtingų šalių televizijos kanalų žiūrėjimo dažnumas. Rezultatas dviprasmiškas. Matome, kad gana arti imties vidurkio yra kategorijos, reiškiančios, jog Rusija yra draugiška Lietuvai, o jos kanalai žiūrimi dažnai. Ir tai nestebina, kadangi šioje imtyje Rusijos kanalų žiūrėjimas kas dieną yra moda (populiariausia reikšmė).

⁴⁴¹ Pirmoje dimensijoje didžiausi indėliai tenka šioms kategorijoms: „Krymas_teisėtai_Taip“ (9,46 proc.), „Krymas_teisėtai_Ne“ (17,2 proc.), „Putinas_patinka_Taip“ (5,61), „Putinas_patinka_Ne“ (21,05 proc.), „Rusija_adekvati_Taip“ (6,93 proc.), „Rusija_adekvati_Ne“ (13,44 proc.), „Rusija_draugiška_Taip“ (6,9 proc.), „Rusija_draugiška_Ne“ (13,64 proc.). Antroje dimensijoje dominuoja „Krymas_teisėtai_Nei taip, nei ne“ (23,73 proc.), „Putinas_patinka_Nei taip, nei ne“ (29,55), „Rusija_adekvati_Nei taip, nei ne“ (19,77 proc.).

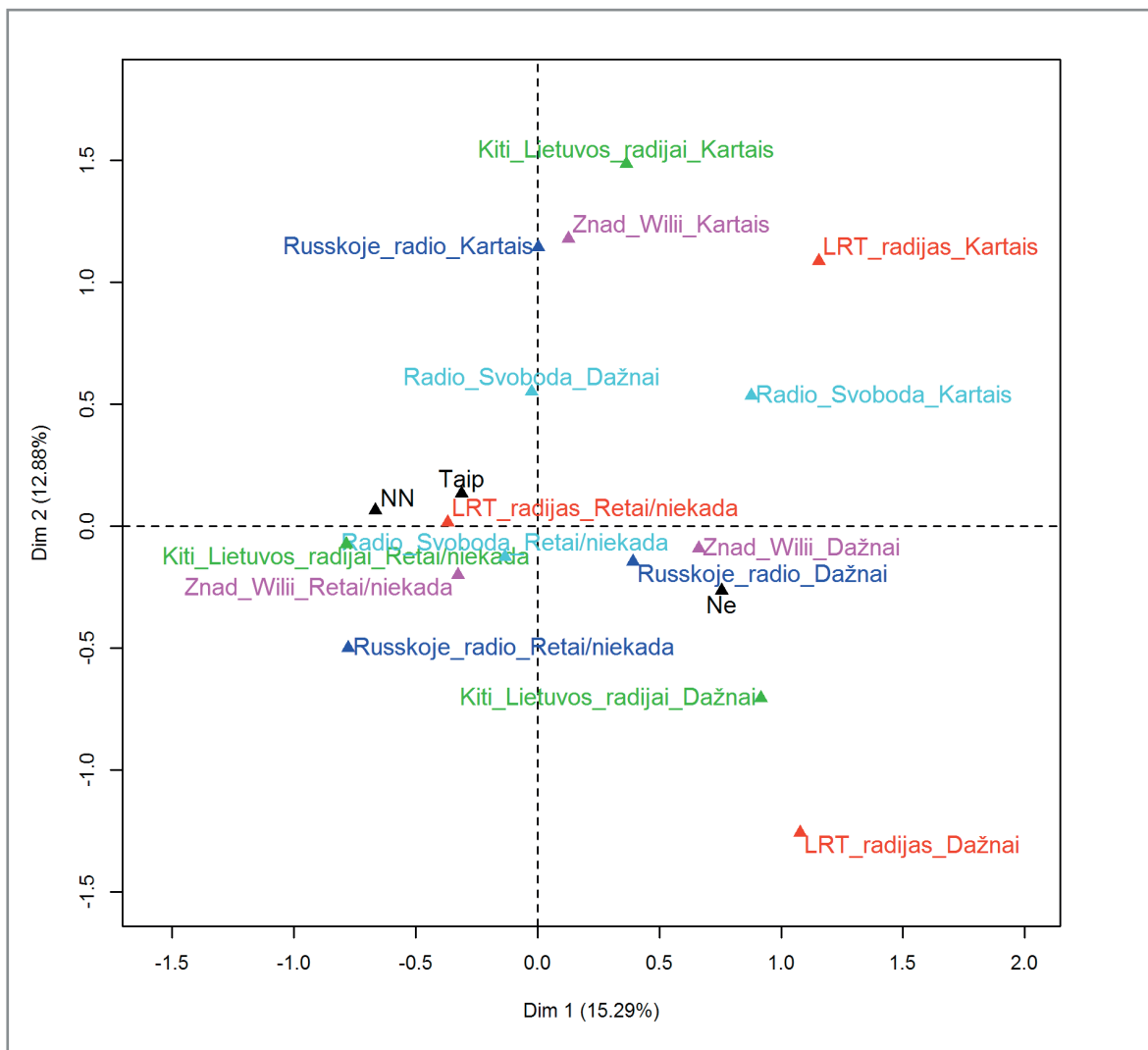
7.3.9 paveikslas. *Rusijos draugiškumo vertinimas ir televizijos kanalų žiūrėjimas: daugelio kintamųjų atitikties analizė*



Nepaisant to, kad kategorijų diferenciacija nėra labai ryški, pirmą dimensiją⁴⁴² teikia vertingų įžvalgų. Čia didžiausią indėlį turi lietuviškų kanalų žiūrėjimas *dažnai* ir *retai*: dimensija atskiria tokiomis savybėmis pasižyminčius respondentus. Nors ir nedidelis, bet didesnis, lyginant su vidurkiu (4,18 proc.), indėlis šioje dimensijoje (horizontalioje) tenka kategorijai „Rusija_draugiška_Ne“, kuri matoma kairėje – ten, kur neigiami įverčiai ir dažnesnis lietuviškų kanalų žiūrėjimas. Taigi yra pagrindo teigti, kad dažnai lietuviškus kanalus (ypač LRT televiziją) žiūrintys tautinių mažumų atstovai kiek dažniau Rusiją linkę traktuoti kaip nedraugišką. Galiausia antroji dimensija atskiria tuos, kurių televizijos žiūrėjimas (ar nežiūrėjimas) nėra aiškiai išreikštas – šie žmonės (teigiami įvertinimai vertikaliajoje dimensijoje) kartais žiūri tiek Rusijos, tiek kitus lietuviškus kanalus.

⁴⁴² Didžiausias kategorijų indėlis pirmoje dimensijoje tenka šioms kategorijoms: „LRT_Dažnai“ (15,49 proc.), „LRT_Retai/niekada“ (19,64 proc.), „Kiti_LT_kanalai_Dažnai“ (13,95 proc.), „Kiti_LT_kanalai_Retai/niekada“ (21,32 proc.). Antroje dimensijoje didžiausią indėlį turi šios kategorijos: „LRT_Kartais“ (11,22 proc.), „Kiti_LT_kanalai_Kartais“ (30,06 proc.), „Rusijos_kanalai_Kartais“ (22,66 proc.), „Lenkijos_kanalai_Kartais“ (7,46 proc.).

7.3.10 paveikslas. Rusijos draugiškumo vertinimas ir radijo stočių klausymas: daugelio kintamųjų atitikties analizė



Daugelio kintamųjų atitikties analizė su radijo stočių klausymosi dažnumą atspindinčiais kintamaisiais (žr. 7.3.10 pav.) lemia gana panašius rezultatus kaip ir televizijos žiūrėjimo⁴⁴³. Pirmoje dimensijoje išsiskiria LRT radijo ir kitų radijo stočių dažniau klausantys žmonės vienoje pusėje ir retai klausantys arba niekada to nedarantys respondentai kitoje. Iš nuostatų Rusijos atžvilgiu išsiskiria vertinimas, kad „Rusija nėra draugiška“, kurio indėlis gana nemažas ir horizontalioje dimensijoje – jis yra arčiau dažno lietuviškų radijo stočių klausymosi kategorijų. Įdomu tai, kad rusiškos radijo stoties klausymasis dažnai, kaip ir televizijos žiūrėjimas, ne itin išsiskiria. Tai gali rodyti, kad informacinėje erdvėje svarbu ne tik faktas, kad žiūrimi Rusijos kanalai ir klausomasi Rusijos radijo stočių – gerokai svarbiau tai, ar greta jų dažniau naudojamosi (ar atvirkščiai – beveik nesinaudojama) ir kitais, lietuviškais, informacijos šaltiniais.

⁴⁴³ Pirmoje dimensijoje didžiausią indėlį turi šios kategorijos: „Kiti_Lietuvos_radijai_Retai/niekada“ (16,09 proc.), „Kiti_Lietuvos_radijai_Dažnai“ (15,43 proc.), „LRT_radijas_Dažnai“ (7,58 proc.), „LRT_radijas_Kartais“ (9,33 proc.), „Rusija draugiška_Ne“ (9,94 proc.), „Russkoje_radio_Retai/niekada“ (8,95 proc.). Antroje dimensijoje svarbūs šie įnašai: „LRT_radijas_Dažnai“ (12,26), „Kiti_Lietuvos_radijai_Dažnai“ (10,88 proc.), „Russkoje_radio_Kartais“ (15,94) ir „Znad_Wilii_Kartais“ (11,15 procentų).

Spausdintinių laikraščių ir žurnalų įvairiomis kalbomis skaitymo analizė itin reikšmingų rezultatų nedavė, nerasta sąsajų ir su Rusijai palankiomis bei nepalankiomis nuostatomis. Apskritai tai gali signalizuoti mažėjančią šios žiniasklaidos rūšies reikšmę. Daugelio kintamųjų atitikties analizė, minityje turint interneto naujienas ir socialinius tinklus, gana gerai diferencijavo šias kategorijas: pirma, retai Vakarų socialiniais tinklais ir Lietuvos internetu rusų kalba besinaudojančius (arba niekada to nedarantčius), antra – dažnai tai darančius respondentus. Nors pozicija, kad Rusija nėra draugiška, buvo labai artima dažnai skaitantiems interneto leidinius, tačiau pirmiausia Rusijos draugiškumo nuostatų indėlis buvo labai mažas, kad būtų galima daryti rimtesnes įžvalgas, be to, gana artimas šioms kategorijoms buvo ir dažnas naudojimas Rusijos internetu bei socialiniais tinklais.

Šioje poskyrio dalyje pateikti daugelio kintamųjų atitikties analizės rezultatai skatina kelti svarbų klausimą, kuris iki šiol retai buvo užduodamas viešojoje erdvėje ir politinėje Lietuvos sociologijoje. Kas lemia tai, kad dalis tautinių mažumų Rusiją vis dėlto gana nuosekliai vertina neigiamai ir yra mažiau paveikios propagandai? Panašu, kad informacinė erdvė tik iš dalies gali tai paaiškinti. Tam dėmesio skirsime kitame poskyryje, kur, siekdami paaiškinti nuostatų Rusijos atžvilgiu skirtumus tautinių mažumų imtyje, pasitelksime priežastinius modelius su daug nepriklausomų kintamųjų.

Bendri modeliai: kas svarbiausia, kalbant apie palankumą Rusijai?

Atskira tautinių mažumų apklausa pasirinkus didesnę imtį – reprezentatyvesniais duomenimis – suteikia galimybę palyginti tautinių Lietuvos grupių požiūrį į Rusiją ir galimą propagandos poveikį. Galima buvo matyti, kad šios imties specifika, lyginant su bendra apklausa, kiek kitokia: Rusijai nepalankios nuostatos yra retesnės, kiek ryškesnės prorusiškos pažiūros. Kita vertus, tokia apklausa suteikia galimybę įvertinti propagandos poveikumą veikiant tautybės faktoriui. Jei būtent tokia įtaka yra esminis veiksnys, pagrindžiantis palankumą ar nepalankumą Rusijai (jautrumą propagandai), tada imtyje neturėtų būti reikšmingų skirtumų, o jei tokių ir atsirastų, kiti veiksniai neturėtų išsiskirti kaip galintys tai paaiškinti. Vis dėlto iš ankstesnės poskyrio dalies prisimename, kad tautinių mažumų imtis yra gana diferencijuota, aprėpia atskiras kategorijas, iš kurių viena pasižymi gana aiškiai išreikštomis Rusijai nepalankiomis pažiūromis.

Panašiai kaip poskyryje, kuriame buvo kalbama apie Lietuvos visuomenės socialines grupes, vertybes ir jautrumą propagandai, čia pasitelksime daugianarę logistinę regresiją, kuri viename modelyje leis nustatyti daugelio įvairių kintamųjų įtaką Rusijos vertinimui. Pagrindiniai priklausomi kintamieji, siekiant palyginamumo su bendros Lietuvos apklausos analize, liko tie patys: 1) požiūris į tai, ar Rusija yra draugiška Lietuvai valstybė; 2) pritarimas arba nepritarimas naratyvui, kad Rusijos reakcija į NATO ir JAV veiksmus yra adekvati. Priklausomas kintamasis turi tris pagrindines reikšmes: Rusijai palanki nuostata, nepalanki nuostata ir neutrali nuostata (nuomonės neturėjimas). Kadangi tautinių mažumų imtyje kiek populiarnesnės buvo Rusijai palankios nuostatos, jos čia yra referentinė grupė. Kitaip tariant, modeliuose pirmiausia žiūrime į tai, kas lemia skirtumą, kad kai kurie žmonės, palyginti su Rusijos valstybei palankiomis nuostatomis, Rusijos atžvilgiu laikosi neutralios ar neigiamos pozicijos.

Turėjome atsižvelgti ir į tautinių mažumų imties specifiką: kai kurie klausimai, pavyzdžiui, rusų kalbos mokėjimas, tikrai ne tokie aktualūs. Žymiai svarbiau yra lietuvių kalbos mokėjimas – to-

kią sąlygą ir įtraukėme. Nepriklausomų kintamųjų sąrašą papildėme ir LRT televizijos žiūrėjimu. Naudojimąsi socialiniais tinklais patikslinome, kad būtų vertinamas būtent naudojimas Vakarų („Facebook“ ir pan.) puslapiais.

Kai kurių kintamųjų formuluoatės buvo skirtingos, tačiau rėmėmės arba kuo arčiau esančiu, arba dar konkretesniu veiksnium. Klausimą „Ar sovietmečiu Lietuvoje buvo geriau gyventi?“ pakeitėme teiginiu, kuriuo remiantis vertinta, ar pritariama, kad Tarybų Lietuvoje paprasti žmonės gyveno geriau, nei dabar. Pasitenkinimą demokratija pakeitėme požiūriu į vieną iš šio reiškinio aspektų – nuostatą dėl to, ar tautinių mažumų atstovai Lietuvoje susiduria su diskriminacija.

7.3.11 paveiksle galime matyti visų į modelį įtrauktų nepriklausomų kintamųjų įtaką tam, kaip tautinių mažumų imtyje vertinamas Rusijos draugiškumas Lietuvos atžvilgiu (priklausomas kintamasis). Lygiai kaip poskyryje, skirtame socialinėms grupėms, vertybėms bei jautrumui propagandai aptarti, pateikiame daugianarės logistinės regresijos modelį, kuriame vertikali skalė rodo spėjimą tikimybę (kontroliuojant kitus veiksnius), kad nepriklausomo kintamojo kategorijai priklausantis respondentas turės atitinkamą nuostatą Rusijos atžvilgiu. Stebina tai, kad, lyginant su panašaus modelio bendra imtimi, kur buvo trys statistiškai reikšmingi kintamieji, čia turime net šešis tokius nepriklausomus veiksnius, tai yra: požiūrį į sovietmetį, tautinės diskriminacijos Lietuvoje vertinimą, Rusijos kanalų žiūrėjimą (šie ar panašūs veiksniai buvo statistiškai reikšmingi ir bendros apklausos modeliuose), šeimos pajamas, amžių ir vietovę (tai nebuvo reikšminga bendruose modeliuose). Modelis tiko gana gerai: *Nagelkerke's pseudo R kvadratas* lygus 0,375.

Kaip ir buvo galima tikėtis, palankiausias Rusijai (kontroliuojant kitų veiksnių įtaką) yra tautinės mažumos, kurios linksta manyti, kad „Tarybų Lietuvoje paprasti žmonės gyveno nei dabar“. Kuo prasčiau vertinamas sovietmetis, tuo labiau mažėja tikimybė, kad Rusija bus traktuojama kaip draugiška valstybė, o kalbant apie respondentus, kurie tokiam teiginiui nepritaria, ji lygi beveik 50 proc. Ne mažiau svarbus ir Rusijos kanalų vaidmuo modelyje: tikimybė, kad Rusija bus vertinama kaip draugiška, gerokai mažėja, kai respondentai teigia juos žiūrintys retai arba niekada jų nežiūrintys. Galiausia Rusiją kaip nedraugišką taip pat daugiau linkę traktuoti žmonės, kurie nemano, kad tautinių mažumų atstovai Lietuvoje dėl savo tautybės susiduria su diskriminacija.

Šie veiksniai, palyginti su bendra apklausa, veikė panašiai. Esminis skirtumas tas, kad tautinių mažumų modelyje statistiškai reikšmingi yra net trys sociodemografiniai veiksniai: vietovė, pajamos ir amžius. Aiški ir unikali (išlieka net ir kontroliuojant kitų veiksnių įtaką) vietovės įtaka patvirtina, kad Lietuvos tautinių mažumų išsibarstymas geografiškai lemia ir politines jų nuostatas. Vilniuje yra didžiausia spėjama tikimybė, kad respondentas (iš tautinių mažumų imties) Rusiją vertins kaip nedraugišką Lietuvai. Ši tikimybė reikšmingai mažėja Vilniaus regione (Šalčininkų ir Vilniaus rajonuose) ir dar daugiau – beveik iki minimumo – sumažėja Klaipėdoje. Be to, Vilnius pasižymi tuo, kad čia mažiausia tikimybė, jog Rusija bus vertinama kaip draugiška.

Vertindami pajamas (kad analizėje išlaikytume respondentus) turėjome palikti tuos, kurie apie šeimos pajamas arba neatsakė, arba negalėjo jų įvertinti (16 proc.). Tačiau, neskaitant šios kategorijos, tarp likusių respondentų grupių matyti aiškus skirtumas: išsiskiria mažiausias pajamas (iki 800 eurų) gaunančių respondentų grupė, kurioje spėjama tikimybė, kad Rusija bus įvertinta

kaip draugiška Lietuvai, sudaro net apie 80 proc. Didesnes pajamas gaunančių žmonių grupėse šis rodiklis mažėja. Tai labai svarbu: panašu, kad nors apskritai Lietuvos gyventojų pajamos nėra svarbus veiksnys analizuojant nuostatas Rusijos atžvilgiu, jis itin reikšmingas tampa, kai kalbama apie tautines mažumas. Ekonominę atskirtį išgyvenantys lenkai ir rusai Rusiją linkę vertinti žymiai palankiau – tai skatina kelti svarbų klausimą, ar tautybė iš tiesų yra esminis veiksnys.

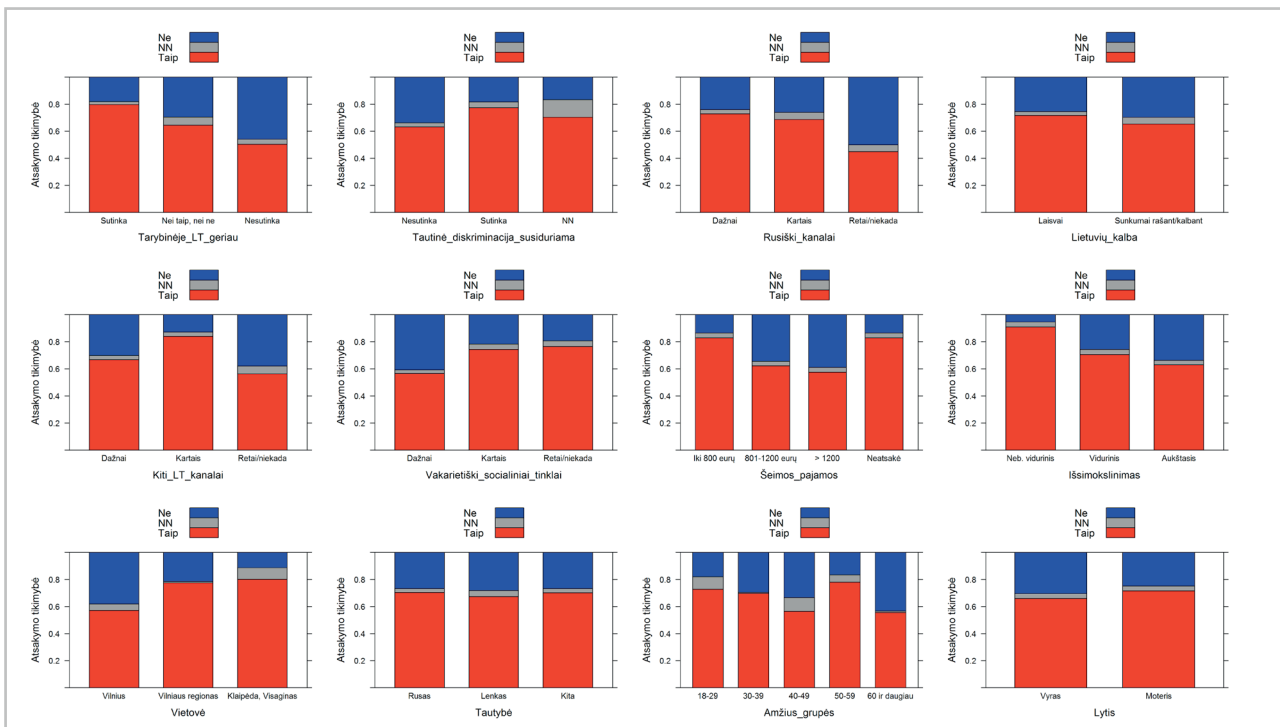
Pagaliau įdomus yra ir amžiaus veiksnys. Nėra aiškios tendencijos, kad, esant didesniam (ar mažesniam) amžiui, vieno ar kito atsakymo tikimybė būtų mažesnė (ar didesnė). Vertinant atskirų kintamojo reikšmių koeficientų parametrus, paaiškėjo, kad statistinį reikšmingumą daugiausia lemia gana nedidelė kategorija „Neturi nuomonės“: lyginant su vyriausiais respondentais (referencinė šio nepriklausomo kintamojo grupė), nuomonės dažniau linkę „neturėti“ jauniausi ir 40–49 metų žmonės.

Modelyje, kuriame priklausomas kintamasis yra klausimas dėl Rusijos politikos adekvatumo į JAV ir NATO veiksmus (žr. 7.3.12 pav.), statistiškai reikšmingų ir akivaizdžiai įtaką turinčių kintamųjų mažėja: visi socialiniai demografiniai kintamieji yra ne tokie aktualūs. *Nagelkerke's pseudo R* kvadratas irgi sumažėjo iki 0,279. Palyginti su praėjusiu modeliu ir poskyryje, kuriame buvo kalbama apie socialines grupes, vertybes bei jautrumą propagandai, pateiktais argumentais, vėl išryškėjo „sovietmečio nostalgijos“ ir „Rusijos kanalų žiūrėjimo“ veiksniai. Kuo palankiau atsiliepiama apie „paprastų žmonių padėtį Tarybų Lietuvoje“, tuo didesnė tikimybė, kad Rusijos politika bus įvertinta kaip adekvati ir draugiška Lietuvai. Be to, nors tokių žmonių tautinių mažumų imtyje buvo mažuma, vis dėlto tikimybė, kad Rusijos kanalus kartais ir retai žiūrintys (arba niekada jų nežiūrintys) respondentai Rusijos politiką įvertins kaip adekvačią, gerokai mažesnė, palyginti su tais, kurie žiūri dažnai. Statistiškai reikšmingas ir lietuvių kalbos veiksnys, tačiau jo įtaka gana netikėta: lietuvių kalbos mokėjimo atžvilgiu Rusijos politikos, kaip adekvačios, spėjamoji vertinimo tikimybė yra vienoda. Tačiau tarp respondentų, kurie laisvai skaito ir rašo lietuviškai, daugiau yra tokių, kurie neturi nuomonės.

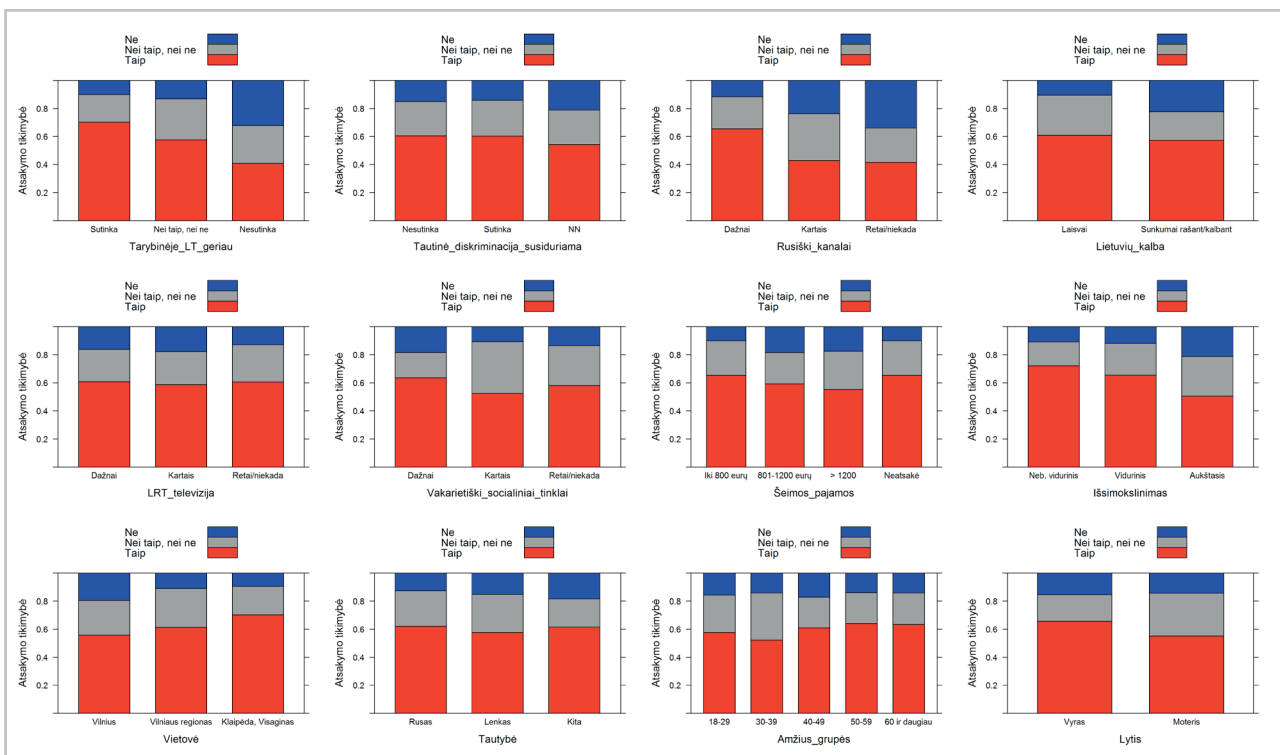
Neskaitant šių dviejų modelių, dar pritaikėme modelį, kuriame priklausomas kintamasis yra V. Putino vertinimas (Patinka / Nei taip, nei ne / Nepatinka). Čia, kaip ir bendros apklausos tyrime pateiktame Rusijos draugiškumo Lietuvai modelyje, išryškėjo daug statistiškai reikšmingų kintamųjų. Itin svarbi buvo ir panašiai veikė „Sovietmečio nostalgija“, „Tautinių mažumų diskriminacijos“ vertinimas, „Rusijos kanalų žiūrėjimas“, „Pajamos“, „Vietovė“. Taip pat reikšmingi ir „LRT žiūrėjimo“ (tarp dažniau žiūrinčių didesnė tikimybė, kad į V. Putiną bus žvelgiama kaip į nepatikimą), „Lietuvių kalbos mokėjimo“ (tačiau gana keista tai, kad tarp laisvai kalbančių lietuviškai mažesnė tikimybė, kad jis bus įvertintas kaip nepatikimas), net „Lyties“ (didesnė spėjama tikimybė, kad moterys minėtą politiką įvertins kaip nepatikimą) veiksniai.

Taigi galima pastebėti, kad nepriklausomų veiksnių įtaka labiau išryškėja klausimuose, susijusiuose su lyderiu ir apskritai su Rusijos draugiškumu. Labiausiai susijęs sovietmečio vertinimas ir Rusijos kanalų žiūrėjimas: tai gali rodyti, kad kritiškesni Rusijos atžvilgiu tautinių mažumų atstovai tiesiog rečiau renkasi Rusijos kanalus. Bet koku atveju pastarųjų veiksnių įtaka tebėra svarbi kontroliuojant net ir daug kitų kintamųjų, testuojant skirtingus susijusius kintamuosius. Taip pat verta atkreipti dėmesį ir į pajamų bei gyvenamosios vietos veiksnius, kurie nebuvo reikšmingi bendroje apklausoje.

7.3.11 paveikslas. Požiūrio į Rusijos draugiškumą Lietuvai daugianarės logistinės regresijos rezultatai tautinių mažumų imtyje: nepriklausomų kintamųjų įtaka spėjamai tikimybei, kad respondentas priklausys vienai iš trijų kategorijų



7.3.12 paveikslas. Požiūrio į naratyvą, kad Rusijos politika yra adekvati reakcija į JAV ir NATO veiksmus, daugianarės logistinės regresijos rezultatai tautinių mažumų imtyje: nepriklausomų kintamųjų įtaka atsakymų tikimybei



Sociologinis Lietuvos tautinių bendrijų paveikslas

Aprašomosios statistikos žvilgsnis į tautinių mažumų apklausą atkartoja (tik rodikliai kiek skiriasi) tai, ką jau žinojome anksčiau: tautinės mažumos (tiek rusai, tiek lenkai) yra linkusios į Rusiją, jos lyderį, santykius su šia valstybe žvelgti palankiau nei visa Lietuvos populiacija. Vertinant žiniasklaidos naudojimo įpročius, esant tam tikroms išimtims (lenkai gana dažnai žiūri ir Lenkijos kanalus, klauso lenkiškų radijo stočių), tautinės mažumos yra Rusijos medijų informacinėje erdvėje: Rusijos kanalus kasdien arba kelis kartus per savaitę žiūri daugiau nei pusė rusų ir lenkų, panaši situacija kalbant apie radiją ir interneto leidinius. Vis dėlto verta pastebėti ir tai, kad apie pusė tautinių mažumų bent kelis kartus per savaitę žiūri ir lietuviškus kanalus, o Vakarų šalys tautinių mažumų traktuojamos kaip draugiškos Lietuvai: panašu, kad tautinės mažumos gana pozityviai nusiteikusios visų Lietuvos kaimynių ir svarbių valstybių atžvilgiu. Be to, interneto naujienų leidinius vertinant kaip veiksnį, reikia pripažinti, kad tautinės mažumos dažniausia skaito būtent lietuviškus portalus: tai vienintelė svarbi medijų rūšis, kurioje lietuviški informacijos kanalai „laimi“.

Jei šios įžvalgos iš esmės atkartoja ankstesnių tyrimų rezultatus, tai kitas atradimas naujas ir svarbus: galima gana tvirtai teigti, kad tautinės mažumos, vertinant jų nuostatas Rusijos atžvilgiu, nėra visiškai homogeniška grupė. Šiuos skirtumus lemia ir kiti veiksniai, nebūtinai tautybė. Atlikę daugianarę logistinę regresiją, matome aiškias ir nuoseklias sąsajas tarp sovietmečio vertinimo ir Rusijos kanalų žiūrėjimo bei Rusijos, jos politikos adekvatumo ir V. Putino vertinimo. Kitaip tariant, nepaisant to, esi rusas ar lenkas, didesnė tikimybė, kad rečiau Rusijos kanalus žiūrintys ir prasčiau „gyvenimą Tarybų Lietuvoje“ vertinantys žmonės Rusiją, jos politiką ir V. Putiną įvertins prasčiau (nors tokių žmonių apklausoje buvo ir mažiau, jie aiškiai išsiskyrė). Ir atvirkščiai – labiau tikėtina, kad rusai ir lenkai, kurie dažniau žiūri Rusijos kanalus ir kuriems būdinga sovietmečio nostalgija, Rusijos atžvilgiu turės itin palankių nuostatų.

Be to, mūsų analizė parodė, kad svarbi ir gyvenamoji vieta bei pajamos. Mažiau uždirbantys, ne Vilniuje (šie du dalykai gali būti susiję, bet tam reikia tolesnių tyrimų) gyvenantys tautinių mažumų atstovai, nesvarbu, kokios tautybės bebūtų, dažniau pasižymės Rusijai palankiomis nuostatomis. Itin įdomu tai, kad šie du veiksniai (vietovė ir pajamos) buvo visiškai nereikšmingi bendroje gyventojų apklausoje ir nediferencijavo respondentų pagal nuostatas Rusijos atžvilgiu. Kalbant apie tautines mažumas, tai gana pagrįstai skatina klausti, ar nėra svarbios susikertančios priežastys: galbūt ne tautybė, o ekonominės tam tikrų regionų (Vilniaus, Šalčininkų rajonai) problemos yra priežastis, kodėl dalis tautinių mažumų laikosi prorusiškų pažiūrų.

Informacinės erdvės problemos reikalauja tolesnių tyrimų: įprasta sociologinė apklausa neleidžia atsakyti į esminį klausimą, ar Rusijos kanalus žiūrintys (vidutiniškai) tautinių mažumų atstovai Rusiją vertina palankiau dėl savo informacinių įpročių, ar tokia tendencija sąlygota būtent palankumo Rusijai. Tačiau į klasifikaciją orientuota daugelio kintamųjų atitikties analizė patvirtina anksčiau išsakytus pastebėjimus. Panašu, kad Rusijos kanalų žiūrėjimas ir naudojimas kitomis rusiškomis medijomis nėra pakankama sąlyga tam, kad respondentas būtų prorusiškų pažiūrų: jeigu tai yra vieninteliai informacijos šaltiniai ir greta nėra dažnai naudojamos kitomis (lietuviškomis, vakarietiškomis) medijomis, tai tikimybė, kad susiformuos prorusiškos pažiūros, didesnė. Ir atvirkščiai – mūsų analizė parodė, kad tautinių mažumų atstovų imtyje Rusijai nepalankios nuostatos kiek labiau susijusios su lietuviškų kanalų (ypač LRT) žiūrėjimu ir lietuviškų radijo stočių klausymusi.

8. Kontrpropaganda Lietuvoje: valstybės ir pilietinės visuomenės indėlis

Laurynas Kasčiūnas, Vytautas Keršanskas

Lietuvoje Rusijos skleidžiama propaganda pastaraisiais metais tapo viena iš daugiausia diskutuojamų išorės grėsmių, tačiau iki šiol nėra numatyta konkrečių kompleksinių priemonių, kurios būtų skirtos su ja kovoti ar ją neutralizuoti. Siekiant įvertinti šių priemonių kryptingumą ir taikymo aplinkybes šiame skyriuje bus apžvelgtos ryškiausios pastarųjų metų iniciatyvos (tiek valstybės, tiek pilietinės visuomenės).

Bene ryškiausias ir daugiausiai dėmesio sulaukęs kovos su propaganda pavyzdys Lietuvoje tapo rusiškų kanalų draudimai. Apie tai plačiau rašoma 9-ame skyriuje, tačiau čia svarbu pastebėti, jog griežtos sankcijos televizijos atžvilgiu sulaukė dviprasmiškų vertinimų. Viena vertus, pažerta kritikos, argumentuojant, kad transliacijos ribojimas problemos neišspręs. Prof. Gintauto Mažeikio nuomone, teismai ir ribojimas yra menko efektyvumo priemonės, kurios neretai gali lemti ir neigiamus rezultatus: galima drausti laidas, kuriose skatinama kariauti, skelbiama dezinformacija, tačiau, vykstant diskusijoms, esant didelei nuomonių įvairovei, vis sunkiau darosi atskirti, kas yra dezinformacija⁴⁴⁴. G. Mažeikis siūlo ugdyti kritiškai mąstančią visuomenę, o draudimas čia nepadės; kaip paveikias priemonės jis išskiria propagandos demaskavimą, analitinių straipsnių rengimą ne tik lietuvių, bet ir rusų ar lenkų kalbomis, taip pat propagandinių žinučių, laidų ištraukų analizavimą pasitelkiant ekspertų komentarus⁴⁴⁵. Aurimas Navys dėl kanalų draudimo taip pat laikosi kritiško požiūrio: „Vieną kartą mes uždraudžiame televiziją, tačiau per tą laiką nieko nedaroma [siekiant pažaboti propagandą – *aut. past.*], tada vėl draudžiame ir tai nebeveikia, nebeatneša rezultatų.“ Jo nuomone, svarbiau dėmesį kreipti į istorinio ir politinio naratyvo kūrimą, kaip propagandos neutralizavimo priemonę⁴⁴⁶.

Tačiau dr. Nerijus Maliukevičius yra kiek kitokios nuomonės ir draudimą laiko būtinybe: „Padėtis Europoje ir Lietuvoje pasiekė tokį kritinį lygį, kad dabartinėje teisinėje aplinkoje Kremliaus medijų priemonės sugebėjo pasinaudoti visomis teisėmis ir laisvėmis. Ir nebūtinai skleidamos propaganda, bet ir rengdamos labai agresyvius masinius išpuolius – skatindamos smurtauti prieš tautines, seksualines mažumas, kai kuriais atvejais – ir skatindamos karo propagandą“, o retransliuotojai, jo nuomone, nepasinaudojo savireguliacijos galimybe, tad draudimas yra neišvengiama priemonė siekiant suvaldyti dezinformacijos srautą⁴⁴⁷.

Nemažai diskusijų sulaukė pasiūlymas kurti alternatyvią, ES remiamą žiniasklaidos platformą rusakalbiam Baltijos regione, tačiau ši idėja, nors sulaukė nemažai palaikymo, taip ir liko neįgyven-

⁴⁴⁴ Leonavičiūtė, I., „Transliacijų draudimų oponentai: lengviau skleisti propagandos baimę nei šviesti visuomenę“, 2015-04-23, <http://manoteises.lt/straipsnis/transliaciju-draudimu-oponentai-lengviau-skleisti-propagandos-baime-nei-sviesti-visuomene/>.

⁴⁴⁵ Ten pat.

⁴⁴⁶ RESC interviu su Aurimu Naviu, atliktas 2015-12-07.

⁴⁴⁷ Leonavičiūtė, I., „Transliacijų draudimų oponentai: lengviau skleisti propagandos baimę nei šviesti visuomenę“.

dinta. 2014 m. balandį N. Maliukevičius svarstė, kad būtų galima galvoti apie bendrą trijų Baltijos šalių visuomeninių televizijų kanalą, per kurį būtų platinamos žinios ir tautinėms mažumoms, nes informacija rusų kalba rusakalbiams yra labai svarbi⁴⁴⁸. Tačiau prof. Tomo Janeliūno nuomonė šiuo klausimu kitokia: „<...> kalbant apie žiniasklaidą, kolektyvinės priemonės gali turėti labai nedidelę įtaką. Tokie pavyzdžiai kaip bandymas kurti trijų Baltijos šalių nacionalinės TV bendrą kanalą, kuris būtų transliuojamas rusakalbiams, nebūtų efektyvus, nes pernelyg skirtingi šitų auditorijų poreikiai, reikia kalbėti apie vietos problemas, politiką. Tai reiškia, kad turi būti trys skirtingos žinių laidos ir tas kanalas vienaip ar kitaip veiktų skirtingu režimu. Todėl bendrų programų rengimas gali būti komplikotas arba sudaryti tik mažą dalį“⁴⁴⁹. Kitaip tariant, svarbu tikslingai dirbti su ta visuomenės dalimi, kuri yra įpratusi gauti rusišką informaciją, aiškintis, kodėl tai vyksta ir ką galima padaryti. Pradėti reikėtų nuo to, kaip tokius informacijos kanalus užkardyti, padaryti juos ne tokius prieinamus, ir pasvarstyti, kaip galima perimti šitą informacinės rinkos dalį, ar įmanoma turėti savo žiniasklaidos šaltinius, ar galbūt palenkti tą auditorijos dalį, kuri tokia informacija / tokiais šaltiniais naudojasi. T. Janeliūno teigimu, svarbu stiprinti pačią žiniasklaidą, daryti ją kokybiškesnę ir profesionalesnę⁴⁵⁰.

Taigi, nors Lietuva yra gana palanki terpė Rusijai skleisti propagandą tiek kalbiniu aspektu, tiek kalbant apie žiniasklaidos vartojimo įpročius, kol kas nėra visuotinai sutariama nei dėl konkrečių priemonių, nei kaip sistemiškai jas taikyti. Reaktyvios priemonės, tokios kaip rusiškų kanalų draudimas, nors ir būtinas, kad būtų išvengta pakartotinių įstatymų pažeidimų, karo bei nesantaikos kurstymo, ilguoju laikotarpiu neveiksmingas, kadangi šiandieninės medijų sklaidos priemonės tikslinę grupę leidžia propagandininkui pasiekti kitokiais būdais, be to, tai yra daugiau skaldomasis nei telkiamasis veiksnys, kuris neugdo kritiško visuomenės mąstymo.

Lietuva ėmė skirti dėmesį alternatyviems informacijos šaltiniams rusų ir kitomis tautinių mažumų kalbomis. Nuo 2014 m. spalio 14 d. Lietuvos nacionalinis transliuotojas – LRT – pradėjo retransliuoti *Amerikos balsas* ir *Laisvosios Europos radijo / Laisvės radijo* projektą rusų kalba „Dabar pasaulyje“⁴⁵¹. Šioje iš Prahos transliuojamoje žinių laidoje siekiama objektyviai nušviesti įvykius posovietinėje erdvėje. Ypač daug dėmesio skiriama situacijai Ukrainoje, jos reikšmei tarptautiniame kontekste. Šiuo metu laida kasdien retransliuojama per LRT programą „LRT Kultūra“ ir portale *LRT.lt*. Nuo 2015 m. birželio 20 d. laida „Dabar pasaulyje“ retransliuojama ir per komercinės televizijos kanalą „Info TV“. Žinių laida retransliuojama darbo dienomis, o savaitgaliais rodoma speciali šios laidos apžvalga: „Išvados“ šeštadieniais ir „Savaitė“ sekmadieniais.

Reikia paminėti, kad LRT, bendradarbiaudama su komercine Ukrainos televizija „5 kanal“, nuo 2014 m. liepos 7 d. iki 2015 m. spalio 31 d. per LRT Kultūrą retransliavo žinių laidą rusų kalba „Žinios“.

⁴⁴⁸ Lukaitytė-Vnarauskienė, R., „Kuo pakeis rusiškos propagandos pliūpsnį Lietuvoje“, 2014-04-04, <http://www.delfi.lt/verslas/medija/kuo-pakeis-rusiskos-propagandos-pliupsni-lietuvoje.d?id=64451820>.

⁴⁴⁹ RESC interviu su Tomu Janeliūnu, atliktas 2015-12-07.

⁴⁵⁰ Ten pat.

⁴⁵¹ Žinių laidą „Dabar pasaulyje“ retransliuoja 10 nacionalinių ir komercinių televizijos kanalų Gruzijoje, Moldovoje, Ukrainoje, Latvijoje ir Lietuvoje.

Ukraina“, o nuo 2015 m. birželio 1 d. minėtas kanalas retransliuoja Vokietijos televizijos kompanijos „Deutsche Welle“ žinias rusų kalba „Geofaktorius“.

Pradėjus transliuoti minėtas žinių laidas rusų kalba, kanalų LRT, „LRT Kultūra“ ir „Info TV“ žiūrimumas, vertinant laikotarpį nuo 2013 m. pabaigos, t. y. iki Rusija suaktyvino informacinį karą, iki 2016 m. rugpjūčio mėn. išliko daugmaž stabilus, atsižvelgiant ir į vidutinį dienos pasiekimą (atitinkamai 27–31, 9–11 ir 15–19 proc.), ir į žiūrėtą laiką (atitinkamai 8–9, 1,1 ir 2,5–3 proc. auditorijos)⁴⁵². Tačiau žinių laidų rusų kalba „Dabar pasaulyje“ ir „Žinios. Ukraina“ peržiūrų skaičius portalo *LRT.lt* mediatekoje rodo, kad jos rado savo auditoriją. Laidą „Dabar pasaulyje“ per dieną peržiūri vidutiniškai 60–100 interneto naudotojų⁴⁵³, o „Žinios. Ukraina“ nuo retransliacijos pradžios iki 2015 m. rugsėjo pradžios – maždaug 1500–2000, rugsėjo ir spalio mėn. – apie 200–300 interneto naudotojų⁴⁵⁴.

Rusiška propaganda yra plačiai paplitusi internetinėje erdvėje, kur suvaldyti sklindančios informacijos srautą gali būti keblu. Vis dėlto čia su propaganda dažniau kovoja ne valstybė ar tam tikros jos institucijos, o pilietinė visuomenė – pavieniai asmenys, visuomenininkai, anoniminės grupės. Socialiniuose tinkluose ir naujienų tinklalapiuose veikia savo tinklaraščius ar anoniminius puslapius sukūrę atskiri žmonės. Jie praminti „elfais“, nes kovoja su Kremliaus agentų, dar vadinamų „troliais“, skleidžiama propaganda. Pagrindinė jų taktika – rasti propagandines paskyras socialiniuose tinkluose ir atremti jas pateikiant teisingą informaciją⁴⁵⁵.

Kita nevyriausybinų atstovų grupė labiau reiškiasi socialiniuose tinkluose (pvz., „Facebook“) nei naujienų tinklalapiuose. Tai visuomenininkų ir anoniminiai tinklaraščiai, kuriuose neretai pasitelkiama satyra, Lietuvai priešiška propaganda išjuokiama, kartais naudojami „memai“. Kaip vieną iš pavyzdžių, kalbant apie kovą su propaganda, galima paminėti tinklaraštį „Low-fat Lithuanian Memes“, kuriame pamatysime daug Sovietų Sąjungą išjuokiančių arba Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės laikus nostalgiskai primenančių „memų“.

Be to, socialiniuose tinkluose veikia tinklaraščiai, kurių pagrindinis tikslas – identifikuoti prieššką Lietuvai informaciją ir atremti ją. Šiuose tinklaraščiuose nenaudojama satyros nei humoro, bet siekiama nušviesti visuomenę Rusijos propagandos sklaidos Lietuvoje tema. Socialiniame tinkle „Facebook“ populiariausias yra apie 13 tūkst. pasekėjų turintis puslapis „Propagandos detektyvai“. Jame pateikiama nemažai Rusijos skleidžiamos dezinformacijos pavyzdžių. Kiti dėmesio verti puslapiai būtų „Geležinė lapė“, „Raudonojo meškiuko pėdsakais“ ar interneto puslapis „Unlike.lt“⁴⁵⁶. Pastarajame pateikiamas nuolat atnaujinamas identifikuotų propagandinių socialinio tinklo „Facebook“ puslapių sąrašas.

⁴⁵² TNS, „TV auditorijos tyrimo rezultatai 2013 m. rugsėjis–2016 m. rugpjūtis“, <<http://www.tns.lt/lt/top/naujienos/#load>.

⁴⁵³ LRT.lt, Mediateka, Įrašai, Dabar pasaulyje (rusų kalba), <http://www.lrt.lt/mediateka/irasas/82056>.

⁴⁵⁴ LRT.lt, Mediateka, Įrašai, Žinios. Ukraina (rusų kalba), <http://www.lrt.lt/televizija/laidos/9811#/limit/20>.

⁴⁵⁵ Gurevičius, A., „Į kovą su Kremliaus troliais kyla slaptos pajėgos“, 2015-09-21, <http://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/i-kova-su-kremliaus-troliais-kyla-slaptos-pajegos.d?id=69029838>.

⁴⁵⁶ Malinauskas, S., „Lietuvoje Kremlius auginasi informacinių zombių armiją“, 2014-03-24, <http://www.15min.lt/naujiena/aktualu/lietuva/lietuvoje-kremlius-auginasi-informaciniu-zombiu-armija-56-414503>.

Pilietinė visuomenė gana aktyviai reagavo į akivaizdžiai prorusiškas viešas akcijas: pavyzdžiui, 2015 m. vasarį į Kaune surengtą piketą dėl NATO ir ES atėjo daugiau priešiška dėl paties piketo nusiteikusių piliečių nei protestuotojų⁴⁵⁷. Analogiška situacija pasikartojė ir per piketą prie JAV ambasados⁴⁵⁸.

Sektini pastarųjų metų pilietinės visuomenės veikimo pavyzdžiai būtų šie: netiesioginė kontr-propaganda per pilietinį ir patriotinį ugdymą, stiprinant istorinę atmintį, gerinant medijų raštingumą. Vienas iš garsiausių pastaruosiu metu sukurtų lietuviškų filmų – „Nematomas frontas“ – pirmiausia kurtas užsienio auditorijai, tačiau svarbesnis tapo ir Lietuvos visuomenei, kai prasidėjo karas Ukrainoje. Vieno iš autorių Jono Ohmano žodžiais tariant: „Šiandien, kai kaimynystėje vyksta karas, „Nematomo fronto“ tema tampa dar aktualesnė, verčia susimąstyti ir bent jau sau atsakyti į tam tikrus nepatogius klausimus, tarkime, *o ką daryčiau aš?*“⁴⁵⁹ Taip pat verta paminėti tokius filmus kaip: „Mes dainuosim“ (kuriame vaizduojami sausio 13-osios įvykiai) ir „Žinomas nežinomas Žalgiris“ (kuriame kalbama apie Lietuvos istorijoje žymiausią pergalę karo lauke). 2015–2016 m. įgyvendinti bent keli medijų raštingumo skatinimo projektai, orientuoti į jaunus tautinių bendrijų gyventojus Lietuvoje. Ryškiausias iš jų – „Medijų raštingumo laboratorija“, kurį atliko Tarptautinis rinkimų tyrimų centras⁴⁶⁰.

Siekiant patriotinį ugdymą padaryti patrauklesnį jaunajai kartai, vis dažniau pasitelkiamos šiuolaikinės technologijos. Šiuo metu kuriamas virtualios realybės filmas apie Sausio 13-sios įvykius, kur bus tikroviškai perteikta tos nakties drama⁴⁶¹, o Krašto apsaugos savanorių, kurie siekia stiprinti jaunų žmonių norą tarnauti kariuomenėje, pajėgos surengė kompiuterinės šaudyklės „Counter Strike“ turnyrą, kuriame varžėsi Lietuvos Kariuomenės savanoriai ir Panevėžio miesto jaunimas⁴⁶². Visuomenės, ypač jaunimo, patriotiškumui skatinti buvo pradėti kurti ir LDK komiksai „Leičiai“, kur vaizduojami tvirti Lietuvos kariai, padėję LDK valdovams ginti valstybę nuo priešų ir ją plėsti⁴⁶³.

Atkreiptinas dėmesys, kad vis daugiau tokių iniciatyvų remiama valstybės skirtomis lėšomis, pavyzdžiui: konkursus informacinio raštingumo, kritinio mąstymo ugdymo, pilietinio ir patrioti-

⁴⁵⁷ Gargauskas, P., „Kaune mitingas prieš NATO patyrė fiasko“, 2014-10-17, <http://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/kaune-mitingas-pries-nato-patyre-fiasko.d?id=66150596>.

⁴⁵⁸ Valiukevičiūtė, E., „V. Putino gerbėjų prie JAV ambasados Vilniuje laukė staigmena“, 2015-02-04, <http://lietuvsdiena.lrytas.lt/aktualijos/v-putino-gerbeju-prie-jav-ambasados-vilniuje-lauke-staigmena.htm>.

⁴⁵⁹ Jablonskaitė, D., „Nematomo fronto“ kūrėjai: Partizanai svajoje apie meilę, o ne karą – visai kaip mes dabar“, 2014-08-11, <http://www.15min.lt/kultura/naujiena/kinas/nematomo-fronto-kurejai-partizanai-svajojo-apie-meile-o-ne-kara-visai-kaip-mes-dabar-4-446159>.

⁴⁶⁰ „Moksleivių dalyvavimas „Medijų raštingumo laboratorija“ projekte“, <http://www.ozeskovos.salcininkai.lm.lt/index.php/praeiti-metai/406-moksleiviu-dalyvavimas-mediju-rastingumo-laboratorija-projekte>.

⁴⁶¹ Delfi, „Lietuviškas interaktyvus virtualios realybės filmas nukels į Sausio 13-osios įvykius“, 2016-08-25, <http://www.delfi.lt/veidai/kinas/lietuviskas-interaktyvus-virtualios-realybes-filmas-nukels-i-sausio-13-osios-ivykius.d?id=72133980>.

⁴⁶² Ulinskas, L., „Kariuomenės taikiklyje – kompiuterinių šaudyklių meistrai“, 2016-02-13, <http://www.15min.lt/mokslasit/straipsnis/technologijos/kariuomenes-taikiklyje-kompiuteriniu-saudykliu-meistrai-646-581447>.

⁴⁶³ 15min.lt, „Valdovų rūmuose bus pristatyta lietuviškų istorinių komiksų serija „Leičiai“, 2016-08-22, <http://www.15min.lt/kultura/naujiena/literatura/valdovu-rumuose-bus-pristatyta-lietuvisku-istoriniu-komiksu-serija-leiciai-286-672451>.

nio auklėjimo, visuomenės informavimo projektus pastaraisiais metais skelbė Krašto apsaugos⁴⁶⁴, Užsienio reikalų⁴⁶⁵, Kultūros ministerijos⁴⁶⁶, taip pat Spaudos, televizijos, radijo rėmimo fondas⁴⁶⁷, Lietuvos Kultūros taryba⁴⁶⁸. Tačiau maža finansinė projektų apimtis neleidžia vykdyti nuoseklios ir kryptingos veiklos, todėl reikėtų daugiau valstybės ir pilietinės visuomenės iniciatyvų.

Daug dėmesio strateginei komunikacijai (tiesioginei kontrpropagandai) pastaraisiais metais skiria Užsienio reikalų ministerija, kurioje buvo įsteigta Strateginės komunikacijos grupė (URM Stratcom). Ši grupė ypač aktyvi socialiniame tinkle „Twitter“, kur nuolat komentuoja Rusijos skleidžiamą dezinformaciją ir propagandą⁴⁶⁹, taip pat pradėjo leisti naujienlaiškį anglų kalba „Lithuanian Diplomatic Playbook“. Kadangi didelė Kremliaus propagandos dalis nukreipta į Vakarų Europos valstybes, šios iniciatyvos svarbios siekiant išsklaidyti Rusijos kuriamus mitus.

Apibendrinant galima teigti, kad tiek valstybės, tiek pilietinės visuomenės lygmenyse imta reaguoti į sustiprėjusį Rusijos propagandos veikimą Lietuvoje, prasidėjus Rusijos intervencijai Ukrainoje. Daugiausia pokyčių įvyko žiniasklaidos srityje: pradėta laikinai drausti rusiškus kanalus, gerokai išaugo provokarietiškos informacijos rusų kalba pasiūla (tai plačiau aptariama 9-ame skyriuje). Valstybinės institucijos pradėjo remti įvairius pilietinio sąmoningumo, žiniasklaidos raštingumo projektus, tačiau kol kas trūksta koordinacijos ir kryptingo veikimo. Randasi teigiamų valstybės ir pilietinės visuomenės partnerystės pavyzdžių, kurie turėtų būti tęsiami ir plėtojami.

⁴⁶⁴ Krašto apsaugos ministerija, „2016 metų bendradarbiavimo su asociacijomis ir viešosiomis įstaigomis prioritetinės temos“, https://kam.lt/lt/veikla_576/bendradarbiavimas_su_asociacijomis/veiklos_programu_finansavimas.html.

⁴⁶⁵ Užsienio reikalų ministerija, „Užsienio reikalų ministerija kviečia asociacijas ir viešąsias įstaigas teikti paraiškas veiklos projektams“, 2016-03-03, <https://www.urm.lt/lt/skelbimai/kita/uzsienio-reikalu-ministerija-kviecia-asociacijas-ir-viesasias-istaigas-teikti-paraiskas-veiklos-projektams-3>.

⁴⁶⁶ Kultūros ministerija, „Istorinės atminties išsaugojimo iniciatyvas įgyvendinančių projektų finansavimas“, <https://lrkm.lrv.lt/lt/veikla/istorines-atminties-issaugojimo-iniciatyvas-igyvendinanciu-projektu-finansavimas>.

⁴⁶⁷ Spaudos, radijo ir televizijos rėmimo fondas, „Skelbiamas 2017 m. konkursas viešosios informacijos rengėjų kultūriniais, visuomenės informavimo saugumo, medijų raštingumo ugdymo ir šviečiamiesiems projektams“, 2016-09-01, <http://www.srtfondas.lt/news/90/84/2017-m-konkurso-skelbimas>.

⁴⁶⁸ Lietuvos kultūros taryba, „Medijų ir informacinio raštingumo skatinimo projektai“, <http://www.ltk.lt/?psl=projektu-finansavimas&do=konkursai&step=view&id=99>.

⁴⁶⁹ „LT MFA STRATCOM paskyra“, https://twitter.com/lt_mfa_stratcom.

9. Europos teisinės normos ir Rusijos propaganda

Laurynas Kasčiūnas, Simonas Klimanskis

Šioje monografijos dalyje analizuojama, kokiomis priemonėmis Europos šalys (taip pat ir Lietuva) ir pati ES mėgina užkirsti kelią masinėmis žiniasklaidos priemonėmis skleidžiamai priešiška propagandai, kuria kurstomas karas ir nesantaika, skleidžiama melaginga informacija apie politinius, ekonominius ir kultūrinius Europos procesus, kaip visa tai yra reglamentuojama, taip pat keliamas klausimas, ar tokių priemonių užtenka. Remiantis analizės rezultatais, pateikiama rekomendacijų, kaip dar galima būtų sustiprinti ES ir Lietuvos informacinės erdvės apsaugą. Todėl atliekant analizę būtinas ekskursas į tarptautinę teisę, susijusią su saviraiškos, žodžio ir informacijos laisve bei jos ribojimu.

Tarptautinis teisinis kovos su propaganda reguliavimas

Paprastai tarptautinės teisės normos yra kuriamos bendru sutarimu, remiantis per ilgą laiką nusistovėjusiomis nuostatomis ir derinant interesus. Tokios normos yra privalomos, nes šalys, dėl jų sutardamos ir pasirašydamos, iš esmės pripažįsta, kad tam tikra taisyklė yra privaloma. Kalbant apie informacijos sklaidą ir kovą su priešiška propaganda, šiuo atveju svarbiausias teisės šaltinis yra Tarptautinis pilietinių ir politinių teisių paktas. Pakto 19 straipsnio 2 dalyje įtvirtinta nuostata, jog „kiekvienas žmogus turi teisę į saviraiškos laisvę; ši teisė apima laisvę nekludomai ieškoti visokios informacijos, gauti ir perteikti ją bei idėjas, nepaisant valstybių sienų, žodžiu, raštu, spaudoje, meninės raiškos formomis arba kitokiais būdais savo nuožiūra“⁴⁷⁰. Tai yra informacijos laisvė plačiąja prasme, kuri yra atviros, teisingos ir darnios pilietinės visuomenės bei demokratinės valstybės pagrindas.

Tačiau svarbu pažymėti, kad minėto pakto 19 straipsnio 3 dalyje numatyta, jog naudojantis šia laisve „atsiranda ypatingų pareigų ir ypatinga atsakomybė. Todėl naudojimasis tam tikru atžvilgiu gali būti ribojamas, tačiau tik tiek, kiek numato įstatymai ir kiek tai yra būtina: a) kitų asmenų teisėms ir reputacijai gerbti; b) valstybės saugumui, viešajai tvarkai, gyventojų sveikatai ar dorovei apsaugoti“⁴⁷¹. Tai reiškia, kad informacijos laisvė nesuderinama su priešiškais ir nusikalstamais veiksmais ir ji negali būti absoliuti. Taip pat pakto 20 straipsnyje nurodyta, kad „bet kokia karo propaganda“⁴⁷² ir „kiekvienas tautinės, rasinės ar religinės neapykantos kurstymo atvejis, kai yra skatinama diskriminacija, nesantaika ar smurtas“⁴⁷³, draudžiama įstatymo.

Panašios nuostatos įtvirtintos ir Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijoje. Konvencijos 10 straipsnio 1 dalyje parašyta, kad „kiekvienas turi teisę į saviraiškos laisvę“⁴⁷⁴,

⁴⁷⁰ The Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights, *International Covenant on Civil and Political Rights*, <http://www.ohchr.org/Documents/ProfessionalInterest/ccpr.pdf>.

⁴⁷¹ Ten pat.

⁴⁷² Ten pat.

⁴⁷³ Ten pat.

⁴⁷⁴ Europos Žmogaus Teisių Teismas, *Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija*, http://www.echr.coe.int/Documents/Convention_LIT.pdf.

kuri apima „laisvę turėti savo nuomonę, gauti bei skleisti informaciją ir idėjas valdžios pareigūnų netrukdomam ir nepaisant valstybės sienų“⁴⁷⁵. Ir tai „netrukdo valstybėms licencijuoti radijo, televizijos ar kino įstaigų“⁴⁷⁶. Tačiau naudojimasis šia laisve yra susijęs su pareigomis ir atsakomybe, todėl, remiantis minėto konvencijos straipsnio 2 dalimi, „gali priklausyti nuo tam tikrų formalumų, sąlygų, apribojimų ar sankcijų, kurias nustato įstatymas ir kurios demokratinėje visuomenėje yra būtinos valstybės saugumui, teritoriniam vientisumui ar visuomenės apsaugai užtikrinti, siekiant užkirsti kelią viešosios tvarkos pažeidimams ar nusikaltimams, įslaptintos informacijos atskleidimui arba teisminės valdžios autoritetui ir nešališkumui užtikrinti, apsaugoti žmonių sveikatą ar moralę, taip pat ginti kitų asmenų garbę ar teises“⁴⁷⁷. Tai rodo, kad saviraiškos laisvė nėra absoliuti, ir valstybė privalo garantuoti valstybės nacionalinio saugumo interesų, visuomenės intereso būti teisingai informuotai bei informacijos rengėjų ir teisėtų skleidėjų lūkesčių, t. y. teisės netrukdomam skleisti informaciją, bei jų atsakomybės už skleidžiamos informacijos turinį, pusiausvyrą.

Kalbant apie informacijos sklaidą masinėmis žiniasklaidos priemonėmis (konkrečiai per televiziją) Europos valstybėse, atkreiptinas dėmesys į Europos konvenciją, kurios pagrindas – televizija be sienų, kuriai nustatytos sąlygos tarpvalstybiniam televizijos programų transliavimui bei retransliavimui ją ratifikavusiose šalyse. Tuo siekiama užtikrinti, kad Europos šalių televizijos programos valstybėse būtų platinamos be kliūčių ir turėtų kuo didesnę auditoriją. Šios konvencijos nuostatos perkeltos ir į ES teisę – Audiovizualinės žiniasklaidos paslaugų direktyvą. Konkrečiai 4 konvencijos straipsnyje numatyta, jog **šalys turi užtikrinti žodžio ir informacijos laisvę pagal jau aptartą Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 10 straipsnį**⁴⁷⁸. Taip pat šios konvencijos 7 straipsnio 1 dalyje numatyti transliuotojo įsipareigojimai garantuoti, kad laidų forma ir turiniu būtų gerbiamas žmogaus orumas bei pagrindinės žmogaus teisės ir jose jokių būdu negali būti „perdėtai akcentuojamas smurtas arba kurstoma rasinė neapykanta“⁴⁷⁹. Be to, pagal to paties straipsnio 3 dalį transliuotojai privalo garantuoti, „kad žinių laidose faktai bei įvykiai būtų pateikiami teisingai ir kad tokios laidos skatintų laisvą nuomonių formavimąsi“⁴⁸⁰. Taigi informacija, kuri kursto nesantaiką, neapykantą ir pan., valstybėse draudžiama įstatymais. Čia taip pat reikia pabrėžti, kad informacijos laisvė kaip teisė ne tik skleisti (informuoti), bet ir gauti informaciją per žinių laidas, yra susijusi būtent su teisingos informacijos gavimu. Kartu tai suponuoja, kad neteisinga informacija, t. y. dezinformacija, valstybėse draudžiama įstatymais.

Visi šie tarptautiniai teisės aktai yra bendro pobūdžio, juose įtvirtinti informacijos laisvės principai, be kita ko, numato, kada teisė skleisti informaciją gali būti ribojama ir kokia informacija draudžiama. Kaip už ribojamos ar draudžiamos informacijos platinimą taikomos konkrečios sankcijos, nustatyta nacionaliniuose valstybių įstatymuose.

⁴⁷⁵ Ten pat.

⁴⁷⁶ Ten pat.

⁴⁷⁷ Ten pat.

⁴⁷⁸ *Europos konvencija dėl televizijos be sienų*, http://www3.lrs.lt/pls/inter2/dokpaieska.showdoc_l?p_id=95905&p_query=&p_tr2=.

⁴⁷⁹ Ten pat.

⁴⁸⁰ Ten pat.

Tiesa, ES teisė numato konkretesnes sąlygas, kada valstybė narė gali taikyti poveikio priemonės draudžiamos informacijos rengėjams ar skleidėjams, kurie priklauso atitinkamos ES valstybės narės jurisdikcijai. Remiantis minėtos Audiovizualinės žiniasklaidos paslaugų direktyvos 3 straipsnio 1 dalimi, valstybės narės privalo užtikrinti laisvę gauti audiovizualinės žiniasklaidos paslaugas ir savo teritorijoje neriboti jų perdavimo iš kitų valstybių narių dėl priešasčių, kurios patenka į sritis, koordinuojamas pagal šią direktyvą. Tačiau to paties straipsnio 2 dalyje numatyta, kad dėl televizijos programų transliavimo valstybės narės gali laikinai nesilaikyti įsipareigojimo užtikrinti laisvę gauti informaciją, jei tenkinamos visos šios sąlygos:

- a. kitos valstybės narės transliuojamos televizijos programos akivaizdžiai sunkiai pažeidžia draudimą kurstyti neapykantą dėl rasės, lyties, religijos ar pilietybės, taip pat daro neigiamą poveikį nepilnamečiams⁴⁸¹;
- b. toks pažeidimas pasitaikė ne mažiau kaip du kartus per pastaruosius 12 mėnesių;
- c. atitinkama valstybė narė raštu pranešė transliuotojui ir Europos Komisijai apie įtariamus pažeidimus ir apie priemones, kurių ji ketina imtis, jei tokie pažeidimai pasikartotų;
- d. konsultuojantis su transliuojančia valstybe ir Komisija per 15 dienų nuo tada, kai buvo paskelbtas minėtas pranešimas, nepavyko draugiškai susitarti ir pažeidimai daromi toliau⁴⁸².

Taip pat pažymėtina, kad „paskelbus pranešimą apie priemones, kurių ėmėsi valstybė narė, per du mėnesius Europos Komisija priima sprendimą, ar tos priemonės neprieštarauja ES teisei. Jei ji nusprendžia, kad prieštarauja, iš valstybės narės reikalaujama kaip galima greičiau baigti taikyti minėtas priemones“⁴⁸³.

Remiantis 3 straipsnio 4 dalimi, kai audiovizualinės žiniasklaidos paslaugos užsakomos, valstybės narės dėl konkrečios paslaugos gali imtis priemonių, kuriomis nukrypstama nuo įsipareigojimo užtikrinti laisvę gauti paslaugas, jei tenkinamos visos šios sąlygos:

- a. priemonės yra būtinos siekiant užtikrinti viešąją tvarką, ypač nusikaltimų prevenciją, jų tyrimą, atskleidimą ir persekiojimą dėl to baudžiamąja tvarka, įskaitant nepilnamečių apsaugą ir kovą su bet koku neapykantos kurstymu dėl rasės, lyties, religinių įsitikinimų ar tautybės, asmenų žmogiškojo orumo žeminimą; taip pat siekiant užtikrinti visuomenės sveikatos apsaugą, visuomenės saugumą, įskaitant valstybės saugumą ir gynybos užtikrinimą, vartotojų, įskaitant investuotojus, apsaugą;

⁴⁸¹ Ši procedūra galioja, kai valstybė narė nori taikyti sankcijas ES registruotiems transliuotojams. Tačiau jeigu valstybė narė ketina, pavyzdžiui, laikinai sustabdyti ne visos ES registruoto transliuotojo programos, o tik atskirų ne ES kurtų programų dalių retransliavimą, minėta procedūra netaikoma. Tokiu atveju tiesiog valstybės narės audiovizualinio sektoriaus reguliuotojas priima sprendimą taikyti sankcijas. Pavyzdžiui, Lietuvoje tokį LRTK sprendimą dar turi patvirtinti teismas. Lygiai taip pat sankcijos būtų taikomos ir visai programai, jeigu transliuotojas yra registruotas trečiojoje šalyje.

⁴⁸² Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2010/13/ES (2010 m. kovo 10 d.) dėl valstybių narių įstatymuose ir kituose teisės aktuose išdėstytų tam tikrų nuostatų, susijusių su audiovizualinės žiniasklaidos paslaugų teikimu, derinimo. Plačiau: *Audiovizualinės žiniasklaidos paslaugų direktyva*, <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/PDF/?uri=CELEX:32010L0013&from=LT>.

⁴⁸³ Ten pat.

- priemonės taikomos užsakomajai audiovizualinės žiniasklaidos paslaugai, kuri prieštarauja aukščiau nurodytiems tikslams arba kelia rimtą ir didelį pavojų, kad tų tikslų nebus paisoma;
 - priemonės atitinka tuos tikslus;
- b. prieš imdamasi minėtų priemonių ir nedarydama poveikio teismo procesui, įskaitant preliminarų procesą ir teismo tyrimo laikotarpiu atliktus veiksmus, valstybė narė:
- paprašė valstybės narės, kurios jurisdikcijai priklauso žiniasklaidos paslaugų teikėjas, imtis priemonių, o pastaroji tokių priemonių nesiėmė arba jų neužteko;
 - Europos Komisijai ir valstybei narei, kurios jurisdikcijai priklauso žiniasklaidos paslaugų teikėjas, pranešė apie ketinimą imtis tokių priemonių⁴⁸⁴.

Žvelgiant toliau, remiantis direktyvos 3 straipsnio 5 dalimi, skubiais atvejais valstybės narės gali nesilaikyti *b* punkte nurodytų sąlygų. Tokiu atveju valstybė narė apie taikomas priemones turi kuo greičiau pranešti Europos Komisijai ir valstybei narei, kurios jurisdikcijai priklauso žiniasklaidos paslaugų teikėjas, taip pat nurodyti priežastis, kodėl ji mano, kad tai yra skubus atvejis. Kaip nurodyta to paties straipsnio 6 dalyje, Komisija kuo greičiau išnagrinėja tų priemonių, apie kurias pranešta, suderinamumą su ES teise. Jei Komisija padaro išvadą, kad priemonės nesuderinamos su ES teise, ji paprašo tos valstybės narės nesiimti siūlomų priemonių arba skubiai liautis jas taikyti⁴⁸⁵.

Pažymėtina, kad pagal direktyvos 2 straipsnį ES valstybės narės jurisdikcijai priklausančios žiniasklaidos paslaugų teikėjai yra tie, kurie:

- a. įsisteigę valstybėje narėje tokiais atvejais:
- pagrindinė žiniasklaidos paslaugų teikėjo buveinė yra toje valstybėje narėje ir joje priimami redakciniai sprendimai dėl audiovizualinės žiniasklaidos paslaugų;
 - kai pagrindinė žiniasklaidos paslaugų teikėjo buveinė yra vienoje valstybėje narėje, o redakciniai sprendimai dėl audiovizualinės žiniasklaidos paslaugų priimami kitoje, jis yra laikomas įsisteigusiu toje valstybėje narėje, kurioje dirba didžioji jo audiovizualinės žiniasklaidos paslaugų veikla užsiimančių darbuotojų dalis. Jei žymi tokia veikla užsiimančių darbuotojų dalis plėtoja veiklą abiejose valstybėse narėse, žiniasklaidos paslaugų teikėjas laikomas įsisteigusiu toje valstybėje narėje, kurioje yra jo pagrindinė buveinė. Jei žymi audiovizualinės žiniasklaidos paslaugas teikiančių darbuotojų dalis nevykdo veiklos nė vienoje iš tų valstybių narių, žiniasklaidos paslaugų teikėjas laikomas įsisteigusiu toje valstybėje narėje, kurioje pradėjo savo veiklą remdamasis tos valstybės narės teise, jeigu su ta valstybe nare jį sieja nuolatiniai prasmingi ekonominiai ryšiai;
 - kai pagrindinė žiniasklaidos paslaugų tiekėjo buveinė yra valstybėje narėje, tačiau

⁴⁸⁴ Ten pat.

⁴⁸⁵ Ten pat.

sprendimai dėl audiovizualinės žiniasklaidos paslaugų yra priimami trečiojoje šalyje, arba atvirkščiai – jis laikomas įsisteigusiu atitinkamoje valstybėje narėje, jeigu didžioji audiovizualinės žiniasklaidos paslaugas teikiančių darbuotojų dalis joje vykdo veiklą.

- b. tie, kuriems netaikomos a punkto nuostatos, laikomi priklausančiais valstybės narės jurisdikcijai, kai:
- jie naudojami toje valstybėje narėje esančiu ryšių palydovu;
 - nesinaudoja toje valstybėje narėje esančiu ryšių palydovu, bet naudojami tai valstybei narei priklausančiu ryšių palydovo pajėgumu.
- c. jei remiantis a ir b punktais negalima nuspręsti, kurios valstybės narės jurisdikcijai priklauso žiniasklaidos paslaugų teikėjas, kompetentinga valstybe nare bus laikoma ta, kurioje jis yra įsisteigęs, kaip apibrėžta Sutarties dėl ES veikimo 49–55 straipsniuose⁴⁸⁶.

Kalbant apie galimybes taikyti priemones trečiųjų šalių skleidžiamai informacijai, direktyva nustatoma sąlyga, kad „Valstybės narės gali netrukdomos imtis bet kokių, jų nuomone, tinkamų priemonių dėl iš trečiųjų šalių teikiamų audiovizualinės žiniasklaidos paslaugų, kurios neatitinka 2 straipsnyje nustatytų sąlygų⁴⁸⁷, jeigu tos priemonės neprieštarauja Sąjungos teisei ir tarptautiniams Sąjungos įsipareigojimams“⁴⁸⁸.

Visos šios ir kitos direktyvos nuostatos įtrauktos į ES valstybių narių nacionalinę teisę. Žiniasklaidos politiką apima nacionalinių valstybių kompetencija. Konkretias poveikio priemones už draudžiamos informacijos platinimą transliuotojams ar retransliuotojams su tuo kovojančios atsakingos institucijos taiko vadovaudamasis nacionaliniais įstatymais. O ES teisė nustato bendras sąlygas, kada ir kaip tos poveikio priemonės turi būti taikomos.

Audiovizualinių žiniasklaidos paslaugų direktyva pabrėžia būtinybę palaikyti pliuralizmą. Kaip matyti, joje nustatytos gana liberalios informacijos transliavimo ES sąlygos. Pavyzdžiui, valstybei narei daug lengviau taikyti poveikio priemones iš trečiųjų šalių transliuojamoms ar retransliuojamoms televizijos programoms, kuriomis skleidžiama draudžiama informacija. O norint tokias priemones taikyti transliuotojams, kurie priklauso ES valstybės narės jurisdikcijai, reikia laikytis nustatytos tvarkos, t. y. bandyti susitarti, įrodinėti, pagrįsti ir pan. Tai savaime nėra blogai, tačiau, palyginti su galimybėmis taikyti poveikio priemones iš trečiųjų šalių transliuojamoms programoms, tam prireikia daugiau laiko, kol pritaria Europos Komisija. O tai priklauso nuo to, kaip kitos atsakingos ES šalies, kurios jurisdikcijai priklauso transliuotojas, institucijos atpažįsta ir suvokia priešišką propagandą, kaip greitai sutariama dėl propagandos vertinimo. Tam įtaką turi skirtingas istorinis ir kultūrinis šalių narių kontekstas.

⁴⁸⁶ Ten pat.

⁴⁸⁷ Audiovizualinių žiniasklaidos paslaugų direktyvos 2 straipsnis nustato sąlygas, kada žiniasklaidos paslaugų teikėjai laikomi priklausančiais valstybės narės jurisdikcijai.

⁴⁸⁸ *Audiovizualinės žiniasklaidos paslaugų direktyva.*

Tokia situacija netruko pasinaudoti propagandiniai Rusijos televizijos kanalai – jie registravosi ir gavo licenciją transliacijoms ES šalyse (pavyzdžiui: Latvijoje *Pirmasis Baltijos kanalas*, Jungtinėje Karalystėje *NTV Mir Lithuania* ir *REN TV Baltic*, Švedijoje *RTR Planeta*) tam, kad užsitikrintų tokias pačias veiklos sąlygas, kokiomis veikia ES šalių transliuotojai, ir kartu sumažintų galimybes apriboti ar sustabdyti propagandas, kuria siekiama daryti įtaką ES ir Rytų partnerystės šalių socialiniams bei politiniams procesams, skleidimą. Tokiu atveju šalis narė, norėdama taikyti sankcijas, turi vadovautis Audiovizualinių žiniasklaidos paslaugų direktyvoje nustatyta tvarka. O Rusija, naudodamasi informacijos laivės ir pliuralizmo principais, savo propagandą pateikia kaip dar vieną arba kitokią nuomonę.

Tačiau norėdamos sustiprinti savo informacinės erdvės apsaugą, valstybės narės gali imtis reikiamų priemonių, suderintų su ES teise. Pavyzdžiui, Lietuvos Respublikos visuomenės informavimo įstatyme yra numatyta saugumo procedūra patikrinti, ar transliuotojas ir retransliuotojas, taip pat jų dalyviai nekenkia nacionaliniam saugumui. Jei nustatoma, kad tokių subjektų ketinama vykdyti veikla nacionaliniam saugumui kelia grėsmę, LRTK neturi išduoti licencijos.

Taigi dabartinėmis sąlygomis efektyvi Europos šalių kova su priešiška Rusijos propaganda ir dezinformacijos skleidimu labai priklauso nuo to, kaip ES šalys narės suvokia tokią propagandą ir kaip taiko reikiamas poveikio priemones, taip pat nuo to, kaip bendradarbiauja ir koordinuoja savo veiksmus. Todėl būtina stiprinti ES šalių narių nacionalinių audiovizualinių sektorių bendradarbiavimą, pavyzdžiui, organizuojant regioninio ar europinio masto susitikimus, kuriuose būtų dalijamasi patirtimi, keičiamasi informacija, tartis, jog šalys narės atsakingiau registruotų televizijos programas, skirtas kitoms šalims, teiktų joms licencijas ir pan.

Be to, direktyvoje nėra aiškios reikiamos kategorijos, kuri leistų tiesiogiai reaguoti į priešiškos propagandos pavojų, keliamą Rusijos audiovizualinėmis (televizijos) priemonėmis. Nustatytas ribojimas, kad vaizdo ir garso produkcijoje negalima naudoti pasąmonę veikiančių technologijų ir žeminti žmogaus orumo, nėra pakankamas pagrindas apibūdinti šias sąlygas kaip tinkamas identifikuoti Rusijos propagandą, sustabdyti ją ir pasipriešinti informaciniam karui. Direktyvos 6-tame straipsnyje nekalbama apie melagingą informaciją, kuri kursto, klaidina ir / arba yra nukreipta ne tik prieš grupes ir asmenis, bet ir prieš ES valstybes nares.

Tiesa, 2016 m. Europos Komisija priėmė Komunikatą Europos Parlamentui, Europos Vadovų tarybai ir Tarybai „Europos saugumo darbotvarkės įgyvendinimas siekiant kovoti su terorizmu ir sukurti tikrą, veiksmingą saugumo sąjungą“, kuriame įvedė teroristinės propagandos terminą ir pabrėžė veiksmus, kuriais siekiama „apriboti teroristinės medžiagos prieinamumą internete ir padidinti paveikių priešingų idėjų apimtį“⁴⁸⁹, ir kuriame teigiama, kad „Komisija remia veiksmus, kuriais skatinamos paveikios alternatyvios priešingos idėjos“⁴⁹⁰. Terorizmo pavojaus akivaizdoje tokie dokumentai tarsi savaime suprantami. Tačiau būtina siekti, kad „propagandos“, kaip manipuliavimo

⁴⁸⁹ Europos Komisija, *Komisijos komunikatas Europos Parlamentui, Europos Vadovų tarybai ir Tarybai „Europos saugumo darbotvarkės įgyvendinimas siekiant kovoti su terorizmu ir sukurti tikrą veiksmingą saugumo sąjungą“*, COM(2016) 230 final, Briuselis, 2016-04-20, http://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:9aaeae420-0797-11e6-b713-01aa75ed71a1.0004.02/DOC_1&format=PDF.

⁴⁹⁰ Ten pat.

(ne tik raginimo ar skatinimo fiziškai susidoroti) faktais ir informacinio karo, apibrėžtys taip pat būtų įteisintos ir vienodai suprantamos visoje ES erdvėje.

Konkretūs ES žingsniai kovoje su propaganda

Kalbant apie ES pastangas kovojant su Rusijos propaganda, galima paminėti Lietuvos, Estijos, Danijos ir Didžiosios Britanijos iniciatyvas sukurti veiksmų planą ir internetinę platformą, kurioje būtų pateikiama informacija apie propagandą ir manipuliacijas, pritarti iniciatyvoms kurti televizijos kanalų, interneto portalų, radiją ir spaudą rusų kalba, skatinti produkcijos keitimąsi ES viduje, siūlyti produkciją veikiančiai Rusijos žiniasklaidai⁴⁹¹. Pažymėtina, kad ši iniciatyva orientuota ne į draudimą ar kontrpropagandą, o į sąlygas laisviems ir nešališkiems alternatyviems informacijos šaltiniams. Iniciatyvai pritarusi Europos Vadovų Taryba pabrėžė būtinybę „duoti atkirtį Rusijos vykdomoms dezinformacijos kampanijoms“⁴⁹² ir paprašė vyriausiosios įgaliosios užsienio ir saugumo politikoje Federicos Mogherini „bendradarbiaujant su valstybėmis narėmis ir ES institucijomis“⁴⁹³ parengti strateginės komunikacijos veiksmų planą. Toks planas parengtas 2015 m. birželį, o rugsėjo mėn. pradėjo dirbti Europos išorinių veiksmų tarnybos (toliau – EIVT) įsteigta ekspertų grupė (angl. *EEAS East StratCom Task Force*). Pastaroji, įgyvendindama veiksmų planą, analizuoja Rusijos skleidžiamą melagingą informaciją, aiškina ES politiką, geriau koordinuoja ES komunikacijos veiklą ir remia objektyvią žiniasklaidą Rytų partnerystės šalyse, taip retindama Rusijos propagandos veikiančių žmonių gretas⁴⁹⁴. Tai rodo, kad ES pripažįsta Rusijos propagandos keliamą grėsmę, kai informacijos laisvė naudojama politiniais tikslais.

Išsamiau kalbant apie strateginės komunikacijos planą, pasakytina, kad jis orientuotas į Rytų kaimynystės regioną – jame numatytos priemonės pilietinei visuomenei ir žiniasklaidai šiame regione stiprinti ir gebėjimams reaguoti į dezinformaciją ugdyti. Priemonėmis siekiama tokių pagrindinių tikslų: a) komunikaciją daryti efektyvesnę ir skatinti ES politiką bei vertybių puoselėjimą Rytų kaimynystėje; b) gerinti žiniasklaidos aplinką apskritai, įskaitant paramą nepriklausomai žiniasklaidai; c) didinti visuomenės informuotumą apie išorinių veikėjų vykdomą dezinformacinę veiklą ir ugdyti ES gebėjimus tokią veiklą numatyti bei į ją reaguoti⁴⁹⁵.

Svarbiausias šio plano principas yra komunikacijos efektyvumas. Tai reiškia, kad ES turi aiškiai apibrėžti reformų, kurias privalo įgyvendinti Rytų kaimynystės regiono šalys, naudą žmonėms, pateikti sėkmingos komunikacijos atvejų pavyzdžių, supažindinti su puoselėjamomis vertybėmis, tokiomis kaip demokratija, teisės pirmenybė, žmogaus teisės, lygybė, žmogaus orumas, žodžio ir saviraiškos laisvė. Taip pat, kada reikia, ES turi būti pasiruošusi greitai reaguoti į skleidžiamą apie save dezinformaciją ir ją dekonstruoti.

⁴⁹¹ 15min, „Lietuva, Britanija, Danija ir Estija ragina ES parengti planą prieš Rusijos propagandą“, 2015-01-09, <http://www.15min.lt/naujiena/aktualu/lietuva/lietuva-britanija-danija-ir-estija-ragina-es-parengti-plana-pries-rusijos-propaganda-56-477493>.

⁴⁹² European External Action Service, Action Plan on Strategic Communication, Ref. Ares(2015)2608242 - 22/06/2015, <http://eap-csf.eu/assets/files/Action%20Plan.pdf>.

⁴⁹³ Ten pat.

⁴⁹⁴ Ten pat.

⁴⁹⁵ Ten pat, p. 1.

Strateginės komunikacijos veiksmų planas apima dešimt sričių⁴⁹⁶:

- **ES strateginės komunikacijos pajėgumų didinimą.** Siekiant šio tikslo EIVT veikianti ekspertų grupė, kurią sudaro ekspertai iš šalių narių, įsipareigoja tobulinti ES komunikacinę veiklą Rytų kaimynystės regione, ypač tais ES politikos klausimais, kuriais skleidžiama dezinformacija, taip pat pasižada organizuoti komunikacines kampanijas vietinėms auditorijoms aktualiais klausimais.
- **Darbas su partneriais ir tinklų plėtra.** Teigiama, kad komunikaciniai tinklai ekspertų grupės vykdomą komunikacinę veiklą padarytų efektyvesnę ir padidintų jos poveikį. Tinklai pasitarnautų kaip platforma, per kurią suinteresuotos šalys galėtų keistis idėjomis, patirti, koordinuoti savo veiksmus. Tai užtikrintų geresnę ES pranešimų ir žinučių, susijusių su Rytų partneryste, kokybę. Taip pat nurodoma, kad tokie tinklai bus kuriami palaipsniui ir tai bus patikėta ES institucijų, valstybių narių, panašaus požiūrio besilaikančių trečiųjų šalių, partnerystės šalių, regioninių ir tarptautinių organizacijų komunikacijos specialistams. Be to, siekiant geriau pristatyti ES politiką ir remti nepriklausomą žiniasklaidą regione, bus kuriami ir žurnalistų bei žiniasklaidos atstovų tinklai, palaikomas ryšys su pilietinės visuomenės atstovais.
- **Komunikacinė veikla, susijusi su ES finansuojamomis programomis ir projektais Rytų kaimynystėje.** ES delegacijos, Šalių narių ambasadų vykdomomis ir planuojamomis komunikacinėmis veiklomis, taip pat regionine komunikacijos programa „Atvira kaimynystė“ (angl. *OPEN Neighbourhood*) ir kitais projektais siekiama didinti informuotumą ir gerinti supratimą apie ES politikos sritis.
- **Žiniasklaidos ir saviraiškos laisvės palaikymas.** Kalbama apie tai, kad ES ir šalys narės aktyviai skatins žiniasklaidos laisvę Rytų kaimynystės regione, pirmiausia bendradarbiaudamos su ESBO bei Europos Taryba ir remdamos šių organizacijų veiklą. Taip pat akcentuojamas bendradarbiavimas su Ukraina, Gruzija ir Moldova įgyvendinant Asociacijos susitarimus, ypač kad būtų užtikrinta saviraiškos laisvė.
- **Viešosios diplomatijos iniciatyvos kaimynystėje.** Nurodoma, kad per viešosios diplomatijos iniciatyvas ES bendradarbiaus su jaunimo organizacijomis, akademinė ir pilietinė visuomenė, aiškins ES politiką, skatins dialogą, didins žmonių informuotumą apie ES.
- **Žurnalistų gebėjimų ugdymas.** Teigiama, kad ES rems Rytų kaimynystės regiono žurnalistų ir žiniasklaidos atstovų dalyvavimą tiksliniuose mokymuose, paremtuose gerąja praktika (ypač 2015–2019 m. atviros kaimynystės komunikacijos programos laikotarpiu). Taip pat pažymima, kad ES svarstys, kaip padėti konfliktinėse situacijose atsiduriantiems žurnalistams, kad jie vietos gyventojams galėtų geriau pranešti naujienas. Kalbama ir apie paramą regiono žurnalistų tinklams, kurie užtikrintų keitimąsi informacija ir gerąja praktika, skatintų vietines reformas.

⁴⁹⁶ Ten pat, p. 1–4.

- **Parama pliuralizmui rusakalbėje žiniasklaidoje.** Čia nurodoma, jog bus siekiama užtikrinti, kad aktuali informacija būtų prieinama vietinėmis kalbomis, daugiausia rusų. Taip pat sakoma, kad ES remis vietinę žiniasklaidą, įskaitant rusakalbę, kad žmonėms būtų prieinami alternatyvūs informacijos šaltiniai jų gimtąja kalba.
- **Pilietinės visuomenės įtraukimas.** Pilietinės visuomenės veikla išties svarbi siekiant atremti propagandą ir dezinformaciją, todėl ES įsipareigoja, kad gerins pilietinės visuomenės įgūdžius atlikti „žiniasklaidos prižiūrėtojo“ vaidmenį ir užtikrins valdžios atskaitomybę. Šio tikslo bus siekiama ir teikiant paramą Rytų partnerystės pilietinės visuomenės forumui.
- **Sąmoningumo ir kritinio mąstymo ugdymas bei žiniasklaidos raštingumo skatinimas.** ES įsipareigoja kartu su valstybėmis narėmis ir pagrindiniais partneriais imtis priemonių, kad visuomenė būtų sąmoningesnė ir atsparesnė dezinformacijai, taip pat skatinti žiniasklaidos raštingumą visuose lygmenyse, ieškant geriausios praktikos ir pasinaudojant ja. Nurodoma, kad ES turėtų remti žurnalistų organizacijas ginant profesines vertybes ir skatinti žiniasklaidos savireguliaciją.
- **ES valstybių narių bendradarbiavimo reguliaciniais klausimais stiprinimas.** Šiuo aspektu akcentuojama, jog ES, t. y. valstybės narės ir Europos Komisija, sieks, kad nacionalinių audiovizualinio sektoriaus reguliuotojų (įskaitant ir tokį formatą kaip Europos audiovizualinių žiniasklaidos paslaugų reguliuotojų grupės susitikimai) bendradarbiavimas taptų efektyvesnis.

Dauguma šio veiksmų plano tikslų yra orientuoti į atsparumo dezinformacijai ir propagandai ugdymą, taip pat numatyta palaikyti alternatyvius informacijos šaltinius, kurie galėtų būti atsvara priešiškų jėgų propagandai ir padėti žmonėms atskirti melagingą informaciją. Kita vertus, šis planas sulaukė ir kritikos. Kai kurie ekspertai teigia, kad jis daugiau skirtas nusiraminti nei iš tikrųjų ką nors konkrečiau nuveikti, nes konkuruoti su milžiniška Rusijos propaganda, kuriai oficialiai skiriama lėšų, esą beveik neįmanoma. Europos Parlamento narys Petras Auštrevičius sako, kad tokio plano neužtenka, nes jis neapima ES valstybių narių, tarsi ignoruojamas faktas, „kad Kremlius kryptingą ir aktyvią propagandą vykdo ES šalyse“⁴⁹⁷. Europarlamentaro teigimu, planas turi būti praplėstas į jį įtraukus visas ES šalis.

Iš tiesų, kaip jau ne kartą minėta, Rusija informacinį karą vykdo ne tik eurointegracijos keliu eiti norinčiose kaimyninėse Rytų šalyse, bet ir pačioje ES, o Baltijos šalys yra pirmoje to karo fronto linijoje. Tačiau reikia pažymėti, kad viena iš strateginės komunikacijos veiksmų plano sričių yra ES valstybių narių bendradarbiavimo stiprinimas. O bendradarbiavimas, turint mintyje jau aptartą informacijos transliavimo ES teisinį reguliavimą ir siekiant efektyviai užkirsti kelią propagandai, yra ypač svarbus. Nors, kaip jau minėta, ES teisinį reguliavimą būtina tobulinti.

⁴⁹⁷ Lietuvos Respublikos liberalų sąjūdis, „Petras Auštrevičius: „Vis dar bijoma pripažinti, kad Kremlius ir Vakarams plauna smegenis“, 2015-06-24., <http://www.liberalai.lt/naujiena/petras-austrevicius-vis-dar-bijoma-pripazinti-kad-kremlius-ir-vakarams-plauna-smegenis/>.

Be to, EIVT veikianti ekspertų grupė kas savaitę pateikia dezinformacijos apžvalgą, kurioje atskleidžiami Rusijos skleidžiamos melagingos informacijos apie Europą ir jos kaimynes faktai. Šią melagingą informaciją ir propagandą, kuri Rusijos žiniasklaidoje ne tik rusų, bet ir kitomis Europos kalbomis pasirodo kone kasdien, ekspertų grupei siunčia daugiau nei 450 žurnalistų jungiantis tinklas, pilietinės visuomenės organizacijos, akademikai ir valdžios institucijos iš daugiau nei 30 valstybių⁴⁹⁸.

Vis dėlto norint nuodugniau ištirti Europos šalių kovą su propaganda ir daryti apibendrinamąsias išvadas, reikia pažvelgti, kokios konkrečiai poveikio priemonės yra taikomos, kokie to taikymo rezultatai. Todėl reikia aptarti ir nacionalinius įstatymus, kuriuose tai reglamentuojama.

Europos šalių iniciatyvos kovoje su propaganda

Čia pravartu paminėti 2015 m. rugsėjo mėnesį publikuotą Andrejaus G. Richterio straipsnį, kuriame autorius nagrinėja ir lygina penkių Europos valstybių: Lietuvos, Latvijos, Moldovos, Ukrainos ir Didžiosios Britanijos, kurios susiduria su Rusijos skleidžiama propaganda apie įvykius Ukrainoje, teisinį reguliavimą, susijusį su informacijos sklaida, aptaria numatytas poveikio priemones už draudžiamos informacijos sklaidimą ir tų priemonių taikymo praktiką⁴⁹⁹. Todėl reikia apibendrintai aptarti minėtų penkių šalių, įtraukiant ir kitų Baltijos bei Vakarų Europos valstybių, atvejus.

Didžioji Britanija⁵⁰⁰

Didžioji Britanija pasaulyje pasižymi itin aukštais žiniasklaidos kokybės standartais. Tačiau į šią informacijos rinką įžengė Rusijos propagandinis kanalas *RT* (buvęs *Russia Today*) su žinių, pokalbių laidomis bei dokumentiniais filmais. Pradėjęs transliuoti 2006 m., nuo 2014 m. jau transliavo ir specialiai britams skirtas programas. Oficialiai pagrindinis kanalo tikslas įvardytas taip – pateikti naujienas iš kitokios perspektyvos. Vis dėlto kokybiškos žiniasklaidos rinkoje *RT* netruko „pasižymėti“.

Remiantis Didžiosios Britanijos komunikacijos⁵⁰¹ ir Transliavimo aktais⁵⁰², Jungtinės Karalystės jurisdikcijai priklausančių audiovizualinių paslaugų teikėjų veiklą reguliuojantis Komunikacijos biuras (angl. *Ofcom*) nustato transliuojamų programų turinio standartus, tiria šių standartų pažeidimo atvejus, taiko sankcijas, taip pat licencijuoja transliavimo veiklą. 2014 m. kovą, atsižvelgęs į gautus skundus, Komunikacijos biuras atliko kelis tyrimus dėl galimų Rusijos propagandinio kanalo *RT* padarytų nešališkumo normų, kurios įtvirtintos Komunikacijos biuro Transliavimo kodekse ir yra privalomos, pažeidimų. Tyrimai buvo pradėti gavus skundų, kad keliose *RT* žinių laidose buvo

⁴⁹⁸ European External Action Service, „EU vs Disinformation“, <http://eeas.europa.eu/euvsdisinfo/>.

⁴⁹⁹ Richter, A. G., „Legal Response to Propaganda broadcasts Related to Crisis in and Around Ukraine, 2014–2015“, *International Journal of Communication*, 2015, p. 9, <http://www.osce.org/fom/187936?download=true>.

⁵⁰⁰ Ten pat, p. 9–10.

⁵⁰¹ United Kingdom Government, *Communications Act 2003*, http://www.legislation.gov.uk/ukpga/2003/21/pdfs/ukpga_20030021_en.pdf.

⁵⁰² United Kingdom Government, *Broadcasting Act 1998*, http://www.legislation.gov.uk/ukpga/1996/55/pdfs/ukpga_19960055_en.pdf.

tendencingai ir šališkai skleidžiama informacija apie įvykius Ukrainoje⁵⁰³.

Nors tyrimo ataskaitoje Komunikacijos biuras tai pat atkreipė dėmesį, kad transliuotojas žinių laidose neprivalo pateikti alternatyvios nuomonės visais klausimais (tai taikoma ir žinioms, kai šios pateikiamos iš konkrečios valstybės perspektyvos, kaip kad šiuo atveju iš Rusijos), tačiau visose žinių laidose pateikiama informacija turi būti nešališka, tiksli ir teisinga, t. y. negalima pateikti iškreiptų faktų. O skelbdamas informaciją itin jautriais politikos klausimais, transliuotojas privalo užtikrinti, kad deramai būtų atspindėta kuo didesnė nuomonių įvairovė⁵⁰⁴.

Pabrėždamas nešališkumo reikalavimą, Komunikacijos biuras atsižvelgė į Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 10 straipsnį, kuris kiekvienam garantuoja „laisvę turėti savo nuomonę, valdžios pareigūnų netrukdomam gauti bei skleisti informaciją ir idėjas“⁵⁰⁵. Tačiau, kaip jau minėta aptariant šią konvenciją, transliuotojo saviraiškos laisvė nėra absoliuti, todėl Komunikacijos biuras, vykdydamas savo funkcijas, privalo užtikrinti pusiausvyrą tarp saviraiškos laisvės ir informacijos nešališkumo reikalavimo politinių aktualijų laidose bei siekio apsaugoti visuomenę nuo žalingo ar įžeidžiamo turinio informacijos⁵⁰⁶.

Atlikus tyrimą, buvo konstatuota, kad kanalas *RT* nesilaikė privalomo nešališkumo reikalavimo. Komunikacijos biuras taip pat atkreipė dėmesį, jog tai buvo ketvirtas kartas, kai šis kanalas padarė tokį Komunikacijų kodekso pažeidimą. Kanalo *RT* transliavimo Jungtinėje Karalystėje licencijos turėtojui *TV-Novosti* buvo skirtas įspėjimas, kad jei jis ir toliau nepaisys informacijos nešališkumo reikalavimo, grės sankcijos⁵⁰⁷ (nuo piniginės baudos iki transliuotojo licencijos nutraukimo). Tokių pažeidimų pasitaikė: tai žinių laidos, kuriose klaidingai, šališkai ir tendencingai skleista informacija apie įvykius Ukrainoje ir Sirijoje, taip pat rodytas dokumentinis filmas apie „Ukrainos pabėgėlius“, kuriame taip pat šališkai ir tendencingai nupasakota situacija. Komunikacijų biuras, atlikęs tyrimus, prie kiekvieno iš jų nurodė kanalui *RT* paskelbti apie padarytus Komunikacijų kodekso pažeidimus⁵⁰⁸. Vargu, ar tokia sankcija buvo skausminga *RT* kanalui, nors jo atstovai ir išreiškė nusivylimą tokiu sprendimu.

Latvija⁵⁰⁹

Šalies Baudžiamajame įstatyme numatyta, kad asmuo, kuris viešai kursto karą, agresiją ar karinį konfliktą, baudžiamas laisvės atėmimu iki 8 metų⁵¹⁰. Be to, remiantis Elektroninės žiniasklaidos įstaty-

⁵⁰³ Ofcom, *Ofcom Broadcast Bulletin*, no. 266, 2014-11-10, p. 5, <http://stakeholders.ofcom.org.uk/binaries/enforcement/broadcast-bulletins/obb266/obb266.pdf>.

⁵⁰⁴ Ten pat, p. 43.

⁵⁰⁵ Europos Žmogaus Teisių Teismas, *Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija*.

⁵⁰⁶ Ofcom, *Ofcom Broadcast Bulletin*, no 266, p. 22.

⁵⁰⁷ Ten pat, p. 43–44.

⁵⁰⁸ Ofcom, *Ofcom Broadcast Bulletin*, no. 288, 2015-09-21., p. 5–21, 22–48, 49–60, http://stakeholders.ofcom.org.uk/binaries/enforcement/broadcast-bulletins/obb288/Issue_288.pdf.

⁵⁰⁹ Richter, p. 6–8.

⁵¹⁰ *The Criminal Law of the Republic of Latvia*, 77 straipsnis, www.vvc.gov.lv/export/sites/default/docs/LRTA/Likumi/The_Criminal_Law.doc.

mu, audiovizualinėmis priemonėmis transliuojamos programos ir laidos neturi kurstyti neapykantos ir diskriminacijos, karo ar karinio konflikto⁵¹¹. Įstatymas įpareigoja žiniasklaidos priemones užtikrinti, kad būtų skelbiama tik teisinga ir nešališka informacija, faktai ir įvykiai, skatinti keistis nuomonėmis ir laikytis visiems priimtinių žurnalistinės etikos principų⁵¹². Nacionalinis audiovizualinio sektoriaus reguliuotojas – Nacionalinė elektroninės žiniasklaidos taryba – privalo užtikrinti programų iš kitų šalių priėmimo ir retransliavimo laisvę, jei jos nepažeidžia minėto įstatymo nuostatų. Priešingu atveju taryba gali taikyti sankcijas – skirti piniginę baudą, laikinai sustabdyti arba panaikinti transliavimo ar retransliavimo licenciją. Tarybos sprendimų dėl laikino licencijos sustabdymo ar panaikinimo (kitaip nei, pavyzdžiui, Lietuvoje) teismas netvirtina.

Be to, siekiant nustatyti visų retransliavimu užsiimančių asmenų atsakomybę už nacionalinių įstatymų laikymąsi, buvo priimtos Elektroninės žiniasklaidos įstatymo pataisos, kuriose retransliavimo samprata patikslinta taip, kad apimtų ir veiklą, skirtą priimti transliuojamas baigtas radijo ir (ar) televizijos programas ar atskiras programas ir tuo pačiu metu jas perduoti palydovinio ryšio tinklais, ne vien, pavyzdžiui, kabelinio ryšio tinklu. Tai reiškia, kad asmenims, užsiimantiems retransliavimo veikla palydovinio ryšio tinklais, keliami tokia pat atsakomybė kaip ir visiems kitiems retransliuotojams⁵¹³.

Kalbant apie įstatymų pažeidimus ir taikytinas sankcijas, galima išskirti keletą atvejų. 2014 m. Nacionalinė elektroninės žiniasklaidos taryba gavo skundų, kad keliose laidose, kurios buvo rodomos per rusiškus televizijos kanalus, kurstytas karas ir karinis konfliktas, neapykanta ir klaidinga informacija, kelianti grėsmę Latvijos teritoriniam vientisumui⁵¹⁴. Atlikusi tyrimą, taryba nustatė, kad televizijos kanalas *Rossija RTR* žinių ir kitose laidose skleisdamas tendencingą ir vienpusišką, t. y. atspindinčią tik dabartinės Rusijos vadovybės poziciją, informaciją apie situaciją Ukrainoje ir manipuliudamas visuomenės nuomone siekiant karinės agresijos palaikymo pažeidė Elektroninės žiniasklaidos įstatymą ir 3 mėnesiams sustabdė jo retransliavimą⁵¹⁵.

Priimdama tokį sprendimą, taryba atsižvelgė į precedentą Lietuvoje, kai Lietuvos radijo ir televizijos komisija už tokio pobūdžio įstatymų pažeidimus buvo 3 mėnesiams sustabdžiusi rusiško propagandinio kanalo *RTR Planeta*, kurio programų turinys yra toks pat kaip *Rossija RTR*, retransliavimą. Be to, pažymėtina, kad tokia sankcija priimta dėl įstatymų pažeidimų žinių laidose, tačiau

⁵¹¹ *Electronic Mass Media Law of the Republic of Latvia*, 26 straipsnio 3 ir 4 punktai, http://www.vvc.gov.lv/export/sites/default/docs/LRTA/Likumi/Electronic_Mass_Media_Law.doc.

⁵¹² Ten pat, 24 straipsnio 4 dalis. Bendrieji žurnalistinės etikos principai – tai nepriklausomybė, objektyvumas, nešališkumas, atsakingumas. Šie principai nėra konkrečiai įtvirtinti kokiame nors teisės akte, tačiau atsispindi Latvijos žurnalistų sąjungos etikos kodekse (plačiau: <https://accountablejournalism.org/ethics-codes/Latvia-Ethics>).

⁵¹³ Andersone, I., „IRIS Legal Observations of the European Audiovisual Observatory, Latvia: Amendments adopted to the Electronic Mass Media Law“, *IRIS*, no 3:1/24, 2016, <http://merlin.obs.coe.int/iris/2016/3/article24.en.html>.

⁵¹⁴ Andersone, I., „IRIS Legal Observations of the European Audiovisual Observatory, Latvia: The National Electronic Mass Media Council explores legal options to limit certain retransmissions“, *IRIS*, no. 5:1/25, 2014, <http://merlin.obs.coe.int/article.php?id=14657>.

⁵¹⁵ NEPLP, „Country Report – Latvia“, 2014, <http://www.neplpadome.lv/en/home/news/country-report-%E2%80%93-latvia-may-2014.html>.

taikyta visam televizijos kanalui. Toks sprendimas priimtas dėl to, kad retransliuotojai neturi praktinių galimybių išjungti atskiras programų dalis⁵¹⁶.

Nacionalinė elektroninės žiniasklaidos taryba taip pat atkreipė dėmesį, kad nors transliacijos sustabdymas pažeidė kanalo *Rossija RTR* saviraiškos laisvę į retransliavimą, vien tai, kad esi Rusijos valstybinės televizijos ir radijo kompanijos VGTRK kuriamos produkcijos platintojas, negarantuoja absoliučios saviraiškos laisvės. Šiuo atveju viešasis interesas apsaugoti visuomenę nuo propagandos, kuria skleidžiama neobjektyvi ir tendencinga informacija, kurstomas karas ar karinis konfliktas, etninė ir tautinė nesantaika, nusveria transliuotojo saviraiškos laisvės apribojimus. Taryba pabrėžė, kad pagal Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių konvencijos 10 straipsnio 2 dalį saviraiškos laisvė yra susijusi su pareigomis ir atsakomybe⁵¹⁷. Todėl sprendimas 3 mėnesiams sustabdyti televizijos kanalo retransliavimą buvo teisėtas, pagrįstas ir proporcingas padarytam teisės aktų pažeidimui.

Antrąkart sankcijos kanalui *Rossija RTR* uždėtos 2016 m. balandžio mėn. Nacionalinė elektroninės žiniasklaidos taryba, nustačiusi šiurkščių Elektroninės žiniasklaidos įstatymo ir Audiovizualinių žiniasklaidos paslaugų direktyvos pažeidimų, 6 mėnesiams sustabdė kanalo retransliavimą. *Rossija RTR* žinių laidose sąmoningai buvo skelbiama melaginga informacija apie situaciją Ukrainoje, šiurkščiai pažeidžiant žurnalistinės etikos principus, taip pat kurstoma etninė nesantaika, tendencingai teigiant, kad Latvijoje neva dažni etniniai konfliktai tarp rusų ir latvių, kuriuos kursto pati Latvija⁵¹⁸.

2014 m. už pakartotinius minėto įstatymo pažeidimus nubaustas ir Latvijoje įregistruotas *Pir-masis Baltijos kanalas*. Nacionalinė elektroninės žiniasklaidos taryba nustačiusi, kad šio kanalo retransliuotoje naujienų laidoje „Laikas“ buvo skelbiama neobjektyvi ir šališka informacija apie įvykius Ukrainoje, skyrė 3600 eurų baudą⁵¹⁹. Už vienašališkos ir neobjektyvios informacijos apie situaciją Ukrainoje skleidimą 700 eurų bauda skirta ir regioninei radijo stočiai „Avtoradi v Rezekne“⁵²⁰.

2016 m. Latvijoje buvo uždarytas Rusijos agentūros „Sputnik“ propagandinis vietos tinklalapis *sputniknews.lv*, randamas naudojant domeną „.lv“. Latvijos universiteto Matematikos ir informatikos institutas, domeno „.lv“ administratorius, tokį sprendimą priėmė, kai gavo Latvijos užsienio reikalų ministerijos laišką, kuriame atkreiptas dėmesys, kad „Sputnik“ šališkai nušviečia įvykius Ukrainoje ir nuolat neigia šios šalies teritorinį vientisumą. Taip pat pažymėta, jog „Sputnik“ vadovas Dmitrijus Kiseliovas yra įtrauktas į asmenų, kuriems ES skiria sankcijas, sąrašą⁵²¹. Tačiau tinklalapis savo veiklą atnaujino per domeną „.com“.

⁵¹⁶ Ten pat.

⁵¹⁷ Ten pat.

⁵¹⁸ NEPLP, „NEPLP restricts rebroadcasting and distribution of Rossiya RTR in Latvia for six months“, 2016-04-19, <http://neplpadome.lv/en/home/news/neplp-restricts-rebroadcasting-and-distribution-of-rossiya-rtr-in-latvia-for-six-months.html>.

⁵¹⁹ NEPLP, „Country Report – Latvia“, 2014.

⁵²⁰ BNS, „Rusijos televizijos Baltijos pirmajam kanalui skirta 3600 eurų bauda už Ukrainos įvykių pateikimą“, 2014-10-23d., <http://www.15min.lt/naujiena/aktualu/pasaulis/rusijos-televizijos-baltijos-pirmajam-kanalui-skirta-3600-euru-bauda-uz-ukrainos-ivykiu-pateikima-57-461971>.

⁵²¹ BNS, „Latvija sustabdė rusiškos propagandinės svetainės „Sputnik“ veiklą“, 2016-03-30, <http://www.lrt.lt/naujienos/pasaulyje/3/131976>.

Neskaitant įvairių sankcijų, Latvijoje dėmesys skiriamas ir alternatyvių informacijos šaltinių stiprinimui, siekiant sumažinti šalies gyventojų priklausomybę nuo propagandinio Rusijos informacinio lauko – padidinta programos *Latvijos radijas* programos rusų ir kitomis tautinių mažumų kalbomis *LR4* transliacijos aprėptis rytinėje Latgalos regiono dalyje, skirta lėšų (2014 m. kovo–gegužės mėn. 682 399 eurai) pagerinti programų rusų kalba *LR4*, *LTV7* (rytinių naujienų ir sekmadienių analitinių laidų) ir *LSM.lv* (bendras Latvijos radijo ir Latvijos televizijos internetinis naujienų portalas) turinio kokybę⁵²². *Latvijos televizija* netrukus šalyje turi pradėti transliuoti naują programą rusų kalba *LTV3*⁵²³, Nacionalinė elektroninės žiniasklaidos taryba yra patvirtinusi žiniasklaidos priemonių Latgalos regione programą, kuria siekiama sustiprinti informacinius ryšius tarp rytinės Latgalos dalies ir kitų Latvijos regionų bei užtikrinti, kad vietos gyventojai gautų aktualią informaciją apie įvykius Latvijoje ir pasaulyje⁵²⁴. Tam Latgalos regione, Rēzeknės mieste įkurta bendra *Latvijos radijo* ir *Latvijos televizijos* multimedijos studija⁵²⁵, jos veiklai šiemet skirta 155 tūkst. eurų. Dar 142 tūkst. eurų bus skirta parengti regioninių ir vietinių radijo ir televizijos programų turinį⁵²⁶.

Kalbant apie šių priemonių efektyvumą, jį galima įvertinti remiantis kaštų ir naudos santykiu. Tai priklauso nuo transliuojamų programų kokybės ir jų žiūrimumo tikslinėje auditorijoje. Jei dalį *Latvijos televizijos* rusakalbės auditorijos atitraukia tokie retransliuojami rusiški kanalai kaip *Pirmasis kanalas* ir kt., tai *Latvijos radijo* programa rusų kalba *LR4* pagal populiarumą visada užima pirmą vietą. 2016 m. žiemą bendrame radijo stočių reitinge *LR4* priklausė 5,7 proc. visų radijo klausytojų, ji užėmė penktą vietą, taip nusileisdama tokioms latvių kalba transliuojančioms stotims kaip *LR2*, *Radio Skonto*, *LR1* ir *Radio SWH*. Padidinta transliacijos aprėptis, išplėstas programų spektras, pagerinta turinio kokybė turėjo teigiamą įtaką didinant tinklinę klausytojų auditoriją. Jei 2014 m. žiemą *LR4* auditorijos dalis siekė 6,7 proc., o po pusės metų sumažėjo iki 4,2 proc., tai 2015 m. žiemą buvo padidėjusi iki 7 proc. Tiesa, nors dabar auditorijos dalis yra sumažėjusi, kaip minėta, *LR4* vis dar yra populiariausia radijo programa rusų kalba. Vis dėlto daugiau teigiamų pokyčių siejama su 2016 m. liepos 12 d. pradėjusia veikti multimedijos studija Rēzeknėje, kuri leis vizualizuoti radijo laidų turinį⁵²⁷.

O *Latvijos televizijos* programos rusų kalba *LTV7* žiūrimumas nekinta – sudaro apie 2–3 proc. auditorijos pagal žiūrėtą laiką. Naujos laidos sudomino tik labai nedidelę žiūrovų dalį. Rusiškų kanalų žiūrimumas ne ką sumažėjo – *REN TV Baltic* sudaro 3 proc., *Pirmojo Baltijos kanalo* – 8,5–9 proc., TV kanalo *Rossija RTR* laidas retransliuojančio *RTR Planeta* – 7–7,5 proc. auditorijos pagal žiūrėtą laiką.

⁵²² NEPLP, „Country report – Latvia“, 2014.

⁵²³ „Latvijos televizijos“ programą rusų kalba „LTV3“ parengė bendradarbiaujant su Estija, kurios nacionalinis transliuotojas pradėjo transliuoti kanalą rusų kalba „ETV+“.

⁵²⁴ NEPLP, „Country Report – Latvia“, March 2015, <http://neplpadome.lv/en/home/news/country-reports/country-report-latvia-march-2015.html>.

⁵²⁵ NEPLP, „Country Report – Latvia“, September 2015, <http://neplpadome.lv/en/home/news/country-report-latvia-september-2015.html>.

⁵²⁶ NEPLP, „Country Report – Latvia“, May 2016, <http://neplpadome.lv/en/home/news/country-report-latvia-may-2016.html>.

⁵²⁷ Denisa-Liepniece, S., „Thend Case of Latvia, an EU Member State at the Border With Russia“, *Resisting Foreign State Propaganda in the New Information Environment: the case of the EU, Russia, and the Eastern Partnership countries*, 2016, p. 275–278, http://bsf-latvija.lv/wp-content/uploads/2016/09/Propoganda_colour.pdf, 2016-10-02.

Antrąjį 2015 m. pusmetį *NTV Mir Baltic* žiūrimumas siekė apie 8 proc. auditorijos pagal žiūrėtą laiką, o pirmąjį 2016 m. ketvirtį – 6,5–7,5 proc⁵²⁸. Tačiau tokio laikotarpio duomenų neužtenka, kad būtų galima daryti išvadas apie kokius nors tendencijos pokyčius. Taigi akivaizdu, kad nors dirbama tinkama kryptimi, būtina toliau kreipti dėmesį į *LTV7* turinio kokybės gerinimą, naujų laidų formatų rengimą, žiniasklaidos raštingumo dindinimą⁵²⁹.

Čia privalu pažymėti, kad didinant žiniasklaidos raštingumą svarbi 2015 m. lapkričio mėn. Rygoje įkurto Baltijos žurnalistinio raštingumo centro⁵³⁰ veikla. Šis centras atlieka įvairius žiniasklaidos tyrimus, organizuoja mokymus rusų žurnalistams, kurie nori tobulinti savo profesinius įgūdžius ir metodus. Centras taip pat veikia kaip platforma, skirta profesiniam žiniasklaidos atstovų dialogui, dalijimuisi patirtimi. Ir pirmiausia tai yra orientuota į rusakalbę žiniasklaidą, laidas Baltijos ir Rytų partnerystės šalyse rusų kalba rengiančius žurnalistus⁵³¹.

Be to, Latvija, siekdama tautinės mažumas labiau integruoti į valstybės gyvenimą, skatina vartoti valstybinę kalbą tautinėse bendrijose – šalyje nustatytas reikalavimas transliuojamose ir retransliuojamose laidose užsienio kalba rodyti latvių kalbos subtitrus.

Estija

Estijoje retransliuojami tarp rusakalbių gyventojų populiarūs rusiški televizijos kanalai: *Rossija RTR*, *NTV Mir*, *Pirmasis kanalas*, *REN-TV* ir *Pirmasis Baltijos kanalas*. Tačiau reaguodama į skleidžiamą priešišką propagandą ir dezinformaciją apie situaciją Ukrainoje, Estijos narystę ES, NATO, šalies vykdomą politiką, Estija prioritetą teikia alternatyviems informacijos šaltiniams ir palaiko juos – 2015 m. rugsėjo 28 d. Estijos nacionalinė televizijos ir radijo korporacija (est. *Eesti Rahvusringhääling (ERR)*) pradėjo transliuoti TV kanalą rusų kalba *ETV+*. Tokiu poelgiu siekta sumažinti rusakalbių gyventojų priklausomybę nuo propagandinių Rusijos kanalų ir, rengiant originalias laidas, nešališkai informuoti apie politinius, socialinius, ekonominius ar kultūrinius procesus šalyje. Kanalas transliuojamas per kabelinę televiziją ir internetu, transliuojamo kanalo veiklai Estijos vyriausybė skiria apie 4 mln. eurų per metus, tačiau nedaro jokios įtakos transliuojamų programų turiniui⁵³². Taip pat transliuojama radijo rusų kalba programa *RADIO 4*.

⁵²⁸ TNS Latvia, <http://tns.lv/?lang=en>.

⁵²⁹ Denisa-Liepniece, p. 272–274.

⁵³⁰ Baltijos žurnalistinio raštingumo centras – nepriklausoma ne pelno siekianti organizacija, kurią sudaro narių iš Lietuvos, Latvijos ir Estijos. Centro steigėjai yra Baltijos šalių nacionaliniai transliuotojai, Estijos leidėjų asociacija, Lietuvos interneto žiniasklaidos asociacija, Lietuvos žurnalistikos centras, Baltijos tiriamosios žurnalistikos centras *RE:Baltica*, Latvijos žurnalistų asociacija, Latvijos transliuotojų asociacija, Rygos Stradinio universitetas, Talino Baltijos filmo, žiniasklaidos, menų ir komunikacijos mokykla ir Stokholmo aukštoji ekonomikos mokykla Rygoje. Centrą finansuoja Šiaurės ministrų taryba, Danijos kultūros institutas ir Latvijos užsienio reikalų ministerija.

⁵³¹ Zundert, S., „Strengthening a Pluralistic Media and Information Environment Through Journalism Training, Media Literacy, and Knowledge-sharing across Estonia, Latvia, Lithuania, the EU Eastern Partnership and Beyond: the Baltic Centre for Media Excellence“, *Resisting Foreign State Propaganda in the New Information Environment: the case of the EU, Russia, and the Eastern Partnership countries*, 2016, p. 108–111.

⁵³² Dougherty, J., Kaljurand, R., „Estonia’s “Virtual Russian World”: The Influence of Russian Media on Estonia’s Russian Speakers“, *International Centre for Defense and Security*, 2015, p. 4–5, 12–14, http://www.icds.ee/fileadmin/media/icds.ee/failid/Jill_Dougherty_Riina_Kaljurand_-_Estonia_s_Virtual_Russian_World_.pdf.

2015 m. rugsėjo 28 d. – 2016 m. televizijos auditorijos tyrimų duomenys rodo, *ETV+* kanalo žiūrimumas Estijos rusakalbių žmonių grupėje nuolat augo ir 2016 m. gegužės mėn. siekė 17 proc. vidutinio per savaitę pasiekiamo rezultato. Kanalą *ETV+* kiekvieną savaitę žiūri taip pat apie 10 proc. estų, o pagal žiūrėtą laiką kanalo žiūrimumas buvo 1,5 proc. rusakalbės auditorijos ir 0,4 proc. estų tautybės žiūrovų. Tai reiškia, kad *ETV+* pritraukia abiejų bendruomenių žiūrovų, tačiau rusakalbė auditorija yra santykinai didesnė. Be to, minėtu laikotarpiu sumažėjo bendra penkių pagrindinių Rusijos televizijos kanalų – *Rossija RTR*, *NTV Mir*, *Pirmasis kanalas*, *REN-TV*, *Pirmasis Baltijos kanalas* – auditorijos dalis (nuo 57 proc. 2014–2015 m. TV sezoną iki 52 proc. 2016 m. gegužės mėn)⁵³³. Taigi, nors *ETV+* žiūrimumas nėra labai didelis, tačiau šio kanalo transliacija lėmė teigiamų pokyčių – jis rado savo auditoriją. Beje, ir pačių ERR atstovų teigimu, *ETV+* tikslas nėra reitingai. Tai ilgalaikis projektas, kuriuo siekiama ugdyti visuomenės sąmoningumą ir padėti atskirti melagingą informaciją⁵³⁴. Taigi tai reiškia, kad tokia kovos su propaganda ir dezinformacija priemonė yra efektyvi.

Lygiagrečiai Estija skatina ir valstybinės kalbos vartojimą – žinių laidos ir tiesioginės transliacijos be vertimo į estų kalbą negali sudaryti daugiau kaip 10 proc. visų laidų. Kitaip tariant, 90 proc. tokių laidų turi būti transliuojamos estų kalba.

Tiesa, Estija, siekdama apsaugoti savo informacinę erdvę ir su ja tiesiogiai susijusius nacionalinio saugumo interesus, ėmėsi ir būtinų informacijos laisvę ribojančių priemonių – 2014 m. audiovizualinio sektoriaus reguliuotojas, Estijos techninės priežiūros institucija, atsisakė išduoti transliavimo radijo dažniais licenciją Rusijos propagandiniam televizijos kanalui „Sputnik“.

Moldova⁵³⁵

Kalbant apie teisinį reguliavimą Moldovoje, susijusį su informacijos sklaida, pirmiausia pažymėtina, kad Moldovos Konstitucija garantuoja nuomonių ir saviraiškos laisvę, taip pat, reiškiant nuomonę ar skleidžiant informaciją, draudžia kurstyti maištą, karinę agresiją, tautinę, rasinę ar religinę neapykantą, diskriminaciją, skatinti teritorinį separatizmą, visuomenės smurtavimą ar kitaip kėsintis į konstitucinę santvarką⁵³⁶. Baudžiamasis šalies kodeksas numato, kad tas, kas skleidžia karo propagandą arba žodžiu, raštu, per radiją, televiziją, kiną ar kitomis priemonėmis ragina pradėti karą, bus baudžiamas bauda iki 10000 lėjų (450 Eur) tradicinių vienetų arba laisvės atėmimu iki 6 metų⁵³⁷.

Remiantis Moldovos Audiovizualiniu kodeksu, tam, kad naujienų laidose būtų užtikrinti socialinės ir politinės pusiausvyros, nešališkumo bei objektyvumo principai, transliuotojai privalo pasirū-

⁵³³ Joesaar, A., „Trend Breaker: The impact of the launch of Russian-language television channel ETV+ on Estonian Public Broadcasting's viewing trends“, *Resisting Foreign State Propaganda in the New Information Environment: the case of the EU, Russia, and the Eastern Partnership countries*, 2016, p. 139–140, http://bsf-latvija.lv/wp-content/uploads/2016/09/Propoganda_colour.pdf.

⁵³⁴ BNS/TBT Staff, „New Russian channel ETV+ most popular with ethnic Estonians“, *The Baltic Times*, 2015-10-10, http://www.baltictimes.com/new_russian_channel_etv_most_popular_with_ethnic_estonians/.

⁵³⁵ Andrei G. Richter, p. 8–9.

⁵³⁶ *Constitution of the Republic of Moldova*, 32 straipsnio 2 dalis, <http://www.presedinte.md/titulul2>.

⁵³⁷ *The Criminal Code of the Republic of Moldova*, 140 straipsnio 1 dalis, <http://www.legislationline.org/documents/section/criminal-codes/country/14>.

pinti, kad: a) pateikiama informacija būtų tiksli; b) tikrovės suvokimas nebūtų iškreiptas redaguojant informaciją, komentarus, formuluotes ar antraštes; c) naujienų laidos, kuriose kalbama apie įvairias konfliktines situacijas, būtų paremtos keliais informacijos šaltiniais⁵³⁸.

Kodeksas užtikrina teisę į visapusišką, objektyvią ir teisingą informaciją. Taip pat numatyta, kad nacionalinis reguliuotojas – Audiovizualinio koordinavimo taryba – prižiūri ir koordinuoja audiovizualinę veiklą, teismai užtikrina minėtos teisės apsaugą, o transliuotojai privalo garantuoti, kad visuomenė būtų objektyviai informuota ir laisvai formuotųsi nuomone⁵³⁹. Už įstatymų pažeidimus gali būti skirtas viešas įspėjimas, piniginė bauda, laikinai sustabdyta ar panaikinta transliuotojo licencija⁵⁴⁰.

2014 m. Audiovizualinio koordinavimo taryba gavo nevyriausybines organizacijos „Apollo“ skundą dėl politinės pusiausvyros, nešališkumo, objektyvumo principų nesilaikymo kanalo *REN-Moldova TV* naujienų laidose. Kanalas priklauso kompanijai „Teleproiect, SRL“, kuri Moldovoje retransliuoja Rusijos kanalą *REN-TV*.

Skunde rašoma, kad kanalo *REN-Moldova TV* naujienų laidoje „Laisvalaikis“ buvo pateikta klaidinga informacija ir iškreipti faktai apie įvykius Ukrainoje, perteiktas tik Donbaso regiono separatistų požiūris. Skunde taip pat atkreiptas dėmesys į anksčiau Tarybos nustatytus Audiovizualinio kodekso pažeidimus. Atsižvelgdama į tai ir atlikusi tyrimą, Audiovizualinio koordinavimo taryba 72 valandoms sustabdė kanalo „Teleproiect, SRL“ transliavimo licenciją. Transliuotojas dėl minėto sprendimo buvo pateikęs apeliacinį skundą, tačiau taryba paliko galioti ankstesnį sprendimą. Tada „Teleproiect, SRL“ kreipėsi į teismą. Kišiniovo centrinės apygardos teismas, priėmęs nagrinėti skundą, tarybos sprendimą laikinai padarė negaliojantį⁵⁴¹. Kai Audiovizualinio koordinavimo taryba 2016 m. kovo 27 d. nustatė, kad sausio mėn. laidoje „Karinė paslaptis“ buvo paskleista klaidinga informacija apie politinę Moldovos situaciją, šio kanalo transliacija buvo sustabdyta 72 valandoms⁵⁴².

Už tokius pačius pažeidimus 2014 m. sankcijos skirtos ir rusiškam televizijos kanalui „Russia 24“ – 6 mėnesiams sustabdytas šio kanalo retransliavimas⁵⁴³. Kitiems Moldovos televizijos kanalams, retransliuojantiems rusiškus kanalus, per kuriuos rodomose laidose nuolat buvo iškreipiami faktai ir manipuluojama visuomenės nuomone tendencingai ir vienpusiškai nušviečiant įvykius Ukrainoje, už Audiovizualinio kodekso pažeidimus buvo skirtos piniginės baudos po 5400 lėjų (243 Eur). Taip

⁵³⁸ *Audiovisual Code of the Republic of Moldova* (The Official Monitor no. 131 of 18.08.2006, art. 679), 7 straipsnio 4 dalis, http://www.apel.md/public/upload/en_audiovisual_code.pdf.

⁵³⁹ Ten pat, 10 straipsnio 2 ir 5 dalys.

⁵⁴⁰ Ten pat, 38 straipsnio 1 dalis.

⁵⁴¹ Richter, A., „IRIS Legal Observations of the European Audiovisual Observatory, Moldova: Sanctions against Russian broadcasts“, *IRIS*, no. 5:1/24, 2015, <http://merlin.obs.coe.int/iris/2015/5/article24.en.html>.

⁵⁴² Media Azi, „Ren TV Moldova“ penalised again for the „Dissemination of false Information“, 2016-03-30, <http://media-azi.md/en/stiri/%E2%80%9Eren-tv-moldova%E2%80%9D-penalised-again-%E2%80%9Edissemination-false-information%E2%80%9D>.

⁵⁴³ Ten pat.

nubaustas kanalas *Prime*, retransliuojantis Rusijos *Pirmąjį kanalą*, *TV7*, retransliuojantis *NTV* ir *RTR Moldova*, kuris retransliuoja kanalą *Rossija 1*⁵⁴⁴.

2015 m. Audiovizualinio koordinavimo taryba, nustačiusi tokius pačius kodekso pažeidimus, visiems minėtiems televizijos kanalams skyrė baudas iki 5800 lėjų (261 Eur). Taip pat nustačius Moldovos Konstitucijos pažeidimus, kurie padaryti skleidžiant tautinę neapykantą kurstančią informaciją, buvo uždraustas rusiško kanalo *Rossija 24* retransliavimas⁵⁴⁵.

Ukraina⁵⁴⁶

Pastaruosius dvejus metus Ukraina yra tapusi įvairių propagandos technikų laboratorija, savotiška bandymų aikšte, tad bandymai pažaboti propagandą šioje šalyje reikalauja išskirtinio dėmesio. Remiantis Ukrainos Konstitucija, žodžio ir saviraiškos laisvė gali būti ribojama įstatymo, kai tai būtina nacionaliniam saugumui, teritoriniam vientisumui ar viešajai tvarkai užtikrinti, taip pat užkirsti kelią neramumams ar nusikaltimui⁵⁴⁷. Be to, baudžiamasis šalies kodeksas numato, kad bet kuris asmuo, kuris viešai kursto karą ar ginkluotą konfliktą, baudžiamas laisvės atėmimu iki 3 metų⁵⁴⁸. Paminėtinas ir Informacijos įstatymas, pagal kurį teisė skleisti informaciją „neturi būti naudojama raginant keisti konstitucinę santvarką, užginčyti teritorinį Ukrainos vientisumą, skleisti karinę propagandą, kurstyti smurtą, žiaurumą, rasinę, tautinę, religinę neapykantą, organizuoti teroristinius išpuolius, kėsintis į žmogaus teises ir laisvę“⁵⁴⁹. Televizijos ir radijo transliavimo įstatymas draudžia rodyti laidas, kuriose skleidžiama informacija, kurstanti karą, agresiją ar diskriminaciją dėl religijos, ideologijos, tautybės, rasės, sveikatos, turtinės ar socialinės padėties. Už šio įstatymo pažeidimus nacionalinis audiovizualinio sektoriaus reguliuotojas – Nacionalinė televizijos ir radijo transliavimo taryba – taiko tokias sankcijas: įspėjimą, piniginę baudą, kreipimąsi į teismą dėl transliavimo licencijos panaikinimo⁵⁵⁰. Galimybė laikinai sustabdyti licenciją, kaip kad kitose šalyse, nėra įtvirtinta.

Kalbant apie Ukrainos kovą su Rusijos propaganda, 2014 m. vasario mėn., kai buvo suformuota laikinoji Ukrainos vyriausybė, Ukrainos nacionalinio saugumo ir gynybos taryba, kuri yra Prezidento patariamoji institucija, kreipėsi į Nacionalinę televizijos ir radijo transliavimo tarybą ir prašė imtis priemonių bei apsaugoti nuo kabelinės televizijos tinklais retransliuojamos Rusijos propagandos, nukreiptos prieš Maidano revoliuciją. Reaguodama į tai, taryba atkreipė dėmesį į keliamą grėsmę

⁵⁴⁴ Infotag, „Moldovan media watchdog punishes all TV channels retransmitting Russian information programs“, 2014-10-07, <http://www.infotag.md/finances-en/194071/>.

⁵⁴⁵ Media Azi.

⁵⁴⁶ Andrei G. Richter, p. 10–13.

⁵⁴⁷ *Constitution of Ukraine*, 34 straipsnio 3 dalis., www.kmu.gov.ua/document/110977042/Constitution_eng.doc.

⁵⁴⁸ *Criminal Code of Ukraine*, 436 straipsnis, https://www.unodc.org/tldb/pdf/Criminal%20Code%20of%20Ukraine_31.05.2007_ENG_text.pdf.

⁵⁴⁹ *Law of Ukraine on Information*, 46 straipsnio 1 dalis, <http://www.wipo.int/edocs/lexdocs/laws/en/ua/ua032en.pdf>, 2016-06-19.

⁵⁵⁰ *The Law of Ukraine on Television and radio Broadcasting* (The Official Journal of the Verkhovna Rada (OJVR), 1994, No 10, p. 43), 72 straipsnio 6n dalis, <http://www.wipo.int/edocs/lexdocs/laws/en/ua/ua082en.pdf>.

Ukrainos suverenumui ir paragino kabelinės televizijos operatorius iš savo teikiamų programų paketų laikinai išimti rusiškų naujienų kanalus, kol bus užtikrinta, kad jų programos atitiks Ukrainos įstatymus. Per savaitę savanoriškai tai padarė 347 kabelinės televizijos operatoriai iš 700, kai kurie iš jų rusiškus kanalus perkėlė į „Premium“ paketus. Didžioji dalis operatorių, kurie neįvykdė šio reikalavimo, buvo iš Krymo, Donecko, Luhansko ir Odesos sričių.

Nacionalinė televizijos ir radijo transliavimo taryba iškėlė tris bylas. 2014 m. kovo mėn. taryba į Kijevo apygardos administracinį teismą padavė Rusijos bendrovei „Inter Media Group“ priklausančią kompaniją „Torsat“, kuri Ukrainos teritorijoje retransliuoja šiuos rusiškus kanalus: *Pirmasis kanalas*, *RTR Planeta*, *Rossyia 24* ir *NTV Mir*. Remdamasis ieškiniu teismas įpareigojo „Torsat“ sustabdyti retransliaciją tol, kol byla bus išnagrinėta iš esmės. Ši kompanija paaiškino, kad ji neturi įgaliojimų kontroliuoti kabelinės televizijos operatorių platinamų programų turinį. Savo ruožtu teismas pabrėžė, kad Rusija, priešingai nei Ukraina, nėra ratifikavusi Europos konvencijos dėl televizijos be sienų, kuri įpareigoja transliuotojus užtikrinti, kad žinių laidose būtų pateikiami teisingi faktai bei įvykiai, kad tokios laidos skatintų nuomonės formavimąsi ir kad laidose nebūtų kurstomas smurtas ar neapykanta. Remiantis Televizijos ir radijo transliavimo įstatymu, tokiais atvejais transliuotojai ar retransliuotojai privalo užtikrinti, kad programų turinys atitiks Ukrainos įstatymus⁵⁵¹. Vadinas, ir minėtos konvencijos nuostatas. Tačiau „Torsat“ nepateikė jokių įrodymų, kad bandė užtikrinti, jog programų turinys neprieštarautų įstatymams⁵⁵².

Atsižvelgdama į teismo nutartį laikinai nutraukti minėtų rusiškų kanalų retransliaciją, Nacionalinė televizijos ir radijo transliavimo taryba sustabdė visų kabelinės televizijos operatorių licenciją, tačiau pastarieji toliau juos retransliavo. Tokį elgesį apskundė visi Rusijos transliuotojai ir Rusijos televizijos kanalų asociacija. Apeliacinis administracinis Kijevo teismas, išnagrinėjęs ieškinį atskirose sesijose dviejuose rūmuose, paliko galioti žemesnės instancijos pritaikytą laikiną apsaugos priemonę bei pažymėjo, kad tai yra būtina siekiant užkardyti „valstybės informaciniam saugumui kylančias grėsmes, pasireiškiančias dezinformacijos, kuria kurstoma tautinė nesantaika, raginama pažeisti žmogaus teises ir laisves bei Ukrainos teritorinį vientisumą, skleidimu“⁵⁵³.

Be to, žemesnės instancijos teismas kreipėsi į ekspertų instituciją prie Vidaus reikalų ministerijos, kad ji atliktų „psichologinę ir lingvistinę“ nagrinėjamų televizijos programų ekspertizę, ir tolesnį bylos nagrinėjimą atidėti, kol bus gauta ekspertizės išvada. Ekspertizei pateiktais klausimais, kuriuos parengė Nacionalinė televizijos ir radijo transliavimo taryba ir patvirtino teismas, siekta išsiaiškinti, ar laidose buvo skleidžiama informacija, „kurstanti karą, agresiją“, ar skelbta propaganda ir ar buvo skleidžiama informacija, kuria buvo „propaguojamas išskirtinumas, kurstomas karas, agresija ar diskriminaciją dėl religijos, ideologijos, tautybės, rasės, sveikatos, turtinės ar socialinės padėties“⁵⁵⁴.

⁵⁵¹ *The Law of Ukraine on Television and radio Broadcasting*, 42 straipsnio 2 dalis.

⁵⁵² Andrei G. Richter, p. 11.

⁵⁵³ *Ten pat*, p. 12.

⁵⁵⁴ *Ten pat*.

Šią nutartį apskundė *Pirmasis kanalas* ir Rusijos televizijos kanalų asociacija. Pastaroji reikalavo, kad minėta teismo nutartis būtų panaikinta ir kad žemesnės instancijos teismas bylą išnagrinėtų iš esmės ir neatidėliodamas. O apeliacinis administracinis Kijevo teismas pabrėžė, kad tokia ekspertizė buvo būtina tolesniam administracinės bylos nagrinėjimui. Beje, Rusijos valstybinė televizijos ir radijo kompanija VGTRK, kurianti produkciją rusiškiems kanalams, ir kanalas *NTV* tokį sprendimą mėgino skųsti aukščiausiajam administraciniam Ukrainos teismui, tačiau pastarasis ieškinį atmetė kaip neapgrįstą⁵⁵⁵.

Žemesnės instancijos teismas, gavęs ekspertizės išvadą, atnaujino bylą ir ji nagrinėta toliau. Vis dėlto čia svarbu pažymėti, kad faktas, jog buvo paprašyta atlikti rusiškų televizijos laidų ekspertizę, rodo Rusijos propagandą esant gana rafinuotą, keliančią sunkumų atskirti tai, kas iš tiesų yra priešiška propaganda, o kas vienos šalies įvykių interpretacija, nes Rusija tai pateikia būtent kaip kitokią nuomonę.

Antra byla pradėta 2014 m. liepos mėn. reaguojant į Nacionalinės televizijos ir radijo transliavimo tarybos ieškinį Donecke įsikūrusiam rusiško kanalo *TV Centr* retransliuotojui „Vertikal-TV“, kai šis neatsižvelgė į tarybos raginimą iš savo teikiamų programų paketų išimti rusiškų naujienų ir aktualijų programų, kurių turinys prieštarauja Ukrainos įstatymams. Kijevo apygardos administracinis teismas, nustatęs įstatymų pažeidimus, kurių pagrindas – skleidžiama dezinformacija bei propaganda, ir siekdamas užtikrinti šalies informacinį saugumą, nurodė sustabdyti kanalo retransliavimą, kol byla bus išnagrinėta iš esmės. Šis nutarimas galiojo „Vertikal-TV“ ir kitiems kabelinės televizijos operatoriams, pasirašiusiems sutartis su šiuo retransliuotoju⁵⁵⁶.

Trečia administracinė byla iškelta Nacionalinei televizijos ir radijo transliavimo tarybai pateikus ieškinį transliuotojui „Agenstvo Klas“, Ukrainoje retransliuojančiam Rusijos verslo naujienų kanalą *RBK-TV*. Kijevo apygardos administracinis teismas, pritaręs tarybos kaltinimams, kad skleidžiant dezinformaciją apie Ukrainos ginkluotąsias pajėgas, kurstant karą ir tautinę nesantaiką (o tai kelia grėsmę šalies teritoriniam vientisumui) buvo pažeisti įstatymai, nurodė sustabdyti televizijos kanalo *RBK-TV* retransliavimą, kol byla bus išnagrinėta iš esmės⁵⁵⁷.

Pažymėtina, kad 2015 m. sausio–vasario mėn. Kijevo apygardos administracinis teismas nusprendė visas tris administracines bylas sujungti į vieną ir pratęsti nagrinėjimo iš esmės procesą. Taip pat teismas paprašė atlikti likusių byloje minimų televizijos programų ekspertizę ir vėl atidėjo tolesnį bylos nagrinėjimą, kol bus gauta ekspertų išvada⁵⁵⁸.

2015 m. vasario mėn. Ukrainos Aukščiausioji Rada priėmė kelių Televizijos ir radijo informacinės erdvės apsaugos įstatymo pakeitimų įstatymą, kuris draudžia Ukrainoje platinti audiovizualinę produkciją, keliančią grėsmę šalies nacionaliniam saugumui, ypač tokią, kuria populiarinamos šalies

⁵⁵⁵ Ten pat.

⁵⁵⁶ Ten pat, p. 12–13.

⁵⁵⁷ Ten pat, p. 13.

⁵⁵⁸ Ten pat.

agresorės jėgos struktūros. Už tokio draudimo nepaisymą asmenims yra numatytos atitinkamos sankcijos⁵⁵⁹. Remiantis 2016 m. kovo mėn. duomenimis, Nacionalinei televizijos ir radijo tarybai atlikus kanalų stebėseną ir nustačius, kad kai kurių programų turinys prieštarauja Ukrainos įstatymų ir Europos konvencijos dėl televizijos be sienų nuostatoms, Ukrainoje iš viso buvo uždrausta 13 rusiškų televizijos kanalų⁵⁶⁰.

Negana to, stiprinant informacinį saugumą, 2016 m. kovo mėn. buvo priimtose Ukrainos kinematografijos įstatymo pataisos, kurios draudžia šalyje platinti ir rodyti visus fizinių ar juridinių šalies agresorės asmenų sukurtus filmus bei serialus, kurių premjera įvyko 2014 m. sausio 1 d.⁵⁶¹ Įstatymo pataisomis taip pat draudžiama platinti ir rodyti tokioje šalyje gyvenančių fizinių ar juridinių asmenų filmus ir serialus, kurie sukurti po 1991 m. rugpjūčio 1 d. ir kuriuose populiarinamos tos šalies jėgos struktūros. Šiomis pataisomis Ukrainoje uždrausta daugiau kaip 430 rusiškų filmų ir serialų⁵⁶².

Pažymėtina ir tai, kad, stiprinant kovą su Rusijos propaganda, 2014 m. gruodžio mėn. Ukrainoje buvo įkurta Informacijos politikos ministerija, kurios vienas iš pagrindinių uždavinių – stabdyti su Ukraina susijusios dezinformacijos ir propagandos sklaidą šalyje. Taip pat didelį dėmesį numatyta kreipti į alternatyvių informacijos šaltinių prieinamumą. Šiuo atveju nurodomi tokie ministerijos uždaviniai: teikti paramą nepriklausomai žiniasklaidai, vietinei audiovizualinės produkcijos gamybai ir jos sklaidai užsienyje, apsaugoti žurnalistų ir informacijos gavėjų teises, dalyvauti rengiant mokymų programas komunikacijos specialistams, valstybės tarnautojams organizuoti komunikacijos mokymus⁵⁶³.

Nors Ukrainoje dėl tokios ministerijos įkūrimo būta protestų, kurių kilo dėl nenoro, kad kažkas kontroliuotų informaciją,⁵⁶⁴ kita vertus, tiek įstatymai, tiek tarptautinės konvencijos leidžia imtis priemonių informacijai riboti, kurios leistų apsaugoti informacinę erdvę ir su ja tiesiogiai susijusius nacionalinio saugumo interesus. Galima sutikti, kad toks institucionalizuotas informacinio saugumo užtikrinimo būdas galbūt ir nėra pats geriausias, nes siejasi su vyriausybinio informacinės erdvės valdymu. Informacinį saugumą labiau reikėtų sieti ne su viešosios erdvės valdymu ar kontrole, bet su transliuotojų ir retransliuotojų atsakomybe įstatymams, nacionalinio audiovizualinio sektoriaus reguliuotojo galimybėmis operatyviai reaguoti į skleidžiamą propagandą ir užkirsti tam kelią, taikant galimas efektyvias poveikio priemones (pavyzdžiui, laikinai sustabdyti transliavimo ar retransliavimo

⁵⁵⁹ Verkhovna Rada of Ukraine, „The Verkhovna Rada of Ukraine adopted the Law “On amendments to several laws of Ukraine re protection of informational television and radio space of Ukraine”“, 2015-02-05, <http://rada.gov.ua/en/news/News/News/103249.html>.

⁵⁶⁰ 112.UA News Agency, „Ukraine banned 13 Russian TV channels“, 2016-03-17, <http://112.international/society/ukraine-banned-13-russian-tv-channels-3341.html>.

⁵⁶¹ Верховная Рада Украины, Верховная Рада Украины приняла Закон «О внесении изменений в Закон Украины «О кинематографии»», 2016-03-29, <http://rada.gov.ua/ru/news/Novosty/Soobshchenyya/127213.html>.

⁵⁶² 112.UA News Agency, „State Film Agency: Over 430 Russian films banned in Ukraine“, 2016-03-11, <http://112.international/ukraine-top-news/state-film-agency-over-430-russian-films-banned-in-ukraine-3176.html>.

⁵⁶³ Ministry of Information Policy of Ukraine, <http://mip.gov.ua/en/content/pro-ministerstvo.html>.

⁵⁶⁴ Samoškaitė, E., „Su Kremliaus propaganda kovojanti ukrainietė: aš vis tiek nepritariu dėl rusiškų kanalų“, 2015-01-24, <http://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/su-kremliaus-propaganda-kovojanti-ukrainiete-as-vis-tiek-nepritariu-del-rusisku-kanalu.d?id=66993606>.

licenciją, skirti pinigines baudas, drausti gauti finansinę paramą tam tikrą laikotarpį), t. y. atgrasant. Tačiau vis dėlto reikia neužmiršti sąlygų, kuriomis gyvena Ukraina. Būtent apie Ukrainą Rusija skleidžia daugiausia dezinformacijos ir propagandos, be to, šalis tiesiogiai patiria karinę Rusijos agresiją, pažeidžiamas jos teritorinis vientisumas, o tai, beje, kurstoma vėlgi skleidžiant propagandą, todėl Ukrainos veiksmai, kurių imamasi, yra pagrįsti ir suprantami. Be to, kaip minėta, daug Informacijos politikos ministerijos veiklos kryptį orientuotos ne į informacijos kontrolę ar ribojimą, o į tai, kad būtų pagerintos sąlygos pasiekti nepriklausomus informacijos šalinius.

Be to, pilietinė Ukrainos visuomenė ėmėsi „žiniasklaidos prižiūrėtojo“ vaidmens. Kai Rusija su šia šalimi pradėjo informacinį karą, keli pilietiškai žurnalistai sukūrė internetinį tinklalapį *StopFake.org*, kuriame iš esmės pertvarko Rusijos skleidžiamą dezinformaciją apie įvykius Ukrainoje ir propagandą⁵⁶⁵. Informacija pateikiama aštuoniomis kalbomis: anglų, rusų, prancūzų, ispanų, rumunų, olandų, italų ir baltarusių. 2015 m. finansinę paramą šio projekto veiklai skyrė George'o Soroso įkurtas ir Ukrainoje veikiantis Tarptautinis fondas „Atgimimas“, Nacionalinis demokratijos fondas ir Čekijos Respublikos užsienio reikalų ministerija.

Kitų Vakarų Europos šalių patirtis kovoje su priešiška propaganda

Vokietija, Prancūzija ir Danija taip pat ėmėsi ryžtingų priemonių savo informacinei erdvei apsaugoti. Tačiau tai labiau susiję ne tiek su Rusijos, kiek su kitomis, šioms šalims aktualiomis grėsmėmis. Pavyzdžiui, 2014 m. Vokietijos vidaus reikalų ministerija paskelbė teroristinę organizaciją „Islamo valstybė“ kaip tiesioginę grėsmę šalies konstitucinei santvarkai ir viešajam saugumui ir uždraudė bet kokią su šia organizacija susijusią veiklą. Draudimas apima viešą minėtos organizacijos simbolių rodymą, dalyvavimą demonstracijose, skirtose „Islamo valstybei“, organizacijos leidinių, vaizdo ar garso įrašų kūrimą ir platinimą, taip pat palankumo šiai teroristinei grupei rodymą socialinėse medijose⁵⁶⁶. Pažymėtina, kad Vokietijoje ir kitose Vakarų šalyse „Islamo valstybė“ internetu skleidavo savo propagandą, siekdama užverbuoti naujų kovotojų.

2010 m. Prancūzijos Aukščiausioji audiovizualinė taryba nurodė palydovinės televizijos operatoriui „Eutelsat“ nutraukti Egipto televizijos kanalo *Al-Rahma TV* retransliavimą Prancūzijos teritorijoje. Tokį sprendimą taryba priėmė 2009 m. spalio mėn., kai minėto kanalo programoje nustatė skelbiant smurtą kurstančią antisemitinio turinio informaciją⁵⁶⁷.

Remiantis Prancūzijos komunikacijos laisvės įstatymu, Aukščiausioji audiovizualinė taryba privalo užtikrinti, kad transliuojamose ar retransliuojamose radijo ar televizijos programose nebūtų skelbiama informacija, kuria kurstoma neapykanta ar smurtas dėl rasės, lyties, įsitikinimų, religijos ar tautybės. Informacijos laisvė taip pat gali būti ribojama, jei to reikia siekiant apsaugoti žmogaus

⁵⁶⁵ StopFake.org, „Struggle against fake information about events in Ukraine“, <http://www.stopfake.org/en/news/>.

⁵⁶⁶ Federal Ministry of Interior, „Federal Minister de Maizière bans the terrorist organization Islamic State from acting in Germany“, 2014-09-12, <http://www.bmi.bund.de/SharedDocs/Kurzmeldungen/EN/2014/09/de-maizi%C3%A8re-bans-the-terrorist-organization-islamic-state.html>.

⁵⁶⁷ Newsvine, „French Government Bans Egyptian Al-Rahma TV Based on MEMRI Research“, 2010-04-13, http://kpr37.newsvine.com/_news/2010/04/13/4152765-french-government-bans-egyptian-al-rahma-tv-based-on-memri-research?lite.

teisės ir laisvę, apginti žmogaus orumą, užtikrinti viešąją tvarką ar nacionalinį saugumą⁵⁶⁸.

Dėl terorizmo populiarinimo ir kvietimo prisijungti prie Kurdistano darbininkų partijos 2013 m. Danijos teismas panaikino šioje šalyje įsikūrusio kurdų televizijos kanalo *Roj TV* transliavimo licenciją. Teismas pažymėjo, kad minėtas televizijos kanalas veikė kaip Kurdistano darbininkų partijos idėjų propaguotojas ir kvietė televizijos žiūrovus prisijungti prie šios organizacijos bei dalyvauti jos rengiamuose teroro aktuose⁵⁶⁹.

Dar 2005 m. Danijos radijo ir televizijos taryba nustatė galimus *Roj TV* ryšius su Kurdistano darbininkų partija⁵⁷⁰, o po dvejų metų – kad kanalas skleidė neapykantą ir smurtą kurstančią informaciją. Už tai, kad skleidė terorizmo propagandą, 2012 m. Danijos teismas šiam televizijos kanalui skyrė 2,6 mln. kronų (pagal 2016 m. birželio mėn. 21 d. kursą – apie 350 tūkst. eurų) baudą⁵⁷¹.

Apibendrinant visų aptartų Europos valstybių patirtį kovoje su priešiška propaganda, galima teigti, jog šalys, siekdamos užtikrinti savo informacinės erdvės saugumą, imasi priemonių apriboti informacijos ir saviraiškos laisvę, kaip tai numatyta nacionaliniuose ir tarptautiniuose teisės aktuose. Rusiškų kanalų, per kuriuos rodomose laidose buvo skleidžiama neobjektyvi, tendencinga ir šališka informacija, kurstomas karas ir neapykanta, transliuotojams ir retransliuotojams taikytos įvairios sankcijos – nuo įspėjimų iki retransliavimo licencijų panaikinimo. Didžiojoje Britanijoje buvo apsiribota įspėjimu ir paskelbimu apie padarytus teisės aktų pažeidimus, Latvijoje – vienam televizijos kanalui ir vienai radijo stočiai skirtos piniginės baudos, taip pat du kartus buvo laikinai sustabdyta vieno televizijos kanalo retransliacija, Moldovoje – du kartus trims televizijos kanalams skirtos piniginės baudos, du kartus buvo laikinai sustabdyta dviejų kanalų transliacija, vieno kanalo retransliavimas taip pat buvo laikinai sustabdytas, o vėliau uždraustas, Ukrainoje – uždrausta 13 rusiškų televizijos kanalų, be to, uždrausta per 430 rusiškų filmų ir serialų. Kitos Vakarų Europos šalys, siekdamos užkirsti kelią terorizmo propagandai, smurto ir rasinės neapykantos kurstymui, taip pat uždraudė transliuoti ir retransliuoti televizijos kanalus.

O Estija prioritetą teikia alternatyvių nepriklausomų informacijos šaltinių kaip atsvaros priešiška propagandai ir dezinformacijai stiprinimui. Tam daug dėmesio skiria ir Latvija bei Ukraina. Pastarojoje šalyje šiuo tikslu įkurta Informacijos politikos ministerija.

Vertinant taikomų sankcijų griežtumą ir mastą, akivaizdu, kad tai lemia skleidžiamos propagandos keliamas grėsmės lygis, kuris atitinkamai priklauso nuo propagandos turinio, konteksto,

⁵⁶⁸ Le Service Public de la Diffusion du Droit, „Loi n° 86-1067 du 30 septembre 1986 relative à la liberté de communication (Loi Léotard)“, <https://www.legifrance.gouv.fr/affichTexte.do?cidTexte=LEGITEXT000006068930&dateTexte=20110914#LEGIARTI000022469868>.

⁵⁶⁹ Ekurd Daily, „Danish court revokes Kurdish ROJ TV station's license“, 2013-07-03, <http://ekurd.net/mismas/articles/misc2013/7/turkey4729.htm>.

⁵⁷⁰ Nuo 1978 m. kurdų gyvenamose teritorijose (pietryčių Turkijoje, šiaurės rytų Irake, šiaurės rytų Sirijoje ir šiaurės vakarų Irane) veikianti „Kurdistano darbininkų partija“ yra sukarinta separatistinė organizacija, įtraukta JAV, ES ir NATO juoduosius teroristinių organizacijų sąrašus. Iki 2013 m. per šios organizacijos surengtus išpuolius žuvo daugiau kaip 45 tūkst. žmonių.

⁵⁷¹ The Copenhagen Post, „Kurdish station fined 2.6m kr for promoting terrorism“, 2012-01-10, <http://cphpost.dk/news/international/kurdish-station-fined-2-6m-kr-for-promoting-terrorism.html>.

kuriame vykdoma propaganda, tikslinės auditorijos. Kaip matyti, griežčiausios kovos su propaganda priemonės tiek pagal pobūdį, tiek pagal mastą taikomos Ukrainoje. Tai pirmiausia lemia kontekstas: Ukraina tiesiogiai patiria karinę Rusijos agresiją, pažeidžiamas jos teritorinis vientisumas, o propaganda tampa integralia šios agresijos dalimi.

Atsižvelgiant į teisinį valstybių reguliavimą, susijusį su informacijos sklaida ir ją ribojančių priemonių taikymu, kovos su propaganda efektyvumas priklauso nuo to, kaip atsakingos institucijos atpažįsta propagandą, kokius argumentus pateikia, pavyzdžiui, nacionaliniam audiovizualinio sektoriaus reguliuotojui siekiant, kad teismas leistų taikyti atitinkamą poveikio priemonę. Efektyvumui įtaką turi ir įstatymuose įtvirtintų poveikio priemonių turinys, t. y. kiek jos užtikrina visų transliavimo ir retransliavimo veikla užsiimančių asmenų atsakomybę už įstatymų pažeidimus skleidžiant draudžiamą informaciją. Be to, kovos su propaganda efektyvumas priklauso nuo nacionalinių audiovizualinio sektoriaus reguliuotojų turimų įgaliojimų ir atsakomybės, kitų valstybinių institucijų ir visuomenės informavimo srityje veikiančių asociacijų galimybės ginti viešąjį interesą, jei nacionaliniai audiovizualinio sektoriaus reguliuotojai nesiima reikiamų veiksmų užkirsti kelią propagandos ir dezinformacijos sklaidai. Taip pat svarbu pažymėti, kad kovos efektyvumas, ypač ES viduje, priklauso ir nuo šalių narių nacionalinių audiovizualinio sektoriaus reguliuotojų bendradarbiavimo, kuriam įtaką turi skirtingas istorinis ir kultūrinis šalių narių kontekstas. Nemažai iššūkių kyla būtent tada, kai vertinamas informacijos turinys ir reikia priimti sprendimą dėl poveikio priemonių taikymo kitų ES šalių narių jurisdikcijai priklausantiems transliuotojams, nustatius, kad jie skleidžia priešišką propagandą ir dezinformaciją. Pavyzdžiui, vienai šaliai skausmingi istoriniai įvykiai, apie kuriuos skleidžiama propaganda, visai kitaip gali būti interpretuojami kitoje šalyje. Be abejonės, lygiagrečiai turi būti stiprinami alternatyvūs informacijos šaltiniai.

Lietuvos praktika⁵⁷²

LR Visuomenės informavimo įstatymas visuomenės informavimo priemonėms draudžia skelbti informaciją, kuria: „1) raginama prievarta keisti Lietuvos Respublikos konstitucinę santvarką; 2) skatinama kėsintis į Lietuvos Respublikos suverenitetą, jos teritorijos vientisumą, politinę nepriklausomybę; 3) skleidžiama karo propaganda, kurstomas karas ar neapykanta, skatinamas tyčiojimas, niekinimas, raginama diskriminuoti, smurtauti, fiziškai susidoroti su žmonių grupe ar jai priklausančiu asmeniu dėl amžiaus, lyties, lytinės orientacijos, etninės priklausomybės, rasės, tautybės, pilietybės, kalbos, kilmės, socialinės padėties, tikėjimo, įsitikinimų, pažiūrų ar religijos“⁵⁷³. Taip pat įstatymas draudžia „platinti dezinformaciją ir informaciją, šmeižiančią, įžeidžiančią žmogų, žeminančią jo garbę ir orumą“⁵⁷⁴. Už šių ir kitų įstatymo nuostatų pažeidimus nacionalinis audiovizualinio sektoriaus reguliuotojas – Lietuvos radijo ir televizijos komisija (toliau – LR TK) – įstatymų

⁵⁷² Andrei G. Richter, p. 3–6.

⁵⁷³ *Lietuvos Respublikos visuomenės informavimo įstatymas* (Žin. 1996, Nr. 71-1706), 19 straipsnio 1 dalis, <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.29884/gvZQYPrvuM?positionInSearchResults=0&searchModelUUID=a3768576-d1ff-4f47-a846-780a6550806f>.

⁵⁷⁴ Ten pat, 19 straipsnio 2 dalis.

nustatyta tvarka turi teisę imtis šių poveikio priemonių: pareikšti įspėjimą, skirti Administracinių teisės pažeidimų kodekse nurodytas nuobaudas, įskaitant galimybę asmeniui skirti baudą nuo 144 iki 579 eurų, transliuotojams ir retransliuotojams taikyti ekonomines sankcijas: skirti iki 3 proc. bendrų metinių pajamų praėjusiais ūkiniais metais, o tais atvejais, kai veiklos pajamas apskaičiuoti sunku arba neįmanoma, – iki 100 tūkst. eurų, ne daugiau kaip 3 mėnesiams sustabdyti transliavimo ar retransliavimo licencijos galiojimą arba ją panaikinti, taip pat priimti sprendimą dėl televizijos programos platinimo tik už papildomą mokestį platinamuose televizijos programų paketuose. LRTK sprendimus dėl laikino licencijos sustabdymo ar panaikinimo turi priimti teismas.

Pažymėtina, kad stiprindamas nacionalinį šalies saugumą informacinio karo sąlygomis ir siekdamas, kad kova su informacinėmis grėsmėmis – priešiška propaganda, karo ir neapykantos kurstymu, dezinformacija – būtų paveiki, 2015 m. gegužės mėn. Seimas priėmė Prezidentės Dalios Grybauskaitės inicijuotas Visuomenės informavimo pataisas, pagal kurias, vadovaujantis kitų ES šalių praktika, transliuotojams ir retransliuotojams numatytos piniginės baudos, siekiančios iki 3 proc. jų metinių pajamų. Ši ekonominė sankcija, kaip alternatyvi poveikio priemonė, transliuotojams taikoma už skelbiamą karo propagandą ar informaciją, kuria raginama prievarta keisti konstitucinę santvarką, skatinama kėsintis į Lietuvos Respublikos suverenitetą, teritorinį vientisumą, politinę nepriklausomybę, taip pat kurstomas karas ar neapykanta; retransliuotojams – už LRTK sprendimo užtikrinti, kad retransliuojamos programos atitiktų šalies reikalavimus, nevykdymą ir pakartotinį televizijos programų transliavimą¹, kuriose buvo skleidžiama karo propaganda ar informacija, kuria buvo raginama prievarta keisti konstitucinę santvarką, skatinama kėsintis į šalies suverenitetą, teritorinį vientisumą, politinę nepriklausomybę, taip pat kurstomas karas ar neapykanta. Taip užtikrinama transliuotojų ir retransliuotojų atsakomybė už įstatymų laikymąsi⁵⁷⁵.

Be to, viešosios informacijos rengėjams, paskelbusiems karo propagandą ar informaciją, kuria buvo raginama prievarta keisti konstitucinę santvarką, skatinama kėsintis į šalies suverenitetą, teritorinį vientisumą, politinę nepriklausomybę, taip pat kurstomas karas ar neapykanta, įtvirtintas draudimas vienus metus teikti valstybės paramą iš Spaudos, radijo ir televizijos rėmimo fondo⁵⁷⁶.

Pataisose patikslinta ir retransliavimo samprata, kad visi asmenys, įskaitant ir palydovinės televizijos operatorius, užsiimantys retransliavimo veikla, prisiimtų atsakomybę už įstatymų laikymąsi. Nustatyta, kad retransliavimu laikomas transliuojamų radijo ir (ar) televizijos programų ar atskirų programų parinkimas, skleidimas visuomenei, kai turint tokį tikslą jos priimamos ir tuo pat metu elektroniniais tinklais arba techninėmis ir (ar) programinėmis priemonėmis nepakeistos perduodamos visuomenei, taip visuomenei suteikiant galimybę priimti šiais tinklais perduodamas ir sąlygiška prieiga apsaugotas radijo ir (ar) televizijos ar kitokias programas. O retransliuojamo turinio licencija vadinamas LRTK išduotas dokumentas, kuris jį turinčiam asmeniui suteikia teisę verstis transliuojamų radijo ir (ar) televizijos programų ar atskirų programų parinkimu ir teikimu skelbti visuomenei

⁵⁷⁵ Lietuvos Respublikos Seimas, „Seimas priėmė Visuomenės informavimo įstatymo pataisus“, 2015-04-21, http://www.lrs.lt/sip/portal.show?p_r=15707&p_k=1&p_t=156725.

⁵⁷⁶ Ten pat.

numatytais radijo dažniais (kanalais) nustatytoje teritorijoje. Šie dažniai (kanalai) yra numatomi radijo dažnių skyrimo radijo ir televizijos programoms transliuoti ir siųsti plane⁵⁷⁷.

Įstatymas papildytas nuostata, kuri numato, kad asmuo, manydamas, jog viešosios informacijos rengėjas ar skleidėjas paskelbė ir (ar) paskleidė galimai neskelbtiną informaciją, turi teisę kreiptis į LRTK ar Žurnalistų etikos inspektorius (pastarasis kuruoja spaudą ir internetinius naujienų portalus) ir pateikti motyvuotą prašymą atlikti tyrimą, priimti sprendimą ir taikyti objektyviai būtinas poveikio priemones, kai kalbama apie neskelbtinos informacijos skelbimą ir (ar) sklaidą. Jei pasitvirtina prašyme nurodytos aplinkybės, apie tai informuojamas prašymą pateikęs asmuo ir LRTK ar inspektorius per 20 darbo dienų nuo prašymą pateikusių asmens informavimo priima sprendimą, kuriuo patvirtinamas neskelbtinos informacijos paskelbimo ir (ar) paskleidimo faktas bei nurodomos objektyviai būtinos poveikio priemonės, taikytinos viešosios informacijos rengėjui ir (ar) skleidėjui⁵⁷⁸.

Įstatyme įtvirtinta transliuotojo ir retransliuotojo patikros, ar jų veikla nekenkia nacionaliniam saugumui, procedūra. Nustatytais atvejais asmeniui, ketinančiam pradėti ūkinę veiklą nacionalinio saugumo požiūriu svarbiuose ūkio sektoriuose, atliekama ši įvertinimo procedūra. Taip pat numatytos LRTK ir inspektorius pareigos užtikrinti nesuvėluotą draudžiamos informacijos kontrolę. LRTK ar inspektorius privalo išnagrinėti skundą dėl galimai draudžiamos informacijos išplatavimo per 20 darbo dienų ir priimti sprendimą dėl objektyviai būtinų poveikio priemonių taikymo⁵⁷⁹.

Priimtomis įstatymo pataisomis LRTK nustatyta ir daugiau pareigų bei didesnė atsakomybė⁵⁸⁰:

- Pareiga atsisakyti išduoti licenciją, duoti sutikimą dėl transliuotojo ar retransliuotojo kontrolinio akcijų paketo ar valdymo perleidimo arba nutraukti nelicencijuojamą transliavimo ar retransliavimo veiklą tais atvejais, kai gaunama informacijos apie asmenų, kurie ketina užsiimti transliavimo ar retransliavimo radijo dažniais veikla ar tų asmenų dalyvių, taip pat nelicencijuojamą transliavimo ir retransliavimo veiklą vykdančių asmenų ar tų asmenų dalyvių ir asmenų, ketinančių įsigyti transliuotojo ar retransliuotojo kontrolinį akcijų paketą ar valdymą, padarytus nusikaltimus prieš Lietuvos valstybę ar nacionaliniam saugumui grėsmę turinčius ryšius su atitinkamomis organizacijomis;
- Pareiga pašalinti viešojo intereso visuomenės informavimo pažeidimą ir imtis įstatyme nustatytų poveikio priemonių tais atvejais, kai prokuroras, valstybės institucijos, įstaigos, organizacijos ir visuomenės informavimo srityje veikiančios asociacijos kreipiasi į LRTK dėl pačios LRTK netinkamo veikimo arba neveikimo, kai tai yra galimai grėsmė Lietuvos valstybingumui keliančios informacijos sklaidos atvejis, ir įteikia motyvuotą prašymą imtis būtinų veiksmų, kad būtų užkardytas viešojo intereso pažeidimas. Tais atvejais, kai LRTK nesiima įstatymais nustatytų būtinų veiksmų, kad pašalintų tokį pažeidimą, prokurorui, valstybės institucijoms,

⁵⁷⁷ Ten pat.

⁵⁷⁸ Ten pat.

⁵⁷⁹ Ten pat.

⁵⁸⁰ Šios Visuomenės informavimo pataisos yra notifikuotos Europos Komisijai, tačiau kol kas atsakymo Lietuva dar nėra gavusi.

įstaigoms, organizacijoms ir visuomenės informavimo srityje veikiančioms asociacijoms suteikta teisė Administracinių bylų teisenos įstatymo nustatyta tvarka kreiptis į Vilniaus apygardos administracinę teisumą ir įteikti motyvuotą prašymą įpareigoti komisiją imtis Visuomenės informavimo įstatyme nustatytų veiksmų bei taikyti nustatytas poveikio priemones;

- Pareiga inicijuoti laikino iš ES valstybių narių retransliuojamų televizijos programų laisvo priėmimo sustabdymo procedūrą Lietuvos Respublikoje ir tais atvejais, jei pakartotinai būtų išplatinta Lietuvos valstybingumui grėsmę kelianti informacija (ne tik tais atvejais, kai remiamasi kompetentingos institucijos išvada, bet ir tada, kai tai yra asmens skundas ir (ar) savo iniciatyva nustatytas draudžiamos informacijos paskelbimo faktas⁵⁸¹.

Per pastaruosius trejus metus buvo laikinai sustabdyta kelių rusiškų televizijos kanalų ar atskirųjų programų dalių retransliacija. 2013 m. LRTK kreipėsi į Vilniaus apygardos administracinę teisumą, kad šis patvirtintų komisijos sprendimą, kuris retransliuotojus įpareigotų trims mėnesiams sustabdyti *Pirmojo Baltijos kanalo (PBK Lithuania)* programą sudarančių ne ES kurtų laidų retransliavimą Lietuvoje. Kitaip tariant, sprendimas sustabdyti retransliavimą galiojo ne visam kanalui, o atskiroms laidoms, kurios sukurtos Rusijoje. LRTK sprendimą teismas patvirtino⁵⁸².

Tokį sprendimą LRTK priėmė nustačiusi, kad propagandinėje šio kanalo laidoje „Žmogus ir įstatymas“ buvo paskelbti melagingi faktai apie 1991-ųjų sausio 13-ąją vykdytą sovietų agresiją, kurstyta neapykanta, niekinamas kovotojų už laisvę atminimas. Beje, pasibaigus minėtai, laidai vienas iš kabelinės Lietuvos televizijos operatorių, UAB „Cgates“, gavęs klientų skundų, savanoriškai, nelaukdamas teismo patvirtinimo, sustabdė Latvijoje registruoto „Pirmojo Baltijos kanalo“ retransliavimą⁵⁸³. Sprendimas išjungti visą kanalą priimtas dėl to, kad techniškai tai padaryti daug paprasčiau, nereikia derėtis su kanalu dėl atskirų programų dalių išėmimo, o derybos dažniausia būna sudėtingos. Be to, Lietuvos kabelinės televizijos asociacijos prezidentės Vaivos Žukienės teigimu, patys retransliuotojai nei turi resursų stebėti, kada kokia laida rodoma, nei prisiima redakcinę atsakomybę už programų turinį⁵⁸⁴. Todėl *de facto* nutraukta viso kanalo retransliacija, nors, remiantis teismo patvirtintu LRTK sprendimu, neleista rodyti tik atskirų programų dalių.

Tačiau nespėjus teismui patvirtinti LRTK sprendimo, kanalo *PBK Lithuania* kontroliuojančioji bendrovė „Baltijas Mediju Alianse“, kaip teigiama, „suprasdama atsakomybę Lietuvos visuomenei“⁵⁸⁵, ėmėsi veiksmų ir laidą „Žmogus ir įstatymas“ pašalino iš televizijos kanalo programos. Tad šiuo atveju sankcija pasiteisino.

⁵⁸¹ Lietuvos Respublikos Seimas, „Seimas svarstys Visuomenės informavimo įstatymo pataisų projektą“, 2014-12-16, http://www3.lrs.lt/pls/inter/w5_show?p_r=4445&p_d=153678&p_k=1.

⁵⁸² Lietuvos radijo ir televizijos komisija, „Teismas sankcionavo LRTK sprendimą dėl „PBK Lithuania“, http://www.old.rtk.lt/lt/naujienos/pranesimai_spaudai/teismas_sankcionavo_lrtk_sprendima_del_pbk_lithuania1.

⁵⁸³ Ten pat.

⁵⁸⁴ BNS, „Stabdomas „RTR Planeta“ programų retransliavimas“, 2014-04-02, <http://lzinios.lt/lzinios/Lietuva/stabdomas-rtr-planeta-programu-retransliavimas/176843>.

⁵⁸⁵ BNS, „Rusijai nepatiko Lietuvos reakcija dėl „Pervyj Baltijskij“ laidos“, 2013-10-10, <http://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/rusijai-nepatiko-lietuvos-reakcija-del-pervyj-baltijskij-laidos.d?id=63007000>.

Tiesa, pritaikius tokią sankciją, sulaukta kritikos, argumentuojant tuo, kad buvo balansuojama ant cenzūros ribos. Kai trims mėnesiams buvo sustabdytas kai kurių kanalo *PBK Lithuania* programos dalių retransliavimas, Europos saugumo ir bendradarbiavimo organizacijos atstovė žiniasklaidos laisvei Dunja Mijatović buvo įsitikinusi, kad taip varžomas žiniasklaidos pliuralizmas⁵⁸⁶.

Vis dėlto šioje vietoje reikia pastebėti, kad cenzūra yra tada, kai teisėtos, įstatymo numatytos informacijos laisvę ribojančios priemonės taikomos, kai skleidžiama informacija nepažeidžiami įstatymai. O anksčiau aptartais atvejais poveikio priemonės naudotos tada, kai buvo nustatyta, jog buvo skleidžiama draudžiama, t. y. įstatymus pažeidžianti, informacija. Informacijos laisvę ribojančiomis priemonėmis buvo siekiama užkirsti kelią, kad dangstantis informacijos laisve nebūtų atliekami nusikalstami veiksmai. Informacijos laisvė nesuderinama su karo, neapykantos kurstymu, prievarta, dezinformacija, šmeižtu. Propagandai ir dezinformacijai negali būti taikomi informacijos laisvės standartai. Todėl numatytos sankcijos už tokios informacijos skleidimą nėra cenzūra.

2014 m. buvo sustabdytas dviejų televizijos kanalų retransliavimas. Kovo mėn. Vilniaus apygardos administracinis teismas patvirtino LRTK sprendimą trims mėnesiams sustabdyti rusiško kanalo *NTV Mir Lithuania*, kuris registruotas Jungtinėje Karalystėje, ne ES kurtų programų retransliavimą. Sprendimas priimtas sureagavus į parodytą propagandinį filmą „Pasmerktieji. Spąstai grupei „Alfa“, kuriame buvo skleidžiama melaginga informacija apie sausio 13-sios įvykius, neigiama sovietų agresija, menkinamas Lietuvos valstybingumas ir nepriklausomybės atkūrimas⁵⁸⁷.

Balandžio mėn. trims mėnesiams buvo sustabdytas ir Švedijoje registruoto kanalo *RTR Planeta* ne ES kurtų programų retransliavimas. Rusiškas programų kanalui kuria valstybinė Rusijos televizijos ir radijo kompanija VGTRK. Šiuo atveju minėtas sprendimas priimtas dėl parodytos aktualijų laidos „Savaitės žinios“, kurioje buvo tendencingai ir vienašališkai pateikta informacija apie įvykius Ukrainoje, kurstoma tautinė nesantaika, skatinama neapykanta naujai Ukrainos valdžiai, JAV ir jos sąjungininkams, pateisinama Rusijos karinė intervencija ir Krymo aneksija⁵⁸⁸.

Daugelis retransliuotojų dėl minėtų techninių ir teisinių aplinkybių sustabdė visų kanalų retransliaciją. O daugiau kaip 90 proc. kanalo *NTV Mir Lithuania* laidų sukurta Rusijoje. Tačiau visas nutrauktas kanalų *NTV Mir Lithuania* ir *RTR Planeta* laidas Lietuvos žiūrovai galėjo matyti per „Viasat“ palydovinę televiziją⁵⁸⁹.

Baltijos šalyse ir Ukrainoje skaitmeninės palydovinės televizijos paslaugas teikianti bendrovė „Viasat“ registruota Estijoje ir veikia pagal šios šalies įstatymus, o remiantis tuo metu galiojusia

⁵⁸⁶ BNS, „Žiniasklaidos sergėtoja sukritikavo apribojimus dėl „kitokios“ Sausio 13-osios“, 2013-10-10, <http://www.diena.lt/naujienos/lietuva/politika/ziniasklaidos-sergetoja-sukritikavo-apribojimus-del-kitokios-sausio-13-osios-417830>.

⁵⁸⁷ Jackevičius, M., „Stabdoma rusiško „NTV Mir Lithuania“ transliacija“, 2014-03-19, <http://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/stabdoma-rusisko-ntv-mir-lithuania-transliacija.d?id=64313198>.

⁵⁸⁸ BNS, „Stabdomas „RTR Planeta“ programų retransliavimas“.

⁵⁸⁹ BNS, „Viasat“ nestabdo rusiškų programų: jie nepavaldūs Lietuvos įstatymams ir siekia užtikrinti žodžio laisvę“, 2014-04-30, <http://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/viasat-nestabdo-rusisku-programu-jie-nepavaldus-lietuvos-istatymams-ir-siekia-uztikrinti-zodzio-laisve.d?id=64673567>.

Visuomenės informavimo įstatymo redakcija atsakomybę už Lietuvos įstatymų pažeidimus teko tik Lietuvoje registruotiems retransliuotojams. Todėl, siekiant pašalinti šią teisinę spragą, buvo priimtos minėtos Visuomenės informavimo įstatymo pataisos, kuriomis, be kita ko, numatoma visų Lietuvoje veikiančių retransliuotųjų atsakomybę už Lietuvos įstatymų pažeidimus, neatsižvelgiant į tai, kokioje šalyje jie registruoti. Kitaip tariant, priėmus pataisas suvienodintos tiek kabelinės, tiek palydovinės televizijos operatorių veiklos sąlygos. Nors 2015 m. spalio 1 d. įsigaliojus pataisoms bendrovė „Viasat“ Lietuvoje įsiregistravo kaip skaitmeninės palydovinės televizijos paslaugų teikėja.

2015 m. sausio mėn. Vilniaus apygardos administracinis teismas patvirtino LRTK sprendimą trims mėnesiams sustabdyti Jungtinėje Karalystėje registruoto rusiško kanalo *REN TV Baltic* ne ES kurtų programų retransliavimą. Teismas tai padarė iš antro karto, kai LRTK pateikė Lietuvos kariuomenės Strateginės komunikacijos departamento⁵⁹⁰ ekspertų išvadas, kuriomis pagrįsta būtinybė priimti tokį sprendimą (ankstesniais atvejais apsiribota nepriklausomų ekspertų išvadomis). LRTK buvo nustačiusi, kad Rusijoje sukurtoje ir per minėtą kanalą 2014 m. lapkričio mėn. parodytoje laidoje „Paklydimo teorija“ tendencingai ir šališkai buvo skleidžiama informacija apie įvykius Ukrainoje, kurstomas karas ir neapykanta ukrainiečiams bei teisėtai šalies valdžiai, Ukrainą remiančioms ES ir NATO valstybėms⁵⁹¹. Retransliuotojai, kaip ir ankstesniais atvejais, nutraukė viso kanalo retransliavimą.

Tačiau tai, kad LRTK išvadą dėl visuomenės informavimo priemonėmis paskelbto turinio teikė LK Strateginės komunikacijos departamentas, lėmė dviprasmišką vertinimą. Viena vertus, šio departamento ekspertai turi didžiausią patirtį kovos su propaganda srityje. Kita vertus, nors departamento ekspertų kompetencija galima neabejoti, tačiau žvelgiant per LK Strateginės komunikacijos departamento išvadų santykį su nepriklausomų ekspertų išvadomis, yra teigiama, jog tai, kad išvadas daro kariuomenės atstovai, vertinama neigiamai, kad štai kariuomenė neva kontroliuoja viešąją erdvę (net jei visa tai yra teisiškai pagrįsta)⁵⁹².

Vis dėlto pažymėtina, kad siekiant apsaugoti nacionalinius šalies interesus informacinio karo sąlygomis, 2015 m. spalio 1 d. įtvirtintos Seimo priimtos Visuomenės informavimo pataisos, kuriomis pavyko sustiprinti LRTK įgaliojimus, kurie leido operatyviau reaguoti į pažeidimus, susijusius su neskelbtinos informacijos platinimu, ir juos užkardyti. LRTK tapo visais atvejais kompetentinga institucija, kuri turėjo konstatuoti neskelbtinos informacijos paskleidimo radijo ir (ar) televizijos programose faktą. Be to, jai patikėta pareiga inicijuoti procedūrą laikinai sustabdyti laisvą ES valstybių narių retransliuojamų televizijos programų priėmimą Lietuvoje ne tik tais atvejais, kai bus gauta kompetentingos institucijos išvada, bet ir tada, kai LRTK gaus žmogaus skundą arba sužinos savo iniciatyva nustatytą draudžiamos informacijos paskelbimo faktą. Taigi LRTK dėl išvados nebereikia kreiptis nei į nepriklausomus ekspertus, nei į LK Strateginės komunikacijos departamentą.

⁵⁹⁰ Lietuvos kariuomenės Strateginės komunikacijos departamentas įkurtas 2014 m. siekiant koordinuoti valstybės komunikaciją ir kovą su propaganda informacinio karo kontekste.

⁵⁹¹ BNS, „Teismas leido sustabdyti „Ren TV Baltic“ laidų retransliacijas“, 2015-01-15, <http://lzinios.lt/lzinios/Lietuva/teismas-leido-sustabdyti-ren-tv-baltic-laidu-retransliacijas/194853>.

⁵⁹² BNS, „G. Mažeikis kritikuoja tai, kaip buvo uždraustas „RTR Planeta“, 2015-04-08, <http://www.lrt.lt/naujienos/lietuvoje/2/98323>.

2015 m. balandžio mėn. sankcija dar kartą uždėta televizijos kanalui „RTR Planeta“. LRTK, vykdydama retransliuojamų programų stebėseną, nustatė, kad minėto kanalo sausio mėn. rodytoje laidoje „Sekmadienio vakaras su Vladimiru Solovjovu“ tiesiogiai buvo kurstomas karas ir tautinė neapykanta, menkinamas teritorinis Ukrainos vientisumas. Buvo gauta ir tai patvirtinanti Krašto apsaugos ministerijos Strateginės komunikacijos departamento ekspertinio vertinimo išvada. Tačiau šį kartą LRTK nusprendė trims mėnesiams sustabdyti ne atskirų programų dalių, kurios sukurtos ne ES, o viso kanalo *RTR Planeta* retransliavimą⁵⁹³. Tai lėmė pažeidimų pobūdis, pirmiausia pakartotinai pažeistas įstatymas, be to, kaip minėta, propagandinėje laidoje karas ir neapykanta buvo kurstomi tiesiogiai ir atvirai, o ne kaip nors rafinuotai. Todėl šiuo atveju LRTK nesikreipė į teismą dėl sprendimo patvirtinimo, o vadovavosi jau aprašyta Audiovizualinių žiniasklaidos paslaugų direktyvos 3 straipsnio 2 dalyje nustatyta procedūra, nes buvo sustabdytas laisvas priėjimas prie ES valstybėje narėje (Švedijoje) registruoto televizijos kanalo programų. Konsultuojantis su Švedija ir Europos Komisija per nustatytą 15 dienų laikotarpį nepavyko draugiškai susitarti dėl įstatymus pažeidžiančių programos dalių transliacijos nutraukimo⁵⁹⁴. Komisija savo ruožtu patvirtino, kad laikinas viso kanalo retransliavimo sustabdymas neprieštaruoja ES teisei.

Beje, tokia procedūra ES taikyta pirmą kartą. Taip pat pažymėtina, kad šiuo atveju sprendimą trims mėnesiams nutraukti kanalo *RTR Planeta* transliaciją įvykdė retransliuotojai, įskaitant ir palydovinės televizijos operatorius⁵⁹⁵. Tik vienas retransliuotojas „Consilium optimum“ draudžiamu laiku retransliavo minėtą kanalą. Už tai bendrovės direktoriui LRTK surašė administracinių teisės pažeidimų protokolą ir nurodė sumokėti pusę minimalios baudos – 72 eurus⁵⁹⁶.

Audiovizualinių žiniasklaidos paslaugų direktyvos 3 straipsnio 2 dalyje nustatyta procedūra atlikta ir 2015 m. kovo mėn., kai LRTK nustatė, kad kanalo *NTV Mir Lithuania* 2015 m. vasario mėn. transliuotoje laidoje „Norkino sąrašas“ antrą kartą per pastaruosius 12 mėnesių buvo skleista neapykantą kurstanti informacija. Taip pat gautos tai patvirtinančios nepriklausomų ekspertų ir kompetentingos institucijos išvados. Tačiau atsižvelgusi į tai, kad minėtą televizijos kanalą valdanti Jungtinėje Karalystėje registruota kompanija „Baltic Media Alliance Ltd.“ nutraukė laidos „Norkino sąrašas“ transliaciją, LRTK atidėjo tolesnį kanalo *NTV Mir Lithuania* retransliacijos svarstymą. LRTK mano, kad toks kanalą valdančios kompanijos žingsnis – aktyvių LRTK veiksmų, t. y. pradėto svartyti kanalo retransliavimo sustabdymo, rezultatas⁵⁹⁷.

Televizijos kanalai *RTR Planeta* ir *NTV Mir Lithuania* taip pat pažeidė įstatymus 2015 m. lapkričio

⁵⁹³ BNS, „Lietuva stabdo rusiško kanalo „RTR Planeta“ transliacijas trims mėnesiams“, 2015-04-08, <http://www.15min.lt/naujiena/aktualu/lietuva/lietuva-stabdo-rusisko-kanalo-rtr-planeta-transliacijas-trims-menesiams-56-495662>.

⁵⁹⁴ Lietuvos radijo ir televizijos komisijos 2015 m. balandžio 8 d. sprendimas Nr. KS-78 „Dėl televizijos programos „RTR Planeta“ laisvo priėmimo sustabdymo“, <http://www.rtk.lt/content/uploads/2016/06/ks-78-2015.pdf>.

⁵⁹⁵ BNS, „Lietuva stabdo rusiško kanalo „RTR Planeta“ transliacijas trims mėnesiams“.

⁵⁹⁶ BNS, „LRTK nubaudė „RTR Planeta“ draudžiamu laiku retransliavusį „Consilium optimum“, 2015-08-10, <http://www.lrt.lt/naujienos/lietuvoje/2/110616>.

⁵⁹⁷ Lietuvos radijo ir televizijos komisija, „LRTK laikinai nesvarstys „NTV Mir Lithuania“ retransliavimo stabdymo“, <http://www.rtk.lt/pranesimai-spaudai/lrtk-laikinei-nesvarstys-ntv-mir-lithuania-retransliavimo-stabdymo/>.

mėn. ir 2016 m. balandžio mėn. LRTK nustatė, kad *RTR Planeta* ir *NTV Mir Lithuania* laidose „Vakaras su Vladimiru Solovjovu“ ir „Ypatingas įvykis. Tyrimas“ buvo kurstomas karas, tautinė neapykanta, provokuojamas priešiško Baltijos šalims, ypač Lietuvai ir Latvijai, jausmas, pateisinami Rusijos veiksmai Kryme, skleidžiama šališka ir tendencinga informacija. Šiais atvejais LRTK, remdamasi Visuomenės informavimo įstatyme numatytais įgaliojimais, parinko švelnesnę sankciją – įpareigojo retransliuotojus vieniems metams perkelti *RTR Planeta* ir *NTV Mir Lithuania* kanalus į mokamų programų paketą^{598, 599}. Pagal įstatymą tokiais atvejais LRTK nereikėjo kreiptis į ekspertus, kad šie patvirtintų karo ar neapykantos kurstymo faktą.

Atkreiptinas dėmesys, kad priimdama šiuos sprendimus, LRTK nesirėmė Audiovizualinių žiniasklaidos paslaugų direktyvos 3 straipsnio 2 dalyje nustatyta procedūra. Vis dėlto Europos Komisijai nustačius, kad ir tokiais atvejais ši procedūra turėjo būti atskaitos taškas, nes kanalų perkėlimas į mokamus paketus taip pat varžo laisvę priimti programas, LRTK savo sprendimą atšaukė. Be to, ketinta teikti Visuomenės informavimo įstatymo pataisas, kad sankcijų taikymo procedūros būtų suvienodintos su tomis, kurios skiriamos norint apriboti viso televizijos kanalo retransliavimą⁶⁰⁰.

Minėtą laikotarpį, nekreipiant dėmesio į staigų sumažėjimą dėl LRTK pritaikytų sankcijų, rusiškų televizijos kanalų žiūrimumas, buvęs daugmaž stabilus, maždaug nuo 2015 m. pradžios mažėja tiek pagal vidutinį dienos pasiekimą, tiek pagal žiūrėtą laiką. Pavyzdžiui, laidos „PBK Lithuania“ žiūrimumas sudarė 10–12 proc. vidutinio dienos pasiekimo ir 3–4 proc. auditorijos pagal žiūrėtą laiką, tačiau atitinkamai sumažėjo iki 7,5–10 ir 2–3 proc. Laidos *NTV Mir Lithuania* žiūrimumas atitinkamai sumažėjo nuo 10–12 ir maždaug 5 proc. iki 3,5–4 ir 1,2–2 proc., *REN TV Baltic* – nuo 7,5–9,6 ir 4,4–5,8 proc. iki 2–2,6 ir 0,9–1,5 proc.⁶⁰¹.

Lietuvoje skiriamas dėmesys čia gyvenančioms tautinių mažumų bendruomenėms, kad pastarosios gautų informaciją savo gimtąja kalba: LRT radijas kasdien transliuoja pusvalandį trunkančią žinių laidą rusų kalba, *LRT Kultūra* transliuoja tautinių mažumų bendruomenėms skirtas kultūros, informacines-publicistines laidas „Rusų gatvė“ rusų kalba, „Vilniaus sąsiuvinis“ baltarusių kalba ir „Vilniaus albumas“ lenkų kalba, keli pagrindiniai šalies naujienų portalai rengia rubrikas rusų kalba. Lietuvoje veikia kelios radijo stotys rusų kalba, leidžiama beveik dvi dešimtys leidinių⁶⁰². Be to,

⁵⁹⁸ Lietuvos radijo ir televizijos komisijos 2015 m. gegužės 8 d. sprendimas KS-218 „Dėl televizijos programos „RTR Planeta“ platinimo tik už papildomą mokestį platinamuose televizijos programų paketuose“, <http://www.rtk.lt/content/uploads/2016/02/ks-218-2015.pdf>.

⁵⁹⁹ Lietuvos radijo ir televizijos komisijos 2016 m. gegužės 18 d. sprendimas KS-104 „Dėl televizijos programos „NTV Mir Lithuania“ platinimo tik už papildomą mokestį platinamuose televizijos programų paketuose“, <http://www.rtk.lt/content/uploads/2016/05/ks-104-2016.pdf>.

⁶⁰⁰ BNS, „Po EK sprendimo atšaukiamos sankcijos rusiškoms televizijoms“, 2016-06-29, <http://www.delfi.lt/verslas/medija/po-ek-sprendimo-atsaukiamos-sankcijos-rusiskoms-televizijoms.d?id=71687130>.

⁶⁰¹ TNS, „TV auditorijos tyrimo rezultatai 2013 m. rugsėjis–2016 m. rugpjūtis“.

⁶⁰² Kalbant apie Lietuvoje leidžiamus leidinius rusų kalba, reikia pažymėti, kad Valstybės saugumo departamentas yra atkreipęs dėmesį į laikraščius „Litovskij kurjer“, „Obzor“ ir „Express nedelia“: 2014 m. grėsmių nacionaliniam saugumui vertinimo ataskaitoje pranešė, kad šios rusakalbės žiniasklaidos priemonės, kaip ir jau aptartas „Pirmasis Baltijos kanalas“, „yra tiesiogiai veikiamos ir kontroliuojamos Rusijos informacinės politikos vykdytojų“. Taip pat nurodyta, jog minėtose žiniasklaidos priemonėse pateiktos „informacijos turinys Lietuvos užsienio politikos, istorijos, energetikos, tautinių mažumų klausimais atitiko Rusijos viešojoje erdvėje formuotą nuostatą Lietuvos atžvilgiu“. Plačiau: Lietuvos Respublikos valstybės saugumo departamentas, *Grėsmių nacionaliniam saugumui vertinimas*, 2014, p. 13–14, <http://www.vsd.lt/Files/Documents/635306548879220000.pdf>.

reikia pažymėti, kad pagal Audiovizualinių žiniasklaidos paslaugų direktyvos 78 punktą siekdamas sudaryti sąlygas „aktyvios konkrečios kalbos vartojimo politikos vykdymui, valstybės narės gali nevaržomai nustatyti išsamesnes ar griežtesnes taisykles visų pirma remdamosi kalbos kriterijais, jei tos taisyklės neprieštarauja Sąjungos teisei ir visų pirma tais atvejais, kai jos netaikytinos kitoje valstybėje narėje sukurtų programų retransliavimui“⁶⁰³, pavyzdžiui, nustatyti privalomą vertimą, titravimą, privalomą programų, kurios turi būti transliuojamas valstybine kalba, santykį ir pan. Pavyzdžiui, Estijoje, kaip jau minėta, žinių laidos užsienio kalba ir tiesioginės laidos užsienio kalba be vertimo į estų kalbą negali sudaryti daugiau nei 10 proc. visos savaitės produkcijos, t. y. 90 proc. tokių laidų turi būti estų kalba; Latvijoje subtitrų reikalavimas yra nustatytas tiek transliacijoms užsienio kalba, tiek retransliacijoms. Atsižvelgiant į tai ir siekiant Lietuvą labiau integruoti į ES informacinę erdvę, 2014 m. rugpjūčio mėn. Prezidentės D. Grybauskaitės iniciatyva buvo parengtos Visuomenės informavimo pataisos, kuriose nustatyta, kad programos oficialiomis ES kalbomis turi sudaryti ne mažiau kaip 90 proc. retransliuojamų televizijos programų kiekio kiekviename jų vartotojams siūlomame televizijos programų pakete, išskyrus specializuotus (teminius) paketus. Tai padidintų galimybę šalies žmonėms gauti teisingą ir įvairiapusišką informaciją. Dabar iki 30 proc. visų retransliuojamų programų Lietuvoje sudaro rusiška produkcija.

Toks retransliuojamų televizijos programų oficialiomis ES kalbomis procento nustatymas neturėtų neigiamos įtakos retransliuotojų veiklai, nes jų siūlomuose programų paketuose programos oficialiomis ES kalbomis sudaro didžiąją dalį, o programos rusų kalba – tik labai nedidelę dalį. O vertinant siūlomų televizijos programų žiūrimumą, t. y. tai, kokias programas renkasi žiūrovai, kaip jie susiformuoja savo paketus, būtent rusiškos programos sudaro iki 30 proc. Tačiau Seimas minėtomis pataisoms nepritarė.

Kaip jau minėta, kovos su propaganda, ypač ES viduje, efektyvumas priklauso nuo to, kaip šalių narių nacionaliniai audiovizualinio sektoriaus reguliuotojai bendradarbiauja vertindami informacijos turinį, kai reikia priimti sprendimą dėl poveikio priemonių taikymo transliuotojams, nustatius, kad jie skleidžia priešišką propagandą ir dezinformaciją. Todėl greta visų kovos su propaganda priemonių verta akcentuoti LRTK iniciatyvas tarptautiniam bendradarbiavimui stiprinti. 2015 m. kovo mėn. LRTK buvo suorganizavusi Baltijos šalių nacionalinių audiovizualinio sektoriaus reguliuotojų susitikimą, kuriame dalyvavo reguliuotojų iš Estijos, Latvijos, Lietuvos, taip pat atstovų iš Jungtinės Karalystės, Švedijos, Europos Komisijos ir Jungtinės Karalystės ambasadorius Lietuvoje. Susitikime buvo sutarta dar labiau stiprinti bendradarbiavimą, keistis aktualia informacija ir atsakingiau teikti licencijas retransliuoti televizijos programas, skirtas kitos valstybės vartotojams, ar registruoti jas⁶⁰⁴.

Atkreiptinas dėmesys į Lietuvos ir kitų Baltijos šalių pažeidžiamumą propagandai. Vakarų šalyse, skirtingai nei Baltijos šalyse, rusiški televizijos kanalai, konkrečiai anglų kalba transliuojantis *RT*,

⁶⁰³ *Europos Parlamento ir Tarybos direktyva* 2010/13/ES, 2010-03-10, 78 punktą, <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2010:095:0001:0024:LT:PDF>.

⁶⁰⁴ Lietuvos radijo ir televizijos komisija, „Lietuvos radijo ir televizijos komisijos 2015 m. veiklos ataskaita“, 2016-03-06, p. 6, http://www.rtk.lt/content/uploads/2015/09/LRTK-VEIKLOS-ATASKAITA_2015.pdf.

taip pat skleidžia propagandą, tačiau žiūrovų pasirinkimas, kalbant apie kanalus, didesnis, todėl propaganda tampa ne tokia paveiki. O Baltijos šalyse, ypač rusakalbių tautinių bendrijų gausiai gyvenamuose regionuose, dominuoja būtent minėti rusiški kanalai.

Neskaitant televizijos kanalų, galima paminėti ir Baltijos šalims skirtą propagandinį Rusijos naujienų portalą *Rubaltic.ru*. Nuo 2014 m. spalio mėn. Baltijos šalyse veikia ir naujienų portalas *Baltnews*, kuris finansuojamas per tarpinę Nyderlanduose registruotą „Exclusive Media Holding B.V.“. Pastarąją bendrovę kontroliuoja Rusijos propagandą skleidžianti valstybinė naujienų agentūra *Rossija segodnia* ir vienas iš *Baltnews* steigėjų – Eurazijos ekonominės sąjungos instituto direktorius Vladimiras Lepekhinas⁶⁰⁵. Greta internetinėje erdvėje veikia tinklalapių, kuriuose šmeižiama Lietuva ir kitos Baltijos šalys, sukurta priešiškų socialinių tinklų puslapių. Tačiau tokių puslapių ir portalų įtaka, pavyzdžiui, Lietuvos žmonėms, palyginti su televizijos kanalais, nėra labai didelė. 2015 m. apklausų duomenimis, 6–8 proc. Lietuvos gyventojų kasdien lankosi Rusijos naujienų portaluose, Rusijos kontroliuojamuose televizijos kanaluose naujienas kasdien stebi apie 30 proc. šalies gyventojų, įskaitant apie du trečdalius Lietuvos rusakalbių⁶⁰⁶.

Taigi, nesant užtektinai prieinamų alternatyvių informacijos šaltinių, rusakalbiai vietos gyventojai tampa priklausomi nuo Rusijos informacinės erdvės. Ir tai ypač aktualu Baltijos šalims, kurios jau ėmėsi veiksmų kurdamos alternatyvius informacijos šaltinius rusų kalba. Bet nereikėtų apsiriboti išimtinai naujienų laidomis. Rusakalbėms auditorijoms būtų naudinga teikti ir pramoginio pobūdžio informaciją.

⁶⁰⁵ LRT.lt, „Rusiška propaganda: finansavimo Lietuvoje schemos“, 2015-12-13, <http://www.lrt.lt/naujienos/lietuvoje/2/122452#wowzaplaystart=540000&wowzaplayduration=397000>.

⁶⁰⁶ Lietuvos Respublikos valstybės saugumo departamentas ir Antrasis operatyvinių tyrimų departamentas prie Krašto apsaugos ministerijos, *Grėsmių nacionaliniam saugumui vertinimas*, 2016, p. 22–25.

IŠVADOS

Pagrindinės monografijos problemos sprendimas, paremtas atliktu tyrimu, parodė, kad Rusijos propaganda – tai institucionalizuota informacinės politikos rūšis, nukreipta palenkti visuomenę (o tiksliau – atskiras tikslines grupes, auditorijas) vykdant įvairaus lygmens Rusijos valdžios nustatytus uždavinius, plečiant informacinę erdvę pasaulyje ir Lietuvoje bei siekiant išlaikyti informacinę įtaką įtaigiai formuojant nuomonę, kuri pateisintų Rusijos pretenzijas ir agresyvius veiksmus. Bendrai galima išskirti dvi pagrindines Rusijos propagandos kryptis – orientuotą į Vakarų bei į rusakalbius orientuotą propagandą (šią bendrą grupę dar galima skaidyti į rusų diasporą, Rusijos „įtakos zonoje“ esančių valstybių gyventojus, Rusijos gyventojus). Tačiau tiriant tikslines auditorijas Lietuvoje, į kurias propaganda prasiskverbia labiau, monografijoje įvardijamos šios: tautinės bendrijos, sovietinės nostalgijos veikiami gyventojai, demokratijos veikimu nusivylę gyventojai.

Informacinė erdvė šiuo atveju – tai už valstybių teritorijas žymiai didesnė zona, kurioje auditorijos yra techniškai pasirengusios priimti ir priima įvairiomis priemonėmis skleidžiamus pranešimus. Ši erdvė atspindi ir informacinę šalies būseną: jeigu visuomenę ima veikti tam tikri dėl kultūrinių ir ekonominių aplinkybių susiformavę veiksniai, kurie leidžia priimti ne tik naudingus, bet ir žalingus (klaidingus) pranešimus, tais veiksniais gali būti pasinaudota plečiant informacinę erdvę. Propagandos organizavimo ir skleidimo požiūriu valstybė piliečiams gali būti ir grėsmė, ir saugumo garantas. Propaganda monografijoje suvokiama kaip tyčinis, sistemiškas bandymas formuoti požiūrį, manipuluoti žinojimu ir nukreipti elgesį taip, kad būtų prisidedama prie propagandininko siekiamų tikslų. Todėl ji yra kelianti sumaištį skaitytojų, klausytojų, žiūrovų gretose ir yra prilygintina pavojingam, demoralizuojamajam ginklui. Kadangi tokio pobūdžio propagandą Rusija plėtoja pasitelkdama įvairias medijas ir kurdamą įtaką darančių agentų tinklą, tai jau tapo reali grėsmė kitų valstybių saugumui. Jai analizuoti skirta metodologija yra pasiūloma šioje monografijoje – tai propagandos atpažinimo modelis.

Kalbant apie Rusijos propagandą, pažymėtina, jog ji apskritai atitinka visą šiuolaikinės Rusijos vykdomą politiką, kuri planuojama pasitelkiant modernias technologijas ir apima karinius, politinius, ekonominius ir kitus poveikio veiksmus, nukreiptus prieš valstybes ar bendruomenes. Kadangi geopolitinės Rusijos nuostatos nedera su kitų, juolab kaimyninių, šalių politika, kyla konfliktas, kuriam spręsti Rusija, savitai suvokdama savo poziciją pasaulyje, pasitelkia propagandos priemones. Taigi Rusijos skleidžiama propaganda nuosekliai siekiama tą suvokimą perteikti užsienio valstybėms, įskiepyti rusų pasaulėžiūrą (dabar – „Rusų pasaulio“ doktriną) į užsienio valstybių auditorijų sąmonę. Auditorijomis, į kurias gali būti nutaikyta propaganda, vadiname tiek universalių masinės komunikacijos priemonių naudotojus, tiek specialios informacijos kūrėjus ir naudotojus – žiniasklaidos darbuotojus, diplomatus ir politikos veikėjus, mokslo, kultūros ir kūrybos pramonės profesionalus, kuriuos stengiamasi įtraukti dėl jų socialinės reikšmės ir kurie paveikiami arba gali būti paveikti propagandininko informacijos.

Ši grėsmė demokratinės visuomenės saugumui lėmė poreikį nustatyti „propagandos“ vaidmenį ir išspręsti ne tik jos apibūdinimo, bet ir taikymo technologijų problemą. Iki šiol nagrinėtuose šaltiniuose buvo laikomasi pozicijos, kad propagandą skaitytojas neva supranta „savime“, todėl ji asociatyviai

interpretuota kaip „įtikinimo“ bei „šališkumo“ priemonė, skirta ideologijai skleisti. Tačiau jos kismas per kelis šimtmečius parodė, kad ją apibūdinti reikia ne tik kaip plintantį politinį reiškinį: pasinaudojus reikšminga praeities laikotarpių ir ypač XX amžiaus, kurį galima vadinti „propagandos epocha“, patirtimi bei moderniomis technologijomis, propaganda paversta sisteminiu puolamuoju ginklu. Vadinas, tam, ką matome dabar, reikia įdėmesnio stebėjimo ir išsamesnio paaiškinimo nei vakar.

Kadangi medijos padėjo išspręsti komunikacinę atstumo ir laiko tarp pranešimo *siuntėjo* bei *gavėjo* problemą, propaganda nuolat naudojama kaip šiuolaikinės politikos komunikacijos priemonė, nes ją stengiamasi tapatinti su masinės komunikacijos priemonių turiniu: jau XX a. I pusėje „propaganda“ nutolo nuo „sklaidos“ sampratos, kurią Bažnyčia interpretavo kaip intensyvią švietėjišką veiklą, skirtą tiesiog „įtikinti“ žmones pakeisti požiūrį.

Taigi istoriškai propagandos terminas, reiškęs su pasaulėžiūra susijusios idėjos sklaidą, pakito iš esmės ir dabar apibendrintai reiškia tikslingą visuomenės nuomonės formavimą, keitimą ir palaišymą tyčia, sąmoningai manipuluojant informacija bei sąvokomis. Propaganda ryškiai skiriasi nuo liberalios ideologijos ir yra vertinama kaip grėsmė laisvėjančiai pasaulio sandarai. Tačiau Rusijoje propagandos ir dezinformacijos reikšmės, kalbant apie Vakarus, „kinta“ priklausomai nuo politinių ir istorinių pokyčių: Rusija net ir laisvos Vakarų žiniasklaidos turinį gali apibūdinti kaip „propagandą“. Tai nereiškia nesusikalbėjimo dėl terminijos, tai – oficialios Rusijos informacinės politikos metodas. Tokias aplinkybes lemia galios sutelkimas politinėje valdžios vertikalėje, kur propaganda bei informacinė politika yra taip pat griežtai kontroliuojama ir institucionalizuota, kaip kitos valstybės politikos ribos.

Monografijoje apžvelgiami tokie propagandos tyrėjai kaip H. Laswellas, L. W. Doobas, A. L. George`as, A. M. Lee, M. E. Shabo, S. H. Rossas ir kiti. Tačiau, išnagrinėjus įvairiais istoriniais laikotarpiais plėtoto reiškinio ypatumus ir bandytus kurti bei taikyti modelius, tenka padaryti išvadą, kad, siekiant įvertinti, atskleisti ar, kitaip tariant, „dekoduoti“ Rusijos propagandą, geriausiai pritaikomas Gartho S. Jowetto ir Victorijos O'Donnell teorinis propagandos atpažinimo modelis: įvertinę valstybės keliamą grėsmę ir nustatę, kad propaganda yra Rusijos valstybės politika, šį modelį galėjome sėkmingai adaptuoti valstybės prieš valstybę naudojamam propagandos tyrinėjimams. Modelis pasirinktas dėl savo visapusiško požiūrio į propagandos reiškinį, kadangi vadovaujantis autorių pasiūlytais žingsniais yra tiek pilnavertiškai išanalizuojamas propagandistas (jo ideologija, struktūra, sklaidos kanalai), tiek pati propaganda (žinučių turinys, sklaidos technikos), tiek tikslinės auditorijos ir jų reakcijos – propagandos efektas. Adaptavus dešimties žingsnių modelį, pasiūlyta 3 etapų ir 8 žingsnių propagandos analizės metodika, pagal kurią įvertinama situacija (I), propagandos vyksmas (II) ir rezultatai (III). Nors pirmosios dvi pakopos leidžia plačiai susipažinti su Rusijos propagandos reiškiniumi, būtent rezultatų (propagandos efekto) analizė leido apčiuopti ryškesnį propagandos sklaidos Lietuvoje vaizdą, įvertinti skirtingų visuomenės grupių poveikumą ir pasiūlyti tam tikrų valstybinio lygmens rekomendacijų propagandos efekto mažinimui spręsti.

Darbe skiriamas dėmesys ideologiniam Rusijos propagandos pagrindimui, nors tuo pačiu atkreipiamas dėmesys, kad kitaip nei SSRS laikotarpiu, ideologija nėra pagrindinis propagandą apibrėžiantis veiksnys, ji gali būti ir yra formuojama ir pagal masinės komunikacijos technologijų

galimybes. Naujiems tapatybės apibrėžimams galimybių suteikė „Rusų pasaulio“ idėja, kuri apima žmones, ne tik juntančius kultūros, kalbos ir net politikos bei pasaulėžiūros bendrumą, bet ir vienijamus panašaus istorinio likimo. Nebūtų teisinga teigti, kad tai yra ideologija, telkianti Rusijos visuomenę ir vienintelė atspindinti oficialios Rusijos poziciją. Tačiau ji yra priemonė Rusijos politikai paaiškinti, o šį aiškinimą populiarėja prasme galima interpretuoti kaip propagandą.

Pasaulio reakcija į Rusijos propagandą yra prieštaringa: net Europos Sąjungoje inicijavus idėjas, kaip neutralizuoti tokią Rusijos informacinę agresiją, kai kurie įtakingi politikos lyderiai, kartas nuo karto kalbėdami apie Rusijos vaidmenį, bando sumenkinti Europai ir pasauliui Rusijos keliamą pavojų. Kitaip tariant, Rusijos politika ir propaganda ne visada susiejama.

Nors propagandinio veikimo institucionalizacijos lygis atskleidžia, kad propaganda jau yra Rusijos valstybės politikos dalis ir yra skirta informaciniais veiksmais argumentuoti, pateisinti, pagrįsti siekiamus plataus masto tikslus ir atitinkamus uždavinius, paprastam informacijos vartotojui tai nebūtinai yra akivaizdu. O vienas iš pagrindinių uždavinių yra plėsti įtaką kaimyninėse valstybėse įtraukiant į informacinę veiklą organizacijas ar asmenis, gebančius skleisti pranešimus ir imituoti neabejotiną jų tikrumą. Todėl tik iš dalies galima sutikti su tyrėjais, kurie teigia, kad Rusija tiesiog „atkuria“ SSRS propagandos sistemą: ji, žinoma, naudojami buvusios sistemos metodais, bet iš tikrųjų būdų skleisti propagandą gamą praplečia mažiau ideologiškai įreminta propagandos sklaida, dėl technologinių galimybių gerokai išsiplėtusiomis propagandos veiklos rūšimis ir ypač – gebėjimas sėkmingai dangstyti „demokratijos“ kriterijais, pateikiant propagandą kaip „alternatyvią nuomonę“. Rusijos propaganda institucionalizuota taip, kad aprėpia ne tik visas valstybės įstaigas ir institucijas, bet ir verslą. Vieta, kur ji pradeda yra Rusijos Prezidento administracija.

Nors pagrindinis Rusijos propagandos šaltinis, kaip pabrėžia monografijos autoriai, yra televizija, vertinant „švelniosios galios“ aspektu, ji palaikoma bei skleidžiama ir per kitas įmanomas medijas bei organizuotus veiksmus, todėl nelengvai atpažįstama – ji plėtojama įtaką darančių agentų veikla ir ja užsiima asmenys iš vadinamųjų nevyriausybinių ir kitokių organizacijų. Kitaip tariant, propagandininkai prisitaiko prie „aplinkos“, kurią sudaro priemonės (naudojimas socialiniais tinklais, kalbama ta pačia kalba) ir panašios „susiaurintos“ žinios bei atpažįstamos vertybės (istorinis paveldas, ekonominės padėties kritika). Todėl, siekiant išsiaiškinti propagandą, būtina žinoti propagandininko ir šalies, kurioje vykdoma propaganda, istoriją bei išmanyti įvykių kontekstą. Rusijai irgi svarbu kitose šalyse rasti atpažįstamų ženklų, požymių, nuotaikų, kurios leistų skleisti propagandinio pobūdžio informaciją.

Empirinėje tyrimo dalyje, kuri suteikia daugiausia naujos informacijos apie tikslines auditorijas ir jų reakcija į skirtingas propagandines žinutes, išryškėja keletas svarbių aspektų.

Nuostatų dėl Rusijos analizė atskleidė, kad požiūris į Rusiją pasiskirsto į tris pagrindines, bendras kategorijas: palankios Rusijai nuostatos, kritiškas vertinimas, neturėjimas nuomonės. Pastarajam požiūriui atstovaujantys žmonės, taikant daugelio kintamųjų atitikties analizę, atsiskirdavo visuose grafikuose. Panašu, kad „neturintys nuomonės“ asmenys vis dėlto nėra latentinių prorusiškų nuostatų besilaikantys: tai tiesiog atskira, iš tiesų aiškios pozicijos neturinčių žmonių kategorija. Ši žmonių grupė taip pat yra kiek abejingesnė informacijai, gaunamai iš žiniasklaidos priemonių, – tai

rodytų, jog retas naudojimas jomis nepadedą susidaryti nuomonės (o socialiniai tinklai, tikėtina, šios funkcijos neperima).

Daugelio kintamųjų atitikties analizė padėjo atskleisti Rusijai palankaus požiūrio informacinėje ir kultūrinėje erdvėje modelį: tai propagandai labiausiai paveiki zona. Asmenys, nematantys Rusijos grėsmės, dažniau renkasi žiūrėti rusiškus filmus ir skaito tokius laikraščius, taip pat dažniau vaikšto į populiarios rusų muzikos koncertus (reikėtų pastebėti, kad tipinis respondentas – atvirkščiai – nesilanko tokiuose koncertuose ir teikia prioritetą Vakarų filmams). Be to, dažniau prorusiškos pažiūros (Rusija draugiška, nekelia grėsmės Lietuvai) būdingos grupėms, kurios dažnai žiūri Rusijos kanalus ir rusiškas žiniasklaidos priemones nurodo tarp tų, iš kurių daugiausia sužinoma apie Rusiją.

Kita vertus, analizė patvirtino ir anksčiau atliktuose tyrimuose išryškėjusias įžvalgas, kad tai, jog žiūrimi Rusijos kanalai, kartais dar nereiškia, jog laikomasi prorusiškų pažiūrų. Be to, nors dar beveik pusė Lietuvos visuomenės gerai moka rusų kalbą, tai nėra esminis veiksnys kalbant apie minėtas pažiūras: vidutiniškai gerai rusų kalbą mokantys žmonės yra kiek arčiau nuomonės, kuri kritiška dėl Rusijos, o gerai mokantys irgi nepatenka į prorusišką „debesį“ (nors yra arčiau jo). Panašu, kad patektum į pastarąjį, neužtenka tik gerai mokėti kalbos – dar reikia dažnai žiūrėti Rusijos kanalus, be to, Rusijos žiniasklaida turėtų būti tarp pagrindinių informacijos apie Rusiją šaltinių. Žinoma, dar daugiau galėtų atskleisti socialiniai, vertybiniai veiksniai, pirmiausia tautybė, taip pat sovietmečio nostalgija.

Naudodami ryšio matus ir daugianarės logistinės regresijos modelius, pastebėjome, jog išskyrus tautybę, neįžvelgėme ryškesnės sociodemografinių veiksnių įtakos: prorusiškoms pažiūroms, paveikimui propagandai beveik neturi įtakos amžius, pajamos, išsilavinimas ir gyvenamoji vieta (jeigu kontroliuojami kiti veiksniai). Taigi kartais viešojoje erdvėje deklaruojama nuomonė, kad Rusijai palankesni yra skurdžiau gyvenantys, ne tiek išsilavinę žmonės iš provincijos, empirinio pagrindo neturi.

Panašu, kad, kalbant apie požiūrį į Rusiją, gerokai svarbiau, ne kas esi apskritai, bet kaip subjektyviai vertini save ir Lietuvos valstybę sąveikos su sovietmečio patirtimi aspektu. Ankstesniuose elgesio per rinkimus ir geokultūrinių nuostatų tyrimuose pasitvirtinęs sovietmečio vertinimo veiksnys iš tikrųjų yra reikšmingas: sutinkantys, kad sovietmečiu buvo geriau gyventi geriau, labiau linkę Rusiją traktuoti kaip draugišką, palankiai vertinti V. Putiną, tikėti Rusijos žiniasklaidos objektyvumu ir pritarti jai palankiems naratyvams. Nors pastarosios nuostatos apskritai visuomenėje nėra populiarios, jas gali stiprinti būtent sovietmečio nostalgija.

Tiesa, atrodo, kad Rusijos propaganda šiuo požiūriu „auksinę“ progą jau prarado – įvertinus prosovietinių pažiūrų kismą per pastaruosius 12 metų, sovietinės nostalgijos paūmėjimą galima pastebėti 2008–2012 m. ekonominės krizės laikotarpiu. Panašu, kad būtent tada buvome labiausiai pažeidžiami propagandai iš Rytų. Kažkiek paradoksalu, tačiau būtent Rusijos vykdyta agresija prieš Ukrainą pagal laiką sutapo su tuo, kad teigiamas požiūris į sovietmetį staiga ėmė silpti.

Kitas svarbus aspektas – pasitenkinimas demokratija. Žmonės, kurie nėra ja patenkinti, nesvarbu, kokių nuostatų dėl sovietmečio laikosi, palankiau nusiteikę Rusijos atžvilgiu. Turint galvoje menką pasitikėjimą politinėmis institucijomis ir politikais, nedidelį rinkiminį aktyvumą Lietuvoje,

galima teigti, kad nepasitenkinimas demokratija artimiausiu metu tikrai staiga nesumažės, o tai gali būti vienas iš veiksnių, kuriuo naudojantis bus skleidžiama propaganda.

Neskaitant vertybių, analizė parodė, kad svarbi yra ir informacinė erdvė. Nors priežastinis ryšys nėra toks akivaizdus (galbūt prorusiškų nuostatų turintys žmonės tiesiog renkami atitinkamus informacijos šaltinius), tačiau visiškai aišku, kad dažnas rusiškų kanalų žiūrėjimas neabejotinai susijęs su Rusijai palankiomis nuostatomis, ypač jei asmuo gerai moka rusų kalbą ir tokie kanalai yra vienas iš pagrindinių informacijos apie Rusiją šaltinių.

Galiausiai, atskiras tyrimas buvo atliktas išsiaiškinti tautinių mažumų nuostatas. Žvilgsnis į tautinių mažumų apklausą atkartoja (tik rodikliai kiek skiriasi) tai, ką jau žinojome anksčiau: tautinės mažumos (tiek rusai, tiek lenkai) yra linkusios į Rusiją, jos lyderį, santykius su šia valstybe žvelgti palankiau nei visa Lietuvos populiacija. Vertinant žiniasklaidos naudojimo įpročius, esant tam tikroms išimtimis (lenkai gana dažnai žiūri ir Lenkijos kanalus, klauso lenkiškų radijo stočių), tautinės mažumos yra Rusijos medijų informacinėje erdvėje: Rusijos kanalus kasdien arba kelis kartus per savaitę žiūri daugiau nei pusė rusų ir lenkų, panaši situacija kalbant apie radiją ir interneto leidinius. Vis dėlto verta pastebėti ir tai, kad apie pusė tautinių mažumų bent kelis kartus per savaitę žiūri ir lietuviškus kanalus, o Vakarų šalys tautinių mažumų traktuojamos kaip draugiškos Lietuvai: panašu, kad tautinės mažumos gana pozityviai nusiteikusios visų Lietuvos kaimynių ir svarbių valstybių atžvilgiu. Be to, interneto naujienų leidinius vertinant kaip veiksnių, reikia pripažinti, kad tautinės mažumos dažniausia skaito būtent lietuviškus portalus: tai vienintelė svarbi medijų rūšis, kurioje lietuviški informacijos kanalai „laimi“.

Jei šios įžvalgos iš esmės atkartoja ankstesnių tyrimų rezultatus, tai kitas atradimas visiškai naujas ir svarbus: galima gana tvirtai teigti, kad tautinės mažumos, vertinant jų nuostatas Rusijos atžvilgiu, nėra visiškai homogeniška grupė. Šiuos skirtumus lemia ir kiti veiksniai, nebūtinai tautybė. Atlikę daugianarę logistinę regresiją, matome aiškias ir nuoseklias sąsajas tarp sovietmečio vertinimo ir Rusijos kanalų žiūrėjimo bei Rusijos, jos politikos adekvatumo ir V. Putino vertinimo. Kitaip tariant, nepaisant to, esi rusas ar lenkas, didesnė tikimybė, kad rečiau Rusijos kanalus žiūrintys ir prasčiau „gyvenimą Tarybų Lietuvoje“ vertinantys žmonės Rusiją, jos politiką ir V. Putiną įvertins prasčiau (nors tokių žmonių apklausoje buvo ir mažiau, jie aiškiai išsiskyrė). Ir atvirkščiai – labiau tikėtina, kad rusai ir lenkai, kurie dažniau žiūri Rusijos kanalus ir kuriems būdinga sovietmečio nostalgija, Rusijos atžvilgiu turės itin palankių nuostatų.

Be to, mūsų analizė parodė, kad svarbi ir gyvenamoji vieta bei pajamos. Mažiau uždirbantys, ne Vilniuje (šie du dalykai gali būti susiję, bet tam reikia tolesnių tyrimų) gyvenantys tautinių mažumų atstovai, nesvarbu, kokios tautybės bebūtų, dažniau pasižymės Rusijai palankiomis nuostatomis. Itin įdomu tai, kad šie du veiksniai (vietovė ir pajamos) buvo visiškai nereikšmingi bendroje gyventojų apklausoje ir nediferencijavo respondentų pagal nuostatas Rusijos atžvilgiu. Kalbant apie tautines mažumas, tai gana pagrįstai skatina klausti, ar nėra svarbios susikertančios priežastys: galbūt ne tautybė, o ekonominės tam tikrų regionų (Vilniaus, Šalčininkų rajonai) problemos yra priežastis, kodėl dalis tautinių mažumų laikosi prorusiškų pažiūrų.

Informacinės erdvės problemos reikalauja tolesnių tyrimų: įprasta sociologinė apklausa nelei-

džia atsakyti į esminį klausimą, ar Rusijos kanalus žiūrintys (vidutiniškai) tautinių mažumų atstovai Rusiją vertina palankiau dėl savo informacinių įpročių, ar tokia tendencija sąlygota būtent palankumo Rusijai. Tačiau į klasifikaciją orientuota daugelio kintamųjų atitikties analizė patvirtina anksčiau išsakytus pastebėjimus. Panašu, kad Rusijos kanalų žiūrėjimas ir naudojimas kitomis rusiškais medijomis nėra pakankama sąlyga tam, kad respondentas būtų prorusiškų pažiūrų: jeigu tai yra vieninteliai informacijos šaltiniai ir greta nėra dažnai naudojamos kitomis (lietuviškomis, vakarietiškomis) medijomis, tai tikimybė, kad susiformuos prorusiškos pažiūros, didesnė. Ir atvirkščiai – mūsų analizė parodė, kad tautinių mažumų atstovų imtyje Rusijai nepalankios nuostatos kiek labiau susijusios su lietuviškų kanalų (ypač LRT) žiūrėjimu ir lietuviškų radijo stočių klausymusi.

Lietuva, ieškodama būdų apginti savo informacinę erdvę nuo Rusijos propagandos, stengiasi vadovautis Europos Sąjungos ir valstybės norminiais dokumentais. ES teisinis reglamentas, kuriame paaiškinama ir nustatoma vaizdo bei garso informacijos sklaida, iš esmės yra dalyvaujamosios demokratijos pamatas, tačiau nevisiškai įvertinama informacinė Rusijos agresija.

Pripažįstant, kad propagandos turinys gali būti ir yra smurtinio pobūdžio (kai niekinama pasirinkimo laisvė, ribojama teisė išsakyti mintis, neigiami ar iškreipiami tikri istoriniai įvykiai, šmeižiami žmonės ar pan.), taikstytis su jos sklaida tolygu pripažinti „teisę“ pažeminti tautos ar asmens orumą. Teisiniu aspektu išryškėja dvejopa problema:

- Pripažindami kritiško visuomenės požiūrio formavimą kaip laisvos visuomenės teisę, turime įvertinti tai, kas yra pavojinga, nepriimtina etikos, moralės, teisingumo požiūriais;
- Turi būti aiškiai atsakyta į klausimą, kas yra informacijos (produktų) sklaidos, informacinių veiksnių draudimas, kuris leistų išlaikyti konstitucijos nuostatą, kad cenzūra yra draudžiama. Atitinkamų kategorijų informacijos naudotojams, jeigu būtų apribota galimybė skleisti melagingo turinio pranešimus, draudimas turėtų būti teisėtas tiek kalbant apie Lietuvos Konstituciją, tiek apie ES teisės aktus.

Europos Sąjungos teisė tik iš dalies yra pagrindas prireikus imtis tokių veiksnių. Europos Parlamento ir Tarybos direktyvoje 2010/13/ES (2010 m. kovo 10 d.) „Dėl valstybių narių įstatymuose ir kituose teisės aktuose išdėstytų tam tikrų nuostatų, susijusių su audiovizualinės žiniasklaidos paslaugų teikimu, derinimo“ (Audiovizualinės arba Garso ir vaizdo (GVŽP) žiniasklaidos paslaugų direktyva) nustatyta sąlyga, kad „(54) Valstybės narės gali netrukdomos imtis bet kokių, jų nuomone, tinkamų priemonių dėl iš trečiųjų šalių teikiamų audiovizualinės žiniasklaidos paslaugų, kurios neatitinka 2 straipsnyje nustatytų sąlygų, jeigu tos priemonės neprieštarauja Sąjungos teisei ir tarptautiniams Sąjungos įsipareigojimams“. Minėta direktyva pabrėžia būtinybę palaikyti vieną iš Europos Sąjungos vertybių – pliuralizmą, tačiau, pasikeitus ES ir Rusijos santykiams, kai Rusija 2014 m. užpuolė Ukrainą ir tebevykdo informacinį karą, ES dokumente nėra kategorijos, kuri leistų tiesiogiai atsižvelgti į pavojų, keliamą agresyvią, smurtą skatinančią propagandą skleidžiančių Rusijos audiovizualinių (televizijos) priemonių. Direktyvoje nustatytas apribojimas, jog vaizdo ir garso produkcijoje „negalima naudoti pasąmonę veikiančių technologijų“ ir „žeminti žmogaus orumą“, nėra pakankamas pagrindas apibūdinti šias sąlygas kaip tinkamas nustatyti Rusijos propagandą,

užkardyti ją ir pasipriešinti informaciniam karui. Kaip ES siekė sankcijų Rusijai, pradėjusiai karinius veiksmus Ukrainoje ir informacinį karą, taip Lietuva turėtų siekti, kad būtų teisiškai reglamentuotas reiškinys, kuris atspindi informacinę Rusijos politiką.

Tyrime apžvelgus Lietuvoje organizuotai valstybės pradėtas ir spontaniškai iš visuomenės kilusias kovas su propaganda praktikas pastebėta, jog valstybės lygmeniu svarbiau formuoti savarankišką informacinę politiką, tiesioginę kontrpropagandą naudojant išimtiniais atvejais ją labiau suvokiant kaip strateginės komunikacijos dalį. Būtina imtis priemonių, kurios padėtų sutelkti Rusijos siekiamą paveikti įvairių lygmenų auditoriją ir kuriomis būtų ugdomas, palaikomas kritiškas mąstymas bei skatinama adekvati reakcija.

REKOMENDACIJOS: PRIEMONĖS KOVAI SU PRIEŠIŠKA PROPAGANDA

Parengtos vykdant tyrimą „Rusijos propaganda Lietuvoje: analizė, įvertinimas, rekomendacijos“

Mokslininkų ir tyrėjų grupės vykdyto ir Lietuvos mokslo tarybos finansuoto „Propagandinių technikų atpažinimo metodologijos sukūrimas ir taikymas“ (sut. nr. REP5/2015) tyrimo rezultatų argumentai leidžia pateikti žemiau išdėstomas rekomendacijas suinteresuotoms valstybės institucijoms. Jos pravers ir valstybės saugumo, švietimo, mokslo, kultūros įstaigoms, stebintioms ir analizuojančioms Rusijos propagandos reiškini. Konkretūs veiksmai, nukreipti į Rusijos pastangas išnaudoti informacinį karą politiniams tikslams siekti, turėtų būti įjėminti šiomis nuostatomis:

1. Būtina nuolat stebėti Rusijos Vyriausybės ir kitų valdžios struktūrų darbotvarkę, analizuoti Rusijos informacinę elgseną prognozuojant galimus veiksmus – tai padėtų tinkamai pasirngti ne tik Lietuvos politikams, bet ir Lietuvos informavimo priemonėms.
2. Nuolat atnaujinti teorijos ir praktikos informacijos analizę, vadovaujantis atpažinimo modeliu. Lentelėje yra pateikiamas išskleistas galimų sprendimų planas ir galimos įgyvendinimo priemonės.

Vertinant propagandą taikomuoju aspektu, sudėtingiausia yra tai, kas „neatpažįstama“ ir „ištirpdoma“ masinės komunikacijos medijų turinyje, atkakliai ir intensyviai skleidžiant supaprastintą klaidinančią informaciją apie įvykius, asmenis (fizinius ar juridinius), veiksmus.

Lietuvoje ilgalaikiai kultūriniai ryšiai, nulemti okupacijų, atskleidžia šiuos ypatumus:

1. Lietuva (kaip ir kitos Baltijos šalys) yra atskira Rusijos propagandos auditorija ir informacinė erdvė palyginti su Vakarų Europos šalimis; viena vertus, Lietuvos patyrimas leidžia suvokti Rusijos politikos pavojus geriau, nei Vakarų masinei auditorijai; kita vertus, ji turi daugiau silpnų požymių, leidžiančių Rusijai siekti informacinės įtakos regione;
2. paveldo ženklai, palikti Rusijos valdžių ir kultūros veikėjų įvairiais istoriniais laikotarpiais, suteikia galimybę juos interpretuoti kaip kultūros įtaką Lietuvoje gyvenusių asmenų, veikusių institucijų gerovei;
3. tapatinimasis su oficialiąja Rusijos kultūra tarp gyventojų, kurie:
 - kildina save iš Rusijos arba sieja save su Rusija kaip tėvyne;
 - yra studijavę, mokęsi, dirbę Rusijoje (arba SSRS) arba susiję giminystės ryšiais; turi verslo ryšių;
 - turi poreikį užsienio informacijos šaltiniams, tačiau moka tik vieną užsienio kalbą – rusų;
 - nuolat žiūri Rusijos televizijų laidas, konstruojamas cenzūros sąlygomis, nes neturi alternatyvos informaciniu aspektu;
4. Atsižvelgdamos į laidų žiūrimumą, Lietuvos verslo įmonės užsako reklamą Rusijos televizijose ir taip remia Rusijos televizijų turinį, nepaisant kritikos Rusijos vykdomai propagandai;

5. Iš populiariausių žiniasklaidos priemonių ir produkcijos, dominuojančios Lietuvos TV rinkoje, yra reali galimybė „geriau“ žinoti Rusijos vidaus gyvenimą ir pažinti jos įvairių sričių lyderius, nei tokių kaimyninių valstybių kaip Latvija, Lenkija ar Švedija. Vis dėlto rusiškos produkcijos Lietuvos televizijose mastas taip pat tampa spręstiniu uždaviniu.

Šias aplinkybes būtina vertinti Vakarų Europos politinių santykių su Rusija ir jos valstybių vadovų santykių su Rusijos lyderiais kontekste. Informacinės erdvės kontekstą išplečia ir paaiškina atitinkami Europos Sąjungos bei atskirų valstybių sprendimai, įskaitant ir tuos, kurie tiesiogiai taikomi informacinėms erdvėms ir informacijų technologijoms, o juolab tuos, kurie reguliuoja politinius ir karinius santykius. Naujausiose Vakarų mokslinėse publikacijose nurodomas Rusijos propagandos pavojus, kylantis iš tarpinių komunikacijos struktūrų, sukurtų Vakaruose (laikraščių, kultūros ir mokslo agentūrų), kurios galimai išlaikomos Rusijos lėšomis. Tikrovėje jis aprėpia politikos, diplomatijos, mokslo ir meno ryšius, kurie nėra lengvai atpažįstami kaip propaganda, tačiau Rusijai padeda įgyvendinti minėtą pagrindinį uždavinį.

	<i>Rekomendacija</i>	<i>Galimos įgyvendinimo priemonės</i>	<i>Galimas vykdytojas</i>
1.	Koordinuoti informacinę politiką, informacinį ir žiniasklaidos raštingumą	<ul style="list-style-type: none"> • Sudaryti Informacinės politikos tarybą (IPT). Šiai tarybai būtų galima priskirti koordinuoti funkcijas ir nustatyti uždavinius, kurių poreikis atsiranda iš čia pateikiamų 10-ies rekomendacijų. • Vienas iš Tarybos pamatinių tikslų – vieningo valstybės naratyvo gairių kūrimas. Įtraukiant mokslo atstovus, akademikus, universitetus, žymius visuomenės veikėjus, didelį dėmesį skiriant piliečių edukacijai bei kritinio mąstymo ugdymui per pagrindines informacijos sklaidos priemones – televiziją ir socialinius tinklus bei internetinę žiniasklaidą. • Ji taip pat galėtų palaikyti tarpinstitucinį ryšį su užsienio analitikais, kurie stebi Rusijos propagandą, ir sudaryti veiksmų planą propagandos formoms atskleisti. • Vyriausybės arba Kultūros ministerijos norminiu aktu nustatyti informacinio raštingumo (IR) ir žiniasklaidos raštingumo (ŽR) sąvokas, rekomenduoti Tarybai koordinuoti šių veiklų plėtojimą ir atitinkamų planų įgyvendinimą. • Kartu su Švietimo ir mokslo ministerija parengti Informacinio raštingumo ugdymo koncepciją (įvertinant anksčiau rengtų ir įgyvendintų IR programų fragmentiškumą). • Nustatyti profesionalios žiniasklaidos kokybės kriterijus, kuriais būtų galima vadovautis skirstant konkursinio dalinio projektų finansavimo (paramos/rėmimo) lėšas ir vertinant žiniasklaidos turinį; organizuojant žiniasklaidos problematikai skirtus forumus. • Remti politinės tiriamosios žurnalistikos projektus, kuriais atskleidžiami klatingi Rusijos politikos veiksmai informacinės politikos aspektu. 	Kultūros ministerija

ES Direktyva žiniasklaidos raštingumą apibrėžia kaip jos priemonių naudojimą vartotojams saugiai suvokiant turinį⁶⁰⁷, Lietuvoje taip pat vartojama ir kita – informacinio raštingumo – sąvoka. Jų taikymas kartais painiojamas, todėl pirmiausia būtų galima atskirti apibrėžiant:

- **Informacinis raštingumas** – gebėjimas perprasti žiniasklaidos ir medijų turinį kritiškai jį vertinant, suvokti šaltinių kilmę, naudotis medijomis ir informacijos ieškos įrankiais.

Informacinio raštingumo ugdymą pastaruosius dešimt metų vykdo švietimo (ministerijos, centrai, nevyriausybinės organizacijos) ir informacijos įstaigos (bibliotekos⁶⁰⁸, kt.). Tad bendradarbiaujant Lietuvos valstybės švietimo institucijoms, inicijuojama arba sukuriamą laikinai veikiančių projektinių programų (stambiausios – 4) ir įrankių informaciniam raštingumui ugdyti. Dalis tokių naujausių projektų, skirtų mokytojams⁶⁰⁹, pagrįstai skiriama ugdyti mokyklose pilietinę savimonę⁶¹⁰ ir kritišką mąstymą apskritai apie medijas, nors būtų tikslinga ugdymo programas:

1. tikslinti ir/arba rengti nagrinėjant žiniasklaidos ir medijų turinį politikos, verslo, karo propagandos temomis;
2. įvertinti įgyvendintų programų pasiekimus (dalyvių apklausa; parengtų mokytojų, ekspertų kompetencijos);
3. sukurti reikalavimus ugdymo specialistams⁶¹¹.

Sudėtinga patikrinti dalies tokių projektų efektyvumą, nes jų ataskaitos atspindi priemonių kiekybę; nėra skelbiamas atsakomasis ryšys (apibendrintina projekto dalyvių nuomonė). Tai, kad dalis atskirai parengtų skaitinių tiesiog susieta su tokiais ugdymo projektais, nesuteikia jiems patrauklumo. Kitaip tariant, reikėtų informaciją rengti patrauklesnėmis – vaizdo ir garso – priemonėmis. Naudinga būtų, bendradarbiaujant ministerijoms, parengti vieną INFORMACINIO RAŠTINGUMO UGDYMO KONCEPCIJĄ. Jos principai:

- medijos suvokiamos kaip pagalbinės priemonės (medijų kritikas nėra visuomenės kritikas);

⁶⁰⁷ „Žiniasklaidos priemonių naudojimo raštingumas – tai įgūdžiai, žinios ir suvokimas, sudarantys vartotojams galimybę šias priemones naudoti veiksmingai ir saugiai. Žiniasklaidos priemonių naudojimo įgūdžių turintys žmonės sugeba tinkamai pasirinkti, suvokti turinio ir paslaugų pobūdį bei pasinaudoti visomis galimybėmis, kurias siūlo naujosios ryšių technologijos. Jie gali geriau apsaugoti save ir savo šeimas nuo žalingo arba agresyvaus turinio. Todėl visose visuomenės grupėse turėtų būti skatinama žiniasklaidos priemonių naudojimo raštingumo plėtra ir atidžiai sekama šio proceso pažanga. 2006 m. gruodžio 20 d. Europos Parlamento ir Tarybos rekomendacijoje dėl nepilnamečių ir žmogaus orumo apsaugos ir dėl atsakymo teisės, atsižvelgiant į Europos audiovizualinių ir internetinių informacinių paslaugų pramonės konkurencingumą, *jau nustatytos galimos priemonės, skirtos žiniasklaidos priemonių naudojimo raštingumui skatinti, pavyzdžiui, tęstinis mokytojų ir instruktorių švietimas, specialus vaikų mokymas apie internetą nuo labai ankstyvo amžiaus, įskaitant paskaitas, atviras tėvams, arba piliečiams skirtų nacionalinių kampanijų rengimas naudojant visas ryšių priemones, siekiant suteikti informaciją apie atsakingą interneto naudojimą*“.

⁶⁰⁸ Pavyzdžiui, Informacinis raštingumas Vilniaus universiteto bibliotekoje: ir.mb.vu.lt (2010).

⁶⁰⁹ Pavyzdžiui, 2014 – 2015 m. Ugdymo plėtotės centras, Švietimo ir mokslo ministerija bei Šiaurės Ministrų tarybos biuras Lietuvoje vykdė Medijų ir informacinio raštingumo ugdymo projektą (tikslas – „plėtoti tokias šiaurietiškas vertybes kaip atviros visuomenės svarba, pagarba ir tolerantiškų, kritiškai mąstančių ir atsakingų piliečių ugdymas“). Projekto koordinatoriai pabrėžia, kad Lietuvoje nėra informacinį raštingumą išmanančių mokytojų. Žr.: Ugdymo sodas, 2016.

⁶¹⁰ Pavyzdžiui, Nacionalinio saugumo – **kompetencijų demokratinėi kultūrai modelis**.

⁶¹¹ Jeigu informacinis raštingumas suvokiamas kaip medijų kritika, ją turėtų formuoti medijų analitikas, bet ne žiniasklaidos redaktorius, pristatantis savo leidinį.

- žiniasklaida yra visuomenės tarpininkė;
- informacinio raštingumo mokytojas išmano politikos komunikaciją.

Rengiant koncepciją, reikėtų įtraukti tarptautinio socialinių mokslų atstovų bendradarbiavimo aspektą, kadangi, kaip yra išnagrinėta mokslinėse publikacijose ir saugumo institucijų ataskaitose, uždaro pobūdžio Rusijos propaganda skleidžiama per mokslo, kultūros, visuomenines institucijas.

- Žiniasklaidos raštingumas – gebėjimas formuoti žiniasklaidos turinį kritiškai vertinant šaltinius ir objektyviai pateikiant įvykius.

Tai, kad dalyje Lietuvos žiniasklaidos dažnai pastebimi pranešimai, parengti Rusijos valstybinių šaltinių pagrindu, rodo, kad reikia nuolat rengti diskusijas/konferencijas apie žiniasklaidos kokybę, jos turinio formavimo problematiką, naudojimąsi įvairių šaltinių prieiga rengiant pranešimus apie įvykius.

Spaudos radijo ir televizijos rėmimo fondo (SRTVRF) 2014 m. ataskaitoje teigiama, kad „šalies regionų laikraščiuose kultūrinis raštingumas yra žemas ir tai, deja, jau nebe Fondo, o, manytume, valstybės problema“. Šis turinio aspektas taip pat reikalautų pasitarimų, kaip ir kokius reikalavimus kelti valstybės lėšomis remiamai žiniasklaidai, kad ji būtų vertinama ne *a priori* kokybiška dėl raktinio „kultūros“ (ir susijusių sąvokų) vartojimo, bet taptų kokybiška formuodama ir plėsdama atitinkamas auditorijas. Remiantis jau paskelbtais tyrimais dėl „kontrpropagandos“ neveiksmingumo, galima pritarti SRTVRF (ar ateityje – kitų fondų, komisijų) sprendimams nefinansuoti projektų, kurie yra nukreipti tiesmukiškai Rusijos žiniasklaidos kritikai (anti/kontrpropagandai), tačiau derėtų atkreipti dėmesį, kad reikalingi projektai, skirti plėsti istorijos, komunikacijos, literatūros, ekonomikos, politikos žinias ir puoselėti pilietinę įvairių auditorijų savimonę, taikant modernias technologijas.

Priminsime, kad 2012 m. Europos Parlamento Kultūros ir švietimo komiteto užsakymu parengtame pranešime siūlyta „kartu su pramone sukurti forumą, kuriame būtų kuriama Europos žiniasklaidos ir turinio sektorių mokomoji programa“⁶¹².

Kaip minėta, būtų tikslinga prie Kultūros ministerijos sudaryti INFORMACINĖS POLITIKOS TARYBĄ, kuri galėtų formuoti rekomendacijas informacinio raštingumo, informacinio saugumo klausimais, nustatyti profesionalios žiniasklaidos kokybės kriterijus⁶¹³, taip pat:

- užsakyti apklausas ir skelbti komentarus;
- rengti forumus;
- nustatyti socialiai atsakingos žiniasklaidos (žurnalistikos) kriterijus;
- teikti rekomendacijas (išvadas) žiniasklaidos ir informacinio raštingumo projektams;
- siūlyti pataisas susijusiems teisės aktams.

⁶¹² Vidaus politikos generalinis direktoratas, B teminis skyrius. Struktūrinė ir sanglaudos politika. Kultūra ir švietimas. Viešasis ir komercinis prieigos modeliai skaitmeniniame amžiuje, IP/B/CULT/IC/2012.

⁶¹³ Nors šiuo klausimu nuolat diskutuojama, būtina atsižvelgti į aspektus, kurie lemia žiniasklaidos turinį. Kriterijai būtini norint įvertinti bet kurį prašomą finansuoti projektą ar programą.

<p>3.</p>	<p>Formuoti kritišką poziciją lengvai neatpažįstamos Rusijos propagandos atžvilgiu</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Rengti Lietuvos ir Vakarų Europos šalių kultūros ir meno asmenų, institucijų forumus informacinės agresijos tematika; • Nuolat rengti Lietuvos regionų ir tautinių mažumų apklausas [žr. ir pateiktuojų monografijoje pjūviu], jomis vadovaujantis priimti sprendimus; • Rengti susitikimus su Rusijos TV reklamos užsakovais – Lietuvos įmonių, kurios „remia“ propagandos kanalus, vadovais; • Surengti propagandinės meno ir vaizdo produkcijos kritikų forumą; • Išleisti propagandos patirčių žinyną; įkurti Propagandos patirčių muziejų; • Leisti lietuvių kalba kūrinis, organizuoti kilnojamas parodas propagandos pavojams atskleisti; • Inicijuoti mokslinius tyrimus, kuriais būtų atskleidžiama sunkiai atpažįstama propaganda kultūros, meno leidiniuose (produkcijoje) bei renginiuose ir susieti jų paskelbimą su informacinio raštingumo mokymais; • Surengti Lietuvos ir Baltijos šalių – Europos Parlamento narių, suvokiančių Rusijos informacinės politikos agresyvumą, bendrą susitikimą; siekiant apsaugoti informacinę erdvę, Kultūros ministerijai parengti teisės aktų projektus, kurie galėtų būti siūlomi priimti ES – pirmiausia siūlant įtraukti „informacinio karo“ ir „karo propagandos“ sąvokas; <p>Siūlyti papildyti Lietuvos Respublikos visuomenės informavimo įstatymą patikslinant sąvokas, kuriomis apibrėžiama:</p> <ul style="list-style-type: none"> » - propaganda (politinė ir karinė); » - informacinė erdvė; » - propagandos ir informacinio karo veiksmai; » - vienintelio šaltinio, kaip propagandos būdo, naudojimą visuomenei skirtuose bet kokio pobūdžio pranešimuose. <p>Taip pat įstatymu apibrėžti, kad <i>nuolat</i> skleidžiama agresyvi, melagingo turinio informacija (dezinformacija) yra psichologinis smurtas prieš visuomenę. Taip būtų galima užtikrinti psichologinį saugumą informaciniu aspektu.</p>	<p>Kultūros ministerija</p> <p>Užsienio reikalų ministerija</p> <p><i>Informacinės politikos taryba</i></p>
-----------	---	--	---

<p>2.</p>	<p>Rusijos propagandos kaip institucionalizuotos valstybės politikos rūšies vertinimas</p>	<p>Tokia oficiali Lietuvos nuostata, plėtojama diskusijose, forumuose ir siūloma žiniasklaidai, turėtų formuoti kritišką požiūrį į Rusijos informacijos šaltinius Lietuvoje ir užsienyje. Reikėtų nuolat stebėti Rusijos Vyriausybės ir kitų valdžios struktūrų <i>darbotvarkę</i>, kad būtų galima suprasti ir numatyti oficialiosios Rusijos informacinius veiksmus; šią stebėseną kooperuoti su užsienio partneriais. Rusijos propagandos nuolatinei ilgalaikiai stebėsenai atlikti Vyriausybė galėtų numatyti resursus priskirdama šią funkciją valstybės institucijai arba konkurso būdu siūlydama tai atlikti mokslo tyrimo įstaigai, arba ši funkcija galėtų būti priskirta minėtai IPT. Institucija turi gebėti sudaryti strateginės komunikacijos planus.</p>	<p>Lietuvos Respublikos Kultūros ministerija</p> <p>Lietuvos Respublikos Užsienio reikalų ministerija</p> <p>Lietuvos Respublikos Krašto apsaugos ministerija</p>
-----------	---	--	---

Analizuojant priešišką propagandą ir jos ištakas, dabartinio režimo valdomą kaimyninę Rusiją ir jos propagandą vykdančias institucijas bei kitų valstybių gerąsias praktikas, strateginio plano kūrimui ir įgyvendinimui Lietuvoje kyla būtinybė steigti centrinę instituciją, turinčią įpareigojančius įgaliojimus visai vyriausybei strateginės komunikacijos klausimais, su ilgalaikiais (>20 m.), vidutinio periodo (5-10 m.) ir trumpalaikiais planais (iki 5 m.).

Tokia strateginės komunikacijos institucija turėtų būti nepriklausoma nuo politinių partijų, o jos valdyba galėtų būti renkama iš paskirtųjų vyriausybės institucijų, atsakingų už valstybės gynybą ir saugumą, vidaus bei užsienio politiką. Žinoma, nusprendus įgyvendinti šį sumanymą, reikėtų detalesnės analizės šiuo klausimu, bet, vadovaujantis grynai praktiniais *know-how*, Lietuvos kariuomenė, Krašto apsaugos ministerija, Kultūros ministerija, Vidaus reikalų ministerija, Valstybės saugumo departamentas, LRV kanceliarija ir Lietuvos Respublikos Prezidento kanceliarija, atrodytų, dabar galėtų būti tokios institucijos kūrimo principų rengėjais. Kadangi priešiškos informacinės operacijos ir propaganda yra grėsmė nacionaliniam saugumui, todėl taikos metu įsteigta institucija galėtų būti atskaitinga Vyriausybei; diskusija padėtų atsakyti, ar tai visiškai savarankiška, ar tarpinstitucinė struktūra.

Ši institucija savo veikloje galėtų vadovautis principais, kurie užtikrintų ne vien reaktyvią konkrečių priemonių prieš propagandą taikymo metodiką ir būdus, bet pirmenybę teiktų proaktyviai veiklai, kuri priešiško poveikio analizės, valstybės informacinės erdvės stebėjimo ir planavimo į galimus informacinius išpuolius būdu, patartų Vyriausybei strateginės komunikacijos klausimais. Jie galėtų taip pat aprėpti ir valstybės valdančiųjų institucijų, jų priimtų sprendimų poveikio piliečiams ir visuomenės pasitikėjimo jomis, santykių su užsienio valstybėmis ir valstybės pozicionavimo užsienio politiniame žemėlapyje strateginių sprendimų patarimus. Kadangi šie strateginiai

sprendimai yra kritiškai svarbūs valstybės gyvavimui, todėl logiška, kad tokia institucija turėtų savo atskirą finansavimą, susietą su išlaidomis valstybės gynybai (didėjant išlaidoms gynybai, proporcingai turėtų didėti ir išlaidos strateginei komunikacijai). Be to, atsižvelgiant į propagandos keliamą grėsmę, strateginės komunikacijos institucija (ar įstaiga – institucijos dalis) turėtų gauti informaciją iš žvalgybos institucijų apie propagandą vykdančių Lietuvos teritorijoje fizinių ir juridinių asmenų veiklą, jų finansavimo šaltinius ir galimybę šią informaciją viešinti.

Strateginės komunikacijos specialistų rengimas. Informacinio karo kontekste siekiant užtikrinti informacinės erdvės saugumą neabejotinai svarbu turėti gerai parengtų strateginės komunikacijos specialistų. Tokie specialistai turi turėti teisinių žinių, išmanyti tarptautinius santykius, būti susipažinę su saugumo ir gynybos politikos klausimais, žiniasklaidos, įskaitant socialinių tinklų, aplinka. Todėl būtų tikslinga, bendradarbiaujant Vyriausybei ir universitetams, parengti strateginės komunikacijos studijų programas.

Kaip tik todėl propagandos stebėseną, siekiant atpažinimo, reikalautų:

1. Rengti Lietuvos ir Vakarų Europos šalių kultūros ir meno asmenų ir institucijų forumus informacinės agresijos tematika. Surengti propagandinės meno ir vaizdo produkcijos kritikų forumą.
2. Surengti Lietuvos ir Baltijos šalių atstovų Europos Parlamente, suvokiančių Rusijos informacinės politikos agresyvumą, bendrą susitikimą; Siekiant apsaugoti informacinę erdvę, Kultūros ministerijai parengti teisės aktų projektus, kurie galėtų būti siūlomi priimti ES, pirmiausia siūlant įtraukti „informacinio karo“, „karo propagandos“, „dezinformacijos“ sąvokas.
3. Taisyti Visuomenės informavimo įstatymą patikslinant sąvokas, kuriomis apibrėžiami propagandos ir informacinio karo veiksmai, įskaitant vienintelio šaltinio kaip propagandos būdo naudojimą pranešimuose. Vienintelio politinės informacijos šaltinio naudojimas bet kurio pobūdžio ir turinio pranešimuose yra propagandos apraiška.
4. Užtikrinti informacinį psichologinį saugumą būtų galima įstatymu apibrėžus, kad nuolat ir aktyviai skleidžiama dezinformacija arba melaginga, klaidinanti informacija yra agresyvus veiksmas, destruktivus nuomonės formavimo būdas ir ji yra psichologinis smurtas prieš visuomenę (auditoriją).

<p>4.</p>	<p>Palaikyti ryšį su ES ir NATO struktūromis – juridiniais ir fiziniais asmenimis, stebinčiais Rusijos propagandą ir skleisti naudingą informaciją Lietuvoje bei užsienyje</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Tikslinga derinti informaciją su: <ul style="list-style-type: none"> » Europos išorės veiksmų tarnybos Rytų strateginės komunikacijos Tikslinė grupė (skyriumi) – <i>East Stratcom Task Force at European External Action Service</i>. » NATO Strateginės komunikacijos centru Rygoje (<i>NATO Strategic Communications Centre of Excellence</i>) » Lietuvos Respublikos užsienio reikalų ministerija • Organizuoti Lietuvoje ir užsienyje (ES) tarptautinius įvairaus formato (apskritojo stalo, viešųjų paskaitų, mokymų) renginius propagandos formoms ir pavojui aptarti. 	<p>Jei būtų įkurta struktūra, skirta kurti ir koordinuoti strateginės komunikacijos planui, ji turėtų atlikti šias funkcijas.</p>
-----------	---	--	---

Stiprinti Europos išorės veiksmų tarnyboje veikiančią ekspertų grupę (angl. *East Stratcom Task Force*). 2015 m. ES vyriausioji užsienio reikalų įgaliotinė, Europos Komisijos pirmininko pavaduotoja Frederica Mogherini paskelbė pasipriešinimo Rusijos propagandai planą. Nuo 2015-09-01 pradėjo veikti Rytų strateginės komunikacijos skyrius (StratCom). Ši iniciatyva rodo, kad ES viršūnių susitikimuose, kuriuose sutariama dėl tokių priemonių, suvokiamas Rusijos propagandos mastas. Kita vertus, jeigu stebėjimo ir reagavimo į propagandą veikla nukreipiama tik į išorę, ES viduje „pasilieka“ daug auditorijų, kurios nesuvokia dezinformacinio Rusijos propagandos pavojaus. Reikalinga bendradarbiavimą su ES ir NATO komunikacijos struktūromis, skirtomis stebėti Rusijos propagandą ir formuoti reakciją, taip išplėtoti, kad apie Rusijos propagandos pavojų žinotų ir įvairios auditorijos ES viduje.

Šiuo metu šią grupę, kuri įgyvendina ES strateginės komunikacijos veiksmų planą, analizuoja Rusijos skleidžiamą propagandą ir dezinformaciją, aiškina ES politiką, koordinuoja ES komunikacinę veiklą ir remia objektyvią žiniasklaidą Rytų partnerystės šalyse, sudaro tik devynių šalių narių deleguoti ir išlaikomi pareigūnai. Tokio grupės pajėgumo, turint mintyje dabartinę geopolitinę situaciją ir Rusijos vykdomą informacinį karą, neužtenka. Grupėje turėtų dirbti bent trigubai daugiau komunikacijos, politikos ir žvalgybos ekspertų. Tai sustiprintų analitinius, informacinius, tinklaveikos ir mokymo pajėgumus. Tam reikia ir finansinių išteklių, todėl Lietuva kartu su kitomis ES šalimis narėmis turėtų paraginti Europos Komisiją, kad ji numatytų papildomą finansavimą iš ES biudžeto.

Bet pirmiausia reikėtų sukurti bendrą ES dezinformacijos kampanijų keliamos grėsmės vertinimo metodiką. Tai padėtų susidaryti bendrą vaizdą, leistų palyginti šalis pagal tai, kam skiriama daugiausia dėmesio ir resursų.

Ši veikla reikalinga atsižvelgiant į tai, kad ne tik ES politiniai lyderiai, bet ir šalių gyventojai – įvairios socialinės grupės, kurios savo pozicija daro įtaką renkamiems lyderiams – atsako už ES informacinės erdvės padėtį. Europos šalių visuomenės, nesuvokiančios Rusijos informacinių veiksmų, gali referendumuose ar kitaip priiminėti ilgalaikio pobūdžio sprendimus, lemiančius Europos ateitį. Europos susiskaldymas – viena iš perspektyvų, kuri atitiktų Rusijos politikos viziją.

Didesnis finansavimas „Laisvosios Europos radijui / Laisvės radijui“ ir „Amerikos balsui“. Europos šalys, ypač tos, kurios susiduria su priešiška Rusijos propaganda, turėtų bendradarbiauti su JAV ir siekti didesnio finansavimo „Laisvosios Europos radijui / Laisvės radijui“ ir „Amerikos balsui“ tam, kad šios stotys kartu Europos regioninių televizijų bei radijo stotimis galėtų rengti daugiau projektų, tokių kaip „Dabar pasaulyje“, kurie būtų reikiama atsvara Rusijos skleidžiamai propagandai ir dezinformacijai.

<p>5.</p>	<p>Sukurti integralios Lietuvos programą (ekonomikos, švietimo, kultūros srityse)</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Programa turėtų aprėpti Lietuvos auditorijas pagal: <ul style="list-style-type: none"> » regionų; » amžiaus ir išsilavinimo grupių; » susisiekiama problematiką. • Jos tikslas – sumažinti socialines ir kultūrinės (informacinės) dalies regionų, tautinių mažumų atskirtis. • Ypač svarbu akcentuoti tautinių mažumų gausiai apgyvendintus regionus, kadangi tyrimas atskleidė jų, kaip propagandai kur kas imlesnės grupės, vaizdą. Socialinė ir ekonominė tautinių mažumų integracija gali būti priemonė stiprinti jų ryšį su valstybe. • Programos turėtų siūlyti konkursų būdu finansuoti laisvalaikio ir pramogų surengimą valstybės švenčių progomis kultūrinę ir informacinę atskirtį turinčiose vietovėse, plėtoti tarpregioninius kultūros ir meno mainus. 	<p>Lietuvos Respublikos ministerijų, disponuojančių investiciniais projektais, bendra darbo grupė</p>
------------------	--	--	---

Minėtų apklausų rezultatai rodo, kad mažiausiai trečdalis gyventojų nesijaučia integruoti Lietuvos informacinėje erdvėje. Tai – ir Lietuvos informacinės politikos trūkumo pasekmė. Mat galimybė rinktis informacijos turinį yra viena iš žmogaus teisių; valstybės pareiga kuriant demokratinę visuomenę – užtikrinti skaidrius sprendimus, kurie lemtų pozityvią nuomonę apie demokratiją Lietuvoje.

Ši problematika reikalauja platesnio svarstymo nei propagandos ir informacinio karo tema, kadangi ji aprėpia kontekstinę informaciją, kuri tik netiesiogiai susijusi su čia nagrinėjamais dalykais: žmonių atskirtį lemia ne tik informacinė (kalbos, kultūros santykių) terpė, bet taip pat gyventojų švietimo ir ekonomikos ryšiai. Žmonių informacinis, kultūrinis, ekonominis integralumas – tai jų saugumo reikalas.

Apklausų rezultatai leidžia tiesiogiai ir netiesiogiai kritikuoti Lietuvos regionų plėtros politiką ir informacinę politiką.

Lietuvą vertindami kaip integralią Europos Sąjungos dalį, žinome, kad jos informacinė erdvė yra kitokia nei Vakarų Europos šalių. Lietuvos informacinės politikos trūkumai verčia atsižvelgti į ES teisinę padėtį.

Abejotina, ar tikslinga rengti įvairiai vadinamas valstybės įvaizdžio strategijas ar programas, jeigu jos nėra susietos pagal poreikį su reikšmingu įvykiu ar sprendimu. Tikslinga įvertinti visuomenės grupėms skirtas ir fragmentiškai įgyvendintas informavimo, pilietinio ugdymo, ekonominės plėtros ar paramos programas ir parengti, remiantis išvadomis, vieną integralios Lietuvos programą.

Vienas iš iššūkių – ugdyti didžiavimąsi Lietuvos pasiekimais, istorija, kalba, papročiais ir įveikti socialinį nihilizmą, nepakantumą, socialines atskirtis. Reikėtų sukurti galimybę finansuoti valstybės švenčių, Lietuvos viduje regioninių kultūros mainų organizavimą.

<p>6.</p>	<p>Tobulinti ES teisinį reglamentavimą</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Siūlyti papildyti Europos Parlamento ir Tarybos direktyvą 2010/13/ES (2010 m. kovo 10 d.) <i>Dėl valstybių narių įstatymuose ir kituose teisės aktuose išdėstytų tam tikrų nuostatų, susijusių su audiovizualinės žiniasklaidos paslaugų teikimu, derinimo (Audiovizualinės arba Garso ir vaizdo (GVŽP) žiniasklaidos paslaugų direktyva):</i> <ul style="list-style-type: none"> » nuolat skleidžiama ES informacinėje erdvėje kitų (išorės) šalių propaganda turi būti apibūdinta kaip smurtinė informacija, dezorientuojanti medijas, auditorijas ir objektyvų šaltinių naudojimą; » prilygintina terorizmo propagandai (atsižvelgiant į Komunikatą „Europos saugumo darbotvarkės įgyvendinimas siekiant kovoti su terorizmu ir sukurti tikrą veiksmingą saugumo sąjungą“); • apibrėžta <i>informacinio karo sąvoka</i>. 	<p>Kultūros ministerija</p>
------------------	---	---	-----------------------------

Europos Sąjungos teisinis reglamentavimas, paaiškinantis ir nustatantis vaizdo ir garso informacijos sklaidą, iš esmės yra dalyvaujamosios demokratijos pamatas, tačiau neįvertina Rusijos informacinės agresijos. Kadangi informacinėje politikoje propaganda gali būti teisinama kovos su terorizmu būtinumu, turi būti išskirtos tarptautinio terorizmo ir propagandos sąvokos.

Pripažįstant, kad propagandos turinys gali būti ir būna smurtinio pobūdžio (kai niekinama pasirinkimo teisė, ribojama teisė pasisakyti, neigiami ar iškraipomi akivaizdūs istoriniai įvykiai, šmeižiami žmonės ar pan.), taikstytis su jos sklaida tolygu pripažinti „teisę“ į tautos ar asmens orumo žeminimą. Teisiniu aspektu atsiveria dvejopa problema:

Pripažindami kritiško požiūrio visuomenėje ugdymą kaip laisvos visuomenės teisę, turime įvertinti tai, kas yra pavojinga, nepriimtina etikos, moralės, teisingumo požiūriu;

Turi būti aiškiai atsakoma į klausimą, kas tai yra informacijos (produktų) sklaidos, informacinių veiksnių draudimas, kuris leistų išlaikyti konstitucinę nuostatą, kad cenzūra yra draudžiama. Tarp atitinkamų kategorijų informacijos vartotojų draudimas turėtų būti teisėtas tiek Lietuvos Konstitucijos, tiek ES teisės aktų atžvilgiu, jeigu būtų apribojama galimybė skleisti melagingo turinio pranešimus.

Europos Sąjungos teisė tik iš dalies suteikia pagrindą, prireikus, tokių veiksnių imtis. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2010/13/ES (2010 m. kovo 10 d.) *Dėl valstybių narių įstatymuose ir kituose teisės aktuose išdėstytų tam tikrų nuostatų, susijusių su audiovizualinės žiniasklaidos paslaugų teikimu, derinimo (Audiovizualinės arba Garso ir vaizdo (GVŽP) žiniasklaidos paslaugų direktyva)*⁶¹⁴ nustato sąlygą, kad „(54) Valstybės narės gali netrukdomos imtis bet kokių, jų nuomone, tinkamų priemonių dėl iš trečiųjų šalių teikiamų audiovizualinės žiniasklaidos paslaugų, kurios neatitinka 2 straipsnio nustatytų sąlygų, jeigu tos priemonės neprieštarauja Sąjungos teisei ir tarptautiniams Sąjungos įsipareigojimams“. Minėta direktyva pabrėžia būtinumą palaikyti vieną iš Europos Sąjungos vertybių – pliuralizmą, tačiau, pasikeitus ES ir Rusijos santykiams, kai Rusija 2014 m. užpuolė Ukrainą ir išplėtojo informacinį karą, ES dokumente nėra kategorijos, kuri leistų tiesiogiai atsižvelgti į agresyvios smurtinės propagandos pavojų, sukiamą Rusijos audiovizualinėmis (televizijos) priemonėmis. Tai, kad direktyva nustato apribojimą, jog vaizdo ir garso produkcijoje „negalima naudoti pasąmonę veikiančių technologijų“ ir negalima „žeminti žmogaus orumo“, nėra pakankamas pagrindas apibūdinti šias sąlygas kaip tinkamas nustatyti ir riboti Rusijos propagandą ir pasipriešinti informaciniam karui.

Per intensyviausią informacinio karo laikotarpį, kai Rusija sukėlė karinį konfliktą su Ukraina Ukrainos teritorijoje – dvejus metus Lietuvos Respublikos Seimui atskaitinga Lietuvos Respublikos jurisdikcijai priklausančių radijo televizijos programų transliuotojų, retransliuotojų ir užsakomųjų visuomenės informavimo audiovizualinėmis priemonėmis paslaugų teikėjų veiklą reguliuojanti ir kontroliuojanti institucija – Lietuvos radijo ir televizijos komisija (LRTK), priėmė kelis sprendimus, apribojančius kai kurių Rusijos televizijų transliavimą.

⁶¹⁴ <http://eur-lex.europa.eu/>

Priimdama sprendimus dėl Rusijos retransliuojamųjų kanalų turinio, kai dalyje laidų yra šmeižikiško (šališko) turinio informacijos, LRTK vadovaujasi jai atitinkamų galių suteikiančiu Visuomenės informavimo įstatymo str. 33 ir str. 19 („Neskelbtina informacija“). Komisija, kai retransliuotojas yra kitoje ES valstybėje narėje, esą gali vadovautis minėta „Audiovizualinių (GVŽP) paslaugų direktyva“. Iš tikrųjų tai – abejotina interpretacija, nors pastaroji aplinkybė ir nurodyta Sprendime Dėl Lietuvos radijo ir televizijos komisijos 2015 m. balandžio 8 d. Sprendimo nr. Ks-78 „Dėl televizijos programos „RTR Planeta“ laisvo priėmimo laikino sustabdymo“⁶¹⁵ pakeitimo (2015 m. birželio 8 d. Nr. Ks-127), patikslinus 2015-04-08 Sprendimo Dėl televizijos programos „RTR planeta“ laisvo priėmimo laikino sustabdymo (Nr. KS-78) preambulę. Tuo tarpu 2016-05-18 Sprendime „Dėl televizijos programos „NTV Mir Lithuania“ platinimo tik už papildomą mokestį platinamuose televizijos programų pakeituose“ (Nr. KS-104) tokios nuorodos nėra.

Jei LRTK sprendimus vertintume be sprendimų motyvacijos dalyje išdėstytų argumentų ir pateiktų šališkos, šmeižikiškos, klaidinančios informacijos pavyzdžių, galėtume juos apibūdinti jau kaip cenzūrą. Tačiau galima pripažinti, kad tie sprendimai yra *laikinoji* priemonė ne tik įvardyti Rusiją skleidžiant smurtinę propagandą, bet ir ją apriboti. Visuomenė, kaip rodo tyrimai, yra pakankamai kritiškai nusiteikusi tiesmukiškos, atviros propagandos ir Rusijos lyderio V. Putino atžvilgiu, todėl ir tokie veiksmai negali būti vienintelė išeitis kovojant su melagingos informacijos srautu. Juolab kad nėra sukurtas aiškus teisinis pamatas – Lietuvos Respublikos visuomenės informavimo įstatymo str. 19 neapibrėžia:

- informacinio karo aplinkybių;
- politinės ir karinės propagandos;
- informacinės erdvės sąvokų.

Lietuvai 2016 m. pasiūlius atnaujinti minėtą Europos Parlamento Direktyvą 2010/13/EU įtraukiant nacionalinio saugumo sąlygą⁶¹⁶ laisvam TV programų priėmimui riboti, reikėtų pabrėžti, kad

⁶¹⁵ „Laikina 3 mėnesiams nuo sprendimo įsigaliojimo dienos sustabdyti televizijos programos „RTR Planeta“ laisvą priėmimą Lietuvos Respublikoje“. Šaltinis: LRTK sprendimai.

⁶¹⁶ „- *Suformuluoti aiškius kriterijus audiovizualinių paslaugų teikėjų jurisdikcijai numatyti bei pakeisti techninius kriterijus, susijusius su ryšio palydovo pajėgumais – tai leistų atskirti ES tik formaliai įsisteigusius, trečiųjų šalių (ne ES) transliuotojus ir jiems taikyti griežtesnes sąlygas.*

- Įtvirtinti nuostatą, kad informacijos turinio vertinimą atliktų ir sprendimus priimtų paslaugas priimančios šalies kompetentinga institucija, kadangi jurisdikcijos šalis, kurioje yra įsisteigęs transliuotojas, ne visada pajėgi tinkamai įvertinti specifinį kitos valstybės narės, į kurią yra orientuota televizijos programa, kontekstą, ypač jei programa transliuojama lietuvių kalba.

- *Išplėsti pagrindus riboti laisvą televizijos programų priėmimą – prie dabar esamų ribojančių pagrindų, tokių kaip nepilnamečių apsauga ir neapykantos kurstymas, įtraukti ir nacionalinio saugumo kriterijų bei šiuos ribojančius pagrindus taikyti tiek tradicinei televizijai (t.y. linijinėms paslaugoms), tiek ir internetu prieinamoms, t.y. nelinejinėms paslaugoms.*

- *Sukurti veiksmingą mechanizmą tarpvalstybinių ginčų sprendimui ir tam numatyti „skubos procedūrą“ siekiant, kad sprendimai apriboti transliuotojo paslaugų priėmimą būtų priimami nedelsiant po to, kai yra nustatomas rimtas pažeidimas. Jei transliuotojas nesutiktų su priimtu sprendimu, jis galėtų kreiptis į priimančios valstybės teismą. Lietuva taip pat siūlo sukurti elektroninę komunikacijos sistemą tarp visų ES televizijos reguliuotojų, kurių koordinuotų Europos Komisija.*

- *Atsižvelgiant į dabartinę geopolitinę situaciją, Lietuva siūlo skatinti žiniasklaidos raštingumą ES“. Lietuvos Respublikos pozicijos ES tarybos posėdžiams. Pozicija: P_EST-145 (projektas).*

str. 6 vis dėlto neapibrėžia melagingos informacijos, kuri kursto, klaidina ir/arba yra nukreipta ne tik prieš grupes ir asmenis, bet ir prieš ES valstybes nares. Taigi minėtoji Garso ir vaizdo žiniasklaidos paslaugų (GVŽP, 2010/13/EU) direktyva turi būti atnaujinama įvedant propagandos ir informacinio karo terminus, kurių tiksliai apibrėžtys leistų suvokti „televizijos be sienų“ idėją tik kaip žmonių pasikeitimo objektyvia informacija ir meno kūriniais galimybę, o ne kaip sąlygą Rusijai ar bet kuriai kitai valstybei transliuoti ir skleisti melagingus pranešimus.

2016 m. Europos Komisija priėmė Komunikatą Europos Parlamentui, Europos Vadovų tarybai ir Tarybai „Europos saugumo darbotvarkės įgyvendinimas siekiant kovoti su terorizmu ir sukurti tikrą veiksmingą saugumo sąjungą“ (2016 04 20, COM(2016) 230 final), kuriame įvedė teroristinės propagandos terminą pabrėždama veiksmus, kuriais siekiama „apriboti teroristinės medžiagos prieinamumą internete ir padidinti paveikių priešingų idėjų apimtį“, ir teigiama, kad „Komisija remia veiksmus, kuriais skatinamos paveikios alternatyvios priešingos idėjos“. Terorizmo pavojaus akivaizdoje tokie dokumentai tarsi savaime suprantami. Tačiau būtina siekti, kad „propagandos“ kaip manipuliacijų (ne vien raginimo ar skatinimo fiziškai susidoroti) faktais ir informacinio karo apibrėžtys taip pat būtų įteisintos ir vienodai suprantamos bendroje ES erdvėje.

Konstatavus, kad propaganda yra šiuolaikinės Rusijos politikos dalis, kuri turi dvejopą (atpažįstamą ir neatpažįstamą) pobūdį, būtina siekti ne tik minėtos direktyvos patikslinimo (atnaujinimo), bet ir naujo teisinio dokumento, kuriuo būtų:

- propaganda *apibūdinta kaip smurtinė informacija*, dezorientuojanti medijas ir objektyvų šaltinių naudojimą;
- įteisinta informacinio karo sąvoka, kai dauguma tam tikru kanalu nuolat perduodamų pranešimų apie įvykį (įvykius) yra ne tik klaidinantys, melagingi, bet ir, nustačius jų netikrumą, skleidėjo nepaneigiami.

Taip, kaip Lietuva siekė ES sankcijų Rusijai, pradėjusiai karinius veiksmus Ukrainoje ir informacinį karą, taip turėtų siekti teisinio reglamentavimo reiškiniai, kuris atspindi Rusijos informacinę politiką. Iki šiol ES teisės dokumentai, susiję su žiniasklaidos plėtra ir informaciniu (žiniasklaidos) raštingumu, buvo nukreipti į ES vidaus rinką siekiant konkurencingumo, skaidrumo ir objektyvumo. Tai suprantama informacinės taikos, bet ne informacinio karo aplinkybėmis.

Net ir įvertinant šių dokumentų naudą ES vaizdo ir garso vidaus rinkos atžvilgiu, Lietuvos atveju yra ES (Lietuvos) vidaus ir išorės rinkos santykio problema. Kitaip tariant, netiesioginis GVŽP direktyvos probleminis aspektas – tai medijų ir turinio įvairovės problema Lietuvos informacinėje erdvėje. Pripažindami žiniasklaidos ir kitų medijų teisę formuoti turinį atsižvelgiant į auditorijos interesą, vis dėlto turime atkreipti dėmesį į tas ES teises normas, kurios turėtų būti realiai vykdomos. Nors yra siūloma skatinti, „kad valstybėse narėse būtų pakankamai išplėsta televizijos laidų rinka, leidžianti atgauti būtinas investicijas ne tik nustatant bendras nacionalinių rinkų atvėrimo taisykles, bet ir, kai įmanoma, numatant bei panaudojant tinkamas priemones *Europos kūriniais* skirti didesnę visų

valstybių narių televizijos laidų dalį⁶¹⁷, Lietuvos televizijose palyginti daug Rusijos vaizdo produkcijos. Toje pat Direktyvoje (2010/13/ES 2010 m. kovo 10 d.) teigiama, kad „(...) siekdamas sudaryti galimybes stebėti, kaip taikomos tos taisyklės ir kaip siekiama numatytų tikslų, valstybės narės Komisijai turėtų pateikti ataskaitą, kokia programų laiko dalis pagal šios direktyvos nuostatas yra skiriama Europos kūriniams ir nepriklausomiems kūriniams“. Europos vaizdo ir garso produkcijos skatinimas būtų vienas iš uždavinių, kurį reikėtų kelti diskusijose su vaizdo ir garso produkcijos transliuotojais. Šiuo aspektu Lietuva irgi teikia pasiūlymą „laipsniškai didinti Europos kūrinių iki 50 proc. viso programų katalogo“⁶¹⁸.

Svarbu yra apibrėžti ir kokio pobūdžio Europoje sukurtų kūrinių sklaidą tikslinga plėsti, kadangi menkavertė produkcija bent jau neturėtų būti pateisinama kaip „kūrinio“ sklaida.

2014 m. Tarybos ir Taryboje posėdžiavusių valstybių narių vyriausybės atstovų išvadose dėl žiniasklaidos laisvės ir pliuralizmo skaitmeninėje aplinkoje (dok. 2014/C 32/04) valstybės narės prašomos „(18) užtikrinti jų audiovizualinio sektoriaus reguliavimo institucijų nepriklausomumą“ ir „(21) atsižvelgiant į nacionalines aplinkybes, imtis atitinkamų priemonių, kad būtų užkirstas kelias pernelyg didelės koncentracijos žiniasklaidos nuosavybės srityje galimam neigiamam poveikiui“. Pastarasis aspektas Lietuvos ir Baltijos šalių atžvilgiu gali būti interpretuotas atsižvelgiant į tą didelę Rusijos vaizdo ir garso produkcijos srautą, kuris pasiekia ES auditorijas šiose šalyse ir kurio turinyje yra ne tiek kritiškos, kiek melagingos informacijos apie ES politiką. Tačiau tai tik galima interpretavimo prielaida – iš tikrųjų, agresyvėjant Rusijos informacinei politikai, nukreiptai į ES informacinę erdvę, dera siūlyti šiuos punktus patikslinti.

Europos Komisijos rekomendacijoje (2009 m. rugpjūčio 20 d.) *Dėl žiniasklaidos priemonių naudojimo raštingumo skaitmeninėje aplinkoje tam, kad audiovizualinis ir turinio sektorius taptų konkurencingesnis ir būtų sukurta atvira žinių visuomenė*, (2009/625/EB) žiniasklaidos priemonių naudojimo raštingumo skatinimo politika suprantama kaip žmonių žinių apie daugybę žiniasklaidos pranešimų, su kuriais jie susiduria kasdieniame gyvenime, gilinimas („Žiniasklaidos pranešimai – tai programos, filmai, vaizdai, tekstai, garsai ir interneto svetainės, perduodami įvairiomis ryšių formomis“). Būtina pabrėžti, kad gebėjimas kritiškai vertinti žiniasklaidos turinį ugdytinas visoje ES ir kaip vienas iš aspektų greta įvairaus turinio pranešimų turi būti Rusijos propagandos vertinimas. Žinių sklaida yra tas informacinių mainų komponentas, kuris gali likti atviras ir klaidingai, istoriniu arba ekonominiu aspektu agresiją pateisinančiai informacijai. Tik tuomet, kai ES auditorijos, įskaitant Lietuvą, gebės suvokti pavojingos, nukreiptos dezinformuoti, informacijos turinį, bus galima sutikti su Rekomendacijos teze, jog „visuomenė, kurios atstovai yra raštingi žiniasklaidos priemonių naudojimo srityje, kartu būtų ir žiniasklaidos pliuralizmo ir nepriklausomumo akstinas, ir esminė prielaida“.

⁶¹⁷ Min. dok., p. 65.

⁶¹⁸ Min.: Pozicija: P_EST-145 (projektas).

7.	Plėtoti Baltijos šalių ir Lenkijos bendradarbiavimą, sukuriant informacinę platformą rusų kalba	<ul style="list-style-type: none"> Remiantis Estijos visuomeninio transliuotojo patyrimu ir dalimi Rygoje veikiančio tarptautinio tiriamosios žurnalistikos centro <i>Re:Baltica</i> patyrimu, pasiūlyti sukurti kelių šalių bendrą informavimo platformą rusų kalba, kurios adresatas būtų rusiškai kalbančios auditorijos Baltijos šalyse ir jų kaimyninėse šalyse. 	Informacinės politikos taryba
----	--	--	-------------------------------

Kaip ir kitos informacinės veiklos atvejais, kuri yra fragmentiška dėl projektų įvairovės (pagal tikslus, terminus ir rezultatus), vaizdo ir garso žiniasklaidos turinys, skirtas rusakalbiui vartotojui, objektyvumo aspektu yra palyginti siauras. Šią aplinkybę galima įvertinti dvejopai: Lietuvos informacinė politika nukreipiama draudimų link (apie kuriuos rašėme Rekomendacijų sk. 3) ir išlaikant Rusijos kanalų dominavimą Lietuvos informacinėje erdvėje. Tai, kad Rusijos kanalo ПБК (PBK; registruoto ES) laida „Lietuvos laikas“ („Литовское Время“) yra nutraukta nuo 2016-01-01 iš esmės padėties rinkoje nekeičia. Kitas Lietuvos informacinės politikos uždavinys galėtų būti informacijos rusų k. sklaida palydovinėmis priemonėmis, bendradarbiaujant su Baltijos valstybių ir Lenkijos visuomeniniais transliuotojais, kadangi tai gali turėti įtakos ne tik Lietuvos vidaus auditorijos pasirinkimui, bet ir auditorijoms kitose gretimose rusakalbėse valstybėse.

Derėtų atsižvelgti, kad Estijos nacionalinė televizijos ir radijo korporacija ERR (Eesti Rahvusringhääling), rengianti ir transliuojanti originalias laidas rusų k. televizijos kanalu *ETV+* ir radiju *RAADIO 4*, galėtų tapti bendradarbiavimo veiksmu sukuriant bendrą informacinę platformą, kuri būtų plataus turinio laukas gauti naujienų ir pramogų pranešimų ir Baltijos šalyse, ir Rusijoje, Baltarusijoje. Latvijos vyriausybė, šiai šaliai pirmininkaujant ET, buvo paskelbusi, kad remtų specialaus TV kanalo įkūrimą (2015-01-01).

Tam reikalingas politinis susitarimas ir visuomeninių transliuotojų derybos. Kitaip tariant, Lietuvos ir kitų Baltijos šalių informacinė erdvė turi du reikšmingus aspektus: Baltijos šalyse žiniasklaida rusų kalba yra populiari dėl auditorijos, kuri moka kalbą; ir šioms auditorijoms, ir kaimyninėms Rusijos, Baltarusijos auditorijoms būtų naudinga teikti vaizdo ir garso informaciją, kuri turėtų platesnį turinio požiūrį nei Rusijos žiniasklaida. Tačiau tokią naujienų ir pramoginės informacijos galimybę būtų galima sukurti, jei susitartų trijų Baltijos valstybių ir (galbūt) Lenkijos vyriausybės. Bendromis lėšomis sukurta informacinė platforma turėtų skleisti originalią informaciją, remtis šaltinių įvairove ir nekopijuoti bet kurios formos pranešimų, kurie parengiami Rusijoje arba Rusijos informacijos centrų. Bendradarbiavimas padėtų užtikrinti efektyvų, racionaliai suderinamą žmogiškųjų (intelektualių), technologinių ir finansinių išteklių naudojimą.

Naudingas būtų bendradarbiavimas su Baltijos tiriamosios žurnalistikos centru *Re:Baltica* [2016 m. JAV pristatė bendros su partneriais kūrybos filmą *The Master Plan* („Generalinis planas“), atskleidžiantį Rusijos propagandos politiką]. Toks bendradarbiavimas padėtų siekti tikslo – supažindinti su klatinga Rusijos politika įvairių šalių auditorijas.

Kitas probleminis dalykas – žinios apie kaimynines šalis: Baltijos ir Lenkijos visuomeninių transliuotojų aktyvesnis bendradarbiavimas galėtų lemti intensyvių keitimąsi vaizdo ir garso produkcija.

Tai, beje, atitiktų ir atitinkamos Europos direktyvos rekomendacijas dėl Europos kūrinių sklaidos.

Šios kūrybinės priemonės – tai realus veiksmas ne tik stebint, analizuojant Rusijos propagandą, nustatinėjant jos formas, bet ir informuojant. Kitaip tariant, t.y. alternatyva Rusijos informacijai, kuri nukreipta rusiškai suprantančioms auditorijoms.

<p>8.</p>	<p>Tikslinti visuomeninio transliuotojo LRT funkcijas, atsižvelgiant į finansavimo aplinkybes</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Peržiūrėti visų trijų, kaip lygiaverčių LRT medijų, vaidmenis informacinio raštingumo ir pilietinio ugdymo aspektais (atsižvelgiant į finansavimo modelį): interneto (Lrt.lt), radijo (LRT Radijas), televizijos (LRT televizija); • rekomenduoti sukurti informacinės erdvės saugumui skirtą kūrybos koncepciją, kuri aprėptų visas tris medijas; • suplanuoti naujo biudžeto išlaidas taip, kad būtų galima įsteigti LRT korespondentų biurus pagrindinėse užsienio sostinėse. 	<p>Kultūros ministerija</p> <p>Seimo Švietimo ir mokslo, Kultūros komitetai</p> <p>LRT taryba</p>
------------------	--	--	---

Atlikus Lietuvos viešosios erdvės dalyvių vaidmens analizę propagandos aspektu ir atsižvelgiant į visuomeninio transliuotojo – viešosios įstaigos „Lietuvos radijas ir televizija“ – uždavinius, nustatytus specialiu įstatymu (str.3), rekomenduojama Kultūros ministru ir LRT tarybai siūlyti formuluoti tokio kūrybinio pobūdžio uždavinius LRT ir LRT.lt, kurie suteiktų galimybę žiūrovui gauti žymiai kokybiškesnio vertybinio pobūdžio įvairaus žanro informaciją (atsižvelgiant ir į Europos Parlamento ir Tarybos direktyvą 2010/13/ES, numatančią Europos kūrinių sklaidą)⁶¹⁹. Nors vienoje iš LRT ataskaitų teigiama⁶²⁰, kad LRT rekomendavo LRT administracijai parengti „Lietuvos informacinės erdvės stiprinimo planą, informacija apie „stiprinimą“ pateikiama bendra forma, pabrėžiant, kad LRT „aktyviai reagavo į Rusijos keliamas grėsmės ir skleidžiamą propagandą“ („Rengti pasakojimai apie Lietuvos valstybei priešiškas jėgas...“, „TV naujienų tarnybos žurnalistai atliko žurnalistinius tyrimus...“, ir pan.). Tokie ir panašūs teiginiai („50 reportažų“?) nesuteikia galimybių įsitikinti vaizdo ar garso pasakojimų kokybe (nors technologijos ir LRT finansavimo modelis turėtų leisti pateikti ataskaitą ta forma, kuri susietų jos žodį su rengtų publikacijų aprašu ir jų turiniu, užuot patraukliai iliustruojant kiekvieną puslapį; mat teiginiai apie tai, kad žurnalistai rengė reportažus iš Kijevo, nesuteikia galimybės spręsti apie reportažų kokybę ir galimą efektyvumą: pavyzdžiui, nebūtina žurnalistui vykti į kitos valstybės sostinę, kad ten kalbintų Lietuvos pareigūną.

Sprendimas retransliuoti Ukrainos TV kanalą prisidėjo skleidžiant įvairiapusiškus pranešimus

⁶¹⁹ Šio skyriaus pastabos parengtos tik informacinio saugumo ir propagandos aspektu; jomis nekvestionuojama visų LRT laidų turinys ir kokybė.

⁶²⁰ 2014 metų LRT ataskaita.

apie karą Ukrainoje ir Rusijos – Ukrainos konfliktą tarptautiniame kontekste. Kita vertus, „Lietuvos informacinės erdvės stiprinimą iš esmės siejant tik su naujienų tarnybos darbu, propaganda suvokiama palyginti siaurai – kur kas siauriau, nei tai atspindi Rusijos informacinė politika ir Rusijos vyriausybės informaciniai veiksmai.

Informacijos šaltinių rusų kalba plėtra. Lietuvoje gyvenančių rusakalbių pasirinkimas, kalbant apie informacijos šaltinius rusų kalba, labai siauras – dominuoja Rusijos televizijos kanalai. Sumažinti šių gyventojų priklausomybę nuo Rusijos informacinės erdvės padėtų įvairaus pobūdžio informacijos rusų kalba sklaida. Todėl LRT, pasinaudodama Estijos nacionalinės televizijos ir radijo korporacijos, kuri rengia ir transliuoja originalias laidas rusų kalba per televizijos kanalą „ETV+“ ir radijo programą „RAADIO 4“, Latvijos nacionalinio transliuotojo, kuris rengia ir transliuoja laidas rusų kalba radijo programa „LR4“ ir naujuoju televizijos kanalu „LTV3“, gerąją praktiką, galėtų kurti atskiras regionines radijo ir televizijos programas rusų kalba, kuriose būtų transliuojamos originalios laidos. Tai rusakalbiams Lietuvos gyventojams leistų gauti įvairaus pobūdžio informaciją – nuo patikimų naujienų iki pramogų.

Kadangi LRT ataskaitos duomenys nesisteminami ir neanalizuojami, bet aprašomi, joks vertintojas negalėtų suvokti strateginių užduočių – rezultatų – lėšų jungties. Šiose rekomendacijose vadovaujamės tais dokumentais, kurie yra arobuojami LRT tarybos (kitaip tariant, tarybos narių, kurie skiriami politinių, visuomeninių, viešųjų institucijų). Jeigu Lietuvos vyriausybė, ieškodama sprendimo įveikti Rusijos propagandą ne kontrpriemonėmis, bet kūrybiškumu, pritaria išvadai, kad LRT vaidmuo propagandos atžvilgiu yra svarbus, tuomet, skirdama įstatymu numatytąsias lėšas, turėtų siūlyti LRT tarybai ne tik peržiūrėti LRT strateginį planą tikslinant uždavinius, tačiau ir rekomenduoti išplėsti „informacinės erdvės stiprinimo“ sampratą visų kūrybinių redakcijų (LRT ir LRT.lt), t.y. planuojamos vykdyti visuomenės informavimo programos atžvilgiu:

1. kuriant pažintinio (istorinio, meninio) žanro produkciją;
2. suteikiant prioritetą žurnalistikai, kuri užtikrina reportažus iš reikšmingiausių įvykių užsienyje;
3. skelbiant konkursus laidoms kurti remiantis naujumo principu (išlaikant optimalią idėjų, kūrėjų ir prodiuserių įvairovę);
4. aptariamuoju klausimu vienodos reikšmės turi visos trys medijos: internetinis naujienų dienraštis (Lrt.lt), radijas (LRT Radijas), televizija (LRT televizija). Lrt.lt galėtų tapti originalios koncepcijos priemonė, pateikianti pranešimus ne tik lietuvių, bet ir užsienio k. Tam reikia parengti atskirą koncepciją. Šiuo metu internetiniam leidiniui skiriama nepakankamai dėmesio. Atsparumą priešiskai propagandai gali didinti objektyvus, išsamus, analitiškas tarptautinės politinės ir ekonominės padėties vaizdas. Tokiam vaizdui pateikti dienraščiui LRT.lt būtini aukštos kvalifikacijos politikos ir ekonomikos žurnalistai bei redaktoriai – patyrę ir gerai išmanantys savo konkrečias sritis, dirbantys specializuotą darbą. Atsižvelgiant į propagandai būdingą siekį pateikti bendrą įvykių, reiškinių, tendencijų vaizdą, įpiršti ir pagrįsti tam tikrą ideologinį pasaulėvaizdį, paaiškinti, kas ir kodėl „iš tikrųjų“ vyksta, kai leidinio žurnalistams ir redaktoriams būtina turėti daugiau socialinių ir humanitarinių mokslų žinių. Trečias svarbus

dalykas – šio leidinio informacijos sklaida: neturint labai didelės ir labai stiprios darbuotojų komandos, kuri leistų konkuruoti su sėkmingiausiais komerciniais leidiniais, svarbu užtikrinti, kad bendradarbiavimas – informacijos dalijimasis – su šiais portalais nenutrūktų. Priešingu atveju LRT.lt žinių pasiekiamumas (sklaida) labai sumažėtų ir atsvara propagandai būtų ne toks veiksminga, kaip kad galima tikėtis didesnės žinių sklaidos sąlygomis.

Kadangi LRT finansavimo modelis nuo 2015 m. lemia kasmet LRT lėšų didinimą, turėtų būti įvertinta, kaip tos lėšos skirstomos užtikrinant visų medijų kūrybinę veiklą informacinės erdvės stiprinimo atžvilgiu.

Rekomenduojame patikrinti, ar tikrai ši LRT įstatymo norma įgyvendinama: „2. LRT transliuojamų radijo ir televizijos programų priėmimo zona aprėpia visą Lietuvos Respublikos teritoriją“, t.y., ar Lietuvos pietryčiuose, pasienyje tikrai visi gyventojai turi galimybę matyti LRT televizijos laidas.

Minėta EP ir ET direktyva pabrėžia: „Nors pagrindinis audiovizualinės žiniasklaidos paslaugos tikslas – teikti programas, tokios paslaugos apibrėžtis taip pat turėtų apimti programas lydintį turinį, kurio pagrindą sudaro tekstas, pavyzdžiui, subtitravimo paslaugas ir elektroninius programų vadovus.“

9.	Plėtoti ir stiprinti kūrybos pramonę	<ul style="list-style-type: none"> • Sumažinti pridėtinės vertės mokestį leidybai – informacijos produkcijai, kuria pristatomas tarptautiniu aspektu reikšmingas paveldas, naujaisi humanitarinių ir socialinių mokslų tyrimai, populiarioji istorinė literatūra; • Nustatyti Lietuvos istoriją pateikiančiai vaizdo produkcijai (ypač – bendrai su Vakarų Europos prodiuseriais) prioritetinio finansavimo kriterijus ir sąlygas; • Skatinant žaidimų plėtojimą skelbti dalinio finansavimo konkursus Lietuvos kultūros, istorijos problematikos (ugdančios pažinimą, pilietiškumą) produkcijai sukurti. 	<p>Kultūros ministerija</p> <p>Ūkio ministerija</p> <p>Informacinės politikos taryba</p>
----	---	--	--

Kūrybos pramonė – tai vienas iš stambiausių ekonomikos sektorių, kurio tinkamas skatinimas sukuriant sąlygas plėtoti brandžius, Europos vertybes atspindinčius projektus gali teikti ilgalaikės naudos ir ugdyti kritišką požiūrį į informaciją, skleidžiamą užvaldyti protus Rusijai naudinga, trokštama linkme. Ją interpretuojame kaip laisvo pasirinkimo veiklą – ir tai atspindi Europos Sąjungos programa „Kūrybiška Europa“ (abi jos dalys – „Kultūra“ ir „Medijos“).

Tačiau Lietuvos kultūros instituto ir apskritai Lietuvos valstybės interesas turėtų būti pateikti pasaulyje kūrinius, kurie būtų sukurti remiantis nacionalinės istorijos patirtimis ir paveldo dalykais.

Būtų tikslinga, skelbiant konkursus kūrybiniams projektams finansuoti, išskirti tam tikras prioritetines istorijos, komunikacijos, menų temas:

- Kartą per metus siūlyti konkursą istoriniam vaizdo kūriniai (filmui) su užsienio partneriais sukurti;
- Kartą per metus siūlyti konkursą knygai istorinio ir kultūros paveldo tematika užsienyje išleisti;
- Kartą per metus skelbti konkursą žaidimui sukurti.

Šiems uždaviniams įgyvendinti reikia nustatyti tvarką ir sąlygas, kurios aprėptų tiek šiuolaikinių technologijų taikymą meniniam kūriniai sukurti, tiek dalinio finansavimo bendrai produkcijai sukurti skyrimą.

Lietuvoje ilgokai buvo platinama pigios tariai mokslinio istorinio turinio knygos rusų k., leistos Rusijoje, vienpusiškai pateikiančios sovietinės visuomenės gyvenimą ir stalinizmo „privalumus“, ir tai galimai turėjo įtakos formuojant istorinę savimonę tarp dalies gyventojų.

Apskritai Lietuvoje knygų leidybos, ypač mokslinės (recenzuojamos) ir plačiai pripažintos naujausios grožinės literatūros, taip pat žiniasklaidos, kurios turinys neskleidžia bulvarinės informacijos, sąlygos Vyriausybės galėtų būti peržiūrėtos dar mažinant pridėtinės vertės mokestį, kuris yra aukštesnis palyginti su kitomis ES šalimis: nuo 2013 m. knygoms, laikraščiams ir žurnalams nustatytas 9 proc. pridėtinės vertės mokesčio lengvatinis tarifas (Lenkijoje – 8 proc.; Vokietijoje – 7 proc.; Švedijoje – 6 proc.; Italijoje – 4 proc.; Liuksemburge – 3 proc.; Prancūzijoje yra 2,1 proc.)⁶²¹.

Lietuvos muziejai turėtų radikaliai pertvarkyti istorijos eksponavimą, pateikiant tokius ekspozicinius kūrinius, kurie leistų atitinkamą muziejų apibūdinti kaip dalyvaujamojo, interaktyvų, o lankytoją – kaip istorijos įvykių stebėtoją. Reikalinga naujausiomis technologijomis reikšmingą istorinį įvykį rekonstruojanti ekspozicija, kuri ugdytų pažinimą ir pasididžiavimą. Vienas iš pasirinktinių variantų – sukurti Lietuvoje propagandos ir sovietinės buities muziejų tam pritaikytose sovietinės statybos namo patalpose. Dalis ekspozicijų būtų skirtos atitinkamo amžiaus grupėms, kur turinį turėtų sudaryti rašto, vaizdo, garso dokumentai, pateikiami:

- komunikacijos specialistams objektą apibūdinus, įvertinus ir parengus aprašą;
- taikant naujausias technologijas bei skelbiant tinkamai sukurtoje ekspozicijoje;
- svarbiausiomis kalbomis.

Muziejus turi atlikti šviečiamąją funkciją ugdant kritišką lankytojo mąstymą ir pristatant propagandos, kaip manipuliatyvaus instrumento ir ginklo, istorinį vaidmenį.

⁶²¹ Duomenys: Vatlive, 2016-04-25. Lietuvoje 2002 m. liepos mėn. buvo įvestas 5 proc. lengvatinis PVM tarifas spaudai (knygoms, laikraščiams ir žurnalams), tačiau nuo 2009 m. netaikytas žiniasklaidos produkcijai. 2006 – 2008 m. 5 proc. PVM tarifas taikytas meno, kultūros bei sporto renginiams. Nuo 2006 metų liepos mėn. iki 2008 m. pabaigos 5 proc. PVM tarifas taikytas rašytojų, kompozitorių ar atlikėjų produkcijai.

<p>10.</p>	<p>Kurti ir skleisti valstybingumą stiprinančius ženklus</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Sudaryti planą, kaip plėtoti atminimo ženklų (paminklinių lentų, paminklų), kurie pasakotų Lietuvos istoriją, liudytų asmenybių nuopelnus, svarbių Lietuvos ir tarptautinei visuomenei įvykių reikšmę (Lietuvoje ir užsienyje), sklaidą. Įtraukti į tokių renginių organizavimą regionų bendruomenes; • Pagal reikšmingų sukakčių kalendorių nacionaliniu (visuose Lietuvos regionuose, jų mokyklose) ir tarptautiniu mastu minėti Lietuvos politinius ir kultūros įvykius, idėjas, asmenybes. 	<p>Kultūros ministerija</p> <p>Vyriausybės kanceliarija</p> <p><i>Informacinės politikos taryba</i></p>
------------	---	---	---

Lietuvai turėtų būti itin reikšminga politinio ir kultūrinio paveldo problematika, kuri atsispindi ne tik dokumentuose, bet ir žmonių savimonėje.

Kaip jau pabrėžta knygoje, tokios visuomeninės akcijos kaip „Misija „Sibiras“ formuoja jaunos kartos poziciją, telkia pasaulio (pirmiausia – Rusijos) dėmesį ties praeities patirtimis ir perspėja apie totalitarizmo pavojų, panieką žmogaus gyvybei. Kančių, žūties, kovos vietų lankymas, bendravimas, informavimas apie tai – svarbūs viešosios nuomonės veiksniai.

Ten, kur įmanoma palikti paminklinių ženklų – Lietuvoje ir užsienyje – primenančių praeiviams, lankytojams apie asmenybes, įvykius, reiškinius – reikia tai planuoti ir finansuoti, kadangi jie pasakoja apie Lietuvą. Ženkilai, primenantys darbus ir žmones, išryškina istorinę perspektyvą, suteikia žinių.

Parengtų rekomendacijų tikslas – siekti, kad dezinformavimas ir susijusios sąvokos būtų apibrėžtos tarptautinėmis teisinėmis normomis, įvairių šalių auditorijos būtų supažindinamos su klastinga Rusijos informacine politika ir būtų ugdomas kritiškas mąstymas propagandos atžvilgiu.

Priemonės jai įveikti – ilgalaikės, strateginės (pvz., strateginės komunikacijos centro įkūrimas, kritinio mąstymo ugdymas, Rusijos propagandos taikinių – valstybės, Europos Sąjungos, NATO silpnųjų funkcionavimo vietų šalinimas) ir trumpalaikės, taktinės (pvz., objektyvios informacijos apie aktualius įvykius rengimas ir sklaida, valstybės naratyvą stiprinančių renginių organizavimas).

Platesnis strateginis kontekstas, į kurį būtina atsižvelgti taikant konkrečias praktines priemones, yra Lietuvos buvimas Europos Sąjungos ir NATO nare. Rusijos informacinė agresija yra nukreipta į pažeidžiamiausias Vakarų kultūros ir demokratijos bei vertybinės sąrangos vietas. Rusijos informacinės viršenybės doktrinos ir Putino režimo skleidžiamoje ideologijoje vyrauja supratimas, kad ES visų pirma yra ekonominė sąjunga, kurios pamatas yra vakarietiškos kultūros vertybės. Rusijos nacionalinio saugumo doktrina, taip pat *Rusų pasaulio* gynimo sampratos kūrėjai (A. Duginas, N. Starikovas ir kiti) Vakarų civilizaciją laiko pagrindine grėsme Rusijos išlikimui. Todėl žvelgiant per šią prizmę, būtinas aktyvus Lietuvos politikų dalyvavimas stiprinant bendrą ES valstybių supratimą, kad vienas iš pagrindinių Rusijos propagandos tikslų yra ardyti ES. Sekant NATO pavyzdžiu, Lietuvos atstovai ES ir užsienio politikos formuotojai turėtų palaikyti idėją įsteigti panašią atitinkamą institu-

ciją/ komitetą prie ES, kuris vertintų propagandos keliamas grėsmes visai bendrijai; nuolatos sektų, analizuotų, įvardintų ir teiktų rekomendacijas dėl jos galimo ir esamo poveikio Europos valstybių mastu.

Galiausiai, įgyvendinant konkrečias priemones, siūlytume pasinaudoti ir jau esamu aljanso strateginiu priešišku informacinių operacijų supratimu. NATO propagandą įvardija kaip priešiškas psichologines operacijas, vykdomas trimis lygiais (taktinis – informacijos įsotinimas per paprastų žinučių kartojimą), operacinis (psichologinio – socialinio konteksto išnaudojimas, pvz., demokratijos vertybių, žmogaus teisių apsaugos, vakarietiškos kultūros sklaidos) ir strateginis (pvz., energetinės priklausomybės formavimas, nuolatinis informacinis – kognityvinis disonansas sprendimų priėmėjams Europos valstybių užsienio politikos ir kitais strateginiais klausimais, ekstremistinių judėjimų, homofobijos, rasinės, etinės ir religinės neapykantos skatinimas Europoje ir jų išnaudojimas saviems tikslams siekti). Rygoje įkurtas Strateginės komunikacijos centras yra pirmas Aljanso žingsnis kovoje su Rusijos informacine įtaka. Todėl strategine prasme, būtų logiška siekti, kad Lietuva ir jos artimiausios partnerės užtikrintų, jog centro vykdoma veikla ir projektai būtų orientuoti į konkrečius produktus ar patarimus aljanso narėms, atsidūrusioms Rusijos informacinio karo smaugalyje. Kartu būtina didinti ir Lietuvos indėlį bei atstovavimą šiame centre, siūlyti įkurti grupę konsultacijoms Rusijos vykdomos propagandos klausimais.

Summary

“Propaganda” and “Russia” are two concepts that encompass factors in global influence based on history and actual conflicts. These are two names closely related through the concept of “policies”, information policy in particular. The participants of the public sphere, political institutions and organisations, the news media and creative media, as well as scientists use the term of “Russian propaganda” particularly intensively in terms of risks to states and societies. If in Western and Central Europe and the United States of America this threat is posed as comparable to military action, a natural question rises: what is its nature and how can Russian propaganda be understood in the context of contemporary communication (its theory and practice)?

According to Barry Buzan, if a state is the most concerned by the whole concept of security, then the state has to be analysed as an object of security as well. This is why a need to review propaganda as a state-to-state (its public) threat factor arising in the contexts of international politics and communication. A global world, the “social morphology” of public networks (economic, cultural, political) can be changed or dismantled by delving through social democratic structures such as the news media, economic links, diplomacy and etc. Propaganda is a means to, on the one hand spread political and financial influence, on the other hand a means to change values.

The main problem is that current propaganda terminology, and keeping in mind experience with it as a phenomenon in various political circumstances (under conditions of democracy and under conditions of totalitarianism), does not have a specific method which would allow for a consistent evaluation of Russian information policy in terms of propaganda. Russian information policy decisions and actions in global literature have varied descriptions, specifically “propaganda”, “information warfare”, “hybrid warfare”, “information power”. These theoretical interpretations in viewing the information policies of contemporary Russia and the practical applications of it allow for an opportunity to gain a fragmented understanding of the traits of the threat posed to Baltic states’ societies, but do not provide a basis to discern the techniques which would allow to deconstruct the content of propaganda as a phenomenon, whatever form and means may be used to spread it. Almost everyone understands that “information warfare” is “something” more aggressive than “propaganda”, but do we have a clearer answer as to why?

It has become particularly relevant in the face of the Russian intervention in Ukraine, where Russia challenged the European security system and new information warfare tendencies and its scale came to light, touching upon not only the conflicting sides, but also nearby states such as Lithuania. Lithuania, as well as other Central and Eastern European states has dedicated a great deal of attention to manifestations of information warfare. In recent years there have been a number of projects oriented at the public sphere and separate groups of society, which seek to raise public awareness of information threats; state institutions have taken up strategic communication both at the national and the international level and propaganda has become a significantly more discussed topic of research in the academia.

This monography seeks to encourage greater contributions from the academic society in resolving practical issues encountered by the public, arising from hostile propaganda operating in

Lithuania. The goal of the work was to research Russian propaganda and disinformation logics in the context of current geopolitical circumstances, as well as, based on systematic scientific research, form a methodology adapted to Lithuania, which would allow identification and analysis of propaganda and to present practical recommendations how to reduce its influence.

The authors have raised the following objectives:

- Analyse the logics and principles of the Russian propaganda and disinformation activity in Lithuania in the context of historical experience, philosophical thought and pertinent international issues;
- To discuss the theoretical characteristics of propaganda as part of the process of communication research;
- To research the groups of society potentially most vulnerable to Russian disinformation, giving particular attention to ethnic minorities, to perform a qualitative survey of the group;
- To examine: a) The impact of propaganda techniques applied against national minorities in Lithuania; b) the potential problem of response – counter propaganda – means transforming into propaganda; to prepare two academic articles on these topics;
- Based on analysis data, form a propaganda research methodology adapted for the Lithuanian case, propose practical recommendations to policy makers and the public.

Considering this, the monography can be divided into four parts: (1) theoretical aspects of propaganda analysis and application of a model to research Russian propaganda in Lithuania; (2) practical application of this methodology; (3) review of social research, seeking to evaluate the susceptibility of various groups to propaganda and (4) discussion of aspects of combatting propaganda (both that already applied and in terms of recommendations).

By commission of the Research Council of Lithuania, the research “Development and implementation of the methodology for identification of the propaganda techniques” was performed by the Vilnius based Eastern Europe Studies Centre in cooperation with the Vilnius University Institute of International Relations and Political Science, Vilnius University Communications faculty and news portal Delfi.lt. The project was led by dr. Laurynas Kasčiūnas, it was performed by a broad team of scientists and junior researchers: prof. Andrius Vaišnys, doc. Dr. Mažvydas Jastramskis, Vytautas Keršanskas, Darius Buinauskas, Linas Kojala, Monika Garbačiauskaitė-Budrienė and Šarūnas Legatas. EESC interns Rokas Krūminas, Gintarė Pikelienė and Gediminas Kašėta also assisted with the project.

In this paper propaganda was discussed for the first time as a contemporary phenomenon of Russian politics, comparable to military action and thus presenting a threat to Lithuania. Various well known communications and sociological theoretical insights published globally through the past century on the topic of propaganda, with some turning into classical statements, were chosen to most accurately define and reveal its current nature. Thus the **theoretical part** firstly presents ***the problem of propaganda in a historical perspective, the origin of propaganda as a phenomenon, the problem of the phenomenon from a philosophical perspective.*** Though the scale

of propaganda rose the most in the XX c., the origin of the phenomenon can be traced to the Reformation era. Information technologies were an important factor in developing literacy, but the governments of European states had great power in presenting their viewpoint up to the XVII c. When the news media formed as a social institute and the medias expanded in the second half of the XIX c., a relatively independent field of power arose. Thus an essential trait of news media was highlighted – depending on its spread, media is the most effective means of reaching the audiences thinking, and thus an aspiration of political dominance typical to governing elites was renewed. The XX c. can be seen as an epoch of propaganda. Having understood the significance of the news media as a field of power, a straightforward interpretation of it as propaganda appeared. In other words, it became clear that public opinion can be turned into a commodity and sold, that is opinions can be formed and controlled, all that is needed is adequate resources. During the Cold War propaganda, already accepted and understood as a structural facet of information politics, was used both in the USSR and the USA by employing modern media – cinema, television and radio.

Historically two distinct directions developed, based on which propaganda is evaluated – moral and neutral. The representatives of the Moralist school state that propaganda is inherently misleading and thus should be viewed negatively. The currently most notable representative of Neutralism in the XX c. Harold Lasswell tried to view propaganda in an objective and scientific manner, despite the difficulty in doing so during the time period. In writing on communications as a chain of message processes, a writing which has become a classic, H. Lasswell proved that communications is a science, while propaganda is one of its theories. The monography reviews various authors' main premises about propaganda as a phenomenon of communication philosophy. Finally, the inevitable theoretical discussion is related to the definition of propaganda.

The authors, upon presenting the main analysis of the development of the concept chose the definition of propaganda developed by Garth S. Jowett and Victoria O'Donnell. It merges earlier academic discussions because it stresses the nature of the phenomenon and its intents. They define propaganda as a "deliberate, systematic attempt to shape perceptions, manipulate cognitions, and direct behaviour to achieve a response that furthers the desired intent of the propagandist." Analogously the discussions of key theoreticians (H. Lasswell, D. Johnson, A. L. George, E. Shabo, A. M. Lee, A. McClung Lee and others) are reviewed, regarding the aims of propaganda, the means of its distribution, the importance of the audience, other indications of propaganda, that allow the formation of a framework for its analysis.

Finally, G. S. Jowett and V. O'Donnell's propaganda research model was chosen as a starting point for the **state to state propaganda research methodology adaptation**. Reviews of the authors' book "Propaganda and Persuasion", which already has six editions, state that it is not only excellent methodological material for students interested in propaganda, but is also one of the most developed attempts in creating a methodological access point for propaganda research. The model seeks to understand and analyse propaganda based on its characteristics and identify key elements in it – context, sender, receiver, message, channels of distribution, audience and reaction to it. Propaganda is not a spontaneous activity, but a well thought out and planned strategy, thus

its definition only contains propaganda activities that can be classified as “deliberate”. Propaganda is held to be a systematic activity because to organise and enact it, a dedicated service or agency, structure is created, clear principles of action and hierarchy exist. Propaganda is an attempt to create a certain state in a specific audience, toward which the propagandist has clear pre-set aims. Specifically the *attempt* to create the *condition* is called the goal of propaganda by the authors. They can be dedicated to forming an understanding or perspective (it is done by using and manipulating speech, slogans and symbols), manipulating awareness (forming cognitive skills useful for the propagandist) or impacting behaviour (propagandists focus not just on forming a specific mode of thinking and habits, but also the capacity of being able to “activate” the target group and use its actions). Finally, propaganda seeks to create a specific reaction *which would be beneficial to the propagandist*, that is the people can think that the propagandist is intent on defending their interests, but in reality the propagandist’s goals are selfish.

Possibly the greatest strength of Jowett and O’Donnell’s model is that it allows to not only evaluate the results of propaganda, but after researching the effects of propaganda, particularly in the most sensitive and most impacted social groups, form important summaries and recommendations at the state level. Applying the authors’ model to researching Russian propaganda in Lithuania it was possible to answer such inquiring statements as “Does watching Russian television make for more pro-Russian attitudes?”, “What are the main narratives formed for the citizens of Lithuania?”, “In what social groups are the Kremlin’s constructed narratives most entrenched?”, “What distribution channels are being used for propaganda?” and etc. On receiving methodologically justified answers to these questions it is possible to propose specific, tangible and targeted means to neutralise hostile propaganda at a state level. It is important not only because Lithuania is faced with intensifying hostile information flow, but also because so far Lithuania does not have a strategy of strengthening public immunity to propaganda (neutralising propaganda). The ten step model is reduced into a three stage research, which encompasses:

1. Situation analysis (The propagandist’s ideology and goals; context for propaganda; the propagandist’s identity and structure);
2. Process analysis (Target audience; means of news media exploitation; special techniques for maximising impact; audience reaction);
3. Results analysis (Counter-propaganda and its evaluation; the effect and general evaluation of propaganda; recommendations).

The research part of the monography aims to fulfil all three of these stages. Firstly the **Russian ideological line**, that not only its current foreign and domestic policy, but also the whole foreign-directed information campaign are based on, **is revealed**. In the framework of the “Russian” geopolitics disciplines, notable for a specific understanding of the world and Russia’s place in it, the Kremlin propaganda is inevitably related with the aim to “export” this understanding to foreign states. The goal arises to insert Russian world views into the consciousness of as many as possible foreign audiences, legitimise this world view and thus seek the accomplishment of its foreign policy goals. Russia puts great emphasis on the state ideological level, which is currently

filled by the main competing camps of Slavophiles and Euroasianists. The concept of the “Russian world”, supplemented by ethnic policy, is the main paradigm upon which Kremlin propaganda abroad is based.

After the 2011-2012 protests in Russia and the formation of a demand for stronger ideological concentration of the Russian public, the concept of the “Russian World” appeared in the Kremlin agenda, contributing to the existing “Russian Conservatism” ideological line. From 2012 traditional narrative was particularly strengthened in V. Putin’s speeches – support to the family, raising children identified as assisting the state, accenting the need to resolve demographic problems, respect to parents, and criticism of the LGBT ideology appeared. Russia even attempted to take the role of the global centre of conservatism, organising a World Congress of Families in 2014, calling it “the ‘Olympics’ of the international Pro-Life movement supporting the Natural Family”. This Kremlin turn to conservative ideology opened up possibilities for Russia to make political plays in the West, propose its leadership and partnership to conservative layers in the West, strengthen dissent among those who are disappointed in the West distancing itself from Christian tradition in the context of “culture wars”.

Another breakthrough in the processes of forming Russian identity occurred after the annexation of Crimea, when V. Putin’s press representative Dmitry Peskov, commenting on the Crimean annexation, declared that V. Putin is not just the security guarantee for Russia and its relatives, but the entire “Russian World”. Thus Russia turned from a nation state into a “state-civilization”. Alongside that, its sphere of geopolitical interests expanded. It is obvious that the concept of the “Russian World” is not limited with a goal of “gathering” the Russian diaspora or guaranteeing its security. The “Russian World” citizen identity is becoming defined by its hostility to the West and the aim of separation that arises from it.

The second step is based on the need to understand that the **content of propaganda is typically adapted to the context of the target state and target audience**. In the case of Lithuania the Kremlin’s propaganda goal is to maintain an image of the Baltic States as “temporary” and based on conjecture, constantly attaching the labels of “fake West” or “fake Europe”. It is related to the geopolitical Russian interest in creating a “neutral space” between Europe and Russia and, despite the Baltic States’ membership in Euro-Atlantic organisations, create obstructions to their full-fledged membership in NATO and the EU and thus maintaining their status as a “buffer zone”. It was attempted to accomplish this propaganda goal by capitalising on Lithuania’s social and economic weaknesses, strengthening cultural division both domestically and in Lithuania’s relations with Europe, stressing the clashes of historic memory. The propaganda image of Lithuania is create based on the following five sections:

- (a) accenting and hyperbolising the problems of social stratification and emigration in Lithuania, forming imagery of a “failing state”;
- (b) causing friction in the retelling of history (particularly the evaluation of the results of World War II), creating a myth of Lithuania as a neo-fascist state;

- (c) actualising the myth of “distrust in Western allies” and stressing the importance of “getting along” with Russia;
- (d) supporting isolationist tendencies among ethnic minorities, encouraging fragmentation in Lithuanian society in the cultural and political spheres;
- (e) deepening differences in world view between the more conservative Lithuania and the remaining liberal EU, the Lithuanian public is made hostile to the idea of Europe.

Though many differences exist, contemporary Russian propaganda repeats many of the principles of USSR propaganda distribution, it is fairly strictly institutionalised in the Kremlin political vertical, while also diversified in distributing propaganda distribution channels to various levels. Seeking to better understand Russian propaganda distribution in Lithuania, ***the third step presents analysis of the propagandist’s identity and structure***, in terms of decision and action coordination in Russia and distribution in Lithuania. The coordination of information distribution is done at the presidential administration level, while the technical-implementation work is done by the government and responsible ministries. The essential separation is made between Russian-speaking and foreign-speaking audiences; this decides the different channels (structure) of distribution. Russian speaking citizens who use Russian information sources receive the same flow of news, regardless of their physical location. Meanwhile foreign audience channels of distribution differ. A direct contribution is made through created and currently developed mass media implements, also by subsidising production, public relations agencies and purchased news articles. Local influential actors change depending on the context and resources available, however they can be split into local news media, non-governmental organisations, opinion leaders, social networks and informal movement groups.

Rarely are major propaganda narratives sent to the entire target society. The effectiveness of propaganda depends on the audience’s reaction to it, hence the propagandist, in seeking to maximise effectiveness chooses a narrative that most specifically resonates among the ranks of the specific public group. The fourth step is the main premises that can be used to explain the susceptibility to propaganda of separate groups. In classifying Russian information policy, it is possible to identify four broad target groups – the Russian diaspora, the citizens of states in the Russian “zone of influence” (post-Soviet area), Russian citizens and the international community. The first two categories and their condensation are the most important for our research. Generally, the primary target of Kremlin ideological distribution is usually the Russian diaspora or Russian-speaking citizens. Prioritising ethnic policy, the spread of the “Russian World” ideas and the Russian language partially explain both the separations among ethnic groups living in Lithuania, particularly in the dichotomy of ethnic Lithuanians and non-Lithuanians. Finally, Russia has employed a narrative of Soviet nostalgia, which seeks to gain support from citizens of Lithuania and other states who are disappointed with the changes that have happened.

Contemporary propaganda employs all possible media, from television, radio and internet to posters, fliers, music and cultural events – all of this can contribute to forming public opinion.

The fifth step seeks to identify the main techniques the Kremlin employs to distribute propaganda, which are oriented in manipulating the news media. Combining theoretical premises of information manipulation with practical examples, the unilateralism of such means is illustrated, namely the creation of “alternative opinion”, the use of stereotypes and emotions, hiding sources, etc. Knowing them can help journalists avoid propaganda traps and this is particularly important keeping in mind the role of the media in forming public opinion.

Analogously **the sixth step analyses the special techniques that seek to manipulate peoples’ awareness**. How propaganda overall and Russian propaganda is effective in the Russian state itself ensuring its constant process. This process has state “value” principles, which many analysts, observers and critics of V. Putin’s policy from 2000 to 2015 helped reveal. To summarise, it can be stated that they are comprised of imperial state majesty, this majesty being testified to by the works of Russian philosophers and artists as well as opposition to the West (particularly to the USA). By holding to these principles, Russian propaganda can be most effective when it is spread among the so-called “fellows” beyond the boundaries of Russia, based on three “pillars” – the drama of the people (person) and negative experience of living in the Western world; international (terrorism, Western politics, etc.) threats; anti-Americanism theory. By applying a variety of forms of propaganda it “surrounds” audiences, infiltrates them based on the awareness and psychology of those audiences.

This type of analysis would not be fully fledged without measuring and analysing the “moods” of society that is sociologically examining theoretical assumptions regarding impact on specific target groups, the entrenchment of key propaganda narratives in Lithuania, the key reasons for the (un)successful spread of propaganda narratives. **Thus the seventh step seeks to contribute to the understanding of target groups, evaluating their reactions** and spreading understanding of them based on detailed analysis, built on opinion polls commissioned by the Eastern Europe Studies Centre in 2016 (the general opinion poll was performed in April 2016 by public opinion research company Spinter Tyrimai, while the ethnic minority-inhabited region survey was done in June-July 2016 by Baltijos Tyrimai). Firstly the aim is to identify the structure of the main (un) favourable stances toward Russia and connect them with the information sphere.

It appears that the greatest and at the same time rarest, compared to a standard belief, propaganda impact level is when the distributing state (in this case Russia) is portrayed as friendly. This level, likely, leads to favourable views of distributed narratives and blindness to threats (positive attitudes to Russia closest to the median), belief in the news media’s objectivity and favourable views of V. Putin.

On the other hand, slightly further from the median we find the position unambiguously unfavourable to the narratives of the distributing state. In this case that Russia is open to cooperation, that its policy (after all one of its examples is the Kremlin’s involvement) can be viewed as an adequate reaction to NATO and EU actions. These stances are more rarely found in the public than general views that Russia is unfriendly, poses a threat and that its news media is not objective. Furthermore the neutral position (neither yes, nor no) in the narrative respect is closer to the median than not having an opinion Russian friendliness or general threat. Particular attention should be dedicated

to this because as was discussed earlier the state distributing propaganda primarily seeks favour through such and similar narratives.

As such when evaluating potential avenues of changing political perceptions, the subject group just above the median is particularly pertinent. These are the people who hold to the “neither yes, nor no” position in regard to two of the narratives examined in the analysis, have no opinion on the objectivity of the Russian news media and view V. Putin neutrally. It is important that in the map of perceptions the distance between this group and both those favourable and unfavourable to Russia is very similar.

Combining these perceptions with the information sphere a conclusion can be made that those who do not perceive a Russian threat often opt to watch Russian film and read Russian newspapers, they also often visit Russian popular music concerts (it is notable that typical respondents are the opposite – do not visit such concerts and prefer Western film). Furthermore, more often pro-Russian views (“Russia is friendly, poses no threat to Lithuania”) are found in groups where Russian channels and news media are among the main sources of information about Russia.

On the other hand, the analysis confirms earlier research insights that consuming Russian media sometimes does not lead to pro-Russian views. Furthermore, while still over half of Lithuanian society know the Russian language, this aspect is not straightforward – those of average proficiency in the Russian language are slightly closer to opinion categories which are critical of Russia, while those more fluent are also not included in the pro-Russian cloud (albeit closer to it). It appears that the latter needs not only to know the language, but also to frequently view Russian channels and use Russian news media as the key source of information about Russia.

Speaking of the stances of overall Lithuanian society it is stated that nostalgia to the Soviet era is still most closely related to views of Russia. It was already earlier known that there is a connection between Soviet nostalgia, more favourable views of the Russian political environment and views that Russia is friendly toward Lithuania. This conclusion, while pro-Russian views take up a minor part of society’s views, still applies. Meanwhile, in the case of ethnic minorities, statistical significance is present with all three sociodemographic factors – geographic area, income and age. A clear and unique (remaining even after controlling for the influence of other factors) influence of area confirms that the geographical spread of Lithuanian ethnic minorities is related to their political views. In Vilnius there is the highest assumed likelihood that the respondent (from among ethnic minorities) will view Russia as unfriendly to Lithuania. This likelihood significantly decreases in the Vilnius regions (Šalčininkai and Vilnius regions) and even more so, up to a minimum in Klaipėda. Furthermore, Vilnius is notable in that here the likelihood of Russia being viewed as friendly is the lowest. In evaluating income, in the analysis we had to exclude those who either did not respond about family income or could not evaluate it (16%). However without this category, among the remaining respondents a clear difference surfaces, specifically with the lower income group (up to 800 euro), which has a likelihood of viewing Russia as friendly to Lithuania of roughly an entire 80%. Among the larger income brackets this figure is reduced. This is very important, as it appears that while overall the incomes of Lithuanian inhabitants is not a significant factor in explaining

views of Russia, it becomes significant among ethnic minorities. Poles and Russians experiencing economic segregation are far more likely to view Russia positively, thus this raises an important question, whether ethnicity truly is the key factor. Finally, the age aspect is interesting. There is no clear trend that with age rising (or decreasing) the likelihood of any answer would rise (or decrease). Evaluating the parameters of different variable coefficients it becomes apparent that statistical significance is based on a fairly small category – those who “Do not have an opinion”. Compared to the eldest (the referral group for this independent variable), the youngest and the 40-49 year old group are more likely to not have an opinion. This is perhaps the first attempt in Lithuania to combine theoretical premises of propaganda and disinformation with sociological societal analysis.

Lithuania, particularly after the Russian intervention in Crimea, took up a number of means to combat propaganda. **The analysis presented in the eighth step evaluates the most notable counter-propaganda implements and their effectiveness.** The biggest change was experienced in the area of news media – temporary Russian channel bans were applied, the supply of pro-Western news information in Russian significantly rose. State institutions took up supporting various public awareness and news media literacy projects, however for now there is a lack of coordinated and targeted action. Examples of positive state and society partnership are rising, ones that could be continued and developed. Also legislative news media regulation aspects are presented (both on the EU and national level), as well as best practice from other states in combatting propaganda. It is believed that effective fighting requires compound measures that would have not only a short term, but also a long term impact, and that would provide opportunities for people themselves to obtain reliable information of various genres from alternative sources; also ones that would foster the ability to discern false information. Current legislation related to the application of sanctions for distributing restricted information is sufficient. Thus the most important priority remains the development of public resistance to disinformation and propaganda, the strengthening of alternative sources of information.

The conclusion states that the main solution of the monography’s goal showed that, based on the research, Russian propaganda is an institutionalised form of information policy directed at directing the public (audiences) at various level state set tasks in expanding information spaces in the world, as well as Lithuania, and maintaining information offensive in forming convincing justifying opinions for its aims and aggressive actions. It is organised and directed toward target audiences, among which we can highlight the domestic Russian audience and the external – Western audience. Western audiences are overall the consumers of mass media and social groups, which the propagandist aims to reach by targeting their respective capacity to intake his or her information. Russia targets specific audiences in the neighboring countries, as these audiences correlate with specific messages that are being transferred (for example, Soviet nostalgia).

Based on the detailed analysis performed, recommendations are presented to policy makers and implementers. It is hoped that this monography will be useful both theoretically and practically to scientists, practicing journalists, executive politicians and Lithuanian citizens interested in the topic, that it will contribute to the understanding of the propaganda problem in Lithuania.

